

JADRANSKI

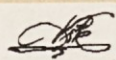
1961

KOLEDAR

JADRANSKI
1961
KOLEDAR

OB 20-LETNICI OBOROŽENE VSTAJE SLO-
VENSKEGA LJUDSTVA PROTI OKUPA-
TORJEM, POSVEČAMO »JADRANSKI
KOLEDAR« VSEM, KI SO V NAJMRACNEJ-
ŠIH DNEH DVIGNILI PLAMENICO UPORA,
VSEM, KI SO SLEDILI NJIHOVEMU SVETLE-
MU VZGLEDU IN V NESEBIČNI BORBI, ZA
CENO TEŽKIH KRVAVIH ŽRTEV ZLOMILI VE-
RIGE SUŽENJSTVA IN ODPRLI SVOJEMU NA-
RODU VRATA SVOBODE, NAM, KI SMO OSTA-
LI ZA MEJAMI, PA SVETLEJSA OBZORJA PRI-
HODNOSTI.

Trst K

JADRANSKI kol
1961

323.15(45=863)(059)

019610179

KNJIŽNICA TRST
IN STUD.

COBISS

JADRANSKI KOLEDAR

1961

S KNJIGAMI PREŠERNOVE KNJIŽNICE

- UREDIL UREDNIŠKI ODBOR
- POD POKROVITELJSTVOM "SLOVENSKE
GOSPODARSKO - KULTURNE ZVEZE" V TRSTU
- IZDALO ZALOŽNIŠTVO TRŽAŠKEGA TISKA
- TISKALA TISKARNA "GRAPHIS" V TRSTU
- NASLOVNA STRAN IVO KUFERZIN
- UREDITEV IN OPREMA JOŽE KOREN

18.1.61/129

LETO 1961

JE NAVADNO LETO, KI SE ZACNE IN KONČA Z NEDELJO

Dne 15. junija se začne mohamedansko leto 1381.

Dne 11. septembra se začne izraelitsko leto 5722.

SONČNI IN LUNINI MRKI:

V tem letu bodo štirje mrki: dva Sončna in dva Lunina.

I. Dne 15. februarja bo **popolni Sončni mrk**. Popolni mrk bodo videli s krajev v pasu, ki gre preko južne Francije, srednje Italije, srednje Jugoslavije, južne Romunije, Krimskega polotoka ter južne in srednje Rusije.

Kot delni mrk bo viden iz drugih krajev Evrope, ki leže zunaj omenjenega pasu, iz severne Afrike in večjega dela Azije.

Iz Slovenije bo viden kot delni mrk. Ob največji stopnji mrka bo zakrila Luna skoraj 98% sončnega navideznega premera. Lunina ploskev začčenja odjedati sončno ploskev v točki sončnega roba, ki leži 64° zahodno od smeri proti zenitu; zapušča sončno ploskev v točki na sončnem robu, ki leži 103° vzhodno od smeri proti zenitu.

II. Dne 2. marca bo **delni Lunin mrk**, ki bo viden iz Severne Amerike, na Tihem oceanu, iz Azije, na Indijskem oceanu in iz Avstralije. Pri nas ne bo viden.

III. Dne 11. avgusta bo **kolobarasti Sončni mrk**, ki bo viden iz Južne Amerike, na vzhodni obali Brazilije in z Antarktike. Pri nas ne bo viden.

IV. Dne 26. avgusta bo **delni Lunin mrk**, ki bo viden iz Evrope, Afrike, na Atlantskem oceanu ter iz Severne in Južne Amerike. Mrk bo skoraj popoln, ker bo pokrila Zemljina senca ob največji stopnji mrka 992 tisočink premera Lunine ploskve.

Posamezne stopnje mrka bodo v naslednjih trenutkih: Luna stopi v senco ob 2. uri 35,5 minute; sredina mrka ob 4. uri 8,8 minute; Luna stopi iz sence ob 5. uri 42,1 minute.

JANUAR

1 N NOVO LETO, ŽIVANA

2 P Makarij, Miljeva ☺

3 T Genovefa, Rodana

4 S Angela, Belka

5 Č Simeon, Grozdana

6 P TRIJE KRALJI, MOJMIR

7 S Zdravko, Lucijan

8 N MAKS, SEVERIN

9 P Julijan, Lija

10 T Gregor, Pavel

11 S Pavlin, Božidar ☺

12 Č Tatjana, Ernest

13 P Veronika, Vera

14 S Srečko, Feliks

15 N PAVEL, VELJKO

16 P Tomislav, Oton

17 T Anton, Zvonimir ☺

18 S Vera, Sv. Petra stol

19 Č Marij, Mara

20 P Fabijan, Živojin

21 S Neža, Janja

22 N VIKTOR, VINCENCIJ

23 P Rajko, Rajmund

24 T Felicijan, Miloslava

25 S Pavel, Trpimir ☺

26 Č Pavla, Polikarp

27 P Janez, Sava

28 S Peter, Tilen

29 N FRANC, RADOMIR

30 P Martina, Darinka

31 T Vanja, Marcela

FEBRUAR

1	S Ignac, Igor	☺	
2	Č Svečnica, Marija		
3	P Blaž, Blaženka		
4	S Bojana, Andrej		
5	N AGATA, ANDA		
6	P Dora, Dorislava		
7	T Ksenija, Neda		
8	S Janez, Vanek	☺	
9	Č Polona, Apolonija		
10	P Dušan, Dušanka		
11	S Rado, Zvezdana		
12	N DAMIJAN, CVETKA		
13	P Katarina, Katja		
14	T Pust, Valentin, Tinca		
15	S Pepelnica, Jordan	☺	
16	Č Danilo, Ljubo		
17	P Silvin, Daromir		
18	S Dragoslava, Smiljan		
19	N MIRO, RADO		
20	P Leon, Levka		
21	T Irena, Marcel		
22	S Marjeta, Peter		
23	Č Marta, Bogdan	☺	
24	P Matija, Matko		
25	S Saša, Zmago		
26	N ANDREJ, PORFIRIJ		
27	P Gabrijel, Baldomir		
28	T Roman, Manda		

MAREC

1 S Zorko, Albin

2 Č Janja

3 P Milena, Kunigunda

4 S Kazimir, Mislav

5 N BOGO, FRIDERIK

6 P Danica, Breda

7 T Tomaž, Iztok

8 S Janez, Ivica

9 Č Frančiška, Bojka

10 P 40 muč., Stana

11 S Krištof, Heraklij

12 N GREGOR, BUDIN

13 P Kristina, Zinka

14 T Matilda, Nevenka

15 S Klemen, Truda

16 Č Julijan, Hilarij

17 P Jerica, Jedert

18 S Edvard, Slavoljub

19 N JOŽEF, RASTKO

20 P Igor, Feliks

21 T Bilka, Vesna

22 S Vasilij, Lada

23 Č Slava, Zmagoslav

24 P Simon, Gabrijel

25 S OZN. M. D., MINKA

26 N MAKSIM

27 P Rupert

28 T Janez

29 S Ciril

30 Č Branimir

31 P Benjamin, Modest

APRIL

1 S Bogomila, Hugon ☺

2 N VELIKA NOČ, FRANC

3 P VEL. Poned., ŽARKO

4 T Izidor, Dorislav

5 S Vinko, Irena

6 Č Ivo, Celestin

7 P Radivoj, Bor

8 S Albert, Vašek ☺

9 N TOMAŽ, MARINA

10 P Marko, Dragojka

11 T Filip, Leon

12 S Lazar, Savica

13 Č Ida, Jarmila

14 P Valerija, Justin

15 S Helena, Lenka ☺

16 N BOŽA, BENEDIKT

17 P Rudolf

18 T Konrad, Apolonij

19 S Leon, Ema

20 Č Božidar, Teodor

21 P Simeon, Bruno

22 S Leonida, Levko

23 N VOJKO, ADALBERT ☺

24 P Jurij, Igor

25 T MARKO, TUGOMIR

26 S Zdeslav, Dobra

27 Č Bistra, Peregrin

28 P Živan, Vital

29 S Marina, Robert

30 N KATARINA, KATJA ☺

MAJ

1 P PRAZNIK DELA, ŽIGA

2 T Živana, Atanazij

3 S Aleksander, Laska

4 Č Florijan, Cvetko

5 P Miran, Irenej

6 S Janez, Mladen

7 N STANKO, STANISLAV

8 P Miha, Miša

9 T Gregorij, Griša

10 S Izidor, Antonin

11 Č VNEBOHOD, ŽIGA

12 P Pankracij, Uglješa

13 S Servacij, Jasna

14 N BONIFACIJ, SVETO

15 P Zofija, Zofka

16 T Janez Nep., Ubald

17 S Mojca, Paskal

18 Č Dubravka, Feliks

19 P Ivo, Celestin

20 S Bernard, Ljubinica

21 N BINKOŠTI, VALENT

22 P Milan, Helma

23 T Željko, Deziderij

24 S Cvetka, Marija

25 Č Naško, Urban

26 P Dragica, Filip

27 S Janez, Magdalena

28 N GOJKO, AVGUŠTIN

29 P Majda, M. Magdal.

30 T Milica, Ferdinand

31 S Angela, Maja

JUNIJ

1 Č TELOVO, RADOVAN

2 P VELIMIR, EVGEN

3 S Pavla, Klotilda

4 N FRANC, DIKA

5 P Ferdo, Bonifacij

6 T Milutin, Norbert

7 S Zorica, Robert

8 Č Medard, Vila

9 P Primož, Prvan

10 S Marjeta, Miloš

11 N SREČKO, DARINKA

12 P Čedomir, Flora

13 T Anton Pad., Zvonko

14 S Metod, Vasja

15 Č Vid, Vida

16 P Jošt, Beno

17 S Gorazd, Lavra

18 N BOGDAN, FORTUNAT

19 P Julijana, Lija

20 T Nenad, Silverij

21 S Alojz, Vekoslav

22 Č Ahac, Miloš

23 P Kresnica, Grlica

24 S Janez, Ivan

25 N HINKO, VILJEM

26 P Gruda, Virgilij

27 T Ema, Ladislav

28 S Zorana, Irenej

29 Č PETER IN PAVEL

30 P Emilija, Milica

JULIJ

- 1 S Bogoslav, Teobald
- 2 N MARIJA, OTON
- 3 P Nada, Hiacint
- 4 T Uroš, Urh
- 5 S Ciril in Metod
- 6 Č Dušica, Jan
- 7 P Manica, Vilibald
- 8 S Liza, Špela
- 9 N VERONIKA, VERENKA
- 10 P Ljubica, Amalija
- 11 T Olga, Savij
- 12 S Mohor, Draguška
- 13 Č Dragan, Marjeta ☺
- 14 P Franc, Svoboda
- 15 S Justa, Vladimir
- 16 N D. M. KARM., MARIJA
- 17 P Aleš, Leksej
- 18 T Miroslav, Friderik
- 19 S Vincenc, Zlata
- 20 Č Marjeta, Česlav
- 21 P Zorka, Danica ☺
- 22 S Marija Magdalena
- 23 N BRANISLAV, BRANA
- 24 P Kristina, Ina
- 25 T Jakob, Radoslav
- 26 S Ana, Nuša
- 27 Č Natalija, Dušan
- 28 P Zmago, Viktor ☺
- 29 S Marta, Marina
- 30 N KRILAN, JULITA
- 31 P Ignac, Ognjeslav

AVGUST

- 1 T Peter, Dedomir
- 2 S Bojan, Alfonz
- 3 Č Lidiya, Dobrinka
- 4 P Dominik, Nedeljko ①
- 5 S Marija Snež., Marinka
- 6 N VLASTA, SIKST

- 7 P Kajetan, Damir
- 8 T Miran, Mirica
- 9 S Janez, Roman
- 10 Č Lovrenc, Zvezda
- 11 P Aleksander, Suzana ②
- 12 S Klara, Veselka
- 13 N LILIJANA, HIPOLIT

- 14 P Demetrij, Anastazija
- 15 T VNEBOVZETJE D. M.
- 16 S Rok, Branislav
- 17 Č Radivoj, Hiacint
- 18 P Helena, Lenčka ③
- 19 S Ljudevit, Ludvik
- 20 N SAMUEL, BERNARD

- 21 P Ivana, Jana
- 22 T Timotej, Živoj
- 23 S Zdenka, Filip
- 24 Č Jernej, Zlatan
- 25 P Ludvik, Ljudevit ④
- 26 S Bernard, Jadranka
- 27 N ZLATKO, JUŠ

- 28 P Avguštin, Miligoj
- 29 T Janez, Sabina
- 30 S Saša, Rozalija
- 31 Č Rajko, Rajmund

SEPTEMBER

1	P	Mladen, Egidij	
2	S	Štefan, Hranislav	☾
3	N	DORA, DARIJ	
4	P	Ida, Zala	
5	T	Lovrenc, Nedeljka	
6	S	Ljuba, Ida	
7	Č	Marko, Regina	
8	P	Marija, Adrijan	
9	S	Peter, Marij	
10	N	NIKITA, NIKOLAJ	☺
11	P	Milan, Emilijan	
12	T	Silvin, Gvidon	
13	S	Filip, Virgilij	
14	Č	Jelenko, Ciprijan	
15	P	Nikodem, Znanoslav	
16	S	Ljudmila, Mila	
17	N	FRANČIŠKA	
18	P	Irena, Ilka	☾
19	T	Vitodrag, Vido	
20	S	Brane, Morana	
21	Č	Matej, Mate	
22	P	Mavricij, Tomaž	
23	S	Slavojka, Tekla	
24	N	NADJA, GERARD	
25	P	Uroš, Kleofa	☺
26	T	Justa, Stojslava	
27	S	Damijan, Dalja	
28	Č	Venčeslav, Venko	
29	P	Miha, Mihael	
30	S	Jelka, Grozdana	

OKTOBER

1 N SEVER, REMIGIJ

2 P Mirna, Teofil

3 T Terezija, Rezika

4 S Frančišek, Dejan

5 Č Dunja, Placid

6 P Vera, Dalibor

7 S Marija, Justina

8 N SIMEON, BRIGITA

9 P Abraham, Svarun

10 T Danijel, Slovenko

11 S Samo, Nikazij

12 Č Maks, Smiljan

13 P Edvard, Valuk

14 S Nedeljko, Borut

15 N TEREZIJA, GORAZD

16 P Jadviga, Hotimir

17 T Mira, Hedvika

18 S Luka, Vojnomir

19 Č Etbin, Inko

20 P Felicijan, Vanda

21 S Urška, Tugomer

22 N ZORISLAVA, VERA

23 P Severin, Pribislav

24 T Rafael, Elko

25 S Darja, Krizant

26 Č Demetrij, Evarist

27 P Antonija, Sabina

28 S Simeon, Mila

29 N IDA, NARCIS

30 P Sonja, Alfonz

31 T Bolfenk, Lucila

NOVEMBER

1 S DAN MRTVIH
 2 Č Verne duše, Žala
 3 P JUST, SILVA
 4 S KAREL, DRAGO
 5 N ZAHAR, EMERIK

6 P Lenart, Ratislav
 7 T Zdenka, Engelbert
 8 S Bogomir, Bogo
 9 Č Nevenka, Orest
 10 P Andrej, Golobica
 11 S Martin, Davorin
 12 N EMIL, AVRELIJ

13 P Stanislav, Nevenka
 14 T Borislava, Jozafat
 15 S Leopold, Jerica
 16 Č Albert, Vanč
 17 P Ljuba, Gregor
 18 S Milko, Hilda
 19 N LIZA, JELISAVA

20 P Srečko, Feliks
 21 T Marija, Darinka
 22 S Cecilija, Cilika
 23 Č Klemen, Mile
 24 P Janez, Ivan
 25 S Katarina, Katja
 26 N KONRAD, RADO

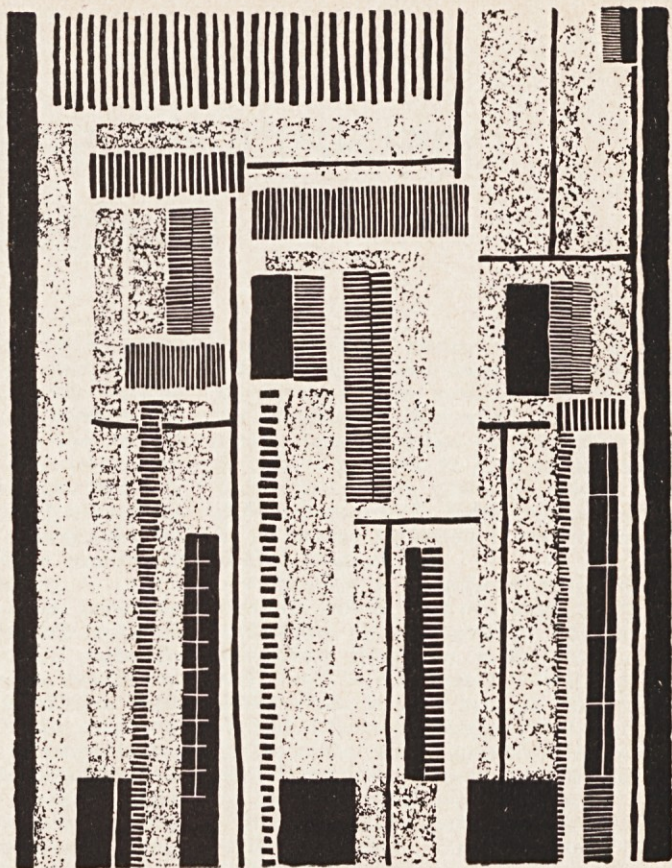

27 P Bernard, Valerija
 28 T Jakob, Radivoj
 29 S Vinko, Demetrij
 30 Č Andraž, Hrabroslov

DECEMBER

1	P	Marijan, Božena	
2	S	Blanka, Nataša	
3	N	FRANČIŠEK KSAV.	
4	P	Barbara, Barica	
5	T	Stojan, Uroš	
6	S	Miklavž, Nikolaj	
7	Č	Urban, Sladoj	☺
8	P	BREZM. SPOČ. D. M.	
9	S	Valerija, Savica	
10	N	SMILJAN, MELHIAD	
11	P	Daniel, Dobromil	
12	T	Aljoša, Maksencij	
13	S	Lucija, Lučka	
14	Č	Vojmir, Spiridijon	
15	P	Kristina, Jernej	☺
16	S	Albina, Danica	
17	N	LAZAR, ŽIVKO	
18	P	Radko, Gracijan	
19	T	Urban, Darko	
20	S	Svetozar, Julij	
21	Č	Tomaž, Tomislav	
22	P	Demetrij, Mitko	☺
23	S	Vlasta, Viktorija	
24	N	ADAM, IN EVA	
25	P	BOŽIČ, RODAN	
26	T	ŠTEFAN, ZLATKA	
27	S	Janez, Vanek	
28	Č	Nedolž. otroci, Neva	
29	P	Tomaž, Vojan	
30	S	Evgen, Genka	☺
31	N	SILVESTER, BLAŽENA	

STARE HIŠE (grafika)

LOJZE SPACAL

V manjšinskem ogledalu

Narodne in državne meje se malokod popolnoma krijejo. Zato je na svetu mnogo narodnih skupin, ki živijo izven matične države, a uživajo na svojem ozemlju vse človeške pravice — ali bi jih vsaj morale uživati. Po prvi svetovni vojni so se take skupine mednarodno organizirale. Med znanimi takimi organizatorji je bil tržaški Slovencec dr. Josip Vilfan, ki si je pridobil velike zasluge za pravilnejše in pravičnejše reševanje manjšinskih vprašanj.

Usode narodnih manjšin so po raznih državah različne. Po mednarodnih določbah bi morale biti te usode povsod enake. Za vse veljajo splošne in podrobne določbe raznih mirovnih pogodb in pravilnikov mednarodnih organizacij. Če bi šlo zmeraj in povsod po teh določbah, bi bil obstoj in razvoj vsake narodne manjšine popolnoma zagotovljen in bi manjšine same ne mogle imeti nikoli nobenega povoda za kakršne koli pritožbe. V resnici so nekatere manjšine še daleč od tega stanja.

Pripadniki manjšin se iz svoje države radi ozirajo po usodah manjšin v sosednih državah ali po usodah druge manjšine v isti državi, da jih primerjajo z lastno usodo in kažejo nanje pri svojem iskanju novih poti za boljšo dosego svojih pravic. Pri nas velja to zlasti za Slovence v Italiji in Avstriji, ki se zadnje čase radi ozirajo k usodam Nemcev v Italiji kot v nekakšno manjšinsko ogledalo.

Nemška manjšina v Italiji živi kakor naša v demokratični republiki z novo napredno ustavo, ki jamči manjšinam uživanje človeških pravic. Razen tega se je sklenila zanjo leta 1946 posebna De Gasperi-Gruberjeva pogodba, ki ji zagotavlja možnosti obstoja in razvoja v zelo zadovoljivem obsegu. Vendar pa so Nemci v Italiji silno nezadovoljni s tem, kar se jim nudi. Odmevi njihovega nezadovoljstva so segli daleč v svet, na petnajsto glavno skupščino OZN v New Yorku.

Kako je moglo priti do tega? Zdi se, da sega izvor takih sporov do najglobljih ko-

renin današnjih nazorov o bistvu države. Eden glavnih znakov današnjih držav je ta, da uživajo popolno suverenost ali neomejeno vrhovnost. V okviru take vrhovnosti je menda današnji državi vse dovoljeno in ni je oblasti na svetu, ki bi ji mogla karkoli prepovedati. Tako vrhovnost uživajo tudi države članice OZN. Nobena država na svetu se ne sme vmešavati v notranje zadeve kakšne druge države.

V Poadižju se je pojavila prav posebna notranja zadeva. Med pravicami, ki jih demokratična ustava zagotavlja vsakemu italijanskemu državljanu, je tudi tista, o kateri govori 16. člen Ustave: »Vsak državljan lahko prosto kroži in biva na katerem koli delu državnega ozemlja, razen omejitev, ki jih zakon določa splošno zaradi zdravstva in varnosti. Nobena utesnitev ne more obveljati iz političnih razlogov.«

Znano je, kako radi se mnogi Italijani selijo po polotoku v severni smeri. Dotok iz južnih pokrajin v severnejše je bil zmeraj precej občuten. To premikanje z juga in sredine proti severu se je po drugi svetovni vojni zelo pojačalo. Prosto je bilo vselej tudi premeščanje in nameščanje državnih uradnikov in drugih javnih nameščencev. V tem smislu je fašizem vršil svoje narodno izboljševanje (bonifica nazionale), pošiljal je italijansko uradništvo v francoske, nemške in slovenske kraje, francoske, nemške in slovenske nameščence pa je rad po premišljenem načrtu razmeščal po srednji in južni Italiji. Take težnje so se uveljavljale tudi po drugi svetovni vojni in se še zmeraj uveljavljajo.

Nemci v Poadižju so kmalu opazili, da jih je v primeri z Italijani zmeraj manj. V nekaterih prej nemških občinah so postali manjšina in občinska uprava je prešla v italijanske roke. Kot hud udarec so občutili ustanovitev dežele Bolzano-Trento, kjer so Nemci v manjšini. Ugovarjali so takim ukrepom, toda brezuspešno, ker so bili ti vsi ustavni. Zavedali so se, da jih ta ustavna pot vodi polagoma v propast, in

se pritožili, da to ni bil smisel in namen De Gasperi-Gruberjeve pogodbe; italijanski ministri pa so odgovarjali, da imajo vse, kar določa pogodba: nemške šole, svoj tisk ter svoje gospodarske in kulturne organizacije. Vladni krogi so odločno branili 16. člen ustave o prostem gibanju in premikanju po državnem ozemlju.

Manjšina brez svojega manjšinskega ozemlja, na katerem je stoletja strnjeno živel, dokler ni prišla pod drugo državo, bi res težko branila svoj obstoj. Na drugi strani je nova italijanska ustava sveta — ali bi vsaj morala biti. Če naj 16. člen velja neomejeno in se Italijani smejo naseljevati na jezikovno nemškem ozemlju v neomejenem številu, kakor se je včasih godilo do zdaj, potem so bojzani poadižskih Nemcev zelo utemeljene. Kmalu bi bili na svojih rodnih tleh zelo ogroženi. Sami trdijo, da so že silno ogroženi in so že marsikaj izgubili, medtem ko Italijani poudarjajo, da se De Gasperi-Gruberjeva pogodba natančno izvajata, da uživajo vse manjšinske pravice in so ponekod celo Italijani ogroženi po Nemcih. To je vsekakor zapletena pravda.

Ali bi se Nemci lahko oklenili besede »varnost« v 16. členu? Jasnó je, da bi se po tistem dodatku ne smeli naseljevati na jezikovno nemškem ozemlju Italijani z nalezljivimi boleznimi in z nevarnimi posli. A saj je dovolj zdravih Italijanov in takih, ki se ne posvečajo nevarnim podjetjem. Toda že gola prisotnost Italjanov, če jih je preveč, je lahko taka, da za Nemce ni več prave »varnosti«.

Več bi Nemci morda izbili iz 6. člena ustave, ki pravi: »Republika štiti s posebnimi določbami jezikovne manjšine«. Takih posebnih določb je republika izdala že precej, posebno glede dvojezičnosti, šolstva, tiska, kulturnih ustanov itd. A mnogo teh določb bi postalo neučinkovitih, kakor hitro bi nemška dežela zaradi prostega priseljevanja Italijanov izgubila nemški jezikovni značaj in bi nova italijanska večina o vsem javnem življenju odločala po svoje, kakor se je včasih že primerilo. Kdor vidi v italijanski ustavi skladno celoto in temelj za pravično upravljanje države, mora videti neko skladnost tudi med 6. in 16. členom. Ni mogoče, da bi prvi dajal, kar bi drugi jemal. Ni mogoče, da republika s 6. členom štiti razvoj in obstoj nemške jezikovne skupine v Poadižju, s 16. pa prav ta obstoj in razvoj s preobilnim priseljevanjem nepopravno ogroža. Ta dva člena ne bi smela drug drugega izključevati, temveč

bi se morala dopolnjevati. Pri tem mora vsekakor imeti prednosti 6. člen, 16. pa ga lahko dopolnjuje.

Manjšinsko zrcalo, ki ga nudijo razmere med Nemci v Poadižju, je tudi za Slovence v Italiji važno in poučno. Spomenice, poslanice, resolucije in prošnje, ki jih ti večkrat pošiljajo ali izročajo krajevnim in osrednjim italijanskim oblastvom, vsebujejo mnogo takih stvari, kakršne smo srečali pri Nemcih, Čeprav se mnoge določbe mirovne pogodbe, Londonskega sporazuma, deklaracije o človeških pravicah ter drugih mednarodnih listin in dogovorov, zlasti pa nekatere določbe italijanske ustave pošteno izvajajo, je še zmeraj tudi nekaj takih, ki za Slovence še niso prišle na vrsto.

Podobno se godi tudi Slovcem pod Avstrijo. Čim bolj se človek pogloblja v slovenske usode v Italiji in Avstriji, tem bolj se mu vsiljuje misel, da v teh dveh državah do danes še ni dovolj prodrla nova napredna miselnost, ki veje iz vseh današnjih mednarodnih dogovorov in listin o človeških pravicah. Zgodovina Italije je od starega veka do fašizma polna imperialističnih in raznarodovalnih teženj. Cesarstvo Habsburžanov je od začetka do konca velika ječa nenemških avstrijskih narodov, ki se s krvavimi žrtvami le počasi izvijajo suženjstvu in ponemčevanju. Delo za domovino so v teh deželah v višjih krogih zmeraj smatrali za širjenje mej na škodo sosednih narodov in vsiljevanje svojega jezika drugače govorečim ljudstvom. Tako rodoljubje in domoljubje je še danes marsikod zelo razširjeno in dobiva v ravnanju z narodnimi manjšinami včasih zelo zoprne oblike. Te manjšine imajo nehotе prepogosto vtis, da so take države sprejele mednarodne določbe o zaščiti narodnih manjšin nekako prisiljeno in se zdaj kosa jo v neki novi državniški umetnosti, ki naj svetu kaže, da natančno po črki izvajajo vse podpisane in sprejete obveznosti do svojih manjšin, na neki drugi notranji ravni pa zmeraj znova snujejo in kujejo določbe, ki naj manjšinam neovazno izpodkopujejo tla pod nogami in jih usmerjajo v počasno propadanje. Nemci v Italiji in Slovenci v Avstriji in Italiji so zdaj, kakor kaže, preizkusni kamen takih novih državniških umetnosti.

Kako daleč je vse to od osnovnega načela, ki je narekovalo deklaracijo o človeških pravicah in zahteva čisto enostavno, naj vsaka država poskrbi za to, da ni ene narodne manjšine lahko ohranijo svoj jezik in svojo narodnost!

Leto negotovosti in nastajanje novih držav

Lansko leto se je pregled mednarodnih političnih dogodkov v prejšnjem letu začel z ugotovitvijo, da so voditelji veselili sprejeli načelo, da je treba nerešena in sporna vprašanja reševati z miroljubnimi sredstvi in s pogajanjem, a ne s silo.

V novo leto smo stopili s precejšnjim optimizmom ob ugotovitvi, da je v prejšnjem letu prišlo do precejšnje ublažitve napetosti na svetu in da je tudi jesensko zasedanje Združenih narodov potekalo v mirnejšem in bolj spravljivem ozračju brez dramatičnih izbruhov hladne vojne.

Zmerni in preudarni optimizem nas je spremljal tudi v prvih mesecih lanskega leta, ko sta se Vzhod in Zahod lotila priprav za konferenco njihovih najvišjih predstavnikov, ki naj bi se začela 16. maja v Parizu. Toda na žalost vojnouhujšške sile in nasprotniki pomirjenja niso mirovali in uspelo jim je spet zastrupiti mednarodno ozračje, tako da se je svet bal najhujšega. Zlasti so bili aktivni militaristični krogi v ZDA in v Zahodni Nemčiji, ki niso opustili nobene priložnosti za hujskanje in za podtalno delovanje proti vsem pozitivnim potezam posameznih državnikov.

V okviru priprav za konferenco najvišjih v Parizu so posamezni državniki organizirali celo vrsto obiskov v različnih državah, da potipajo razpoloženje v teh deželah in da skušajo obrazložiti svoje stališče. Za junij pa je bil napovedan obisk Eisenhowerja v Moskvi.

Zlasti na Zahodu so se aktivno pripravljali na pariške razgovore in se skušali dogovoriti za enotno stališče, ki naj bi ga v glavnih vprašanjih zavzeli med razgovori s Hruščevom. Adenauer je januarja obiskal Italijo in Vatikan, Mac Millan je bil 12. in 13. marca v Parizu, da se pogovori z de Gaullem dva dni pred prihodom Hruščeva, ki je imel priti tedaj na obisk v Francijo. Pozneje pa je bil obisk Hruščeva zaradi njegove boleznj odložen na čas od 23. marca do 3. aprila. 26. marca pa je Mac Millan odletel v Washington in

je nato imel v Camp Davidu razgovore z Eisenhowerjem zlasti v zvezi z razorožitvijo. Pozneje je de Gaulle obiskal London. 12. aprila pa so začeli zahodni zunanji ministri tridnevno konferenco, da se dokončno dogovorijo o taktiki Zahoda na pariški konferenci. Konec aprila je de Gaulle obiskal še Kanado in ZDA. 2. maja je bilo v Carigradu zasedanje zunanjih ministrov NATO, in to prav med velikimi demonstracijami proti diktatorski vladi Menderesa, tako da je konferenca potekala pod zaščito vojske in tankov.

Eisenhower je 14. junija odpotoval v Manilo, zatem pa je obiskal še Čangkajška na Formozu ter vojaško oporišče na otoku Okinawi in zatem še Južno Korejo.

Od 6. do 11. februarja je predsednik italijanske republike Gronchi obiskal Moskvo kljub močni gonji proti temu obisku, ki so jo bili začeli fašistični in vatiškanski krogi v Italiji in tudi vsi reakcionarni krogi na Zahodu. Hruščev je obiskal Indijo, Burmo in Indonezijo in ob tej priložnosti je izrekel priznanje izvenblokovski politiki teh držav.

ADENAUERJEVA OFENZIVA

Toda kancler Adenauer je že januarja sprožil splošen napad na politiko pomirjevanja. Ob neki priložnosti je cinično izjavil, da je miroljubno sožitje med državami z drugačno družbeno ureditvijo iluzija, »ki je na žalost zelo razširjena.« V temnih barvah je orisal položaj Zahoda pred konferenco najvišjih in je Zahod pozval, naj bo pripravljen za »hudo bitko«. Pri tem je dobil zvestega zaveznika v Vatikanu. Vatikanski državni tajnik kardinal Ottaviani se je tudi izrekel proti razgovorom med Vzhodom in Zahodom. Izrazil je dvom v pravilnost stališča tistih »visoko odgovornih osebnosti na Zahodu«, ki so sprejele metodo pogajanj.

Sledil je februarja tako imenovani »Straussov valček«, ki ga je zahodnonemški obrambni minister Strauss zaigral z

generalom Francom, ko se je tajno pogajal za nemška vojaška oporišča v Španiji. V Londonu so na to močneje reagirali kakor v Washingtonu in Parizu. Toda Strass je odkrito povedal, da so o vsem tem ostali zavezniki NATO vedeli. Angleški laburisti so se še posebej razburili, ker bi korak Nemčije utegnil pomeniti potezo za vključitev Španije v Nato. Razen tega je znano dejstvo, da je Španija že enkrat bila pozorišče za vežbanje nemških nacistov in italijanskih fašistov. Prav na španskem ozemlju je nacizem napravil generalno vajo s svojim orožjem, preden je začel svoj napadalni pohod po Evropi. V Španiji pa je še vedno na oblasti prav ti isti Franco, s katerim se je nacizem tesno povezal.

S tem da so zahodne države privolile v ponovno oboroževanje Nemčije in v njeno vključitev v NATO ter v imenovanje bivših nacističnih generalov na vodilna mesta v NATO, so voditelji Zahodne Nemčije dobili mnenje, da so bili prejšnji zločini nemškega militarizma pozabljeni, in da je to znak za nagrado za vojnohujškaško politiko bonnske vlade.

LETALO »U-2«

Toda nov in najhujši udarec, ki so ga ameriški militaristi zadali pripravam za konferenco, je bil v tem, da so 1. maja poslali nad Sovjetsko zvezo vohunsko letalo »U-2«, ki je bilo nato sestreljeno v bližini Sverdlovska. V ZDA so prvotno trdili, da je letalo vršilo meteorološka opazovanja in da je pomotoma zašlo nad sovjetsko ozemlje. Toda dejstva so jih prisilila na priznanje, da je šlo za vohunski polet. Hruščev je namreč v pilot Powers, ki je vodil letalo, rešil s padalom in da je živ. Letalo je odletelo iz Turčije v Pakistan, od tu pa nad sovjetsko ozemlje in je prodrlo do Sverdlovska. Imelo je pristiati na Norveškem.

Sovjetski maršal Malinovski je opozoril, da bodo v primeru ponovitve takih vohunskih poletov udarili z raketnimi izstrelki po oporiščih, s katerih bodo letala odletela. Toda reakcija ameriške vlade je bila taka, kakršne ni nihče pričakoval. Državni tajnik Herter je sporazumno z Eisenhowerjem, ki je prevzel odgovornost nase, izjavil, da je »dolžnost ZDA v njihovem interesu in v interesu svobod-

nega sveta« vršiti letalsko nadzorstvo okoli Sovjetske zveze in v nekaterih primerih nad sovjetskim ozemljem kot »previdnostni ukrep proti morebitnemu iznenadnemu napadu«. Izjava je tudi poudarjala, da so se za to odločili, ker je SZ odbila ameriški predlog o »odprtem nebu«. Eisenhower pa je dodal še, da »mora biti ZDA seznanjene z vojaškimi silami in pripravi na svetu, zato da se prepreči nov Pearl Harbour«.

Hruščev je pozneje izjavil, da SZ želi kljub vsemu izboljšanje odnosov z ZDA. V ZDA pa so še dalje vztrajali na upravičenosti takih poletov in jih skušali legalizirati.

MRTVOROJENA KONFERENCA

V takem vzdušju so se 16. maja zbrali v Parizu Eisenhower, Hruščev, Mac Millan in de Gaulle, da bi začeli napovedano konferenco. Ta pa je propadla, še preden se je sploh začela. Mac Millan si je prizadeval, da bi dosegel še pred konferenco sestanek z Eisenhowerjem in Hruščevom, toda zaman. Hruščev je zahteval, naj Eisenhower najprej javno obsodi vohunske polete ter naj se obveže, da se ne bodo ponovili. Eisenhower pa je samo izjavil, da je odredil ukinitve takih poletov. De Gaulle je k temu pripomnil, da je incident z letalom vzrok več za razgovore. Toda Hruščev je predlagal odložitev konference za šest ali osem mesecev, ker v nastalih pogojih ni bilo upanja na uspeh.

Na Zahodu so obtožili Sovjetsko zvezo, da je od vsega začetka imela namen sabotirati konferenco. Ves razvoj dogodkov pa je pokazal, da so pravzaprav na Zahodu, predvsem v ZDA, tiste sile, ki so delovale proti konferenci. Čemu naj bi drugače poslali vohunsko letalo nad Sovjetsko zvezo prav tik pred konferenco. Morda so upali, da bo SZ tudi to pot molčala, kakor je molčala zaradi številnih prejšnjih vohunskih poletov. Razen tega je ameriški ugled v mesecih pred konferenco dobil hud udarec zaradi dogodkov, ki so se bili medtem odigrali na Japonskem, kjer je prebivalstvo odločno nastopilo proti vojaški pogodbi med Japonsko in ZDA, na Južni Koreji pa je ljudstvo vrglo ameriškega miljenca Singmana Rija. Očitno pa je bil vzrok ameriškega stališča tudi v tem, da si Eisenhower ni hotel prevzeti novih obveznosti zaradi bližnjega poteka njegovega predsedniškega mandata. Saj je na neki tiskovni konfe-

renci izjavil, da lahko sprejme moratorij glede podzemeljskih jedrskih eksplozij samo dotlej, dokler ne poteče njegov predsedniški mandat. Iz tega se jasno vidi, da si ni želel niti v Parizu prevzeti kake večje obveznosti in je zaradi tega rajši prispeval k temu, da se konferenca sploh ni začela. »Štirje veliki« so se razšli. Vendar pa je bilo pri tem pozitivno vsaj to, da so vsi štirje ponovili, da želijo reševati vse spore s pogajanjem in ne s silo. Pozneje je Hruščev predlagal, naj bi nova konferenca bila čez šest ali osem mesecev, da se v tem času lahko ustvarijo ugodnejši pogoji zanjo. Dodal je, da bo SZ čakala do nove konference tudi glede ureditve berlinskega vprašanja.

Neuspeh konference je seveda zelo razočaral mednarodno miroljubno javnost, ki pa je hkrati ugotovila, da to ponovno dokazuje zgrešenost težnje, da se pri reševanju vprašanj, ki se tičejo vsega človeštva, obidejo Združeni narodi. Neuspeh konference je pokazal, da štiri velesile niso sposobne same reševati tako velikih vprašanj, kakor so vprašanja miru, ker se vseh pogajanj lotevajo s stališča blokvske opredeljenosti. Številni državniki izvenblokovskih držav in predvsem maršal Tito so poudarili, da je najboljši izhod iz krize, da se za stvar aktivno zavzamejo Združeni narodi.

Zadeva o vohunskem letalu »U-2« pa je prišla pred Varnostni svet, kjer je Sovjetska zveza zahtevala obsodbo ZDA. Toda večina je zahtevo SZ zavrnila in sprejela resolucijo štirih nestalnih članic Varnostnega sveta, ki poziva vse države članice OZN, naj ne uporabljajo sile in groženj.

Proti Pilotu Powersu je bil 17., 18. in 19. avgusta v Moskvi proces, na katerem je bil zaradi vohunske dejavnosti obsojen na milo kažen deset let ječe. Od teh bo ostal v zaporu samo tri leta, nato pa ga bodo poslali na delo, kjer bo lahko živel skupno z ženo.

Toda v ZDA niso mirovali. Prve dni julija se je zgodil nov incident med Sovjetsko zvezo in ZDA. Ameriško letalo »RB-47«, ki je imelo nalogo izvršiti vohunski polet ob sovjetski obali, je 1. julija zašlo v sovjetski zračni prostor, kjer so ga sovjetska lovka letala sestrelila. Dva člana posadke so pozneje rešili in ju odpeljali v Moskvo. Truplo poveljnika pa so našli v gumijastem čolnu na morju; pozneje so ga izročili ameriškim oblastem. Proti ostalima dvema članoma po-

sadke pa pripravljajo proces zaradi vohunske dejavnosti.

GOSPODARSKI SPOR NA ZAHODU

Mednarodno ozračje se je še dalje zaostrovalo, pri čemer je Adenauer vedno skrbel, da je kolikor je mogel razpihoval hladno vojno. Zahodnoevropske države so začele veliko dejavnost. V Londonu so skušali prevzeti vodstvo »zahodnega sveta« zaradi »odsnosti ZDA«, kjer se je začela kampanja za predsedniške volitve. De Gaulle pa je skušal prevzeti vodstvo nad državami skupnega tržišča. 29. julija je Adenauer prišel v Pariz, in de Gaulle ga je skušal pridobiti za svojo politiko v zameno za podporo za oboroževanje Zahodne Nemčije. Mac Millan je avgusta odletel v Bonn, da bi zvedel, kaj sta skuhalo de Gaulle in Adenauer. Rečeno je bilo, da sta se kancler in Mac Millan sporazumela o novih korakih za ublažitev gospodarskega spora med obema zahodnima gospodarskima skupinama. Kakor je znano, je spor v okviru zahodnih držav nastal zaradi ustanovitve dveh gospodarskih blokov, ki sta: evropsko skupno tržišče, v katerem so Francija, Zahodna Nemčija, Italija in države Beneluksa, ter evropsko združenje za svobodno trgovino, v katerem so Velika Britanija, Švedska, Norveška, Danska, Avstrija, Švica in Portugalska.

Nov oster spor je nastal, ko so države skupnega tržišča aprila sklenile pospešiti izvajanje načrta in s prvim julijem znova znižati carinske tarife. Med državami skupine sedmih (EFTA), zlasti pa v Angliji, so na to močno reagirali. Mac Millan je tedaj zagrozil, da bo Velika Britanija prisiljena iskati zavezništvo pri Sovjetski zvezi, če bi skupina šestih uresničila svoje načrte. Očital je ZDA, da podpirajo skupino šestih na škodo skupine sedmih. Omenil je tudi, da je Velika Britanija svoj čas skupno s Sovjetsko zvezo preprečila Napoleonove načrte za integracijo Evrope in da bi se to utegnilo sedaj ponoviti.

Med poznejšimi pogajanjem so se sicer sporazumeli, da bodo skušali najti pot za sodelovanje med obema skupinama, toda vse je še vedno v zraku, ker so integracijski sistemi v Evropi sedaj orientirani na svojo ekskluzivnost in zaradi tega ne morejo biti pozitiven element razvoja, ker zožujejo teren evropskega in tudi svetovnega gospodarskega sodelovanja. Pa tudi struje političnih odnosov med samimi dr-

žavami skupnega tržišča ovirajo sleherni sporazumevanje.

Med številnimi obiski naj omenimo še obisk Hruščeva v Avstriji. Na Dunaj je prišel 30. junija in je tam ostal devet dni. Sovjetska zveza je ob tej priložnosti privolila v nekatere olajšave glede avstrijskih reparacij. Hruščev je med obiskom poudaril važnost avstrijske nevtralnosti in izjavil, da bo Sovjetska zveza to nevtralnost branila.

KREPITEV VLOGE NEVEZANIH DRŽAV

V mednarodnih dogajanjih lanskega leta je važna tudi vedno večja krepitev vpliva in vloge nevezanih in izvenblokovskih držav. Nobeni veliki državi na svetu ni danes več vseeno, ali bo za svoje akcije in za svoja stališča dobila podporo teh držav, ki ne pripadajo niti enemu niti drugemu bloku, ali pa je ne bo dobila. Podpora nevezanih držav nekemu stališču v mednarodnih odnosih pomeni danes merilo za njegovo pozitivnost in koristnost, kakor je tudi merilo negativnosti tega in onega stališča v dejstvu, ali ga izvenblokovske države podpirajo ali ne.

Bilo je seveda mnogo poizkusov, in na žalost se še ponavljajo, da bi se vloga nekaterih od teh držav iz enih ali drugih razlogov prikazovala v napačni luči in ovirala, in da bi jih enostavno zbrisali iz fronte sil miru ter jih svojevoljno trpajo v eden ali drugi tabor. Klasičen primer glede tega, čeprav ni edini, je Jugoslavija. Kitajska se z nerazumljivo trmo kompromitira pred vsem svetom z nesmiselnimi trditvami, da je Jugoslavija »napadna imperialistična dežela« in »hlapec ameriškega imperializma«. Na kongresu romunske delavske stranke v lanskem letu je Hruščev odrekal Jugoslaviji izvenblokovski značaj in trdil, da »vodi« blokovsko politiko. Jasno je, da so take akcije samo v škodo miru in v škodo uveljavitve tistih pozitivnih načel, za katera se tudi Hruščev zavzema in katerih okrepitev predstavlja podlago za mednarodno sodelovanje in sporazumevanje. Tako ravnanje pa naletava pri nevezanih državah na odpor, kar je novo merilo za njegovo negativnost. Jasno, da vse to ne ovira Jugoslavije in nevezanih držav, da podpirajo vse pozitivne pobude Sovjetske zveze, ki so usmerjene na krepitev miru in politike miroljubnega sožitja.

Slabšanje mednarodnih odnosov in neugoden razvoj sovjetsko-ameriških odnosov v mesecih po neuspehu pariške kon-

ference je dalo nov pogum nasprotnikom miroljubnega sodelovanja. Na Zahodu ni treba niti omenjati politike kanclerja Adenauerja, ki pri vsem tem prednjači, in na njegovi liniji so tudi nekateri drugi zahodni vojaški in politični krogi. Toda do takih pojavov je prišlo tudi na drugi strani. Zlasti prihaja to do izraza na Kitajskem, kjer zavzemajo stališče, da so danes vojne proti imperializmu neizbežne ter da so zgodovinsko tudi upravičene in napredne. Temeljito je kitajsko politiko razčlenil Edvard Kardelj v svoji knjigi »Socializem in vojna — Pogled na kitajsko kritiko politike koeksistence«.

RAZOROŽITEV

Med najvažnejšimi vprašanji, ki v pretežni meri vplivajo na odnose med Vzhodom in Zahodom, je vprašanje razorožitve na splošno in prekinitev jedrskih poizkusov še posebej. Med dolgimi pogajanjmi, ki so se bila začela 15. marca v Ženevi v okviru odbora desetorice, se niso mogli sporazumeti in zaradi tega je Sovjetska zveza 27. junija prekinila delo v odboru in obtožila zahodne države zavlačevalne taktike. Uradno pa je zahtevala, naj o zadevi razpravlja skupščina OZN.

Zahodne države pa so na svojo pobudo sklicale 16. avgusta sejo razorožitenega odbora OZN. Na tej seji so sprejeli resolucijo izvenblokovskih držav (Jugoslavije, Indije, Ekvadorja, Mehike, Švedske in ZAR), ki priporoča nadaljevanje naporov za čimprejšnjo obnovitev mednarodnih pogajanj o razorožitvi ter predlaga, naj skupščina OZN temeljito prouči to vprašanje. Razorožitveni odbor pa naj ostane pri življenju in naj se skliče vsakikrat, ko se bo to zdelo potrebno.

Kar se tiče pogajanj o prekinitvi jedrskih poizkusov, pa sta konec oktobra potekli dve leti, ne da bi se približali bistvenemu sporazumu. Razen tega je Francija prve dni februarja preizkusila svojo prvo atomsko bombo v Sahari in napovedala še nove poizkuse.

Razprava o razorožitvi se je nato prenesla na petnajsto zasedanje OZN, kjer so ga uvrstili na spored dela političnega odbora.

V Zahodni Nemčiji militaristi niso mirovali. 19. avgusta je vrhovno poveljstvo tamkajšnje vojske objavilo spomenico, v kateri je poudarilo, da zahodnonemška vojska ne more ostati brez atomskega orožja, »zato da lahko prevzame odgovornost obrambe zvezne republike«. V spo-

menici je bilo tudi rečeno, da »Nemci imajo pravico imeti enako orožje, kakršno imajo njihovi nasprotniki«. Spomenico je odobril tudi minister za vojno Strauss in zatem tudi Adenauer.

Sredi oktobra pa so nenadno objavili novico, da so zahodnonemški znanstveniki odkrili postopek za pocenitev proizvodnje atomskih bomb. Nemška poročila so poudarjala pri tem da gre za postopek, ki je položil temelje za proizvodnjo »ljudske atomske bombe«. Ta novica je močno razburila ves svet, ker je bila s tem prekršena obveznost Zahodne Nemčije, da ne bo izdelovala atomskega orožja.

V oktobru pa so v Parizu nenadoma sporočili, da so dali zahodnonemški vojski na razpolago dve vojaški oporišči v Franciji za vežbanje. Na podlagi tega sporazuma je prišlo v Francijo 3000 nemških vojakov. Francosko prebivalstvo je odločno protestiralo, saj se še preveč spominja prejšnjih treh nemških invazij.

PROTIZIDOVSKA KAMPANJA

V okviru akcije proti mednarodnemu pomirjenju je spadal tudi nenaden izbruh protizidovske kampanje, ki so jo bili začeli že proti koncu prejšnjega leta, najprej v Nemčiji in nato po vsem svetu bivši in novi nacisti in fašisti.

Res je, da se nacizem in fašizem ne moreta več vrniti v nekdani obliki, toda pojavljata se vedno v novih oblikah in sta vedno aktivna tam, kjer gre za delovanje proti mednarodnemu pomirjenju. Z vseh strani so se slišale ugotovitve, da je treba začeti čistko v najvišjih krogih in v nemški vladi sami, kjer kar mrgoli ljudi, ki so umazani z zločinsko nacistično preteklostjo. Takih ljudi ne manjka med sodniki in niti v šoli, kjer vcepljajo mladini protidemokratske ideje ter zamolčujejo strahotne zločine nacizma in fašizma.

Ugotoviti je treba tudi, da je Zahodna Nemčija dobila v zahodnem bloku prvo vrstno vlogo kot protikomunistična trdnjava, tako da je Adenauer, ko je februarja ob obisku v Rimu obiskal tudi papeža, izjavil, da je »bog določil nemškemu ljudstvu posebno nalogo v teh nemirnih časih: biti branik Zahoda proti močnemu pritisku, ki prihaja nad nas z Vzhoda«.

15. ZASEDANJE SKUPŠČINE OZN

V ozračju nenehnega zaostrovanja hladne vojne med Vzhodom in Zahodom, ter

ob istočasnem neutrudljivem prizadevanju izvenblokovskih držav, da bi vplivale na pomirjenje, se je začelo petnajsto zasedanje glavne skupščine OZN ob istočasni proslavi petnajste obletnice ustanovitve te važne mednarodne organizacije. Hruščev je bil že 1. septembra uradno sporočil, da bo osebno vodil sovjetsko delegacijo na tem zasedanju. Zahodne prestolnice so takoj začele posvetovanja. De Gaulle je že od začetka sklenil bojkotirati to zasedanje iz užaljenosti, ker »se OZN vmešava« v alžirsko vprašanje, in je ob neki priložnosti zelo zaničevalno govoril o Združenih narodih. Adenauer pa je takoj rekel, da gre za »sovjetsko propagando«. Eisenhower se je obotavljal. 10. septembra je napovedal svojo udeležbo tudi maršal Tito in za njim še številni drugi ugledni državniki. 14. septembra se je za udeležbo odločil tudi Eisenhower in pozneje tudi Mac Milan.

V prvem delu zasedanja glavne skupščine so 22 delegacij osebno vodili državni poglavarji ali predsedniki vlad, 50 delegacij pa zunanji ministri ali člani ožje vlade, kar je izražalo željo večine držav, da se napravi nekaj konkretnega, da bi se preprečilo poslabšanje položaja. Toda na žalost je prvi del zasedanja potekal v duhu zaostrovanja hladne vojne. Govoril je Eisenhower, ki je napadal Sovjetsko zvezo, odgovoril mu je Hruščev, ki je obtoževal ZDA in ves zahodni napadalni blok. Povsem razočaral je tudi Mac Milan, ki je s svojim govorom še bolj podžigal hladno vojno. Vendar pa je Hruščev sprožil važen predlog, naj se sporazumejo o izjavi, da se prizna takojšnja neodvisnost deželam, ki so pod kolonialnim jarmom. Pozneje so se med dolgo in izredno ostro debato soglasno sporazumeli, da bo o tej zadevi razpravljajal plenum skupščine. Hruščev je predlagal tudi reorganizacijo tajništva OZN in je poudaril, da sedanji ustroj ne odraža več stanja na svetu. Predlagal je, naj bi tajništvo vodili en predstavnik Zahoda, en predstavnik Vzhoda, in en predstavnik izvenblokovskih držav. Zahodne države so to izkoristile in obtožile Hruščeva, da je izvršil »pravi napad na OZN«.

AKTIVNOST JUGOSLAVIJE V OZN

Večina držav je sicer načelno sprejela zamisel preustroja raznih organizmov OZN, toda poudarila je, da je treba stvar izvesti postopoma. Tako stališče je zavzel tu-

di maršal Tito v svojem govoru, ki je natelet na zelo velik odmev po vsem svetu. Tito je največjo važnost posvetil vprašanju kolonializma zaradi velikega razmaha osvobodilnega gibanja v Afriki. Teme-ljito je obdelal vsa pereča mednarodna vprašanja in poudaril, da jih je treba reševati v duhu miroljubne koeksistence.

Maršal Tito si je skupno z drugimi izvenblokovskimi državami nenehno prizadeval, da bi dosegli omilitev napetosti. Imel je celo vrsto razgovorov s številnimi državniki. Skupno z Nehrujem, Naserjem, Nkrumahom in s Sukarnom pa je predložil resolucijo, ki je pozivala obnoveitev razgovorov med ZDA in SZ. Toda zaradi številnih spletek nekaterih držav, ki so dosegle spremembo resolucije, tako da ni več odražala tega, kar je bil prvotni namen, so predložitelji resolucijo umaknili. Izvenblokovske države pa niso odnehale in so pozneje predložile novo resolucijo, ki jo je podpisalo skupno 28 izvenblokovskih držav, med katerimi je bilo vseh pet držav podpisnic prvotne resolucije. Nova resolucija je bila soglasno sprejeta brez glasovanja. Resolucija poziva vse države članice, naj se vzdrže slehernega dejanja, ki bi utegnili poslabšati že itak napeto ozračje v mednarodnih odnosih; vse članice se pozivajo k sodelovanju, ki je vir moči in učinkovitosti Združenih narodov v njih prizadevanju v korist mira.

Vse države in torej tudi obe vodilni blokovski državi so z glasovanjem za resolucijo sprejele moralne obveznosti. Maršal Tito je ob svojem povratku v Beograd poudaril, da je bila dosežena velika zmaga, ker je sila nevezanih držav prišla do polnega izraza. Te države pomenijo veličastno število in predstavljajo ogromen del človeštva. Te države imajo enoten pogled na najosnovnejša vprašanja, ki danes tarejo svet.

LETO AFRIKE IN KONGA

Kako se bo zaključilo petnajsto zasedanje skupščine OZN, ne moremo napovedovati. Lahko pa poudarimo, da se bo vpliv delovanja vseh nevezanih držav močno čutil pri reševanju vseh važnih vprašanj, ki se ne tičejo samo velesil. To se je pokazalo tudi v zvezi s Kongom, ki je med številnimi deželami Afrike, katere so si lani priborile neodvisnost. Lansko leto je upravičeno dobilo ime leto Afrike, saj je bilo med Združene narode spre-

jetih kar petnajst novih članic iz Afrike, tako da je število članic OZN skupno s Ciprom, ki je tudi postal neodvisen, narastlo na 99. Ker je podrobnejša analiza o Afriki objavljena v posebnem članku, se bomo tu nekoliko ustavili le pri Kongu. Gre za bivši belgijski Kongo, ki je postal lani neodvisen. Toda že od vsega začetka je skušala Belgija onemogočiti, da bi nova država zaživila pravo neodvisno življenje in je z izgovorom, da brani svoje državljane in svoje interese, znova vojaško intervenirala, tako da se je kongoska vlada obrnila na OZN, ki je poslala v Kongo mednarodne varnostne sile, za katere je prispevalo več držav iz Azije in Afrike ter nekatere evropske države. V Varnostnem svetu so bile sprejete resolucije, ki so jasno poudarile, da prihajajo varnostne sile v Kongo zato, na zahtevo osrednje vlade v Leopoldvillu, da ji pomagajo pri okrepitvi neodvisnosti in enotnosti mlade države. Toda Belgijci so skupno z ameriškim in francoskimi agenti začeli zakulisno delovanje ter so organizirali razna separatistična gibanja. Dosegli so, da je pokrajinska vlada v Katangi pod vodstvom Combeja razglasila »neodvisnost«. Glavni tajnik OZN, ki je odgovoren za akcijo vojaškega poveljstva, pa ni sodeloval z osrednjo vlado Lumumbe, kakor bi bil moral. Prav tako je poveljstvo OZN mnogokrat kršilo jasne resolucije Varnostnega sveta. Prišlo je do Kasavubujevega poizkusa, da bi odstavil Lumumbo. Toda parlament je dvakrat izglasoval zaupnico vladi. Sledil je vojaški udar polkovnika Mobutuja, ki je izjavil, da hoče »nevtalizirati« do konca leta predsednika republike in vlado. Imenoval je »svet komisarjev«, ki naj bi vršil funkcije vlade. Končno je glavna skupščina OZN sprejela novo jasno resolucijo, ki je še jasneje potrdila prejšnje sklepe Varnostnega sveta. Novejši razvoj dogodkov kaže, da se je Hammarškjoeld skupno s poveljstvom pod odločnim pritiskom afriških držav in drugih nevezanih držav in zaradi ostre kritike v skupščini OZN resno lotil dela in je zamenjal svojega posebnega predstavnika v Leopoldvillu. Ta je odločneje nastopil proti Belgijcem in proti vsem tujim agentom. V New Yorku pa se je organizirala skupina afriških in azijskih držav, ki imajo svoje čete v Kongu, da odide v Kongo in skuša doseči notranjo pomiritev in omogočiti konstruktivno delovanje, da se mlada država končno postavi na noge.

V SEDMEM LETU ALŽIRSKE VOJNE

Konec oktobra je poteklo šest let, odkar je alžirsko ljudstvo stopilo v zadnje obdobje svoje 130-letne kolonialne odvisnosti. Poteklo je šest let, odkar je to ljudstvo začelo oborožen upor proti francoski kolonialistični miselnosti. Kakor je znano, je de Gaulle v prejšnjem letu prvič izrekel besedo »samoodločba« v zvezi z Alžirijo. Toda ultrasi in fašisti v Alžiru in v Franciji so tudi proti sami besedi ostro nastopili, tako da ima general z njimi mnogo opravka, čeprav jim je zagotovil, da samoodločba pravzaprav pomeni, da alžirsko ljudstvo lahko »svobodno odloča« samo, da ostane pod Francijo. Že januarja je de Gaulle imel opravka z zloglasnim generalom Massujem, ki je nekemu nemškemu častniku izjavil, da vojska ne zaupa več de Gaullu in da bo uveljavila svoje zahteve. Massuja so poklicali v Pariz in mu niso dovolili več povratka v Alžir. Ultrasi so skupno z nekaterimi vojaškimi voditelji organizirali upor in postavili v Alžiru barikade, za katerimi so ostali teden dni. Glavni organizatorji upora so zbežali v Španijo, proti drugim, med katerimi je tudi znani poslanec Lagailarde, pa se je oktobra začel v Parizu proces, ki bo verjetno trajal več mesecev.

Po upor je skupščina izglasovala de Gaullu posebna pooblastila v upanju, da bo končno rešil alžirski spor. Ko je de Gaulle konec aprila obiskal Kanado in ZDA, sta kralj Mohamed in Burgiba poslala Eisenhowerju brzojavko s pozivom, naj pritisne na de Gaulla, posvarila sta ga tudi, naj ZDA ne dajejo Franciji pomoči za vojno v Alžiriji. Ferhat Abas pa je opozoril svet ministrov NATO, ki je zasedal v Carigradu, da je ta organizacija odgovorna za nadaljevanje vojne.

Vendar pa je počasi prišlo do prvih stikov med predstavniki francoske in alžirske vlade. V Melunu so se 25. junija začeli razgovori o pripravi pogajanj. Alžirsko delegacijo je vodil advokat Bumendžel. Toda pogajanja so propadla, ker so Francozi postavili take pogoje, ki so praktično pomenili brezpogojno kapitulacijo alžirske vojske.

Avgusta pa je alžirska vlada predlagala, naj Združeni narodi prevzamejo naloge za organiziranje referendum v Alžiriji, in ta referendum naj se izvede pod popolnim nadzorstvom OZN. Alžirska vlada je pozneje opozorila svetovno javnost tudi na dejstvo, da je Alžirija s tehnične

ga vidika dejansko v vojni z vsemi zavezniki Francije, zlasti pa z ZDA, ki Franciji dobavljajo orožje.

De Gaulle, ki je sklenil bojkotirati zasedanje skupščine OZN, je še dalje ponavljal zahtevo po prejšnji kapitulaciji Alžircev. Govoril je o »alžirski Alžiriji«, ki bi morala stati povezana s Francijo. Odcepitev sploh ni mogoča. V enem svojih zadnjih govorov je izjavil, da bi Alžirijo razdelil, če bi se »kljub vsemu« večina Alžircev izrekla za neodvisnost. Ta »kljub vsemu« je pomenil, da vojski ne bi uspelo v zadostni meri ustrahovati volivcev. Francoski skrajneži pa nadaljujejo ofenzivo tudi proti tej de Gaullovi alžirski politiki, ker hočejo obdržati vse svoje pozicije in privilegije v Alžiriji in niso pripravljeni privoliti niti v najmanjšo obliko upravne avtonomije. De Gaulle je bil prisiljen zabraniti generalu Salanu povratek v Alžir in ta je začel hujskati na upor. Po vsej Franciji pa so se ponavljale zahteve za obnovev pogajanj z Alžirci. Za to se je zavzel celo francoski kardinal Feltin skupno s predstavniki drugih večjih veroizpovedi v Franciji. Seveda jih pri tem skrbi predvsem, »da Alžirija ne bi prišla pod komunističen vpliv«. Znani filozof Strare pa je dal pobudo za manifest proti vojni v Alžiriji, ki ga je podpisalo 121 vidnejših pisateljev, filmskih in gledaliških umetnikov in drugih intelektualcev. Število podpisov je počasi narastlo na preko 150.

Spričo takega stanja se vedno bolj uveljavlja ugled alžirske vlade in sliši se vedno več glasov, ki poudarjajo, da vprašanje Alžirije ni sedaj več izključno francosko vprašanje, pač pa se tiče vsega sveta, ker predstavlja nevarnost za splošen mir. Alžirci pa poudarjajo, da mora OZN končno prevzeti svojo odgovornost in se tega vprašanja temeljito lotiti. Razprava v OZN je bila določena za 5. december.

POLITIČNI POLOŽAJ V ITALIJI

Predsednik republike Gronchi je v novoletni poslanici poudaril važnost pomirjevalne politike na svetu. Že prejšnje leto je bil napovedan njegov obisk v Sovjetski zvezi. Ves čas priprav je proti temu obisku reakcija ostro nastopala. Še posebno pa Vatikan in predvsem kardinal Ottaviani. Vendar pa je Gronchi odšel na obisk, ki je trajal od 6. do 11. februarja. Toda še prej je vlada povabila v Rim kanclerja Adenauerja, ki je ob tej prilož-

nosti v Vatikanu izrekel zloglasne besede ob »božjem poslanstvu« Nemcev.

Toda tudi med obiskom samim je zunajni minister Pella, ki je predsednika spremljal, venomer spletkaril in je hotel celo prekiniti obisk ter preprečiti objavo skupne izjave. Desničarski tisk v Italiji se je na vse pretege trudil, da bi kolikor se da ovrnil potek obiska, tako da je Gronchi ob povratku v domovino to početje izrecno obsodil. Desničarski in fašistični krogi so se takoj vrgli na delo, da bi manjšali pozitiven rezultat obiska, kar jim je v nadaljnjem razvoju dogodkov tudi uspelo, posebno še, ker se Italija doslej še ni odločila, da bi vodila bolj gibčno in samostojno zunanjo politiko, temveč se še vedno trdno oprija ameriškega vozu.

Februarja je na Siciliji izbruhnila vladna kriza, ki so jo povzročili trije člani Milazzove vlade, ker so se pridružili demokristjanom, fašistom in liberalcem. Združeni so vrgli Milazzovo vlado. Demokristjani so se zatem sporazumeli s fašisti, monarhisti in liberalci za sestavo nove desničarske vlade.

Medtem pa je zašla v krizo tudi Segnija vlada, kateri so liberalci, ki so vlado podpirali skupno z monarhisti in fašisti, odrekli nadaljnjo podporo in prešli v opozicijo. Sledila so dolga posvetovanja, nakar je Gronchi spet poveril mandat Segniju za sestavo vlade levega centra ob soglasnosti demokristjanskega vodstva. Toda Segni je zaradi pritiska najbolj reakcionarnih krogov mandat vrnil in Gronchi je mandat poveril Tambroniju z nalogo, naj bi sestavil pretežno upravno vlado. Toda Tambroni je sestavil enobarvno vlado podobno prejšnji, ki je bila odvisna izključno od podpore fašističnih glasov.

Ze ob februarski krizi je predsednik senata Merzagora odločno obsodil dejstvo, da je vlada odstopila ne da bi prej prišla pred parlament. Izjavil je tudi, da si ustavno sodišče lasti vlogo »krotilca parlamenta« in da italijansko politično življenje bremeni ozračje korupcije, kar kažejo afere in nedovoljena finančna posredovanja velikih močnih poldržavnih in zasebnih skupin. Hkrati je sporočil svojo ostavko, a jo je pozneje umaknil, ker mu je senat izrekel zaupnico.

Demokristjansko vodstvo je sklenilo, da se Tambronijeva vlada ne sme vzdrževati samo s fašističnimi glasovi, in Tambroni je zaradi tega odstopil. Mandat je zatem dobil Fanfani, ki je skušal sestaviti

vlado s socialnimi demokrati in republikanci. Toda demokristjanska desnica mu je to preprečila, in Gronchi je sporočil Tambroniju, da njegove ostavke ne sprejme, ker je v poslanski zbornici dobila zaupnico, in tako smo dobili vlado, ki so jo podpirali samo fašisti. Zato je razumljivo, da je ta vlada skušala do zadnjega omogočiti fašistični kongres, ki je bil določen za junij v Genovi, kljub temu, da je vse protifašistično ljudstvo odločno nastopilo proti temu. Prišlo je do velikih demonstracij v Genovi in v drugih mestih Italije. Policija je na demonstrante streljala. V Reggio Emilii je bilo pet ubitih, dva v Palermu, eden v Catani, mnogo pa je bilo ranjenih. Antifašistične sile pa so zmagale in preprečile kongres v Genovi. Predsednik senata Merzagora je zaradi nastalega položaja predlagal strankam petnajstdnevno politično premirje, ki so ga sprejele vse levičarske stranke, odklonili pa so ga fašisti, monarhisti in liberalci; demokristjani pa so ga odklonili, češ, da bi to »pomenilo zmago ulice nad parlamentom«.

Posledica velike zmage antifašističnih sil je bila, da je Tambroni 19. julija po splošni politični debati v poslanski zbornici odstopil. Zatem so se stranke sporazumele, in predlagale Gronchiju, naj da Fanfaniju mandat za sestavo nove vlade. Ta je sestavil vlado 26. julija in vanjo je sprejel večino starih ministrov razen sedmih. Tambroni ni bil vključen. Novi vladi so dali ime »koncentracija krščanske demokracije«, ker so v njej zastopane vse tri struje stranke: desni center, center (»dorotejci«) in levi center. Znano je, da se te struje med seboj precej razlikujejo, tako da dejansko predstavljajo tri stranke v eni. Podporo novi vladi so obljubili socialni demokrati, republikanci in liberalci. Ta vlada je 7. novembra izvedla upravne volitve po vsej državi. Še prej pa je parlament izglasoval reformo pokrajinskega volilnega zakona na podlagi proporcionalnega sistema s popravki.

Volitve so pokazale splošen premik na levo v primerjavi s političnimi volitvami leta 1958. Še posebno so se okrepili komunisti, dočim so socialisti rahlo nazadovali, a so v glavnem obdržali svoje položaje. Znatno so napredovali tudi socialni demokrati. Demokristjani pa so rahlo nazadovali. Na žalost so napredovali tudi fašisti. Na vsak način je splošen premik na levo pokazal, da so volivci obsodili junijske dogodke, za katere je bila odgovorna Tambronijeva vlada in pove-

zovanje s fašisti. Splošen premik na levo je za Fanfanijeve pristaše tudi argument, da ni druge alternative nego vlada levega centra. Toda sedaj se postavlja problem sestave pokrajinskih in občinskih svetov. V 15 glavnih mestih pokrajin ima večino krščanska demokracija s prav tolikokomunisti in socialisti, sredinske stranke skupno pa še v nadaljnjih 29. V 23 glavnih pokrajinskih mestih pa nima večine nobena od političnih koalicij. Ker so cialni demokrati niso pripravljeni sodelovati s socialisti in s komunisti, bodo edine mogoče rešitve povezava sredinskih strank s socialisti ali pa s fašisti. Če bo krščanska demokracija držala besedo, da se ne bo povezovala s fašisti, se bo morala nujno opreti na socialiste. V nasprotnem primeru bo prišlo v nekaterih mestih do komisarskih uprav.

JOHN KENNEDY NOVI PREDSEDNIK ZDA

V ZDA so bile 8. novembra predsedniške volitve, pri katerih je zmagal demokratski kandidat Kennedy. Razen tega so volivci izvolili eno tretjino novih senatorjev ter vse člane predstavniške zbornice. Tudi v kongresu so demokrati obdržali večino, ki so jo imeli že prej. S tem da so dobili še svojega predsednika, bo odslej vsa oblast v njihovih rokah.

Borba med Kennedyjem in republikanskim kandidatom Nixonom je bila do zdaj zelo ostra in Kennedy je zmagal z zelo majhno razliko ljudskih glasov, dočim je dobil precejšnjo večino, kar se tiče »volilnih« glasov. Za predsedniške volitve volijo namreč volivci v vsaki državi določeno število »velikih volivcev«, ki potem izvolijo predsednika.

Komentarji o zmagi demokratov se na splošno ujemajo v ugotovitvah, da je ameriško ljudstvo jasno pokazalo, da si želi sprememb v ameriški politiki in da je ob sodilo politiko Eisenhowerjeve republikanske uprave. Takoj po izvolitvi je Kennedy dobil številne čestitke od raznih državnikov. Čestital mu je tudi Hruščev v dolgi brzojavki, kjer je izrekel upanje, da bodo z zmago demokratov sovjetsko-ameriški odnosi šli po poti, po kateri so šli v času predsednika Roosevelta. Hruščev je tudi poudaril, da je Sovjetska zveza pripravljena razviti najbolj prijateljske odnose med sovjetskim in ameriškim ljudstvom ter med obema vladama. Prav tako je sovjetska vlada pripravljena nadaljevati napore za rešitev vseh perečih vprašanj.

Ne bomo ugibali, kakšno politiko bo vodila nova vlada, vendar pa se lahko na splošno ugotovi, da je Kennedy med volilno kampanjo pokazal, da misli voditi bolj elastično politiko in jo prilagoditi novim razmeram. Vsekakor so z izvolitvijo Kennedyja vsaj deloma odstranjeni vzroki, zaradi katerih se je razbila konferenca največjih v Parizu. Kennedy je bil tedaj izjavil, da bi se on opravičil zaradi incidenta z letalom »U-2«. Prav tako je Kennedy v odgovoru na čestitke Hruščeva izjavil, da želi delovati za ohranitev miru. Vendar bo morebitna nova politika lahko prišla do izraza šele po 20. januarju, ko bo Kennedy prevzel oblast. Ne moremo pričakovati kdove kakšnih sprememb, vendar pa lahko upamo, da bo Kennedyjeva dinamičnost pripomogla k temu, da bo novi predsednik znal pogumneje gledati realnost v obraz in se temu primerno ravnati. Toda šele dejanja in ne samo besede bodo pokazala, ali je upanje, ki je zavlдалo ob spremembi, bilo upravičeno.

Na koncu naj omenimo še, da je ameriška politika doživela lansko leto nekaj hudih udarcev. Na Južni Koreji je ljudstvo po krvavih demonstracijah vrglo ameriškega miljenca Singmana Rija, ki so ga potem ZDA spravile na varno na Havajske otoke. Na Japonskem so bile velike demonstracije proti ameriškim vojaškim oporiščem, tako da je bil Eisenhower prisiljen odgovoriti že določen obisk v Tokiu. Pozneje je bila vlada prisiljena odstopiti, nova vlada pa je razpisala volitve. V Turčiji je po velikih in krvavih spopadih general Gursel odstavil vlado, aretiral predsednika republike, vse člane vlade in več vladnih poslancev, ki so jih zatem spravili pred sodišče zaradi zlorabljanja oblasti.

Nekaj hudih udarcev je doživel ameriški ugled, tudi kar se tiče raziskovanja vesoljstva, ko so v Sovjetski zvezi uspešno izstrelili nove velike satelite in ko so dosegli, da sta se piščki Strelka in Belka vrnila živi in zdravi s satelitom iz vesolja. Kennedy je med volilno kampanjo stalno omenjal močno izgubo ameriškega ugleda na svetu. Upajmo, da bodo njegova prizadevanja za dvig tega ugleda usmerjena predvsem na omilitve mednarodne napetosti in na vsestransko mednarodno sodelovanje v duhu miroljubnega sožitja. S tem bo nedvomno ponovno dvignil ugled svoje države med vsemi narodi.

Afrika v preteklosti in sedanjosti

Večkrat v zgodovini je bila Afrika, zlasti njen črni del, ki leži južno o Sahare, v središču mednarodnega dogajanja. Prebivalci drugih kontinentov so se srečavali z Afriko v različnih obdobjih z različnimi nameni. Pet stoletij je Afričan bil objekt tujih koristi. Doba, v kateri živimo in jo oblikujemo, spreminja in lomi to preteklost. Neafričani so na umiku. Odgovornost in bodočnost Afrike prevzema afriški človek. V svetovno areno vstopa kot subjekt in prva dvajsetega stoletja. Človeška družba, ki je doslej nosila čir kolonializma, postaja svobodnejša.

Če je v XIX. stoletju pomenil Komunistični manifest začetek organiziranega boja delavskega razreda za oblast in za nov, socialističen in komunističen družbeni red in je prva polovica XX. stoletja že pomenila prelomnico v razvoju človeške družbe, potem je odprava kolonializma in osvoboditve nekdanj zasužnjenih ljudstev Azije in Afrike sestavni del te preobrazbe v drugi polovici našega stoletja.

Ko so evropski kolonialisti v XVI. stoletju prišli na afriška tla, so nasilno prekinili vse domače družbeno-politične in ekonomske procese. Razvijali so le tiste oblike družbene in ekonomske organizacije, ki so pomagale utrjevati kolonialni režim. Če so danes v Afriki še ohranjene patriarhalna vaška skupnost, plemenska ureditev, pa naturalna proizvodnja itd., potem je treba neizživeto fevdalno obdobje pripisati prav intervenciji kolonializma.

Često je bilo in je še slišati glasove o tako imenovani kulturni in civilizacijski vlogi, ki da so jo kolonialne države opravljale v Afriki. Prav tako še danes ne pozabljajo pripovedovati in pisati o kulturni povezanosti afriških zemelj s kolonialnimi metropolami. Kakšni so spomeniki te »kulturne misije«¹ evropskih civilizacij? Nad 90 odstotkov nepismenih! V tem, da na števil-

nih ozemljih ni niti enega visokošolsko izobraženega Afričana, v prenekaterih drugih pa bi le-te lahko prešteli na prste dveh rok! Črna Afrika ne ve za gledališke, ne za koncertne dvorane. So področja, ki mežijo tudi sto in več tisoč kvadratnih kilometrov površine, toliko ali več kot kolonialna metropola, kjer ni ne šole, ne bolnišnice, niti ne zdravnika, ceste ali železnice. Potrebni bodo napor celotnega človeštva, da se bodo zabrisali sledovi »evropske omike«, da se bodo oplodile afriške puščave in reke, da bi se prodrlo v ekvatorialne pragozdove in prineslo luč temu najtemnejšemu kontinentu.

Afrika je neizprosno tožnik in vest tujih osvajalcev.

Zagovorniki kolonializma še danes radi dopovedujejo, da si Afričani ne znajo vladati. Pozabljajo, da je Afrika poznala države, kot je bilo cesarstvo Gana (od VII. do X. stoletja), katerega je v XI. in XII. stoletju zamenjala kraljevina Mali. Ali pa da je kraljestvo Songaj v XIV. in XV. stoletju (na današnjem ozemlju Sudana) imelo važno kulturno in znanstveno središče v svojem glavnem mestu Gao-u. Tudi na ozemljih jugovzhodne Afrike so bile domače samostojne države, n. pr. Monomotopa in druge. Res je, da so to bile fevdalne državne tvorbe. Toda, kakšne parlamentarne demokracije je poznala tedanja Evropa?

Zgodovina Afrike po XVI. stoletju ima dvojno obeležje: boj domačih afriških ljudstev proti kolonialnim silam z ene ter rivalstvo med kolonialnimi državami samimi z druge strani. Če je po drugi svetovni vojni prišlo do zaključnih osvajanj in delitve afriškega kontinenta, je obenem po tem obdobju dobil protikolonialen upor nove organizirane in programske osnove ter polet, ki se ga več zaustaviti ni dalo.

Prvi Evropejci, ki so prišli v Afriko, so tam iskali zlato in dišave — kolonialne. Po-

tem se je trgovina s kolonialnim blagom spremenila v trgovanje z živim blagom. Ob koncu XVI. stoletja so na afriški kontinent navalili roparji in lovci na ljudi, ki so preprodajali sužnje za delovno silo. Ta »lov na afriške črne ljudi« je trajal vse do začetka XIX. stoletja. Samo v Združene države Amerike so preprodali letno za sužnje okoli 100.000 Afričanov. Pogoji so bili takšni, da jih je, kot pravijo zgodovinarji, polovico umiralo med prevozom. Lov na ljudi je izzival seveda ostre bitke med domačini in tujimi roparji. V teh bitkah je padlo vsaj toliko domačinov, kot so jih zajeli. Nihče ni zapisal, koliko Afričanov je umrlo v dveh do treh stoletjih najstranotnejše tragedije v zgodovini človeštva. Ta tragedija pada na breme evropske »civilizacijske misije v Afriki«. Tedaj ni bilo moralne sile v svetu, ki bi dvignila glas proti suženstvu. Pa čeprav je evropski kontinent odpravil suženjstvo že pred tisoč in več leti...

Novo obdobje v razvoju Evrope in Amerike, razvoj industrijskega in bančnega kapitala v drugi polovici XIX. stoletja, je prinesel Afriki nove nesreče. Razvijajoča se industrija je potrebovala nove surovine in živila ter tržišča, bančništvo pa je sililo izvažati kapital. Afrika slovi kot geološki škandal. Ta njena bogastva so pritegnila apetite najbolj razvitih evropskih držav: Anglije, Portugalske, Francije, Belgije, Nemčije, Španije in Italije. Začeli so se pohodi in osvajanja, ki so izzvala mnogo medsebojnih nasprotij. In sredi teh pohodov (1884 do 1885) se je sestala v Berlinu takojimenovana Berlinska ali osvajaalna konferenca. Velike sile: Britanija, Francija in Nemčija, Združene države Amerike, Avstro-Ogrska, Rusija in manjše kolonialne države kot Belgija, Italija, Portugalska, Španija, Nizozemska, pa Švedska ter Norveška, so sklenile sporazum, po katerem so priznale osvajalcem vsa osvojena ozemlja pod dveh pogojev: da je okupacija dejansko izvedena in da jo okupator prijavi ostalim podpisnicam Berlinskega sporazuma. Po Berlinski konferenci so se osvajanja končala in evropske »kulturne in krščanske« države so priznale statut quo razdeljenih področij. Razdelitev Afrike v Berlinu in po njem je imela dvojno posebno tragičnih posledic. Prvič je ta razdelitev pomenila **balkanizacijo**, razdrobitev kontinenta na 47 ozemelj, od katerih so imela nekatera komaj nekaj deset tisoč, druga pa milijon in več kv. metrov površine. Drugič pa je ta balkanizacija bila posebno tragična zato,

ker so razkosali afriško celino na ozemlje Velike Britanije, Francije, Nemčije, Portugalske, Belgije, Italije, Španije, s čimer so umetno zaostriili pregraje med ljudstvi Afrike. Ta razdrobljenost in delitev je pustila sledove, ki jih bodo morale zabrisati šele generacije osvobojenih afriških držav.

Pozneje, ob koncu XIX. in v začetku XX. stoletja je prišlo med kolonialnimi državami do novih zaostritev, delitev in sporazumov ter medsebojnih priznavanj do »pravic«, vse dokler niso po prvi svetovni vojni iz Afrike eliminirali Nemčije in si na novo v Versaillesu porazdelili »njene« kolonije. Približno taka razdelitev Afrike je ostala do konca druge svetovne vojne, ko se je politična karta kontinenta pričela spreminjati, tokrat brez sporazumov à la Berlin in mimo kolonialnih želja.

Za kolonialno politiko XX. stoletja je značilno predvsem podrejanje domačega, afriškega gospodarskega razvoja kapitalističnemu gospodarstvu kolonialnih metropol. Afrika je postajala surovinska baza razvitih industrijskih držav in s tem del kapitalističnega svetovnega gospodarstva. Značilnosti takih ekonomskih struktur so znane: ekstraktivna industrija (rudniki bakra, boksita, železa, diamantov, v zadnjem času urana v Kongu) in plantažno kmetijstvo bombaža, kaučuka, kakaovca, banan, kave in drugih kultur. Rudarstvo se je razvijalo predvsem za potrebe predelovalne industrije metropol in svetovnega trga, tržno kmetijstvo pa za prehrano metropol in zopet mednarodnega tržišča. Takšen ekonomski razvoj, usmerjen predvsem na izvoz, je zahteval gradnjo pristanišč in cest ter železnic za povezavo rudnikov in plantaž s pristanišči. Vse te objekte so kolonialni režimi in njihove poslovne družbe gradile na poseben način. Od domačinov so pobirali visoke davke, s katerimi so krili stroške za prometne zveze. Za vsa javna dela so odredjali prisilno, suženjsko delo. Predpisi so določali, koliko časa morajo odrasli Afričani »odslužiti« — brez plačila seveda. Ta praksa ni bila sicer nič novega, če jo vzporedimo z lovom, trgovino in odvažanjem sužnjev v preteklosti. Spremenilo se je le to, da so sedaj te sužnje lovili za dela na kontinentu oziroma v posameznih kolonijah, ne pa več izven Afrike. V bivšem belgijskem Kongu, pa v Rodeziji, Keniji so uporabljali oblike suženjskega dela še po letu 1940. In tudi po letu 1945, ko so evropska ljudstva toliko pretresli zločini Hitlerizma. Kolonialnih režimov ni motilo, da

so po Nürnbergu sami nadaljevali z metodami Hitlerja v afriških kolonijah.

Gospodarski razvoj Afrike v XX. stoletju ni prinesel gmotnih koristi afriškemu ljudstvu. Saj so nosilci vseh ekonomskih interesov bili tuji poslovni krogi. Večina kmetijstva je ohranila naturalno proizvodnjo, predelovalne industrije skoraj ni bilo. Afriška ozemlja so bila nad 95% odvisna od uvoza industrijskega blaga. S porastom mestnega prebivalstva je postal afriški kontinent važno potrošniško tržišče za industrijsko razvite, v bistvu kolonialne dežele. Zato se je močno razvil tudi uvoz v Afriko, z njim pa trgovina, pomorski promet in bančništvo ter zavarovalništvo. Toda ne gre pozabiti, da je večina tega kapitala v rokah tujcev. V Gani na primer, kjer je gospodarstvo zelo razvito in znaša narodni dohodek na prebivalca 300 dolarjev (v Jugoslaviji 360), je bilo še tri leta po neodvisnosti nad 95% trgovskega, industrijskega, bančnega in zavarovalniškega kapitala v posesti tujih poslovnih družb, zlasti seveda angleških.

V času francoske revolucije, ob koncu XVIII. stoletja, je bilo na svetu le nekaj nad deset držav v modernem pomenu besede (Anglija, Rusija, Avstrija, Prusija, Španija, Portugalska, Nizozemska, Turčija, Švedska, Švica, ZDA, Japonska in Kitajska), poleg več držav in državic fevdalnega značaja v Italiji, Nemčiji in drugod. V XIX. in v začetku XX. stoletja, ob začetku prve svetovne vojne, je bilo že 48 držav, izmed katerih 21 v Evropi, 5 v Aziji, 1 v Afriki, 11 v Severni Ameriki in 10 v Južni Ameriki. V prvi svetovni vojni in med obema vojnama se je to število povečalo na 71 držav, med novimi Jugoslavija, Češkoslovaška, Madžarska, Mongolija, Irak in Saudova Arabija, Filipini kot tudi nekateri britanski dominioni, ki so se postopno razvijali kot samostojen činitelj: Irska, Kanada, Avstralija, Nova Zelandija, Južnoafriška zveza. V času druge svetovne vojne in po njej je nastalo 21 novih držav: Koreja, Vietnam, Sirija, Libanon, Jordanija, Jemen, Indija, Pakistan, Burma, Cejlon, Indonezija, Izrael, Kambodža, Laos, Tunis, Libija, Maroko, Sudan, Gana, Gvineja.

Za XX. stoletje bi bilo upravičeno zapisati, da je duh tega stoletja množčna ljudska akcija na široki lestvi dogajanja. V tem stoletju je zmigala prva socialistična revolucija. Razvoj v svetu se je preusmeril k socializmu. Z druge strani se je v protikolonialni revoluciji osvobodilo v zadnjih pet-

najstih letih nad polovico človeštva, kateremu se je odprla pot samostojnega političnega, gospodarskega in družbenega razvoja. Ob začetku II. svetovne vojne je pod klasično dominacijo kolonializma živelo še 66% človeškega rodu. Danes jih je le še nekaj milijonov.

Leto 1960 so imenovali afriški politiki za **afriško leto**. Upravičeno? Do tega leta je bilo na afriškem kontinentu deset neodvisnih držav: Etiopija, Liberija, Združena arabska republika (Egipt), Libija, Maroko, Sudan, Tunis, Gana, Gvineja in Južnoafriška zveza. V teh državah živi na površini 9,5 milijonov kv. kilometrov 92.000.000 prebivalcev.

Sestnajst novih držav se je v letu 1960 otreslo političnih spon klasičnega kolonializma: Kamerun, Togo, Kongo, Federacija Mali, Somalija, Madagaskar, Slonokoščena obala, Dahomej, Niger, Zgornja Volta, Čad, bivši francoski Kongo, Centralna afriška republika, Gabon, Nigerija in Mavritanija. Površina teh držav obsega skupaj okoli 11 milijonov kv. kilometrov z 90.000.000 prebivalci. Z drugimi besedami pomenijo te spremembe, da je na afriškem kontinentu bilo ob koncu leta 1960 26 samostojnih držav, članic Organizacije Združenih narodov, medtem ko so bile pred petimi leti neodvisne šele Etiopija, Egipt, Libija, Liberija in Južnoafriška zveza. Nesporno bosta v letu 1961 postali samostojni tudi Sierra Leone in Tanganjika. Kolonialna koprena ostaja torej še nad britanskimi ozemlji Kenije, Federacije Rodezije in Ugande, nad portugalskima kolonijama Angolo in Mozambikom, na severozapadu pa nad nekaterimi španskimi in portugalskimi kolonijami in seveda nad Alžirijo. Toda tudi v vseh teh kolonijah je protikolonialno gibanje Afričanov zelo močno in ni mogoče, da bi se kolonializem v dosedanjih oblikah tu konserviral v nedogled. Afriški politiki napovedujejo, da ne bo leta 1963 na črni celi nič nobene kolonije več.

Nacionalno-osvobodilni, protikolonialni boj afriških ljudstev je bil izredno težak. Je mnogo razlogov, ki so ga naredili tako dolgotrajnega in napornega. Najprej je to razkasanost, balkanizacija kontinenta na 47 ozemelj, katerim so vladali različni kolonialni gospodarji, ki so Afriko razdelili na takozvano francosko (zahodna in ekvatorialna), angleško, portugalsko itd. Taka razdelitev je zelo ovirala povezovanje afriških nacionalnih gibanj na kontinentu. Razen te zunanje razdrobljenosti je bila še druga, nič manj zaviralna. Mislim na plemensko,

jezikovno, versko in pokrajinsko neenotnost posameznih kolonialnih ozemelj. Gana na primer (6.000.000 prebivalcev) ima 42 plemenskih in jezikovnih skupin, Nigerija (40 milijonov prebivalcev) nad 200, Kongo (14 milijonov prebivalcev) prav tako nad 200, Togo (1.200.000 prebivalcev) 16 itd. Kolonialni režimi so plemensko, jezikovno in pokrajinsko razdrobljenost negovali, naslanjali nanjo svojo upravno ureditev, podpihovali stara plemenska nasprotja in tako po načelu: divide et impera (razdeli in vladaj) preprečevali enotnost afriškega ljudstva v boju proti kolonialnemu izkoriščanju v posameznih kolonijah. Posledice take politike so se zelo jasno manifestirale ob rojstvu republike Konga.

Ovira za nacionalni obseg in uspeh protikolonialnega boja se bil tudi tako imenovani regionalizem. Naj ta pojav ilustriram zopet na primeru Gane, ki ima pet pokrajin, Nigerije s tremi, Konga s šestimi pokrajinami. Te pokrajine, ki so bile v kolonialnem obdobju tudi upravne enote, so marsikje zgodovinske, fevdalne tvorbe. Usmeritev »na stare predkolonialne svobodne afriške čase« se je bil tudi številnih domačinov ustavljala prav v okviru teh pokrajin. Ne gre pozabiti, da je zlasti angleški kolonialni sistem celo dovoljeval zametke formalne samouprave v teh pokrajinah (domovi plemenskih poglavarjev). Celota teritorialne, jezikovne in plemenske razdrobljenosti je bila najresnejša ovira za oblikovanje nacionalnih protikolonialnih afriških organizacij, ki bi prešle plemenske, verske in pokrajinske okvire, ki bi zagotovile boj za samostojnost. Politična zgodovina Afrike pozna zato do 1945. leta lokalne in plemenske ljudske upore, ki pa niso nikoli resno ogrožali kolonialnega gospodstva in prisotnosti tujih osvajalcev na afriških tleh.

V protikolonialnem boju Afrike je bila odločilna še ena posebnost. So področja, na katerih so se belci naseljevali in gospodarsko teritorializirali v večjem številu. To so predvsem predeli vzhodne in južne Afrike: Kenija, Rodezija, Mozambik, Južno-afriška zveza, na severu Alžirija itd. V srednji in zahodni Afriki je položaj drugačen: Evropejci se tu niso naselili v večjem številu kot je to zahtevala kolonialna uprava in neposredni poslovni interesi. Poznavalci Afrike zato govorijo o dveh Afrikah: o tisti z relativno močno neafriško manjšino in o Afriki, ki take manjšine praktično nima. Nacionalno-svobodilna gibanja imajo v kolonijah z evropsko manjšino dvojnega na-

sprotnika: kolonialno državo in njene interese, posebej pa še belo manjšino, ki se upira vsaki spremembi v korist domačinov in je dejansko njihov glavni nasprotnik. Tu so znani pojavi rasne diskriminacije, z druge strani pa afriško geslo: en državljan, en glas.

V Keniji in Federaciji Rodeziji (Severni, Južni Rodeziji in Njasi) je približno 4% vsega prebivalstva evropskega. Bolj konkretno: v Keniji 66.000 od 6.500.000, v Federaciji Rodeziji in Njasi 275.000 izmed 7.500.000. In vendar vladajo le Evropejci, domačini doslej praktično niso imeli nikakršnega vpliva na notranji razvoj, kar na primer ni bilo pred neodvisnostjo v Nigeriji ali Gani, tudi angleških kolonijah. Gospodarski položaj Evropejcev najbolj ilustrirajo sledeči podatki:

Kenija: 2,9% prebivalcev prejema 51% nacionalnega dohodka;

Južna Rodezija: 5% prebivalcev prejema 57% nacionalnega dohodka;

Severna Rodezija: 1,4% prebivalcev prejema 45% nacionalnega dohodka.

Ostrina protikolonialnega boja se je v področjih z belo manjšino manifestirala tudi v sredstvih in metodah, ki jih domačini uporabljajo. Ni slučaj, da je prišlo do oboroženega upora prav v Keniji (gibanje Mau-Mau 1950-1952) in Alžiriji. Čeprav se afriški politiki v glavnem ne zavzemajo za oborožene oblike, so jih vendar politične izkušnje prepričale, da je treba izbrati tudi takšno pot, če si z drugimi političnimi sredstvi ne morejo približati neodvisnosti. Zato tako soglasno podpirajo oborožen alžirski osvobodilni boj, ker vidijo le v njegovem uspehu možnost za odpravo kolonialne oblasti. Ni bilo tako v Keniji in tudi zaradi tega je gibanje Mau-Mau končalo svojo junško vstajo brez uspeha. Toda od leta 1952 do 1960 se je mnogo spremenilo v svetu in v Afriki sami.

Ko je neki časnikar opisoval sedanje vzdušje v Keniji, Rodeziji in Njasi, je takole zapisal: »V vsakem boju na življenje in smrt nastopi trenutek, ko gledalci prenehajo vzvikati, ohrabrovati in napadati. Zadržijo sapo. Tak trenutek je sedaj v srednji in južni Afriki, ki pričakuje odločitve.« Ni nezanimivo pogledati, kakšno odločitev predlagajo kolonialni krogi. Zapisal jo je britanski publicist Peregrine Worsthorne, ki je dejal:

»Meni se zdi, da je potrebno na novo pristopiti k problemu (misli na zahtevo Afričanov: en državljan — en glas; realizacija tega načela bi prinesla popoln vpliv doma-

činom in evropski naseljenci bi izgubili absolutno oblast — op. F. D.) v duhu britanskih izkušenj XVIII. stoletja, ko je parlament predstavljal interese, ne posameznike. Dokler namreč ne bo mogoče oblikovati večrasne (belo-črne) aristokracije, je brezizgledno težiti k oblikovanju mnogorasnega volilnega telesa (en volilec en glas, brez ozira na raso, kar zahtevajo Afričani — op. F. D.). **Šele ko bodo črnici in belci na vrhu razvili skupne oligarhijske interese** (podčrtal F. D.) in če jim nudimo pravilne politične pogoje, bodo to lahko storili brez velikih težav — **bo mogoče vsaki mnogorasni vladi upirati se pritisku spodnjih ljudskih slojev** (podčrtal F. D.), za katere je možno, da bodo še precej časa rasistično razpoloženi (ne bodo priznavali oblasti bele manjšine nad afriško večino — op. F. D.).

Rešitev, ki je, kot se mi zdi — zaključuje gospod Worsthorne — v vsakem pogledu priporočljiva, je v tem, da bi parlament v teh ozemljih sestavljal vsaj delno, morda pa tudi v celoti, predstavniki skupin, da bi predstavnike parlamenta volile profesionalne trgovske, kmetijske, industrijske in sindikalne organizacije, **volitev ljudstva** (splošnih volitev — op. F. D.) **pa ne bi bilo** (podčrtal F. D.).«

Tako torej: skupni oligarhijski interesi bele in črne aristokracije bi zagotovili upirati se pritisku spodnjih ljudskih slojev (afriških) in splošnih volitev ne bi smelo biti, pač pa naj bi parlament predstavljal interes trgovske, industrijske in kmetijske oligarhije, s koncesijo sindikatom!

Socialna struktura črno-afriškega kontinenta ne daje pogojev, da bi se taka politika lahko uveljavila. V Afriki je položaj dosti enostaven: res je, povsod so ostanki plemenske aristokracije, plemenski poglavarji; v Gani in Nigeriji, pa še ponekod, so bogati domači lastniki plantaž in posamezni trgovci ter nekaj premožnejših pripadnikov srednjih slojev (v zahodnoevropskem pomenu besede); toda to je absolutna, ne-vplivna manjšina. Zato pravi Sekou Touré, predsednik republike Gvineje:

»Ako pogledate problem razredov, se lahko takoj prepričate, da je v Afriki en sam razred, razred razlaščencev. Smo najboljši primer enotnosti v siromaštvu in nihče si ne more zamisliti, da bi nas navdahnili kapitalistični sistem pri reševanju problemov, ki stoje pred Afriko.«

Zapozneli kolonialisti, ki bi hoteli ohraniti kolonialne ostanke, poskušajo dobiti afriško oporo v razredu izkoriščevalcev, ki pa ga na afriških tleh v treh stoletjih niso

hoteli, pa tudi ne mogli oblikovati. Sicer uspevajo tu ali tam najti afriške kvislinge, ki pomagajo zaustavljati na svojih mejah val neodvisnosti. Tak fenomen je bil Moiz Combe iz Katange v Kongu. Niso manjkali njemu podobni v Gani, kjer opozicijska Združena stranka ni imela drugega programa kot zadrževanje kolonialne oblasti v nekdanji Zlati obali, po neodvisnosti pa nasprotovanje vsakim spremembam na škodo bivše kolonialne metropole in njenih koristi. Britance ni motilo in jih še danes ne moti, če napadajo dr. Kwane Nkrumaha, predsednika republike Gane, in mu očitajo neparlamentarni odnos do opozicije. Podobne težave bodo nedvomno nastopile v Nigeriji, pa so v Kamerunu, kjer se je Francija samo napol umaknila od neodvisnosti. Toda vsi ti anahronistični naporu ne morejo zadržati kolonialnega sistema, pa naj bi se njegovi zagovorniki še toliko naslanjali ob idili petrolejke. Večina človeštva sveti v XX. stoletju pač z električno lučjo, kot je priznal tudi de Gaulle.

V Afriki se prenaša v sedanji dobi težišče razvoja k novim programom. Končuje se proces politične emancipacije afriških kolonialnih ozemelj. Smo sredi političnega umika kolonialnih držav s črnega dela kontinenta. Dalje že lahko govorimo o gospodarskem umiku kolonialne ekonomike. In končno doživlja afriško ljudstvo transformacijo svojih lastnih družbenih, političnih in ekonomskih struktur. Kot sestavni del notranje, afriške preobrazbe, se oblikujejo novi odnosi med mladimi neodvisnimi afriškimi državami, njihovi odnosi in zveze z ostalim svetom. Ni dvoma, da privlači pozornost prav to novo dogajanje. Preteklost le zato, ker se prepleta in še neposredno vpliva na sedanjost.

Vsi ti procesi ne ostajajo brez izredno močnih vplivov na splošnem mednarodnem planu. Političen in ekonomski umik kolonialnih metropol zahtevata njihovo prevzorizacijo (ponovno ovrednotenje). Na mednarodnem političnem planu in na svetovnem tržišču jih zamenjujejo nove sile. Lomi se sistem kolonialne politike, z njim pa tudi kapitalistična ekonomika, ki je vključevala afriški gospodarski potencial v sistem kapitalističnega gospodarstva. S tem doživlja kapitalizem izredno močne pretrse. Družbeno-politične in ekonomske strukture, ki se oblikujejo v neodvisnih državah, niso dedne naslednice kapitalističnega, mislim izkoriščevalskega sistema. Saj se porajajo v zmogovitega odporu proti njemu. Prav ta

ko pobuda individualnih dobičkov ne more vzpodbujati množic zaostalih držav k delu za gospodarski napredek držav.

Seveda ti in drugi procesi niso ne lahki in ne enostavni. Saj se — če jih poenostavim in lokaliziram — srečujeta neposredno kar dva partnerja zelo različnih izkušenj, materialno-tehničnih in intelektualnih dimenzij. Zato bi bila ena izmed nevarnosti, idealizirati ali poenostaviti dogajanje na afriški celini. Opazovalec, ki bi tako postopal, bi nujno spregledal mnoge silnice in njihove nosilce, ki bodisi pospešujejo ali pa zavirajo samostojni razvoj. To bi ga lahko tudi oddaljilo od realnosti, ki je v afriški konkretnosti drugačna kot morda v azijski, da ne omenjam evropske in drugih.

Primer Konga nas je močno prepričal o specifičnosti samostojnega razvoja Afrike in o mnogih notranjih in zunanjih činiteljih, ki ne prenehajo delovati z dnem, ko kolonija proglasi neodvisnost in je sprejeta v Združene narode. Pričakovati je, da se bodo nosilci protiafriških teženj pojavili tudi v drugih samostojnih državah, brž ko bodo le-te odločneje lomile z interesi in vplivi — političnimi, gospodarskimi ali vojaškimi — včerajšnjih kolonialnih metropol ali njihovih zaveznikov in partnerjev, doma pa z ostanki slojev, ki so imeli pod kolonialnim režimom privilegiran položaj.

Problemi in naloge, s katerimi se srečujejo mlade afriške države, ko postanejo neodvisne, so zelo zapleteni. Ko sem bival v Gani in Gvineji, pa v Nigeriji še pred njeno neodvisnostjo, sem bil pozoren prav na to, kako se nove države lotevajo razpletati številna protislovja, ki jih je nakopičila preteklost in jih postavlja na dnevni red nova sedanost. Predvsem imam vtis, da je v eni in drugi državi mnogo posebnosti, pa zato o enotni politiki in praksi v celoti ni mogoče govoriti.

Zdi se mi, da je za politiko in usmeritev zelo važno, v kakšnih pogojih in okoliščinah je neka država postala neodvisna. Gvineja na pr. je dobila samostojnost po referendumu 28. septembra 1958, ko je 96% prebivalcev glasovalo proti temu, da bi dežela ostala v francosko-afriški skupnosti. V protikolonialnem boju je bila dosežena **popolna enotnost** domačega prebivalstva, ki ga niso razdvajale različne politične stranke in interesi, institucijo plemenskih poglavarjev so pa že leto prej ukinili. Tako enotnost olajšuje in zagotavlja aktivnost vseh državljanov pri izvajanju programa vse-splošne preobrazbe.

Precej drugačen je na pr. položaj v Gani. Tu so po neodvisnosti ohranili svoj privilegiran položaj plemenski poglavarji, ki sestavljajo v vsaki pokrajini takoimenovani »dom šefov«, ki je imel po ustavi pravico, staviti svoj veto na zakone, ki bi krnili njihove interese. Sele tri leta po neodvisnosti, ko je Gana postala republika, so omilili to ustavno določilo. Razen tega ne prispeva k enotnosti razdvojenost prebivalstva na dve politični stranki. Da se ne bi notranji odnosi zaostrovali, se mora vladajoča stranka često odreči politiki ali odločitvam, ki jih gospodarski, prosvetni ali družbeni razvoj sicer nujno zahteva. Praksa stalnih kompromisov afriškim državam ne more zagotavljati hitrega napredovanja, so mi zatrjevali sami politiki Gane.

Mislim, da bo Nigerija zopet imela drugačne probleme. Predvsem bo federativna ureditev zelo labilna, ker so separatistične in pokrajinske težnje zelo močne v vseh treh pokrajinah — severni, vzhodni in zahodni. Problem državne enotnosti bo vedno visel kot Damoklejev meč nad politiko zvezne vlade in parlamenta. Nigerijski sever ima zakoreninjeno fevdalno ureditev, vzhod in zahod ne več toliko. Večina prebivalcev pa živi v severni pokrajini. Političnih strank je veliko, njihovi programi so zelo različni glede notranjih in mednarodnih programov.

Države bivše francosko-afriške skupnosti (Mali, Slonokoščena obala, Dahomej, Niger, Čad, Madagaskar itd.) so ob neodvisnosti podpisale posebne sporazume s Francijo. Po teh določilih ostaja francoski vpliv zaenkrat znaten: v državah ostajajo francoska vojaška oporišča, dogovorjena je delna odvisnost v zunanji politiki, gospodarstvu; Francija ohranja vpliv v višjem šolstvu, zagotovila si je svoje gospodarske interese itd. Ni dvoma, da je to prehodno obdobje, ki je zahtevalo mnoge kompromise z bivšo kolonialno metropolo, in da bo čas spremenil te **pogodbene, ne več ustavne privilegije**, da bo tudi s temi omejitvami mogoče hitreje napredovati. Toda v tekoči praksi notranjega razvoja in mednarodne usmeritve bodo kompromisi verjetno bolj koristili močnejšemu kot manj izkušenim.

Ali pa Kongo. Belgija je privolila v neodvisnost. Toda po praktičnem načelu: v Afriki se več vladati ne more, politično oblast zahtevajo Afričani; vse druge prednosti pa je možno ohraniti. In teh prednosti je Belgija zahtevala toliko, da je že v nekaj dneh prišlo do nevarnih notranjih in mednarodnih zapletov. Kongo je najbolj

zgovorno potrdil, da samo četrtinski in le taktični umiki danes afriškega ljudstva več ne zadovoljujejo.

In vendar so vse to le področja Afrike brez močnejše evropske manjšine. Kako bolj bodo zapleteni problemi v predelih, kjer so gospodarske in politične koristi Evropejcev mnogo večje: Kenija, Rodezija itd.

Ce bi vendar hotel dobiti enoten imenovalec za skupne osnovne težnje in smer novega dogajanja v neodvisnih afriških državah, bi dejal, da gre za proces **dekolonizacije**, za odpravo kolonialne dediščine, za gospodarsko in družbeno preobrazbo. Neodvisnost namreč ni cilj, marveč samo **sredstvo, pogoj**, da se afriško ljudstvo lahko loti dolgotrajnih in zahtevnih programov, ki so usmerjeni njemu v prid, ne več kolonialnim interesom.

Značilnosti kolonialnega gospodarstva sploh, afriškega posebej, so znane. Kolonialne države so razvijale le tiste panoge, ki so bile potrebne njim in pozneje svetovnemu trgu. To pa je predvsem ekstraktivna industrija (rudne surovine), v kmetijstvu pa izvozne monokulture. Pri taki strukturi gospodarstva je večina kmetijske proizvodnje na naravni ravni, v tem ko ostaja ob še tako velikem izkoriščanju rudnih bogastev država industrijsko praktično popolnoma nerazvita.

Industrializacija in tržna kmetijska proizvodnja sta dve komponenti gospodarskega razvoja, ki ni izoliran, marveč zahteva kompleksne družbene spremembe, ki jih ni mogoče uvoziti, marveč morajo biti avtohtoni proces vsake nacionalne ekonomije.

Dvoje težav zlasti ovira afriške države na tej poti: najprej pomanjkanje domačih kadrov, za tem pa prenizka notranja akumulacija, se pravi nezadostna lastna finančna sredstva. Zadržal se bom pri obeh vprašanjih.

Zapisal sem že, da je nad 90% Afričanov nepismenih. Kolonialni režimi za šolanje niso storili skoraj ničesar. Gvineja je ob neodvisnosti imela na pr. 28 univerzitetno šolanih ljudi, Togo 6, Kongo 14! Sorazmerno enako je število domačinov s srednješolsko izobrazbo. Tehničnih, industrijsko, poslovno itd. priučenih kadrov prav tako skoraj da ni. Zato je ena osnovnih usmeritev novih držav skrb za šolanje. Toda šole je treba šele graditi, kar gre lahko naglo. Počasneje je izobraževati učno osebje, da bi lahko široko odpirali šolska vrata. Izdatki za šolstvo dosežejo v Gani na primer 24% državnega proračuna, v Gvineji 32%, v Nigeriji okoli 16%. Primanjkuje strokov-

njakov za državno upravo, za zdravstvo, kmetijstvo, za organizacijo in vodenje gospodarstva! Mlade države jih najemajo v tujini. Ne le, da jih visoko plačajo, ti ne mislijo vedno na koristi države, v katere službi so. Pomoč Združenih narodov je za sedaj še, le bolj simbolična kot učinkovita.

Razen za šolstvo potrebujejo nove države izdatke za zdravstveno službo — v Gani 20%, v Gvineji 26% državnega proračuna. Odpirajo zdravstvene ustanove, uvajajo obvezno preventivno službo za znane tropske bolezni, materam zagotavljajo brezplačno zdravljenje ob porodu itd.

Skratka, pritisk na skromne domače finančne izvore držav je zelo velik že samo za šolstvo in zdravstvo. Toda eno in drugo je predpogoj tudi za ekonomski napredek. Razen tega morajo afriška področja zagotoviti še druge pogoje, preden lahko začnejo industrializirati državo. Mislim zlasti na preskrbo z vodo, zgraditev prometnih sredstev — cest, železnic, letališč, sredstev za zveze — poštne službe v celoti in naravno oskrbeti električno energijo. Vse to so investicije, ki niso rentabilne neposredno, marveč jih vrača šele gospodarska dejavnost, ki te objekte in institucije uporablja. Zopet odpade večina sredstev v te namene na breme mladih držav samih.

Gana, Gvineja, Liberija in Nigerija imajo načrtno gospodarstvo za obdobja treh ali več let. Planirajo dohodke in namensko določajo izdatke skladno s programom gospodarskega razvoja. Izvedbo minimalnih programov skušajo zagotoviti z lastnimi sredstvi (lastno akumulacijo) in s pomočjo mednarodnih izvorov ali z vnaprej pogojenimi krediti, za širše programe pa želijo vzbuditi zanimanje v tujini. To politiko imenujejo »politiko odprtih vrat«.

Izkušnje so pokazale, da je v afriških državah, ki v glavnem nimajo domačih finančne buržoazije, vloga države zelo važna pri gospodarskem razvoju. Dalje, da so izvori mednarodne pomoči, zlasti preko Združenih narodov, še zelo nepomembni. Prav tako, da tuji poslovni krogi ali industrijsko razvite države nerade, ali ne dajejo ne kreditov, še manj seveda pomoči za tiste objekte afriške produkcije, ki bi uporabljala surovine, ki jih sedaj uvažajo iz teh držav razvite države, oziroma za gradnjo tiste industrije, ki bi na afriškem trgu nadomestila uvoz industrijskega blaga iz bivših metropol ali drugih držav, ki so imele doslej afriško tržišče za svoje. To pa praktično pomeni, da bi industrijsko razvite države in njihove ekonomije hotele ohraniti Afriko

za svojo surovinsko bazo in za tržišče svojega industrijskega blaga. Politično gledano ni to nič drugega kot želja, ohraniti kolonialni značaj afriškega gospodarstva pod plaščem formalno-politične neodvisnosti. Dekolonizacija Afrike pa zahteva mnogo smelosti prav v obratni smeri. Politična dekolonizacija je zato vzporeden in neločljiv del ekonomske dekolonizacije. Ni politične samostojnosti brez gospodarske neodvisnosti, poudarjajo vsi afriški politiki.

Kakšno tujo pomoč pričakujejo zato afriške države? Predvsem večjo finančno in pomoč v strokovnjakih od Združenih narodov. In dalje: da vsaka tuja pomoč podpira napore družbene, miselne in gospodarske dekolonizacije, ki jo usmerjajo politične sile Afrike same, ne pa kakršnikoli tuji interesi kratkotrajnega ali dolgoročnega značaja. Če govorimo o pomoči tujih držav ali poslovnih krogov, potem resnično koristijo splošni preobrazbi in dekolonizaciji Afrike in vsake njene države samo pomoč, ki omogoča realizirati afriške koristi in načrte, ob kateri bodo začasno potrebni tuji strokovnjaki usposobili afriške in se bodo tujci, države ali poslovne družbe, ob normalnih ekonomskih interesih, umaknili. Gre torej za to, da se preobrazijo Afrika, da se krepita njena materialna in ljudska osnova in njena neodvisnost. Vsaka druga oblika ali pogoji pomoči bi pomenili izkoriščati sedanje prehodne težave in bi predstavljali novo kolonizacijo, neokolonializem, kot temu rečemo.

Preteklost je zelo zadolžila neafriški svet. Ropanje Afričanov za sužnje, suženjsko delo v kolonijah, zdravstveno in prosvetno zanemarjanje ljudskega napredovanja črnega človeka, kopičenje afriških bogastev v ostalih kontinentih in tako naprej, vse to obvezuje ostali svet, zlasti še bivše kolonialne metropole, ki so dosegle svoj gospodarski vzpon na ramenih Afričanov, da sedaj ne sebično iz kolonialnih dividend vrnejo Afriki njene oropane preteklosti, zaradi katere je tako težka tudi njena sedanjost.

Zelo pomembna je vloga, ki jo nove afriške države zavzemajo v mednarodnem dogajanju. Če bi hotel označiti njihovo usmeritev na mednarodnem planu, bi dejal, da se vse zavzemajo za **pozitivni nevturalizem**, nasprotujejo prepletanju blokovskih interesov in razprti na njihovem kontinentu, da so pobornice miru in širokega mednarodnega sodelovanja ob spoštovanju suverenosti in proti vmešavanju v notranje zadeve drugih. To je skratka politika načel Bandunga. Posebno se nove afriške države za-

vzemajo za krepitev vloge Združenih narodov.

Zapisal sem že, da je Afrika zbalkanizirana na 47 ožemelj. Ta razdrobljenost slabša njene napore za gospodarsko in družbeno preobrazbo. Zato so na kontinentu močne težnje po medsebojnem sodelovanju in poznejšem združevanju. Pojavljajo se ideje o združenih državah zahodne Afrike, o federaciji srednje in južne Afrike itd. Res je, da sedanje meje, ki jih je začrtal kolonializem, niso ne naravne, ne nacionalne, ne gospodarske in ne zgodovinske. V Afriki se narodnosti šele formirajo. Sedanje plemenske in jezikovne skupnosti niso osnova za bodoče nacionalnosti, o tem so si vsi afriški politiki enotni. Afriške države tudi še nimajo svojih uradnih jezikov — zaradi preštevilnih jezikovnih skupin v posameznih državah uporabljajo pač začasno jezik bivših kolonialnih metropol. Politiki, državniki, intelektualci in časniki so mi pripovedovali, da v posameznih državah ne bodo prehiteli z uvajanjem domačega jezika, ker bi to oviralo poznejše, širše afriške odločitve.

Na poti k povezovanju in medsebojnemu sodelovanju so v Afriki že oblikovali več zelo važnih formul. Mislim predvsem na stalno Vseafriško konferenco, ki združuje neodvisne države in protikolonialna politična gibanja. Potem so konference azijsko-afriške solidarnosti, pa stalna letna zasedanja predstavnikov vlad neodvisnih afriških držav, kakršno je bilo 1960 v Adis Abebi. Pripravlja se ustanovitev afriške banke, govori se o afriškem tržišču. Cesta so posvetovanja mladinskih, ženskih, prosvetnih, študentskih in športnih organizacij. Na vidiku je ustanovitev federacije afriških sindikatov, do katere bi moralo priti že maja 1960. leta, pa je bila potem preložena, ker so se blokovske sindikalne centrale hotele vmešavati v afriško sindikalno gibanje, ki ima izredno, zagotovo najpomembnejšo družbeno-politično vlogo v preobrazbi Afrike, v njenem boju za neodvisnost in za utrditev te neodvisnosti. Že sedaj pa delujejo nekatere afriške sindikalne organizacije na širšem pokrajinskem področju, kot na primer Splošna zveza delavcev črne Afrike, ki vključuje nacionalne federacije vseh bivših kolonij Francoske zahodne in ekvatorialne Afrike. Vloga sindikatov je posebno pomembna, čeprav delavci niso najštevilnejši, zato ker so le-oni sproščeni vplivov plemenskih in drugih tradicij. Večina afriških politikov in državnikov se je oblikovala prav v sindikalnem gibanju!

Južna Tirolska pred O Z N

Kot je znano, je tudi po drugi svetovni vojni ostala Južna Tirolska pod Italijo s pogojem, da bo Italija spoštovala italijansko-avstrijski sporazum, ki sta ga podpisala v Parizu 5. septembra leta 1946 tedanja zunanja ministra vlad obeh držav, De Gasperi in Gruber. Prvi odstavek prvega člena tega sporazuma se glasi:

»Prebivalci nemškega jezika bocenske pokrajine in prebivalci sosednih dvojezičnih občin pokrajine Trento - Trident, bodo uživali popolno enakopravnost s prebivalci italijanskega jezika v okviru določb, s katerimi bo zajamčen narodnostni značaj ter kulturni in gospodarski razvoj skupine nemškega jezika.«

Drugi člen sporazuma pa se glasi:

»Prebivalstvu zgoraj omenjenih področij bo dovoljeno izvajanje avtonomne zakonodaje in izvršne oblasti v mejah teh področij. Okvir, v katerem se bo ta avtonomija izvajala, bo določen tudi s posvetovanjem s krajevnimi predstavniki prebivalstva nemškega jezika.«

Italija je gornje obveznosti izpolnila tako, da je ustanovila avtonomno deželo s posebnim statutom ne le za pokrajino Bocen in sosednje dvojezične občine pokrajine Trento, temveč je v to deželo vključila kar obe pokrajini — bocensko, kjer je večina prebivalstva nemška in tridentinsko, kjer je večina italijanska, tako da ima dežela italijansko večino in je zaradi tega tudi večina poslancev v deželnem svetu italijanska. Posebni statut za to deželo, ki jo imenujejo »Tridentinsko — Visoko Poadižje«, je parlament odobril kot ustavni zakon 26. februarja leta 1948.

AVSTRIJSKE ZAHTEVE

Spričo tedanjih mednarodnih razmer so predstavniki največje južnotirolske stranke »Suedtiroler Volkspartei« (»Južnotirolska ljudska stranka«), ki je povsem podobna »italijanski demokratski« ali pa avstrijski klerikalni »Ljudski stranki« in ki

je tudi s KD sodelovala v deželnem svetu, izrazili svoje zadovoljstvo z novo deželno avtonomijo, čeprav je bilo jasno, da ne odgovarja določbam sporazuma. Ko pa so se z leti razmere začele spreminjati, je SVP ob podpori vladne Ljudske stranke v matični domovini začela zahtevati avtonomijo točno v smislu sporazuma iz leta 1946 za samo pokrajino Bocen. Vse italijanske vlade so tako zahtevo odločno zavračale, tako da je bila avstrijska vlada prisiljena to vprašanje spraviti pred Organizacijo združenih narodov. Generalna skupščina je sprejela zadevo v dnevni red svojega letošnjega petnajstega zasedanja. Razprava se je vršila v posebnem političnem odboru od 18. do 28. oktobra 1960 na podlagi avstrijskega predloga resolucije, ki predlaga naj bi generalna skupščina OZN:

»1. priznala upravičeno zahtevo Južnih Tirolcev po bistveni in dejanski deželni avtonomiji;

2. priporočila, naj obe zainteresirani državi brez odlaganja obnovita pogajanja z namenom, da se iz pokrajine Bozen-Bolzano ustanovi avtonomna dežela z zakonodajno in izvršno oblastjo;

3. pozvala obe državi, naj predložita o rezultatih teh pogajanj poročilo za 16. zasedanje generalne skupščine.«

Avstrijski zunanji minister Kreisky je predlog te resolucije obrazložil v dolgem govoru, v katerem je navajal tudi mnenje italijanskega zgodovinarja Gaetana Salveminija, ki je zapisal: »Gorski verigi, ki gredo od prelazov Stelvio in Dobbiaco k ožini Salorno, bi predstavljali skoraj popolno ločitveno črto«, dalje mnenje nekdanjega predsednika ZDA Wilsona, ki je izjavil, da je bila njegova odobritev meje na Brenneru »na podlagi nezadostnega proučevanja«, nekdanjega predsednika britanske vlade Davida Lloyd Georgea, ki je zapisal v svojih spominih, »da je treba priznati, da je bila ločitev vasi in dolin, ki so bistveno tirolske od ostale Tirolske,

v nasprotju z načeli samoodločanja« in mnenje Churchilla, ki je dejal: »Prav gotovo nisem mogel občutiti nobenega zadovoljstva, ko sem čital v časopisih, da je bila ena izmed prvih točk, glede katere je vsem uspelo priti do soglasnega sklepa v Parizu, potrditev dodelitve Južne Tirolske Italiji.«

Zunanji minister Kreisky je poudaril, da gre za 250.000 prebivalcev Južne Tirolske. »Namesto da bi se Bocnu dala popolna avtonomija, so spojili to pokrajino nemškega jezika z italijansko pokrajino Trento in avtonomne pravice so bile dodeljene tej novi deželi, v kateri je pol milijona Italijanov in 250.000 Južnih Tirolcev. Povedal je nato, da so južnotirolski predstavniki predložili italijanskemu senatu in poslanski zbornici v letih 1958 in 1959 načrt avtonomnega statuta za Južno Tirolsko. V tem statutu so vključena naslednja jasna načela:

1. Pokrajini Bocen mora biti dovoljen status italijanske avtonomne dežele; 2. ta avtonomna dežela mora uživati iste pravice, ki jih uživa že ustanovljena dežela Sicilija in 3. tej deželi morajo biti zajamčene vse potrebne pristojnosti za zaščito narodnostnega značaja manjšine.«

Kreisky je dejal, da je Italija razdelila na meji s Francijo eno izmed svojih pokrajin na polovico, da bi omogočila ustanovitev avtonomne dežele Dolino Aoste, ki je najmanjša avtonomna ustanova v državi, da bi na ta način zajamčila francoski manjšini zaščito njenega narodnostnega značaja. »Naš predlog je, po mojem mnenju, skromen, je dejal Kreisky, kajti lahko bi sebi vprašanje še bolj olajšali s tem, da bi predložili bolj radikalen predlog. Očitno bi bilo bolj logično zahtevati samoodločbo, toda izvajanje take zahteve bi seveda dvignilo vprašanje meja. Vemo, da ne bi ne Zahod ne Vzhod hotela, da se postavljajo podobna vprašanja. Obstaja bojazen pred novo napetostjo. Ker pa nečemo ustvarjati podobne napetosti v srcu Evrope, smatramo, da se vprašanje Južne Tirolske lahko reši na miren način z dodelitvijo dejanske avtonomije, se je Avstrija držala zmernega stališča, ker se zaveda svoje odgovornosti v političnem razvoju Evrope. Italija nenehno postavlja isto pripombo proti dodelitvi deželne avtonomije za bocensko pokrajino: Avtonomija, poudarja, bi predstavljala prvi korak k zahtevi samoodločbe... Gospe in gospodje, sedaj me boste vprašali, kateri bo prihodnji korak po dodelitvi avtonomije. Ko bo avtonomija dosežena s posve-

tovanjem in s pristankom svobodno izvoljenih južnotirolskih predstavnikov, tako kot predvideva naša resolucija, bo avstrijska zvezna vlada lahko izjavila, da so določbe pariškega sporazuma uresničene. Na ta način bo uresničena ideja, ki je bila izražena ob začetku razprave v splošnem odboru: ideja, naj manjšine služijo kot mostovi med narodi. Dodelitev avtonomije Južni Tirolski bo predstavljala velik most ne samo med Italijo in Južno Tirolsko, temveč tudi med italijanskim in avstrijskim narodom glede spora o meji.«

ITALIJANSKI ODGOVOR

S prav tako obširnimi govorom je odgovoril italijanski minister Segni, ki je obrazložil zgodovino nastanka sporazuma De Gasperi - Gruber, poudaril da so za italijansko vlado avstrijske zahteve »povsem nesprejemljive« in da dosedanje izvajanje pariškega sporazuma s strani Italije dokazuje, da predstavljajo »prebivalci nemškega jezika eno izmed manjšin, s katero se na svetu najbolje ravna.« Rekel je, da imajo južni Tirolci že sedaj »na razpolago zelo aktiven avtonomni organ, avtonomno pokrajino Bocen s širokimi zakonodajnimi in izvršnimi pooblastili in s precejšnjimi finančnimi sredstvi.«

Nato se je Segni vprašal: »Kakšno je dejansko osrednje jedro avstrijske resolucije? Seveda, Avstrija predlaga in dejansko zahteva revizijo pariškega sporazuma iz leta 1946. Ona zahteva revizijo pogodbe in Italija mora to zahtevo zavrniti. Kakšen je bil razlog, ki je Avstrijo privedel, da ravna na ta način? Mislim, da nisem daleč od resnice, če trdim, da hoče dunajska vlada minirati sporazum De Gasperi - Gruber z namenom, da ponovno načne vprašanje in da zahteva priključitev Visokega Poadižja. To dokazujejo: ne samo ponovne izjave Gschnitzerja, iz katerih izhaja, da predstavljajo sedanje zahteve samo prvi korak do dejanskega zadnjega teritorialnega cilja; ne samo podpora delovanju *Berg-Isel-Bund* (ustanova, katere namen je doseči združitev Tirola, po potrebi tudi nasilno), temveč tudi povezanost med temi idejami in pobudami aneksionističnega značaja, ki imajo korenine v zadnji zgodovinski dobi, ki je prežeta s teorijami rasne superiornosti, predvsem nemške rase.«

Ko je Segni nato podrobneje govoril o bocenski avtonomiji je dejal, da je v tej pokrajini od 375.000 prebivalcev 120.000 Italijanov in 25.000 Ladincev kar pomeni,

da bi bilo 145.000 prebivalcev italijanskega in ladinskega jezika prepuščenih v milost in nemilost 230.000 osebam nemškega jezika, katerih sedANJI voditelji so »prežeti z nezajeZljivo rasno nestrpnostjo«.

Segni je svoj govor zaključil s izjavo, da bo Italija »nadAljevala s spoštovanjem sporazuma De Gasperi - Gruber v vsej njegovi popolnosti in da bo v tem okviru pripravljena obnoviti razgovore z Avstrijo«. »Če pa bi prišlo do različnih mnenj glede izvajanja nekaterih določb sporazuma in bi take razlike ovirale rešitev — je dejal Segni — smo vedno pripravljeni predložiti vprašanje pred mednarodno sodišče v Haagu, ki naj bi ga obravnavalo.«

JUŽNA TIROLSKA PRED OZN

V razpravi, ki se je začela 19. oktobra, končala pa 26. oktobra, so sodelovali delegati Argentine, ZDA, Švedske, Kolumbije, Francije, Grčije, Brazilije, Formoze, Afganistana, Španije, Indonezije, Kube, Liberije, Anglije, Bolivije, Jugoslavije, Indije, Združene arabske republike, Jemena, Urugvaja, Mehike, Pakistana, Jordanije, Irske, Turčije, Libije, Cipra, Irana, Danske, Ekvadorja, Gane in Nepala, t. j. nič manj kot 32 držav, od katerih pa se ni nobena — razen delegacije Kube — zavzela za predlog avstrijske resolucije. Zanimivo je, da se ni oglasil noben delegat držav vzhodnega bloka: očitno se niso hoteli zameriti ne Avstriji ne Italiji.

Razlog, da dežele vzhodnega bloka niso sodelovale pri razpravi, iščemo lahko predvsem v dejstvu, da gre pri Avstriji — vsaj po državni pogodbi — za nevtralno deželo, poleg tega pa je precej jasno, da na podlagi sporazuma Gruber-De Gasperi Avstrija zahteva za bocsensko pokrajino avtonomijo. Vendar pa je ta zahteva sumljiva, ker jo najodločneje zagovarja — poleg obeh avstrijskih vladnih strank (socialistične in ljudske) — novi nacisti, ki prav nič ne skrivajo, da bi bil že naslednji korak po doseženi avtonomiji izglasovanje priključitve Južne Tirolske k Avstriji, nekoč pozneje pa še Avstrije k Nemčiji. Po drugi strani pa so vse italijanske stranke s PSI in KPI vred mnenja, da avstrijska zahteva ni upravičena. Vse delegacije vzhodnega bloka so spričo takih razlogov glasovale strnjeno za kompromisno resolucijo, ki je obe državi zadovoljila, saj sta zanjo obe tudi glasovali.

Sicer pa so se tudi države zahodnega bloka znašle v nekoliko podobnem polo-

žaju in so prav zaradi tega brez težav pristale na kompromis, čeprav so se takoj ob začetku razprave pokazale bolj naklonjene Italiji, ki spada med najzvestejše člane atlantskega pakta, evropske skupnosti itd. Ni dvoma, da so zahodne države upoštevale tudi dejstvo, da je bila Italija v dneh razprave tik pred upravnimi volitvami: razprava se je zaključila 27. oktobra 1960, volitve pa so bile 6. in 7. novembra 1960. Delegat ZDA se je že prvi dan razprave zavzel za reševanje spora pred haaskim sodiščem, tako kot je predlagala Italija, če obnova pogajanj ne bi dala rezultatov, delegat Francije se je postavil na isto stališče že drugi dan razprave, britanski delegat pa dva dni pozneje. Vmes so podobna stališča zavzele še druge zahodne države razen delegata Kube, ki je edini zagovarjal avstrijski predlog resoluciji, vendar pa kljub temu ni bil prav nič nepopustljiv, moral pa prav zaradi svoje osamljenosti.

Za našo narodno manjšino v Italiji je važno, kakšno stališče je zavzela jugoslovanska delegacija, ki se razpravi ni hotela izogniti, kot so to storile države vzhodnega bloka, temveč je jasno in razločno obrazložil načelno stališče svoje socialistične vlade do manjšin sploh, pri čemer je še prav posebej poudarjal nepravilen odnos in ravnanje avstrijske vlade z jugoslovansko manjšino — Slovenci na Koroškem in s Hrvati na Gradiščanskem — v Avstriji. Jugoslovanski delegat Osman Djikić je izjavil: da je jugoslovanska vlada vedno menila, da se vprašanje narodnih manjšin lahko reši samo s popolno zagotovitvijo njihovih demokratičnih pravic, enakopravnosti in svobodnega razvoja njihovih narodnih posebnosti.

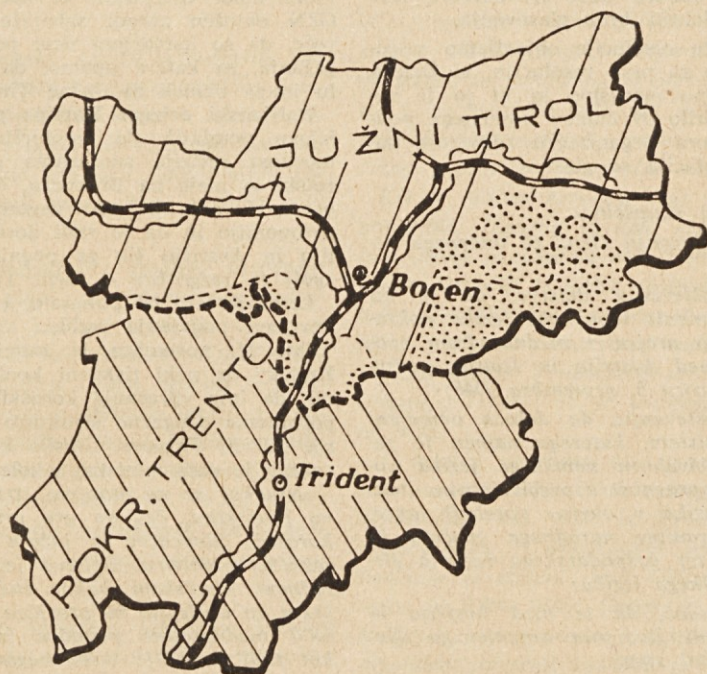
Jugoslovanska vlada je tako politiko izvajala v praksi, je poudaril jugoslovanski delegat in izjavil, da Jugoslavija meni, da je sprožitev vprašanja položaja narodne manjšine v dvostranskih razgovorih zaradi ugotovitve njenih demokratičnih pravic zakonit in normalen korak v sklopu politike miru, dobrega sosedstva in vsestranskega sodelovanja med državami. Dejaj je, da jugoslovanska vlada meni, da v konkretnem primeru niso bile izčrpane vse možnosti, da se to vprašanje reši v dvostranskih razgovorih, ki so po mnenju jugoslovanske vlade najbolj učinkovita pot za konstruktivno in trajno rešitev.

»Držec se teh idej, je poudaril Djikić, jugoslovanska vlada upa, da bo tudi po-

ložaj jugoslovanske manjšine v Avstriji bilateralno rešen v soglasju z načeli, ki jih je poudarila avstrijska vlada pri sprožitvi vprašanja, ki ga sedaj obravnavamo. Ne želeč, da prejudicira niti en način ali eno pot, ki bi jo vladi Avstrije in Italije skupno našli, bo jugoslovanska delegacija pozdravila vsak napredek, ki vodi k pravični in konstruktivni rešitvi tega vprašanja, da bo to prispevalo k izboljšanju odnosov med Avstrijo in Italijo in na ta način tudi k ustaljenosti razmer na tem področju.«

Avstrijski zunanji minister je spričo takega poteka razprave predložil 25. okto-

Skupina latinsko-ameriških držav je nato predložila novo resolucijo, v kateri se pozivata obe državi, naj obnovita pogajanja, v primeru pa, da bi se končala brez uspeha, naj spor predložita »primernim sodnim organizmom«, pri čemer pa mednarodno sodišče v Haagu ni bilo omenjeno. Avstrijski zunanji minister je nato predložil, naj OZN ustanovi komisijo, ki bi preiskala položaj Nemcev v Južni Tirolski in med drugim poudaril naslednje točke: 1. Pravica majhnih narodov, da predložijo katerokoli vprašanje Združenim narodom. 2. Pravica manjšin, da ščitijo svojo narodno bitnost. 3. Nobene pove-

bra 1960 nov predlog resolucije, v katerem je med drugim rečeno, da »generalna skupščina poziva glavnega tajnika OZN, naj bo na razpolago obeh strani za kakršno koli pomoč, ki bi jo potrebovali med pogajanja, bodisi neposredno ali s pomočjo svojega predstavnika«. V obrazložitvi je povedal, da je s tem njegova vlada pristala na mehiški predlog glede pomoči glavnega tajnika OZN. Toda italijanski delegat Martino je novi avstrijski predlog zavrnil.

zave med avstrijskimi zahtevami in pan-germanizmom. 4. Mednarodno sodišče ne bi moglo izreči razsodbe, ki bi lahko pomirila duhove na Južnem Tirolskem. Italijanski zunanji minister Segni pa je ponovno zavrnil avstrijsko resolucijo in izjavil, da pristaja na resolucijo skupine latinsko-ameriških držav.

Sledil je načrt prve kompromisne resolucije, ki so jo pripravili delegati Cipra, Danske, Ekvadorja, Indije, Irske, Iraka, Jordanije in Mehike. V tem načrtu se po-

zivata obe državi na obnovo pogajanj in naj v primeru neuspeha »upoštevata možnost iskanja rešitve z drugimi mirnimi sredstvi, ki bi jih izbrali«. Ta predlog je obrazložil indijski delegat. Italijanski delegat Martino je tudi to resolucijo zavrnil, češ da gre za kompromis na podlagi avstrijskega stališča brez upoštevanja italijanskega.

Nato so Argentina, Bolivija, Brazilija, Ceylon, Ciper, Danska, Ekvador, Gana, Indija, Irak, Irska, Jordanija, Mehika, Paragvaj in Urugvaj, katerim so se pridružile še Kanada, Norveška in Kuba, predložile drugo kompromisno resolucijo, ki jo je obrazložil argentinski delegat. Besedilo te resolucije so vsi člani posebnega političnega odbora OZN 27. oktobra 1960 soglasno odobrili brez glasovanja.

Besedilo te resolucije objavljamo v celoti, saj gre za prvo resolucijo, ki zadeva kako narodno manjšino in ki jo je soglasno odobrilo 99 članov posebnega političnega odbora Organizacije združenih narodov. Resolucija se glasi:

»Generalna skupščina«

1. ob upoštevanju člena 68 dnevnega reda;

2. ob upoštevanju dejstva, da je bil »status« elementa nemškega jezika pokrajine Bolzano urejen z mednarodnim sporazumom med Avstrijo in Italijo, podpisanem v Parizu 5. septembra 1946;

3. ob upoštevanju, da določa omenjeni sporazum sistem, katerega namen je zagotoviti prebivalcem nemškega jezika popolno enakopravnost s prebivalstvom italijanskega jezika v okviru posebnih ukrepov za ohranitev narodnega značaja in kulturnega ter gospodarskega razvoja elementa nemškega jezika;

4. upoštevaajoč, da je med Avstrijo in Italijo zaradi izvajanja omenjenega sporazuma nastal spor;

5. v želji, da prepreči, da bi nastali sporni položaj škodil prijateljskim odnosom med dvema državama:

a) spodbuja obe stranki, naj obnovita pogajanja z namenom, da bi našli rešitev za vse razlike glede izvajanja omenjenega sporazuma;

b) priporoča, da v primeru, da pogajanja iz prejšnje točke ne bi pripeljala do zadovoljivih rezultatov v razumnem roku, naj obe strani ugodno upoštevata možnost iskanja rešitve njunega spora s pomočjo katerega koli sredstva, ki ga vsebuje listina OZN vključno mednarodno

sodišče ali katero koli drugo mirno sredstvo po njuni izbiri;

c) Medtem pa priporoča, naj se obe državi vzdržita kakršnega koli dejanja, ki bi lahko škodovalo njunim prijateljskim odnosom.«

Posebni politični odbor je odobreno resolucijo poslal generalni skupščini OZN s poročilom o razpravi in s priporočilom, naj jo odobri. Generalna skupščina je nato 31. oktobra resolucijo soglasno odobrila.

Zunanji minister Kreisky je po ameriški televiziji nato izjavil: »Zdaj ni odvisno več od dobre volje Italije, ali se hoče z nami pogajati, temveč obstaja sedaj mednarodnoveljavno priporočilo, ki ga ne more nihče ignorirati, če noče biti pred OZN obtožen zaradi sabotaže. Lahko se reče, da so ustvarjeni novi pogoji za pogajanja, za katera upamo, da bodo kmalu imela učinek za Južne Tirolce.«

Italijanski delegat Martino pa je na to izjavo poudaril, da resolucija izključuje možnost revizije sporazuma o Južni Tirolski in meje na Brenneru, da je Italija bocienski pokrajini že zagotovila široko avtonomijo in da je tudi doslej med Italijo in Avstrijo šlo za pogajanja ne pa zgolj za razgovore o Južni Tirolski.

Letošnje leto bo pokazalo, kaj bodo obnovljena pogajanja rodila.

Dne 11. novembra je zunanji minister Kreisky na neki tiskovni konferenci omenil, da ima vprašanje koroških Slovencev popolnoma drugačo strukturo kot vprašanje Južnih Tirolcev. Glasilu koroških Slovencev je nato ministru takole odgovorilo:

»Nikakor se ne moremo strinjati z izjavo Kreiskega, češ da gre pri vprašanjih koroških Slovencev in Južnih Tirolcev za različna problema. Dejstvo je, da gre na Južnem Tirolskem kakor tudi na Koroškem za dosledno in pravično izvedbo določil mednarodne pogodbe in tako tam kot tudi tukaj je treba zagotoviti obstoj in nadaljnji razvoj manjšine kot celote. Prav tako pa moramo odločno zavrniti vsak poskus, ki bi stremel za različnim ocenjevanjem važnosti posameznih vprašanj manjšinske zaščite ter s tem za drobtinčarskim reševanjem člena 7. Kajti člen 7 državne pogodbe je celota in mora biti kot tak tudi izveden, če hočemo, da bo manjšinsko vprašanje v Avstriji rešeno res pravično in dosledno. Samo tako je namreč možno zasnovati obstoj in razvoj manjšin v državi in šele potem se bo Avstrija upravičeno smela ponašati s svojo vzorno manjšinsko politiko!«

Pokrajinske in občinske volitve 1960 v Italiji in pri nas

Od 32,035.360 upravičenih volivcev je glasovalo 6. in 7. novembra 28,834.222 za obnovo 77. pokrajinskih in 6919 občinskih svetov, ki so bili izvoljeni pred štirimi leti.

Julijski dogodki, ko so odporne sile s svojim odločnim nastopom prisilile Tambronijevo profašistično vlado k demisiji, so dali tem sicer upravnim volitvam politični značaj. Klavarno propadli Tambronijev poskus je postavil pred volivce nujnost politične izbire.

Kdo je zmagal? Po pisanju osrednjih strankarskih glasil, so vse stranke zmagale. Odvisno je pač od kriterija, ki si ga poslužujemo, da lahko vernemu čitatelju dokazemo svojo tezo. Eden operira z razliko glasov, drugi z odstotki, tretji z dobljenimi odborniškimi mesti. Nekdo primerja zadnje volilne izide s političnimi, drugi pa z upravnimi volitvami. Preudarnosti poedinega čitatelja prepuščamo, da si sam ustvari sodbo na podlagi objavljenih podatkov.

Če politično izrazimo zaključke volitev se nam zdi, da so te zapahnile vrata proti desnici, omajale pozicije centra in manj, kot se je pričakovalo, premaknile težišče proti levi.

V državnem merilu je desnica izgubila skoraj 300.000 glasov. Monarhisti so izgubili in tako je ta rezervoar za KD skoraj izčrpan. Vladna koalicija je kljub skromnemu porastu liberalcev in socialdemokratov izgubila skoraj 700.000 glasov. Tudi levica je izšla delno oslabiljena, čeravno so komunisti pridobili nekaj nad 100.000 gla-

sov. Premik sil na levo kažejo bolj izidi v velikih mestih kot n. pr. Rimu, Milanu, Genovi, Neaplju, Palermu, Florenci, Benetkah itd., kjer je vladna koalicija ostala v manjšini v novo izvoljenih občinskih svetih. Stevilo tako imenovanih težavnih občinskih in pokrajinskih upravnih odborih se je povečalo tudi zato, ker je bil pri pokrajinskih volitvah prvič uveljavljen, delno popravljeni proporčni sistem.

KD je močno krvavela tudi v videmski pokrajini. Izgubila je nad 21.000 glasov. Ista usoda je doletela tudi desnico. V Slovenski Benečiji je levica zboljšala svoj položaj. Socialistični kandidat Zorza je dobil v pretežno slovenskem volilnem okraju 2,295 glasov. V nekaterih občinah (v St. Lenardu, Tipani) so se uveljavile napredne liste.

V tržaški pokrajini je levica konsolidirala svoje pozicije kljub nastopu independentističnih list. NSZ je izvolila svojega predstavnika v pokrajinski svet. Vladna koalicija je izgubila nad 4.000 glasov, desnica pa 8.800. 10.000 glasov, ki so jih dali Slovenci in napredni Italijani obema independentističnima listoma so popolnoma izgubljeni.

Veliki napor KD, da bi osvojila občini Milje in Devin-Nabrežina, so bili brezuspešni. V zgoniški in dolinski občini je zmagala lista demokratične enotnosti, vendar pa bi v občini Dolina KD skoraj ogrozila manjšinsko zastopstvo Slovenske liste v občinskem svetu.

Žal nam čas ne dopušča, da bi se spuščali v podrobnejšo analizo volilnih izidov v Italiji in pri nas.

**SKUPNI VOLILNI IZIDI ZA 77 POKRAJINSKIH SVETOV V LETIH 1956 IN 1960
TER V PARLAMENT LETA 1958 (Seveda samo v 77. pokrajinah)**

STRANKE	Pokrajinske 1956		Pokrajinske 1960		Pol. 1958
	glasov	sedežev	glasov	sedežev	glasov
VLADNE STRANKE					
Krščanska demokracija (DC)	9,141.588	1.065	10,021.718	982	10,995.552
Ital. liberalna str. (PLI)	992.111	63	998.504	78	873.070
Ital. socialdemokr. str. (PSDI)	1,766.285	108	1,426.363	118	1,214.600
Ital. republikanska str. (PRI)	321.405	26	319.978	27	372.758
	12,221.389	1.262	12,766.563	1.205	13,455.980
LEVICA					
Komunistična partija (PCI)	8,216.627	846	6,085.848	576	5,984.045
Ital. socialistična str. (PSI)	20.872	—	3,580.338	335	3,806.304
Ital. radikalna str. (PR)	8,237.499	846	9,666.186	911	9,790.349
DESNICA					
Ital. socialno gibanje (MSI)*	1,846.614	121	1,473.835	125	1,198.200
Monarhisti (PDI)	732.152	37	715.499	41	1,228.869
	2,578.766	158	2,189.334	166	2,427.069
Mešane liste in drugi	469.087	32	340.531	16	—

* V mnogih volilnih okrožjih so neofašisti (MSI) nastopili z monarhisti (PDI).

**IZIDI POKRAJINSKIH VOLITEV 1956 IN 1960 TER POLITICNIH VOLITEV 1958
NA TRŽAŠKEM OZEMLJU**

STRANKE	Pokraj. 1956	Glasov Politične 1958	Pokraj. 1960
VLADNE STRANKE			
Krščanska demokracija (DC)	59.092	72.650	70.982
Italijanska socialdemokratska stranka (PSDI)	17.273	13.959	14.114
Italijanska liberalna stranka (PLI)	4.321	7.216	6.912
Italijanska republikanska stranka (PRI)	8.014	7.280	5.580
	88.700	101.105	97.588
LEVICA			
Komunistična partija (PCI)	45.934	50.421	46.901
Italijanska socialistična stranka (PSI)	8.207	12.838	11.105
Neodvisna socialistična zveza (NSZ - USI)	4.154	—	5.907
Italijanska radikalna stranka (PR)	739	—	—
	59.034*	63.259	63.913
DESNICA			
Italijansko socialno gibanje (MSI)	28.231	34.079	28.240
Monarhisti (PMP)	6.219	2.868	—
Monarhisti (PNM)	—	2.647	—
Italijanska demokratska stranka (PDI)	—	—	2.405
	34.450	39.594	30.645
DRUGE LISTE			
Slovenska lista	4.097	—	4.803
Gibanje za neodvisnost STO (FI)	—	—	4.970
Tržaška zveza (Tolloy - UTI)	—	—	4.987
Državno gospodarsko gibanje (MEN)	5.246	—	—
	9.343	—	13.760

* PCI in PSI sta skupno nastopila. PSI je predložila svoje kandidate v okrožjih Trst I, II, III in IV, PCI pa ostalih okrožjih. Za okrožje Devin - Nabrežina je kandidiral Grbec kot neodvisni kandidat, za katerega so dali svoje glasove tudi pristaši NSZ.

OBCINA DEVIN - NABREŽINA

Izidi pokrajinskih volitev (27. in 28. maja 1956 ter 6. in 7. novembra 1960)
in parlamentarnih volitev (25. maja 1958)

STRANKE	Glasov		politične
	1956	1960	
Komunistična partija (PCI)	1365*	903	1172
Krščanska demokracija (DC)	598	1052	1229
Italijanska socialdemokratska stranka (PSDI)	229	145	244
Neodvisna socialistična zveza (NSZ - USI)	—	518	—
Italijanska republikanska stranka (PRI)	72	20	38
Gibanje za neodvisnost STO (FI)	—	27	180
Italijanska liberalna stranka (PLI)	—	20	32
Italijanska socialistična stranka (PSI)	—	191	512
Italijansko socialno gibanje (MSI)	280	176	312
Monarhisti (PMP in PNM)*	—	12	37
Slovenska lista	605	577	—
Tržaška zveza (Tolloy - UT)	—	57	105

* Za neodvisnega kandidata PCI so glasovali tudi pristaši NSZ.

* Monarhisti so leta 1960 nastopili pod imenom »Ital. demokratska stranka« (PDI).

OBCINA ZGONIK

Izidi pokrajinskih volitev (27. in 28. maja 1956 ter 6. in 7. novembra 1960)
in parlamentarnih volitev (25. maja 1958)

STRANKE	Glasov		politične
	1956	1960	
Komunistična partija (PCI)	452*	352	433
Krščanska demokracija (DC)	43	85	216
Italijanska socialdemokratska stranka (PSDI)	8	9	36
Neodvisna socialistična zveza (NSZ - USI)	—	118	—
Italijanska republikanska stranka (PRI)	5	3	10
Gibanje za neodvisnost STO (FI)	—	7	44
Italijanska liberalna stranka (PLI)	—	2	4
Italijanska socialistična stranka (PSI)	—	29	103
Italijansko socialno gibanje (MSI)	10	6	16
Monarhisti (PMP in PNM)*	—	2	9
Slovenska lista	220	179	—
Tržaška zveza (Tolloy - UT)	—	11	15

* Za neodvisnega kandidata PCI so glasovali tudi pristaši NSZ.

* Monarhisti so leta 1960 nastopili pod imenom »Ital. demokratska stranka« (PDI).

OBČINA REPENTABOR

Izidi pokrajinskih volitev (27. in 28. maja 1956 ter 6. in 7. novembra 1960)
in parlamentarnih volitev (25. maja 1958)

STRANKE	Glasov		
	pokrajinske 1956	1960	politične 1958
Komunistična partija (PCI)	181*	83	121
Krščanska demokracija (DC)	27	47	98
Italijanska socialdemokratska stranka (PSDI)	5	1	7
Neodvisna socialistična zveza (NSZ - USI)	—	111	—
Italijanska republikanska stranka (PRI)	9	3	9
Gibanje za neodvisnost STO (FI)	—	2	3
Italijanska liberalna stranka (PLI)	—	3	2
Italijanska socialistična stranka (PSI)	—	12	44
Italijansko socialno gibanje (MSI)	14	10	13
Monarhisti (PMP in PNM)*	—	2	1
Slovenska lista	96	105	—
Tržaška zveza (Tolloy - UT)	—	7	54

* Za neodvisnega kandidata PCI so glasovali tudi pristaši NSZ.

* Monarhisti so leta 1960 nastopili pod imenom »Ital. demokratska stranka« (PDI).

OBČINA DOLINA

Izidi pokrajinskih volitev (27. in 28. maja 1956 ter 6. in 7. novembra 1960)
in parlamentarnih volitev (25. maja 1958)

STRANKE	Glasov		
	pokrajinske 1956	1960	politične 1958
Komunistična partija (PCI)	1290*	1496	1875
Krščanska demokracija (DC)	291	539	897
Italijanska socialdemokratska stranka (PSDI)	75	55	48
Neodvisna socialistična zveza (NSZ - USI)	501	421	—
Italijanska republikanska stranka (PRI)	21	16	16
Gibanje za neodvisnost STO (FI)	—	41	44
Italijanska liberalna stranka (PLI)	—	12	44
Italijanska socialistična stranka (PSI)	—	166	359
Italijansko socialno gibanje (MSI)	37	44	44
Monarhisti (PMP in PNM)*	546	21	20
Slovenska lista	—	502	—
Tržaška zveza (Tolloy - UT)	—	40	119

* PCI je nastopila z dvema kandidatoma: Košuta je prejel 1167, Postogna pa 123 glasov.

* Monarhisti so leta 1960 nastopili pod imenom »Ital. demokratska stranka« (PDI).

OBCINA MILJE

Izidi pokrajinskih volitev (27. in 28. maja 1956 ter 6. in 7. novembra 1960)
in parlamentarnih volitev (25. maja 1958)

STRANKE	Glasov		
	1956	1960	politične 1958
Komunistična partija (PCI)	4146	4123	4054
Krščanska demokracija (DC)	1950	2421	2547
Italijanska socialdemokratska stranka (PSDI)	763	515	490
Neodvisna socialistična zveza (NSZ - USI)	56	83	—
Italijanska republikanska stranka (PRI)	315	224	268
Gibanje za neodvisnost STO (FI)	—	88	60
Italijanska liberalna stranka (PLI)	—	46	46
Italijanska socialistična stranka (PSI)	—	291	316
Italijansko socialno gibanje (MSI)	312	346	314
Monarhisti (PMP in PNM)*	—	31	40
Tržaška zveza (Tolloy - UT)	—	76	100

* Monarhisti so leta 1960 nastopili pod imenom »Ital. demokratska stranka« (PDI).

OBCINA DEVIN - NABREZINA

Izidi občinskih volitev v letih 1949, 1952, 1956 in 1960

STRANKE	Glasov			
	1949	1952	1956	1960
Slovensko-italijanska ljudska fronta (NSZ)	394	—	—	—
Slovenska demokratska zveza (SDZ) ali Sloven- ska lista	752	—	536	—
SIAU ali PCI	948	850	—	—
Občinska lista ³	—	—	—	1989
Lista slovenske skupnosti ¹	—	1233	—	—
Lista občinske enotnosti ²	—	—	1572	—
Delavsko - kmečka zveza	51	—	—	—
Krščanska demokracija (DC)	—	—	—	1074
Zveza italijanskih demokratov	569	620	848	—
Italijanska socialistična stranka (PSI)	—	—	—	199
Italijanska socialdemokratska stranka (PSDI)	—	—	—	83
Tržaški blok	—	162	—	—

1) Pri volitvah 1952 je nastopila NSZ s SDZ z listo Slovenske skupnosti.

2) Pri volitvah 1956 je nastopila NSZ s PCI, SKSZ in NSS z listo Občinske enot.

3) Pri volitvah 1960 so nastopile skupno NSZ, PCI, SKSZ, NSS in SDZ z Občinsko l.

OBCINA ZGONIK
Izidi občinskih volitev v letih 1949, 1952, 1956 in 1960

STRANKE	Glasov občinske volitve			
	1949	1952	1956	1960
Slovensko-italijanska ljudska fronta (NSZ) . .	148	—	—	—
Slovenska demokratska zveza (SDZ) ali Sloven- ska lista	182	—	256	210
SIAU ali PCI	345	369	—	—
Lista slovenske skupnosti ¹	—	390	—	—
Lista demokratične enotnosti ²	—	—	462	447
Krščanska demokracija (DC)	—	—	—	70

1) Pri volitvah 1952 je nastopila NSZ s SDZ z listo Slovenske skupnosti.

2) Pri volitvah 1956 je nastopila NSZ s PCI z listo Demokratične enotnosti.

OBCINA DOLINA
Izidi občinskih volitev v letih 1949, 1952, 1956 in 1960

STRANKE	Glasov občinske volitve			
	1949	1952	1956	1960
Slovensko-italijanska ljudska fronta (NSZ) . .	401	—	—	—
Slovenska demokratska zveza (SDZ) ali Sloven- ska lista	772	—	554	519
SIAU ali PCI	1466	1349	—	—
Lista slovenske skupnosti ¹	—	1227	—	—
Lista demokratične enotnosti ²	—	—	1803	1742
Krščanska demokracija (DC)	—	—	300	499
Neodvisna gospodarska lista	—	150	—	—
Italijanska socialistična stranka (PSI)	—	—	170	250

1) Pri volitvah 1952 je nastopila NSZ s SDZ z listo Slovenske skupnosti.

2) Pri volitvah 1956 je nastopila NSZ s PCI z listo Demokratične enotnosti.

OBCINA MILJE
Izidi občinskih volitev v letih 1949, 1952, 1956 in 1960

STRANKE	Glasov občinske volitve			
	1949	1952	1956	1960
Slovensko-italijanska ljudska fronta (NSZ) . .	323	502	—	—
Komunistična partija (PCI)	4182	4659	4246	4529
Italijansko socialni gibanje (MSI)	—	—	—	325
Krščanska demokracija (DC)	2046	1701	2181	2459
Italijanska republikanska stranka (PRI) . . .	242	387	392	233
Italijanska socialdemokratska stranka (PSDI) .	564	768	796	520
Italijanska socialistična stranka (PSI)	—	—	—	245

1) Pri volitvah 1959 in 1952 je PSI nastopila skupno s PCI.

**IZIDI VOLITEV V POKRAJINSKI SVET (1960) IN POLITIČNIH VOLITEV (1958)
V SLOVENSKIH VASEH BENESKE SLOVENIJE**

OBCINA	PCI	PSI	PSDI	DC	MIS	PLI
AHTEN (slovenske vasi Malina, Su- bid, Porčinj)	78 ¹ 45 ²	85 83	25 102	392 399	19 5	7 9
BRDO	44 46	96 56	225 256	588 510	56 44	11 6
DREKA	5 7	23 37	28 10	452 289	10 9	17 133
FOJDA (slovenske vasi Podvrata, Če- nebole, Pedroža, Vile, Ravne, Pod- cerkev)	131 59	112 57	35 32	641 498	17 15	7 4
GORJANI	40 31	23 41	29 42	113 332	2 23	1 14
GRMEK — GRIMACCO	53 23	25 145	39 105	588 376	12 26	12 25
NEME — NIMIS (slovenske vasi Vi- zont, Črneji, Krnica)	82 154	74 41	40 16	255 233	18 11	5 5
PODBONESEC	40 20	57 249	184 199	1403 1058	23 16	32 50
PRAPOTNO	17 38	31 53	105 282	350 524	2 20	— 8
REZIJA	80 46	111 62	78 73	1042 840	75 87	33 54
SOVODNJE	24 13	23 205	174 35	636 459	9 13	15 77
SREDNJE	7 6	15 171	24 12	675 392	17 8	12 61
SV. LENART	26 34	67 126	72 34	842 607	12 33	71 216
SV. PETER	128 77	132 326	275 256	981 829	60 26	55 58
TAMARJAN (slovenske vasi Mažerole, Tamoro in Drejan)	27 26	22 14	6 6	226 200	2 1	2 4
TIPANA	80 121	146 51	62 147	891 744	60 28	15 9

1) Politične volitve leta 1958

2) Pokrajinske volitve leta 1960

Štiriletna uprava slovenskih občin na Tržaškem

Novembrske volitve so zaključile štiriletno upravno dobo v treh slovenskih občinah tržaškega področja, v četrti — repentaborski — pa bo nova občinska uprava izvoljena v kratkem. Navada je, da se ob zaključku poslovne dobe ugotovi, če je bilo poslovanje uspešno ali ne. Toda ko govorimo o občinskih upravah in njih poslovanju ne gre več za navado, temveč za dolžnost, saj je treba povedati, če so izvoljeni upravitelji opravičili zaupanje volivcev.

Na splošno lahko rečemo, da so demokratične uprave v štirih slovenskih občinah — Devin-Nabrežina, Dolina, Zgonik in Repentabor — v glavnem izpolnile svoje obveznosti do volivcev oziroma do občanov. Volilni programi, s katerimi so se demokratične liste predstavile občanom na volitvah leta 1956 so bili v največji meri uresničeni, v nekaterih primerih celo prekoračeni. Zato je le malo število primerov neizpolnjenih točk programa.

Toda v tej zvezi je treba poudariti, da so občinske uprave zaradi zastarelih in že davno preživelih zakonov povsem odvisne od nadrejenih oblasti, v našem primeru od prefektore, oziroma Pokrajinskega upravnega odbora, ki sklepe občinskih svetov odobri ali pa zavrne. Če je torej bilo nekaj primerov, zaradi katerih ta ali ona točka volilnega programa ni bila uresničena, tedaj je temu skoraj gotovo kriv Pokrajinski upravni odbor, ki je ustrezne sklepe zavrnil.

Naše slovenske občine pa imajo še toliko bolj vezane roke, ker so njihovi letni proračuni močno pasivni. To je sicer razumljivo, saj v podeželskih občinah ni niti industrije niti trgovine, kmetijstvo preživlja hudo krizo, turizem v pravem pomenu besede pa se omejuje le na majhen devinsko-sesljski predel. Logično je torej, da izdatki presegajo dohodke, čeprav prefektura stalno pritiska na občinske upravitelje, da do največje mere aplicirajo vsakovrstne davke in takse.

Izhod iz tega položaja je predvsem v spremembi upravnega in finančnega sistema, ki urejuje delovanje občinskih uprav. In do tega bo moralo priti, kajti v takem položaju, kot so štiri slovenske občine na Tržaškem, je na tisoče drugih občin v italijanski republiki. Zato lahko izrazimo prepričanje, da bodo te skupnosti morda že v bližnji bodočnosti dosegle toliko zaželeno avtonomijo, ki jih bo vsaj do neke mere rešila okov birokracije.

Toda naš namen je, da v kratkem pregledu ugotovimo, kaj so storile občinske uprave štirih slovenskih občin tržaškega področja od leta 1956 do leta 1960. Prva je na vrsti.

DEVINSKO - NABREŽINSKA OBČINA

Za to občino lahko rečemo, da je v zadnjih štirih letih uspešno napredovala, kar je nedvomno zasluga »Liste občinske enotnosti«, ki je občino upravljala v tem razdobju. Volilni program je bil uresničen, v nekaterih točkah celo prekoračen in to je prejšnjim upraviteljem vsekakor v čast in ponos. Toda preden bi naštevali številna javna dela — ali vsaj glavna — ki jih je izvedla prejšnja občinska uprava, naj spregovorimo nekaj splošnih besed o njenem delovanju.

Osnovna značilnost občinske uprave, ki se je na volitvah leta 1956 predstavila občanom pod imenom »Lista občinske enotnosti«, je bila skrajna poštenost ter zanimanje za razne probleme, ki niso bili nujno v pristojnosti občine. Za primer naj omenimo, vprašanje kamnolomov. Dejstvo je namreč, da predstavljajo nabrežinski kamnolomi veliko bogastvo devinsko-nabrežinske občine, toda zaradi dolgoročnih pogodb, ki so jih industrijci sklenili s prejšnjimi občinskimi upravami, občine od njih praktično nimajo koristi. Na osnovi podatkov Tržaške zbornice za trgovino, industrijo in kmetijstvo znaša bruto dohodek nabrežinskih kamnolomov

od 700 do 800 milijonov lir na leto, občina pa dobi za najemnino le pičla 2 in pol milijona lir. Občinski upravitelj so skušali pogodbe razveljaviti, kar pa se je izkazalo za povsem nemogoče. Toda lotili so se drugega, še bolj napornega in zahtevnega dela, ki je bilo predloženo v konkretni obliki občinskemu svetu: »Pravilnik o občinskih kamnolomih«. Ne bomo se spuščali v podrobnosti in zato bomo samo poudarili, da pravilnik do potankosti ureja odnose med občino — kot lastnico kamnolomov — in najemniki — industriji. Ta pravilnik, ki ga sedaj proučuje Pokrajinski pravni odbor, je nedvomno največji uspeh prejšnje občinske uprave.

Nič manjšo pozornost ni devinsko-nabrežinski občinski upravni odbor posvečal vprašanju regulacijskega načrta, ki je bil temeljito obravnavan, pregledan in popravljen ter končno poslan pristojnemu ministrstvu v odobritev. In vprašanje kmetijstva! Koliko dolgih ur in sej so občinski upravitelji posvetili temu vprašanju! Prišli so do zaključka, da bi morale pristojne oblasti in ustanove sestaviti podroben načrt za razvoj kmetijstva na vsem tržaškem področju ter za vsako občino posebej. Poudarili so, da je od razvoja kmetijstva — prav tako kot od izkoriščanja kamnolomov ter razvoja turizma — odvisen gospodarski razvoj občine, ki bi se po tem seveda tudi odražal v finančnem poslovanju občinske uprave.

Omenili smo turizem in v tej zvezi je treba poudariti, da so dela, ki so bila izvedena pod prejšnjo občinsko upravo, še danes najboljši dokaz pozornosti, ki so jo občinski upravitelji posvečali temu vprašanju.

Toda povrnimo se k volilnemu programu. Edina točka volilnega programa, ki ni bila uresničena, se nanaša na vprašanje rekvafikacije zemljišč. Občinski upravitelji so temu vprašanju posvetili potrebno pozornost, toda ugotovljeno je bilo, da ga v tako kratkem roku ne bo moč rešiti, predvsem zaradi tega, ker je najtesneje povezano z ureditvijo zemljiško-knjižnega stanja številnih parcel. V ostalem pa je bil program v celoti izpolnjen, kar je razvidno predvsem iz seznamov najrazličnejših del, ki so bila izvedena bodisi pod okriljem gospodarskih načrtov bodisi pod okriljem ustanove Selad.

Od leta 1956 do leta 1960 je bilo v devinsko-nabrežinski občini izvršenih ali odobrenih za nad 200 milijonov lir javnih

del. Največja dela so bila izvršena v okviru gospodarskih načrtov, in sicer v skupni vrednosti nad 118 milijonov lir, medtem ko je 43 milijonov lir še na razpolago za ureditev kanalizacije ter razširitev vodovodnega omrežja v Nabrežini, 39 milijonov lir pa bo porabljenih za zgraditev šole v ribiškem naselju ter za razširitev seslanskega trga. Pa omenimo nekaj največjih del, ki so bila izvršena v tem štiriletnem razdobju:

Medja vas, Mavhinje, Vižovlje, Štivan, Prečnik in Slivno so dobili nove telefonske govorilnice, kar je občino veljalo 13 milijonov lir. Mnogo večja vsota, in sicer 52 milijonov lir, je bila porabljena za popravilo, razširitev in asfaltiranje občinskih cest in trgov. Nova šola v Cerovljah je veljala 12 milijonov lir, novo javno kopališče v Nabrežini 8 milijonov lir, prav toliko je stal tudi novi zdravniški ambulatorij v Sesljanu. Toda na razpolago so še sredstva za gradnjo novega pomola v seslanskem pristanišču, 14 milijonov za ureditev raznih cest, 2 milijona lir pa za razširitev omrežja javne razsvetljave. Toda občina je še pred tem postavila 156 novih žarnic javne razsvetljave, druge pa so bile postavljene na račun ustanove SELVEG, a po zanimanju občinske uprave. Omeniti je treba tudi 5040 metrov novih vodovodnih cevi, ki so razširile vodovodno omrežje in za kar je bilo porabljenih nad 20 milijonov lir. Posebno vprašanje pa predstavljajo ljudske hiše. Zgrajenih je bilo 47 ljudskih stanovanj, kar pomeni več kot od leta 1945 do 1956, ko je bilo zgrajenih samo 12 takih stanovanj.

Iz teh števil je torej jasno razvidno, da je devinsko-nabrežinska občinska uprava skušala ne samo uresničiti, temveč tudi prekoračiti svoj volilni program in da je to tudi uspelo.

Na vrsti je

DOLINSKA OBČINA

Dolinsko občino so upravljali možje, ki so bili izvoljeni na »Občinski demokratični listi«. Tudi dolinska občinska uprava je v štirih letih svojega poslovanja dosegla pomembne uspehe na raznih področjih, predvsem pa na področju šolstva. Občinskim možem je ob podpori prizadete gibalstva predvsem uspelo, da je bil ustanovljen slovenski otroški vrtec v Ricmanjih, kasneje pa je v Mačkovljah.

V Borštu so porušili staro šolsko poslopje in na njegovih temeljih so zgradili no-

vo moderno šolo, za katero so porabili 10 milijonov lir.

Med raznimi javnimi deli, ki so bila izvršena v času štiriletne uprave »Občinske demokratične liste«, je bila v Boljuncu zgrajena nova občinska hiša z otroško posvetovalnico, poštним uradom, ambulanto in dvorano za srenjo, v gradnji je 30 ljudskih stanovanj, v Jezero in v Botač so napeljali vodovod, nad Borštom so zgradili vodovodni zbiralnik, v več vasi so napeljali telefon, pri županstvu pa bodo postavili avtomatsko telefonsko centralo, ki bo omogočila Dolinčanom, Boljunčanom in Borštanom napeljavo telefona v stanovanja. Zgrajeno je bilo novo pokopališče za Gročano, Pesek in Drago, ono v Borštu pa je bilo povečano in popravljeno. Samo ta dela so veljala nad 150 milijonov lir.

Občinska uprava je posvečala vso pozornost ureditvi cest. Tako je bila s kockami tlakovana glavna pot v Ricmanjih, medtem ko je bila ona do Loga asfaltirana; urejena je bila pot po Borštu, po Zabračcu, Mačkovljah in v Frankovcu; urejena ter tlakovana je bila pot po Dolini ter ona, ki vodi do Sv. Martina, cesta in kanalizacija ob novih hišah pri Domju, v delu pa je razširitev poti iz Ricmanj v Barde, iz Boljunca proti Glinščici ter z Jezera do Peska.

Dolinska občinska uprava je dala pobudo za vrsto prireditev, ki so v teh letih doživele velik uspeh. To velja predvsem za vsakoletno razstavo domačih vin v Dolini, ki privablja veliko število okoličanov in meščanov, ter praznik grozdja v Boljuncu, ki je združen s kulturno prireditvijo.

Med splošnimi vprašanji, s katerimi so se ukvarjali občinski možje, pa velja v prvi vrsti omeniti stališče dolinskega občinskega sveta do zahteve prefekture po zvišanju raznih davkov in taks, kar je prišlo do izraza na številnih sejah dolinskega občinskega sveta. Dejstvo je namreč, da se je dolinski občinski svet dolga leta uspešno upiral povišanju davkov, zlasti družinskega davka, ter je prav zaradi tega žel priznanje vseh prizadetih občanov. Dolinska občinska uprava se je tudi zavedala pomembnosti turizma in je v ta namen podprla vse pobude, ki so stremele za tem, da bi dolinsko občino obiskalo kar največ turistov.

Tudi za dolinsko občino lahko rečemo, da je bila dobro upravljana. Jasno je, da so se tudi dolinski občinski možje ukvarjali z vprašanji kmetijstva in drugimi

problemi, ki v živo zadevajo domače prebivalstvo. Številne intervencije župana in občinskih odbornikov pri vladnem generalnem komisarju ter drugih predstavnikov oblasti so temu najboljši dokaz. Zato lahko rečemo, da so občinski upravitelji svojo nalogo izpolnili in da je bil njih volilni program skoraj do popolnosti uresničen. Pri tem je treba poudariti dejstvo, da je pri reševanju najvažnejših občinskih problemov sodelovala tudi opozicija, tako da so bili skoraj vsi sklepi občinskega sveta soglasno odobreni.

ZGONIŠKA OBČINA

Tudi zgoniška občina je v zadnjih štirih letih napravila precejšen korak naprej. Ne smemo pozabiti, da je bila zgoniška občina še pred leti najbolj zapuščen na med vsemi občinami našega področja, kar je prišlo do izraza predvsem na cestnem omrežju. Ko je bila n. pr. repentaborska občina že v polnem turističnem razmahu, so se Tržačani izogibali vasi zgoniške občine, saj ni imela tako rekoč niti ene asfaltirane ceste. Zadnje občinske uprave so zato posvečale največ pozornosti ureditvi cestnega omrežja in posledice tega prizadevanja so se kmalu pokazale. Danes je tudi zgoniška občina vključena v tujski promet in zaradi slikovitih krajev ter zanimivosti bo morda že v bližnji bodočnosti lahko uspešno konkurirala sosedni repentaborski občini.

Za zgoniško občino je značilno, da je v primerjavi z ostalimi občinami našega področja najbolj pasivna. Industrije ne poznajo, trgovine ni, turistična dejavnost se je začela komaj prebujati, kmetje pa, ki predstavljajo največji del prebivalstva, pa so revni, tako da morajo iskati delo v mestu. Zgoniški upravitelji »Liste demokratične enotnosti« so se tega zavedali in zato je razumljivo, da so se z največjo vnemo zavzeli za to, da bi v Zgoniku ustanovili slovensko kmetijsko šolo. Zavedajo se namreč, da z današnjim načinom obdelovanja zemlje, ki je zastarelo in temelji še na izročilih očetov in dedov, ne morejo uspešno izkoriščati zemlje ter konkurirati naprednim kmetovalcem. Z izgradnjo novega šolskega poslopja v Zgoniku, ki ima tudi obsežen prostor za vrt, so sedaj izpolnjeni pogoji za ustanovitev te šole.

V zadnjih štirih letih je demokratična občinska uprava porabila za razna javna dela skupno nad 87 milijonov lir. Za javna dela v okviru gospodarskih načrtov so

porabili 55 milijonov 870 tisoč lir, za dela pod okriljem ustanove Selad 29 milijonov 196 tisoč lir, za razširitev vodovodnega omrežja pa so porabili 2 milijona 200 tisoč lir.

Kot smo že prej poudarili, je občinska uprava posvečala največjo skrb ureditvi cestnega omrežja. Naj omenimo samo nekatere najvažnejše postavke s tega področja in ki spadajo v okvir gospodarskih načrtov. Predvsem moramo omeniti ureditev in asfaltiranje ceste Zgonik-Salež, ceste Salež-Bajta, poti, ki vodi z avtoceste na Brišče-Kresijo, asfaltiranje ceste iz Briščikov do meje z repentaborsko občino, ceste Mali Repen-Briščiki ter Zgonik-Mali Repen, na razpolago pa je denar za asfaltiranje ceste Salež-Samotorca.

Tudi dela pod okriljem ustanove Selad so se v glavnem nanašale na ceste. Urejeni so bili odtočni kanali, obcestni zidovi, kanalizacija itd. Med glavnimi deli pa je treba omeniti asfaltiranje ceste z Briščikov do pokrajinske ceste Opčine-Prosek, gradnja nove ceste k jami v Briščikih, ureditev poti iz Samotorce na hrib Sv. Lenarta itd.

Novi občinski upravi, ki bo nedvomno spet posvetila največjo skrb ureditvi cestnega omrežja, bo verjetno uspelo, da bo dosegla dokončno ureditev in asfaltiranje vseh glavnih cest na področju zgoniške občine. S tem bo ustvarjen glavni pogoj za razvoj tujškega prometa, ki utegne postati važna gospodarska panoga zgoniške občine. In če bo ustanovljena tudi slovenska kmetijska šola, potem bo lahko zgoniška občina z večjim zaupanjem zrla v bodočnost.

In za zaključek še nekaj o

REPENTABORSKI OBČINI

Repentaborska občina je najmanjša na tržaškem področju in je bila zlasti v prvih povojnih letih nekako privilegirana v odnosu do ostalih občin. Prav zaradi svoje majhne razsežnosti in malega števila prebivalstva so ji takratne oblasti dodeljevale več sredstev za izvajanje raznih javnih del, tako da si je med vsemi občinami prva opomogla. To ji je nedvomno zelo koristilo, saj je področje repentaborske občine, posebno pa v zadnjih letih, postalo za Tržačane izredno privlačna točka, kar se materialno odraža v vsakoletnih občinskih proračunih. Glavno postavko v občinskih dohodkih predstavlja nedvomno trošarina na pred-

mete široke potrošnje, predvsem pa na živila, ki jih porabijo repentaborske gostilne in restavracije. Toda dohodki kljub temu ne krijejo izdatkov, čemur je vzrok, da mora občina danes vzdrževati vse one pridobitve zadnjih let: javno kopališče, ceste, javno razsvetljavo, otroški vrtec itd. Drugi dohodki so namreč malenkostni, tako da ni moč uravnovesiti proračuna.

Občinska uprava, ki so jo vodili močje, izvoljeni na »Listi demokratične enotnosti«, je kot že prejšnje, posredno ali neposredno podpirala predvsem taka dela, ki so koristila občanom, istočasno pa tudi razvoju turizma. Če pogledamo seznam javnih del v zadnjih štirih letih, dobimo kaj nazorno sliko. Tako je bilo v okviru gospodarskih načrtov porabljenih 18.500.000 lir za ureditev, popravilo in asfaltiranje cest, pa tudi za ureditev kanalizacije, obcestnih zidov itd. Šele na drugem mestu so stroški za vzdrževanje občinskih poslopij, za gradnjo občinske drvarnice in garaže, popravilo cerkve in župnišča ter druga manjša dela, za katera so porabili 12.300.000 lir. Nadaljnja 2.200.000 lir so porabili za povečanje javne razsvetljave, pol milijona lir za razširitev vodovodnega omrežja, 1.800.000 lir pa je bilo odobrenih za postavitev javne telefonske govornice na Fernetičih. Skupno so ta dela veljala 35.300.000 lir. Če k temu dodamo še 9.536.971 lir za dela, ki so jih izvršili delavci pod okriljem ustanove Selad, potem lahko ugotovimo, da je bilo za razna javna dela v zadnjih štirih letih porabljenih skoraj 45 milijonov lir.

Osnovna značilnost repentaborske občine je nedvomno turistična dejavnost, v manjši meri pa še izkoriščanje kamnolomov. Kar se turizma tiče lahko rečemo, da ima vse pogoje za nadaljnji razvoj, edino kar zavira iniciativo je vojaško strelišče nad Velikim Repnom, kjer zaradi vojaških vaj ni moč graditi hiš, hotelov ali celo zdravilišča. Zato bo treba vsekakor doseči, da se strelišče premesti kam drugam.

Glede repenskega kamna pa je treba reči samo to, da je boljši od nabrežinskega in je zato pri kupcih zelo cenjen. Škoda le, da ni več kamnolomov, iz katerih bi ruvali kamen v še večjih količinah.

Demokratična občinska uprava je v zadnjih štirih letih v veliki meri izpolnila svoj volilni program, tako da so bili občani z njenim delovanjem prav zadovoljni. In to je občinskim upraviteljem v ponos in zadovoljstvo.

Borba Slovencev v Italiji za pravičen zakon slovenskega šolstva

Šolstvo slovenske manjšine ima na področjih, ki pripadajo danes politično k Italiji, že nad 160-letno tradicijo, če izvzamemo, da je bila odprta prva slovenska nedeljska šola v Trstu že l. 1766, torej pred 194-imi leti (*»Primorac«* od 27. okt. 1893). Iz teh prvotnih nedeljskih šol so se začele razvijati po vseh večjih slovenskih farah trivialke, katerih prve sledove najdemo zopet v okolici Trsta: leta 1798 na Opčinah, leta 1799 na Katinari, leta 1805 v Barkovljah in v Bazovici, leta 1827 v Skednju, pred letom 1828 v Sv. Križu, leta 1829 na Kontovelu, pred letom 1831 na Proseku, leta 1854 pri Sv. Ivanu, leta 1862 v Rojanu, leta 1867 pri Lovcu, leta 1868 v Trebčah (*»Luč«* za leti 1928 in 1929). V goriški pokrajini zasledimo prve tipe ljudskih šol šele po letu 1800. Leta 1825 je bilo v goriški pokrajini in v tolminskem okraju (od mirovne pogodbe z Italijo dne 15. sept. 1947 v FNRJ) že 18 takih šol, med katerimi šole v Gorici, Krmini, Tržiču, Ajelu (Aiello), Ogleju in Gradežu, (Simon Rutar: *Poknežena grofija Goriška in Gradišanska*, 1893, drugi del in S. Rutar: *Zgodovina Tolminskega*, 1882). Težje je zaslediti prave ljudske šole med Beneškimi Slovenci v današnji videmski pokrajini. Sklepamo pa, da so morale obstajati med njimi vsaj nedeljske šole ali prej imenovane trivialke, v katerih je poučevala slovenska duhovščina, ker si drugače ne moremo razlagati, kako so mogli Slovenci brati pri maši slovenske molitvenike (pisani so sicer v njihovem slovenskem narečju) in doma knjige nabožne in prosvetne vsebine, ki so prihajale med nje (zlasti knjige Mohorjeve družbe iz Celovca, če jih prej ni kdo naučil brati in pisati. Tudi med Slovenci v Kanalski dolini (severovzhodni del današnje videmske pokrajine) je moralo biti nekaj podobnega v začetkih njihovega šolstva. Ker pa so bili do leta 1918 del Ko-

roških Slovencev, katerih večji del je danes v Avstriji in manjši del v Jugoslaviji, so dobili v času razvoja pravih ljudskih šol pod Avstrijo posebne utrakvistične šole, v katerih se je en del predmetov poučeval v slovenskem jeziku in drugi del predmetov v nemškem jeziku.

Največjo nesrečo in obenem največjo krivico med slovensko manjšino so doživeli Beneški Slovenci, ki so prišli že leta 1866 pod Italijo in popolnoma izgubili poleg politične tudi jezikovno in kulturno samostojnost. Nezadovoljni z avstrijsko politiko, ki jim je odvzela vse svoboščine, ki so jih uživali pod Beneško republiko, so se s plebiscitom izrekli za Italijo in se zatekli za zaupanjem v pravico pod njeno okrilje. Doživeli so bridko razočaranje. Ne samo, da jim Italija ni priznala prejšnjih svoboščin, celo za narodnostno manjšino jih ni imela, ko je v njihovih popolnoma slovenskih krajih odprla same šole z italijanskim učnim jezikom in pošiljala med nje svoje najbolj zanesljive ljudi, da bi jih čimprej raznarodili. Grobovi molče o tem, kaj vse so morali ti Slovenci pretrpeti v dobi enega najhujših raznarodovanj, kar jih pozna slovenska zgodovina od leta 1866 dalje, če izvzamemo dobe italijanskega fašizma, ustna in pisana izročila pa ne molče, temveč govorijo in pišejo o pilatskem ravnanju z njimi. V tem narodnem trpljenju so se jim pridružili Slovenci v Kanalski dolini, ki so izgubili po letu 1918 še tisto malo šolstva v slovenskem jeziku, ki so ga za časa Avstrije imeli. Zato ni danes šol s slovenskim učnim jezikom v videmski pokrajini; take šole za slovensko manjšino so samo na Tržaškem ozemlju in v goriški pokrajini, kjer se je leta 1945 obnovilo slovensko šolstvo, ki ga je fašizem nasilno zatrl od leta 1923 do 1930.

Kar doživlja slovenska manjšina v Italiji v dobi splošnega napredka in demokracije v svetu, ko se po načelih splošne

deklaracije o človeških pravicah in po načelih, ki vladajo danes v OZN in UNE-SCO, dajeta narodom ne samo jezikovna in kulturna svoboda, temveč tudi gospodarska in politična, ne doživlja nobena druga manjšina v Italiji. Kljub demokratični ustavi in demokratičnim določilom v mirovni pogodbi se razvija Italija še vedno v plašč stare reakcionarne miselnosti in uporablja stare nedemokratične metode pri jemanju najosnovnejših narodnih pravic slovenski manjšini. Prav po zaslugi te miselnosti in takih metod je razdeljena slovenska manjšina v Italiji glede na uživanje osnovnih narodnih pravic na dva dela:

a) na Slovence v videmski pokrajini, ki ne uživajo nobenih narodnih svoboščin in so brez šol v lastnem jeziku;

b) na Slovence na Tržaškem ozemlju in v goriški pokrajini, ki delno uživajo narodne svoboščine in imajo šole v lastnem jeziku.

Po popolnem uničenju slovenskega šolstva na Tržaškem ozemlju in v goriški pokrajini so Slovenci na skrivaj čuvali svojo narodnostno svetinjo pri domačih ognjiščih, zlivali gnev in žolč na fašističnega trinoga, kovali načrte za svobodo in za upor ob pravem trenutku, ki so ga v svojih srcih slutili, in dajali prve žrtve za to svobodo. Oddahnili so se, ko je stopila fašistična Italija v vojno ob nacistični Nemčiji, ker so vedeli, da je zdaj blizu konec njihovemu trpljenju in zatiranju. Množično so vstali, ko se je septembra leta 1943 zlomil fašizem v Italiji, in polnili vrste NOB, da si sami priborijo to, česar jim italijanska kraljevina ni hotela nikoli dati, in obnovijo to, kar jim je fašizem na silno uničil. Tako so že tedaj ustanavljali in ponovno odpirali slovenske šole na osvobojenih in po NOB kontroliranih predelih, na katerih so živeli Slovenci.

Slovenci v videmski pokrajini so samo za kratek čas doživeli to jezikovno in kulturno svobodo. Dočim je prevzela po vojni leta 1945 to dediščino na Tržaškem ozemlju in v goriški pokrajini angloameriška vojaška uprava, je pozabila mlada italijanska republika glede Slovencev v videmski pokrajini, da se je izvila iz ognja in pokola z drugačnimi načeli, in jih je prepustila stari usodi. Mirovna pogodba leta 1947, kateri je kmalu sledila demokratična ustava, ni v ničemer izboljšala njihovega stanja, pač pa je povzročila, da so danes razdeljeni Slovenci v pogledu slovenskega šolstva v tri dele: a) v Slo-

vence v videmski pokrajini, ki so brez slovenskih šol, b) v Slovence v goriški pokrajini, katerih slovenske šole so samo tolerirane in c) v Slovence pod italijansko upravo na Tržaškem ozemlju, ki imajo za slovenske šole ukaz ZVU št. 18 od 8. nov. 1947, ki pa jih je bilo treba še posebej zavarovati dne 5. okt. 1954 z določili v Posebnem statutu Londonskega memoranduma.

Kljub temu, da so bile uzakonjene slovenske šole na Tržaškem ozemlju in v pokrajini, ki jih je prevzela Italija od Avstrije s politično spremembo zemlje po prvi svetovni vojni, angloameriška vojaška uprava ni hotela za časa svoje dveletne uprave v goriški pokrajini in devetletne uprave na Tržaškem ozemlju tega z zakonom priznati. Znala je izdati odloke o zaplembi sedežev, inventarja in premoženja fašistične stranke, ni pa znala razveljaviti fašističnih odlokov glede slovenskega šolstva. Ko bi bila razveljavila za Tržaško ozemlje in goriško pokrajino Gentilijev zakon od 1. okt. 1923, bi bile danes uzakonjene in sistemizirane vse obstoječe slovenske šole, osebje teh šol pa v vseh pogledih zavarovano in vsaj v večjem delu stalno v službi. Kontinuiteta teh šol je bila nesporna, saj so vedno obstajale (razen nekaterih redkih, ki so bile na novo ustanovljene). V njih se je samo spremenil italijanski učni jezik v slovenskega, kakor je zloglasna Gentilijeva šolska reforma spremenila slovenski učni jezik v italijanskega.

Negotovost, ki je zaradi tega nastala, kaj bo jutri s slovensko šolo, je strnila slovensko manjšino v borbi za ohranitev najosnovnejših narodnih pravic. Skupaj z naprednimi italijanskimi silami, ki so jo v tem podpirale, si je hotela z borbo za demokratičen zakon zavarovati svoje šolstvo. Ker je spoznala, da se bo moglo slovensko šolstvo nemoteno razvijati le pod tem pogojem, že bo sama o njem odločala, (nasprotovale so razvoju slovenskega šolstva vse reakcionarne sile v Italiji), je stopala v to borbo z geslom: Slovenci naj sami odločajo o svojem šolstvu, zato jim je treba dati samostojno šolsko upravo!

To enotno borbo je prekinila v septembru leta 1947 mirovna pogodba z Italijo, ki je slovensko manjšino politično razdelila. Slovenci v goriški pokrajini so pripadli Italiji, medtem ko so ostali Slovenci na Tržaškem ozemlju pod angloameriško vojaško upravo. Za Slovence pod Italijo bi morali začeti veljati v pogledu šol-

stva čl. 15 mirovne pogodbe in členu 3, 6, 33 in 34 v ustavi. Za Slovence na Tržaškem ozemlju so veljale okrožnice o vzgoji ZVU (okrožnica št. 7 od 6. okt. 1945; okrožnica št. 8 od 8. okt. 1945; okrožnica št. 9 od 16. okt. 1945), katerim se je pridružil 8. nov. 1947 ukaz ZVU št. 18. Za celotno slovensko manjšino so ostali isti nerešeni šolski problemi, vendar je morala zaradi politične razdelitve ločeno nastopati v obrambi za ohranitev in v borbi za ustanovitev, napredek in pravo uzakonitev slovenskega šolstva.

Kakor ima vsaka stvar svojo slabo in dobro stran, tako je imela tudi ta ločitev svojo slabo in svojo dobro stran. Ločila je sicer v enotni borbi tržaške Slovence od goriških, pridružila pa je goriške Slovence onim v videmski pokrajini v njihovi borbi za ustanovitev slovenskih šol. Enotna demokratska fronta Slovencev (DFS), ki se je ustanovila 14. avg. 1947 na ustanovnem kongresu zastopnikov Slovencev iz goriške in videmske pokrajine, ni branila samo pridobitev v slovenskem šolstvu goriške pokrajine, temveč je vedno močneje postavljala zahteve po ustanovitvi slovenskih šol za Slovence v videmski pokrajini. (18. septembra 1947 je bila delegacija DFS pri predsedniku vlade De Gasperiju, kjer je dobila izjavo, da bo vlada proučila to vprašanje skupno s celotnim manjšinskim problemom; 8. novembra 1947 postavi DFS pri videmskem prefektu zahtevo po ustanovitvi slovenskih šol; 5. aprila 1948 pošlje DFS spomenico na OZN, v kateri zahteva uveljavitev člena 15. mirovne pogodbe; 30. maja 1948 zahteva v Cedadu zbor delegatov DFS iz vseh slovenskih krajev Beneške Slovenije, ustanovitev slovenskih šol s šolskim letom 1948-49; 15. januarja 1949 zahteva delegacija Beneških Slovencev ustanovitev slovenskih šol pri vice-prefektu v Vidmu; 12. februarja 1949 izroči delegacija Beneških Slovencev na prefekturi v Vidmu spomenico z zahtevo po ustanovitvi slovenskih šol; 13. marca 1949 zahtevajo ustanovitev slovenskih šol žene iz Beneške Slovenije, zbrane na zborovanju v Ažli; 1. maja 1949 sklene na kongresu v Cedadu 181 delegatov DFS iz Beneške Slovenije, da se morajo odpreti slovenske šole v vseh slovenskih krajih videmske pokrajine; 14. maja 1949 izroči delegacija Beneških Slovencev na prefekturi v Vidmu pisane zahteve v smislu členov 3 in 6 ustave; 10. junija 1949 izroči delegacija DFS spomenico glede ustanovitve slovenskih šol predsedstvu vlade v Rimu; 15. decem-

bra 1949 pošlje Slovenska demokratska zveza v Italiji peticijo glede ustanovitve slovenskih šol v videmski pokrajini predsedniku senata in parlamenta in vsem senatorjem in poslancem; 4. junija 1950 manifestirajo Beneški Slovenci in nosijo transparente z napisi za ustanovitev slovenskih šol ob priliki obiska ministrskega predsednika De Gasperija v Cedadu; 10. junija 1950 pošlje Zveza slovenskih prosvetnih društev v Gorici spomenico o ustanovitvi slovenskih šol v videmski pokrajini na zborovanje UNESCO v Firencah.

Borba za ustanovitev slovenskih šol v videmski pokrajini tudi pozneje ni prenehala in se je okrepila od oktobra leta 1954, ko so se slovenski manjšini zopet pridružili Slovenci na Tržaškem ozemlju, ki so prišli po podpisu Londonskega memoranduma dne 5. oktobra 1954 pod upravo italijanske republike brez prave uzakonitve slovenskega šolstva.

V sedmih letih ločene borbe si Slovenci na Tržaškem ozemlju niso priborili drugega kakor že prej omenjeni ukaz št. 18, ki je sicer določal o ustanovitvi slovenskih šol, ne pa tudi o stalni organizaciji teh šol, o stalnosti učnega in ostalega osebja, o socialnem zavarovanju osebja, o vodstvu in upravljanju teh šol, o izrednih ukrepih za preganjano učiteljsvo po fašizmu, o povratnikih in podobno. Borba za samostojno slovensko šolsko upravo, ki se je nadaljevala, je prinesla le sledeča odgovora:

1). 8. januarja 1951 je odgovoril Vonna F. Burger, izvršilni ravnatelj pri ZVU: »A separate administration for Slovene School is not practicable.«

2). 21. junija 1952 je prišlo od prosvetnega urada ZVU zagotovilo PI-332. 2, da »slovenski inšpektorat posluje v vseh primerih kot slovenska šolska uprava.« (Dne 1. oktobra 1952 je pa bil ta inšpektorat ukinjen). Da angloameriška vojaška uprava ni bila preveč naklonjena slovenskemu šolstvu na Tržaškem ozemlju in da ga je imela za nekaj provizoričnega in eksperimentalnega, je dokaz v tem, da nikoli ni hotela izdati nobenih takih zakonskih določb, ki bi njo ali koga drugega vezale tudi za kasneje, in da je polagoma izročila vse šolstvo popolnoma v roke italijanskim funkcionarjem, ki so s slovenskim šolstvom ravnali kakor mačeha s pastorko, povzročili ukinitve edinega inšpektorata za slovenske srednje šole in tiho podpirali različne načine ekonomskih in političnih pritiskov na slovenske starše, ki so imeli otroke v slovenskih šolah.

Kakor je kominformizem leta 1948 povzročil prelom med naprednimi socialističnimi silami in razbitje Slovencev in Italijanov v enotni borbi za uzakonitev slovenskega šolstva in za samostojno slovensko šolsko upravo, tako je imelo krivično ravnanje s slovenskim šolstvom to pozitivno posledico, da so se Slovenci zopet začeli približevati drug drugemu in ne glede na politično in drugo pripadnost polagoma stopati na pot enotne fronte v obrambi najosnovnejših jezikovnih in kulturnih pravic. Ta enotnost je prišla še močnejše do izraza po letu 1954, ko je prišla vsa slovenska manjšina pod upravo Italije in dobila močno orožje v tej obrambi v členih Posebnega statuta Londonskega memoranduma. Iz te enotnosti se je porodila dne 26. februarja 1956 enotna strokovna organizacija osebja slovenskih šol na Tržaškem ozemlju pod imenom Sindikata slovenske šole in nekoliko kasneje enotna strokovna organizacija osebja slovenskih šol v goriški pokrajini pod imenom Sindikat slovenskih šolnikov.

Ker pa le ni hotelo priti do uzakonitve slovenskih šol (sicer so bila dana prva zagotovila o tem 24. maja 1955 iz ust samega vladnega generalnega komisarja dr. Palamare za Tržaško ozemlje pri osebnih intervenciji zastopnikov slovenskih šol v Trstu in na prehodu leta 1955 v leto 1956 se je izvedelo za vsebino osnutka vladnega zakonskega načrta za slovensko manjšinsko šolstvo, ki je prišel šele 28. decembra 1956 v razpravo na vladni seji v Rimu in ker je bila uzakonitev slovenskega šolstva bolj političen ko sindikalen problem, se je Sindikatu slovenske šole v Trstu posrečilo sklicati na dan 14. januarja 1957 zastopnike vseh političnih, kulturnih, prosvetnih in šolskih sindikalnih organizacij celotne slovenske manjšine v Italiji. Na tem in na naslednjih skupnih sestankih se je izoblikovala skupna resolucija, ki jo je podpisalo 30 organizacij in ki je bila 22. januarja 1957 poslana predsedniku republike, predsednikom senata, parlamenta in ministrskega sveta in ministru za javno šolstvo v Rimu. Ta enoten poskus je v aprilu 1957 pripeljal do ustanovitve osrednjega odbora za slovensko šolstvo v Trstu, kateremu je pozneje sledil podoben organ v Gorici, v katerih so zastopane vse politične, kulturne, prosvetne in šolske sindikalne organizacije, ki vključujejo Slovence (Komunistična partija Tržaškega ozemlja, Neodvisna socialistična zveza, Sku-

pina neodvisnih Slovencev, Slovenska demokratska zveza, Slovenska katoliška skupnost, Slovenska krščansko socialna zveza, v Trstu tudi Socialistična stranka Italije, Slovenska kulturno gospodarska zveza, vsa kulturna, prosvetna in akademska društva na Tržaškem ozemlju in v goriški in videnski pokrajini, Duhovska zveza v Gorici in društvo »Pravnik« v Trstu).

Izmenjave misli v organih za obrambo interesov slovenske manjšine so položile temelje enotnim načelom pri problematiki slovenskega šolstva, ki so koristno vplivala na ureditev slovenskega šolstva v Italiji v zakonskih predlogih KPI (Atti parlamentari, Proposta di legge št. 847 z dne 6. februarja 1959) in PSI (Atti parlamentari, Proposta di legge št. 1431 z dne 11. julija 1959). V tem času se je večkrat zvedelo, da pripravlja vlada v Rimu nov zakonski načrt za slovensko šolstvo po neuspelem od 28. decembra 1956, ki ga je pripravil takratni prosvetni minister Paolo Rossi in ki ga je slovenska manjšina v celoti zavrnila. Slovenska manjšina je budno spremljala vse te govorce in ustna zagotovila oblasti v Trstu in Rimu (včasih, in to celo v Rimu, se je tudi izvedelo, da vlada čaka z zavlačevanjem zakona za slovensko šolstvo na to, da bodo slovenske šole počasi shirale), da se zakon za slovensko šolstvo pripravlja pri vladi v Rimu. Zastopniki posameznih organizacij kakor tudi zastopniki odbora za slovensko šolstvo so posredovali za pospešitev izdaje tega zakona in pravično ureditev slovenskega šolstva (v februarju in decembru 1958 v Rimu, večkrat prej in tudi pozneje v Trstu, kjer so bila dana zagotovila, da bo novi vladni zakonski načrt popravil diskriminacijske člene prejšnjega Rossijevega zakonskega načrta) in pošiljali pismene vloge z zadevnimi predlogi (14. junija 1958 je poslala SKGZ v Trstu pismo vladnemu generalnemu komisarju dr. Palamari, v katerem zahteva, da se upošteva pri slovenskem šolstvu Posebni statut Londonskega sporazuma; dne 29. oktobra 1959 in 31. oktobra 1959 je bila poslana predsedniku vlade A. Segniju in ministru Pelli spomenica slovenskih županov in pokrajinskih in občinskih svetovalcev, v kateri se zahteva pod tč. 3 uzakonitev slovenskega šolstva). Zadeva pa se je kljub temu zavlekla. Vlada v Rimu je šele 19. julija 1960 predložila parlamentu zakonski načrt za slovensko šolstvo (Atti parlamentari št. 2391, Dise-

gno di legge — Disciplina delle istituzioni scolastiche nella provincia di Gorizia e nel Territorio di Trieste. Seduta del 19 luglio 1960).

Vsa borba slovenske manjšine je bila zopet zaman. Zakonski načrt že v samem naslovu ni zajel celotne slovenske manjšine v Italiji in je upošteval v posameznih členih samo obstoječe slovensko šolstvo v goriški pokrajini in na Tržaškem ozemlju. Kakor so bili Slovenci v današnji videmski pokrajini ogoljufani za šolstvo v lastnem jeziku po letu 1866 (Beneški Slovenci) in po letu 1918 (Slovenci v Kanalski dolini) v dobi italijanske kraljevine, tako ta vladni zakonski načrt v dobi demokracije samo potrjuje krivično stanje, v katerem so prvi že 94 let in drugi 42 let, in vsa raznarodovanja, ki so se dogajala in se še vedno dogajajo med njimi, tako v italijanski šoli (učiteljstvo je kaznovalo učence, ki so spregovorili slovensko besedo v šoli, kakor v cerkvi) odstranili so iz večine popolnoma slovenskih far slovensko zavedno duhovščino, orožniki pa so segali Slovencem celo v žepa in jim zaplenjevali slovenske molitvenike). Ni čudno tedaj, če se je čutila celotna slovenska manjšina v Italiji ob objavi vladnega zakonskega načrta močno ponižana pred drugimi manjšinami, katerim je italijanska republika še brez mirovne pogodbe in demokratične ustave

začela z zakoni urejevati njihovo šolstvo že v oktobru leta 1945 in upoštevala pri tem celotno ozemlje, na katerem prebivajo. Če pomislimo, da je za boljše medsebojno razumevanje, strpnost in spoznavanje jezikovno mešanih pokrajin, na katerih prebiva nemška manjšina, uvedel zakonski odlok z dne 27. oktobra 1945 učene italijanskega jezika v nemške šole in nemškega jezika v italijanske šole, da je upošteval vse diskriminacijske momente glede šol in osebja v preteklosti in jih popravil, pridemo do bridkega zaključka, kakšno krivico dela vladni zakonski načrt slovenski manjšini, ko jo zopet nasilno trga na dva dela in ne daje Slovencem v videmski pokrajini niti toliko, da bi se poučeval v šolah z italijanskim učnim jezikom slovenski jezik kot predmet.

Razumljivo je tedaj, da slovenska manjšina v Italiji takega zakonskega načrta ne more sprejeti in da upravičeno zahteva, da se je ne deli na dva dela, kadar gre za dajanje pravic, če se je ni nikoli delilo in se je tudi sedaj ne deli pri zahtevah po izpolnjevanju dolžnosti do države. Slovenska manjšina noče biti manjvredna od ostalih manjšin v Italiji, zato zahteva, da se upoštevajo njene težnje v celoti in da se zanje ne kršijo čl. 15 mirovne pogodbe z Italijo od 15. septembra 1947 in čl. 3, 6, 33 in 34 v ustavi italijanske republike.

Število učencev v slovenskih šolah v šolskih letih 1959/60 in 1960/61

Š O L E		P O K R A J I N A			
		Tržaška	Razlika	Goriška	Razlika
Osnovne	1959/60	1313		466	
	1960/61	1123	— 190	456	— 10
Srednje	1959/60	1417		333	
	1960/61	1370	— 47	339	+ 9
Skupaj	1959/60	2730		799	
	1960/61	2493	— 237	795	— 4
Vsega skupaj	1959/60	3529			Razlika — 241
	1960/61	3288			

DOKUMENTI BORBE ZA NARODNOSTNE PRAVICE SLOVENCEV P O D I T A L I J O

ZASTOPNIKI OSEMNAJSTIH POLITIČNIH IN OSREDNJIH KULTURNIH SKUPIN SO POSLALI PREDSEDNIKU VLA- DE NASLEDNJO SKUPNO SPOMENICO GLEDE ZAKON- SKEGA OSNUTKA O USTANOVITVI ŠOL S SLOVENSKIM JEZIKOM :

Prof. AMINTORE FANFANI
ministrski predsednik,
Rim

Podpisane politične in kulturne organi-
zacije, ki zastopajo slovensko manjšino,
živečo v italijanski republiki in na Trža-
škem ozemlju, so pregledale zakonski
osnutek o ustanovitvi šol s slovenskim
jezikom, ki ga je predložila vlada poslan-
ski zbornici, ter izrekajo svoje zadovolj-
stvo za znaten prispevek, ki ga bo to de-
janje doprineslo k dokončni ureditvi živ-
ljenjsko važnega področja za manjšino,
zaupajoč, da bodo kmalu rešena tudi dru-
ga nujna vprašanja, ki še vedno čakajo na
rešitev, čeprav smo nanje že večkrat opo-
zorili na pristojnih mestih.

Ne moremo pa vendar mimo tega, da
ne bi opozorili, da zakonski osnutek ne
upoštevata koristi in pravic slovenske manj-
šine za ohranitev narodnih posebnosti in
svobodnega etnično-kulturnega razvoja, in
to v skladu z določbami in načeli republi-
ške ustave in londonske spomenice o so-
glasju.

Zelimo doprinesiti svoj prispevek k po-
trebni odpravi hudih pomanjkljivosti za-
konskega osnutka, da bi tako preprečili,
da bi predlagana uzakonitev, namesto da

bi rešila vprašanje, ne izpolnila naravne-
ga in zakonitega pričakovanja manjšine,
in da bi s tem prispevali k boljšemu ra-
zumevanju in mirnemu sožitju Italijanov
in Slovencev na tem področju. Zato Vam
vključno predložujemo svoje opazke in
spreminjevalne predloge glede na določbe
in na osnovna načela vladnega osnutka.

Zakonski osnutek določa ustanovitev šol
s slovenskim učnim jezikom na Trža-
škem ozemlju in v goriški pokrajini. Na
ta način pa se popolnoma prezira obstoj
avtohtonega slovenskega prebivalstva na
obmejnem področju videmske pokrajine.
Zato je potrebna ustanovitev šol s sloven-
skim učnim jezikom tudi v videmski po-
krajini, kar je v skladu z določbo člena
6 republiške ustave, ki govori o zaščiti je-
zikovnih manjšin.

Da bi se izognili vsakršni možnosti
dvoimljivega tolmačenja besedila »smejo
se ustanoviti dodatno k šolam z italijan-
skim jezikom, šole s slovenskim učnim
jezikom«, bi bilo primerno, da bi izpu-
stili besede »dodatno k šolam z italijan-
skim jezikom«.

Upoštevaajoč svojsko posebnost šol, ki
naj bi se ustanovile, in posebne obvezno-
sti, ki so bile prevzete z mednarodnimi

sporazumi, predlagamo, naj se tudi osnovne šole smejo ukiniti le z dekretom republiškega predsednika.

Glede določbe, ki omejuje vpisovanje v ustanavljajoče se šole samo italijanskim državljanom, ki pripadajo k slovenski jezikovni skupini, pripominjamo, da v drugih šolskih zakonih ni nobene določbe, ki bi prepovedovala neitalijanskim državljanom vpis v državne šole. Omenjena omejitev nasprotuje veljavnim določbam in načelom, in jo je treba odpraviti tudi zato, da se ohrani enotnost določb, ki urejajo vpisovanje v državne šole.

Zakon bi moral sloneti na načelu — ki ga je vlada že sprejela s Spomenico o soglasju — da se mora pouk vršiti v materinem jeziku učencev. Zato ni nobenega razloga pedagoškega in didaktičnega značaja, ki bi opravičeval dodeljevanje stolic italijanščine v slovenskih srednjih šolah posebnim učiteljem.

Zakonski osnutek ne določa, da morajo člani izpraševalnih komisij za razne učiteljske natečaje za slovenske šole poznati slovenščino. Ker je to potrebno potrebno, predlagamo dopolnitev te določbe

v smislu, da morajo navedeni člani in funkcionarji obvladati slovenski jezik.

Glede na pedagoške in didaktične potrebe predlagamo, naj se vodstvena in nadzorna mesta zaupajo osebju, ki izpolnjuje iste pogoje kakor učiteljstvo.

Razen tega je potrebno, da spoštujejo učni in izpitni načrti za vse slovenske šole etnično-kulturni značaj učencev.

Ob uveljavitvi omenjenega zakona ne bo možno več okoristili se s številnimi ugodnostmi, ki jih določajo republiški zakoni za učno osebje, ker so medtem razni roki že zapadli. Zato je primerno določiti rok, da bodo mogli tudi učitelji slovenskih šol biti deležni teh ugodnosti.

Podpisniki se sklicujemo na dokumentacijo, ki so jo sestavile slovenske šolske in kulturne organizacije, v kateri so podrobno pojasnjene in razložene zahteve s popravki, ki bi jih bilo treba upoštevati pri dokončni sestavi zakona, in izražamo upanje, da bo zakonski osnutek čimprej postal veljavni zakon.

Podpisniki Vas, gospod predsednik, ob tej priliki spoštljivo pozdravljamo.

Trst 25. oktobra 1960.

Sledi osemnajst podpisov zastopnikov političnih in osrednjih kulturnih skupin:

Tržaška avtonomna federacija KPI — Videmska federacija KPI — Goriška federacija KPI — Neodvisna socialistična zveza, Trst — Skupina neodvisnih Slovencev, Trst — Slovenska demokratska zveza, Gorica — Slovenska demokratska zveza, Trst — Slovenska katoliška skupnost, Trst — Slovenska kršćansko socialna zveza, Trst — Slovenska kulturno-gospodarska zveza, Trst — Videmska federacija Socialistične stranke Italije — Goriška federacija Socialistične stranke Italije — Tržaška federacija Soc. stranke Italije — Prosvetno društvo »Ivan Trinko«, Čedad — Slovensko-hrvatska ljudska prosveta, Trst — Slovenska prosveta, Trst — Slovenska prosvetna Matica, Trst — Zveza slovenske katoliške prosvete, Gorica.

Pri sestavljanju spomenice sta sodelovala tudi sindikata šolnikov Trsta in Gorice. Oba sindikata pripravljata sedaj popravek k osnutku zakona in pojasnila k popravkom, ki jih bosta poslala vladi in vsem članom pristojnih parlamentarnih komisij.

TRETJA PREPOVED SLOVENSKEGA GOVORA NA TRGU UNITÀ V TRSTU

»Spričo dejstva, da je KPI napovedala za 28. oktobra letos dvojezično javno zborovanje na tem Trgu Unità d'Italia;

upoštevajoč, da je najavljenje tega zborovanja povzročilo najbolj živo reakcijo ter skrajno napetost čustev v širokih slojih prebivalstva;

se zato sodi, da bi tako zborovanje — tako kot najavljeno — povzročilo hudo motnjo reda in javne varnosti;

ker meni, da obstajajo — v primeru — razlogi hude javne nuje, ki jih preāvideva člen 2 enotnega besedila zakonov o

javni varnosti, odobrenega s kr. odlokom od 18. junija 1931, št. 773,

ukazuje:

Zborovanje, ki ga je napovedala KPI za 28. t. m. v Trstu, na Trgu Unità d'Italia, tako kot najavljeno, je prepovedano.

Častniki in agenti javne varnosti so pooblašeni, da pričujoči ukaz izvršijo.

Kvestor je pooblaščen, da ukaz dostavi. Trst, 24. oktobra 1960.

Vladni generalni komisar:

dr. G. PALAMARA, l. r.«

PROTEST SKGZ

Ob ponovitvi prepovedi slovenskega volilnega govora na Trgu Unità ugotavlja Slovenska kulturno-gospodarska zveza grobo kršitev določb republiške ustave, osnovnih načel deklaracije o pravicah človeka in še posebej predpisov Posebnega statuta, ki obvezuje italijansko vlado, da z jamči slovenskemu prebivalstvu enakopravnost z drugimi italijanskimi državljani na vseh področjih javnega življenja.

S to prepovedjo je vladni generalni komisar ponovno klonil pred nezakonitim zahtevami nacionalističnih skupin, to je pred zahtevami, ki so le nadaljevanje fašističnih gesel in prakse v našem mestu s katerimi se zaostrujejo med tukajšnjima narodoma, ko je že nekako kazalo, da je doba nacionalistične nestrpnosti za nami.

Slovensko prebivalstvo se ob takih priložnostih ne more ubraniti vtisa, da vladni generalni komisar ne izvaja objektivno državnih zakonov, ki branijo slovensko manjšino, da popušča pritisku, organiziranemu izsiljevanju in protustavnim zahtevam šovinističnih krogov, kar seveda med drugim škodi ugledu državnih oblasti, ki bi morale ščititi državljane s strogim izvajanjem zakonitosti.

Slovenska kulturno-gospodarska zveza, ki je že ponovno protestirala proti takim ukrepom, izraža svoje začudenje, da oblasti vztrajajo na napačni poti. Istočasno izraža ogorčenje zaradi kršenja naših zakonitih pravic, ki smo si jih priborili v težki in krvavi borbi proti fašizmu.

Slovenska kulturno-gospodarska zveza upa, da v bodoče ne bo treba več protesti-

rati proti sličnim odredbam, ki škodujejo mirnemu sožitju in sodelovanju med Slovenci in Italijani ter ugledu države.

PROTEST NSZ

Tajništvo Neodvisne socialistične zveze je objavilo oster protest proti nedemokraciji, ki tepta najosnovnejše pravice slovenskega prebivalstva na Tržaškem ozemlju. Ta ukrep, je rečeno v protestu, pomeni grobo kršitev ustave italijanske republike, kakor tudi, obveznosti, ki jih je Italija sprejela bodisi s podpisom mirovne pogodbe, kakor tudi z londonskim sporazumom. Demokratična javnost ne more sprejeti za utemeljen izgovor, da Slovenci ne smejo govoriti v svojem jeziku na Trgu Unità, češ da bi to izzvalo odpor s strani italijanskega dela prebivalstva ter povzročilo incidente. Tako stališče dokazuje, da odgovorne oblasti nočejo zagotoviti slovenskemu prebivalstvu izvajanje najosnovnejših demokratičnih pravic ter da se pri tem poslužujejo starih fašističnih zakonov, ki so še vedno v veljavi, čeprav je minilo že 15 let odkar je bil fašizem strt.

PROTEST KPI

V protestu tržaške avtonomne federacije KPI med drugim poudarja:

»Avtonomna tržaška federacija KPI dviga svoj najodločnejši protest proti diktatu generalnega vladnega komisarja, ki predstavlja nedopustno kršitev pravice sleherne stranke do svobodnega izvajanja volilne kampanje in tepta osnovna nače-

la republiške ustave ter določbe Posebnega statuta, priloženega k Memorandumu o sporazumu v zaščito demokratičnih pravic slovenske skupnosti.

Tem težja je uredba komisarja Palamare, ker predstavlja podporo protidemokratski politiki, izraženi v provokatorskem stališču najbolj reakcionarnih krogov našega mesta, med katerimi so tisti, ki v času ko bi morali biti postavljeni izven zakona — stalno ogražajo javno varnost s svojo odkrito apologijo fašizma, s ščuvanjem k sovraštvu med narodi, kar kali volilno vzdušje. To potrjuje vztrajanje vlade na politiki, ki nasprotuje načelom ustave, zaradi česar se prihaja do tega, da se kvalificira kot nevarno za javno varnost, izvajanje pravice, zajamčene od osnovnega državnega zakona, kateremu pa se predpostavljajo zakoni o javni varnosti, ki so bili izdani za časa fašističnega režima prav gotovo ne v obrambo, pač pa zato, da se prizadenejo in ukinejo demokratične svoboščine in pravice italijanskega ljudstva.

Zato Avtonomna tržaška federacija KPI, medtem ko ponovno poudarja svojo odločnost za pospešitev borbe v obrambo pravic slovenskega prebivalstva — kar je borba za demokracijo — obnavlja, prepričana o podpori vseh italijanskih in slovenskih demokratov, svoj protest in obveščja, da je pooblastila tovariša posl. Vidalija, naj izrazi ta protest v parlamentu.

PROTEST SKSZ IN SNS

Dne 25. oktobra 1960. leta sta se sestali vodstvi Slov. kršč. soc. zveze in Skupne neodvisnih Slovencev v Trstu ter razpravljali med drugim o zadnjih ukrepih krajevnih upravnih oblastev, ki ponovno kršijo osnovne narodne pravice slovenske manjšine, in sicer:

1. Z odlokom z dne 24. okt. 1960 je vladni generalni komisar dr. Palamara prepovedal zborovanje na Velikem trgu v Trstu samo zato, ker bi na njem moral govornik spregovoriti nekaj besed v slovenskem jeziku;

2. Te dni so bili v vseh občinah Tržaškega ozemlja razobešeni lepaki v slovenskem jeziku z imeni kandidatov za občinske in pokrajinske volitve. Osebna imena slovenskih kandidatov so bila na ukaz oblastev tiskana v italijanski obliki.

Vodstvi obeh organizacij najodločneje protestirata proti takim diskriminacijskim

ukrepom, ki so v kričečem nasprotju z ustavo, londonskim sporazumom in deklaracijo o človečanskih pravicah.

Organizaciji ob tej priliki ponovno ugotavljata, kako je nujno potrebno, da se končno prično izvajati vsa določila londonskega sporazuma in njegovega Posebnega statuta ter zlasti člen, ki prepoveduje širjenje narodnostne mržnje.

Sklicevanje vladnega generalnega komisarja na možnost neredov zaradi dvojezičnih zborovanj bi bilo namreč nesmiselno, če bi se vsa določila londonskega sporazuma pričela izvajati že od vsega početka.

Slov. demokratska zveza ni objavila svojega posebnega protesta, pač pa je njeno glasilo »Demokracija« 26. 10. 1960 objavilo naslednji komentar:

»Ta prepoved prihaja letos že tretjič. Prav letos, ko se z velikim poudarkom, tako v državnem vodstvu kot po drugih organih in zlasti še v sedanjem volilnem boju, oznanja demokratična usmerjenost notranje politike, nas je, demokratične Slovence, ta ukrep zelo neprijetno presenetil. Presenetil tudi zato, ker se je — po vsej verjetnosti — to zgodilo na pobudo desničarskih skrajnežev, ki prav v tem trenutku povzročajo vladi kopico resnih političnih nevšečnosti. Proti ukrepu protestiramo vsi demokratični Slovenci!«

(»Demokracija«, 26. 10. 1960.)

Tudi Slov. Katoliška skupnost ni objavila protesta, njeno glasilo Katoliški glas 27. 10. 1960 pa je objavil tale komentar: »Komaj je italijanska komunistična partija naznanila, da namerava prirediti na trgu Unità volilno zborovanje, na katerem naj bi član KPI govoril tudi v slovenskem jeziku, so se vsi nacionalistični krogi v Trstu silovito zagnali proti temu. Ne proti temu, da ne smejo komunisti govoriti na trgu Unità, ampak da ne smejo govoriti v slovenskem jeziku.

Po pojmovanju teh ljudi ni greh širiti komunizem, temveč je greh širiti ga v slovenskem jeziku.

Zdaj je vladni komisar dr. Palamara že tretjič nasedel tem nacionalističnim povdigmom.

IZJAVA PSI

»V zvezi z dvojezičnim zborovanjem, ki ga je KP hotela prirediti na Trgu Unità,

pripominjajo tržaški socialisti, da italijanska ustava predvideva v členu 3 (osnovna načela), da imajo vsi državljani enako družbeno dostojanstvo ne glede na spol, pleme, jezik, vero, politično prepričanje ter osebni in družbeni položaj. V 21. (pravice in dolžnosti državljanov) pa ustava pravi, da »imajo vsi pravico, da izražajo svobodno svoje misli z besedo, pisanjem in kakršnim koli drugim sredstvom, ki služi obveščanju«. Spričo tega tržaški socialisti upajo, da bosta spoštovanje ustavnih načel in zdrava pamet prebivalstva prevladala nad nacionalističnimi zablodami in preprečila, da bi se volilna kampanja, ki je do sedaj demokratično obravnavala važne politične, socialne in upravne teme, za bodoči razvoj države in našega mesta, sprevrgla tu v Trstu v krik in vik, ki bi koristil samo protidemokratskim silam.

PROTEST CGIL

»V imenu tržaških delavcev in demokratov — je rečeno v protestu — ki so ogorčeni zaradi te odkrite kršitve demokratičnih svoboščin, Nova delavska zbornica protestira proti temu nezakonitemu ukrepu tukajšnjih vladnih oblasti ter ponovno izraža svojo solidarnost s slovenskim prebivalstvom, ki ga je ukaz prizadel v njegovih osnovnih pravicah. CGIL zagotavlja, da se bo največja italijanska sindikalna organizacija še nadalje borila

za spoštovanje republiške ustave, da bi bila tako priznana državljanom slovenskega jezika popolna enakopravnost in vse svoboščine, ki jih ustava predvideva«.

INTERPELACIJA V POSLANSKI ZBORNICI

Poslanec Vittorio Vidali je 25. oktobra 1960 naslovil na predsednika vlade in na notranjega ministra interpelacijo, v kateri zahteva pojasnila v zvezi s prepovedjo dvojezičnega zborovanja, ki ga je KP nameravala prirediti na Trgu Unità. Poslanec Vidali ugotavlja v svoji interpelaciji, da je do te prepovedi prišlo zaradi izizvalnega delovanja nekaterih šovinističnih in protislovenskih skupin in strank. Ukrepe vladnega komisarja tepta narodnostne pravice Slovencev, ki sta jih zajamčila ustava in londonski sporazum ter žali demokratska čustva ostalih Tržičanov.

Vidali poudarja nadalje v svoji interpelaciji, da je slovensko prebivalstvo, ki je dalo svoj veliki delež v osvobodilni borbi, a danes izpolnjuje vse državljanske dolžnosti, hudo trpelo pod fašizmom ter, da si je izvojevalo pravico do enakopravnosti z drugimi državljani.

Na koncu poslanec Vidali omenja, da se prepoved zborovanja s slovenskim govorom na določenem trgu ponavlja že od 1958. leta. Čas bi bil, da bi vlada razveljavila to odločbo ter tako spoštovala republiško ustavo.

V LETU 1960 JE BILO SAMO ENO — ŠESTO — ZASEDANJE

MEŠANEGA JUGOSLOVANSKO-ITALIJANSKEGA ODBORA

ZA IZVAJANJE POSEBNEGA STATUTA

Šesto zasedanje mešanega jugoslovansko-italijanskega odbora za izvajanje posebnega statuta je bilo v Beogradu od 27. junija do 9. julija 1960. Na dnevnem redu so bila naslednja vprašanja:

1. Poročilo o sprejetih obveznostih med petim in šestim zasedanjem.
2. Solstvo.
3. Spremenjena imena in priimki.
4. Uporaba jezika in dvojezični napisi.

5. Pravična zaposlitev.

6. Pritožbe.

Kot po petem zasedanju, ki je bilo v Rimu oktobra 1959, tudi po šestem beograjskem zasedanju ni bilo objavljeno skupno poročilo s konkretnimi sklepi. Tako se je zgodilo že drugič, da na zasedanju ni prišlo do soglasnih formulacij zaključkov.

Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni

(Od nastanka STO do sporazuma ureditve tržaškega vprašanja 5. okt. 1954)

PRVA FAZA

DRUGA FAZA

Osnovne značilnosti prve faze reševanja tržaškega vprašanja (od jugoslovanske zasedbe Trsta 1. maja 1945 do podpisa mirovne pogodbe) je moč razčleniti v naslednje elemente: Tržaško vprašanje je dobilo že med drugo svetovno vojno obeležje akutnega mednarodnega problema, ki je imel pomembno vlogo v splošnem procesu povojnega stopnjevanja nesoglasij med zmagovitimi zavezniki. ZDA in Velika Britanija sta sklenili za vsako ceno obdržati Trst v svojem interesnem področju, oziroma ga pustiti Italiji, ki je postopoma postajala pomemben činitelj v njuni, zlasti ameriških, splošnih politično-strateških načrtih. Stvarno je bilo v tej prvi fazi reševanja tržaškega vprašanja vojaško obdobje pomembnejše od diplomatsko-političnega, ki je glede Trsta le sankcioniralo obstoječe stanje. Jugoslavija je bila v borbi za priključitev Trsta osamljena, ker so jo obravnavali kot državo pod neposrednim vplivom SZ, čeprav se je morala že takrat resno boriti proti hegemonističnemu pritisku Stalinove politike. Ker v razmerah, ko se je odločalo o jugoslovansko-italijanski razmejitvi, ni bilo moč doseči priključitve Trsta k Italiji, je prišlo kot posledica politike recipročnih kompenzacij med velesilami do »kompromisne rešitve«, da bi Trst z najbližjim zaledjem tvoril nekakšno samostojno, nevtralizirano področje. ZDA in Velika Britanija sta vztrajali pri taki mednarodnopravni ureditvi na tem ozemlju, ki bi čim radikalneje izključila jugoslovanski vpliv.

1. Ustanovitev STO je bila po zadnji vojni edini poizkus, rešiti odprto ozemeljsko vprašanje s sporazumno nevtralizacijo spornega območja. Solucija se ni obnesla predvsem spricho latentnih nesoglasij med velesilami, ki so kot stalne članice Varnostnega sveta OZN imele odločilno vlogo pri zagotovitvi obstoja in normalnega razvoja internacionaliziranega področja. Po naraščajoči napetosti v letu 1946 je prišlo leta 1947 do očitnega preloma v odnosih med SZ in ZDA. Januarja leta 1947 je J. Byrnesa, ki je veljal za zagovornika modusa vivendi s SZ, na položaju zunanjega ministra zamenjal bivši načelnik generalštaba, general G. Marshall. To imenovanje je ustrezalo konceptiji takratnega ameriškega predsednika H. Trumana, da uveljavi energičnejšo politiko do SZ. Dne 12. marca 1947 je imel H. Truman pred obema domoma Kongresa govor, v katerem je zahteval 400 milijonov dolarjev pomoči za Grčijo in Turčijo, kar označuje nastanek tako imenovane Trumanove doktrine, oziroma »intervencionistične faze« v ameriški politiki. Razprave na zasedanju Sveta štirih zunanjih ministrov v Moskvi (od 10. marca do 24. aprila 1947) so polne direktnih in zelo ostrih medsebojnih obdolžitev. Sestanek je potrdil, da se nekdanji zavezniki bistveno razhajajo glede ureditve nemškega in drugih vprašanj. Dne 5. junija 1947 je ameriški zunanji minister G. Marshall napovedal v svojem govoru na harvardski univerzi ameriški načrt »za gospodarsko obnovo evropskih de-

Spricho omejenega obsega smo lahko zgolj delno ponatisnili izveček iz knjige dr. J. Jerija »Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni«, in sicer povzetek za obdobje od leta 1947 do leta 1954, oziroma od uveljavitve mirovne pogodbe z Italijo (nastanek STO) do sporazumne ureditve tržaškega vprašanja 5. oktobra 1954.

Knjiga dr. Jerija, ki je bila nagrajena s Cankarjevo nagrado za leto 1959 s področja znanstvene publicistike, bo predvidoma izšla v Cankarjevi založbi v Ljubljani leta 1960, oziroma takoj v začetku leta 1961. (Opomba uredništva).

žel», ki so ga sovjetski predstavniki označili kot »manifestacijo ameriškega imperIALIZMA za zagotovitev gospodarske in politične dominacije nad Evropo«.

Ta splošna napetost med zahodnimi vlesilami in SZ je bistveno vplivala tudi na potek razgovorov o izbiri guvernerja (posebni protokol, o katerem so se 12. decembra 1946 sporazumele štiri velesile, je namreč določal, da bodo čimprej začele razgovore o imenovanju guvernerja). ZDA in Velika Britanija sta v prvem obdobju pogajanj izrazili pripravljenost privoliti le v imenovanje izrazito politično pro-zahodno usmerjene osebnosti, medtem ko se je Francija takrat še zavzemala za kompromisno »nevtralno osebnost«. V drugem obdobju pa so zahodne sile enotno (pridružila se jim je zdaj še Francija) sploh zavračale imenovanje guvernerja, ker so izhajale iz stališča, da je v takratnem splošnem mednarodnem položaju (nasprotja s SZ so že postopoma dobivala oblike hladne vojne) za njih edino sprejemljivo nadaljevanje vojaške okupacije tistega dela STO (cona A), ki je bil pod njihovim nadzorstvom.

Dne 18. decembra 1947 je Varnostni svet OZN pozval Jugoslavijo in Italijo, da se sporazumeta o osebi guvernerja. Jugoslavija sicer ni idealizirala ustanovitve STO, vendar je bila, realistično presojujoč takratne mednarodne razmere, s svoje strani pripravljena prispevati, da bi se stanje z imenovanjem guvernerja normaliziralo, ker je to ocenjevala tudi kot možnost za vzpostavitev dobrega sosedstva z Italijo. Nujno pa se je pri tem omejiti od poznejšega razvoja, ko je prišlo zaradi enostranskih ukrepov angloameriške vojaške uprave do takih bistvenih sprememb v coni A STO, da uveljavitev določb mirovne pogodbe ne bi pomenila več ustvariti stanja, kakršno je bilo, ko je pogodba začela veljati (15. september 1947).

Italijanska diplomacija pa je štelá ustanovitev STO za prehodno, provizorično rešitev, ker pač v razmerah, ko se je odločalo o novi jugoslovansko-italijanski razmejitvi, ni bilo moč prisoditi tega ozemlja Italiji. Promemorij italijanske vlade 5. septembra 1947 ameriški in angleški ambasadi, ki se zavzema za imenovanje guvernerja, je bil zgolj taktična poteza, ker je sicer italijanska diplomacija zagovarjala stališče, »da je ustanovitev STO rešitev na papirju«, kakor jo vrednoti takratni italijanski zunanji minister C. Sforza, »ki je ni moč realizirati«. To stališče je prišlo tudi jasno do izraza med razgovori Iveković-Fransoni o

izbiri guvernerja, ko je italijanska vlada s predlaganjem kandidatov, za katere je že vnaprej vedela, da so za Jugoslavijo nesprijemljivi, skušala le zavlačevati. »Od vsega začetka nisem verjel,« piše C. Sforza, »da bi lahko imela sugestija Varnostnega sveta praktične posledice. Rekel bom več, da sem se določenega trenutka bal, da bo Beograd privolil v sprejem enega izmed naših kandidatov.« Sicer pa je bila v tem času že v teku akcija C. Sforze v zahodnih prestolnicah glede izjave za priključitev vsega Tržaškega ozemlja k Italiji.

2. Dne 8. marca 1948 je poveljnik cone A STO general T. Airey podpisal s italijansko vlado tri gospodarske sporazume. Po uradni obrazložitvi naj bi šlo za tehnične določbe, ki so bile v zvezi z začasno obveznostjo Italije, da bo oskrbovala STO z liri in drugimi valutami, v resnici pa pomenijo marčni dogovori, zlasti še s kasnejšimi dodatnimi sporazumi (15. aprila in 22. septembra 1948) popolno vključitev Trsta v italijansko gospodarstvo. »S tem sporazumom,« vrednoti Tončič-Sorinj, »je bil storjen prvi konkretni korak v razvoj, ki je pripeljal do izjave 20. marca.« Italijanska vlada je dobila s temi razgovori odločilno besedo v vseh finančnih vprašanjih cone A, kar je bilo v skladu s politiko angloameriške vojaške uprave, ki je po neuspehu razgovorov o izbiri guvernerja vedno bolj odpirala vrata italijanskemu vplivu.

Konec leta 1947, sodeč po doslej znanem gradivu, je italijanska diplomacija začela akcijo v zahodnih prestolnicah, zlasti v Washingtonu, da bi dosegla revizijo določb mirovne pogodbe glede STO, pri čemer se je sklicevala predvsem na italijanske notranjepolitične razmere. »Približevalo so se parlamentarne volitve«, piše takratni italijanski ambasador v ZDA A. Tarchiani, »in potrebna je bila prijateljska gesta s strani Zahoda.« Volilna kampanja je bila izredno ostra, ker so bile politične sile izenačene. Od izida teh volitev (18. aprila 1948) je bila odvisna zunanjepolitična usmeritev Italije in zahodne velesile, zlasti ZDA, so storile vse, da bi podprle italijanske meščanske stranke (med katerimi je bila najmočnejša Krščanska demokracija), ki so zagovarjale tesno zavezanost z Zahodom. To je bila kompenzacija za italijansko kooperacijo v zahodnih politično-strateških načrtih. Interes je bil recipročen, saj so italijanski uradni krogi presodili vključitev Italije v zahodne organizacije: prvič, kot osrednjo možnost mednarodno politične rehabilitacije

in drugič, kot jamstvo za notranjo utrditev meščanskega režima, ki je bil resno omajan zaradi številnih zaostrenih gospodarsko-socialnih vprašanj. Deklaracija treh zahodnih velesil 20. marca 1948 je bila torej docela političnega pomena, juridično je imela zgolj značaj navadnega predloga, ki ni mogel pravno ničesar spremeniti na STO, oziroma v coni A, kar med drugim potrjuje tudi izjava generala T. Aireya ob tem dogodku, »da bo ZVU, dokler ne bo prišlo do sporazuma o dodatnem protokolu, nadaljevala svojo funkcijo v skladu z obveznostmi, ki izhajajo iz določb mirovne pogodbe z Italijo.« Britanski zunanji minister A. Eden pa v svojih spominih ugotavlja, da so kasnejši dogodki vrgli dvome na zahodno modrost (tristransko deklaracijo — op. pisca) in da se v najbolj zapletenih diplomatskih problemih kaj redko izplača zgrabiti kratkovidno prednost. Za splošno ilustracijo mednarodnih razmer pa je značilno dejstvo, da so zahodne velesile predlagale revizijo pogodbe, ki je začela veljati komaj pred pol leta, pri čemer gre za precedens, ki nima primerjave v novejši diplomatski zgodovini.

3. Postopna vključitev Italije najprej v zahodnoevropske gospodarske, kasneje politične in vojaške organizacije (v Atlantsko zvezo 4. aprila 1949), dokončen razdor med Vzhodom in Zahodom in prelom Jugoslavije s Kominformom so osnovni elementi, ki so bistveno vplivali na drugo fazo reševanja tržaškega vprašanja. Bolj realistična politika, ki so jo začele uveljavljati zahodne velesile v odnosih do Jugoslavije (te spremembe so narekovale lastne koristi zahodnih velesil zaradi odločnega odpora Jugoslavije Stalinovemu agresivnemu pritisku) po tem prepričljivem dokazu samostojnosti in neodvisnosti jugoslovanske politike, je prišla z veliko zamudo do izraza pri reševanju tržaškega vprašanja. Šele konec leta 1949 si je začelo postopoma utirati pot prepričanje, da ga ne bo moč rešiti z izključitvijo Jugoslavije. Toda izhodišče (kar ponazarja notranja protislovja politike zahodnih velesil) naj bi bila še vedno tristranska deklaracija, ki bi bila samo v minimalni meri modificirana v korist Jugoslavije. V odnosih angloameriške vojaške uprave v coni A do slovenskega prebivalstva pa ni prišlo niti do teh minimalnih sprememb. Občasno je sicer moč zabeležiti rahla pozitivnejša nihanja v njenem ravnanju, ki pa so se vselej zaključevala z nadaljevanjem stare politike, za katero so od

leta 1945 naprej značilni permanentni poizkusi podcenjevanja Slovencev kot narodnostnega in političnega činitelja na Tržaškem. Namen te politike je bil prikazati kot neutemeljene zahteve avtohtonega slovenskega prebivalstva po enakopravnosti, z druge strani pa poudariti »italijansko pretežnost Trsta«.

»Italijanska diplomacija je šela tristransko izjavo za vogelni kamen svoje politične rehabilitacije, «kakor piše takratni podtajnik v predsedstvu vlade G. Andreotti, in izhodišče za rešitev tržaškega vprašanja. Kakor njega dni S. Sonnino glede Londonškega pakta tako je A. De Gasperi vztrajal pri integralni aplikaciji tega enostranskega predloga, pri čemer se je kot S. Sonnino in njegovi nasledniki skliceval na notranje razmere, ki so igrale prvorazredno vlogo v tej diplomatski strategiji permanentnega političnega pritiska. »Ko je prišlo do razcepa (med Jugoslavijo in SZ — op. pisca),« piše A. Tarchiani, »je bila moja osnovna skrb ohraniti v preciznem smislu obveznost, ki jo je sprejela ameriška vlada z izjavo 20. marca.« Italijanska diplomacija se je zavedala, da se vzporedno z normalizacijo in izboljšanjem odnosov med Jugoslavijo in zahodnimi državami zmanjšuje »vrednost« tristranske izjave in si je prizadevala zavleči praktične ukrepe v tej smeri. Z nenehnimi intervencijami v Washingtonu, na zasedanjih Atlantske zveze in drugod si je italijanska diplomacija prizadevala doseči vsaj delno realizacijo tristranske izjave. Italijanski uradni krogi so gradili namreč svojo politiko na hipotezi, da čas dela za njih in da jim bo vzporedno s krepitvijo italijanskega položaja v zahodnih vojaških krogih in drugih organizacijah uspelo rešiti tudi tržaško vprašanje v smislu njihovih maksimalnih zahtev.

4. Eden izmed bistvenih elementov jugoslovanske politike pri reševanju tržaškega vprašanja je bil, da si je treba prizadevati predvsem za rešitev, ki bi jo dosegli z neposrednim sporazumom med obema sosednima državama (do skoraj vseh direktnih stikov je prišlo na jugoslovansko pobudo), ker bi po mnenju Jugoslavije s tako metodo dosežena rešitev omogočila v bodočnosti navezavo splošnega plodnega medsebojnega sodelovanja. Jugoslovanska diplomacija je predlagala metodo postopne poti, da bi s preliminarno rešitvijo tistih problemov, pri katerih so bila nasprotja najlažje premostljiva, ustvarili potrebni minimum medsebojnega zaupanja, ko bi se bilo moč per-

spektivno lotiti tudi osrednjega spornega problema. Glede ozemeljske rešitve tržaškega vprašanja pa je ravnanje jugoslovanske diplomacije temeljilo na stališču, »da izjava 20. marca 1948 ne more biti osnova za sporazum, kakor tudi ne jugoslovanska zahteva, da se priključi vse tržaško ozemlje Jugoslaviji in da je treba zato najti tretjo rešitev, ki bi temeljila na realistični oceni položaja ob recipročnem upoštevanju interesov obeh strani«. Pripravljena je bila sprejeti kot racionalno solucijo tudi internacionalizacijo ozemlja, ki bi stvarno zagotovila enakopraven vpliv obeh držav na STO, vendar pa je menila, da bi bila zaradi napetega splošnega vzdušja na spornem področju najprimernejša rešitev z razdelitvijo. Takša solucija pa bi morala po njenem mnenju upoštevati dejstvo, da je STO na jugoslovanskem etničnem področju (tri četrtine ozemlja je bilo strnjeno naseljenega s slovenskim in hrvatskim prebivalstvom), da je italijanska etnična skupina izolirana, medsebojno nepovezana v Trstu in nekaterih drugih obmorskih mestih, da je v Trstu in coni A močna slovenska manjšina in da je zaradi vsega tega možna le rešitev, ki bi temeljila na razdelitvi in ki bi hkrati upoštevala etnično ravnovesje s tem, da bi le-to ne smelo poslabšati statusa quo. Razen tega je Jugoslavija vztrajala, da je treba zagotoviti pravice jugoslovanske manjšine na področjih, ki bi prišla pod Italijo, in jugoslovanske gospodarske interese v Trstu.

Do prvih neposrednih stikov je prišlo konec maja leta 1951 v Londonu med takojšnjim jugoslovanskim in italijanskim ambasadorjem. Do julija meseca je bilo več sestankov, na katerih pa je italijanski predstavnik vztrajal pri stališču, ki ga je razložil zunanji minister C. Sforza že 8. aprila 1950 v Milanu, ko je Italija zahtevala vse tržaško ozemlje, pripravljena je bila le na nekaj popolnoma nepomembnih ozemeljskih koncesij v prid Jugoslavije, v zameno pa je nudila sklenitev raznih dogovorov za razširitev gospodarskega sodelovanja. Neposredna sondiranja so se nadaljevala v Rimu (od 18. do 31. julija leta 1951) med italijanskim pooblaščencom, ambasadorjem A. Soragno, in jugoslovanskim pooblaščencom, ambasadorjem M. Ristićem. Z jugoslovanske strani so skušali v teh razgovorih ugotoviti, kakšne so možnosti za dosego kompromisa, v glavnem na temelju obstoječe razdelitve na dve coni, pri čemer so bile predložene tri alternative: razdelitev STO ob obstoječi demarkacijski črti; ista razde-

litev ob avtonomiji vsakega dela STO in razdelitev z manjšimi korekturami demarkacijske črte: Jugoslavija bi dobila slovenske predele v coni A, Italija pa Koper in Trst s kopensko zvezo in možnostjo tranzita. Med temi sestanki ni prišlo do nikakršnega napredka, ker na italijanski strani niso pokazali resne volje za razgovore. Razen tega je Italija zahtevala na temelju tako imenovane nepretrgane etnične črte vso obalo v obeh conah, medtem ko je bila pripravljena odstopiti Jugoslaviji le nekoliko vasi v notranjosti.

Tudi med razgovori Bebler-Guidotti (decembra 1951 in januarja 1952) v Parizu je italijanska diplomacija vztrajala pri rešitvi, ki bi ji zagotovila ves obalni pas (vključno Umag). Jugoslavija je predložila, da bi olajšala zblizanje stališč, še dva nova načrta: prvi, ki bi zagotovil Jugoslaviji izhod na morje v tržaškem zalivu na področju škednja in žavelj, kar bi omogočilo ozemeljske koncesije Italiji v coni B ter drugi o skupni jugoslovansko-italijanski upravi (kondominiju) na vsem STO, vendar sta bili obe sugestiji z italijanske strani zavrnjeni. Italijanska diplomacija je namreč napačno računala, da bo lahko v prihodnosti dosegla boljše rešitve.

5. Italijanske zahteve po priključitvi vsega tržaškega ozemlja so onemogočale najti izhodišče, na katerega bi se bilo moč opreti pri iskanju kompromisne rešitve. Jugoslovanski predlog o kondominiju je bil ena izmed mnogih variant, da bi uresničili osnovno zamisel o Trstu kot nevtralnem ozemlju, ki ne pripada niti Jugoslaviji niti Italiji. Bistvo tega načrta je bila zamisel o alternativnih guvernerjih, ki bi jih izmenoma za obdobje treh let imenovali Jugoslavija in Italija tako, da bi bil takrat, ko bi bil guverner Jugoslovčan, viceguverner Italijan in obratno. Načelnika varnostne službe bi izbrali obe državi sporazumno med državljanji neke tretje države. Jugoslovanski predlog je izhajal s stališča, zagotoviti samovlado ljudstva, enakopravnost Jugoslavije in Italije na spornem področju in odstraniti vse tiste elemente, ki bi utegnili rušiti to ravnotežje. Uresničenje takega položaja pa bi omogočilo, da bi lahko tržaško prebivalstvo po določenem obdobju svobodno odločilo o svoji državni priпадnosti.

Italijanska diplomacija je zavrnila predlog o kondominiju; ministrski predsednik A. De Gasperi je 25. februarja 1952 v Lisbni, kjer se je udeležil zasedanja Atlantske

zveze, izjavil, »da bi uresničenje tega predloga zaostrišlo notranja nasprotja na STO in je treba iskati rešitev na temelju tristranske izjave.« Italijanska diplomacija se je vrnila k stari metodi pritiska na zahodne zaveznike, ki naj bi posredovali v Beogradu v smislu italijanskih zahtev. Dne 11. marca 1952 pa je predložila rešitev tržaškega vprašanja s takojšnjim plebiscitom na vsem STO pod nadzorstvom nevtrálnih sil. V utemeljitvi zavrnitve tega predloga je jugoslovanska vlada opozorila, »da bi bilo moč izvesti plebiscit na STO le pod pogojem, če bi pred tem popravili krivice, storjene jugoslovanskemu življu med italijansko upravo. To normalizacijo bi bilo moč doseči v obdobju petnajstih let, med katerimi bi bilo STO pod skupno upravo Italije in Jugoslavije.« Jugoslovanska vlada torej ni načelno zavrnila italijanskega predloga, a je postavila pogoj, da je treba pred izvedbo plebiscita ustvariti na spornem področju položaj, kakršen je bil leta 1918, se pravi pred začetkom italijanskega asimilacijskega pritiska nad našim življem. Zahtevati plebiscit v razmerah, ko so v coni A še vedno veljali diskriminacijski zakoni proti Slovincem in ukrepi, ki so zagotovili izključni politični in gospodarski vpliv Italije na tem območju, je pomenilo spremeniti to sicer demokratično metodo v njeno nasprotje. Italijanska vlada ni odgovorila na jugoslovanski predlog za izvedbo plebiscita po prejšnji pripravljalni dobi, iz poznejših izjav italijanskih uradnih predstavnikov pa je razvidno, da ga je absolutno zavračala.

6. Za drugo fazo reševanja tržaškega vprašanja je značilno omahovanje zahodnih velesil med tristransko obljubo (potrjevanje izjave 20. marca 1948 na pritisk italijanske vlade) in realističnejšo politiko. Britanska diplomacija je bila v primerjavi z ameriško sorazmerno prožnejša in je pokazala glede nekaterih vidikov več smisla za prilagajanje spremenjenim razmeram, medtem ko je ameriška diplomacija predvsem zaradi poenostavljanja spora med Vzhodom in Zahodom pogostokrat zgubila smisel za realnost. Francoska diplomacija po letu 1948 (G. Bidault je razglasil 20. marca 1948 v Torinu tristransko deklaracijo) ni več neposredno sodelovala pri reševanju tržaškega vprašanja. Prizadevala si je sicer za dobre odnose z Italijo (kar je seveda vplivalo tudi na njeno stališče glede STO), saj je štelá v tistem obdobju zavezníštvo z Rimom med drugim za nekakšno protiutež favoriziranju nemškega soseda (odprto posarsko

vprašanje) in skušala s tem tudi okrepiti splošno vlogo v zahodni aliansi. Razlogi francoske odmaknjenosti pa so predvsem v tem, ker Francija ni imela neposrednih obveznosti na STO, in pa v njenih zaostrenih »kolonialnih« težavah (vojna v Vietnamu in stopnjevanje osvobodilnega vrenja arabskih narodov Severne Afrike).

Ceprav se je zdaj reševanje tržaškega vprašanja vendarle premaknilo bolj na torišče stikov med neposredno prizadetima državama, vendar je bil tudi v tem obdobju (sicer v manjši meri kakor v prvi fazi) pomemben širši, blokovski aspekt tržaškega vprašanja. SZ je formalno povezala (4. maja 1950) privolitev v sklenitev državne pogodbe z Avstrijo s poprejšnjo izpolnitvijo določb mirovne pogodbe z Italijo glede STO. Povezovanje avstrijskega s tržaškim vprašanjem ponazarja, da je sovjetska diplomacija štelá v tem obdobju odprto tržaško vprašanje za eno izmed nevarlgičnih točk hladne vojne, ki je dosegla kritični vrhunec ob izbruhu oboroženega spopada na Koreji. Za Jugoslavijo je bilo to »idealiziranje« mirovne pogodbe z Italijo glede STO s strani sovjetske diplomacije nesprejemljivo predvsem zaradi dejstva, ker je medtem prišlo do takih bistvenih sprememb v coni A, da bi morebitna uveljavitev določb mirovne pogodbe nikakor ne pomenila ustvaritev stanja, kakršno je bilo ob njenem podpisu (10. februarja 1947). Nov moment v stališču SZ pomeni nota, ki jo je poslala sovjetska vlada 17. novembra 1951 vladam treh zahodnih velesil, v kateri jih obtožuje, »da skupaj z vladama Italije in Jugoslavije pripravljajo razdelitev STO in da onemogočajo imenovanje guvernerja. V prejšnjih akcijah glede tržaškega vprašanja je nastopala sovjetska diplomacija posredno in je skušala s formalnim zagovarjanjem nujnosti spoštovanja določb mirovne pogodbe onemogočiti morebitni sporazum med Jugoslavijo in Italijo. Z noto 17. novembra pa je opustila to taktiko in se je direktno izjavila proti sporazumni ureditvi tržaškega vprašanja med obema najbolj prizadetima državama, kar je bilo v očitnem nasprotju s stališčem, ki so ga zagovarjali sovjetski predstavniki med pripravljanjem mirovne pogodbe z Italijo (javno zadnjič na sklepnem zasedanju Sveta zunanjih ministrov decembra 1946 v New Yorku).

7. Italija je vztrajala pri svojih maksimalnih zahtevah za rešitev tržaškega vprašanja. Neposrednih razgovorov italijanska diplomacija ni vrednotila kot poizkus, da bi

z medsebojnim popuščanjem našli osnovo za realistično kompromisno rešitev, marveč za način, s katerim bi bilo nemara moč doseči (ob neposredni podpori ZDA in zahodnih velesil), da Jugoslavija privoli v minimalno modificiran tristranski predlog z dne 20. marca 1948. Italijanski uradni krogi so ustvarili iz tržaškega vprašanja ključni problem svoje notranje in zunanje politike. Izpolnitev tristranske deklaracije je bila cena, ki jo je terjala italijanska diplomacija za lojalno sodelovanje Italije v Atlantski zvezi in drugih zahodnih akcijah in načrtih. Dne 20. marca 1952 (ob četrti obletnici tristranske deklaracije) je prišlo v Trstu do izgrede, ki so jih organizirale tako imenovane proitalijanske, aneksionistične stranke ob polni podpori neofašističnih elementov. »Zaradi bojazni novih independentističnih poizkusov,« je pisala poluradna revija *Relazioni internazionali*, »je bilo umestno intervenirati z ljudsko manifestacijo.« Insceniranje teh demonstracij, ki naj bi drastično opozorile zahodne velesile na njihovo obljubo, je italijanska diplomacija nato izkoristila za diplomatske intervencije v Washingtonu in Londonu, s katerimi naj bi dosegla ukrepe, ki bi popolnoma zagotovili italijanski vpliv v coni A STO. Prva koncesija Italiji po dogodkih 20. marca v Trstu je bil ukaz št. 51 z dne 26. marca 1952, s katerim je ZVU raztegnila veljavnost predpisov za italijanske administrativne volitve na cono A in določila, da bodo volitve v Trstu 25. maja, to je isti dan kot v Italiji. Dne 27. marca so izdali v Washingtonu, Londonu in Rimu sporočilo, »da so tri vlade sklenile skupno proučiti aranžmaje v coni A STO s ciljem, da bi dosegli čim tesnejše sodelovanje med temi vladami in lokalnimi oblastmi.« Po sedemindeset dni trajajočih pogajanjih so podpisali v Londonu 9. maja 1952 sporazum (memorandum o soudeležbi Italije pri upravi cone A STO), ki je zagotovil praktično Italiji popolno nadzorstvo nad cono, »neke vrste realno unijo tega ozemlja z Italijo«, kakor vrednoti ta ukrep Aide-memoire jugoslovanske vlade z dne 13. maja 1952.

Italijanska diplomacija in uradni krogi so, ocenjujoč londonske sklepe, zlasti poudarjali, da pomenijo smrtonosni udarec separatističnemu gibanju v coni A, vendar da se ta pričakovanja niso izpolnila, saj so politične sile, ki so nasprotovale priključitvi cone A k Italiji, dobile na volitvah 25. maja 1952 4% glasov več kakor na prvih administrativnih volitvah leta 1949. Italijanski uradni krogi so šteli koncesije 9.

maja za položaj, ki jim odpira perspektivo, da dosežejo v naslednji etapi rešitev celotnega vprašanja v smislu svojih maksimalnih zahtev.

8. Okrepitev protianeksionističnih političnih sil na administrativnih volitvah v coni A je v veliki meri vplivala na ravnanje italijanske diplomacije, ki je spoznala, kakor piše A. Tarchiani, »da status quo spričo nagibanja javnosti k independentizmu povečuje nevarnost za njene zahteve,« da čas ni več njen zaveznik in da si je zaradi tega treba prizadevati za čimprejšnjo dokončno rešitev tržaškega vprašanja. Osrednji cilj te akcije je bil doseči zadovoljtev italijanskih aspiracij v coni B, kjer je Italija zahtevala skoraj ves obalni pas. Ko ministrski predsednik A. De Gasperi razlaga v pismu italijanskemu ambasadorju v Washingtonu (14. maja 1952), vladno stališče, »da nobena italijanska vlada ne bi mogla privoliti v razdelitev STO ob obstoječi demarkacijski črti, pri tem prvič omenja, da bo vlada prisiljena pokazati svojo moč. Italijanska diplomacija je razvila široko akcijo v prestolnicah podpisnic deklaracije 20. marca 1948, na zasedanjih Atlantske zveze in Evropskega sveta, pri čemer so se njeni predstavniki sklicevali predvsem na nujnost, da bi rešili tržaško vprašanje (seveda v skladu z njenimi maksimalnimi zahtevami) pred italijanskimi parlamentarnimi volitvami leta 1953.

Nasprotno pa je Jugoslavija vztrajala pri svojem načelnem stališču, da bi bil najboljši izhod neposredni sporazum z Italijo, toda odločno je zavračala italijanske zahteve glede cone B. Razgovori, ki jih je imel A. Eden z maršalom Titom in drugimi visokimi jugoslovanskimi predstavniki (septembra 1952), so pokazali, da bi bila v trenutnih razmerah edina realistična rešitev razdelitev STO po Morganovi črti. Rimski uradni krogi so zavrnili to stališče kot popolnoma nesprejemljivo. Italijanski ambasador v Washingtonu pa je dobil navodilo, naj izvede na ameriško vlado maksimalni pritisk, da bi dosegli za Italijo sprejemljivo solucijo o coni B. Italijanska diplomacija je vnovič zahtevala, naj zahodne velesile, zlasti ZDA, povežejo pomoč Jugoslaviji z rešitvijo tržaškega vprašanja v smislu italijanskih zahtev. Italijanski predstavniki v Washingtonu, Londonu in Parizu so 10. oktobra 1952 predali tamkajšnjim vladam promemorije v tem smislu. Posledica nenehnih italijanskih intervencij v Washingtonu je bil ameriški predlog (4. decembra 1952)

o razdelitvi Tržaškega ozemlja med Jugoslavijo in Italijo, po katerem naj bi dobila Italija, kakor reproducira A. Tarchiani, razen pretežnega dela cone A še občino Koper, Jugoslavija pa za kompenzacijo Repentabor in Bazovico in pa nekaj ekonomskih olajšav v tržaškem pristanišču. Sledilo je še nekaj variant, vendar je Italija vztrajala pri rešitvi, ki naj bi ji zagotovila skoraj ves obalni pas (od Štivana do Umaga) v obeh conah. Zaradi tega njenega stališča niso uspeli tudi neposredni stiki, do katerih je prišlo maja 1953 v Rimu med jugoslovanskimi in italijanskimi predstavniki. Italijanska nepopustljivost (uradni krogi so se vnovič zabarikadirali za tristransko izjavo) je onemogočila, da bi našli vsaj okvirno izhodišče za možne kompromisne rešitve. Nujne bi bile seveda obojestranske koncesije, na kar pa Italija ni bila pripravljena in je absolutno zavračala jugoslovansko zamisel, da bi rešili vprašanje z razdelitvijo, s kompromisom, ki bi enakopravno upošteval oba etnična elementa na spornem področju. Zaradi tega je Jugoslavija znova predlagala, naj bi se najprej lotili reševanja drugih odprtih vprašanj in tako ustvarili primerno vzdušje tudi za perspektivne razgovore o tržaškem problemu.

9. Dne 7. junija 1953 so bile v Italiji parlamentarne volitve. Tako imenovane vladne stranke so po številu dobljenih glasov občutno nazadovale v primerjavi s splošnimi volitvami 18. aprila 1948. Razlog nazadovanja je bila predvsem negativna politika na notranjem področju in izkoriščanje odprtega tržaškega vprašanja ni moglo bistveno spremeniti tega dejstva. Osmi poveljna vlada De Gasperija je ostala (28. julija 1953) v parlamentu v manjšini. Dne 15. avgusta je uspelo sestaviti novo vlado enemu izmed prvakov desnega krila Krščanske demokracije in bivšemu ministru gospodarskih resorjev v prejšnjih vladah, G. Pelli, ki se je v parlamentu oprl na desničarske stranke (podprli so ga monarhisti in z nekaterimi pridržki tudi neofašisti — MSI, ki so to ocenjevali kot možnost, da aktivneje posežejo v politično življenje). Temeljna koncepcija De Gasperijeve tržaške politike je bila enostranska rešitev v smislu tristranske deklaracije, kar naj bi dosegli s pritiskom zahodnih velesil, posebno ZDA. G. Pella je nadaljeval to De Gasperijevo politično strategijo in praktično izvedel zamisel svojega predhodnika, »da mora Italija pokazati moč pri reševanju tržaškega vprašanja.« G. Pella je računal, da si bo s tem

zagotovil polno podporo desničarskih strank v parlamentu in stabilnost svoje vlade.

Tržaški program Pellove vlade je odstranil prejšnjo pogostokrat zgolj formalno neskladnost med nacionalističnimi ekstremisti, ki so že prej preko svojih številnih transmisij (begunske organizacije, razni centri za proučevanje julijskega in jadranskega vprašanja) imeli velik vpliv na politiko poveljnih vlad. Konkretno si je italijanska diplomacija prizadevala najprej, v prvi etapi, doseči tudi formalno priključitev cone A, da bi tako dosegla, kakor so razlagali rimski uradni krogi, »paritetni položaj« z Jugoslavijo na STO ter si ustvarila mostičke za borbo v drugi etapi — za cono B. Sporočilo agencije Jugopres (28. avgusta 1953), »da bo Jugoslavija preučila svoje stališče do tržaškega vprašanja,« so italijanski uradni krogi alarmantno interpretirali kot napoved priključitve cone B s strani Jugoslavije, čeprav je agencija Tanjug 30. avgusta 1953 v posebni izjavi to zanikala in označila italijanske ukrepe (koncentracijo četa na jugoslovansko-italijanski meji), ki so sledili temu sporočilu za izzivalne. Poizkus Pellove vlade, ki so ga podprle desničarske italijanske politične sile, da bi z demonstracijo vojaške moči izsilila rešitev tržaškega vprašanja v smislu svojih zahtev, je mednarodna javnost kritično ocenila. Pričakovanje italijanske diplomacije, da bo Jugoslavija zaradi teh ukrepov »izgubila živce« in karkoli ukrenila, kar bi lahko italijanski uradni krogi izkoristili kot povod za enostransko akcijo v coni A, se je izjavilo. Da bi ublažil mučen vtis, ki ga je napravila v svetovni javnosti neumestna italijanska vojaška demonstracija, je predsednik vlade G. Pella (13. septembra 1953) vnovič predlagal, da bi rešili tržaško vprašanje s takojšnjim plebiscitom na vsem ozemlju STO, ki bi vseboval izbiro med Italijo in Jugoslavijo. Jugoslavija je že enkrat zavrnila tak italijanski predlog (Aide-mémoire jugoslovanske vlade dne 28. marca 1952); v noti (28. septembra 1953) pa poudarja, da v današnjih pogojih ni moč izpolniti nujnega predpogoja za plebiscit — popraviti krivice, ki so bile storjene jugoslovanskemu prebivalstvu na tem področju med obema vojnama in kasneje.

10. Ponavljanje manevra s plebiscitom naj bi prikrilo istočasno akcijo italijanske diplomacije za priključitev cone A k Italiji z enostranskim sklepom ZDA in Velike Britanije. Italijanski uradni krogi so si pri

tem prizadevali do skrajnosti izkoristiti pri-ložnost, da bi zaradi resnih francoskih po-mislekov o tej pogodbi, ki jo je forsirala ameriška diplomacija, dosegli koncesije v tržaškem vprašanju.

Dne 8. oktobra 1953 sta ameriška in bri-tanska vlada objavila uradno poročilo, »da nista več pripravljeni nositi odgovornosti za upravo v coni A in da sta zato odločili ukiniti britansko-ameriško vojaško upravo, umakniti svoje oborožene sile in prepustiti upravo v coni A italijanski vladi na dan, ki ga bodo še določili.« Prepis tega sporo-čila so izročili še isti dan jugoslovanski in italijanski vladi. To odločitev sta ZDA in Velika Britanija sprejeli brez posvetovanja z Jugoslavijo, kar je neobičajno med člani-cami OZN, zlasti pa še med tistimi, ki so se bojevale skupaj kot zaveznice v zadnji vojni. ZDA in Velika Britanija sta s skle-pom 8. oktobra 1953 ob popolni prepustitvi cone A STO dosegli kulminacijo v svoji po-litiki enostranskega reševanja tržaškega vprašanja (po izjavi 20. marca 1948 in skle-pu o soudeležbi Italije pri upravi cone A 9. maja 1952). Italijanski uradni krogi so šteli anglo-ameriški ukrep za delno izpolnitv izjave z dne 20. marca 1948 in za bistve-ni korak naprej pri reševanju tržaškega vprašanja v smislu italijanskih maksimal-nih zahtev. »Zavezniška odločitev,« je po-jasnjeval v poslanski zbornici ministrski predsednik G. Pella, »ni v nasprotju s tri-stransko izjavo, marveč se ob njej navdi-huje in z njo povezuje.« Vprašanje cone B je torej ostalo za italijansko diplomacijo še naprej odprto. Sklep 8. oktobra je nam-reč vrednotila za osvojitve bistveno vayne-ga položaja, ki naj bi ji olajšal akcijo, s katero bi zagotovila izpolnitev italijanskih zahtev glede cone B.

V širšem okviru mednarodnih odnosov je pomenil anglo-ameriški sklep 8. oktobra 1953 oživitve negativne prakse reševanja spornih vprašanj z enostranskimi sklepi velesil brez posvetovanja in upoštevanja pravic in in-teresov neposredno prizadetih narodov. »Ki-rurški poseg«, kakor so označevali ta ukrep nekateri krogi v zahodnih prestolnicah, je bil nazoren primer take negativne prakse, ki je povzročila najhujšo napetost v zvezi z reševanjem tržaškega vprašanja po maju leta 1945 ter resno ogrozila mir in varnost na tem področju. Odločenost Jugoslavije, da se z vsemi sredstvi upre metodi diktiranja, je bila zato pozitivna v globljem smislu, saj je s tem Jugoslavija branila splošna med-narodna načela miroljubnega sodelovanja,

spoštovanja pogodbenih obveznosti in ena-kopravnosti vseh držav, kar vse je temelj mednarodnega miru in varnosti.

TRETJA FAZA

1. Ameriška in britanska diplomacija sta napačno računali, da se bo Jugoslavija z morebitnim formalnim protestom končno sprijaznila s stanjem, ki naj bi ga ustvaril sklep 8. oktobra. Spontana in dinamična podpora jugoslovanske javnosti, ki je prišla do izraza v velikih večdnevni demonstracijah po vsej državi, je omogočila jugoslo-vanski vladi sprejem najodločnejših ukre-pov za zavarovanje svojih pravic. Predsed-nik Tito je v svojem govoru v Leskovu (10. oktobra 1953) opozoril, »da bo Jugoslavija štela vkorakanje italijanskih čet v cono A za napadalno dejanje in poudaril, da ima Jugoslavija pravico uporabiti vsa sredstva, ki jih predvideva Ustanovna listina OZN, vključujoč tudi vojaško silo, ako bo to po-trebno.« Dan pozneje (11. oktobra) je pred-sednik Tito v Skoplju preciziral, »da bo tisti trenutek, ko bo stopil prvi italijanski vojak v cono A, tja vkorakala tudi naša vojska.« Jugoslovanska vlada je štela upo-rabo vojaške sile za zadnje sredstvo, pri-zadevala si je, da bi po miroljubni poti, z razgovori našli izhod iz kritičnega polo-žaja. Za začetek razgovorov je postavljala le en pogoj: da ne sme priti pred tem niti med pogajanji do dejanske izpolnitve skle-pa 8. oktobra, saj bi v tem primeru izgu-bila konferenca sleherni smisel.

Dejstvo, da se je mednarodni položaj Ju-goslavije v obdobju 1951-1953 bistveno zbolj-šal, in odločenost jugoslovanske vlade, da tudi z vojaško silo zaščiti svoje interese na STO, sta preprečila, da Jugoslavija ni bila z izpolnitvijo sklepa 8. oktobra 1953 postavl-jena pred izvršeno dejstvo tudi dejanske priključitve cone A k Italiji, ki je razen te-ga puščala odprta vrata za nadaljnje ita-lijanske zahteve po coni B. Politika ZDA in Velike Britanije, ki jo je sklep 8. okto-bra v očeh mednarodne javnosti močno kompromitiral, je bila pred razpotjem: ali s silo uveljaviti enostransko odločitev, pri čemer bi bila neizbežna zaostroitev, ki bi bila kritičnejša, kakor je bila maja 1945; ali pa privoliti v enakopravne razgovore, na katerih bi si prizadevali najti rešitev, ki bi recipročno upoštevala interese obeh strani in s tem ustvariti pogoje za trajnejšo po-miritev na tem področju. Seveda je bila evolucija od enostranskega diktata do spre-jema metode neposrednega sporazumevanja

brez poprejšnjega prejudiciranja predmeta razgovorov težavna in postopna. Po odločnem jugoslovanskem protestu sta sicer ameriška in britanska diplomacija odstopili od zamisli, da bi začetek izvedli sklepi 8. oktobra in sta zagovarjali stališče o postopni prepustitvi cone A Italiji. To naj bi bila nekaka »tiha aneksija«, ki naj bi jo izvedli tako, da bi za začetek izročili Italiji vso civilno upravo, medtem ko bi preložili italijansko vojaško zasedbo na poznejši čas.

Italijanski uradni krogi so vnovič povežali rešitev tržaškega vprašanja z ratifikacijo pogodbe o evropski obrambni skupnosti. Italijanski ambasador v Washingtonu, A. Tarchiani, pa je 3. novembra izročil zunanjemu ministru P. Dullusu poslanico italijanske vlade, ki je zahtevala izpolnitev »dane besede« in absolutno zavračala predlog o sklicanju kakršne koli konference pred izvedbo sklepa o prepustitvi cone A Italiji. Ko akcija, da bi z diplomatskim pritiskom dosegli izpolnitev enostranskega sklepa 8. oktobra, ni uspela, je prišlo v Trstu v dneh od 4. do 6. novembra 1953 do neredov, med katerimi je bilo šest oseb ubitih in 162 ranjenih (v glavnem organiziranih izven cone A), na katere se je nato italijanska diplomacija sklicevala, ko je zahtevala takojšnjo prepustitev Trsta Italiji.

Dne 13. novembra 1953 so vlade ZDA, Velike Britanije in Francije (po oktobrski krizi so vnovič tudi Francijo neposredno pritegnili k reševanju tržaškega vprašanja) tajno predložile sklicanje peticionarne konference, vendar je ta pobuda med drugim vsebovala pogoje, da bi pred začetkom in med trajanjem konference zamenjali del osebja z italijanskimi uradniki. Za našo državo je bil ta predlog nesprejemljiv, ker je bil v nasprotju z njenim načelnim stališčem, da so možna le pogajanja na enakopravni podlagi, brez kakršnih koli poprejšnjih koncesij enemu izmed udeležencev.

Dne 5. decembra 1953 je italijanska vlada sprejela jugoslovanski predlog o obojestranskem umiku čez meje; ta umik se je začel takoj, končal pa v 15 dneh. Sporazumeli so se tudi o ukinitvi omejitve izvoza nekaterih predmetov v Jugoslavijo, ki jih je uvedlo 29. oktobra 1953 italijansko ministrstvo za zunanjo trgovino. Umaknitev čet pomeni tudi formalni zaključek dramatične zaostritve, ki je meseca oktobra grozila, da se utegne spremeniti v oborožen spopad. Velika Britanija in ZDA sta v tem obdobju začeli

upoštevati, da pri odločitvi 8. oktobra ni bila zgrešena le oblika, marveč tudi njeno bistvo. Ta kvalitetna sprememba v stališču zahodnih velesil je ustariła stvarno podlago za prizadevanje, da bi našli kompromisno rešitev. Januarja leta 1954 so se predstavniki Jugoslavije, ZDA in Velike Britanije sporazumeli o metodi razgovorov, po katerem naj bi bila najprej pogajanja med Jugoslavijo in zahodnimi velesilama, čemur bi sledili podobni razgovori z Italijo. ZDA in Velika Britanija, ki sta izvajali začasno upravo cone A, sta s tem prevzeli vlogo posredovalca med obema neposredno prizadetima državama.

2. Namen pogajanj, ki so začela 2. februarja 1954 v Londonu med jugoslovanskimi, britanskimi in ameriškimi predstavniki, je bil preučiti celotni položaj v zvezi s tržaškim vprašanjem in na temelju tega ustvariti osnovo za sporazumno rešitev. Ker ti razgovori niso bili povezani z nikakršnim poizkusom, vnaprej prejudicirati rešitev, je naša država vanje privolila, saj je bilo to v skladu z njeno celotno politiko po 8. oktobru 1953. Vodja jugoslovanske delegacije na teh razgovorih, ambasador V. Velebit, je, pojasnjujoč jugoslovansko stališče (3. februarja 1945), med drugim izjavil, da je razdelitev mogoča le ob dosegu tako imenovanega etničnega ravnovesja, razen tega pa mora upoštevati jugoslovanske gospodarske interese na tem območju in konkretno zagotoviti spoštovanje narodnostnih pravic jugoslovanskega življa na ozemlju, ki bi pripadalo Italiji. V izjavah dopisniku Timesa (3. marca 1954) je predsednik Tito opozoril, da je za Jugoslavijo nesprejemljiva kakršna koli rešitev, ki bi spremenila obstoječi status quo v njeno škodo. Med napornimi razgovori sta se izoblikovali dve možnosti rešitve: prva, razdelitev STO ob manjši modifikaciji tedanje demarkacijske črte med obema državama v korist Jugoslavije in z jamstvom obeh velesil, da ne bosta podpirali nadaljnjih pretenzij nobene izmed neposredno prizadetih strani in druga (to je bilo ključno vprašanje prve faze razgovorov), ki naj bi Jugoslaviji zagotovila izhodišče na morje v samem Trstu, oziroma v njegovi neposredni bližini, medtem ko naj bi Italiji pripadli nekateri etnični italijanski otoki v coni B. Po skoraj štirimesečnih razgovorih (od 2. februarja do 31. maja 1954) so se v drugi fazi sporazumeli o prvi alternativni.

3. Zlom politike italijanskega ministrskega predsednika G. Pelle, da s silo (vojaška demonstracija na naši meji, permanentni diplomatsko politični pritisk pri zahodnih zaveznikih, zlasti v ZDA) reši tržaško vprašanje, je postopoma povzročil revizijo dosedanjega italijanskega stališča, ki je bilo zgrajeno predvsem na hipotezi, da bo Italiji uspelo vzporedno s krepitvijo njenega položaja v zahodnih vojaških in drugih organizacijah rešiti tudi tržaško vprašanje v skladu z njenimi maksimalnimi zahtevami. Po odstopu Pellove vlade (5. junija 1954) je 11. februarja 1954 sestavil novo vlado predstavnik centra v večinski stranki M. Scelba. Njegova vlada je zavzela bolj zmerno in realistično stališče do rešitve tržaškega vprašanja. »Čas je še nadalje,« kakor ugotavlja takratni italijanski ambasador v Washingtonu, A. Tarchiani, »slabšal italijanske pozicije.« Zahodne velesile pač niso več kot poprej aprioristično favorizirale italijanskega stališča. 3. aprila 1954 je odstopil politični svetovalec italijanske vlade pri ZVU, De Castro, ki je zagovarjal italijansko maksimalno tezo, katere naj bi zagotovila Italiji razen pretežnega dela cone A še skoraj ves obalni pas v coni B (do Savudrije).

Dne 1. junija 1954 se je začel drugi del tristranskih razgovorov (med angloameriški in italijanskimi predstavniki). Na sestanku kolegija v palači Chigi (9. junija), ki mu je predsedoval zunanji minister A. Piccioni, so sklenili poslati ambasadorju v London, M. Brosiju (vodji italijanske delegacije), navodila, po katerih naj bi si prizadeval ohraniti status quo glede demarkacijske črte in da so enakovredne koncesije, ki pa izključujejo področje med Debelim in Tenkim rtičem, največ, v kar lahko privoli. Med pogajanj (od 16. junija do 9. julija) o sleherni točki dosežene kompromisne rešitve v prvi fazi tristranskih razgovorov (med Jugoslavijo in zahodnima velesilama) je bil najtrši oreh ozemelsko vprašanje. Italijanski uradni krogi so zavračali spremembo demarkacijske črte v prid Jugoslaviji, zlasti še na obalnem področju. Italijanska diplomacija se je pri tem spet predvsem zanašala na ameriško podporo. Med vsem trajanjem razgovorov v Londonu, piše A. Tarchiani, je tekla živahna korespondenca med Rimom in Washingtonom. Italijanski uradni krogi so še zdaj, čeravno ne več v tako drastični obliki, opozarjali, da sta tržaško vprašanje in vprašanje Evropske obrambne

skupnosti »psihološko povezani«. Razen o ozemelskem vprašanju je bilo dosti polemike tudi o načinu, kako zagotoviti narodnostne pravice jugoslovanskega življa na področju, ki bi pripadlo Italiji. Jugoslavija je vztrajala pri stališču, da je treba določiti stvarna in podrobna jamstva spriču trpkih izkušenj z ravnanjem italijanskih oblasti med obema vojnama. Tudi pravna oblika sporazuma je bila predmet dolgotrajnih pogajanj. Šele med obiskom namestnika stalnega podsekretarja v ameriškem zunanjem ministrstvu, R. Murphyja (od 14 do 19. septembra 1954), ki je ob tej priložnosti izročil predsedniku Titu poslanico predsednika ZDA Eisenhowerja, kakor ugotavlja predsednik Tito, »v veliki meri omogočila, da so bile premagane zadnje ovire,« je prišlo do kompromisnih sklepov, zlasti glede osrednjega spornega vprašanja — določitve demarkacijske črte. S tem je bila pot za dosego končne rešitve odprta.

4. Za vse povojno reševanje tržaškega vprašanja je kot osnovna zakonitost značilen spopad dveh elementov: poizkusov diktiranja in enostranskega reševanja (prva in druga faza) in elementov enakopravnega sporazumevanja (tretja faza). Naša država je odločilno prispevala k uveljavitvi te druge, pozitivne koncepcije s svojo originalno in dosledno miroljubno politiko. Parafiranje londonskega memoranduma o soglasju 5. oktobra 1954 pomeni praktično priznanje učinkovitosti metode enakopravnega, sporazumnega reševanja spornih vprašanj. Bistveni pomen te solucije za Jugoslavijo je v tem, da so vse prizadete strani stvarno priznale, da brez upoštevanja interesov in privolitve naše države ni mogoča rešitev tržaškega vprašanja, da je kompromis možen te z dosego ravnovesja med jugoslovanskimi in italijanskimi zahtevami. Memorandum o soglasju je tipična taka rešitev, ki je terjala popuščanje in zmernost na obeh straneh. Čeravno ta sporazum ni popolnoma zadovoljil naših nacionalnih interesov, vendar je zmanjšal ozemlje, na katerem prebiva naš življenj in ki je ostalo izven naših meja (z memorandumom 5. oktobra 1954 sta obe strani sprejeli obstoječo ozemelsko razdelitev: jugoslovanska uprava se je raztegnila na cono B, italijanska pa na cono A, razen tega so se v nasprotju z dvostransko izjavo 8. oktobra 1953 zdaj zahodne velesile izrecno izjavile o coni B, da ne bodo nudile nikakršne podpore niti zahtevam Jugo-

slavije niti Italije glede ozemlja, ki je pod suverenostjo ali upravo ene izmed njih). Trst je sicer ostal Italiji, vendar so Slovenci prvič v svoji zgodovini dobi li izhod na morje ob mednarodnem priznanju in privolitvi Italije, razen tega pa so bile podrobno zagotovljene narodnostne pravice Slovencev na področju, ki je prišlo pod italijansko upravo (Posebni statut, priloga II. memoranduma). To je prvi mednarodni instrument, ki je sicer na omejenem področju kompaktno uredil zaščito jugoslovanske etnične skupine v drugi državi. Recipročnost, ki se nanaša na italijansko manjšino v Jugoslaviji, je pri tem pomenila samo preciziranje že v praksi (pozitivni predpisi naše zakonodaje, participacija državljanov italijanske narodnosti tudi v najvišjih organih ljudske oblasti) uveljavljenia načel.

Kompromisna ureditev enega izmed najbolj kompliciranih poveljnih evropskih problemov, za katerega rešitev so nekateri menili, da bo potrebno obdobje vsaj ene generacije in ki je nenehno grozilo, da se spremeni v neposredno grožnjo miru, je bila stvaren dokaz o možnosti miroljubne poravnave tudi najbolj kompliciranih spornih vprašanj s pogajanjem ob obojestranski pripravljenosti na žrtve. Nedvomno je pozitivna rešitev tržaškega vprašanja (12. oktobra 1954 je tudi predstavniki SZ sporočil predsedniku Varnostnega sveta OZN, »da je njegova vlada sprejela na znanje doseženi sporazum«) neposredno prispevala k splošnemu zboljšanju vzdušja v mednarodnih odnosih tega obdobja in tudi olajšala sklenitev državne pogodbe z Avstrijo (15. maja 1955), saj je SZ povezovala ureditev tega vprašanja s poprejšnjo rešitvijo tržaškega problema. Razen tega je sporazumna solucija tržaškega spora odstranila hipoteko, ki je prej v veliki meri hromila sposobnost zunanje-politične akcije obeh najbolj neposredno prizadetih držav.

Pozitivna bilanca jugoslovansko-italijanskih odnosov po rešitvi tržaškega vprašanja (to sodelovanje se je zlasti razvilo na gospodarskem področju, kjer je spričo medsebojne komplementarnosti nacionalnih ekonomik in vzajemnih koristi že ustvarjena podlaga za višjo obliko gospodarske kooperacije med obema državama) potrjuje, da je bila kompromisna solucija v trajnem interesu obeh neposredno prizadetih strani. Tržaški sporazum je pomenil prelomnico v poveljni jugoslovan-

ske-italijanskih odnosih, začetek pozitivne revizije starih negativnih stališč, pri čemer proces medsebojnega zblizevanja pospešuje nastanek novih elementov, ki postopoma ustvarjajo kvalitetne spremembe v celotni dosednji nadstavi jugoslovansko-italijanskih stikov. V sodobnem blokovski razcepljenem svetu pa je to stvaren dokaz možnosti konstruktivnega sodelovanja (mali obmejni promet je spremenil jugoslovansko-italijansko mejo v eno izmed najbolj odprtih v Evropi) med državami z različnimi politično-ideološkimi konceptijami in družbenimi ureditvami.

Geneza celotnega poveljnega (vseh treh faz) reševanja tržaškega vprašanja v vsem potrjuje nujnost, da je treba v odnosih med obema sosednjima državama radikalno zavreči stare konceptije in nekdanje dominirajoče predsodke, da mora biti osnovna gibalna sila medsebojnih stikov — prizadevati si z lastnimi močmi rešiti odprta vprašanja. To pa praktično pomeni, da je politika aktivne koeksistence, kar pomeni usmeritev k trajni kooperaciji v mednarodnih odnosih ob doslednem upoštevanju načel enakopravnosti in nevmešavanja v notranje zadeve drugih, edino mogoča alternativa, ki lahko pospeši proces jugoslovansko-italijanskega zblizanja.

Trst (čeprav je s to rešitvijo kot po prvi svetovni vojni ostal izven okvira neposrednega zaledja) ima lahko v sedanjih razmerah (njegova vloga je bistvenega pomena za praktično izvajanje politike sporazumevanja in sodelovanja) dvoje funkcij: prvič, pozitivno funkcijo spona spričo tragičnih izkušenj v polpreteklem razdobju in ob spoznanju, da je moč vskladiati interese obeh strani; ali pa, drugič, negativno funkcijo, ki je bila zanj značilna v bližnji preteklosti, ko je bil mostišče za poizkuse imperialistične penetracije in ekspanzije. Zagotovitev prve funkcije je nedvomno v trajnem interesu obeh držav, pri čemer pa je nujno dosledno upoštevati dva elementa: prvič, z italijanske strani priznanje sprememb, ki jih je zadnja vojna in revolucija vnesla v državno in družbeno življenje Jugoslavije in drugič, zaupanje jugoslovanske javnosti v demokratične sile sodobne italijanske republike, v njihovo zrelost in sposobnost, da onemogočijo morebitne spletke ekstremističnih reakcionarnih sil, ki bi si prizadevale za restavracijo druge negativne funkcije Trsta.

PO TRIDESETIH LETIH

Drugi del in zaključek „bazoviškega” procesa

»Ta monstre-proces, na katerem je bilo sojenih skoro 100 obtožencev za 100 različnih zločinov, je moral dokazovati svetu, po načrtih fašistične Italije, obstoj obsežne zarote v Julijski krajini, ki bi morala razrušiti italijanske ustanove in organizacije. Fašizem je živo čutil potrebo takega dokaza, da bi opravičil in razložil svoje sovražno zadržanje do Jugoslavije.

Malo časa preden se je moral začeti proces in zaradi razlogov, ki so ostali tajni, so odločili, da bo sojenih le 18 obtožencev. Drugi naj bi čakali.

Iz knjige: Dr. Lavo Čermelj, La minorité slave en Italie (Les Slovènes e Croates de la Marche Julienne), Ljubljana 1938, str. 244.

Že marsikdaj je bilo govora o tem, da se Slovenci malo ali nič ne zanimamo za svojo zgodovinsko preteklost, da naši ljudje ne pišejo spominov. In vendar je »zgodovina učiteljica narodov«. Poglejmo le k našim najbližjim sosedom Italijanom: knjižni trg in periodičniki so kar poplavljeni s spomini, zgodovinskimi razpravami, knjigami o neposredni preteklosti, vseh mogočih idejnih smeri in teženj, ter seveda najrazličnejšega značaja: znanstvenih, poljudno znanstvenih, umetnostno obdelanih dokumentarnih itd.

Med Slovenci pa smo menda Primorci še najbolj »mutasti«. In vendar smo n. pr. že prvo svetovno vojno, fašistično strahovlado ter zatem osvobodilno vojno silno globoko in zavestno doživeli, s strašnimi izgubami in trpljenjem. In vendar je zlo, veliko zlo, posebno pri zamejskih Slovencih to mrtvilo, ki je v bistvu nekaka moralna apatičnost, neobčutljivost za lastno usodo, posebno za skupna vprašanja v časih, ko se z nami in okrog nas vršijo silne zgodovinske spremembe. V času, ko se spet v državnem merilu izvajajo poskusi za rehabilitacijo, za moralno »očiščenje« fašizma, da bi spet

»deviško nedolžen« začel svoje politično zlodejstvo, medtem ko je pri nas v vseh mogočih oblikah neofašizma, rasizma, šovinizma, zakrinkan ali odkrit, po »idejah« ali posebno v ljudeh itak vsemogočen, vsepovsod prisoten, in tudi nastopa vedno bolj z odkrito zločinsko genocidno napadalnostjo proti našemu narodnemu obstoju.

Leta 1960 smo praznovali — dokaj skromno — 30-letnico fašističnega uboja naših »bazoviških« junakov. Vendar je pri nas dokaj malo ljudi, ki vedo, da se je »sodna« razprava pred fašističnim posebnim sodiščem, razprava, ki je tako globoko zarezala v našo, in nele našo protifašistično zavest, proti našim junakom in njihovi skupini končala šele več kot leto dni kasneje, skoro točno 15 mesecev, to je v decembru 1931.

Ni dvoma, da je bil to eden najdaljših procesov fašističnega posebnega sodišča, ki je trajal v obeh delih, nad 15 mesecev, za obtožence pa se je končal celih 21 mesecev — skoro 2 leti — po priporu oziroma aretaciji. Istočasno pa je bil tudi eden najbolj sežnejših po številu obdolženih protifašistov, saj skupna obtožnica našteva nič manj kot 87 imen. Od teh je bilo na srečo 27

pobeglih v inozemstvo, tako da je bilo dejansko zaprtih 60 ljudi. Od teh je bilo sojenih in obsojenih v prvem delu obravnave dne 5. septembra 1930 v Trstu 18, od katerih štirje na smrt. Za drugi, zaključni del obravnave, je bilo torej še 42 antifašistov oziroma točneje 33, ker jih je bilo 8 izpuščenih med zasliševanjem eden pa je napravil samomor. Vsekakor ni bil ta drugi del, kljub velikemu številu obtožencev, tako pomemben kot prvi, bodisi po višini obsodb, bodisi po odmevu in pozornosti, ki jo je vzbudil v javnosti, deloma pa tudi zato, ker je sam fašizem napravil vse, da bi bilo čim manj hrupa v javnosti. Opravili so ga zelo hitro, kljub velikemu številu obtožencev ter ogromnemu obtožnemu materialu, v samih dveh dneh, 4. in 5. decembra leta 1931 in s kratkimi, malo vidnimi objavami v časopisju.

Ni dvoma, da se je bilo fašistično vodstvo prekasno zavedlo ogromne škode za fašistično Italijo, ki jo je povzročila s prvim delom procesa s silno hrupno uprizoritvijo ter okrutnimi obsodbami s štirimi justičnimi umori, ki so pred vsem kulturnim svetom odkrili divje genocidno zatiranje slovenske manjšine v Italiji. Temu so se vsekakor hoteli izogniti pri zaključnem delu.

Za nepoučene, ki morda še dvomijo ali je res šlo le za en sam proces, je na razpolago ena sama skupna obtožnica na 33 tipkanih straneh za vseh 87 obtožencev; obtožnica, ki so jo v glavnih potezah objavili fašistični listi z vsemi 99 »zločin«, pripisani jim, neglede na to ali so bili sojeni v 1. ali 2. delu procesa na račun ene same skupne tajne organizacije, ki so ji pripadali. In sodba celo nad vodstvom te skupne organizacije je bila določena za 2. del obravnave.

Postavlja se samo ob sebi zanimivo vprašanje, čemu je posebno sodišče toliko časa odlašalo z drugim delom procesa. Vsekakor je v tem izraz težke zadrege in o tem ni dvoma. Po drugi strani pa, po kakšnem vidiku je določilo obtožence za prvi ali za drugi del procesa?

Znano je bilo tudi posebnemu sodišču, da je tajna organizacija TIGR obstajala iz dveh avtonomnih delov — goriškega in tržaškega (da je bil tretji sestavni del tudi istrska organizacija, ki ji je pripadal Vladimir Gortan, tega posebno sodišče ni nikdar izvedelo, čeprav je bil v drugem delu procesa obtožen tudi Slavko Zlatič iz Berma, ki je pripadal istrskemu TIGR-u, a je bil pravočasno pobegnil), ki sta bili sicer tesno povezani. Vendar ni odločilo posebno sodi-

šče n. pr. za prvi del procesa samo tržaško organizacijo, saj so bili v Trstu sojeni tudi štirje Goričani, pri zaključnem delu procesa pa poleg Goričanov še en Istran in tudi 19 Tržačanov. In tako v obtožnici kot tudi v časopisnih objavah in propagandi, bodisi v »Piccolu«, »Popolo di Trieste«, v Mussolinijevem poluradnem »Giornale d'Italia« itd. so postavili obe pokrajinski organizaciji v isto vrsto. Tako piše n. pr. za prvi del procesa z velikimi naslovi preko pol strani »La criminosa azione di due bande a Trieste e nel Goriziano« (Zločinsko delovanje dveh tolp v Trstu in na Gorškem), v »Picc.« z dne 24. 8. 1930.

Jasna je na prvi pogled podla šovinistična spekulacija: soditi v tržaškem procesu najbolj »nasilne« in odločne upornike proti fašistični strahovladi in proti Italiji, in prikazati jih oziroma moralno umazati kot zavratne morilce, atentatorje, požigalce ali kdaj celo kot vohune in plačance inozemstva (Jugoslavije) ter kot zarotnike proti državnim oblastem, kot preproste ljudi, nesposobne vsakega idejnega nagiba. S tem so fašisti skušali pridobiti si naklonjenost domačega javnega mnenja, posebno pa še inozemstvo, same sebe pa prikazati nedolžne žrtve tuje napadalnosti, ki je hotela odtrgati del italijanskega ozemlja od države.

Kakor že omenjeno, je bil proces prirejen predvsem za mednarodni svet, da bi ga prepričal o iredentističnih načrtih in dejavnosti Jugoslavije proti Italiji, da bi s tem sami opravičili lastno napadalnost proti njej, kakor je pričela ob tej priliki in tudi že davno prej časopisna gonja, ki jo je vodil v Mussolinijevem poluradnem glasilu njegov zaupnik Virgilio Gayda in za njim ves fašistični tisk in politični aparat. In vendar je bila ravno po tej plati fašistična obtožnica najbolj šibka za onega, ki jo je le nekoliko bolj pazljivo prečital, da niti ne govorimo o onih, ki so stvar poznali in vedeli, da je še to fašistična laž in izmišljotina.

Tako n. pr. niso o sami tajni organizaciji imeli najmanjšega dokaza, da bi pri njeni ustanovitvi in tudi delovanju imelo inozemstvo ali kdorkoli izven nje svoj vpliv. Obtožnica sama je obtožila le italijanske državljane na str. 14: »1927. so Albert Rejec in Jelinčič Zorko... ustanovili tajno organizacijo, ki jo obtoženci poimenujejo s splošnim nazivom »organizacija« — »naša organizacija«.

Dokler je Rejec ostal v Italiji, jo je vodil on. Po izselitvi pa je kljub temu, da ji je ostal načelnik, izročil vodstvo Jelinčiču.

»Rejec je vzdrževal odnose z Jugoslovansko Matico in je izročal njene podpore.«

Obtožnica nato obširno razlaga z mnogimi podrobnostmi, da sta oba vodila številne dijaške organizacije, posebno Dijaško društvo »Adrija« in dijaško kuhinjo za revne dijake, za katero sta prejemale sredstva od Jugoslovanske Maticе iz Ljubljane.

To se pravi v kratkih besedah, da je edina denarna sredstva, ki so prihajala preko meje iz Jugoslavije predstavljal znesek 2000 lir od neke zasebne kulturne organizacije, Jugoslovanske Maticе, namenjen podpiranju revnih dijakov v dijaški kuhinji. Seveda je obtožnica silno zgovorna, ko govori o tem, kar je dijaštvo iz dijaške kuhinje in »Adrije« zagrešilo. S tem, da so bili nekateri člani kot Milan in Dušan Hreščak, Zmago Krašna, Srečko Logar, Andrej Manfreda, Ciril Kosmač itd. vpleteni v razne propagandne zadeve in organizacijo, naj bi bili odgovorni tudi za umor ovaduha Kogej (čeprav je proces leta 1929 dokazal, da je umor zakrivil zanešenjak Bregant sam in niti ne komunistična celica, kateri so vsi pripadali kakor tudi ne »Adrija«, ki ni imela s tem neposredno nič opraviti).

Prav tako na šibkih nogah je bila obtožnica glede obdolžitve vohunstva v prid Jugoslavije. Z vsem napihovanjem je iz same obtožnice razvidno le, da je mladoleten dijak (ki niti takrat še ni bil in ni mogel po statii član tajne organizacije, ker so to načelno mogli biti po pravilniku le polnoletni mladeniči, ki so že opravili vojaško obveznost), ob priliki, ko je prišel čez mejo, obmejnem stražnikom nekaj priložnostnega povedal, kar je videl na italijanski strani meje. Vse ostalo pa je nedovoljena generalizacija, brez osnove in dokazov, na celotno organizacijo, ki s kakim zadržanjem posameznikov, kaj šele ljudi, ki niso bili njeni člani, ni imela nikake zveze.

Edini primer, ko se zdi, da se lahko upravičeno govori o stikih z inozemskimi činitelji, je obdolžitev na str. 19 obtožnice, kjer se govori, da je za parlamentarne volitve leta 1929 kurir jugoslovanskega konzulata prinesel iz Jugoslavije 5000 letakov, a še o tem govori obtožnica previdno kot o govorici dveh ljudi, enega mladoletnega nečlana in še enega zelo »perifernega« člana z dežele, medtem ko so merodajni člani vodstva organizacije to zanikali, ker to dejansko ni bila resnica. Res je bilo, da je organizacija poskušala poslužiti se nekega namješčenca omenjenega konzulata, ki pa tega ni izvršil, oziroma če je bil to morda res izvršil, so mu na konzulatu letake za-

plenili. Edine letake, o katerih govori obtožnica, so pretovorili tolminski člani organizacije preko Julijskih Alp, kar je pa ravno toliko zakasnilo njih prenos v hudi zimski mesec marca leta 1929, da jih istrska organizacija sploh ni dobila, četudi jih je Gortan čakal v Trstu zaman dva dni. Namješčenec oziroma vodstvo konzulata stare Jugoslavije je torej organizaciji uničilo polovico od 5000 letakov in z zakasnitvijo pripomoglo, da so istrski člani organizacije napravili znani obupni poskus proti fašističnemu nasilju proti domačim volivcem, ki je po nesrečnem slučaju terjal življenje nesrečnega Tuhtana ter ustrelitev Gortana.

Šibkost je edine, navidezno upravičene, obtožbe je tudi razvidna deloma že iz obtožnice in njenih dvoumnih formulacij.

In vse to naj bi bilo zadostna utemeljitev za gonjo proti neki državi, tudi v očeh resnih političnih, diplomatskih ljudi, ki so bili vabljeni na proces! Fašistično sodišče se je seveda te šibkosti zavedalo in je zato moralo prenesti vso težo obtožb pravzaprav na delo organizacije same in njenih ustrahovalnih dejanj, predvsem na atentat na »Popolo di Trieste«. Iz tega je torej razumljivo, zakaj so morali priti na proces v Trst, kjer so bile že vnaprej določene smrtne obsodbe, predvsem atentatorji, najodločnejši člani organizacije, obtoženi ustrahovalnih dejanj in obtoženi, da je bilo to, kot pri vseh dejanjih, le sestavni del načrta za odcepitev dela ozemlja Julijske krajine od Italije, skoraj nikdar pa niso tega hoteli priznati kot delo proti fašizmu.

Kaj pa z ostalimi najštevilnejšimi člani obtoženci? Za te si je fašistično sodišče pustilo pred seboj dve odprti možnosti za kasneje, tudi glede na odmev na prvi del procesa. Prvič je upalo, da bo dobilo boljše dokaze za svoje obdolžitve, posebno nasproti inozemstvu, bodisi, da jih izsili od že zaprtih ali pa od novih aretirancev, drugič pa, v skrajnem primeru, če bi v tem ne uspelo, bi vedno moglo prirediti proces brez posebnega hrupa za inozemstvo.

Kaj je torej posebno sodišče že imelo v rokah proti obtožencem preostale skupine, sodeč po sami obtožnici in v kakšni meri je poskušalo obtožbo še opravičiti, pogledati?

Ni dvoma, da je bil v tej skupini najvažnejši in največji del vodstva goriškega dela organizacije: Jelinčič, Logar, Rutar, Sfiligoj. Manjkala sta le Rejec in Majnik, ki sta zbežala.

Kot je razvidno že iz začetnih ugotovitev obtožnice so bile najbolj nevarne, torej naj-

bolj obsodbe vredne sledeče okolnosti: na strani 13: »Toda kot je bilo že omenjeno je preiskava privedla do odkritja tajnih organizacij na teroristični podlagi, katerih najbolj nevarni eksponenti so bili imenovani atentatorji (dinamitardi) v Trstu, ljudje na čelu gibanja in delujoči na škodo Italije...«

Prvo najbolj nevarno lastnost — terorizem (dinamitardov) so tržaški člani organizacije že plačali z življenjem. Vse ostale najnevarnejše okolnosti: ljudje na čelu gibanja in odnosi z inozemstvom, značaj same organizacije, so šle v največji meri na rovaš tega vodstva v Gorici, v prvi vrsti seveda na račun Alberta Rejca. O njem piše med drugim obtožnica na str. 18: »Druga organizacija, podobna oni na Goriškem, je bila ugotovljena in odkrita v mestu in pokrajini Trst. Tudi ta priznava Rejca za načelnika.« Toda Rejec je na svojo srečo zbežal, in vodstvo ter dediščino njegovega in skupnega dela izročil Jelinčiču.

Iz obtožnice ni bilo težko razvideti, zakaj je posebno sodišče pripisovalo vodstvo celotne organizacije goriškemu vodstvu. Nle po podrobnem opisovanju tega kar sta delala Rejec in Jelinčič že pred osnovanjem tajne organizacije z dijaškimi organizacijami, s tiskom izza meje itd., marveč tudi po nadaljnjem delu (ustanovitve tajne organizacije, tisk, tajni in inozemski, ki je prihajal iz Gorice, denarna sredstva iz dijaškega podporništva, ki je prihajalo iz Gorice in prej iz Ljubljane) so hoteli dokazovati, da so tudi odnosi z inozemstvom, po možnosti tudi z jugoslovanskimi oblastmi ter potom Rejca tudi z italijansko antifašistično koncentracijo v Parizu itd. šli skozi Gorico. Seveda tudi zato, ker so bili tu v Gorici v vodstvu dva absolvirana vseučiliška študenta, trije učitelji in en odvetnik. Tega pa seveda niso hoteli posebno poudarjati, ker niso hoteli dati poudarka dejstvu, da so vso antifašistično organizacijo ustanovili, zamislili in vodili v sami Julijski krajini sami italijanski državljani in da je torej nastala kot notranja reakcija na fašistična zlodejstva. S tem bi seveda izgubilo vrednost vse fašistično zunanje politično Gaydovo hrumenje proti Jugoslaviji. Namesto tega pa so raje poudarjali ugotovitev zagrešenih »zločinov«, kljub temu, da ni bilo prav nikakega dokaza v dejanjih ali izpovedih o tem, da so bili vsi člani organizacije (predvsem pa ustanovitelji in vodstvo), kot piše v obtožnici na str. 29, »krivi zločina pod čl. 3 posebnega zakona z dne 28. II. 1926, št. 2008, da so se v Ju-

lijski krajini in drugod, leta 1930 in prej sporazumeli med seboj, da izvrše dejanja z namenom, da podrede del državnega ozemlja (Julijsko krajino) tujemu gospodstvu s tem, da so se poslužili kot sredstva upora z orožjem, pustošenja, pokola, s pravico tajne organizacije vojaškega značaja, da bi delovala v primeru vojne za hrbtom vojske...«

Že iz dosedaj omenjenega je torej jasno, da je bilo eno najvažnejših vprašanj od vsega začetka za posebno sodišče, kakšen je bil pravzaprav odnos med goriško in tržaško organizacijo. Da sta bili v stalnih stikih, po stalnih odposlancih, po obiskih, s pošiljanjem propagandnega materiala, z medsebojnimi posvetovanji in obveščanjem, o tem je bilo govora na vsakem koraku. Četudi so bile vse izpovedi enoglasne v tem, da sta bili organizaciji, kljub notnim smernicam pri delovanju popolnoma avtonomni pri določanju lastnega delovanja in dejanj, si vendar prizadeva obtožnica dokazovati, n. pr. po največji tržaški teroristični akciji proti »Popolu di Trieste« (o kateri je bilo goriško vodstvo predčasno obveščeno), da je to le moralo imeti možnost vpliva na tržaško dejavnost tudi v posameznih akcijah in da je bilo torej najmanj vsaj soodgovorno za to. Še na procesu drugega dela je na vprašanje predsednika posebnega sodišča gen. Casanove, kakšni so bili odnosi med obema organizacijama, goriški podkvestor kot priča izjavil: »Ne samo, da sta bili v najtesnejši povezavi, bili sta ena sama organizacija.«

Po tej logiki — OVRA in policistov javne varnosti, bi bilo tudi za atentat na »Popolo di Trieste« odgovorno tudi goriško vodstvo in navsezadnje — Jelinčič kot vodja. Kot omenjeno je kljub enodušnim izpovedim šlo raziskovanje posebnega sodišča in policije v to smer do zadnjega trenutka, da bi našlo čim bolj trdna pričevanja in dokazov.

In če se ni dalo tega naravnost dokazati, so poskušali po drugi poti priti do enakega rezultata. Ker je bil do tedaj na Goriškem edina teroristična akcija, požig potujočevalnega otroškega vrtca v Tolminu (in niti o tej ni bilo točnih dokazov, ker je domnevni storilec Franc Fortunat iz Volč, pravočasno zbežal) je policija mrzlično iskala, da bi našla kaj drugega.

Takratni javnosti je bil dobro znan proces proti mladeničem in možem iz Kopri-višč oziroma Kala nad Kanalom na Banjski planoti, ki naj bi bili na večer dne 30.

novembra 1930 ubili italijanskega financarja. Kljub temu, da ni bilo nikakega dokaza proti njim in so vsi znaki kazali, da ga je ustrelil iz ljubosumnosti neki drug financar, njegov službeni tovariš (ki je nekaj let kasneje pred samomorom zaradi očitkov vesti, in ker ga še posebno zaradi umora njenega ljubimca dekle ni maralo, to tudi pred pričami priznal), je posebno sodišče obsodilo dne 24. jan. 1932 (komaj poldrugi mesec po zaključku bazoviškega procesa!) 7 mladeničev, vsakega na 30 let ječe, drugih 6 pa vsakega na 20 let zapora. Med preiskavo sta hotela policija in preiskovalni sodnik z vsem mogočim ustrahovanjem prisiliti vsaj nekaj mladeničev, da bi priznali, da so dobili nalog za ustreliitev financarja od goriške tajne organizacije. Seveda policija v tem zločinskem namenu in nesmislu ni uspela.

Nekaj podobnega se je zgodilo z mladeničem Kamenščkom iz Ročinja, ki je bil v isti dobi v preiskavi zaradi domnevnega vohunstva. Ni znano, ali je v resnici kaj takega zagrešil, vsekakor pa sta ga hotela policija in preiskovalni sodnik prisiliti, da bi priznal, da je deloval po nalogu goriške tajne organizacije. Tudi ta seveda izmišljotin ni hotel priznati, kljub obljubam, da mu bodo zmanjšali kazen.

Morda so bili še drugi podobni primeri, ki jih je hotelo posebno sodišče izkoristiti proti vodstvu goriške oziroma skupne tajne organizacije. To je celo verjetno, saj je oba navedena primera, poleg drugih ugotovil že tudi sam Jelinčič na dnevnih sprehodih, s kratkimi pogovori preko zida, ki je ločil posamezne osamljene obtožence v dolgih mesecih preiskovalnega zapora.

Razumljivo je, da je hotelo posebno sodišče izkoristiti prvi in glavni vir, namreč pričevanje samega Jelinčiča, da bi izsilili od njega zaželeno izpovedi. Nanj so se namreč kmalu zgrnile vse obtožbe, kot na preostalega vodjo organizacije. Izsiljena ali kakorkoli s spletkami in podobnim izvečena priznanja tovarišev so kljub njegovemu začetnemu zanikanju, polagoma dokazovala, kaj je delal, kakšne zveze je imel, kaj je govoril na sestankih itd., končno celo več kot je bilo res. Fašistični zasliševalci so znali namreč po potrebah obtoževanja pretiravati z veliko fantazijo.

Kakor že omenjeno, je Jelinčič spočetka ter še v teku dolgih zasliševanj tajil kakršnokoli ilegalno dejavnost. Toda nekega nelepega dne, potem ko je preživel dva tedna v mali, popolnoma temni celici brez okna, ležeč na tenki slamnjači na tleh, je

prinesel preiskovalni sodnik veliko polo, drobno popisano z nekimi podatki. Vljudno je ponudil stol in cigareto in začel čitati:

»Dne tega in tega je Jelinčič dal nalog nekaterim članom organizacije, da vodijo čez mejo tri italijanske antifašiste iz Milana.« Seveda je ta zanikal, a sodnik je pomignil kancistu in mu citiral številke in datume zapisnikov, ki jih je ta izvekel iz cele grmade svežnjev na bližnji mizi. Začel je čitati po svojih navedbah izjave posameznih tovarišev.

Tako čitanje posameznih Jelinčičevih »ukazov« ali sestankov, dogovorov itd., zanikanj in zatem citiranj izjav tovarišev, je trajalo ves dan in se je nadaljevalo še precej dni. Tako si je lahko ustvaril sodbo o tem, kar je, na žalost, posebno sodišče že vedelo o delovanju organizacije. In tega je bilo zelo mnogo. Seveda je bilo sem in tja pomanjkljivo, posebno kar je zadevalo mnoge odnose do Rejca preko meje, do protifašistične koncentracije, komunistične partije itd.

Polom z vsemi posledicami je bil tu. Bilo je jasno, da po vsem tem ni imelo več smisla vsega zanikati, posebno ker so bile med tem zelo mnoge netočnosti, pretiravanja, nesmiselna tolmačenja, ki bi celotni organizaciji in posameznikom močno škodovala.

Začel je torej nekaj priznavati, kar je bilo predvsem vsestransko dokazano, a je vsemu dal takoj svojo lastno verzijo, lastno izpoved in tolmačenje za olajšanje odgovornosti. Treba je bilo rešiti kar se je dalo rešiti. Takoj je bilo jasno, da bodo padale glave. Bilo je v mesecih od junija do julija in morda še v začetku avgusta 1930. Nase je prevzel odgovornost za izvršena in po pričevanjih njemu pripisana dejanja, tudi z jasno mislijo, da je bolje, da plača ena sama glava kot pa več glav, ko je že bilo jasno, da bo vodstvo organizacije moralo plačati, kajti o posameznih terorističnih akcijah na področju tržaške avtonomne organizacije, za katere so bile izpovedi že itak enodušne, je bilo tudi jasno, da bodo tudi tu in verjetno predvsem tu žrtve.

Prevzem odgovornosti za vodstvo po enem samem človeku je imelo še to veliko prednost, da so bile izjave enotne, brez nasprotij in poniževalnega medsebojnega obdolževanja in protislovij, enotne tudi v tem smislu, ker so bile edine, ker so po izpovedi člana vodstva pojasnjevala značaj in namene organizacije, proti samovoljnim tolmačenjem policije in posebnega sodišča.

Treba je namreč upoštevati takratni mednarodni politični položaj leta 1930, ko je bila Mussolinijeva Italija še osamljena fašistična država in članica Društva narodov v Ženevi. Nacistično-fašistične osi Rim-Berlin še ni bilo in fašizem ter posebno sodišče sta morala še računati s skoro enotnim demokratsko-liberalnim evropskim svetovnim javnim mnenjem o fašistični politiki.

Naša tajna organizacija si je taktično skušala pridobiti, če že ne naklonjenost, pa vsaj zanimanje tega javnega mnenja ter zaostri njegov odnos do fašizma in s tem seveda tudi zmanjšati svoje odgovornosti ter žrtve, oziroma jih omejiti na minimum, ker je moralo računati na dolgo in težko borbo brez kakšnih izgledov, saj se takrat fašizem ni zapletal v kako važnejšo mednarodno pustolovščino, nasprotno, imel je celo precej simpatij na konservativnem zapadu. Bilo je pač treba doseči za slovensko-hrvatsko manjšino čim večje propagandne uspehe.

Po zasliševanjih in priznanjih, ki jim je dal Jelinčič svojo verzijo, je to še okrepil kot stališče skupne in deloma goriške avtonomne organizacije s posebno spomenico posebnemu sodišču. V njej je predvsem poudaril, da je bil namen tajne organizacije obramba pred totalitarnim fašističnim raznarodovanjem in da je bila ustanovljena šele takrat, ko so bile vse slovensko-hrvatske kulturne organizacije razpuščene, slovanske šole zatrte, politične organizacije onemogočene, časopisje uničeno, to se pravi, da je ilegalna organizacija začela delovati šele takrat, ko je bilo vsako zakonito obrambno sredstvo odpravljeno.

S tem stališčem polemizira že obtožnica posebnega sodišča na str. 26 in na naslednji, s precej naivnim zagovorom takole:

»Jelincic si è sforzato di fare intendere in istruttoria, specie con un prolisse memoriale dell'organizzazione di cui egli era a capo aveva soltanto lo scopo di salvaguardare l'unità etnica e linguistica della minoranza slava sulla Venezia Giulia entro il complesso dello Stato Italiano.

Nega anche i rapporti con autorità e violenza come mezzo per raggiungere lo scopo che l'organizzazione si prefiggeva. Egli è smentito, però, come si è visto, da tutte le risultanze di causa. D'altra parte la costituzione di una società segreta non avrebbe avuto scopo se mezzi e fini fossero stati legittimi. E' artificioso tendenzioso il sostenere che lo Stato Italiano combatta la razza slava come tale e la lingua slava.

Di qualunque razza siano i suoi sudditi, per lo Stato Italiano non esistono che cittadini italiani; e cittadini italiani, con uguali diritti degli altri sono stati considerati e sono gli allogeni (!) della Venezia Giulia che hanno l'onore ed il beneficio di essere sudditi italiani, e che, in effetti, sono divenuti ottimi cittadini della grande Patria Italiana...»

(Jelinčič si je prizadeval, da bi dal razumeti med zasliševanjem, posebej še z obsežno spomenico, da je imela organizacija, ki ji je bil na čelu, le ohraniti etnično in jezikovno enotnost slovanske manjšine v Julijski krajini v skupnosti italijanske države.

Zanika tudi odnošaje z oblastmi in nasilje kot sredstvo, da doseže svoj cilj, ki si ga je postavila. Zanikajo pa ga, kot se je videlo, vsi rezultati procesa. Po drugi strani pa bi ustanovitev tajne organizacije ne imelo smisla, če bi bila sredstva in nameni zakoniti. Izumetničeno in tendenčno je trditi, da italijanska država pobija slovensko pleme kot tako in slovanski jezik.

Naj so njeni podaniki kakršnega koli plemena, za italijansko državo obstajajo le italijanski državljani; in kot italijanski državljani z enakimi dolžnostmi in enakimi pravicami kot drugi se smatrajo in so v Julijski krajini drugorodci (!), ki imajo čast in koristi, da so italijanski podaniki in ki so v resnici postali najboljši državljani velike italijanske domovine.)

Kakor je bilo že omenjeno, n. pr. v »Jadranskem koledarju« za leto 1960. v članku Z. Jelinčiča, »Ob 30-letnici strelav v Bazovici«, je bilo nekoliko razlike v ustroju tajne organizacije na Goriškem v primerjavi z ono na Tržaškem. Na Goriškem se je poskušalo zaradi nevarnosti, katerim so bili izpostavljeni ljudje za akcije in ustraševalna dajanja, da bi ti ne bili nič vpleteni ter da bi ostali nepoznani politično-propagandnim celicam. Medtem ko je bila mreža politično-propagandnih celic v glavnem že izvedena, so bila preizkuševanja mladeničev za protifašistične akcije šele v povojih. Saj je bil do takrat, kot že omenjeno, komaj en sam poskus na potujočem otroškem vrtcu v Tolminu. Bilo je torej taktično nesmiselno, da bi tudi ljudje goriške organizacije trpeli zaradi obtožb terorističnega delovanja, ki ga ta ni izvršila. To bi bilo še toliko bolj nesmiselno tudi zato, ker je bil s tem protifašistični propagandni moment zelo ojačen, posebno za inozemstvo, kar je bilo za fašiste zelo

neprijetno, ker so bili v očitni zadregi glede ustrahovalnih dejanj za organizacijo na Goriškem, kot tudi za drugo objektivno protidržavno dejavnost. To je bilo zanje še toliko bolj nerodno, ker je bila avtonomnost posameznih pokrajinskih organizacij pri izvedbi organizacijske dejavnosti enodušno izpričana po vseh prizadevanih organizacijah in ljudeh. Odtod je razumljivo mrzlično prizadevanje policije in posebnega sodišča, da bi dobilo dokazne in potrjene argumente za kako stvarno dejanje terorizma, vojninstva, odvisnosti organizacije od inozemstva, tik do procesa drugega dela, ki so ga zato neprestano odlašali.

Tudi s pritiskom na najodgovornejšega obtoženca, na Jelinčiča in njegove živce, ni posebno sodišče doseglo zaželenih priznanj. Medtem ko so bili posamezni člani vodstva organizacije izolirani v posameznih celicah, devet, deset ali največ enajst mesecev med preiskavo, so držali Jelinčiča zelo strogo osamljenega tik do procesa, to je več kot dvajset mesecev, v lastni celici z velikim napisom »Grande sorveglianza« (Strogo nadzorstvo). In ta celica je imela vedno celo ob straneh prazne celice, tako da ni bilo mogoče izmenjati besede niti s sosedom, ne skrivoma skozi okno, niti s trkanjem z jetniško »Morsejevo« abecedo na steno. Prvih pet mesecev po odhodu iz Trsta je bil n. pr. v Bidovčevi celici v pritličju 6. oddelka »Regine Coeli« v Rimu (na železni brandi je bilo z železno bodico vdrzano ime Ferda Bidovca), tam kjer je imel jetniški stražnik vedno stol pred vratmi, da je lahko vsak hip pogledal skozi kuralce v celico, pozneje pa prav na koncu oddelka, kjer je bil zunanji zid na eni strani na drugi strani pa prazna celica. Kljub temu ni ne dodal ne spremenil svojih izjav, danih v že omenjenih mesecih. Niti ni na živce in na zadržanje vplivala jasna zavest nevarnosti, da bi lahko vsako teroristično dejanje na Goriškem, ob katerem bi storilec priznal, da je bil član TIGR-a, zadostovalo posebnemu sodišču, da bi premestil zaključno zasedanje v Gorico, kjer je fašizem čutil potrebo po »eksemplarni« smrtni kazni, ki naj bi ustrahovala soško prebivalstvo, kakor so upali, da je to povzročilo streljanje v Bazovici za Tržaško ozemlje, in ustreliitev Gortana za Istrsko. Prav tako niso nič pomagale razne mahinacije okrog njega. n. pr. ravnanje jetniškega zdravnika. Jelinčič si je bil namreč le slučajno rešil življenje ob zlomu hrbtenice v planinah, poldrugo leto pred aretacijo in še po aretaciji, ko je deloma še mo-

ral uporabljati palico pri napornejši hoji, ni bil povsem ozdravljen. Včasih je zahteval zdravil od jetniškega zdravnika. Namesto zdravil pa je uslužni fašistični padar obetal — dvanajst svinčenih kroglic itd.

Cas pa je tekel, bilo je že celih 15 mesecev po »bazoviškem« prvem delu procesa in 21 mesecev po prvih aretacijah obtožencev, torej skrajni čas za zaključek procesa. Posebno sodišče ni imelo snovi za drug monstre-proces v stilu prvega dela procesa proti slovanskim »teroristom«. Treba je bilo torej ugrizniti v kisló jabolko in prirediti pohleven zaključek procesa, tokrat le proti tajni organizaciji branilcev slovenske manjšine le s sredstvi ilegalne politične organizacije. Tiho, brez običajnega hrupa, je posebno sodišče zdrdralo obsodbo proti 30 obtožencem v dveh dneh, 4. in 5. decembra leta 1931, obsodbo, ki ni bila ne tič ne miš. Obsodilo je »teroristično tolpo«, ki to pravzaprav ni bila, oziroma je bila to le »potencialno«, to se pravi, ni bila, a bi lahko postala, in so obtožencem glede na dejstvo, da terorističnih dejanj niso izvršili, priznali olajševalno okolnost s tem, da so predlagano kazen znižali vsem obtožencem za eno tretjino, ker »organizacija še ni prešla v fazo dejanskega terorizma«, kot je bilo rečeno pri utemeljitvi obsodbe. Tako so Jelinčič, namesto po državnem tožilcu predlaganih 30 let, naložili le 20 let robije, članom izvršnega odbora Rutarju in Sfiligoju namesto predlaganih 15 let, le po 10 let; Ivanu Lenardiču 6 let, Hilariju Frančeskinu in Jerneju Luzniku z Goriškega, Mateju, Matiji in Alojziju iz Doline, Vincencu Čaču iz Drage, Dragu Fondi, Avgustu Škerlju, Viktorju Petarosu in Antonu Zobcu iz Boršta vsakemu po 5 let, Srečku Logarju iz Idrije ter Angelu Čaču iz Drage pa po 2½ leti, ostali so bili oproščeni (potem, ko so odsedeli po najmanj 20 mesecev preiskovalnega zapora!).

Potem, ko je bil fašistični tožilec Fallace začel patetično in grozeče brati svojo obtožbo z besedami tožilca pri »bazoviškem« delu procesa: »Pri sedanjem procesu, tožilec ne more napraviti bolje kot da povzame besede svojega prednika Dessy-Sanne, besede, s katerimi je bil ta mož dolžnosti poslal pod fašistični svinec štiri teroriste. Posamezniki, ki naj bodo danes sojeni, so iste vrste...«, je bila obsodba, kot je vidno iz gornjega pregleda, precej bolj pohlevna.

Groteskna, skoro 2-letna hazardna igra s fašističnim posebnim sodiščem, za glavo, se je končala s porazom fašističnih rabljev.

„Iskra“ in „Plamen“ dva ilegalna lista

V povojnih letih sem večkrat bral o ilegalnem tisku pri nas v dobi fašistične vladavine. Daljši sestavek o tem sem objavil tudi jaz v »Jadranskem koledarju« leta 1952 pod naslovom »O štempiharski literaturi«. Tam omenjam tudi »Iskro« in »Plamen«. Ker se glede teh dveh večkrat berejo netočni podatki, sem se ob dvajsetletnici strellov na Opčinah odločil, da pojasnim tudi glede tega nekatere še neznane podrobnosti. To pa lahko storim, ker sem imel pri tem neposredno opravka.

V sestavku v »Jadranskem koledarju« so omenjeni številni listi in brošure, ki so bili odraz takratnega delovanja med mladimi, predvsem pa takratnega stanja, kar se tiče kulturne in družbene ravni velikega števila takratnih mladih ljudi. Zato so prvi početki takratne »literature« v posameznih skupinah zelo preprosti in za opazovalca, ki ni poznal takratnih razmer, morda tudi brezpomembni. Začetni namen je bil predvsem, da se mladi ljudje zdravijo iz mrtvila in da se med njimi vzbudi zanimanje za slovensko besedo, kajti le na ta način je bilo mogoče polagoma doseči, da so se mladi začeli zanimati za bolj kvalitativno branje. Kdor je tedaj sledil razvojni poti omenjenih listov in brošur, je nedvomno lahko opazil, počasno a vendar stalno razvojno pot, ki je stremela po kvalitativnejši in jedrnatejši vsebini. Ko je končno uspelo vzbuditi zanimanje za pisano besedo, smo organizirali tečaj za

slovenščino, in tedaj se je začela tudi boljšati vsebina v posameznih spisih.

Kar se tiče politične opredelitve takratnih skupin, ni mogoče vsaj glede večine njih govoriti o kaki izraziti opredeljenosti. V vseh so se zbirali fantje in dekleta najrazličnejših poklicev in nazorov, ali pa večina sploh z nobenim jasnim nazorom. Družil pa je vseh odpor proti tedanjemu zatiranju in nasilju.

Študentje so sicer imeli lastno skupino, vendar pa so mnogi od njih prihajali tudi v druge skupine, ki so bile stalno med seboj povezane. Ko se je pokazalo, da je imel tečaj za slovenščino, ki sem ga bil jaz organiziral za skupino »štempiharjev«, lep uspeh, so temu zgledu sledili tudi študentje. Njihov tečaj je vodila Tončka Čokova. Študentje so imeli tu priložnost, da so se začeli vaditi v pisanju slovenskega jezika, kajti malokdo se je tedaj izven šole, ki je bila izključno italijanska, temeljiteje učil slovenščine. Da bo zanimanje večje, je padla ideja, naj se ustanovi nekakšno študentovsko glasilo, in tako je prišlo do ustanovitve »Iskre«. Ker sem si jaz s pisanjem, urejanjem, jezikovnim popravljanjem in prepisovanjem raznovrstnih publikacij že pridobil precejšnjo prakso, so se obrnili name. In tako sem imel važno besedo tudi glede »Iskre«. Tudi tu je bila vsebina še začetniška, ker je bilo treba z objavljanjem posameznih spisov spodbujati mlade na pisanje. Načrt pa je bil tudi tu, polagoma izboljševati vsebino. List pa, na žalost, ni

BARKOVLJE (linorez)

AVGUST ČERNIGOJ

mogel imeti dolgega življenja, ker so nas dogodki prehiteli in so sledile množične aretacije. Ker se ni ohranil noben izvod, se ne spominjam, koliko številk je izšlo. Zdi se mi, da jih je bilo štiri ali pet. List pa se je pisal na stroj in ne na ciklostil. Glede tega je podatek, ki ga omenja tržaška revija »Umana« iz leta 1958 štev. 1-8, netočen, ker pravi, da je izšla ena sama številka na ciklostil. Material za objavljanje so dobavljali študentje, obiskovalci tečaja za slovenščino, jaz sem ga nato izbiral, jezikovno popravljaj in urejal ter tudi prepisoval na pisalni stroj in »vezal« posamezne številke.

Pojasniti moram še, da med ustanoviteli »Iskre« ni bil Pinko Tomažič, kakor se to večkrat omenja. Ta list se je mnogo omenjal na procesu leta 1941 zaradi tega, ker je bil razen »Plamena« edini, ki je prišel policiji v roke. O številnih drugih brošurah in listih ni policija nič zvedela.

Pinko Tomažič, ki je deloval v partijski organizaciji in ki je skupno z drugimi izdajal »Delo«, se je polagoma začel zanimati, da bi počasi prodril v posamezne skupine, ki so medtem že bolj »dorzorele«. Kakor rečeno, so bili v posameznih skupinah mladi z različnimi nazori in pogostoma so se med posamezniki vodile diskusije. Tomažič je uvidel, da je najprimernejši način za pridobivanje niledih predvsem ta, da se doseže, da se začnajo družiti v kakršni koli obliki. Organiziral je med drugim zlasti na Opčinah skupino, v kateri so bili razen mladih delavcev tudi nekateri študentje. S pomočjo teh študentov je nameraval delovati med študentovsko in našo skupino za bolj načrtno širjenje komunistične ideje. V ta namen bi moral med drugim služiti tudi »Plamen« in pozneje brošure, ki so bile v načrtu. Ideja za »Plamen« je prišla s Pinkove strani ob posvetovanju z nekaterimi študenti. Njegov glavni sodelavec pri tem je bil Drago Bucik, ki je med študenti skrbel za zbiranje gradiva

za objavo. Ko sta zbrala precej gradiva, sta me nekega dne obiskala in mi obrazložila svoj načrt ter zaprosila za moje sodelovanje, ker sem se na te stvari pač že razumel. Bila sta že gotova, da bom sprejel, in sta kar prinesla s seboj vse potrebno gradivo ter mi ga izročila. Dogovorjeno je bilo, da bo po potrebi prihajal k meni eden ali drugi, v glavnem pa Drago. Pinko mi je izročil vse gradivo in je prepustil meni, da po svoji uvidevnosti izbiram in urejam material, ki sem ga moral tudi jezikovno popraviti. Drago Bucik mi je nato poskrbel še material za ciklostil in lotil sem se dela s pisanjem matric. Skupno z Bucikom sva nato zvrtila na ciklostil nekaj nad trideset izvodov. Ciklostil smo imeli v kuni-nji, kjer je imel pisarno dr. Slavik v Ul. Fabio Filzi 10, kjer je sedaj nova stavba, v kateri je Tržaška kreditna banka. Jaz sem namreč imel v tej pisarni na razpolago prazno sobo za študiranje. Brošura je izšla spomladi 1940 na 34 straneh. Na prvi notranji strani ima linorez z moškimi, ki drži v levici plamenico. Ko je bil tisk opravljen, je Srečko Vitez, ki je po poklicu knjigovez, zvezal posamezne izvode v zelo preprosti vezavi, ker smo tako želeli.

»Plamen« ni bil zamišljen kot periodični list. Zato je tudi glede tega podatka v omenjeni številki »Umana« netočen, ker pravi, da je »neredno izhajal« leta 1940 »in morda prej«. Sklenjeno je bilo, da bodo »Plamenu« sledile druge brošure, toda vsaka pod drugačnim imenom. Po možnosti bi izšla vsak mesec ena brošura. Toda kmalu zatem je bil Pinko aretiran, in tedaj sem jaz zažgal vse matrice, še nekatere nevezane izvode in tudi nekaj gradiva, ki mi je ostalo in je bilo namenjeno za prihodnjo brošuro. Spominjam se, da je med tem gradivom bil tudi Pinkov prevod pesmi »Pastir Kostja« iz ruščine. Pinkov namen je bil stopnje-vati v teh brošurah socialno plat vsebine, da bi se mladi polagoma usmerili v levo.

Vendar pa je prepustil meni, da med nabranim gradivom izberem najprimernejše. Že v »Plamenu« so nekateri sestavki z izrazito socialno vsebino. Zanimiva je tudi razprava o mladini, ki jo je napisal Pinko. Njegovi sestavki so bili objavljeni pod psevdonimom Kraševac.

Želel sem vsaj na kratko podati tudi »življenjepis« »Plamena« in »Iskre«, da popravim nekatere netočnosti, ki se mnogokrat glede tega berejo. V »Priročniku za mlade aktiviste« (Ljubljana, 1959) piše n. pr. Milica Kacinova med drugim: »Za širjenje svojih nazorov in misli so mladi komunisti uporabljali ilegalni komunistični glasilo »Delo« in »Plamen«. Kakor rečeno, ni bil »Plamen« nikoli zamišljen tako, da bi izšel v več številkah, temveč kot ločena brošura, kateri bi sledile druge z drugačnim imenom. Razen tega ni bil namen, da bi te brošure veljale kot glasilo komunistov, temveč kot pripomoček, ki naj bi nekomunistično mladino usmerjal na socialno plat in širil med njo napredne ideje. Ne morem reči, kako bi

bilo s poznejšimi brošurami, ker ni bilo nobenega točnega načrta. Dogovorjeno je bilo namreč, da bomo sproti odločali, kako in kaj, in to na podlagi vtisov, ki ga bo napravila vsaka posamezna brošura. Pravo komunistično glasilo je bilo »Delo«, ki ga je Pinko s svojimi izdajal v okviru partijske organizacije in ga širil med mladino.

Kot dodatek o vsem, kar se je pisalo o »Delu«, lahko omenim tudi, da je »Delo« izšlo nekajkrat tudi v tržaškem zaporu »Coroneo«. Dokler je bil Pinko pred procesom še v tem zaporu, je na manjših lističih drobno s svinčnikom pisal razne člančiče in spodbudne besede. Ti lističi pa so imeli naslov »Delo« in so se skrivaj širili med zaprtimi tovariši.

Končno naj še omenim, da sem predlog za izdajanje skupnega tajnega glasila v zaporu dal tudi jaz, ko smo bili že obsojeni in ko nas je bila večja skupina v zaporu v Fossanu. Toda pri tem, na žalost, nisem uspel, ker ni bilo pravega odziva med drugimi tovariši.

B o r i s P a h o r

BORIS PAHOR je ime, ki se spet in spet pojavlja na slovenskem založniškem trgu. In če danes pogledamo kar čedno zbirko njegovih del (Moj tržaški naslov, Vila ob jezeru, Mesto ob zalivu, Nomadi brez oaze, Onkraj pekla so ljudje, Kres v pristanu, Na sipini), lahko Pahorja prištevamo že k plodovitejšim slovenskim pisateljem. Kres v pristanu in Na sipini sta izšli v zadnjem letu (prva pri Mladinski knjigi, druga pri Slovenski Matici). Toda pisatelja vabijo še druge založbe. V prevodu poznajo Pahorja tudi drugi jugoslovanski narodi, pripravljajo pa se že nadaljnji prevodi.

Noč po smrtni obsodbi

Sodba je bila izrečena v nedeljo, 22. decembra 1941, v zgodnjih popoldanskih urah. Izrekli bi jo lahko že v soboto, toda smrtno obsodbe bi se po zakonu morale izpolniti najpozneje pred sončnim vzhodom naslednjega dne. Ta dan pa je bila nedelja in nedelja je veljala fašistom za sveto: tedaj so se pač lahko izrekle smrtno obsodbe, čeprav tudi najbolj krivične, niso se pa smele izvršiti. In tokrat je bilo veliko smrtnih obsodb. Tržaški pravdnik jih je terjal dvanajst, fašistični tribunal jih je izrekel devet.

Iz sodne palače so nas zvezane peljali do veže zapora, kjer so nas ločili od ostalih petdesetih soobtožencev, ki so bili obsojeni na robijo ali so bili oproščeni. V pritličju trakta, ki gleda na Hrenovo ulico (ulica Coroneo) so vsakemu odkazali ločeno celico. Meni so odredili zadnjo celico na levi strani hodnika, tako da je okno gledalo na cesto. Toda okno je bilo zastrto s temno posteljno odejo, s stropa pa je svetila močna žarnica. Soba je bila prazna, le dva navadna stola sta samevala v kotih pri vratih. Vrata pa so bila priprta, pred vrata pa so položili nahrbtnik, v katerem sem hranil svoje stvari.

V sobo so mi dali dva paznika, ki sta se menjala v krajših presledkih. Da bi se vsaj pošteno usedel in odpočil, sem zahteval, da mi postavijo v celico posteljo, kar so res tudi storili.

Iz nahrbtnika sem vzel nekaj piškotov, ki so mi še ostali, in sem jih bratovsko delil s paznikoma. Toda ni mi bilo toliko za piškote temveč za pismo, ki sem ga skrivaj napisal svoji ženi in svojima

otrokoma in spravil v nahrbtnik. Papir in svinčnik mi je preskrbel kaznilniški kaplan, profesor na italijanski gimnaziji Luigi Carra. Računal sem s tem, da mu lahko izročim pismo po obsodbi. V celico pa se nisem več vrnil, zato sem prosil svojega celičnega tovariša Srečka Coljo, naj on preda pismo kaplanu. Ko sem brskal po nahrbtniku, je padel iz njega svinčnik, ki so mi ga takoj zaplenili. Pisma pa ni bilo. Zato sem bil prepričan, da ga je dobil kaplan in da ga bo spravil v roke moje žene. Toda moja žena ni prejela ne tega pisma ne pisma, ki sem ga smel s posebnim pooblastilom neposredno pred obsodbo pisati svoji družini v italijanščini. Šest let pozneje sem po čudni poti prišel zopet do obeh pisem. O tem pa sem že poročal v Jadranskem koledarju za leto 1956, zaradi tega ne bom ponavljal zgodbe o teh dveh pismih, čeprav je silno zanimiva.

S paznikoma sem se pogovarjal o tem in onem, zlasti me je zanimalo, kaj delajo drugi na smrt obsojeni in kako jim je pri duši. Tako sem izvedel, da se je Pinko Tomažič zanimal za izid nogometne tekme. Slišal sem, da so tega ali onega tudi pozvali na poslovilni razgovor s svojci.

K meni je prišel že proti večeru rimski advokat Bruno Cassinelli, ki je zagovarjal mene in nekatere druge obtožence. Teatralen kakor vedno, me je objel in poljubil ter se opravičeval, da mora še isti večer nazaj v Rim in zato ne more osebno počakati moje žene, ki so ji končno dovolili, da pride do mene; to nalogo da je poveril drugemu zagovorni-

ku, tržaškemu advokatu Turolu. Pravil mi je še, da so advokati podpisali prošnjo za pomilostitev vseh devet na smrt obsojenih, ker je izvedel, da jaz ne bi pod nobenim pogojem podpisal prošnje. Zato je niso dali nobenemu obsojencu v podpis z izgovorom, da čas tega ne dopušča, kajti smrtna obsodba mora biti izvršena že ob zori naslednjega dne. Prošnja pa mora še romati v Rim do načelnika vlade Mussolinija in od tam mora priti tudi že odgovor. Rekel mi je še, da je morda kakih pet od sto verjetnosti, da me pomilostijo in da je bilo v tem pogledu celo več izgledov za Pinka Tomažiča, ako ne bi v dvorani po razsodbi vzdignil pesti proti fašistom, ko so uto-nirali fašistično himno. Hvaležen sem bil advokatu Cassinelliju, ker je bil vedno odkrit napram meni. Ko sva se prvič srečala v rimskih zaporih »Regina Coeli«, mi je rekel, da je škoda vsake besede, ker je treba samo skrbeti, da rešiva glavo. Med procesom v Trstu pa mi je v dvorani vsak dan pravil, kako stoji barometer glede moje obsodbe. Nekega dne je še pripomnil: »Tako pravim vam, vaši ženi pa nisem drugače.«

Ko sem se po razgovoru z advokatom vrnil v celico, sem slekel suknjič, odložil naočnike in se vlegel na posteljo. Tako sem dalje kramljal s paznikoma. Moralo je biti že okoli devete ure, ko so se na stečaj odprla vrata in so vstopili v celico sekretar fašističnega tribunala, ravnatelj zaporov, komandant paznikov in zdravnik. Sekretar je takoj začel: »Sua Eccellenza Mussolini...« Jaz pa sem ga prekinil, češ naj mi dovoli, da prej oblečem suknjič in si nataknem naočnike. Nato je zopet začel svoj govor in mi naznanil, da me je Mussolini predlagal kralju in cesarju za pomilostitev. Kratko sem mu odgovoril, da jemljem obvestilo na znanje. Obrnili so se in zapustili celico. Paznika, ki sta stala v celici, pa sta me začela objemati; eden je privlekel iz žepa majhno steklenico in mi ponudil ko-

zarec vina, drugi pa stisnil v roko ciga reto, ki sem jo sprejel in pokadil, čeprav nisem tedaj bil kadilec.

Kmalu nato so me prišli vprašat, ali hočem prebiti preostali del noči z drugimi tremi, ki so bili predlagani za pomilostitev: Franc Kavs, Dorče Sardoč in Anton Ščuka. Pristal sem nato in prav tiho smo šli mimo celic, kjer je bilo ostalih, ki niso bili tako srečni kot mi: Viktor Bobek, Ivan Ivančič, Simon Kos, Pinko Tomažič in Ivan Vadnal.

Peljali so nas v zgornje nadstropje, ne spominjam se, ali v prvo ali drugo. Vem samo še to, da so se nam na poti po hodniku oglasili iz celic pri zaprtih vratih tisti, ki so bili obsojeni na robijo in so čakali na transport v notranjost Italije. Ker so za proces pritegnili v Trst veliko karabinjerjev iz vse Italije, so jih uporabili za prevoz obsojencev v razne zapore že takoj po procesu.

Noč smo prebili vsi štirje pomiloščeni v eni celici; ležali smo kar na tleh.

Zjutraj so me pozvali na razgovor z ženo in hčerko. Zaman sta se trudili, da bi me smeli obiskati v Rimu ali neposredno pred procesom v Trstu. Tržaške oblasti, a še posebno visoki komisar Grazioli niso tega hoteli dovoliti. Po spon-tanem posredovanju kapetana karabinjer-jev in člana italijanske protišpijonažne službe, ki je vodil preiskavo v Ljubljani, sta dobili moja žena in hčerka po moji smrtni obsodbi dovoljenje, da se poslovita od mene. Sinu pa niti tega niso dovolili. Pozno zvečer sta se v spremstvu policijskih agentov vozili v Trst, kjer sta ju čakala advokat Turola, ki ga je Cassinelli določil za svojega namesnika in moj prijatelj advokat dr. Josip Ferfolja. Oba sta se morala legitimirati, ko sta hotela govoriti z mojo ženo. Vendar sta ji utegnila prišepniti, da sem predlagan za pomilostitev. Agentje so nato peljali mojo ženo in hčerko v hotel »Pošta«, kjer so jima rezervirali sobo, verjetno zato, da bi bili čim bližje kvesturi.

Ob treh zjutraj so ju namreč policijski organi prišli zbuditi, da morata nujno h kvestorju. Veža in stopnice kvesture so bile močno razsvetljene, pred vhodom v dvorano je stala straža in slovesno najavila prihod moje žene in hčerke. V dvorani je stal kvestor v uniformi, okoli nje pa cela vrsta policijskih funkcionarjev. Vprašal je mojo ženo, ali ve, da sem bil obsojen na smrt. Na njen pritrdilni odgovor jo je dalje vprašal, ali ji je znano, da sem bil predlagan za pomilostitev. Odgovorila je kratko »Ne«. Hčerka pa je vprašala: »Ali samo moj oče?«. Kvestor, ki je verjetno pričakoval izbruh zahvalnosti ali kaj podobnega, se je okrenil in zapustil dvorano, z njim vse njegovo spremstvo.

Z dnevom sta me žena in hčerka smeli obiskati; toda čeprav že pet dolgih mesecev me nista videli in čeprav je šlo za razgovor po smrtni obsodbi, sta smeli biti pri meni samo pet minut. Razen paznika je bil prisoten tudi policijski agent, ki je držal uro v roki, da ne bi prekoračili termina. Ne vem, ali se je hotel kvestor na ta nečloveški način maščevati za-

radi vedenja moje žene in hčerke ali pa je to storil po višjem ukazu.

Dobro uro pozneje sem smel s svojimi tremi tovariši po daljšem presledku zopet na zrak. Pazniki, ki smo jih srečali, so nas obkolili in nam izražali svoje zadovoljstvo in veselje. Ponujali so nam del svoje južine in so nas vpraševali po starosti, številki celice in podobno, da bi lahko igral na »lot«. Pozornost smo vzbujali tudi pri vseh drugih zapornikih, ki so nas zopet videli po procesu.

Še isto dopoldne so nam odredili nove celice. Meni in enemu izmed ostale trojice so namenili celico, kjer sem prebil čas neposredno po obsodbi. Vprašali pa so me, ali mi ne bo to neprijetno. Ker nisem imel nobenih predsodkov v tem pogledu, sem ostal v tej celici skoro do božiča 1941, ko je prišla vest, da je kralj podpisal pomilostitev in so mi za prestanek kazni določili proslulo ječo v Portolongonu na otoku Elbi. Tja so poslali še Ščuko, medtem ko so ostala dva pomiloščenca, Kavsa in Sardoča, spravili v nič manj proslulo ječo na otoku Santo Stefano v Južni Italiji.

Alojz Rebula

ALOJZ REBULA, kakor Boris Pahor profesor na slovenski srednji šoli v Trstu, se tudi z Borisem Pahorjem vedno navaja kot slovenski tržaški pisatelj (toda v Trstu njune knjige ne izhajajo). Slovenska Matica je za leto 1960 izdala Rebulovo novo delo Senčni ples. (Ali se je zgodilo slučajno ali namenoma: Matica je izdala tudi Pahorjevo Na sipini ter Franceta Steleta Umetnost v Primorju; Stelè v svojem delu posega krepko tudi na Tržaško ozemlje). Rebulovo novo delo je kritika ugodno sprejela in prav bi bilo, da se tudi ljudje v Trstu z njim bolj seznanijo.

Seznam tržaškega in goriškega tiska 1959-60

V pričujočem seznamu smo skušali navesti, kar je zadnje leto v obliki knjige, brošure ali kot list v slovenščini izšlo med zamejskimi Slovenci v Italiji. Gre za nadaljevanje seznama, ki smo ga pričeli v lanskem Koledarju.

Nismo posebej navajali nekaterih nespremenjenih ponatisov. Tako n. pr. izhaja v Gorici precej šolskih knjig v ciklostilu, ki se po potrebi ponatisnejo, ne da bi bilo to

kakorkoli razvidno. Posebej nameravamo pozneje navesti še nekatera farna glasila, ki priložnostno izhajajo ali zbrati o njih podatke, če ne izhajajo več.

Tudi letos ponavljamo poziv in prošnjo, naj bi vsi izdajateli pri izdajanju svojih publikacij mislili na Narodno in študijsko knjižnico v Trstu ter ji pošiljali vsaj po en izvod vsakega slovenskega tiska pri nas.

DNEVNIK

PRIMORSKI DNEVNIK. Trst. Leto XVI. V. 20.

Odgovorni ured.: Stanislav Renko. Uredništvo Ul. Montecchi 6/II. Uprava Ul. sv. Frančiška 20. Podružnica Gorica: Ul. S. Pellico 1/II. Tiska Tiskarski zavod ZTT, Trst. Izhaja vsak dan razen ponedeljka; v nedeljo na 8, v torek in četrtek na 6, v ostalih dneh na 4 straneh.

TEDNIKI IN DRUGI LISTI

DELO. Glasilo avtonomne tržaške federacije KPI. Trst. Leto XII. V. 20.

Odgovorni urednik: Rudolf Blažič (Bia-gi); založništvo »Dela«; tiska tip. Riva, Ul. Torrebiana 12. Uredništvo in uprava: Trst, Ul. Capitolina 3. Izhaja neredno; do 21. oktobra je izšlo 13 števil.

DEMOKRACIJA. Trst - Gorica, Leto XIV. V. 20.

Odgovorni urednik: prof. Ivan Rudolf. Uredništvo in uprava: Trst, Ul. Macchiavelli 22/II. Goriško uredništvo: Gorica, Riva Piazzutta 18/I. Tiskarna Adria, d.d., v Trstu. Izhaja 1. in 15. v mesecu.

GOSPODARSTVO. Trst. Leto XIII. V. 20.

Odgovorni urednik: dr. Lojze Berce. Za-

ložnik: Založba »Gospodarstva«. Uredništvo in uprava: Trst, Ul. Geppa 9. Tiskarna Graphis v Trstu. Izhaja trikrat mesečno na 4 straneh.

KATOLIŠKI GLAS. Gorica - Trst. Leto XII. V. 20.

Odgovorni urednik: msgr. dr. Fr. Močnik. Uredništvo in uprava: Gorica, Riva Piazzutta 18. Poduredništvo: Trst, Vicolo delle Rose 7. Tiska tiskarna Budin v Gorici. Izhaja ob četrtek na 4 straneh.

MATAJUR. Glasilo beneških Slovencev. Videm. Leto XI. 40.

Odgovorni urednik: Teodoldi Vojmir. Uredništvo in uprava: Videm, Ul. Vittorio Veneto 32. Tiska: Tiskarna L. Lucchesi, Gorica. Izhaja vsakih 15 dni.

NOVI LIST. Trst - Gorica. Leto IX. 40.

Izdaja Konzorcij Novega lista. Odgovorni urednik Drago Legiša. Uredništvo in uprava: Trst, Ul. Martiri della Libertà 5/I. Tiska tiskarna Graphis, Trst, Ul. sv. Frančiška 20. Izhaja ob četrtek na 10 straneh. (Pomotoma je od 22. maja do 22. septembra navedeno leto XI).

SOČA. Gorica. Leto XIV. 20.

Odgovorni urednik: Ivo Marinčič. Uredništvo in uprava: Gorica, Ul. S. Pellico 1, II. nadstr. Izhaja ob sobotah na 4 str.

REVIEJE

GALEB. List za mladino. Trst. 1959/60. Leto VI. V. 80.

Izdajatelj in odgovorni urednik: Ivan Grbec. Ureja uredniški odbor. Naslovne strani za št. 1, 2 in 3 je napravil Milko Bambič, za 4 in 5 Leo Koporc, za 6 in 7 dr. Robert Hlavaty. Tiska tiskarna Graphis, Trst, Ul. sv. Frančiška 20. Med šolskim letom je izšlo 6 števil (zadnja dvojna: 6/7) na skupno 196 stranic.

LITERARNE VAJE. Dijaški list. Trst, 1959-60. Letnik XI. V. 80.

Mesečnik dijakov slovenskih srednjih in strokovnih šol na Tržaškem ozemlju. Ureja ga uredniški odbor. Odgovorni urednik dr. Josip Tavčar, izdajateljica pa dr. Neva Jevnikar. Uredništvo in uprava: Trst, Piazzale Gioberti 4. Tiskarna Graphis, Trst, Ul. sv. Frančiška 20. Osnutek za prvo stran ovitka je izdelal prof. Avgust Cernigoj. Izhaja vsakega 20. v mesecu od novembra do junija, skupno sedem števil. Str. skupno 224.

MLADIKA. Trst. Leto IV. V. 80.

Urejuje prof. Jože Peterlin. Odgovorni urednik: Dušan Jakomin. Naslovno stran opremil ing. Fr. Piščanc. Uredništvo in uprava: Trst, Ul. Trento 2; Gorica, Riva Piazzutta 18. Tiska tiskarna Graphis v Trstu, Ul. sv. Frančiška 20. Izhaja mesečno razen julija in avgusta. (Za september in oktober ena številka — 7/8).

NAŠ VESTNIK. Trst. Leto II. 40.

Izdajajo slovenski dušni pastirji v Trstu. Odgovorni urednik: Dušan Jakomin, Ul. di Servola 42. Tiskarna Coana, Trst, Ul. Locchi 20. Izhaja mesečno.

PASTIRČEK. Gorica 1950/60. Leto XIV. 160.

Izdajajo slovenski katehetje s cerkvenim odobrenjem. Za uredništvo odgovarja msgr. dr. Fr. Močnik. Uredništvo in uprava: Gorica, Riva Piazzutta 18. Tiska tiskarna Budin v Gorici. Izhaja med šolskim letom.

SVETOGORSKA KRALJICA. Marijanska revija. Gorica 1960. Leto III. 80.

Izdaja konzorcij »Svetogorske Kraljice«. Za vsebino odgovarja Peter Flander, Trst, Via Rapicio 3/I. Tiskarna Lucchesi, Gorica.

KOLENDARJI, ZBORNIKI IN DRUGO

JADRANSKI KOLENDAR 1960. S knjigami Prešernove družbe.

Uredil in odgovarja uredniški odbor. Pod pokroviteljstvom »Slovenske gospodarsko-kulturne zveze« v Trstu izdalo Založništvo tržaškega tiska. Tiskala tiskarna Graphis v Trstu. Naslovna stran: Ivo Kuferzin. Oprema in ureditev Jože Koren. Str. 258 (in 12 strani oglasov).

KOLENDAR DRUŽBE SV. MOHORJA za prestopno leto 1960.

Izdala in založila: Goriška Mohorjeva družba. Tisk: Tiskarna Družbe sv. Mohorja v Celovcu. Str. 162.

TRINKOV KOLENDAR ZA BENESKE SLOVENCE. Za leto 1960. 160.

Založba: Rev. Val. Reven in delavci Benezske Slovenije v Belgiji. Tiskarna Budin, Gorica, Strani 112.

KOLENDAR za leto 1960, Trst - Gorica.

Izdala in založila tiskarna Graphis v Trstu. S prilogo: Prometni znaki.

SLOVENSKO NARODNO GLEDALIŠČE V TRSTU. Zbornik XIV. sezone. December 1959. 40.

Uredil in opremil Adrijan Rustja. Organizacija dela Danilo Turk. Založila uprava SNG v Trstu, predstavnik A. Budal. Osnutek naslovne vinjete ing. arh. N. Matul. Fotografija M. Magajna. Klišeji ZTT. Tiskala Graphis, Trst. Str. 32 (in 20 str. oglasov) ter 10 str. fotografskih reprodukcij na boljšem papirju.

GLEDALISKI LIŠT SNG V TRSTU. 1958-59. Sezona XIV. 80.

Paolo Levi: Po čem je resnica. Josip Jurčič - S. K.: Deseti brat. Uredil Adrijan Rustja. Organizacija dela: Danilo Turk. Založila uprava SNG v Trstu, predstavnik dr. Andrej Budal. Slike: Mario Magajna. Klišeji ZTT. Tiskala tiskarna Graphis, Trst. Str. 10 (z oglasi 24).

GLEDALISKI LIST SLOVENSKEGA GLEDALIŠČA V TRSTU. 1959/60. Sez. XV. 80.

Josip Tavčar: Nicky - zlati deček. Krstna predstava. Uredil... (kot zgoraj).

GLEDALISKI LIST SLOVENSKEGA GLEDALIŠČA V TRSTU. 1959/60. Sez. XV. 80.

VI. Levstik - H. Grün: Kastelka (Gadj

gneздо). Bratko Kreft: Balada o poročniku in Marjutki. Danilo Gorinšek: Silni bič. Uredil... (kot zgoraj). Str. 24 (z oglasi 36).

GLEDALISKI LIST SLOVENSKEGA GLEDALIŠČA V TRSTU. 1959/60. Sez. XV. 80. F. Goodrich - A. Hackett: Dnevnik Ane Frank. Uredil... (kot zgoraj). Str. 17 (z oglasi 32).

GLEDALISKI LIST SLOVENSKEGA GLEDALIŠČA V TRSTU. 1959/60. Sez. XV. 80. Josip Tavčar: Nicky - zlati deček. Gostovanje na Sterijinem pozorju v Novem Sadu 25. maja 1960. Uredil... (kot zgoraj). Str. 10 (z oglasi 20).

GLEDALISKI LIST SLOVENSKEGA GLEDALIŠČA V TRSTU. 1959/60. Sez. XV. 80. Sirom Primorske in Koroške. Uredil... (kot zgoraj). Str. 12 (z oglasi 32).

GLASBENA MATICA V TRSTU. Letno poročilo o šolskem in poslovnem letu 1959-60. 80. Izdala in založila Glasbena Matica v Trstu. Str. 24. Vsebina: Mladina in glasba. Sezname in podatki. Tiskala tiskarna Graphis v Trstu.

DOLINA. Maj 1960. 160. (Izdajatelj ni naveden — najbrž dolinski fantje in dekleta ob tradicionalnem plesu pod mlajem in gostovanju kvinteta »Zadovoljni Kranjci«. Tiskala tiskarna Graphis, ki pa ni navedena). Str. 8.

URADNI VESTNIK. Slovenski prevod, Trst. 1960. 80. Commissariato Generale per il Territorio di Trieste, La Editoriale Libreria S.p.A. Trieste. Do 1. oktobra 1960 je izšlo 28 števil v tem letu na 174 straneh.

TISKOVNA AGENCIJA »ITALIA«. Novice v slovenščini. Trst. Leto III. Uredništvo v Trstu: Ul. della Borsa 1. Ravnateljstvo, uredništvo, uprava: Rim, Ul. Campo Marzio 12. Odgovorni urednik: Adolfo Annesi. Ciklostil. Do 17. septembra sta izšli 102 številki tega letnika, večinoma na 4 listih.

KNJIGE IN OSTALE PUBLIKACIJE

MATIJA MALEŠIČ: SKRLATNO NEBO NA VZHODU IN ZAHODU. Povest. Izdala Goriška Mohorjeva družba v Gorici 1960 (izšlo že 1959). Natisnila tiskarna Budin v Gorici. Str. 132.

MIRKO RIJAVEC: EKONOMSKI ZEMLJEPIS ZA STROKOVNE SOLE. Gorica 1959. Ciklostil. Str. 106.

MIRKO RIJAVEC: EKONOMSKA ZGODOVINA ZA STROK. SOLE. Gorica 1960. Ciklostil. Str. 72.

FRANC JEZA: NOVA TLAKA SLOVENSKEGA NARODA. Trst 1959. Študija o gospodarskem položaju Slovencev v Jugoslaviji. Samozaložba. Tisk: Tipografija Adriatica. Str. 120.

SVETI JANEZ MARIJA VIANNEY: ŽUPNIK ČUDODELNİK. Izdala Goriška Mohorjeva družba v Gorici 1960 za stoletnico njegove smrti. (Izšla že 1959). Natisnila tiskarna Budin v Gorici. Str. 116.

Dr. JAKOB UKMAR: TRŽASKA SINODA. Trst. 1960. 160. Radijski govori, ki jih je imel o škofijski sinodi prelat dr. Jakob Ukmar. — Knjižice št. 10. Januar 1960. Uredništvo in uprava »Knjižice«: Marijanišče — Opčine. Tiskarna Graphis. Trst. str. 32.

MIRANDA ZAFRED: FILM. (Zadnje poglavje »Cerkvena sodba o filmih« spisal dr. Lojze Škerl). Trst 1960. 160. Knjižice št. 11. Marec 1960. Naslovno stran opremil inž. Franko Piščanc. Str. 36.

Dr. FRANC KNIFIC: STUDENCI ŽIVLJENJA. Trst 1960. 160. Knjižice. Štev. 13. Oktober 1960. Naslovno stran opremil inž. Franko Piščanc. Tiskarna Graphis, Trst. Str. 32.

NASI MLADINI. Pastirsko pismo katoliških škofov Jugoslavije o sveti čistosti za leto 1960. Knjižice št. 12. Tiskarna Graphis, Trst.

PAVLE MERKU: TRI SKLADBICE ZA EVICO. Za klavir. Op. 30. Trst 1960. Samozaložba. Ovitek po grafiki »Delavska četrt« Lojzeta Spacala. Notografil in opalografiral Silvester Orel. Tiskala tiskarna Graphis v Trstu. Str. 8.

TRŽASKO-GORISKO SKUPNO ROMANJE ALTÖTTING - MÜNCHEN OD 5. DO 9. AVGUSTA 1960. 37. svetovni evharistični kongres. Knjižico je izdal romarski odbor. S cerkvenim dovoljenjem. Tiskala tiskarna Graphis v Trstu. Str. 40.

Usakdanjost

Zdolgočasen časopis
mi leno prebira naslove člankov.
Boji v Alžiriji se nadaljujejo.
Mac Millan poudarja nujnost
obnovitve pogajanj.
Velik odmev Titovega govora.
In večni uvodnik
o večni krizi italijanske vlade.
Še slika.
Stopim vanjo.
Hodim po dolgih, mračnih hodnikih
Pogrezam se globlje in globlje.
Ustavim se.
Let netopirjev brni v zraku.
Prisluhnem:
Triintrideset.
Še enkrat: triintrideset.
Vdihni močno,
Izdihni,
vdihni —
zadrži dih.
Da, da, vrag te jemlje,
moj dobri, stari svet!

Pavle Merku

PAVLE MERKU, profesor na slovenski gimnaziji v Trstu, se kot glasbenik iz leta v leto vedno bolj uveljavlja. Tudi lani sta se pojavili dve njegovi ediciji, njegove skladbe pa so že na programih raznih radijskih postaj; nekatere so v kratkem času doživele številne ponovitve. Merkujevo ime se je pojavilo tudi na programih klavirskih koncertov v Solunu, Varšavi in Krakovu, kjer je njegove skladbe igral zagrebški pianist Došek. Nekaj obsežnih del je bilo pred kratkim posnetih za izvajanje po radiu.

Alžirski borec

Pred mescem so me obglavili.
Dolgo sem ležal nezavesten,
potem sem iz glave izgrebel oko
in se vrnil v borbo.
Včeraj so vojaki
ponovno prišli na moj dom :
bili so lačni
od vonja po pesku in soncu
in žejni ženske krvi.
Razparali so ženi trebuh,
da bi bilo prostora za vse.
Sprejela jih je
in ni rekla ničesar.
Ko so odšli,
je mrtva legla med skale.
Vrnil sem se,
da jo še enkrat vidim
in z njo zakopljem tudi svoje oko.

Gospod François

Chélia ni več gora
in Lalla Kredidja ni več gora
in Bellesma ni več gora —
zdaj so živali z usločenim hrbtom,
pripravljene za napad.
Gospod François strmi v časopis :
da niso več gore?
Čudno.

In da so za inozemstvo
prepovedali Vadimov film?
Pravilno.
Morali bi ga prepovedati tudi doma
in obrekovalca zapreti.
Biti moramo trdni,
močni,
vztrajni.
Gospod François strmi v časopis:
Chelif ni več reka.
Chelif, ki nam teče v naročje.
Ujeti jo in prepeljati
v pariški živalski vrt!
Spet nekaj za turiste.

Ben Bela

Ben Bela si je kupil
malo papirnato letalo .
Ben Bela si je kupil
devet kock svetlobe.
Pod slavalokom zmage
si je oblonoga neznanka
razparala krilo do bokov
in čez.
Veter jo je skuštral
od navdušenja
in ji pomagal.
Slikali so ga,
ko je raznašal njeno podobo
po Parizu.
Ben Bela se igra
z devetimi kockami svetlobe
in v njih se premetava senca
malega papirnatga letala.

Francoski vojak

Z razbitim obrazom
ali brez njega
pridem.
Razvil bom belo zastavo
nad našim spominom,
belo zastavo za vse matere,
ki še niso izjokale svojih sinov.
Brez njega pridem:
toliko mescev je,
kar sem bral zadnje pismo —
naj se pazim, je pisala ...
Zdaj sem eden od tolikih,
padlih v eni od tolikih vojn.
Zdaj bi lahko bil svoj sovražnik.
Zdaj sem samo sok te tuje
in najbolj moje zemlje.
Ni mi očitala korakov,
ki so jo zalezovali.
Z usmiljenjem je pregrnila
razbiti obraz
in zaječala uspravanko.
Kako so mi njene solze
grizljale polt!
Njene grenke, peščene solze.
Njena izmučena žalost.
Pridem.
Moram priti.

Ubald Vrabec

UBALD VRABEC, katerega skladbe pogosto izvajajo zbori in radijske postaje, je v letu 1960 doživel krasen uspeh. Z zborom Jacobus Gallus je v Vidmu na tekmovanju, ki ga je organizirala RAI, dosegel prvo mesto v najtežji kategoriji. Slovenska revija Naši zbori pa je Vrabcu posvetila posebno številko ter objavila štiri njegove zborovske skladbe. Med temi je tudi skladba Robijaši, za katero je leto prej v Nišu prejel nagrado. (Skladba je tedaj izšla tudi kot posebna izdaja).

Letni obračun Slovenskega gledališča v Trstu

Aktiva

•	
•	
•	
Premiere	
Reprize	
Gostovanja po Goriškem in Koprskem	
Televizijski oddaji na RTV Ljubljana	
Oddaje na slovenski radijski postaji Trst A	
Predavanja na igralski šoli	
Gostovanje na Sterijinem pozorju v No- vem Sadu	
Postsezonске in predsezonске turneje	
•	
•	
•	
Skupaj	

Tako približno izgleda aktiva obračuna, katerega imam čast predstaviti bralcem Koledarja.

Ogromno je res izvršeno delo, če pomislimo na skopo število razpoložljivih igralcev, da ne govorim o igralkah v našem gledališču. Po večini dosežamo številke s katerimi se lahko hvalijo taka gledališča,

ki imajo skoraj trikrat toliko osebja, igralcev in finančnih sredstev.

Mogoče bi ne bilo odveč pokazati naše delo v luči števil, katere so včasih le edini dokumenti, ki pričajo o delavnosti ali lenobi nekega — čeprav umetniškega kolektiva.

S. G. V TRSTU V SEZONI 1959-60

	AVTOR	NASLOV	Režiser in scenograf	Štev.
Predsezona	Josip Tavčar Josip Jurčič Marija Holkova Paolo Levi	Pekel je vendar pekel Deseti brat Pepelka Po čem je resnica	J. Babič — J. Cesar M. Sancin — V. Rijavec J. Lukež — I. Kuferzin A. Marti — M. Butina	11 16 28 3
Premiere	Josip Tavčar Vl. Levstik — H. Grün Danilo Gorinšek Bratko Kreft Goodrich — Hackett E. Godal — C. Grautoff	Nicky — zlati deček Kastelka Silni bič Balada o poročniku in Marijutki Dnevnik Ane Frank Nimfa iz centralnega parka	J. Babič — J. Cesar J. Babič — J. Cesar J. Lukež — A. Švagan J. Babič — I. Kuferzin B. Gombač — J. Cesar A. Rustja — S. Jovanovič	20 13 16 16 22 4
	André Puget	Srečni dnevi (igr. šola)	A. Rustja — I. Kuferzin	6

V. javna produkcija Baletne šole

Gostovanje na Strerijinem pozorju v Novem Sadu
 Nastop na ljubljanski RTV s predstavami Nicky, zlati deček in Pepelka
 Oddaje na tržaški radijski postaji Trst A
 Redna predavanja na igralski šoli SG — Trst
 Gostitelji ljubljanske Drame s predstavo Dvanaest porotnikov
 Postsezonska in predsezonska turneja po Goriškem

V tej skrbno sestavljeni tabeli lahko opazimo veliko poslanstvo našega gledališča, ki nosi levji delež v širjenju odrske kulture tako na goriški kot na koprski strani, da ne govorimo o nalogah, ki jih vrši na našem ozemlju.

Da lahko doseže vse cilje, ki si jih letno postavi se morajo člani gledališča (tehnik in igralci) podreči velikemu tempu tako v pripravah kot v poznejšem delu uprizoritev.

Izrazi — postaviti, podreti pomenijo za ljudi, ki sedijo v parterju, zelo malo. Mnogo več pa pomeni to nam, ko že vnaprej vemo, kakšnemu fizičnemu naporu bodo podvrženi člani tehničnega osebja. Poleg napora visi često nad njimi neizprosna ura, ki jih neprestano opominja, da se mora v določenem času pričiti predstava.

Nudim vam lahko prospekt z datumi, urami predstav ter kraji, kjer so se minulo poletje vršile naše predstave. Izračunajte čas, ki je bil določen tako tehnikom kot igralcem za prepeljavo gledališkega materiala, postavitev, zamenjavo in ponoven prevoz materiala v drug kraj. Poizkusite, verjemite mi, da je silno zanimivo... in poučno!

11. sept. ob	20. Vipava	Ana Frank
12. sept. ob	15. Vipava	Silni bič
	20. Ajdovščina	Ana Frank
13. sept. ob	15. Branik	Silni bič
	20. Branik	Ana Frank
14. sept. ob	15. Frvačna	Silni bič
	20. Prvačna	Ana Frank
15. sept. ob	15. Šent Peter	Silni bič
	20. Šent Peter	Ana Frank
16. sept. ob	20. Miren	Ana Frank
17. sept. ob	20. Deskle	Ana Frank
18. sept. ob	16. Medana	Silni bič
19. sept. ob	15. Tolmin	Silni bič
	20. Tolmin	Ana Frank
20. sept. ob	20. Kobarid	Ana Frank
21. sept. ob	15. Idrija	Silni bič
	20. Idrija	Ana Frank
23. sept. ob	20. N. Gorica	Balada
24. sept. ob	20. Anhovo	Balada
25. sept. ob	20. Ajdovščina	Balada

Kakor pri vsakem dobro izvršenem obračunu se tudi pri nas pojavi neprijazna

Pasiva

•	
•	
•	
Finance	
Število igralcev in igralk	
Obisk na našem teritoriju	
Dvorane	
•	
•	
•	
Skupaj	

Dovolite mi, da izrazim nekaj misli, ki se mi skozi celo leto zbirajo v možganih. Dve postavki »pasive«, ki me najbolj vznemirjata: obisk in dvorane.

Rešimo najprej prvo. Dajam v pomslek obisk, ki ga naše gledališče ima izven svojega sedeža.

OBISK PRI PREDSTAVAH NA TURNEJI PO GORIŠKI

11. sept.	Vipava:	338 oseb		
12. sept.	Vipava:		»Silni bič«	656 oseb
12. sept.	Ajdovščina:	450 oseb		
13. sept.	Branik:	347 oseb		
13. sept.	Branik:		»Silni bič«	222 oseb
14. sept.	Prvačina:	284 oseb		
14. sept.	Prvačina:		»Silni bič«	403 oseb
15. sept.	Št. Peter:	445 oseb		
15. sept.	Št. Peter:		»Silni bič«	425 oseb
16. sept.	Miren:	442 oseb		
17. sept.	Anhovo-Deskle:	385 oseb		
18. sept.	Medana:		»Silni bič«	428 oseb
19. sept.	Tolmin:	491 oseb		
19. sept.	Tolmin:		»Silni bič«	460 oseb
20. sept.	Kobarid:	256 oseb		
21. sept.	Idrija:	279 oseb		
21. sept.	Idrija:		»Silni bič«	489 oseb
		»Dnevnik Ane Frank«	3.717 oseb	»Silni bič« 3.085 oseb
		Na predstavo	371 oseb	Na predstavo 440 oseb

Kaj pravite k tem številkam? Se res ne bi dalo povečati obiska pri slovenskih predstavah? Je res tako malo zanimanja pri naših ljudeh? Je že tako nizko padel nacionalni čut? Dokažimo, da to ni res — vsaka predstava je izraz kulture naroda, kateremu pripadamo. Ne iščimo v predstavah zgolj cene zabave. Skušajmo ob njih poglobiti naše znanje. Spoznavajmo razne struje umetnosti, seznanjajmo se z novimi stranmi umetnosti, ki gre s časom svojo pot.

Druga postavka so dvorane. Kdo je igralec? Igralec je izšolan in talentiran človek, ki je za svoj poklic izbral težko nalogo oživljanja figur in situacij, ki naj bi gledalca zabavale in obenem učile kaj sme in kaj ne sme. Da je igralec lahko prišel do svojega položaja, je ogulil precejšnje število hlač na šolskih klopeh. Diplomiran igralec se pripravlja na svoj poklic dobrih 17 let. Nekateri drugi igralci

so prišli v igralski poklic brez toliko šol, predsedali so tako rekoč iz drugih poklicev, med njimi pa je velika večina ljudi, ki poleg svojega današnjega naslova lahko polnovredno nosijo še druge. Drugi spet so žrtvovali skoraj celo življenje za odrsko umetnost, saj so že davno slavili svoje 25-30 in celo 40 letnico umetniškega delovanja.

Do teh ljudi, mlajših ali starejših, moramo imeti, kljub njihovi preprostosti, veliko spoštovanja. Kako pa jim to v resnici izkazujemo? Oglejmo si nekoliko garderobe in odre nekaterih dvoran in priznavajmo če so te spodobne za navedene ljudi!

Ni ambicioznost, temveč goli estetski občutek, ki mi narekuje to grenko ugotovitev, naj služijo kleti sodom ne pa igralcem. Nekoliko dobre volje in vse bi se že davno lahko sijajno rešilo.

Nova gledališka sezona, tokrat že XVI. je pred nami; vabi nas da prihajamo v hram boginje Talije polni prepričanja, da ljudje, ki krmarijo usode Slovenskega gledališča v Trstu, skrbijo za slehernega gledalca — za njegov poduk in zabavo.

REPERTOARNI NAČRT ZA SEZONO 1960/61

DOMAČA DRAMATIKA

1. Javoršek: Manevri
2. Marinkovič: Gloria
3. Golia: Sneguljčica
4. Nušič: Dr.
5. Rezervirano za morebitno novost

TUJA DRAMATIKA

1. Kaiser: Glasbena skrinjica
2. Levi: Zadeva Pinedus
3. Dostojevski: Idiot
4. Goldoni: Stirje grobžani
5. Shakespeare: Hamlet (predstava na prostem)
6. Marceau: Jajce
7. Hašek — Grün: Svejč

II. program: Dela lažjega žanra, ki bi jih izvajali gojenci Igralske šole s pomočjo članov ansambla.

Prizor iz drame »Nicky, zlati deček«

Prizor iz »Balade o poročniku in Marjutki«

R a d o N a k r s t

RADO NAKRST, prvak Slovenskega gledališča v Trstu, je tudi v pretekli sezoni ustvaril enega od svojih nepozabnih likov; tu mislimo na Otta Franka iz Dnevnika Ane Frank, ki nam bo ostal neizbrisno v spominu. Nakrst pa je tudi ponovno nastopil kot filmski igralec. Po izvrstni vlogi v prvem Babičevem filmu Tri četrt sonca je odigral vlogo uradnika Jegliča še v novem filmu Jožeta Babiča Veselica.

Prizor iz H. Grünove
»Kastelke«

J o ž e B a b i č

JOZE BABIČ, režiser Slovenskega gledališča v Trstu, je v lanskem sezoni z njemu lastnim mojstrstvom postavil na oder tri dela: »Nickyja — zlatega dečka«, »Kastelko« in »Balado o poročniku in Marjutki«. Lani (1959) pa je Babič doživel tudi izreden uspeh, ko si je s svojim prvim filmom »Tri četrtine sonca« na festivalu v Pulju osvojil nagrado kot najboljši režiser. Naslednje leto je izdelal svoj drugi film »Veselica«, ki je doživel oktobra premiero in ki pomeni nov uspeh za režiserja in za slovensko kinematografijo.

Prizor iz otroške igre
»Silni bič«

Adrijan Rustja

ADRIJAN RUSTJA, član Slovenskega gledališča v Trstu, se vedno bolj uveljavlja v Trstu kot gledališki delavec in publicist. Njegovo ime se pojavlja s članki ob posameznih gledaliških premierah in on tudi urejuje posamezne gledališke liste. V preteklem letu je z mladimi igralci iz igralske šole postavil na oder prijetno Pugetovo igro Srečni dnevi, kot režiser pri Slovenskem gledališču, pa se je uveljavil s svojo prvo režijo (Godal - Grautoff: Nimfa iz Centralnega parka).

Prizor iz »Dnevnika Ane Frank«

M. Sardoč v »Baladi o poročniku in Marjutki«

Prizor iz »Srečnih dni«

B. Bratuževa kot Ciperija v »Nimfi iz Centralnega parka«

Slovenski dijaški dom v Trstu

Vzgoja mladine postaja iz dneva v dan vedno bolj kočljivo, vedno težje vprašanje. Povojni moralni propad mladine, ki je v neprestanem porastu, postavlja vse vzgojitelje od staršev, do učiteljev in profesorjev pred težko odgovornost, od katere ne bi smel nihče bežati. Pred desetletjem in še kaj prej smo brali o ameriških teddy-boysih in videli tudi kak film na to temo. Potem pa se je to razleglo na vse strani, preskočilo ocean in že so poročale črne kronike evropskih časopisov o sličnih pojavih med evropsko mladino. Ta val mladinskega moralnega propadanja se ni izognil niti našim krajem, niti našemu mestu in sedaj moremo tudi v dnevni kroniki naših krajev vse pogostejše brati o nepoštenih »podvigih« naše mladine. Sodne statistike nam s točnimi številkami kažejo, da mladinski kriminal še vedno in neprestano narašča.

Zapisal sem to ugotovitev, ne da bi se mogel v tem članku poglobiti v razglabljanje o vzrokih takega stanja oz. razvoja.

To kritično stanje zahteva nujne in učinkovite posege, ki bi zajezili nadaljni porast mladinske pokvarjenosti in ki bi popravili, kar se da še popraviti. Vsa družba je dolžna baviti se intenzivno in s prizadetostjo s tem problemom, v prvi vrsti pa starši sami, to je družina. Toda, ali je družina, današnja družina sposobna prevzeti to težko nalogo? Na žalost moramo ugotoviti, da je tudi družina sama v krizi in v marsikaterem primeru celo sama pospešuje rušenje moralnih vrednot v duševnosti otrok. Ker pa je družina v svojih etičnih osnovah zdrava, je nesposobna krepkejšega vzgojnega vpliva zaradi prezaposlenosti obeh zakoncev v ekonomskem življenju. Splošno pa velja ugotovitev, da so današnji starši (razen redkih izjem) nepripravljeni, da bi mogli uspešno vršiti naloge roditelja-vzgojitelja. Primitivno in večkrat tudi pogrešno znanje o vzgojnih prijemih in metodah, ki je bilo

podedovano s posnemanjem iz rodu v rod, v današnjem popolnoma izpremenjenem položaju povsem odpove in starši našega doraščajočega rodu obstanejo brez vsake vzgojne orientacije pred težkimi vprašanji in zapadajo pri vzgoji svojih otrok iz napake v napako. Tudi v tem pogledu bi bilo mogoče marsikaj izboljšati, če bi z intenzivno, dobro premišljeno in organizirano akcijo mogli zainteresirati večino staršev, zlasti

Pred vhodom

V kuhinji

mlajših, za poljudno, vendar sistematično, pregledno proučevanje vzgojnih vprašanj.

V položaju, kakršen se nam kaže v zgornjih ugotovitvah dobiva Slovenski dijaški dom v Trstu, kakor tudi vsi vzgojni zavodi še poseben pomen, ki daleč presega prvotni namen dijaških domov, da omogočijo oddaljenim dijakom posežanje srednjih šol v mestu.

Že v preteklosti je bilo vsakodnevno vzorezen dijakov iz oddaljenih krajev v mestne šole negativno ocenjeno s pedagoškega in zdravstvenega vidika. Danes je ob že omenjenem moralnem propadu družbe tako vzorezen še bolj nevarno za duhovno in telesno rast mladega dijaka. Poleg dijakov iz podeželskih krajev pa dobijo v Dijaškem domu svoje varno zatočišče tudi mnogi mestni dijaki, ki jim družina iz raznih vzrokov ne more ustvariti doma ugodnih pogojev za miren in reden študij ter za zdrav duševni in telesni razvoj.

Neizpodbitno je torej, da opravlja Slovenski dijaški dom važno poslanstvo v družbe-

nem življenju naše narodne skupnosti v Italiji. Od svojih početkov do danes je sprejel tržaški dijaški dom v svoje okrilje 1144 študirajočih otrok in mladincev. Od skromnih početkov se je dijaški dom razvil v urejeno in sodobnim pogojem vsestransko odgovarjajočo vzgojno ustanovo.

V prvem povojnem letu, ko smo Slovenci dobili v Trstu in Gorici obnovljene slovenske šole, smo kljub vsestranskemu pomanjkanju po dolgotrajni in strahoviti drugi svetovni vojni začeli z navdušenim zanosom reševati tudi dijaško vprašanje. Najboljše pričevanje takratne požrtvovalnosti našega ljudstva je uspeh nabiralne akcije v prvem »Tednu za našega dijaka«. V tem tednu so primorski Slovenci zbrali 1.863.896 lir v gotovini in blaga, predvsem živil za novo nastajajoče dijaške domove v vrednosti 545.651 lir. Cela zbirka je torej prinesla 2.409.547 lir v takratni vrednosti valute.

V Trstu smo že v prvem šolskem letu 1945/46 ustanovili dijaško menzo, medtem ko se zamisel dijaškega doma ni mogla uresničiti takoj v prvem letu. Odbor, ki si je prevzel skrb za slovensko dijaštvo, se je zatekel k zasilni rešitvi: pri slovenskih družinah v mestu je poiskal nastanitev dijakov s podeželja. Odboru se je posrečilo dobiti na razpolago tudi eno sobo v ulici Buonarroti 31, kjer je imel Jugoslovanski rdeči križ svojo bazo za repatriacijo. Ta soba, kjer so bili nastanjeni nekateri dijaki, je postala zarodek kasnejšega Dijaškega doma. Postopno, kot se je zmanjševal obseg dela repatriacijske baze, je Dijaška Matica dobila nove prostore v stavbi v Ulici Buonarroti in je po likvidaciji baze že s šolskim letom 1946/47 prevzela celo hišo in preselila vanjo tudi dijaško menzo. Tako je nastal Slovenski dijaški dom v Trstu. Ta mala ustanova je morala pričeti v vsem iznova. Ni imela niti tradicije, ker je bil to prvi Slovenski dijaški dom v Trstu sploh. Ustvariti mu je bilo treba materialne osnove, da se doseže vsaj zasilna funkcionalnost. Brez pohištva in brez drobnega inventarja je Dijaška Matica morala začeti urejevati dom iz nič. To ni šlo preko noči. Iz leta v leto se je oprema doma izpopolnjevala.

Tudi osebje, ki je pričelo brez vsake tovrstne izkušnje, toda s predanostjo in požrtvovalnostjo, je iz leta v leto izboljševalo svoja prizadevanja, da se dosežejo čimboljši uspehi v danih razmerah. Tako se je Dijaški dom razvijal v duhovnem kakor tudi v materialnem oziru. Vendar se je ve-

dno bolj, s postopnim prehajanjem iz zasilne rešitve v urejanje solidnega dijaškega doma postavljalo pred nas vprašanje prostorov, ki nikakor niso povsem ustrezali potrebam dobrega vzgojnega zavoda. Iskalo se je razne rešitve tega vprašanja, končno pa je bilo odločeno, da se sezida za Dijaški dom nova zgradba, kajti le tako je bilo mogoče upoštevati vse zahteve, ki jih postavlja današnji čas za tovrstne gradnje.

V zgodovini Slovenskega dijaškega doma v Trstu bo 3. januar 1960 gotovo najpomembnejši dan. Tega dne je bil novi dijaški dom izročen svojemu namenu.

Že sam položaj Dijaškega doma je zelo posrečen. Na pobočju Kjadina je Dijaški dom pomaknjen nekoliko iz središča mesta, vendar še vedno v njegovi neposredni bližini. Tudi glede na razmestitev slovenskih srednjih šol, ki jih posečajo gojenci Dijaškega doma, ima ta kar primerno lego. Mimo doma vodi tudi redna mestna avtobusna proga na Katinaro.

Obzidje Dijaškega doma zajema 6200 kv. metrov zemljišča, na katerem stojita dve stavbi: stara dvonadstropna vila in nova, mogočna stavba Dijaškega doma, ki je bila zgrajena po načrtih priznanega arhitekta Eda Mihevca. Že sam park z zelenjem in pisanim cvetjem prepriča obiskovalca, da imajo gojenci v Dijaškem domu zelo prijetno in kulturno okolje. V parku sta tudi dve igrišči za odbojko, da se more dijaška mladina v prostem času ukvarjati tudi s športom.

Vstopimo v glavno, v novo zgradbo Dijaškega doma. V pritličju veže oba oddelka, to je fantovski in dekliški velika, svetla jedilnica z odrom. V pritličju so še kuhinja s skladiščem, pralnica in likalnica, garderoba za zunanje gojence in shramba obutve rednih gojencev.

Iz pritličja vodita dve stopnišči na fantovsko oziroma dekliško stran. V prvem nadstropju sta v obeh oddelkih po dve učilnici, prostorni veži, pisarna uprave, sprejemnica in glasbena soba.

Spalnice so v drugem nadstropju. V vsakem oddelku je po pet spalnic. Tu so ob dolgem hodniku razmeščene umivalnice, kopalnice in stranišča. V tem nadstropju imata svoji sobici vzgojitelja, odnosno vzgojiteljici.

Tudi prej obstoječa stavba je vključena v sklop dijaškega doma. V pritličju so poleg hišnikovega stanovanja še telovadnica, čitalnica s časopisi, revijami in družabnimi igrami in delavnica, ki je na razpolago

gojencem, predvsem dijakom, ki obiskujejo industrijsko strokovno šolo.

V prvem nadstropju stare stavbe sta še dve spalnici za gojence-višješolce ter bolniške sobe in ambulanta.

Lahko rečemo, da so bili ob idejnem načrtovanju novega dijaškega doma upoštevane vse zahteve za sodobno urejen vzgojni zavod. Opisani ugodni materialni pogoji omogočajo Dijaškemu domu, da nudi zaupani mladini dobro vsestransko vzgojo. Prva je skrb za resen in učinkovit študij, za dober šolski napredek gojencev. V rednih učnih urah so gojenci pod nadzorstvom vzgojiteljev, ki nudijo otrokom tudi konkretno pomoč pri učenju in izvrševanju nalog. Vzgojitelji so tudi v stalnih stikih s profesorji svojih gojencev, da morejo ob informacijah in nasvetih profesorjev pravilno usmerjati njihov študij. Ta naloga prav gotovo ni lahka, saj imamo opraviti z najrazličnejšimi težkočami, ki jih postavljajo raz-

V obednici

V učilnici

V spalnici

lična inteligenčna stopnja dijakov, pomanjkljivo znanje prenešeno iz prejšnjih šolskih let, pa tudi razne negativne lastnosti gojencev kot so lenoba, površnost, nesamostojnost in druge, katerim moramo iskati izvor v napakah domače vzgoje morda celo daleč nazaj v dijakovo detinsko dobo. In tu že prehajamo na široko področje vzgoje, ki jo nudijo vzgojitelji in vse domsko okolje svojim gojencem. »Sto ljudi — sto čudi« pravi hrvaški pregovor. In v dijaškem domu je sto in še več »čudi«, sto in še več najrazličnejših značajev z mnogimi dobrimi in seveda tudi slabimi lastnostmi, ki so rezultat pozitivnih in negativnih vplivov, pod katerimi je otrok živel in rasel od svojih prvih dni življenja. Brez toge uniformiranosti poseže dijaški dom v to mlado rast in poizkuša izravnati v značaju posameznika vse ono, kar ne velja in podpira razvoj njegovih dobrih lastnosti.

Ob spoštovanju individualnosti vsakega gojenca, ne da bi se mu nasilno vrinili, iščejo vzgojitelji prijateljskega, pristrčnega stika z vsakim posameznikom. Pristen in najbolj učinkovit vzgojni vpliv je dosežen šele takrat, ko gojenec ne ravna pravilno, ker mora tako ravnati, ker mu je bilo tako ukazano, temveč ko uravnava svoja dejanja po željah vzgojitelja, ki ga je gojenec iz lastne zavesti sprejel za svojega svetovalca. In k takemu, popolnemu in iskrenemu vzgojnemu vplivu stremi Dijaški dom.

V družinskem vzdušju, ki vlada v Dijaškem domu in ob dragocenem sodelovanju staršev, ustvarja domska vzgoja v mladi zavesti svojih gojencev trdne etične, socialne in kulturne osnove, ki omogočajo skladno rast mladostnikove osebnosti.

Prav gotovo je v tem poslanstvu najvažnejši razlog za obstoj Slovenskega dijaškega doma v Trstu.

Življenje in delo borca za ljudske pravice

Ob 65 - letnici Ferdinanda Ferjančiča

S trga Stare Mitnice v Trstu vodi ozka, mračna ulica proti Splošni bolnici. Z vegastega tlaka iz razbitih kamnitih plošč vodijo široki oboki v male trgovine, v zapuščen bar, v obrtniške delavnice v vi sokih začrnelih hišah z razlupljenim ometom po stenah, pod okni z razobešenim perilom. Na gorenjem koncu, na desni strani je delavnica z napisom »Tapezzie-re« (Tapetnik).

Tu spet dela na svoja stara leta, po dolgoletnem presledku, tržaški socialni in politični javni delavec F. Ferjančič. Po osem, deset ali če treba tudi dvanajest ur na dan se tu ubada, da pretolče teden zase in za preostalo družino.

»Taka je bila vedno usoda revolucionarja ali tudi le opozicionalca proti vladajoči kasti v Trstu«, — je pripomnil med pogovorom stočno vdano, komaj z rahlim nadihom zagrenjenosti.

Rojen sicer v Vipavi pred 65 leti, je preživel vse svoje življenje v Trstu v zelo skromnih razmerah obrtniške družine. Obisk slovenske šole pri Sv. Jakobu se mu je globoko vtisnil v spomin, pod vzgojiteljskim vplivom voditelja Andreja Čoka, ki je zaradi neomahljivega prepričanja in dela umrl med drugo svetovno vojno v fašističnem zaporu v S. Gimignano v Toskani. Z značajno narodno zavestnostjo je vplival nanj tudi Čokov brat, njegov šolski katehet, župnik pri Novem Sv. Antonu, ki mu je vzbudil zanimanje za gospodarska vprašanja ljudskih koristi, za združništvo.

V njegovi otroški in mladostni dobi doraščanja so Trst pretresale silovite socialne in politične borbe, ki so dojemljivo otroško naravo oblikovale in takoj pritegnile v svoj vrtoglavni vrtelec. Bila

je to junaška doba tržaškega delavstva, ki je takrat veljalo za najbolj socialistično borbeno v avstroogrski monarhiji in je neredkokrat obvladovalo tržaške ulice in trge ob svojih manifestacijah in demonstracijah. Z njimi se je prepletal buren prepoved narodne zavesti slovenskega dela prebivalstva, ki se je borilo za enakopravnost z italijanskim življenjem. Zato je bilo pravzaprav naravno, da je Trst imel kot edino avstrijsko mesto državno policijo, namesto lastne, mestno-avtonomne.

Neizbrisno so se vtisnili v doraščajočo duhovnost krepkega dečka poulična vretja prvih kolikor toliko demokratičnih volitev v dunajski parlament 1908. leta. Te so vrgle ob tla mit o vseomogočnosti tržaške italijanske šovinistično-liberalne »ka more«, ki je dotlej nepretrgano vladala v korist bogatega italijanskega meščanstva le s pomočjo reakcionarne mestne ustanove. V mestnih okrajih je krepko zmaga socialna demokracija obeh tržaških narodnosti, v okolici pa slovenski kandidat dr. Rybar. Udeležil se je takrat vseh akcij za plakatanje za slovenske volilne liste. Mladi kritični duh so presenečale surove spletke in sleparije vladajočih nacionalistov, ki so poskušali rešiti svoje koristi z vsemi, tudi zločinskimi sredstvi. Poznan mu je Italijan, ki je volil nič manj kot devetkrat za nacionalistično listo.

Mladi tapetniški pomočnik, ki je pretolkel že od 13. leta dalje pri raznih tapetniških mojstrih vse stopnje mladeniškega razvoja ter vse mogoče tegobe mladostnega obrtniškega delavca z zelo aktivnim sodoživljanjem vseh javnih vretij, je doživel svoj borbeni krst že nekaj let pred začetkom prve svetovne vojne. Vro-

či in tudi telesno zelo krepki in bojeviti mladenič je bil povsod v prvi vrsti, pa tudi v pouličnih demonstracijah in če treba tudi pretepih. Takrat ga je izvolila mladina pri Sv. Jakobu za predsednika društva narodno socialistične mladine (mladinski odsek delavskega narodno socialističnega gibanja, ki ga je vodil v okrilju »Eдинosti« dr. Matko Mandić, sicer v zelo demokratskem, vendar v nemarksističnem, nerazrednem duhu). A takrat je vstal odvetnik dr. Požar in uspel razveljaviti izvolitev z utemeljitvijo, da bi avstrijska oblastva, gotovo razpustila društvo, če bi mu predsedoval tako »anarhistično«-levičarsko nemirni duh. Mladi Ferjančič je tedaj spoznal dokončno samega sebe ter uvidel, da je njegova pot — v socializmu.

Ko je govora o takratnem socialističnem gibanju, je opomnil Ferjančič, ne smemo pozabiti mogočnega vpliva, ki ga je izvajala ruska revolucija l. 1905. na petrogradskih ulicah. Takrat so uprizorili tržaški socialisti poulične demonstracije in parlamentarne volitve l. 1908. so se vršile še pod tem mogočnim vplivom, celo z udeležbo nekaterih italijanskih socialističnih poslancev iz kraljestva pri volilnih manifestacijah z vzklikanjem ruski revoluciji.

Važna preizkušnja za doraščajočega socialista je bilo gibanje ob premestitvi slovenskega učiteljskega iz Kopra v Gorico.

Kakor znano je uspelo dobro desetletje prej združenim naporom avstrijsko-velenemskih ter v deželnih zborih in tržaški občini vladajočih italijanskih nacionalistov, da so novoosnovano slovensko učiteljske konfinirali v Koper, v malo istrsko italijansko nacionalistično mesto, da bi onemogočili vsak socialno-kulturni vpliv porajajočega se kulturnega žarišča slovenskih profesorjev — javnih delavcev in dijaštva na slovensko pokrajino. Malo let pred I. svetovno vojno pa je le uspelo s prizadevanji narodno osvobodilne posebnosti ob prvih demokratičnih parlamentarnih volitvah l. 1908. uveljavljene mlade slovenske demokracije, da je izsilila premestitev učiteljskega v Gorico, kjer se je res v naslednjih letih krepko uveljavilo.

Proti tej preselitvi so priredili tržaški nacionalisti politično zborovanje v Politeama Rossetti. Glavni govor je imel socialistični odpadnik - disident Pagnini. Zato so se tej šovinistični prireditvi protivili zlasti socialisti. Mladi socialisti, so zasedli galerijo in motili zborovanje ter

zatem nadaljevali s protidemonstracijo po ulicah. Seveda je bil kot navadno mladi Ferjančič v prvi vrsti in ob tej priliki zaprt ter s policijsko odredbo obsojen na 14 dni zavora, ki ga je odsedel v Ul. Tigor (onega v Ul. Coroneo so dogradili šele do l. 1914.). A ob tej priliki je pripomniti, da avstrijski zapor ni bil tako idilično zatočišče lačnih, kakor se na splošno misli. Jesti so res dajali trikrat na dan, toda jetniki so n. pr. na enournem sprehodu morali stalno krožiti v gosjem redu, drug za drugim v krogu, ki mu je bil na sredi jetniški stražnik, ki je pazil, na ta »red« in na to, da jetniki niso spregovorili med seboj niti besedice. Tudi kaditi je bilo prepovedano itd.

Nekaj podobnega se je pripetilo ob izbruhu svetovne vojne l. 1914. Vest o atentatu v Sarajevu na prestolonaslednika Franca Ferdinanda je padla prav ob času vseslovenskega sokolskega izleta na Opčinah, skupno s prepovedjo prireditve, kar so udeleženci sprejeli s hrupnim protestom. Sam dr. Vilfan je miril duhove, a ne s posebnim uspehom. Po tržaških ulicah pa so priredili socialni demokratje krepko protivojno demonstracijo. Medtem so tržaški italijanski nacionalisti demonstrirali po ulicah za vojno s kroženjem z improviziranimi italijanskimi trobojnicami iz papirja, seveda z upanjem, da bo Italija nastopila ob strani Avstrije kot zaveznica ter to seveda izkoristila z deležem pri delitvi Balkana, posebno v Albaniji ali pri kakem delu jugoslovanskega ozemlja.

V tej dobi in še kasneje med vojno je obiskoval predavanja tudi italijanskega Centro di studi sociali, ker je bilo delo slovenskih socialnih demokratov takoj spočetka onemogočeno, kot delo ostalih slovenskih organizacij obdolženih srbofilstva. Saj so bili sprejeli l. 1903. socialni demokratje, slovenski, hrvaški in srbski, z uradnim nazivom »jugoslovanske socialno-demokratske stranke« v svoj program tudi ostvaritev samostojne jugoslovanske državnosti. Kot se je Ferjančič še dobro spominjal, je bil tudi Gavrilović, eden izmed sarajevskih atentatorjev, član tržaške organizacije Jugosl. socialno-demokratske stranke, ko je bil tiskar pri »Eдинosti«. Že v onih letih se je Trst potegoval, da bi postal osrednji sedež celotne stranke zaradi svoje socialistične revolucionarnosti.

Med vojno je bil z zloglasnim primorskim 97. pešpolkom po izbruhu sovjetske revolucije z avstrijsko okupacijsko voj-

ske v Ukrajini. A tudi v avstrijski vojski je že močno vrelo in Ferjančič je bil gotovo med najbolj vročimi. Že na poti proti Odesi so se uprli v ukrajinskem mestecu Razdelni, da ne gredo več naprej. V Proskurovu so že burno demonstrirali proti vojni. In ko so se začele borbe proti boljševikom si 97. polka niso upali več poslati v borbo. V Odesi so vojaška oblastva ustanovila posebne kazenske »disciplinske oddelke« za nezadovoljneže. Ves polk so razdelili v male oddelke, ki so jih lahko močno nadzorovali pri malih akcijah. Takrat je Ferjančič že imel zvezo z Maruško, boljševiškim poveljnikom v Elizavetgradu pri Odesi. Nedolgo zatem so nemške čete mestece osvojile ter Maruško ustrelile. A revolucionarno gibanje med vojaštvom se je le širilo in drug za drugim so padali najbolj reakcionarni in zagrizeni častniki, od krogel lastnih vojakov. Coslovicha, bataljonskega poveljnika so ustrelili še v Tereseniju in ga vrgli v reko.

Ko so obkoljevali neki kraj, da ga »očistijo« štirih boljševikov, je bil prvotno določen za skupino, ki naj bi to izvršila tudi Ferjančič. Poveljnik, zagrizen koroški Nemec, se je začel tej odločitvi smejati, da se je tolkel z rokami po kolenih.

»Saj je Ferjančič bolj boljševik kot vsi štirje vaški boljševiki«.

V mesecu septembru 1918. je dobil dopust. Ostal pa je enostavno doma v Trstu ter se ni več vrnil v Ukrajino. Razkroj in demoralizacija v Avstriji je takrat že toliko napredovala, da je bilo očitno da gre h koncu.

V Trstu je bila lakota in divjala je »španska« s tako silo, da niso več mogli pokopavati mrtvecev. V oktobru je bilo na pokopališču pri Sv. Ani 600 nepokopanih trupel. Med časopisnimi oglasi so se čitali razpisi pogrebnih podjetij, ki so iskala delavce, ki znajo zbijati krste. Prostitucija se je bila razpasla do nikdar doseženega viška. Po podjetjih in javnih ustanovah, po bolnišnicah, sirotišnicah itd. so se vrstile stavke.

29. oktobra je začela demonstrirati proti vojni napredna mladina, a kmalu so prevladali iredentisti. Naslednjega dne se je podala demonstracija od Sv. Justa proti Jezuitom. Jetniški duhovnik je demonstrante rotil, naj se ne bližajo zaporom, češ da bodo jetničarji streljali. Udrli so župnijska vrata in razbili vrata, ki so vodila k zaporom. Ferjančič je bil sveda spet prvi, ki je udril ter se spoprijel z jetniškim načelnikom, priletnim avstrij-

Ferdinand Ferjančič

skim kapetanom. V borbi mu je iztrgal puško in sabljo in ga medtem lahko ranil. Podobno so opravili še z drugim jetničarjem ter hiteli odpirati celice političnim jetnikom. Medtem pa je za njimi udrla drhal tudi v jetniško blagajno in omare ter pokradla jetnikom denar in dragocenosti.

»Tako je v Trstu umrla Avstrija«, je zaključil Ferjančič.

Vse je bilo pijano od veselja, da je vojna končana in da so svobodni. A vsepovsod je bila brezkončna zmešnjava. Vsaka politična akcija je bila nemogoča. Obe tako slovenski kot italijanska socialno demokratska stranka, sta bili razpuščeni že med vojno in nista imeli tajnih organizacij. Menda so se še najprej nekako znašli italijanski iredentisti.

Edini izhod iz tedanjega položaja je bila zavezniška zasedba, ki jo je šlo tedaj zahtevati odposlanstvo tako imenovanega Odbora za javno zdravje. Na torpedovki z jugoslovansko zastavo in jugoslovanskim poveljnikom so odpotovali proti Benetkam odposlanci: Cernitz za italijanske socialiste, dr. Ferfolja za slovenske socialiste ter Samaya za italijanske iredentiste. Le temu zadnjemu niso zavezali oči,

ko so v Benetkah pluli mimo vojaških objektov. Sicer pa so z ostalima dvema socialističnima odposlancema ravnali kot s talcem.

V Trstu so medtem poskušale za prvo silo rešiti red in mir tri prevladujoče struje: socialisti, italijanski iredentisti in Slovenci, vsaka na svoj način z organizacijo lastne straže. Slovenske vojake, povratnike z raznih bojišč, je dr. Otokar Rybar zaprisegel za novoustanovljeno jugoslovansko državo že 28. oktobra, enako tudi vso nekdanjo avstrijsko vojno mornarico. Po mestu so vihrale slovenske trobojnice. To seveda ni preprečilo spopadov med stražami samimi. Ferjančič sam je bil priča spopada med slovensko in italijansko stražo pri postaji openskega tramvaja, kjer je padel slovenski stražar.

Kakor znano so namesto zavezniških čet prispele v Trst italijanske, na bojni ladji »Audace«. Pretežni del prvih čet so bili karabinjerji z operjenimi klobuki. Od delki po kopnem so prišli kasneje s tovornimi avtomobili z belimi zastavami.

FAŠISTIČNA DOBA

Sedaj so se šele prav razmahnile iredentistične skupine. Že prvi dan so poskušali v takem spopadu vreči Ferjančiča v morje, ko je sodeloval pri delavskih oddelkih. Znano je da so v Trstu take nacionalistične oborožene skupine obstajale že od prvega trenutka zasedbe, in so se vedno močnejše organizirale, ne da bi jih oblastva pri tem ovirale. Poznala so se na zunaj le po raznobarnih ovratnicah. Delavstvo je zato poseglo po samoobrambi in padali so ti predčasni fašisti kakor tudi še številnejši delavci še preden so se začele ustanavljati prve fašistične »skvadre«, ki so se, kot znano, najprej osnovala ravno v Trstu, prej kot po ostali Italiji.

Ferjančič je sodeloval pri neštetihih takih spopadih, in mnogo njegovih sodelavcev je padlo v raznih zasedah in nihče še ni zbral imen vseh padlih v takratnih borbah.

Seveda so v enaki meri napadale, že od prvega trenutka, tudi slovenske edinjaške organizacije. Pri požigu Narodnega doma so Ferjančiča fašisti ranili, ko je pri požaru pomagal ognjegascem, da bi držali platna za reševanje nesrečnikov, ki jih je ogenj zatekel v gornjih nadstropjih in so skakali na ulični tlak. Takrat je pomagal rešiti ženo onega nesrečnega lekarnarja, ki se je pri padcu ubil, — že-

na pa je bila le ranjena, — a sam je to plačal pred pobesnelo drhaljo, ki ji je pomagala policija in vojska.

Privedlo bi nas predaleč, če bi hoteli opisovati vse podrobnosti takratnega življenja in dela, bila bi snov za celo knjigo. Navajamo le semintja dogodke, ki naj nam dajo vsaj malo pojma o takratni politični sredini pod fašistično strahovlado.

Po neprestanih napadih fašističnega »škvadrizma«, podprtega po vseh takratnih oblastvih, je bila delavska organizacija po nekaj letih, kljub požrtvovalnemu odporu in junaštvu, prisiljena stvarno v ilegalo. Vsi vidnejši ljudje so se morali skrivati, če so hoteli ostati živi ali nadaljevati z delom. Tako so n. pr. od delavskih članov tržaškega občinskega sveta, prof. Genarija fašisti zabodli, svetnika Visintina ubili, Juragi so dali piti ricinovega olja, kovinar Lončar pa se je še skrival. Učitelja Berceta so šli fašisti poiskati na dom na Katinaro, ga ubili ter ga vlačili privezanega za noge k tovarniku po kraških vaseh, in strahovanje na ših ljudi. Urednik »Dela«, Ivan Regent se je tudi skrival pred »škvadrismi«, ki so ga večkrat iskali. Že takrat mu je bil Ferjančič v krepko pomoč, posebno za organizacijo po Krasu in po Goriškem. Seveda je moral ob priložnosti tudi sam bežati pred fašisti, ko so ga prišli iskat. Za zadnje parlamentarne volitve i. 1924. je vodil vse priprave na Goriškem, kamor ni več mogel — takrat že na smrtni postelji mladi urednik »Dela« Jože Pertot. Sam je zastopal strankino listo v Vipavi, kljub grožnjam v sami volilni komisiji. Ob tej priliki mu je uspelo ubežati zasedi s puškami na drevesih, fašistom, ki so ga hoteli ustreliti. Vendar je povsod še držal sestanke ter celo lepil letake po Ajdovščini in Vipavskem v spodbudo drugim.

Po odhodu Ivana Regenta v inozemstvo, ko mu je postalo življenje in delo docela onemogočeno, je Ferjančič prevzel njegovo mesto in je bil tudi formalno sprejet za člana osrednjega odbora delavske stranke za vso Italijo, seveda za slovenski del, medtem ko je bil imenovan. Debeutz za italijanski del Julijske krajine. Treba je bilo vzdrževati in obnavljati delo in organizacijo po vsej deželi.

Do l. 1935. je bila na njegovem domu »javka« za strankine poverjenike in pribežnike iz vse Italije, in tudi iz inozemstva, ko so se vračali na delo. Nikdar ni vodil računa o tem kdo so bili vsi ti ljudje, ki jih je sprejemal, največkrat sko-

ro bose in lačne ter brez denarja, ki so si bili komaj rešili borno življenje. Gospodarsko je prišel na rob propada s podpiranjem vsega iz lastnih sredstev, toliko bolj, ker je v teh letih delo močno upadlo zaradi pogostih odsotnosti zaradi političnega dela in zaporov. Posebno po uvedbi izrednih zakonov l. 1926., meseca novembra so pribegali v množicah. Do 16 — 17 ljudi je prenočevalo pri njem istočasno, pa četudi deloma na tleh v delavnici ali na domu.

»Ako ne moremo čez mejo, poginemo pod fašističnimi bodali«, — to je bil položaj teh skupin, in tudi n. pr. velike skupine iz Toskane. Dal jim je denar, določen za plačilo delavcem v lastni delavnici. Poslal je takoj Turka (očeta Danila Turka-Joca od Sv. Ivana) v Bazovico, da so pripravili vse potrebno za prehod, vodnike do Pivke itd. Drugi so odhajali po zvezah preko Reke. Naslednjo noč, po naporni hoji, so bili že preko meje. Tako so prešli mejo nekdanji uredniki lista »Il mondo« in celo krščansko-socialnega »Avvenire d'Italia«. Tako je šel kasneje Gopak, da je odšel v Španijo, kjer je padel v borbah proti združenim fašistom. Pri njem je dobil zavetje Koprčan Vidali (po njem je tam poimenovana ulica), ki ga je malo zatem srečal v zaporu. Tu se seveda nista smela poznati, dasi bi poznavalec lahko prepoznal njegove čevlje, ki jih je nosil Vidali.

Ko je z izrednimi zakoni novembra 1926. postala delavska stranka nezakonita, sta v njegovi delavnici z Jaksetichem takoj sestavila na delavce proglas: kljub vsemu se borba proti fašizmu mora nadaljevati, do njegovega uničenja!

Seveda pa je imel takrat, poslej in prej, sodelavce, od katerih jih je mnogo sam pritegnil k sodelovanju, kot n. pr. mladega Albina Vodopivca iz Kamenj na Vipavskem in Budina s Koludrovce. Na Opčinah je z njim sodeloval Malalan, na Krasu Boneta, v mestu in na deželi mladi Vlado Martelanc, Lojze Budin, in prve čase še tudi Kogej iz Idrije. V tem zadnjem je Ferjančič prvi zaslužil ovaduha, sodeč po njegovem ravnanju.

»Ali je ta človek neodgovoren, ali pa ovaduh!«, — je svaril Vodopivca. A ta je šel kljub njegovemu svarilu k njemu v Tržič, kjer so ga zaprli. Kogej je kot znano sicer kasneje ubil zanesenjaški Bregant iz Gorice, ki je tudi sam to plačal z življenjem.

Kljub temu Ferjančič ni nikdar mislil na beg. Sicer je priznal, da mu je pri tem

ogromno pomagala predvsem požrtvovalna soproga Mara z vedno pozornostjo, sprejemanjem ljudi in vesti ter materiala, s svarili ob pravem času, mnogokrat celo s straženjem sestankov, ali pa tudi mlade hčerke, s prenašanjem materiala itd.

Vendar pa včasih le ni ušel svoji usodi, n. pr. na božični predvečer 1931., ko so zaprli, vsled izdajstva, večjo skupino mladincev in tudi njega. Na srečo je prišla že naslednjega leta splošna amnestija. To okolnost so hoteli izkoristiti policijski komisarji, trdeč, da je njega prav osebno pomilostil sam Mussolini, da bi mu s tem izsilili kako hvaležnostno izjavo za »duce«-ja, ki naj bi ga onemogočila pred zvestimi protifašisti. Ko se jim to kajpak ni posrečilo, je bil naslednjega meseca, maja 1932. pred prefekturno komisijo za konfinacijo in opomin, obsojen na dve leti policijskega nadzorstva. To je pomenilo obvezne pripre ob vseh političnih dogodkih in obiskih v Trstu. Sicer pa to ni bilo nič novega, — le nekako uzakonjeno še ni bilo.

VOJNA DOBA

Takoj po vstopu Italije v vojno, 2. jun. 1940. so ga seveda zaprli in v pričakovanju procesa (v zvezi s skupinami Pinka Tomažiča) je sedel v zaporu do konca aprila naslednjega leta. Zatem je bil interniran na malem skalnatem otočku Tremiti in tam prestradal vso fašistično vojno do njenega padca, do 17. sept. 1943. Kljub odmaknjenosti so le uspeli interniranci prejemati vesti. Ustanovili so NOO, ki se je začasno skrival pod imenom Odbora za zaščito koristi internirancev. Ta je Ferjančiča poslal na kopno, da najde zveze in jih osvobodi. Toda v Brindisiju, kjer je imel takrat začasno svoj sedež italijanski kralj, so ga takoj zaprli Badoglievi karabinjerji. Med prepeljavanjem ga je videlo več starih tržaških znancev iz raznih političnih celic Julijske krajine, mornarjev vojne mornarice.

»Glejte, tapetnika peljejo karabinjerji!« je neko zakričal na neki bojni enoti. Vest se je raznesla kot iskra ob požaru in moške so takoj zaslužili kakšni so politični vetrovi Badoglieve Italije. One, ki so uspeli približati se mu je napotil v Bari, kjer so se že začeli zbirati partizani po raznih anglo-ameriških taboriščih kot begunci iz taborišč internirancev, iz »delovnih bataljonov«, vojni jetniki politični obsojenci iz italijanske vojske itd.,

seveda večina Primorcev. Prva posledica onega krika in srečanj je bila, da so politično najbolj zreli začeli zapuščati Badogliovo vojsko, zatem pa ostali v vse večji meri, ter se zatekali v Bari.

Značilna je okolnost, da je prinesel neki francoski časopis »Le Combat«, neposredno v naslednji dobi članek z naslovom: »Sto ljudi, ki je l. 1943. spremenilo lice Srednjega vzhoda«. Med temi sto ljudmi je tudi Ferjančičevo ime.

Končno je uspelo tudi njemu prebiti se do Barija. V taborišču v Carbonari, v neposredni bližini mesta, kjer se je nabralo po vojaških barakah na tisoče raznih pribežnikov, tudi izza nemško-zavezniške fronte, ki je takrat še stala nedaleč proti severu, so se začele vroče borbe med partizansko NOV ter med pristiži jugoslovanske kraljevske vojske — četniki. Ferjančič se je seveda takoj z vsem ognjem zavzel za partizansko vojsko ter bil izvoljen že v začetku oktobra 1943. leta za prvega predsednika slovenskega NOO v Carbonari. Taborišče je upravljala angleška vojska, ki je izvajala vse mogoče pritiske in spletke pri četniških organizacijah. Kraljevski polkovnik Živković je takrat osebno prišel v Carbonaro, da bi vplival na usmerjenost taboriščnikov. Izžvižgala ga je velika večina in zaman so bili vsi napor, da bi menjali razpoloženje v prid četnikom. Ko ni šlo zlepa so poskušali zgrda. Zaprli so taborišče, da bi preprečili vsak stik z zunanjim svetom. NOO pa so aretirali in ga prepeljali 6. nov. 1943 v mestne zapore, tako predsednika Ferjančiča kot tajnika prof. Dolfeta Vogelnika, Malalana z Opčin, Kralja s Trebč, ki je bil že prej s Štokom v Južni Ameriki, in še druge člane odbora (vseh je bilo 14). A vse je bilo zaman. Vse delo je bilo že prej dobro organizirano in razpoloženje se nikakor ni dalo menjati s kakimi desničarskimi improvizacijami. Ferjančič je bil 3 dni prej izvoljen za predsednika Jugoslov. NOO v Carbonari. A ni ostalo pri tem. Še oktobra ga je Vida Tomšičeva poverila za novačenje partizanov za I. prekomorsko brigado, v katero se je včlanil kot prvi. 1. novembra je bil določen za političnega komisarja I. slovenskega bataljona prekomorske brigade.

Prej omenjeni zapor pa je trajal le teden dni, do 13. nov. 1943. Izpuščen je bil ves odbor z odlokom, da je izgnan iz Italije, toda v nekaj dneh se je položaj že povsem obrnil. Dne 17. nov. ga je že sprejel v stari luki v Bariju, skupaj s

črnogorskim višjim častnikom, kasnejšim generalom Čelebićem — angleški častnik, Churchillov poverjenik Mac Leanu in jima javil kot najvidnejšima zastopnikoma NOO v Bariju oz. v Južni Italiji, da je Glavni štab angleškega Združenega kraljevstva partizansko vojsko priznal kot sobojevniki.

Pri tem naj nas ne preseneča okolnost, da je bil SNOO takoj pri roki, v Bariju, komaj tri dni po izgonu iz Italije. Bili so res izgnani z Italijanskega ozemlja že imenovano noč, toda le na jugoslovansko ladjo »Sitnico« (prejšnjo »Risano«), ki je prevažala partizane in opremo čez Jadran v Dalmacijo. Zraven pa so dobili navodilo, da naj se obračajo za vse zadeve na prisotnega ameriškega oficirja. V luki je bila takrat zasidrana tudi druga jugoslovanska ladja »Makarska« z jugoslovansko delegacijo iz domovine. Se razume, da je ostal ves NOO še vedno v luki, na delu in v pričakovanju dogodkov.

Ne smemo namreč pozabiti ogromnega dela, ki ga je takrat opravljal SNOO oz. malo kasneje JNOO v Bariju, ki je obveščal po vsej Južni Italiji raztresene Primorce in ostale Jugoslovane po raznih taboriščih, v italijanski vojski ali tudi v zavezniških službah ali na zasebnem delu in podjetjih, o političnem položaju, s tiskom in odposlanci, ter o tem, da se v Bariju snujejo prostovoljni partizanski oddelki jugoslovanske vojske. Intervenerali so pri italijanskih ter zavezniških oblasteh, da so dopuščali odhajanje iz omejenih edinic in z dela. Seveda to največkrat ni šlo gladko in naši ljudje so večji del morali bežati. Zato jim je bilo treba olajšati možnost gibanja, bodisi s civilno obleko, predvsem pa z organizacijo prevažanja. Kar je bilo takrat prometa je bil strogo vojaški. Ni bila malenkost organizirati prevoz, saj je šlo za tisoče in celo desetisoče ljudi, največ Primorcev. Neredkokrat so jih namreč, posebno italijanska vojaška oblastva, zapirala že vnaprej ali pa na begu in jih zatem postavljala pred vojaška sodišča kot dezertarje — vojaške begunce. Le v nekaj krajih so se našli razgledani, napredni ljudje, ki so naše Primorce že takrat priznavali kot — inozemce. In Anglo-Amerikanci so seveda največkrat podpirali takr. legalistična pojmovanja, ker so se že zavedali, da gredo begunci skoro izključno v partizanske organizacije, katere so zavirali na vse mogoče načine. Da bi že po taboriščih zbrane begunce odtegovali partizanski vojski so jih n. pr. hoteli prevažati čez morje

v Egipt. Tako so izpraznili vse prebivalce taborišče v S. Maria Leuca, v bližini Lecce itd. ter jih prevažali v zbirno središče v Tarentu, od koder so jih v pomorskih konvojih prepeljavali v Afriko. Ljudem so ostali v težkem spominu časi prave internacije pod šotori sredi puščave v El Šatu, kjer so mnogi pomrli.

Tako se n. pr. nikdar ni posrečilo, da bi z intervencijami ali z napol ilegalnimi ali zakonitimi prevozi rešili s Sardinije preko 5000 prejšnjih italijanskih vojakov iz delovnih bataljonov, ki so hoteli v partizane. Anglo-ameriška vojaška oblastva so jih strpala v nekake nove »delovne bataljone«, ki so jih kasneje po vseh pritiskih le prepeljali — na Korziko in odtod v Južno Francijo. Nekaj podobnega se je godilo na Siciliji, le da tu morje ni bilo tako nepremostljiva pregrada.

Obseg vseh teh množic si vsaj približno lahko predstavljamo, če vemo, da je prišlo n. pr. v samo taborišče v Carbonari pri Bariju, dokler je bil v vodstvu M. Kmet, preko 24.000 oseb, po veliki večini Primorci. Odpor proti fašizmu, trpljenje pod njegovo strahovlado in obratno, težnja po narodnostni in socialni svobodi, ki naj bi jim spet vrnila človeško dostojanstvo, je bila tako močna, da je niso mogli zavreti ne kazni, ne zapor, ne težave pri prebivanju v Bari ali v druga partizanska zbirališča. Le izredno redke posameznike so premamile lepe plače in velike ugodnosti, ki so jih nudila anglo-ameriška oblastva kot delavcem po raznih tehničnih oddelkih in službah. Moderna zgodovina nam redko drugje nudi tak blesteč vzgled enodušnega odpora in odločnosti zatiranega ljudstva, kakršen je bil ta upor slovenskih Primorcev proti italijanskemu fašizmu. Skoro stoodstotno so zavrnili vse ugodnosti, ki so jih jim nudili zavezniki ter s premagovanjem vseh mogočih ovir prostovoljno hiteli v partizansko vojsko, v borbe proti fašističnim in nacističnim tlačiteljem.

Kakor že omenjeno, je dne 17. novembra 1943. angleški poveljnik v Bariu Mac Lean povabil k sebi gen. Čelebića ter predsednika F. Ferjančiča. Svečano jima je javil v imenu njegovega veličanstva kralja Združenega kraljestva odločitev angleške vlade, da prizna partizanom dejansko sobojevništvo z zavezniškimi silami. V ta namen se je zaenkrat odločila:

1. da bo opremila z vsemi potrebnimi tehničnimi sredstvi, oborožila in prepe-
ljala v domovino 5000 mož;

2. oprema in hrana za pet dni potovanja bo izročena v Italiji, orožje pa ob odhodu iz luke v Bariju;

3. težko orožje bo izročeno na otokih v domovini.

Poleg tega je zagotovil, da dobe v upravo še veliko taborišče v Gravini. To se je v resnici zgodilo dne 19. nov., ko so ga izročili predsedniku JNOO Ferjančiču, ki je kmalu zatem že prisostvoval prihodu partizanskih prostovoljcev iz Carbonare v to taborišče.

Tu se je začela organizacija in vežbanje vojaških edinic tako imenovanih »prekomorskih brigad«. Prva prekomorska je štela dva bataljona Slovencev, skoro izključno primorskih prostovoljcev, — približno 1500 mož, en ženski oddelek stotih partizank in en bataljon jugoslovanskih Židov, mlajših ljudi (starejši so se po ostrih medsebojnih borbah v Carbonari odločili, da odidejo v Palestino), ter tehnične čete, — skupno 2500 ljudi. Ferjančič se je seveda kot prvi vpisal v brigado ter postal politični komisar prvega slovenskega bataljona. Konec novembra 1943. je že bila vsa brigada odpeljana na otok Korčulo v Dalmaciji, kjer je kmalu prejela ognjeni krst v borbah z Nemci.

»Prvi prekomorski« so sledile druge brigade, pet v celoti, stvorjenih v Gravini. Preko 12.000 mož je odtod odšlo v borbe v Jugoslavijo. Prekomorske brigade v Jugoslaviji po veliki večini niso ostale take vojaške enote kot so prispele tja. Iz prve so n. pr. osnovali dve brigadi v Dalmaciji, ki so jim bili priključeni drugi oddelki. Mnogi tehnični, moderno opremljeni oddelki so bili priključeni drugim partizanskim enotam.

Ferjančič je ostal s svojim bataljonom na Korčuli na položajih do januarja naslednjega leta. Tu je težko obolel in prepeljali so ga v bolnico v S. M. Leuca v Južni Italiji. Ozdravljen je spet odšel v zbirno središče v Gravino ter postal spet organizator italijanskega bataljona »Gramsci«. Zatem je bil premeščen v istem činu organizatorja v mestece Diso k snu-
čiči se »Protitankovski boraški edinici«, kjer se ji je priključil še bataljon bivše jugoslovanske kraljeve vojske v Hajfi v Palestini.

Tu je treba povedati nekaj besed o raznih jugoslovanskih vojaških edinicah, ki so bile raztresene po zavezniških ozemljih Srednjega vzhoda od Palestine, Egipta in Severne Afrike tja do Alžira. Bili so to po ogromni večini slovenski Primorci, vojni ujetniki ali ubežniki iz ita-

lijanske vojske, ki so se priključili zaveznikom. Prvi organizatorji so bili častniki jugoslovanske kraljeve vojske in nekaj vojakov, ki so uspeli pobegniti iz domovine poleg primorskih ubežnikov. Preden se je uveljavilo partizanstvo, se je ustanovil samostojen bataljon, okrog tisoč mož v Haifi v Palestini. Več edinic in središče vse organizacije pa je bilo v Egiptu, — saj so se prve jugoslovansko-primorske edince borile proti fašizmu že v bitki pri El Alameinu. V Alžiru n. pr. pa so bili Primorci vključeni v angleške inženjerske čete ter v oddelke RAF, vojaškega letalstva ter v tankovske edince.

Po uspehih partizanskih borb in organizacije je v vseh teh kraljevih enotah začelo vreti in borba proti »kraljevske-mu«-desničarskemu vodstvu je končno onemogočila vsako vojaško uporabo teh edinic. Moralo je priti do odločitve. V nekakem plebiscitu v Hajfi se je 97% moštva odločilo za NOVJ od cellega bataljona 1000 mož. Na pomlad 1944 leta so bili prepeljani v Diso v Italiji. Le v mornariških oddelkih je bil odstotek nekoliko manjši.

Spomladi, marca 1944. je bil Ferjančič poslan kot vodja partizanske vojne misije — skupno z dvema častnikoma, od katerih je bil eden pravzaprav le tolmač za angleški jezik — v Alžir na pogajanja z zavezniškimi glavnim stanom za Bližnji vzhod. Prvotno je bil za to poslanstvo določen sam admiral NOVJ mornarice Srečko Manola. Ko se je pa predmet pogajanj omejil le na vprašanje rojakov iz Julijske krajine, bivših italijanskih vojakov po raznih zavezniških afriških taboriščih, ter večidel že uvrščenih v angleške edince, je bil za to poslanstvo določen Ferjančič. Admiral Manola mu je za pogajanja dal nekaj navodil, da bi dosegel čim večji uspeh, odstop in priključitev vseh teh protifašističnih prostovoljcev v NOVJ in seveda odgovarjajoči vojni material. Doseči pač čim več, to je bila nujnost v onih vojnih naporih, toda tudi če ne bi šlo vse po želji, nikakor pretrgati pogajanja z Angleži.

S svojo misijo je odpotoval z letalom v Alžir ter bil tam nastanjen v najbolj luksuznem hotelu »Alete«. Na stopnicah mu je italijanski uslužbenec prišepetal, da je v istem hotelu nastanjen tudi zastopnik jugoslovanske kraljeve vlade, dr. Miha Krek.

Dne 15. marca, takoj po obisku sovjetskega generala (po poznejših slikah se mu je zdelo, da je to bil Bulganin), je spre-

jel partizansko vojno misijo v zavezniškem generalnem štabu za Bližnji vzhod brigadni general M. Archaed.

Značilno za tamkajšnje ozračje je bilo vsestransko opazovanje obnašanja teh vsemogočih misij. Ko je odhajala sovjetska misija so v vsej okolici napeto opazovali — in to nele čete časnika-jev, ki so prežale na izjave in na slikanje, ter vsemogoče senzacije — kako se bodo pozdravili z našimi partizanskimi odposlanci. Saj je kasneje n. pr. celo glasilo KPI »Unità« napadlo Tita zaradi pretveznega sprejema v Alžiru: časnika-ri so namreč Ferjančiča zamenjali s Titom.

Ferjančičevi misiji so dali Angleži na razpolago dva zvezna oficirja, enega polkovnika in enega majorja, ki sta dobro znala slovenski, srbsko-hrvatski ter italijanski, a se nista izdala, ker je sama misija imela tolmača. Sprejemu in pogajanjem so sledili svečani sprejemi in ogledi vojnih ladij z angleškim ceremonialnim redom pod vodstvom ladijskih kapitanov itd. Tu so se seveda srečali kdaj tudi z drugimi odposlanci, n. pr. češko-slovaškim, avstrijskim itd.

Odposlanstvo je bivalo v omenjenem luksuznem hotelu, vse v preprogah, dragocenem pohištvi, z mehkiimi posteljami, kopalnicami itd., kar pa je imelo tudi kako neprijetno posledico. Ferjančič n. pr. navajen le na trde zaporske, taboriščne postelje, ali celo na gola tla na prostem, v mehki postelji ni mogel zaspati, vedno z občutkom, da se potaplja v razburkane valove. Moral si je pač končno kako pomagati in si sam »postlati« — na tleh, na preprogi, pač na bolj trdni in zanesljivi podlagi, če je hotel zaspati.

V Bari se je vrnil z dvema četama pionirjev s 506 izvežbanimi možmi, Primorci, ki so jim pozneje sledili še drugi.

Kakšen obseg je zavzela organizacija NOVJ v Južni Italiji, nam poda majhen pojem razčlenjenost po raznih krajih. Razen Barija kot središča, in Carbonare, Gravine, je imela na razpolago še dve bolnici, v Grumi za 5000 oseb in v S. Fernandu, kamor so prevažala letala in brodovje ranjence iz Jugoslavije. V letoviškem kraju Cozzanu je bilo okrevališče za bolne in ranjence. Obmorsko mesto Monopoli je imelo jugoslovansko luško poveljstvo, ki je vodilo prevažanje v Dalmacijo in nazaj. V partizanskih mornariških enotah je bilo seveda največ Bar-kovljanov poleg raznih Kraševcev in Tr-

žacarov, ki so seveda tudi najbolj trpeli ob raznih priložnostih, n. pr. ob potopitvi parnika »Ljubljana«. Seveda so bila tu še zbirna središča za obširne prevozne avto-kolone ter tudi letališča za prevažanje na jugoslovansko ozemlje. Letala RAF so prevažala, izkrcavala ali spuščala iz letal na osvobojeno ozemlje cele topniške edinice s topovi, strelivom, konji, tanki itd. V vseh tehničnih četah so seveda prevladovali Primorci, izvežbani že v Italiji ali v angleških vojaških edinicah. Saj je bilo n. pr. v »pionirskem bataljonu« 1200 mož, prej uvrščenih v angleško vojsko, le iz letalskega področja.

Po povratku v Gravino in do konca bivanja v Italiji je bil Ferjančič spet politkomisar v prehodnih edinicah in le nekaj časa med tem je bil še v mestecu Quartu z isto nalogo.

Do meseca avgusta 1944., so odhajale prekomorske brigade v Dalmacijo. Vseh je bilo pet, toda po številu in po tehnični opreми je bilo tu moštva za skoro dvajset brigad. Za njimi pa še seveda druge čete, posebno tehnične z opremo. V novembru pa je spet odrinil v Dalmacijo tudi Ferjančič z novimi oddelki. Z njimi se je prebil skozi Liko do takrat osvobojenega ozemlja v Črnomlju.

Tu je bil dodeljen Glavnemu štabu Slovenije, takrat v Petrovi vasi pri Črnomlju. Sodeloval je posebno z dr. Brecljem in se spoznal z mnogimi osebnostmi partizanskega gibanja, posebno z dr. B. Kidričem.

2. febr. 1945. ga je razrešil vojaške službe tedanji namestnik vrhovnega poveljnika, Popivoda, in dodeljen je bil PNOO za Slovensko Primorje ter na poti iz Cerklana v Renče zadolžen za referenta za združništvo. Po zmagi in osvoboditvi Trsta je bil imenovan dne 9. 5. 1945. za komisarja pri »Delavskih zadrugah za Trst, Istro in Furlanijo«.

Značilna pri izvrševanju te naloge je njegova socialistična zavest, da namreč ni smatral, da je upravičena njegova izključna pravica in dolžnost, da sam upravlja to ogromno zadržno premoženje. Pritegnil si je skupino delavcev in upraviteljev Delav. zadrug, da so z njim soupravljali podjetje kot nekak delavski sosvet.

»Zdelo se mi je samo po sebi umljivo, nekak abc na gospodarskem področju, da delavci sami upravljajo svoja gospodarska podjetja.« — je dejal ob priliki. »In seveda sem to uvedel tudi pri Delav. zadrugah. Delavci so to vedno delali. Kadar so jim prilike omogočale.«

To nam samo dovolj jasno kaže, da so socialistična zavest pri tem izrednem možu, ni bila morda nekaj priučenega. Bila je bistveni sestavni del njegove duhovne narave, ki je vodila v vsakem trenutku njegovo ravnanje, pa naj ga je stalo kar je hotelo. Zato so mu vsi, tudi nasprotniki, priznavali, da je bil vedno nele razumen, marveč predvsem požrtvovalen in nesebičen delavec za boljši, bolj človeški družbeni red.

Modest Sancin

MODEST SANCIN, član Slovenskega gledališča v Trstu že ves čas po vojni, je gledališki človek s svojim poslednjim vlaknom. Zanj ni gledališke dejavnosti, v kateri se ne bi bil z velikim uspehom preskusil. V preteklem letu smo ga videli v dveh komičnih vlogah (v Silnem biču ter v Nimfi iz Centarlnega parmičnih vlogah (v Silnem biču ter v Nimfi iz Centralnega parpojava, ki je večkrat privabljala smeh. Iz svoje bogate zakladnice gledališke prakse pa je Sancin pomagal tudi drugim: v gledališču v Novi Gorici je v pretekli sezoni zrežiral Goldonijevo komedijo Sluga dveh gospodov.

V Lonjerju pred 50-60 leti

Drži, da čimbolj človek leze v zimsko življenjsko dobo, tembolj se mu v mislih vzbujajo lepi in nepozabni spomini na brezskrbna otroška leta, polna prijetnih doživetij, ki so vso to dolgo dobo ostala kot neizčrpen zaklad, naslajajoč dušo, čimdalje bolj pogrezajočo se v zaton. Teh prijetnih občutkov ne bo sicer doživljal človek, ki je vse svoje življenje preživel v kraju, kjer mu je stekla zibelka, pa do takrat, ko ga pokrije rahla domača ruša. Ne! Občuti pa to, in sicer zelo občuti človek, ki so ga življenjske razmere prisilile, da je moral svoj rojstni kraj zapustiti in večino svojega bitja in žitja preživljati izven rojstnega kraja. Zato so spomini, ki se mu pogosto porajajo v mislih, toliko lepši, prijetnejši in dragocenejši. So kakor osvežujoči požirki zdravilne pijače, lajšajoči zadnjo tretjino življenjske poti, katere posebno druga je bila dokaj grda, polna kotanj in drugih nevesčnosti.

Torej — Lonjer! Kdo od Tržačanov in bližnjih okoličanov ne pozna te prijetne vasi — ne posredni tržaški okolici? Vsa vas z licem obrnjena naravnost proti sončnemu zahodu. Posebno nepozaben pogled je nanjo, če jo mahneš od Zgornjega Rocola ali Revoltelle mimo bivšega rumenega financarskega poslopja proti Katinari oziroma Ključu. Takoj po financarskem posloppju se cesta v Lonjer spusti levo navzdol proti potoku »Krnjiu« (tako mu namreč pravijo domačini). Tu je bil svoj čas pravi center lonjerskih peric, kjer so prale, nekatere pa tudi sušile perilo tržaške gospode in si tako s trdim delom služile skromen zaslužek. Dalje od tu se cesta v levo dvigne in pride na cesto pri bivši društveni gostilni ter pelje skozi vas.

Če pa je popotnika peljala pot od financarskega poslopja po »Frned« proti Ključu, je bil ta vzhičen ob krasnem pogledu na svoji levi strani. Prelepa lonjerska dolina, ki se vleče od Spodnjega Lonjer-

ja prav do Ključa, vsa skrbno obdelana. Lepe zorane ali prekopane njive in njivice ležijo druga poleg druge; krasijo jih snežnobelo cvetoče češnje in češplje, temnordečkaste breskve in še drugo sadno drevje. Čedne hiše in hišice se od kapelice po obeh straneh ceste vlečejo k sredi vasi, vse bolj strnjeno se potem nekoliko zavlečejo v Staje; od Hrbca dalje kakih sto metrov se vas deli v »zgurnje« in »dunjne kuart«, nakar pade »prute Vrtače«, kjer je tudi konec vasi.

Lonjerski prebivalci tistega časa?

Kaj drugega kot prebivalci ostalih sosednih vasic! Zidarji, perice in pa kmetje, tu pa tam si je kdo izbral še kak drug poklic. Razen s kmetijstvom so se nekateri ukvarjali tudi s prevažanjem gramoza (batude), peska in zemlje (jerine) za posipanje okoliških cest. Družabnost med prebivalci je bila složna, le tu pa tam je kdo skočil drugemu v lase, kakor je to pač povsod običajno pa se je kmažu nato vse »poglihale«.

Kaj pa naša pesem?

Tudi lepa domača in narodna pesem je bila Lonjercem zelo pri srcu. Če si šel mimo peric, ki so v potoku nad perivniki krivile svoje hrbte in z rokami drgnile kose gosposkega perila, si se neredko moral ustaviti in se veseliti lepega in ubranega petja. Naše pesmice so se vrstile druga za drugo, pa tudi kakšna tržaška je tu pa tam odmevala iz grl oznojenih peric. Kaj pa brhke žanjice (»žeuke«), ki so se proti večeru v manjših skupinah vračale od žetve s Hudega leta? Tudi tu ni manjkalo lepih narodnih pesmic, posebno ko so se z Nove ceste spuščale po Stajah v vas k počitku. Med večernim »koncertom« poljskih čričkov in ob jasnem luninem svitu še lepa pesem žanjic — res pravi užitek!

Pa še neki drugi običaj tedanje starejše moške mladine, ki je res živela v pesmi! Ni minila nedelja, ko bi ti fantje — pa tudi možje — predpoldan iz katinarske cerkve

Pred Zupanovo gostilno pred 60 leti

domov grede pri »Judovcu« in po kolovozu v Vrtačo, ne zapeli po nekaj slovenskih koračnic, da so odmevale daleč naokrog. Ob večernih urah je bilo zbirališče fantov »na Hrbce« v sredini vasi in tudi od tam so odmevale naše narodne pesmice pozno v noč. Se pericam v domači hiši »ob uornah« ni pevska žilica dala miru. Tudi od tod so izvirali napevi priljubljenih pesmic. Ob slučajnih volitvah, ki so ponavadi bile v mestu, so se lonjerski moški zbirali že pred volišči, jo nato skupno mahnili skozi Rocol ali mimo »Lovca« proti svoji rojstni vasi. Prikorakajoč tako do finance, so takoj ob spustu proti potoku že ubrali kako koračnico, kot n. pr. »Slava delu«, »Iz bratskog zagrljaja«, »Slovenac i Hrvat« ali »Zrinjski Frankopan«. Na čelo skupine je stopil nekoliko šepajoči Tonce z veliko zastavo na rami in skupina je tako, veselo prepevajoč, korakala proti vasi. Kakor po navadi so pesmi potekale zelo ubrano; med močnimi basi so se zlasti slišali tenorji Toneta Pez-

delouga, Žušata Štuopatouga in še nekaterih.

Da, po pravici rečeno: Lonjer — vasica delovnih, skromnih in živahnih pevcev!

Sredj vasi Zupanova gostilna. Zaradi lepe lege, senčnatega dvorišča in pa nižje ležečega prostora z mizami ter lepima balinarskima stezama pod košatimi kostanji, na katerih so se proti večeru zbirale trume vrabcev, je nudila prav vabljivo točko nedeljskim mestnim gostom kakor tudi domačinom. Pa kako bi tudi ne bila vabljiva, saj je bila postrežba dobra, vince okusno; gospodar Dreče v starinskih kratkih hlačah narodne noše je bil z gosti vedno prijazen; hčerka Pepka je v kuhinji z dolgim tankim nožem mojstrsko rezala domač pršut, Karlo je iz sodov natakalo v posode pijačo, ki so jo gostom nosili Marička, Netka in Jerne; če pa je bilo gostov že kar preveč, je priskočila na pomoč še kakšna mlajša postrežnica. V kuhinji so po navadi dnevno proti večeru posedali večinoma domačini.

Tu so se sestajali: nadučitelj Martelanc, Žušto Stupatou, Matjouž Stršinou, Joužek Tinatou, Miček Mešnjakou, Vane Prezietou, Dreče Pušarjou, Tone Voucen, Tone Batačar, Joužek Palkou, Pepe Ciebrou, Miče Baruonou, Tine Trčou, Tone Čunen, Štiefan Balgou, Dreče Tietou, Frence Bahalićou itd. — torej bolj resni in starejši možakarji. Pomenkovali so se o tem in onem, tu pa tam se tudi pošalili.

Ko pride tako nekega večera v gostilno tudi Jerne Spižatou, ki je bil razen drugega tudi čevljar, pozdravi zbrane domačine:

»Dober večer, družba!«

»Bug dej, bug dej, Jerne!« odvrnejo pri-
sotni.

Martelanc pa: »O, dober večer, boter Jerne!«

Seveda ga Jerne nekam začudeno pogleda, češ, od kdaj neki sva si midva botra?

»Kako da ne?« odvrne Martelanc. »Niste vi šuštar? Ali ne delate tudi bote?«

»Seveda,« reče Jerne.

»Torej ste tudi boter, kajne!«

Družba se je temu dovtipu smejala in pomenek je tekel dalje.

Za starejšo mladino in pa za večino članov društvene gostilne pa je bilo zbirališče običajno »Pr šocjah«, kjer so fantje vsako leto prirejali na prostem tudi svoje semnje »pod velom«.

To je bila prava mladinska zabava! Trije ali štirje »parterji« in prav toliko »parterie« — vsi v narodnih nošah z velikimi pušeljci — dekleta na prsih, fantje pa na slamenikih — so semenj »držali«. Na za silo zbitem odru so sedeli godci, ki so začeli seveda s kakim valčkom in so se tega otvornitvenega plesa udeležili le omenjeni trije ali štirje pari, nakar se je začelo splošno plesanje. Staro in mlado — vse je poskakovalo in se vrtelo, da je bilo veselje. Sonce je od zunaj pripekalo in čeprav je bila nad glavami »tenda«, so se plesalci vseeno potili že od samega vrtenja, da je kar curljalo z rdečih upehane obrazov. Tudi prah je pri tem igral svojo vlogo! Kako bi je tudi ne, ko je vendar bil od neprestanega drsenja nog tako razdražen, da se je dvigal visoko od tal ter prašil čevlje in obleke plesalcev! Po vsakem končanem plesu so se dekleta v parih sprehajala po plesišču in si z robci ali pahljicami (»žventlami«) sušila potne obraze. Da bi nekoliko pomiril razdražen prah, je takoj po dveh ali treh plesih prihitel na plesišče možakar s kanglo (»šla-

fadurjem«) polno vode in začel škropiti na desno in levo, da so se sprehajalke z vrščem razbežale h kraju.

Pozno zvečer se je tudi ta direndaj na prostem končal in se delno preselil v notranje gostilniške prostore, kjer se je nadaljevalo s plesom, pesmijo in rajanjem, dokler se ni globoko v noč skoraj vse razšlo na »zasluženi« počitek. Tudi skupina godcev se je jela razhajati. Ko niso zmogli več svoje naloge še preostali — boben, kaka dva klarineta in trobenta — je tudi to vzelo svoj konec in so se tako še zadnji ostankarji pobrali v temno noč.

Nedeljsko življenje se je po navadi začelo takole:

Krasen spomladanski dan! Sonce se je že visoko dvignilo in s svojimi rumenimi žarkii obliko nasproti stoječi Frned. Nekako od šeste ure zjutraj so se izza rumenega financarskega poslopja že prikazovali prvi izletniki-kolesarji, ki so se podajali v parih ali manjših in večjih skupinah s fanfarami na celodnevne izlete. Kolesarji v skupinah so bili navadno pripadniki enega ali drugega tržaškega športnega društva in so zato tudi nosili različne čepice z raznobarnimi trakovi počez in emblemi. Razen posameznikov — kolesarjev — so tu pa tam pridrveli še kolesarji na dvo-, tri- ali štirisedežnih kolesih. Nekako proti deveti uri pa so se na frnedski cesti pojavljale še številne eno- ali dvoprežne kočije z bolj »nobel« izletniki v trdih klobukih (»kanah«) in širokih slamnkih (»kaplinih«) z dolgimi pisanimi trakovi. Tu pa tam so se okrog teh kočij vrteli otroci nekaterih lonjerskih družin, ki so gospodi ponujali že prejšnji dan pripravljene šopke trobentic, vijolic, zvončkov, teloha, narcis itd., da si tako iztržijo nekaj drobiža za slučajne potrebe. Z istim namenom je v Ključu čakala na kolesarje še skupinica odraslih fantov, ki so po »Škalcah« nosili izletniška kolesa in se po končanem delu s cvenkom v žepu vračali domov.

Naenkrat pa:

»Friencek, Friencek!« zakliče sestra Marička z dvorišča. »Vide, vide, karuoca brez kunj!« Takoj priteče Francelj iz kuhinje in res vidi, kako se po frnedski cesti s precejšnjo hitrostjo pomika kočija brez konj — pravo čudo! Kako neki je to mogoče! — Avtomobil! Nič čudnega za tiste čase, ko so avtomobili na frnedski cesti bili res bele vrane.

Kar na lepem se okrog 3. ali 4. ure popoldan od Finance na Frnede oglasi avstrijska

cesarska himna »Bog ohrani, bog obvari...«. Oho! To pa je sivolasi Jože »Uorlaneto« (organeto) s svojim dvokolesnim vozičkom, ki ga vodi z eno roko, ker je drugo »žrtvoval« v vojni v Bosni in Hercegovini. Stare avstrijske uniforme še iz tistih časov se Jože nikakor ne more znebiti. Na avstrijski vojaški kapi pripeta nepogrešljiva cesarska kokarda F. J. I., na levi prsni strani pa spominska bakrena medalja za hrabrost! Za cesarsko himno zaigra Jože še »Radecki marš«, pa hajd počasi v vasico naravnost na dvorišče Zupanove gostilne, kjer je že vse polno tržaških in domačih gostov. Po odvrtenju nekaj melodij se Jože podaja od mize do mize in v kovinsko škatlico nabira milodare v obliki vinarjev, krajcarjev, desetic — pa še kaka srebrna krona je padla zraven. Dobrodušni domačini so mu razen drobiža ponujali še po kozarček vina, tako da je naš »Uorlaneto« ob slovesu dobil že bolj kalne oči in se s svojim vozič-

kom nekako v naglici veseleje vračal v mesto.

Tudi drug muzikantski original, ki je ob nedeljah prihajal iz mesta v Lonjer in delal »Uorlanetotu« konkurenco, ne gre iz spomina. Bil je to dobro znan harmonikar »Kajo«. Kdo od starejših Lonjercev ni poznal tega plešastega moža z le redkimi stranskimi lasmi pod ponošeno kapo »na noht«. Prihajal je ponavadi v družbi svoje žene, ki je, medtem ko je on sedel na stolici igral razne operne in druge komade, pobirala v rumeno kovinasto škatlico drobiž. Posebno veselje s Kajotom so imeli okrog njega zbrani otroci, kajti med nategovanjem meha je možakar s prižmurjenimi očmi in močno našobljenimi ustnicami izvabljal z jezika prave slavčkove viže, da je šlo kar skozi ušesa.

Voda in razsvetljava.

Problem zase je bila seveda voda! Napa-
jati toliko živine — volov, krav, konj itd.,

V dolnjem »kuartu« v Lonjerju pred 60 leti

pa še kuhanje, pomivanje, umivanje, zalivanje, pranje — za vse to so šle velike količine vode. In od kje vso to vodo prinašati in privržati? Res, da je bilo pri močnejših gospodarstvih tudi nekaj vodnjakov z izvirno vodo ali deževnico, a večina se je vendar oskrbovala z vodo iz velikega vodnjaka v Vrtači, na Krniju, v Studencu (»ščedence«), živino pa so napajali v kalu, ki je bil nekako na prvi tretjini vasi ob stiku glavne vaške ceste s cesto, ki pripelje z Vrzele v vas, in obdan z meter visokim močnim zidom. Kakšna je bila voda v tem kalu, si lahko predstavljamo, če pomislimo, da je živina vsakokrat puščala v njej svoje odpadke. Za vsakovečerni »koncert« so tu skrbele številne žabe, ki so s svojimi izbuljenimi očmi pokukovale izpod zelene vodne odeje. Medtem, ko so v poletnih dnevih švigali sem in tja po vodi kakor blisk hitri »šuštariji«, se spreletavali raznobarni metulji in metuljčki ter dolgorepe »štrige«, so tudi lastovke imele nad vodo obilen lov v obliki drobnih mušic in komarjev, ki so se v rojih poigravali v zraku. V zimskem času, ko je kal zamrznil, so tu našli svojo zabavo tudi vaški otroci z drsanjem po ledu. Seveda se je tu pa tam kdo izmed drsalcev po nepredvidnosti tudi okopal v hladni vodi.

Ker smo že pri kalu, je vreden omembe tudi lonjerski »kozak« tistih časov. Med ostalo živino, ki se je vsakodnevno napajala v tem kalu, je bil tudi »mulo« Pušarjev. Na napoj je po navadi na tem lepo zalitem konjičku-osličku temnorjave barve prijahal Berto, ki tudi pri napajanju ni zlezal z njegovega hrbta. Čim sta po odpoju prispela do ovinka, kjer se cesta lahno vzpne proti Pušarjevemu dvorišču, se jezdec postavi pokonci na hrbet »konjička«, ta pa se, kot bi ga nekaj pičilo, spusti v galopni dir, da so ob cestnem kamenju kar iskre švigale izpod njegovih kopit. Slučajni gledalec se temu drznemu početju jezdecar ni mogel načuditi in se je kaka stara ženica ob tem pogledu celo prekrizala. Seveda je tudi »kozak« užival ob tej akrobaciji in ga je zamikalo na še drznejši podvig. Ker se mu je »mulo« zdel prenizek, je pozneje Berto zlezal na še višje mesto, in sicer na krasnega Mičelovega konja, ki je bil olepotičen z gostimi svetlejšimi in temnejšimi sivimi krogi, in se tudi tu izkazal kot izvrsten jezdec.

Tudi razsvetljava je vredna omembe. V vasi je bilo šest javnih petrolejskih svetilk, in sicer tri na stoječih železnih stebrih, tri

pa na ogradjih, vdelanih v hišne zidove. Prva na ogrođu je bila »pr Blažaveh«, prva stoječa »pr Kale«, druga stoječa »na Hrbce«, druga na ogrođu pri razcepu ceste v »zgurnje jen dulnje kuart«, tretja stoječa pa »pr Mihate Žepanoume«, kjer se cesta nagne v Vrtačo. Da bi »Stajarji« ne bili prikrajšani, so imeli oni četrto stoječo luč »pr Kruščaveh«. V oskrbi, to je prižiganje, ugašanje, polnjenje s petrolejem in čiščenje, je te petrolejke imel takrat že postarani Tone Kužin, ki je stanoval v Podlonjerju. Si volasi in obilni možakar je prav vestno skrbel za razsvetlavo, dnevno prenašajoč na rami svojo lestev, petrolejski vrč v roki in cunje v žepu. Ko so z leti tej dobričini moči opešale, je njegovo mesto zasedel Jerne Špižatou, ki je zaradi svoje lahkote in vsestranske podjetnosti kar švigal od luči do luči, da je bilo veselje gledati ga. Mož Jerne je bil res za vse. Ne samo da se je ukvarjal s poklicnim čevljarstvom, izpod rok mu je šlo tudi natakarsstvo, prižiganje občinskih luči v vasi, pa še za napajanje žejnih potnikov v poletnih vročih dneh je skrbel. V to svrhu je svojo »prodajalno« limonade in »tamarinda« postavil na prav primernem mestu v Ključu, trgovala pa je večinoma pridna žena Marija. Mizica je stala »pr Stirnce« ob cesti v prijetni akacijevi senci pod smodnišnico (»plverjera«).

Razen običajnih petrolejk v večini hiš so v Lonjerju ponekod imeli še karbidno razsvetlavo, in sicer v obih gostilnah in pa še v nekaj podjetnejših domovih. Tu pa tam je smrdljivi petrolejki delala družbo še smrdljivejša oljka, ki je s svojo mrtvaško svetlobo samevala kje v ozadju močno zakajenega ognjišča, na katerem so popokavala tleča drva.

Neizčrpni so ti spomini, prijetni! Pa vendar te tu pa tam zamika, da vsakih toliko let združiš te spomine z obiskom svojega rojstnega kraja in nekaj dni uživaš ostanke mladostnih let ter primerjaš sedanost s preteklostjo. Da, velikanska je razlika! Modernizacija in napredek sta daleč nazaj potisnila to, kar je bilo prim'itivnega, naporenega in preprostega, ter olajšala človeku delo in skrb. Kljub temu pa postane obiskovalcu tesno pri srcu, ko opazi, da je ta modernizacija v nekih pogledih zašla nekoliko predaleč. Preveč je namreč posegla v narodno zavest noveše generacije, kajti nalleti se na primer, ko se kak mlajši posameznik s sramežljivostjo izogiba svoji materini govorici, češ, tudi v svojem rodnom jeziku govoriti ni moderno.

Barkovljanski norci v prejšnjem stoletju

Ce si vstopil pred petdesetimi in več leti proti večeru v barkovljansko gostilno, si se moral precej ozirati naokrog preden si iztaknil prazno mizo, kajti skoraj vse so bile zasedene, pa najsi je bil večer delavnik ali praznik. Barkovljani so imeli v tistih časih navado, da so prebili vse večerne ure v gostilni. Napačno bi bilo zaradi tega imeti Barkovljane za pijance, kakor so jih držili Kontovelci s pesmico: »Naj živijo Barkovlje in vsi Barkovljani, v nedeljah pijejo, v sredah so še pijani.« To ni bilo nikdar res. Stari Barkovljani so se sestajali v večernih urah po gostilnah, da so malo pokramljali o delu, ki so ga opravili tisti dan in o novem delu, ki jih je čakalo naslednji dan. Ce si pazljivo sledil takim pogovorom, si se počasi izučil zidarstva, mizarstva, vinogradništva in kletarstva, večkrat tudi ribarstva, kajti vsak rokodelc je povedal, kdaj je delo pravilno in kdaj ni. V tistih časih se niso ljudje izgubljali z neumnimi vprašanji, kdo bo sestavil ministristvo, zakaj letijo avioni čez tuja ozemlja, ali pride ali ne pride do vojne in s takimi vprašanji, ki so dandanes na dnevnem redu. Ljudje so trdo delali deset do dvanajst ur dnevno in so nadaljevali z delom celo v gostilni, kajti pogovor se je sukal stalno le okoli dela.

Pa še nekaj je gnalo takratne Barkovljane v gostilne in to je bil dom. Kaj je našel mož, ko se je vrnil zvečer s težkega dela, v svoji hiši? Žena je žehlala ali prala. Po mizi, po stolicah in povsod, kjer je bilo le malo prostora, je ležalo perilo. Iz »kure« je prihajal gost dim, ki se je valjal po kuhinji, da se niso videli drug drugega. Stegne in strop so bili črni od dima in na stropu je od večnega dima nastala črna skorja. Vse je smrdelo po žehi, zelenem milu in po vlagi, ki je gospodarila v kuhinji skozi ves teden. Po kuhinji so se vrteli bosí in

raztrgani otroci, ki so bili vedno »po večerji lačni«. Kakor da ne bi bil dovolj ves dnevni trud, bi morala še slediti jeza z otroki, za kar je bilo povoda v vsakem hipu. Malo oddiha je bilo vendar treba po tako trdem delu in dala ga je gostilna.

Takratne barkovljanske pivce si lahko razdelil v tri kategorije. V prvo skupino so spadali resni možakarji, ki smo jih že opisali, drugo skupino so tvorili kvartopirci, ki pa se niso z igro obirali. Bila je to navadna prijateljska tekma, ki se je končala z izgubo enega četrta in le redkokdaj poliča vina.

Tretjo skupino so sestavljali barkovljanski norci, s katerimi ti je postregla vsaka barkovljanska gostilna. Pri Jurju in pri Scheimerju so se sestajali judovski norci, Jožko Cjak je imel svoje, kakor je imelo svoje društvo pri cerkvi, cvet barkovljanskih norcev pa se je sestajal vsaki večer pri »Rumeni hiši«. Rekli smo jim norci, kar pa ni pravilno; pravilneje bi bilo če bi jim rekli nagajivci, veseljaki, navihanci in hudomušneži. Ti navihanci so se delili v več vrst. Večina njih je bila brezobzira, a ni nikdar prestopila meje dostojnosti; drugi so se spravili nate z rokavicami, tretji pa so bili pravi diplomatje, ki so rekli človeku tat, a nisi imel korajžje, da bi j'h šel tožiti. Tako je rekel Lojzek Oficir nekomu, da ga je vohal pes, ki naj bi bil policijski, namesto da bi mu rekel naravnost tat, ko je šlo za krajo kokoši.

Bili so tudi taki, ki so vzbujali smeh z navadnim pripovedovanjem, ki ni imelo samo na sebi velike veljave, je bilo pa v takem pripovedovanju nekaj prikritega, ki je prišlo na dan po kratkem času. Med take šaljivce je spadal predvsem Francelj B'il je to poštni nadzornik a poleg tega rednega poklica je bil Francelj pravi učenjak. Posebno podkovan je bil v kemiji in bi šel

lahko predavat na vseučilišče, temeljito je poznal tudi slovensko, nemško, italijansko in francosko slovstvo. Z njim si lahko diskutiral o zemljepisju, zgodovini, umetnosti, da celo o glasbi, kljub temu, da je rekel Francelj pri vsaki priliki, da ima »uho od prasca«. Rad je potegnil kak kozarec čez mero, a Francelj se v svojem življenju ni še nikdar zazibal, ko se je vračal iz gostilne. Ko je prišel vsako leto v našo osmico, mu je moj oče vedno pogrnil mizo, jo postavil v kot in vse pripravil, kajti moj oče je čislal Franclja bolj kot vsakega Barkovljana in ga stavil vsem za vzgled. Navadno je prišel Francelj v osmico s svojo ženo, kar ni delal noben Barkovljan, a za tem grmom je tičal zajec. Ko sem vprašal drugi dan Franclja, kako mu je šlo dol naše vino, se je tako odrezal: Vaše vino ni vino, ampak balzam. Moja žena in jaz sva otresla deset poličev.« Saj ni noben čudež, če dva Barkovljana spijeta skupaj po pet poličev na glavo. To bi bila vsaj v osmici pravzaprav prava mera, a ko sem srečal drugi dan njegovo ženo Lucijo in jo vprašal, kakšno je njeno mnenje o našem vinu, mi je tako odgovorila: »Kej čjeste, de se jest zastuopen na vino. Če s'n ga spila dva prsta u glaže, je duaste.« Francelj pa je posebno poudarjal: jaz in moja žena sva ga spila deset poličev!

Rekli smo, da se je shajal cvet barkovljanskih veseljakov v gostilni pri »Rumeni hiši« na Proseški cesti, lahko pa bi rekli, da so bili redni večerni društveni sestanki, kajti to društvo je šlo precejšnje število hudomušnežev, ki so imeli za vsak podvig posebne vloge. Štelo je deset rednih in približno toliko izrednih članov. Vsakodnevne večerne šale so se stresale iz rokava, za prave šale pa so se vršile večdnevne priprave in stalne poprave. Kar je bilo sklenjeno danes, je jutri odpadlo ali pa se spopolnilo, dokler si niso bili vsi hudomušneži edini v sodbi, da bo šala v vsakem pogledu uspela.

Vsaj enkrat v tednu si opazil, kako trije ali štirje taki hudomušneži stikajo glave in se pomenkujejo tako tiho, da se drug drugega komaj slišijo. Ozirajo se vsakotoliko proti enemu izmed gostov in kdor je imel dobro oko, je lahko že tisti večer uganil, na koga se bodo spravili v tistem tednu. Oseba, ki je bila določena za žrtev, ni nikdar utekla, marsikatera pa se je rešila s tem, da je poklicala na mizo nekaj litrov vina, kar pa ni veljalo za večno. Če si ušel ta teden, pa si prišel na vrsto drugi teden.

Da so bili vsi dostopni za vse vrste šal,

je razvidno iz dejstva, da se namenjena žrtev ni nikdar ujezila. Večkrat se je potegavščina končala s pijačo, ki jo je naročila žrtev. Bili so si takrat taki prijatelji, da si niso nikdar zamerili, tudi če je bila šala dobro popoprana. Vsakdo se je takrat tolažil, da je zaenkrat z njim končano in da bo poteklo nekaj časa, preden pride zopet na vrsto. Bili so vmes celo taki, ki so se šale, ki je šla na njihov račun, naravnost veselili. Vse je bilo dobro, samo da je končalo v smehu in tega je bilo v resnici na izobilje vsak večer.

Človek, ki živi v današnjih razmerah, si skoraj težko predstavlja takratno življenje po barkovljanskih gostilnah. Dobro razpoloženje je vladalo ne samo med tistimi, ki jim je teklo življenje v vsakem pogledu gladko, ampak tudi med tistimi, ki so se iz dneva v dan borili s samimi težkočami. Mogoče so bile večerne ure nekaj protiutež za trdo delo, ki ni trajalo kakor danes samo osem ur, ampak večkrat tudi do dvanajst ur dnevno. Kakor da ne bi bilo že to zadosti, se je sukalo po hiši šest do osem otrok, ki niso bili nikdar siti. Prišlo je večkrat slabo vreme, ko ni bilo po cele tedne dela, prišla je zima s svojim hudim mrazom, ko je vse zmrzovalo in je bilo vsako delo izključeno. V prodajalni se je jemalo vse, kar je bilo potrebno, da se stavi v lonec, na upanje. Prišla je pomlad, ko je bilo treba plačevati sproti in istočasno poravnati dolg, ki je bil napravljen skozi zimo, a nikdo si ni belil glave več kot toliko, saj je izkušnja učila, da je šlo lansko leto skozi in da bo šlo tudi letos.

O čem se menijo dandanes ljudje, če se sestanejo? Prav gotovo o oboroževanju, o atomskih bombah, o vsem pač, kar diši po vojni. Kako naj bo človek po takem pogovoru dobro razpoložen, ko vidi pred seboj le črno.

V tistih časih ni bilo ne duha ne sluha po vojni, kajti preteklo je že več desetletij, ko so se srečali v Bosni štirje vojaki, pri Visu pa trčile tri ladje brez posebne nesreče.

Dandanes je vse napeto. Vlak drvi nad 100 kilometrov na uro, zrakoplovi pa nad tisoč. Po cestah švigajo avtomobili in motocikli, veliki avtobusi spajajo mesto z najbolj oddaljenimi vasm, ropot, ki je vladal svoječasno le v mestu, se je razširil tudi na deželo. Človek bi bil danes lahko brez nog, ker jih skoraj ne rabi. Vse je dinamično in stremi le za hitrostjo.

Takratno življenje je bilo v vsakem pogledu patriarhalno. Po cestah so hodili lju-

dje in vozili le konji in voli. V zraku je vladal samo ptič, po vodi pa so plavale le jadnice. Vse je šlo počasi a je kljub temu prišlo do cilja.

Ljudje, ki so živeli v tistih časih, so imeli živce na mestu in so bili dostopni za šalo ne le ob večernih urah ampak tudi med najtršim delom.

Potegavščine, ki so se dogajale pri »Rumeni hiši«, bi spadale po potrebi obdelavi na oder. Cilj vsake take šale je bil, da se je nekoga pošteno »potegnilo« in je bil potem »potegnjenec« tarča za nekaj večerov.

Tone in Jure sta se večer za večerom potegovala. Oba sta bila strastna kvartopirca in med igro so padale take, da je bila gostilna v stalnem smehu. Če je Jure igral slabo karto, mu je Tone očital z namigavanjem na slabo hrano: »Kej čješ, de bo jegro duabro,« je rekel Tone, »če mo je Marika skühala za večerjo mühe na kisl.« Jure pa je bil takoj nad Tonetom z odgovorom: »Muče, muče reva. Ben znaš, kej ke jemaš ti u tisten debjelen trebhe? Tisto ke nuosejo Tomince na hrbte.« Jure je mislil s tem gnoj, ki so ga nosili Tolminci v velikih oprtnjakih po barkovljanskih klanjih. In zopet Tone Juretu: »Na vsake viže jest rajše jen peščance, kur ti, ke muoreš puajet vsake večjer oberluštek za fruštek, za večerjo pa spat.«

Večkrat so prišle na vrsto uboge žene, ki so služile kot tarča, da je stavil Tone Jureta ob zid. »Muče, muče, ke tuaja jo jema tako, kukr uod ta buozeh pječ,« na kar je sledil odgovor: »Če jo jema muaja tako kukr uod ta buozeh pječ, tuaja pej sedi na dveh kontregah, ke na ane ni zaduaste prostuora.«

»M muče, muče šjema, ke če be tuaja pih'nla žnjo u an žake muoke, be bla po Barkole ceu tjeđen m'gla.«

Da je Tone dokazal Juretu, da je na Vipavskem veliko morje, v katerem se lovijo guži, je naročil svojemu sinu, naj mu nariše zemljevid, na katerem ne bo samo Jadransko ampak tudi »Jepavsko murje«. S takim zemljevidom in s kilogramom gužev, ki jih je kupil pri stricu Tomažku, je Tone postregel Juretu z najboljšim gužem na svetu nič manj, kakor v gostilni »Pri Šte-

fanu« v Mančah. Za tako komedijo je Tone pripravil tudi Štefanovo ženo, ki mu je lepo sekundirala, tako da je šel Jure domov globoko prepričan, da je na Vipavskem ne le dobro vino ampak tudi »Jepavsko murje«.

Če je Tone tako potegnil Jureta, sta pa oba skupaj pošteno potegnili prijatelja Vanka. Čakala sta ga pred gostilno in ko se je Vanek pokazal za prvim voglom, sta mu šla oba nasproti in mu čestitala kot novemu očetu. Natvezila sta mu, da je Terezka pred časom rodila in ker je otroče stalo nekam slabo, ga je nesla botra Ančka h krstu, in ker nista bila pri rokah dva potrebna botra, sta priskočila Jure in Tone in sta s tem pripomogla, da ne bi šel Vankov otrok v pekel, če ne bi bil krščen. Seveda je Vanek takoj povabil Toneta in Jureta k mizi in pila je tisti večer vsa gostilna, ko pa je prišel Vanek domov, je našel Terezko pri škafu in je šele takrat sprevidel, da sta ga prijatelja pošteno potegnili.

Debelo knjigo bi se dalo spisati o potegavščinah, ki so se dogajale vsak večer pri »Rumeni hiši« in po vseh barkovljanskih gostilnah.

Ko so se začeli pojavljati po cestah prvi avtomobili in je že obstajala nevarnost, da končaš po takratnih ozkih cestah pod njimi, je dajal Tone navodila, kako se lahko doseže sto let, ne da bi se končalo pod »novim zludjem«. Tako je govoril Tone:

»Če bojo začjele švigat po cestah tiste zludje, ke grejo anka na petdeset kilometrov na uro, ne bo družga, ku de se čluav'k obvarje na tje viže: Nej se küpe an uz sez štireme kulame; tje kula muorejo bet na šjtjere kantuone jeno uz muore bet zarajsan, tüde kadar gre u rjeb'r. Ta uz muore vleč ana krava, ke je sjed'n let dvuva, tiste pej ke guone kravo, ne smaj jet po ceste, ma muore huadet po steze, ke pjele blize ceste«.

Lepa navodila in nasveti, ki bi morali priti v poštev posebno dandanes, ko preži nevarnost na vsakem koraku, tudi če porabljaš tisto vozilo, ki je služilo skozi dolga stoletja in na katere je današnji rod popolnoma pozabil, in to sta dve krepki nogi, ki te prineseta tudi na konec sveta.

Koroški Slovenci v letu 1960

Vsestranska dejavnost koroških Slovencev se je v letu 1960 zelo razmahnila. Napredek lahko opazimo na vseh področjih njihovega udejstvovanja. Zlasti kulturnoprosvetna dejavnost je v zadnjem letu zelo napredovala. Tudi v združništvu so zabeležili mnogo uspehov. V tem letu se je povečala kulturna izmenjava s Slovenci v Jugoslaviji, pa tudi število medsebojnih obiskov združenikov ni bilo tako majhno. Živahno politično dejavnost slovenskih organizacij na Koroškem so določali nekateri večji politični dogodki kot so bile volitve v koroški deželni zbor, obisk predstavnikov organizacij koroških Slovencev pri avstrijskem kanclerju dr. Raabu in pri nekaterih ministrih in obisk avstrijskega zunanjega ministra dr. Kreiskega v Jugoslaviji.

Vse leto pa je potekalo v znamenju *borbe za uveljavitev pravic, ki so Slovencem zagotovljene v 7. čl. avstrijske državne pogodbe*. Pet let po podpisu državne pogodbe koroški Slovenci ugotavljajo, da 7. čl. te pogodbe še vedno ni bil urešen, čeprav se Avstrija po vsem svetu hvali, da ima najbolj vzorno manjšinsko zakonodajo. Če bi temu bilo res tako, bi morala isto trditi tudi manjšina. Ta pa venomer pravi, da ni zadovoljna niti z zakonom o manjšinskem šolstvu niti z zakonom o uporabi slovenskega jezika na sodiščih, ki sta oba bila sprejeta marca 1959.

Predstavniki obeh osrednjih slovenskih organizacij so 8. marca 1960 obiskali nekatere člane vlade, da bi se z njimi pogovorili o položaju manjšine in obenem

predložili svoje zahteve glede izpolnitve 7. člena državne pogodbe. V pismenih predlogih so oddali svoje pripombe k manjšinskemu šolskemu zakonu in k zakonu o uporabi slovenskega jezika na sodiščih. Pokazalo se je namreč po enem letu, da sprejem teh dveh zakonov zdaleka ni prinesel rešitve slej ko prej nerešenega šolskega in jezikovnega vprašanja slovenske narodnostne skupine na Koroškem. Predstavniki koroških Slovencev so pri nekaterih članih vlade naleteli na razumevanje. Sklenjeno je bilo tudi, da se bo zunanji minister dr. Kreisky še sestajal s predstavniki manjšine. To je bila prav gotovo pozitivna pridobitev tega obiska, vprašanje je le, če bo do takšnih stalnih stikov zares prišlo. Slovenci so vedno bili za sporazumno reševanje manjšinskih problemov in so prepričani, da je to najbolj uspešna pot reševanja. Vprašanje pa je, če bo na strani avstrijske vlade dovolj dobre volje, da bi se tak način sodelovanja resnično uveljavil.

Z novim osnutkom *zakona o uporabi slovenskega jezika pri uradih* se Slovenci na Koroškem se morejo strinjati (sprejet je bil brez konsultacije z manjšino), čeprav ga je avstrijska vlada poslala članom Združenih narodov septembra 1960 pred razpravo o Južni Tirolski in hotela s tem dokazati, kako dostojno ravna z manjšino. Takrat seveda še ni vedela, da bodo osnutek tudi v tej, za manjšino nesprejemljivi obliki, odklonila vsa nemškoonacionalna društva na Koroškem kot nezaslišano krivico, ki se godi Korošcem s tem, da bi se slovenščina v kakršni koli

obliki pojavila kot uradni jezik. Pa ne samo nemškonacionalna društva, tudi ljudska in »svobodnjaška« stranka sta bili proti osnutku. To priča o tem, da Avstrija s tem svojim manevrom ni imela srečne roke.

Obe centralni organizaciji koroških Slovencev, Narodni svet in Zveza slovenskih organizacij, sta v skupni izjavi avstrijski vladi ta osnutek zakona o uporabi slovenskega jezika pri uradih odločno odklonili. Osnutek zakona namreč slovenščine ne priznava kot enakopraven uradni jezik, kot to predvideva 3. odstavek 7. člena državne pogodbe. Slovenščina bi po tem zakonu bila tako rekoč le pomožni jezik, ker osnutek povsod zahteva pisмене prevode v nemščini, v ustmenem obravnavanju pa tolmače. Nikjer pa ni rečeno, da bi v krajih z dvojezičnim ali popolnoma slovenskim prebivalstvom morali biti nastavljeni uradniki, ki bi pozna-

li oba deželna jezika. Razen tega je zelo sporno tudi področje, za katero naj bi začasno veljal novi zakon. Dokončno področje veljavnosti naj bi se določilo šele po tako imenovanem ugotavljanju manjšine.

Nestrpni koroški nacionalisti zahtevajo, preden bi se karkoli sklepalo o manjšini, zakon o ugotavljanju slovenske manjšine na Koroškem, katere obstoj in ozemlj-ska razširjenost je bila sestavljalcem in podpisnikom državne pogodbe znana. 7. člen državne pogodbe, ki vsebuje določila za zaščito manjšin v Avstriji, namreč nikjer ne govori, da je pred izvršitvijo posameznih paragrafov iz tega člena potrebno najprej ugotoviti, kje pripadniki te manjšine živijo, temveč predvideva zaščito za vse člane manjšine in ne samo za tiste, ki bi to izrecno zahtevali in se s tem z ozirom na zgodovinske, gospodarske in socialne razmere, kot kažejo

Proslava ob 15-letnici osvoboditve 8. maja 1960 v veliki dvorani Doma glasbe v Celovcu. Zaključni nastop Združenih pevskih zborov s pesmijo »Rož, Podjuna, Zila«

izkušnje, izpostavljali pritisku nemške večine. Če bi ti ljudje, ki venomer vpijejo po ugotavljanju manjšine, resnično iskreno želeli ugotoviti koliko Slovencev živi na Koroškem, so zato imeli priložnost že pri avstrijskem ljudskem štetju leta 1951 in imajo priliko izvedeti iz številnih kulturnoprosvetnih in drugih nastopov, ki jih je prav zadnje čase dovolj. Pri ljudskem štetju leta 1951 so ugotavljali v Avstriji samo občevalni in ne materin jezik. To priliko so koroški nacionalisti izrabili zato, da so na Koroškem uvedli 9 različnih možnosti občevalnega jezika. Razen tega pa so poskrbeli še za tako interpretacijo teh skupin, da je čim manj ljudi imelo slovenščino za občevalni jezik. Nazadnje so še z različnimi preračunavanji na škodo slovenščini zmanjšali število ljudi s slovenskim občevalnim jezikom. Narodnost so torej določili z občevalnim jezikom, po materinem jeziku ni vprašal nihče.

V marcu 1960 je prišlo do važnega *državniškega obiska med avstrijskimi in jugoslovanskimi državniki v Beogradu*, kjer je bilo govora tudi o slovenski manjšini v Avstriji. Na razgovorih je Jugoslavija poudarila poseben pomen, ki ga prisoja pravični rešitvi vprašanju slovenske in hrvatske manjšine v Avstriji, da se ohrani njun narodnostni značaj in neoviran nacionalni razvoj v skladu s 7. členom državne pogodbe in z mednarodnimi principi. Avstrijski predstavniki pa so izjavili, da si avstrijska vlada prizadeva, da bo v duhu načel avstrijske ustave in v smislu 7. člena državne pogodbe konso lidirala položaj omenjenih manjšin. Avstrija je s tem priznala, da manjšinsko vprašanje še ni rešeno. Kakšnih konkretnih uspehov za manjšino ti razgovori še niso prinesli. Pozitivno pa je že dejstvo samo, da je do razgovorov prišlo, ker se le-ti vplivali na zboljšanje odnosov med Avstrijo in Jugoslavijo in lahko posredno

pozitivno vplivajo tudi na odnose avstrijske vlade do manjšine.

Prvi znak boljših sosedskih odnosov je nedvomno *vzpostavitev malega obmejnega prometa* julija 1960. Živahnejši promet ni in gospodarski stiki med obema državama bodo imeli za posledico živahnejše stike med prebivalstvom obeh držav, ki so pomembni posebej zato, ker ob velikem delu meje žive na obeh straneh Slovinci. Prvi podatki o razvoju malega obmejnega prometa med Avstrijo in Jugoslavijo dajo slutiti, da se bo ta promet še zelo razvil in prinesel mnogo pozitivnega kot n. pr. mali obmejni promet med Jugoslavijo in Italijo.

Koroški Slovenci iz dneva v dan s svojim delovanjem dokazujejo, kje živijo Slovenske organizacije delujejo kljub vsemu, da jim Avstrija odreka pravice, ki so jim zagotovljene po avstrijski državni pogodbi, kljub težavam materialnega značaja in kljub napadom nemškonacionalnih organizacij, ki jih nenehno zmerjajo z iredentisti in titokomunisti.

Jedro *kulturnoprosvetne dejavnosti* pri koroških Slovencih je v pevskih in odskih nastopih. Posamezna društva nastopajo samostojno, mnogo pa je bilo skupnih nastopov. V letu 1959 je n. pr. Slovenska prosvetna zveza zabeležila 92 samostojnih in skupnih prireditev. V svojem programu za leto 1960 je imela predvajanje slovenskih filmov, gostovanja kulturnih ansamblov iz Slovenije in Trsta ter gostovanja svojih društev v Sloveniji. Organizirala je tudi strokovno izpopolnjevanje svojega kadra z rednimi pevovskiimi in režiserskimi tečaji. Razen tega izdaja Slovenska prosvetna zveza vsako leto lepo knjižno zbirko s koledarjem.

Kulturno prosvetno delo pri Slovencih na Koroškem zahteva mnogo idealizma in materialnih žrtev, ker slovenska kulturna društva od dežele in od vlade ne dobivajo nobenih subvencij kot jih dobijo nemška prosvetna društva. Kljub vsemu se je delo slovenskih društev v letu

Prizor z nastopa gojencev kmetijske šole v Podravljah z Cankar - Delakovo kolektivno dramo »Jernejeva pravica« na proslavi 15. obletnice osvoboditve v Celovcu 8. 5. 1960

1960 še povečalo. Prva večja prireditev Slovenske prosvetne zveze v letu 1950 je bil literarni teden. Zveza je k sodelovanju povabila Društvo slovenskih književnikov. Povabilu se je odzvalo 6 mladih slovenskih pesnikov in pisateljev, ki so koroške Slovence v 16 vaseh seznanili z novjšimi deli slovenske besedne umetnosti. Posebno dobro je bil obiskan slovenski literarni večer v Celovcu v Domu glasbe. Tudi v mnogih drugih krajih je bila udeležba nepričakovano velika, v mnogih krajih so drage goste sprejeli s pesmijo in se jim na ta način zahvalili za obisk in za bogato umetniško doživetje.

Posebno svečano je Slovenska prosvetna zveza proslavila petnajstletnico osvoboditve in peto obletnico podpisa državne pogodbe. 8. maja je v veliki dvorani Doma glasbe v Celovcu priredila Pevski

koncert združenih pevskih zborov, povezan z uprizoritvijo Cankar-Delakove kolektivne drame »Jernejeva pravica«. V sporedu je nastopilo 250 članov prosvetnih društev, prireditev pa je obiskalo čez 1000 koroških Slovencev. Proslava je menda bila edina te vrste na Koroškem. Nemška prosvetna društva so se takrat pripravljala že na plebiscitne proslave in so očitno prezrle tako važen dogodek za Avstrijo kot sta osvoboditev izpod fašističnega jarma in podpis državne pogodbe. Razume se, da je ves koroški dnevni tisk ta ponoven dokaz lojalnosti koroških Slovencev in njihove želje po mirnem sožitju in sodelovanju zamolčal, ali pa se je celo zgražal nad predrznostjo Slovencev, kot je to storil tednik »svobodnjaške« stranke »Kärntner Nachrichten«.

26. junija je Slovensko prosvetno društvo »Edinost« v Pliberku priredilo »Pro-

svetni dan Podjune» ob desetletnici smrti koroškega pisatelja Prežihovega VORANCA. Na prireditvi se je zbralo toliko ljudi, kot jih Pliberk redkokdaj vidi. V septembru je Slovenska prosvetna zveza organizirala »Rožansko srečanje« v Borovljah in s tem proslavila 110-letnico ustanovitve slovenske knjižnice v Borovljah, 90-letnico ustanovitve slovenskega izobraževalnega društva v Borovljah in 70-letnico nastanka Slovenske čitalnice v Glinjah. Tu je bilo omenjenih le nekaj centralnih prireditev Slovenske prosvetne zveze. Mnoga prosvetna društva so priredila pevske koncerte in dramske nastope v svojih domačih vaseh in mnoga gostovanja po drugih vaseh.

Svojo dejavnost je v letu 1960 povečala tudi Krščanska kulturna zveza. Njena društva so uprizarjala predvsem ljudske in nabožne igre. Poleg tega je Krščanska kulturna zveza organizirala vrsto predavanj o verskem življenju, o romarskih poteh, o vprašanih vzgoje mladine in po-

dobno. Višek prosvetnega dela Krščanske kulturne zveze v letu 1960 je bil brez dvoma pevski koncert, ki ga je priredila dne 29. maja Zveza pevskih društev v veliki koncertni dvorani Doma glasbe v Celovcu. Tudi takrat so Slovenci napolnili veliko dvorano, čeprav je od zadnjega koncerta minilo komaj tri tedne. Pri sporedu je sodelovalo okrog 180 članov društev.

19. junija so Slovenci tretjič v teku šestih tednov napolnili veliko dvorano Doma glasbe v Celovcu. Tokrat je povabila na koncert mladina Državne realne gimnazije in gimnazije za Slovence. Svojemu koncertu so dali naslov »Pesem povezuje«. V dveurnem sporedu so v prvem delu peli pesmi raznih narodov, v drugem delu pa slovenske pesmi. Na koncertu je sodelovalo nad 90 dijakov, zapeli so skupno 27 pesmi. Ta lepa prireditev je dijakom uspela kljub številnim težavam, s katerimi se bori profesorski zbor skupaj z dijaki. Naj omenimo samo

*Kmečki dan v Podravljah 25. 9. 1960., ob 100-letnici rojstva in 25-letnici smrti France-
ta Grafenauerja, poslanca koroških Slovencev*

»Podjurski prosvetni dan« 26. 6. 1960 v Pliberku, ob 10-letnici smrti Prežihovega Voranca

to, da imajo dijaki pouk izključno samo popoldne. Koroški Slovenci so že večkrat brezuspešno opozorili odgovorne oblasti na to, da slovenska gimnazija potrebuje za svoj razvoj svoje poslopje. V šolskem letu 1960-61 se je na to gimnazijo vpisalo 230 dijakov. Gimnazija ima letos 6 razredov, prvi maturanti bodo odšli iz zaleda leta 1963.

Posebno razveseljiv dogodek v slovenskem kulturnem življenju na Koroškem predstavlja prva številka *literarnega glasila* »Mladje«, ki je izšla v jeseni 1960. »Peščica mladih, zelo mladih slovenskih ljudi je stopila pred javnost s presenetljivo pogumnim dejanjem«, piše »Slovenski vestnik«. Zbralo se je osem zares pogumnih mladih pesnikov in pisateljev, ki imajo mnogo dobre volje in sposobnosti, da na umetniški način upodobijo življenje koroških Slovencev. Po prvi številki sodeč, jim bo to tudi v precejšnji meri uspelo.

Na *gospodarskem področju* ima med slovenskimi kmeti vodilno vlogo Zveza slovenskih zadrug, v kateri je vključenih

32 hranilnic in posojilnic, 11 kmečkoga spodarskih zadrug, 5 živinorejskih zadrug, Južnokoroška gospodarska zadruga, v kateri sta vključeni dve lesni zadrugi in zavarovalno društvo v Selah. V okviru teh zadrug je tudi 21 blagovnih poslovalnic. Ker je za uspešno dejavnost v gospodarstvu nasploh in posebej v kmetijstvu potrebna čimvečja razgledanost, si je Zveza slovenskih zadrug postavila v letu 1960 nalogo, da čimbolj skrbi za stalno strokovno izpopolnjevanje svojih članov, zlasti pa kmečke mladine. Tudi tu so slovenske zadruge odvisne od lastnih finančnih sredstev. Iz poročila Kmetijske zbornice za Koroško na občnem zboru 29. decembra 1959 je razvidno, da med vsemi naštetimi tečaji in strokovnimi predavanji ni bilo niti eno prirejeno v slovenskem jeziku v krajih s slovenskim ali mešanim prebivalstvom. Prav tako ni Zveza dobila niti groša za slovensko kmetijsko šolstvo, čeprav Avstrija na splošno dobro skrbi za to zvrst šolstva. Obe slovenski kmetijski šoli sta torej izrecno privatnega značaja. Isto velja tudi za gospo-

dinjske šole in gospodinjske tečaje, ki jih Zveza prireja vsako leto v Sekiri. Zveza slovenskih zadrug vodi Kmetijsko šolo v Podravljah. Šola poseduje vzorno urejen hlev in posestvo. Gojenci si poleg strokovnega znanja pridobijo nekaj splošne izobrazbe, pri izvenšolskem delu pa se usposabljaajo za praktično kulturno-prosvetno delo na vasi. 8. maja so sodelovali pri uprizoritvi Cankar - Delakove kolektivne drame »Jernejeva pravica«.

Zveza slovenskih zadrug je razstavljala tudi na letošnjem celovškem velesejmu in vzbudila precejšnje zanimanje kmetov iz vseh krajev dežele. V začetku septembra je Zveza slovenskih zadrug priredila v dvorani delavske zbornice v Celovcu veliki zborovanje koroških slovenskih združenikov. Zborovanja se je udeležilo nepričakovano veliko število združenikov in združnih funkcionarjev. Na zborovanju je bilo med drugim govora o novih poteh gospodarstva v kreditnem združništvu in o potrebi izobraževanja in strokovnega usposabljanja. Sprejet je bil sklep, da upravni odbor ponovno zahteva upravičeno odškodnino za škodo, ki jo je slovensko zadružništvo utrpelo za časa nemškega nasilja. Po 15 letih namreč organizacije koroških Slovencev (kulturno-prosvetne in gospodarske), še vedno niso dobile povrnjene škode, ki jo je povzročil nacizem z zaplembo ali uničenjem (n. pr. knjig).

Vsestranska in pestra dejavnost organizacij koroških Slovencev priča o veliki volji, ki jo imajo Slovenci, da bi si zagotovili boljše življenje in boljši razvoj, do katerega imajo brez dvoma pravico, čeprav jim to pravico marsikdo odreka.

Leto 1960 je bilo na Koroškem leto praznovanja 40-letnice plebiscita. Imenovali so ga »jubilejno« letο, v katerem so tako imenovani »domovini zvesti« Korošci praznovali 40. obletnico plebiscita, to je dogodka iz leta 1920, ko se je poleg nemškogovorečih Avstrijcev tudi mnogo Slo-

vencev na južnem Koroškem odločilo, da se priključi demokratični republiki Avstriji in ne k monarhiji Jugoslaviji. Toda te proslave niso bile takšne kot bi si jih Slovenci želeli. Niso bile proslave spora zumevanja in sodelovanja med obema narodoma. Zato so koroški Slovenci v tem letu tembolj svečano praznovali 15. obletnico osvoboditve in 5. obletnico podpisa avstrijske državne pogodbe. Vsi trije dogodki so sicer med seboj povezani, ker zadevajo odnose med nemškim in slovenskim prebivalstvom na Koroškem. Toda že od vsega začetka so koroški Slovenci vedeli, kakšen bo duh plebiscitnih praznovanj. Vedeli so, da bodo proslave odraz najbolj ozkega nacionalističnega gledanja na Koroškem. Razumljivo je, da se takemu praznovanju ne le niso pridružili, temveč so tak način praznovanja jasno odklonili. Slavnostni spreved 10. oktobra v Celovcu je bil verna slika »enakopravnosti« obeh narodnostnih skupin. O Slovincih ni bilo sledu, razen v narodnih nošah, o katerih pa so trdili, da so nemške. Ob sprevedu se je moral zamisliti vsakdo, ki je do tedaj bil prepričan, da je Koroška domovina dveh narodov. Korošci in s tem vsa Avstrija so tu dovolj jasno pokazali, kako ravnaajo z manjšino

Koroški Slovenci se ob 40-letnici plebiscita spominjajo predvsem neizpolnjenih obljub in zagotovil, ki so v plebiscitnih bojih in še kasneje bile dane Slovincem. Ena izmed obljub je bila tudi izgradnja podjunske železnice, ki se je po 40 letih, ko že ni več aktualna, začela izpolnjevati. Po 40 letih so potrebe popolnoma drugačne in Slovenci bi bili mnogo bolj zadovoljni, če bi jim zgradili več in boljše ceste, ne glede na to, da imajo avstrijske železnice same pomisleke glede rentabilnosti te železnice. Mnogo več bi lahko naštevali seveda obljub, ki nikoli niso bile izpolnjene, čeprav so bile po drugi svetovni vojni in posebej ob podpisu državne pogodbe spet na dnevnem redu.

HIŠE V MESTU (akvarel)

ROBERT HLAVATÝ

Gradiščanski Hrvatje

Ko se je leta 1918 s hruščem in truščem podrla gigantska, a na popolnoma trhlih temeljih stoječa stavba stare avstroogrške monarhije in se je iz ruševin pokazal tloris nove politične ureditve Srednje Evrope, je bilo tedanjim odločujočim politikom jasno predvsem eno: da je treba pri novi ureditvi avstroogrškega prostora upoštevati nacionalne meje. Narodnostna politika Habsburžanov do »njihovih« narodov, predvsem slovanskih, je pri teh narodih vzbudila tako intenzivno željo po lastni državnosti, po svobodni razmahnitvi, da je nacionalni princip moral imeti pri urejanju nove Evrope odločilen vpliv.

Kot je znano, je saintgermanska pogodba vsaj v glavnih potezah rešila ta problem. Res huda, nepopravljiva krivica se je zgodila samo slovenskemu narodu, ki je močno okrnjen stopil v jugoslovansko državno skupnost.

V Avstriji sami, torej v državi, ki je po razdelitvi monarhije preostala kot njeno nemško govoreče jedro, so ostale štiri nacionalne manjšine: slovenska, hrvatska, češkoslovaška in madžarska. Medtem ko Čehi in Slovaki žive na Dunaju ter se v kotlu velemesta naglo razstaplajo kot nacionalna skupina, in je madžarsko prebivalstvo na Gradiščanskem tako maloštevilno, da se v njem doslej še niti ni pokazala težnja po formiranju manjšinske organizacije, sta slovenska in hrvaška manjšina kot taki jasno oblikovani in predstavljata živa in

živahna nacionalna organizma, čeprav med seboj različna.

Štiri osnovne značilnosti ločijo hrvatsko manjšino na Gradiščanskem od slovenske manjšine na Koroškem:

1. gradiščanski Hrvatje niso avtonomno prebivalstvo dežele, v kateri žive, temveč priseljeno;

2. niso kompaktno naseljeni, temveč živijo v večjih in manjših narodnostnih otokih;

3. gradiščanski Hrvatje niso ožemeljsko povezani z matičnim narodom;

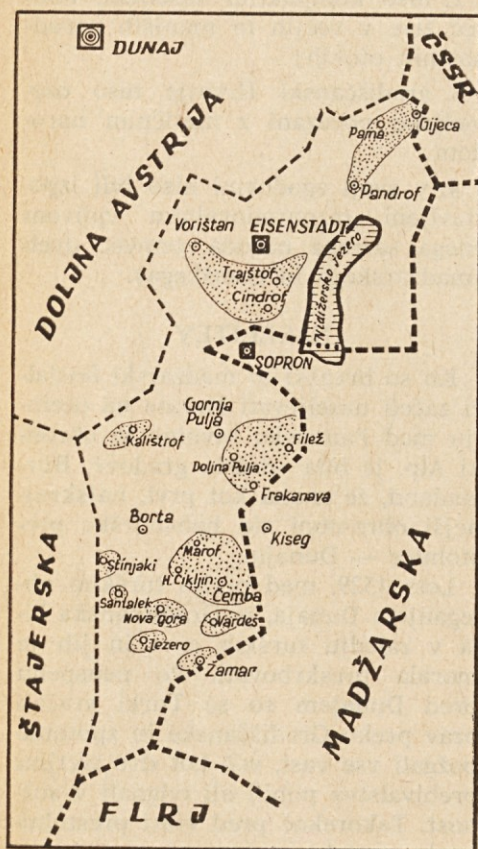
4. v svoji zgodovini niso bili izpostavljeni raznarodovalnim vplivom enega samega naroda, temveč dveh (madžarskega in nemškega).

NASELITEV

Ko so hrvaški in madžarski fevdalci začeli naseljevati Hrvate na ozemlju med Panonsko ravnino in obronki Alp, je bila »dežela gradov«, Burgenland, že znana kot prvi, najskrajnejši obrambni zid habsburške prestolnice — Dunaja.

Leta 1529, med prvim turškim obleganjem Dunaja, je Gradiščanska bila v zaledju turških enot in jih je morala preskrbovati. Po neuspehu pred Dunajem so se Turki vračali prav preko Gradiščanske in spotoma požgali vse vasi, več kot dve tretjini prebivalstva pobili ali odgnali v sužnost. Takorekoč pred vrati prestolnice je nastal nevaren vakuum, ki ga je bilo treba izpolniti.

Med prvimi, ki so sledili cesarski zahtevi po ponovni kolonizaciji izpraznjene dežele, je bil hrvaški fevdalec in gospodar Kisega Nikola Jurišić. Bilo mu je tem laže, ker so bila njegova posestva na Hrvaškem prenapolnjena z begunci iz Bosne in Dalmacije. Že leta 1532 je začel naseljevati zapuščena področja okrog Kisega s svojimi tlačani. Ta prvi naselitveni val se je končal okrog leta 1550. Naslednji naselitveni val je bil v letih 1556 do 1568, nato leta 1576. Jurišićevemu zgledu so sledili tudi madžarski fevdalci, tako grof Batthyány, Erdödy in Nádasdy. Preseljenih je bilo okrog 100.000 ljudi.

Gradišćanska z narodnostnimi otoki

Hrvaški priseljenci, ki so prišli iz najrazličnejših delov današnje Hrvaške (predvsem iz Like, Pounja in Pokolpja), so našli v novi domovini preživelu nemško prebivalstvo, po mnenju mnogih znanstvenikov pa še tudi ostanke panonskih Slovanov in tistih Slovencev, ki so za časa Karla Velikega prišli skupno z bavarškimi kolonisti na ozemlje današnje Gradišćanske. Naselitveno ozemlje je bilo mnogo večje, kot ga lahko danes ugotovimo na osnovi narodnostnih razmer. Segalo je po vsej verjetnosti daleč na sever do Češke, kajti še pred petdesetimi leti je bilo južno od Brna nekaj hrvaških vasi. V Nižji Avstriji, na Marheškem polju, je v 18. in 19. stoletju v dveh generacijah »izginilo« okrog 60 hrvaških vasi, in sicer zaradi tega, ker so bile odvzete györski škofiji in priključene dunajski, ki jih je z nemško duhovščino v najkrajšem času ponemčila.

ZGODOVINA

Gradišćanska je v vsej svoji zgodovini geografsko in politično težila k Madžarski in je tudi po sloviti razdelitvi v »Cisleithanijo« in »Transleithanijo« (rečica Leitha severno od Nižiderskega jezera je delila Avstroogrsko v dve območji) sodila k »transleithaniji«, torej k Budimpešti. Glavno mesto dežele je bilo Sopron (Ödenburg) in gospodarsko je gravitirala h Kisegu, Sombathelyju, Györu in le v manjši meri k Dunaju.

Hrvatje na Gradišćanskem so več kot tri stoletja živeli patriarhalno življenje od sveta odmaknjenih vasi, ukvarjajoč se s poljedelstvom in živinorejo, na jugu posebno s konjerejo. Po svojem značaju se hrvaške vasi niso razlikovale in se še danes ne razlikujejo bistveno od razpotegnjenih, v tipičnem panonskem slogu po-

vezanih paralelnih hiš grajenih madžarskih vasi. Madžarski vpliv pa je bil sicer razmeroma šibak, vsaj do srede 19. stoletja. Najmočnejši gospodarski in politični faktor v deželi je bil knez Esterhazy, ki je bil lastnik skoraj vsega severnega dela dežele in ki še danes poseduje šestino celotne površine Gradišćanske (60.000 ha).

Po razmahnitvi nacionalizma so Madžari s svojo oblastjo skušali poseči tudi v nacionalni sestav hrvaških vasi in jim tudi glede jezika dati madžarski značaj, toda zaradi patriarhalne povezanosti in konservativnosti prebivalstva se je to le deloma posrečilo. Statistike ljudskih štetij zadnjih desetletij madžarske oblasti kažejo celo, da je število Hrvatov raslo — prirastek je sicer manjši, kot bi z ozirom na nataliteto hrvaških vasi moral biti, a bil je vendarle:

leta 1880	41.063 Hrvatov
leta 1890	43.778 Hrvatov
leta 1900	44.500 Hrvatov
leta 1910	43.633 Hrvatov
leta 1920	44.753 Hrvatov

Ljudska štetja so se glede narodnosti ravnala takrat po objektivnem kriteriju, namreč po materinem jeziku. Tudi to dejstvo priča, da madžarske oblasti niso načrtno raznarodovale hrvaškega prebivalstva Gradišćanske, temveč da je šlo za neorganizirano, nepovezano nacionalistično kampanjo, v kolikor so Hrvatje res čutili raznarodovalni pritisk s strani Madžarov.

Leta 1921 je Gradišćanska stopila v mednarodno politično areno: takrat je šlo za državno mejo med Avstrijo in Madžarsko. Ker je bila dežela v dvobarvni monarhiji pod štefanovo krono, jo je zahtevala zase seveda tudi saintgermanska Madžarska. Ker pa so bile narodnostne razmere v

Kmetica iz Pandrofa

Gradišćanski vendarle preveč jasne (velika večina Nemcev, Hrvati in le malo Madžarov) so deželo prisodili Avstriji. V letih po vojni je prišlo na tem področju večkrat do bojov med avstrijskimi in madžarskimi četami. Da bi Madžarom vsaj deloma ustregli, je Društvo narodov na predlog Italije dovolilo v glavnem mestu dežele Sopronu plebiscit, kar je praktično pomenilo priključitev k Madžarski, ker je bil plebiscit pod nadzorstvom madžarskih čet. Od takrat je podolgovata dežela na robu Panonske ravnine v sredi preščipnjena: razdalja znaša tu samo 4 km. Do leta 1926 severni in južni del sploh nista

bila povezana niti s cesto, železniške zveze pa še danes ni.

Ceprav je bila zdaj Gradišćanska gospodarsko popolnoma odrezana od svojih naravnih središč in Prva republika sploh ni kazala posebnega zanimanja za njen gospodarski razvoj, je postal proces raznarodovanja hitrejši. Zaradi velike brezposelnosti v deželi je nastal posebne vrste proletariata, namreč sezonski ali potujoči delavci. Še danes jih je okrog 20.000. Poleg vračajočih se delavcev pa je bilo tudi mnogo takih, ki se niso več vračali. Danes je samo na Dunaju stalno naseljenih okrog 20.000 gradišćanskih Hrvatov. Število Hrvatov na Gradišćanskem »upada« tudi zaradi subjektivnih kriterijev, po katerih se ravna avstrijska vlada pri ljudskih štetjih in ki zmanjšujejo dejansko število pripadnikov manjšine. Leta 1923, dve leti po priključitvi k Avstriji, so na osnovi »miselnega jezika« (Denksprache) ugotovili samo 41.761 Hrvatov, leta 1934 pa 40.489. Leta 1951 je bil kriterij še bolj subjektiven in približen, vprašali so namreč po »občevalnem jeziku« (Umgangssprache). Rezultat: 30.599 Hrvatov.

Po prvi svetovni vojni so imeli Hrvati svojo posebno stranko, Hrvatsko stranko, ki je leta 1923 nastopala celo na deželnih volitvah. V gornjepuljskem okraju, kjer je kandidiral njen predsednik dr. Lovro Karall, bi prav gotovo zmagala, če bi nemški nacionalisti ne znali z raznimi zvijačami in grožnjami zмести hrvaškega prebivalstva. Kmalu je stranka prenehala obstajati in je njeno delo prevzela Hrvatsko kulturno društvo, ki še danes deluje. Nacizem je odvzel Hrvatom šole, politični list (»Hrvatske novine«) in vsako politično udeleževanje. Po drugi svetovni vojni so Hrvati nadaljevali svoja prizadevanja

za ohranitev narodnostne skupine in za manjšinske pravice. Avstrijska država je ustregla spočetka marsikateri hrvatski zahtevi. Dr. Lovro Karall, po vojni vodilni funkcionar koalicijske Ljudske stranke Avstrije, je postal leta 1945 gradišćanski deželni glavar in je ostal na tem mestu do leta 1956. Leta 1955 so štiri zavezniške sile podpisale v Dunajskem Belvederu avstrijsko Državno pogodbo, ki v sedmem členu nalaga Avstriji, da mora skrbeti za ohranitev slovenske in hrvaške nacionalne skupine.

NARODNOSTNI OTOKI

Gradišćanski Hrvati živijo v štirih večjih in nekaj manjših narodnostnih otokih.

Zgoraj na severu segajo vasi s hrvaškim prebivalstvom od mesta Gijeca (Kittsee) ob češkoslovaški meji do Pandrofa. To so: Bijelo selo, Raušer, Lajtica, Novo selo, Pandrof. Področje se imenuje »Hat«, Hrvati sami v teh vaseh pa se imenujejo »Haci«.

Drugi veliki narodnostni otok je v okraju Zeleznó (Eisenstadt, glavno mesto dežele): Vorištan, Štikapron, Celindof, Vulkaprodrštof, Cindrof, Klimpuh, Trajštof, Uzlup, Cogrštof, Otava, Pajngert, Rasporak, Cikleš. Ta najmočnejša hrvaška skupina so »Poljanci«, ker živijo na »Željezanskom polju«.

Tretja velika skupina Hrvatov živi v Gornjepuljskem okraju, južno od umetne »prelomnice« pri Sopronu: to so »Doljanci« ali »Hrvatini«. Največji kraj tega okraja, Gornja Pulja, ni hrvatski, temveč pretežno madžarski, kakor tudi Srednja Pulja, medtem ko je Dolnja Pulja popolnoma hrvaška, kakor tudi vse vasi severno vzhodno od nje: Veliki in Mali Borištof, Šuševó, Gerištof, Filež, Mjenovo, Frakanava, Mučindrof in Pervane. On-

kraj meje, na Madžarskem, je 17 hrvaških vasi. Še v Gornjepuljanskem okraju, a na zahodu, ob deželni meji, je manjši jezikovni otok: vasi Kalištrof in Bajngrob.

Južno od 900 metrov visoke Kisečke gore žive »štóji«: tu je namreč neke vrste »jezikovna meja«, severno žive čakavci, južno štokavci. V tem zadnjem strnjenem narodnostnem otoku so vasi Čajta, Čemba, Vincet, Bandol, Sabara, Hrvatski Cikljin, Bošnjak Brig, Milištrof, Marof, Poljanci, Stadi Hodas, Ključarevac, Rupišće.

Onkraj »madžarske zagozde« pri Borti (Ober- in Unterwart) je še nekaj manjših, a zelo kompaktnih hrvaških otočkov: v bortanskem okraju še Katalena in Vardeš, v okraju Güssing pa Nova Gora in Pinkovec, Stinjaki in Hakaberg, Santalek, Žarnovica in Jezero, Hrvatska Čenča, Praščevo in Zajčje Selo ter čisto na jugu, že v bližini Monoštra, Veliki Medveš in Zamar.

Hrvatsko kulturno društvo je leta 1952 organiziralo s svojimi skromnimi sredstvi privatno ljudsko štetje v hrvaških vaseh. Medtem ko je uradno ljudsko štetje ugotovilo v vsej Avstriji samo 30.599 Hrvatov, jih je Hrvatsko kulturno društvo našteló samo na Gradiščanskem 37.712 in na Dunaju okrog 20.000.

ŠOLA

Glede šole je stanje povsem nezadovoljivo in nikakor ne v skladu z določili sedmega člena Državne pogodbe.

Manjšinsko šolstvo na Gradiščanskem je prav za prav izven zakona. Avstrijska vlada namreč ni obnovila veljavnosti šolskega zakona, ki ga je sprejela gradiščanska deželna skupščina leta 1937, do novega pa ni prišlo. Vprašanje »urejuje« samo neka uredba iz leta 1953, ki določa, da je treba učiti otroke najmanj 3 ure na teden v njihovi materinščini. S

Dolnja Pulja v gornjepuljanskem okraju

tem se Hrvatje seveda ne morejo zadovoljiti.

Šolski zakon iz leta 1937 je določal naslednje: če v nekem šolskem okolišu živi več kot 70% pripadnikov manjšine, potem je učni jezik hrvatski; v občinah s 30 do 70% manjšine sta v šolah oba jezika, hrvatski in nemški, učna jezika; v šolskih okoliših, kjer je manj kot 30% prebivalcev pripadnikov manjšine, pa je hrvatski jezik neobvezen učni predmet. Za pripadnost k narodnostni manjšini je bilo merodajno ljudsko štetje iz leta 1934, ki je ugotovilo na Gradiščanskem 40.489 Hrvatov.

Ta zakon je bil sicer v mnogočem pomanjkljiv, a se je oziral vsaj na bistvene zahteve gradiščanskih Hrvatov. Po zlomu nacizma pa so Hrvati zaman pričakovali, da bo vlada zakon obnovila. Oblast se je predvsem upirala temu, da bi za osnovo ureditve šolstva vzeli rezultate štetja iz leta 1934 — hotela je, da bi naj bila osnova ljudsko štetje iz leta 1951, ob katerem se je zaradi spretno lansiranih govoric o možnosti izselitve in zaradi posledic nasilne germanizacije v medvojni dobi izjavilo za Hrvate samo 30.599 Gradiščancev.

Ali naj bo neka šola hrvatska oziroma dvojezična ali ne, o tem danes odločajo prav za prav samo učitelji, in sicer na osnovi izjave šolarjev na vprašanje, kakšen je njihov materin jezik. Tak netočen način »ugotavljanja« je seveda vse prej kot ustrezen in podatki pogosto niso odraz resničnega stanja.

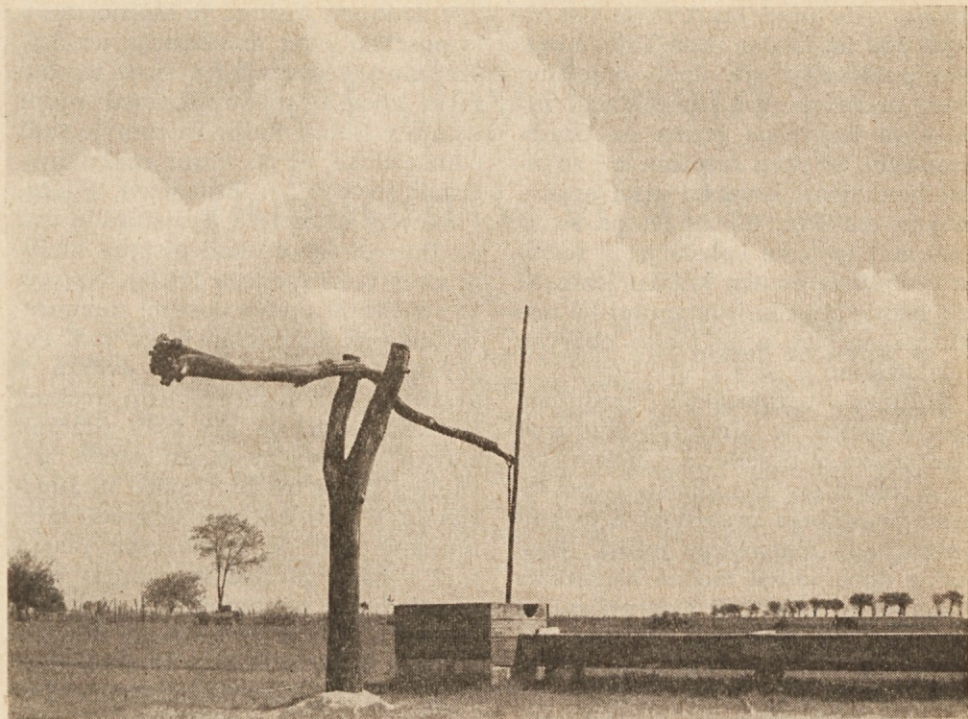
Novi šolski zakon, za katerega se zdaj bore gradiščanski Hrvatje, bi naj omogočal vsem hrvatskim otrokom, da se v osmih letih šolanja nauče enako dobro hrvatskega in nemškega jezika: to je osnovna zahteva vseh hrvatskih pedagogov. Zahtevajo

tip dvojezične šole, kakor ga narekuje potreba in kakor se je izkristaliziral iz mnogoletne pedagoške prakse zavednih hrvaških učiteljev. Ugovor, da otroci ne bodo dobro znali dovolj nemščine, učitelji zavračajo. Primerov, da se hrvatski otroci bolje nauče knjižne nemščine kot nemški otroci, je toliko, da je ta pojav že kar tipičen.

Toda ne samo na ljudskih, osnovnih šolah, tudi na nižjih srednjih — takoimenovanih »glavnih« — šolah bi bilo treba povsod tam, kjer obiskujejo šolo tudi hrvatski otroci, uvesti paralelno z nemškim pouk hrvatskega jezika. Šolanje na teh šolah, ki kvalificira učence za vstop v višje srednje šole, se začne z desetim letom in traja do štirinajstega — to je prav doba, ki je za učenje jezika najvažnejša. Hrvatski jezik uče zdaj samo na glavnih šolah v Gornji Pulji (kjer je 60% učencev Hrvatov), v Gijeci in v Cindrofu, medtem ko v Železnem, Neusidlu, Borti, Santaleku in Rohuncu hrvaščine ne poučujejo, čeprav v tamkajšnje glavne šole zahaja veliko število hrvatskih dijakov.

KULTURNO ŽIVLJENJE

Ceprav gradiščanski Hrvatje že 400 let nimajo več organskih stikov z matičnim narodom, se je med njimi ohranilo še mnogo ljudskih pesmi iz domovine. Imenujejo jih »jačke«. Fr. Kurelac jih je v prejšnjem stoletju zbiral in leta 1871 izdal v Zagrebu. Mnoge od teh jačk so identične z narodnimi pesmimi v Liki, Pokolpju in Slavoniji. Hrvatske ljudske pesmi so ustvarjalno vplivale na dva avstrijska glasbena umetnika: Josef Haydn, ki je bil mnogo let grajski kapelnik na Esterhazyjevem gradu v Železnem, je uporabil motiv hrvatske pesmi »Ustal jesam rano ja« za svoj »Kaiserquar-

Gradišćanski motiv: tipični panonski vodnjak

tet«, iz katerega je nastala avstrijska državna himna, Beethoven pa je vključil nekatere motive gradišćanskih ljudskih pesmi v svojo šesto simfonijo (Pastoralno).

Prvi začetki gradišćanske hrvatske literature (nabožne) segajo v 17. stoletje: Sekvičaj, Detauris, Šoštarič, Palkovič, Bogovič in Ficko so imena nabožnih pisateljev in preporoditeljev, ki so s prevajanjem evangelijev in katekizmov ter preprosto didaktiko skušali ustvariti hrvaško knjižno tradicijo. V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja se pojavi vrsta učiteljev in duhovnikov, ki se ukvarjajo že z umetno pesmijo in povestjo. Med njimi je gotovo najpomembnejši župnik iz Frakanave Mate Miloradič. Njegove

domoljubne pesmi so še danes izredno popularne po vsem Gradišću. Leta 1933 so izšle v knjigi (»Jačke«). Danes hodita po Miloradičevih stopinjah predvsem dva gradišćanska Hrvata: Feri Sučić, uradnik gradišćanske vlade, ki so se mu zelo posrečile nekatere razpoloženjske in rodoljubne pesmi, in mladi (31-letni) delavec Anton Leopold iz Frakanave, ki je leta 1954 izdal samostojno zbirko pesmi »Cviječe iz Gradišća« in ki v svojih preprostih verzih riše domoljubna občutja spričo čudovito lepe pokrajine gornjepuljanskega okraja.

Gradišćanski Hrvatje izdajajo vsako leto obsežen koledar, nekak letni almanah z literarnimi ambicijami, ter politično-kulturni tednik »Hrvatske

novine» (do pred kratkim je list izhajal pod naslovom »Naš Tajednik«). Obe publikaciji sta imeli odločilno vlogo predvsem pri konsolidaciji hrvatskega knjižnega jezika na Gradiščanskem. Še pred desetimi leti so pisali tamkajšnji hrvatski pisци vsak v svojem dialektu, tekom let pa so se prav pod vplivom koledarja in tednika zedinili za enoten knjižni jezik, ki je v bistvu enak knjižnemu jeziku matičnega naroda, a je lahko obarvan s čakavščino.

Kulturna organizacija gradiščanskih Hrvatov je Hrvatsko kulturno društvo, ki že desetletja uspešno skrbi za ohranitev narodnostnih posebnosti hrvatskega prebivalstva in goji ljubezen do materinega jezika. Nacistična doba je žal močno zdesetkala vrste tistih, ki bi bili pripravljeni za kulturno udejstvovanje in tako sta danes na Gradiščanskem praktično samo dva pevska zbora, medtem ko je imela pred vojno skoro vsaka vas svoj pevski zbor. Od teh dveh je samo eden res vaški, lokalni zbor (moški pevski zbor v Velikem Borištofu), drugi je namreč učiteljski pevski zbor. Oba zbora večkrat nastopata na tradicionalnih tekmovanjih v Pinkafeldu in dosegata lepe uspehe.

V zadnjem času se je močno razvila posebna zvrst množičnega umetniškega udejstvovanja, in sicer tamburaški zbori. Najstarejši med njimi deluje v Dolnji Pulji. Ta zbor je tudi edini, ki se je po vojni reaktiviral. Ostali so novi: v Frakanavi, Filežu, Pinkovcu, Klimpuhu, Trajštofu in dva na Dunaju (zbor akademskega kluba in zbor tamkajšnjega HKD). Največje uspehe je doslej dosegel tamburaški zbor iz Klimpuha, ki ga vodi Feri Sučić. Nastopal je že po dvakrat v avstrijski in nemški televiziji, večkrat v radiu, sodeluje pri vseh uradnih slavnostih v glavnem mestu dežele, povabljen pa je bil že v Švico in Jugoslavijo. V zadnjem letu so uvedli tamburaštvo kot del glasbenega pouka tudi v osnovne šole in rezultat tega so mladinski tamburaški zbori v Dolnji Pulji, Filežu in Velikem Borištofu. Bilo bi jih že več, če bi HKD imele na razpolago več instrumentov. Doslej jih je že več poklonila Matica hrvatskih izseljencev v Zagrebu.

Amaterske gledališke družinice so skoraj v vsakem kraju in navdušenja za igranje je dovolj, manjkajo le ustrezni teksti, namreč taki, ki bi bila v njih nacionalna nota dovolj poudarjena.

Jožko Lukeš

JOZKO LUKEŠ, član Slovenskega gledališča v Trstu, spada gotovo med občinstvu najbolj priljubljene igralce. Vsako leto pa pripravi še igro za mladino. Lani je zrežiral »Silni bič« Danila Gorinška. In kot je že navada z mladinskimi deli, tako je tudi »Silni bič« na vseh gostovanjih navduševal mlado (in tudi starejše) občinstvo. Leta 1959 pa je tudi Lukeš postal filmski igralec. Kot partizanski komandant je nastopil v filmu »Akcija«.

Pred človekovim poletom v vesolje

4. oktobra so potekla komaj tri leta, odkar je vzletel prvi umetni zemeljski satelit, Sputnik I. Prvemu pa so v tekmovalstvu med obema državama, ki si to lahko dovoljujeta, namreč med Sovjetsko zvezo in Združenimi državami Amerike, sledili drugi v čimdalje hitrejšem tempu, tako da je do 20. avgusta 1960 nastopilo pot okoli Zemlje kar 30 umetnih satelitov, od katerih pa jih je nekaj medtem že nehalo krožiti in je zgorelo v zemeljski atmosferi. Štirje izstrelki pa so imeli še večjo hitrost in so se iztrgali iz območja Zemljine težnosti: eden (Lunik II) je zadel Luno in tam obtičal, trije (Lunik I, ter Pionir IV in Pionir V) pa so zleteli mimo Lune in nastopili pot okoli Sonca kot umetni planetoidi.

Od teh umetnih satelitov in planetoidov (34) jih je bilo 26 ameriških in le osem ruskih. Po številu je torej razmerje med njimi 3,2 : 1. Po teži pa je razmerje mnogo manjše, približno 2 : 1. Rusi razpolagajo pač z bolj izdatnimi pogonskimi sredstvi in lahko spravijo na tir okoli Zemlje prav težke satelite. Najnovejši ruski satelit, Vesoljska ladja II, ki je vzletel 19 avgusta 1960, tehta preko štiri tone in pol. Najtežji ameriški satelit, Midas, ki je devet dni mlajši od Sputnika IV, pa doseže le 2268 kg. Zaradi tega skušajo američani s številom izstrelkov nadomestiti, česar ne zmorejo z njihovo težo.

Rusom gre tudi časovno prvenstvo. Njihovi rezultati pa so po izjavah vodilnih ameriških strokovnjakov, naravnost »fantastični« in so morali napraviti najgloblji vtis na široko ljudstvo. Zato skušajo Američani tolažiti svoje rojake z »zdravo osnovanim programom«, ki ga je pripravila njihova osrednja astronavična NASA (National Aeronautic and Space Administration. Uprava za aeronavtiko in vesoljski prostor), ki se je ustanovila kmalu po vzletu Sputnika I. NASA ima sedem velikih raziskovalnih zavodov širom vse države v vrednosti pol milijarde dolarjev. V njih dela 16.000 nameščencev, med temi je več svetovno znanih strokovnjakov. Razen tega zaposluje na stotine tovarn in veliko univerz. Za leto 1961 predvideni proračun znaša 900 milijonov dolarjev.

NASA je izdelala zelo obsežen načrt za naslednje desetletje. Predvidenih je 250 večjih izstrelkov. L. 1961 bodo skušali kakor Lunik II zadeti Luno, pozneje bodo z zmanjšano hitrostjo spustili nanjo razne merilne naprave. 1962 bodo poslali izstrelke do Marsa in Venere. 1964 bo ameriški satelit, kakor leta 1959 Lunik III, letel okoli Lune in se zopet vrnil k Zemlji. Nato bi ponovili tak polet z moštvom. Na Luno nameravajo poslati človeka najpozneje do konca 1970. Z možnostjo poleta človeka okoli Zemlje pa računajo že za konec 1960, tako da bo, če poskus uspe, to že izvršeno dejstvo, ko bodo bralci brali ta članek.

NASA je prav resna organizacija. Zaradi tega ne smemo imeti njen program za plod fantazije, čeprav se ne bo vse do pičice zgodilo, kakor je v načrtu. Tako naziranje je utemeljeno v njenih dosedanjih uspehih. Naj navedemo na kratko samo nekatere uspehe, ki jih je imela NASA leta 1960 do sredi avgusta.

Bralcem je gotovo že znani meteorološki satelit »Tiros I« po fotografskih posnetkih Zemlje, med ostalim tudi Istre in Primorske z višine 700 kilometrov. Ta satelit ima, kakor pravi že njegovo ime (Television and Infra Red Observation Satellite, Satelit za televizijo in infrardeče opazovanje), nalogo, da snema Zemljino površje in oblake nad njim ter pošilja tako napravljene slike na Zemljo po metodi, ki jo poznamo od Lunika III, ki je slikal za nas nevidno stran Lune. Uspehi so bili povsem zadovoljivi. Za celotno meteorološko službo v svetovnem merilu ima NASA na programu gradnjo sedmih takih satelitov.

Drug velik uspeh je prinesel prvi navigacijski satelit, Transit 1 = B, ki naj pokaže, da morejo ladje na morju in pod morjem ter letala v zraku ob vsakem času in vremenu natančno določiti svojo lego po posredovanju umetnega satelita, in sicer po spremembah v valovni dolžini radijskih sporočil, ki izvirajo iz relativnega gibanja ladje in satelita. Prvi navigacijski satelit je začel krožiti okoli Zemlje 1. aprila a že 22. junija mu je sledil drugi. Hkrati s tem pa so z isto raketo izstrelili še manjši satelit, ki naj bi zbiral podatke o sončnem in kozmičnem sevanju. V našem pregledu smo šteli ta dvojčka kot en sam satelit. NASA ima na programu več podobnih satelitov, tako da bi bila urejena navigacija po vseh morjih in po vsem ozračju.

Najnovejši uspeh je bila izstrelitev satelita = balona »Echo« (Jek) dne 12. avgusta. Ta satelit je balon iz posebne plastične mase, ki se je napihnil, ko je že nastopil pot okoli Zemlje. Njegov premer meri 30 metrov. Balon je prevlečen z aluminijasto plastjo in odbija do 98 % radijskih valov s frekvenco do 4000 megaciclov. Balon sveti na nočnem nebu, kadar ni v Zemljini senci, kot zvezda prve velikosti. Bralci so ga gotovo sami zapazili s prostim očesom. Echo kroži v povprečni višini 1700 km.

Kmalu po vzletu je že prenesel poslanico predsednika Eisenhowerja, ki so jo oddali v Goldestonu v Kaliforniji in ki so jo po odboju ob satelitu prav jasno slišali v Fort Monmouthu v New Jerseyu. Sedanji telekomunikacijski satelit je »pasiven«; prenaša namreč samo radijsko sporočilo po odboju, nima pa lastnih oddajnih naprav razen bolj preproste naprave, s katero javlja podatke o svoji legi. Naslednji sateliti te vrste pa bodo »aktivni«, imeli bodo prejemne in oddajne naprave ter bodo opravljali nalogo relejne postaje za televizijo in radio ter za telefonske pogovore preko oceana in za prenos slik.

Nadaljnji pomemben uspeh v letu 1960 je bila izstrelitev drugega ameriškega planetoida, Pionirja V, 11. marca. Pionir V kroži okoli Sonca po tiru, ki je bliže Sonca od Zemljinega tira in potrebuje za enkratni obhod 311 dni. Znamenja, ki jih je pošiljal s 150-vatnim oddajnikom, so z velikim radijskim teleskopom v Jodrell Banku v Angliji prejemali še iz razdalje več milijonov kilometrov.

Z dosedanjimi ruskimi in ameriškimi sateliti in planetoidi so prepričevalno dokazali, da je z razpoložljivimi tehniškimi sredstvi mogoče spraviti težja telesa na krožni tir okoli Zemlje in celo okoli Sonca. Tako so spoznali da je v

osnovi tehnično mogoč polet človeka okoli Zemlje in v vesolje. Po podatkih, o razmerah, ki vladajo v višjih in najvišjih zračnih plasteh, zlasti o temperaturi, tlaku o sestavi zraka, o navernem sevanju in meteorijih, ki so jih dali umetni sateliti in planetoidi kaže, da so iz teh razmer izvirajoče težave premagljive.

Odprto vprašanje pa je povratak človeka nazaj na Zemljo. Tudi v tem pogledu pa ni manjkalo poskusov.

Z ameriške strani velja temu vprašanju načrt »Mercury«, po katerem izstreljujejo že dve leti v manjših presledkih satelite tipa »Discoverer«. Ti krožijo v razmeroma majhni višini po tiru, ki gre čez oba zemeljska tečaja. Do 20. avgusta so izstrelili štirinajst takih satelitov. Razen prvega so vsi nosili hermetično zaprte kabine, ki po obliki spominjajo na steklene cevi televizijskih prejemkov. Kabina je opremljena tako, da bi v njej lahko letel človek. Sedel bi z hrbtom obrnjenim proti širokemu koncu cevi. Pri vzletu leti kabina z ožjim koncem naprej. Zibanje in valovanje kabine se avtomatično omiljuje, sicer ima tudi letalec možnost, da regulira ustrezne naprave.

Kabina je neprodušna za zrak in za vodo ter je dobro osamljena proti toploti. To je potrebno zlasti pri povratku, ko pada kabina s širokim dnom naprej. Zavarovan s posebnim toplotnim ščitom, ki je prevlečen s smolnato snovjo, ki izpareva pri visoki temperaturi (do 1500 stopinj Celzija) in oddaja tako veliki del toplote. Kabina sama ima dvojno steno, tako da temperatura v njej ne preseže nikdar 40 stopinj Celzija. V kabini je s kisikom obogaten zrak, ki zadostuje enemu človeku za 48 ur.

Kabina naj bi se po načrtu na povelje z Zemlje odkropila od zadnje stopnje rakete. S pomočjo manjših raket bi se obrnila tako, da gleda s širšim koncem naprej. Nato se vžge zaviralna raketa, ki zmanjša hitrost kabine, tako da začne padati proti Zemlji. Ko raketa dogori, odpade. Na nasprotnem koncu se tedaj avtomatično odpre najprej manjše in pozneje večje padalo, ki ublaži nadaljnji padec kabine. Celotni padec je preračunan na manj kot petnajst minut.

Okoli kraja, kamor naj bi padla kabina, krožijo po zraku letala, da s posebnimi napravami prestrežejo kabino že v zraku. Na morju pa križarijo vojne ladje s helikopterji in pomožnimi ladjami, da bi čimprej rešili kabino, če bi padla v morje.

Kabino so preizkusili najprej v posebnih vetrovnihih tunelih podobno, kakor to delajo z novimi tipi letal. Nato so pošiljali take kabine z raketami v višine, odkoder so padale zopet na Zemljo, ne da bi nastopile pot okoli nje.

Sledili so poskusi s sateliti »Discoverer«. Do 20. avgusta so napravili trinajst takih poskusov s kabino; enajst pa jih ni uspelo, bodisi da se je ponesrečil že sam vzlet ali da se ni kabina odtrgala ali da se je sicer odtrgala, a je niso mogli prestreči v zraku ali najti v morju. Z uspehom je bil kronan šele vzlet Discovererja XIII 10. avgusta 1960. Hermetična kabina, ki je tehtala 163 kg, se je po 17. obhodu okoli Zemlje v redu odtrgala od satelita, ko je v višini 160 kilometrov letel nad Aljasko. Padla je v Tihi ocean v bližini Havajskih otokov. Letala je niso mogla prestreči, padla je v morje. S križajoče vojne ladje je priletel helikopter ter spustil v vodo »žabarja«, ki je privezal kabino in jo spravil na ladjo.

To je bil prvi povratak s krožne poti okoli Zemlje.

Sledil mu je le teden pozneje drug uspešen polet. 18. avgusta so iz iste ga oporišča z dvostopenjsko raketo Thor - Angena izstrelili satelit »Discoverer

Psički Strelka in Belka po srečnem povratku s poleta v vesolje

XIV«, ki je bil podoben svojemu predniku, Discovererju XIII. Tudi pri tem, se je po 17. obhodu na povelje z Zemlje odtrgala kabina in začela padati proti Zemlji. Tokrat pa je bil uspeh še boljši, kajti kabina ni padla v morje, temveč so jo nedaleč od Havajskih otokov prestregli v zraku. Letalo tipa C-119 je pri tretjem poskusu s kavlji, ki so viseli na dolgih vrveh z letala, ujel padalo in s tem tudi kabino.

Podoben poskus so meseca maja napravili tudi Rusi. 15. tega meseca so izstrelili satelit, ki so mu dali ime »Vesoljska ladja« in ki tehta, preko štiri tone in pol. Na razne naprave v njej odpade skoro poldruga tona. Tudi »Vesoljska ladja« ali, kakor ji kratko pravijo, »Sputnik IV«, je imela hermetično kabino, ki pa je mnogo večja od podobnih kabin pri Discovererjih, saj je njena teža kar 2500 kg. V sebi nosi vse, kar bi človek potreboval za pot okoli Zemlje in za povratak nanjo. Kabina bi se morala na povelje z Zemlje odtrgati od ladje in začeti padati proti Zemlji. Štiri dni po vzletu se je sicer odtrgala, toda zaradi tehniške napake se njena hitrost ni zmanjšala, temveč se je celo nekoliko povečala. Zato je začela kabina (in hkrati z njo tudi ladja) krožiti po močno oploščeni elipsi z apogejem v višini 690 in perigejem v višini 306,5 km, medtem ko je bil njun tir pred ločitvijo skoraj krožnica v višini od 306,5 do 370 km.

Čeprav so na zahodu trdili nasprotno, ni bilo tokrat v kabini človeka, temveč samo lutka z ustreznimi merilnimi napravami.

Čeprav poskus ni uspel glede zopetnega povratka na Zemljo, je vendar, kakor poročajo, prinesel veliko koristnih podatkov, po katerih bi principiuelno bil mogoč polet človeka okoli Zemlje.

19. avgusta so ponovili poskus s podobnim, le še nekoliko težjim (4600 kg) satelitom, ki so mu dali ime »Vesoljska ladja II«. Tudi pri tem poskusu ni bil v kabini še človek, pač pa cela vrsta živali od dveh psičk, Strelke in Belke, preko miši in podgan do mušic in raznih mikroorganizmov. Nekaj živali je bilo tudi v sami ladji, tako da je bila ladja s kabino pravcata »Noetova barka«.

Ladja je krožila okoli Zemlje po skoro popolni krožnici, in sicer v povprečni višini samo 320 kilometrov, ker bi bila večja višina za poskus nepotrebná in ker bi više gori ladja že zašla v nevarni sevalni pas, ki obdaja Zemljo. Med 18. obhodom okoli Zemlje je Vesoljska ladja na povelje z Zemlje začela manjšati svojo hitrost in padati proti Zemlji. Ko je že zašla v gostejše zračne plasti, se je od nje ločila kabina in s padalom nadaljevala pot proti Zemlji. Pristala je na kopno zemljo, in sicer na njivo neke kmetijske zadrúge, okoli deset kilometrov daleč od predvidenega pristajališča. Tudi Vesoljska ladja je srečno pristala.

Američanom gre torej prvenstvo glede zopetnega povratka satelita na Zemljo, toda njihov uspeh je bolj teoretičnega kakor praktičnega pomena, saj je v obeh uspešnih primerih kabina tehtala komaj petdeset kilogramov. Pri ruskem poskusu pa je že sama kabina tehtala več kot poltretjo tono in z ladjo vred, ki se je tudi zopet vrnila na Zemljo, celo več kot štiri tone in pol. Na taki ladji in v taki kabini bi lahko varno letel tudi človek. Zaradi tega je 20. avgust 1960, ko se je Vesoljska ladja II srečno vrnila na Zemljo, pomemben mejnik v astronautiki in je nedvomno zadnja faza pred poletom samega človeka v vesolje.

Dognano bi bilo torej, da je s tehniškega stališča polet človeka v vesolje mnogoč in da so razmere v kabini in zunaj nje take, da ne predstavljajo nepremagljivih ovir. Toda treba je tudi vedeti, ali človek lahko prestatne polet, kajti računati moramo tudi s »preobremenitvijo«, to je z močnim povečanjem teže zaradi silnega pospeška in z breztežnostjo, ki je značilna zlasti za kroženje okoli Zemlje, ko satelit leti kot nebesno telo po zakonih vztrajnosti in težnosti.

S poskusi v laboratoriju so na samem človeku pokazali, da brez škode lahko prenese velik pospešek. Breztežnost pa je moč doseči vsaj za krajši čas tudi v letalu, tako da se do neke mere lahko preučuje vedenje človeka v breztežnem stanju.

Posebno poučni pa so bili poskusni vzleti raznih živali zaprtih v kabinah ali v neprodušnih oblačilih, z raketami do večje ali manjše višine, odkoder so se vračali s padali na Zemljo. Američani so v ta namen za svoje poskuse uporabljali miš in manjše opice, Rusi pa mnogo večje živali, psice in zajce. Čeprav niso vsi taki poskusi uspeli, so vendar prinesli veliko podatkov, po katerih lahko sodijo, kako reagirajo živa bitja na preobremenitev in breztežnost ter na razne druge motnje, ki so združene s poletom. Najboljši dokaz, da živali lahko brez kvarnih posledic potujejo po vesolju, pa je prinesel »Sputnik II«, s katerim je vzletelo in krožilo okoli Zemlje prvo živo bitje, psica Lajka, ki pa je morala zato žrtvovati svoje življenje.

Pri enem od poskusov s sateliti »Discoverer« so zaprli v kabino nekaj miši. Toda kabine niso mogli prestreči, tako da niso mogli dognati, kako so te miši prestale pot okoli Zemlje.

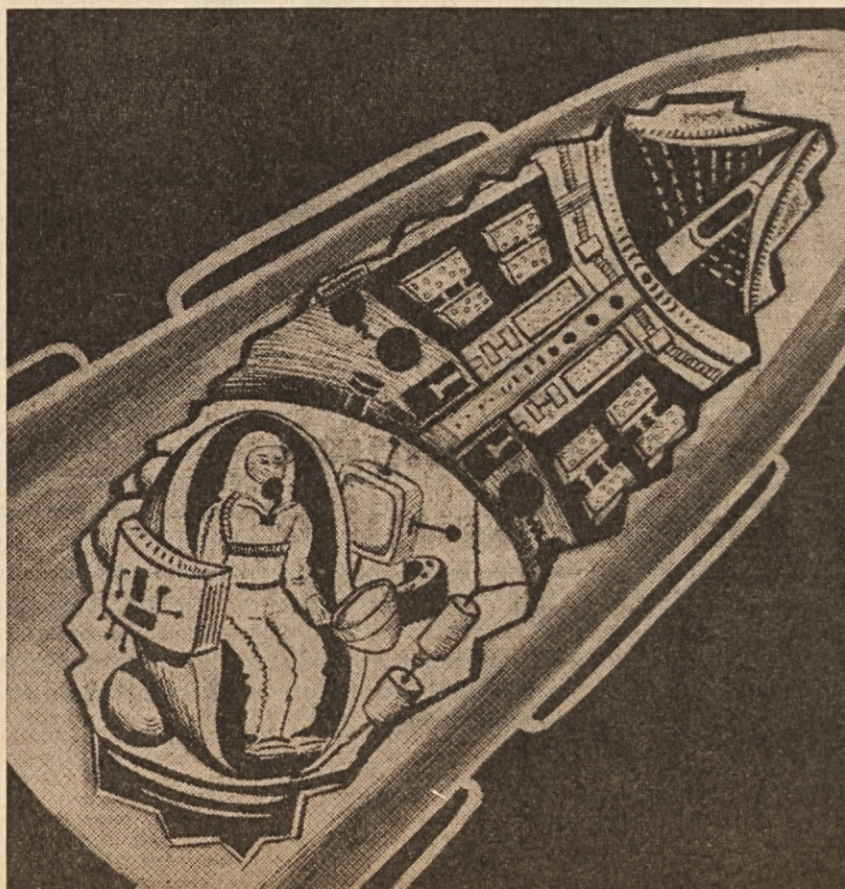
Uspešni poskus z Vesoljsko ladjo II pa je nedvomno odpravil vse morebitne pomisleke proti možnosti človekovega poleta v vesolje. Na Belki in Strelki niso samo s primernimi napravami natančno merili delovanje srca, dihalnih organov, ožilja in podobno, temveč so tudi televizijsko sledili njunemu gibanju in vedenju. Po povratku pa so ju lahko natančno pregledali glede morebitnih nastalih poškodb ali motenj. Prav tako so preučevali druge živali, ki so prestale vožnjo, glede učinkov raznih žarkov med poletom.

Spričo teh uspehov je pričakovati, da pride sedaj na vrsto človek. Za tak podvig pa se mora seveda primerno pripraviti. In to resnično že dolgo delajo v Združenih državah Amerike in v Sovjetski zvezi.

Američani so bolj zgovorni. Zato vemo, da so v okviru projekta »Mercury« že pred časom izbrali sedem vojaških pilotov z višjo izobrazbo in najmanj 1500 ur letenja. Ti se sistematično in vztrajno vadijo za polet z raketo okoli Zemlje in za zopetni povratek. Kdo bo izbran za podvig, še ni znano. Prav tako ni znano, kdaj se bo to zgodilo. Vse kaže, da bodo tudi tokrat Rusi prehiteli Američane, kajti samo oni razpolagajo že sedaj s primerno močnimi pogonskimi stroji.

Dan vzleta pa ni več daleč. Morda bo celo že nastopil, preden izide naš koledar s tem prikazom.

*Takšna ali
skoraj
takšna naj
bi bila po
zamisli
sovjetskih
znanstvenikov
prva bodoča
vsemirska ladja*

Kmetijska problematika na Goriškem

Položaj kmetijstva ob meji in v narodno mešanih krajih

Kot znano je tudi Italija pristopila k Evropski gospodarski skupnosti, kar zahteva od njenega gospodarstva uvedbo temeljitih reform in sprememb, če bo hotela biti kos tuji konkurenci ob dokončni odpravi carinskih pregraj, ki so jih že začeli postopoma odpravljati. Kot v industriji, je potrebna temeljita preobrazba tudi v italijanskem kmetijstvu, ki je pod fašizmom zaradi avtarhične politike precej otopelo ter v svojih oblikah zastarelo.

Ta potreba po temeljiti preobrazbi in reorganizaciji se občuti tudi na Goriškem in ker je tu skoro polovica pripadnikov naše narodne manjšine kmetov, je tudi za nas važno to vprašanje, ki mu moramo posvetiti čimveč pozornosti.

Kmetijska površina na Goriškem se deli na tri področja:

GORISKA BRDA, ki se raztezajo severno in zapadno od Gorice od državne meje pa tja do Dolenj in imajo 5.900 ha površine.

To področje je pripravno za intenzivno sadjarstvo in vinogradništvo. Sedaj je zelo zanemarjeno, ker še vedno ni odpravljeno razdejanje zadnjih dveh vojn. Nekatero površino so neobdelane in kmetje nimajo dovolj sredstev za obnovo vinogradov in za pogozditev strmih pobočij, kjer bi bilo treba preprečiti zemeljske usade. Občuti se tudi pomanjkanje občinskih in poljskih poti, poleg tega pa je tu še precej zakoreninjen kolonat. Veleposestniki posvečajo premalo pozornosti kolonom in zemlji, ki jo ti obdelujejo. Posledica je, da so kolonske hiše, gospodarska poslopja in zemlja v slabem stanju in stalno propadajo. Levičarski poslanci, pokrajinski in občinski svetovalci v Gorici, so že večkrat prikazali kolonstvo kot zastarelo in srednjeveško fevdalno obliko, ki bi jo bilo treba odpraviti.

RAVNINSKO PODROČJE, ki obsega goriško področje na levem bregu Soče, na katerem so tudi slovenske vasi Štandrež, Sovodnje, Skrlje, Rupa, Peč in Gabrje — ter Krminsko - Gradiščansko področje na desnem bregu Soče. To drugo področje ima 8.000 ha površine. Zemlja na njem je zelo razdrobljena, saj je na njej kar 5.063 lastnikov; od tega jih ima 3.649 samo od eden od tri ha zemlje.

Na desnem bregu Soče se že več let pripravlja kanalizacija za namakanje, ki pa le počasi napreduje. Potrebna bi bila tudi prekomasacija parcel, da bi zmanjšali njeno razdrobljenost. To velja za polja na obeh straneh Soče.

PODROČJE OKROG TRŽICA ima 4.200 ha površine, na kateri je že od leta 1912 v obratu namakalni sistem. Se vedno pa so v teku izsuševalna in namakalna dela na področju Lizerta (3.200 ha), kjer imajo svojo posest tudi Doberdobci in Jameljci. Najboljša in najboljše je urejena zemlja ob spodnjem Posočju, ki obsega 6.664 ha.

Po podatkih iz leta 1951 se bavi s kmetijstvom na Goriškem le 17,6% prebivalstva. Omenili smo že, da je kmečka posest zelo razdrobljena. Posestev do 5 ha je 7.886, vendar pa imamo tudi nekaj veleposestnikov, ki imajo v svoji lasti dobršen del najboljše zemlje. To dokazujejo tudi naslednji podatki: od direktnih obdelovalcev zemlje jih je 6.394 lastnikov, 815 najemnikov, 889 kolonov ter 1.006 mešanih najemnikov.

Kmetijska mehanizacija je napredovala od 150 strojev leta 1949 na 991 leta 1958 ter se je lani še nadalje dvignila.

V zadnjih dveh letih je Kmetijsko nadzorništvo v Gorici razpisalo dva nagradna natečaja za izboljšanje travnikov in pašnikov na Kraškem področju, da bi se dosegla večja proizvodnja krme in dvig

živinoreje, ker je potrošnja mesa v porastu. Lani pa so z državnim prispevkom razpisali več natečajev za ureditev hlevov, za odpravo tuberkuloze in bruceloze med govejo živino itd. Ti natečaji so še v teku in je zanje določenih nekaj nad 27 milijonov lir.

Rekli smo že, da je nad polovico pripadnikov slovenske skupnosti na Goriškem, ki se bavijo s kmetijstvom. Slovenci prevladujejo v Brdih in na Krasu, pa tudi na področju južno od Gorice so na levem bregu Soče čisto slovenski kraji. Naši ljudje so že večkrat izrazili pripravljenost, da bi s pomočjo državnih prispevkov izvedli izboljšanje in modernizacijo svoje proizvodnje. Za to pa bi bilo potrebno napraviti bolj pogostoma tudi strokovna predavanja. Kmetijsko nadzorništvo je taka predavanja v zadnjih letih že priredilo, vendar niso dosegla zaželenega uspeha, ker so jih priredili v italijanščini, ki je naši ljudje ne razumejo dovolj, da bi lahko sledili predavateljevim izvajanjem. Tako predavanja, ki bi jih prirejali slovenski strokovnjaki v domačem jeziku, bi bila mnogo bolj obiskana in uspešna. Seveda bi morali imeti na Kmetijskem nadzorništvu ljudi, ki bi znali oba deželna jezika in predavali po potrebi v enem ali drugem.

S tem v zvezi bi poudarili tudi potrebo po dobri kmetijski šoli, kjer bi morali biti poseben oddelek tudi za slovenske učence, ki bi jih poučevali v materinščini. Toda te reči so za enkrat v Gorici še »tabu« kljub petletnemu prizadevanju za mirno in prijateljsko sožitje.

Ker smo že pri sožitju, naj omenimo še dvolastnike, ki so tipični za goriško področje. Meja seka kar povprek parcele in posestva. Mnogo kmetov s te strani meje ima zemljo na jugoslovanski strani in obratno. Preko društev Direktnih obdelovalcev se že vsa povojna leta z jugoslovanskimi oblastmi urejujejo vsa vprašanja, ki zadevajo nemoteno posest in uživanje parcel na obeh straneh meje. Prav ti stalni stiki s pomočjo dvolastniških dovoljenj in prehodov so poleg nalega obmejnega prometa mnogo pripomogli, da se je že precej unesel tisti šovinizem, ki se je tako razplamtel v prvih povojnih letih. Odkar je meja odprta za obmejno prebivalstvo, so tisti, ki radi ribarijo v kalnem, izgubili svoje najboljše argumente.

Omenimo naj, da imajo slovenski kmetje v štandrežu svoje dobro organizirano Društvo direktnih obdelovalcev zemlje,

drugo tako društvo pa deluje v Sovodnjah.

Posebno oviro za razvoj kmetijstva v naših obmejnih krajih predstavljajo vojaške služnosti. Že tako so ob meji prepovedane nekatere kulture, zlasti visoke, vojaške služnosti pa nalagajo še druge, mnogo hujše omejitve ter na bolj širokem področju, ki zajema številne občine. Med temi občinami so tudi Gorica, Sovodnje, Števerjan, Krmin in Dolenje. Brez dovoljenja vojaških oblasti ni moč na tem področju kopati jarkov, graditi cest, zidati hiš in gospodarskih poslopij, saditi drevje itd. Prav tako je prepovedano spreminjati obstoječe stanje, vštevši sekanje drevja.

Ti predpisi zajemajo ne samo polje, ampak tudi vasi in zaselke ter jih stalno spreminjajo v zvezi z vojaškimi deli, ki so v gradnji. Zakonski predpisi, ki urejujejo to zadevo, so še iz fašistične dobe in bi jih bilo treba primerno spremeniti ter omiliti, ker so zastareli in za naše čase nesmiselni. Tudi olajšanje davčnega bremena bi lahko omililo to vprašanje, ne bo pa ga seveda rešilo.

Lansko leto je bil sprožen predlog za gradnjo zadružne kleti blizu Gorice. Prvotno je bilo določeno, naj bi delokrog te kleti, za katero bi seveda morala prispevati država pod dovolj ugodnimi pogoji, obsegal področje Brd, torej pretežno slovenske vinogradnike. Za to pobudo je bilo precejšnje zanimanje tudi med našimi vinogradniki, ki imajo praktičen primer, kako veliko korist bi prinesla taka moderna klet, v bližnjem Dobrovem na jugoslovanskem področju Brd.

Za to pobudo je bil imenovan pripravljalni odbor, v katerega sta prišla tudi po en vinogradnik z Oslavja in iz Števerjana. Klet naj bi stala v podnožju Brd na takem kraju, da bi bila za vse zainteresirane lahko dostopna. Pozneje pa so začeli prvotno zamisel spreminjati. Nekateri krogi v Gorici so hoteli priključiti k prvotnemu področju še ravnske predele med Gradiško in Krminom, kar pa bi bilo samo v škodo briškemu vinu. Razumljivo, da so briški vinogradniki proti temu in tako se je njihovo navdušenje za to klet precej ohladilo.

Omenimo naj še bivše Fogarjevo posestvo v Pevmi, ki ga je pred nekaj leti prevzela v upravo Ustanova »Tre Venezie«, potem ko so odvzeli zemljo domačim kmetom, ki so jo do tedaj imeli v najem. Obetali so, da bodo uredili vzorno posestvo, mlekarno, namakalni sistem

itd. Od vsega tega je bilo izvedenega zelo malo. Sedaj je v načrtu, da naj bi ravninski predel tega posestva ob Soči razdelili in tam uredili šest ali osem arondiranih posestev. Pri tem pa ne upoštevajo dejstva, da je v Pevmi in na Oslavju mnogo kmetov, ki bi lahko s pridom zaokrožili svojo premajhno posest, če bi jim dali za to primerne pogoje. To bi bilo v korist njim in pa tudi državi, ker so trdni kmetje, tudi dobri davkoplačevalci.

Iz teh nekaj bežnih podatkov je razvidno, da bi bili za pravilno in učinkovito

reševanje kmetijskih problemov na Goriškem potrebni ne samo taki ukrepi, kot je odprava kolonata, arondacija razdrobljene kmečke posesti, višji prispevek države in pospešitev raznih izboljševalnih del, ampak tudi drugačen odnos do slovenskih kmetov. Tudi k reševanju kmetijskih problemov na tem področju bi morali pristopiti v duhu konstruktivnega in prijateljskega sožitja. Naš slovenski kmet ima iste dolžnosti, kot furlanski ali italijanski; zato bi bilo pravično, da se mu priznajo tudi iste pravice, na podlagi popolne enakopravnosti.

MIROSLAV KOŠUTA

Šahovnica

Rdeča in bela polja.

Vedno več rdečih.

Poskus rokade.

Naš planet

s poldnevniki in meridiani,

s paraleli in vzporedniki,

s primerniki,

s presežniki

in ognjenimi možgani,

Mnogo marsičesa.

In jaz,

ki ne razumem ognjenikov.

Gospodarsko-upravni pregled sovođenjske občine

Goriška industrija je v zadnjih letih zaposlila precej fantov in deklet iz sovođenjske občine, tako da v tej občini danes skoro ni brezposelnosti. To dejstvo je zelo razveseljivo in ljudje upajo, da se bodo njihove življenjske prilike še izboljšale, ko bo pričela delovati nova tekstilna tovarna, katero bodo kmalu pričeli graditi na polju med Sovodnjami in Štandrežem. Pravijo, da bo ta tovarna, ko bo popolnoma dograjena, zaposlila nekaj stotin delavcev in delavk in logično je, da bodo delovno silo najprej izbirali kar na licu mesta. Morda bodo takrat tudi taki, ki sedaj delajo v goriških tovarnah, raje prišli v to tovarno, ki bo bliže njihovem domu.

Tudi v sovođenjski občini se mladina vedno bolj opredeljuje za delo v tovarni in zapušča kmetije. Danes je v sovođenjski občini le 35 družin, ki se ukvarjajo izključno s kmetijstvom. Nadaljnih 56 družin se ukvarja tudi s kmetijstvom, ki pa ni njihov edini posel: nekateri člani družine delajo v raznih tovarnah in delavnicah. Zlasti na Vrhu imamo veliko število delavcev, ki so skoro vsi zaposleni v Tržiču.

Na ozemlju občine sta sedaj le dve industrijski podjetji. Kamnoseško podjetje Cotič v Sovodnjah, ki ima tu svoj sedež že dolga desetletja in ki zaposluje nekaj delavcev in papirnica v Rupih, ki zaposluje okrog trideset delavcev, po večini iz bližnjih vasi. Ostali delajo ali v Tržiču ali pa v Gorici. To delo izven območja občine povzroča tudi, da se od časa do časa kaka družina izseli v bližino delovnega mesta. Obratno pa se v Sovodnje ne priseli nihče. Ker je tudi manj naravnega prirastka se število prebivalstva počasi niža. Ob ustanovitvi občine februarja 1951 je bilo v občini 1989 prebivalcev, 31. avgusta 1960 pa smo imeli le 1816 prebivalcev.

Dejali smo, da se ljudje zanimajo bolj za delo v industriji kot pa za kmetijstvo. To je tudi razumljivo, kajti posestva so

v glavnem majhna in ne morejo v vseh primerih zadovoljiti današnjih potreb človeka. Kmetije gojijo v glavnem povrtnino, ki jo vozijo v Štandrež, odkoder jo potem trgovci vozijo na tržaški trg. Prav povrtnina prinaša v kmečke domove večje dohodke kot bi jih prinesle druge kulture. Prav tako se prebivalci sovođenjske občine zanimajo za živinorejo: imajo 566 glav živine, v glavnem goveje živine. Mleko zbirajo mlekarji, ki ga potem razdajajo po Gorici.

Občinsko upravo vodijo že devet let isti ljudje, izvoljeni na levičarski listi. Devet let že županuje Sovodnjam Jožef Češčet, vzoren kmetovalec, ki si je znal pridobiti zaupanje in ugled ne samo pri svojih soobčanih marveč tudi v drugih slovenskih vaseh in občinah.

Ob svojem nastanku 15. februarja 1951 se je občina znašla pred kupom nerešenih vprašanj. Moderno življenje je terjalo dolgo vrsto pobud, da bi pričeli tudi prebivalci te občine uživati koristi moderne tehnike. Pitna voda, elektrika, ceste, vrtci, zdravstvene ustanove so bile za vse ali za del prebivalcev občine vprašanja, ki jih je bilo treba rešiti. Pri tem pa je treba pomisliti, da je za vsa taka dela potrebno mnogo denarja, da se problemi ne rešijo čez noč, da imajo občine vezane roke ker mora vse odobriti prefektura, da je treba vskladiti zahteve vseh prebivalcev občine, ki živijo na tako raztresenem področju.

Občinski moške so res pričeli z delom in v devetih letih mnogo napravili, čeprav moramo reči, da je potrebno še precej dela preden bo zadovoljeno vsem najnujnejšim potrebam. Zakaj? Iz enostavnega razloga ker občina nima denarja in ne more najemati posojila tako kot se ji zljubi. Da najame posojilo mora z neko stvarjo jamčiti in preden ji prefektura dovoli najem posojila, zahteva naj se davki zvišajo na maksimum, kot to določa zakon.

Kaj so v teh devetih letih napravili v sovodenjski občini? Na Vrhu so dobili elektriko in prav tako je bila ojačana javna razsvetljava v celotni občini. V Sovodnjah in v Rupi so zgradili otroška vrtca. V Sovodnjah so v prostorih županstva uredili prostore za poštni urad, zdravniško ambulanto in posvetovalnico za matere. Asfaltirali so cesto skozi Sovodnje in od Rubij do državne ceste Gorica-Trst. Popravili in modernizirali so poti na Vrh, na Peč in v Rupi. Po dolgih letih so končno dosegli posojilo za vodovod, ki bo dajal zdravo pitno vodo vsem občanom; to bo sovodenjski vodovod, medtem ko bodo Vrhovci dobivali vodo od kraškega vodovoda. Vse to bo verjetno napravljeno še v letu 1961. V nadaljnjem načrtu je asfaltiranje cest skozi ostale vasi, kot so Vrh, Peč in Rupa. Ko bodo, upajmo v bližnji prihodnosti, dokončali tudi ta javna dela, bodo lahko prebivalci sovodenjske občine dejali, da živijo v modernem času. Dosedaj so porabili desetine in desetine milijonov lir. Občina ima stalen letni deficit, ki je precej visok, mora pa tudi odplačevati dolgove, ki jih je napravila za izvedbo javnih del. Prav koristen bi bil zakon, po katerem bi država prevzela vse dolgove občin do leta 1958, o katerem se je govorilo pred časom. Tako bi se tudi sovodenjska občina razbremenila težkega bremena in bi lahko

najela druga posojila za izvedbo drugih javnih del v dobrobit občanov.

Za razvoj turizma obstajajo razne možnosti, vendarle pa jih posamezniki premalo izkoriščajo. Ob državni cesti Gorica-Trst stojé tri gostišča (Pavletič, »Pri Tomažu« v Gabrijah in Ožbat v Rupi), ki so vedno polna domačih in tujih gostov. Tu je namreč moč dobiti kozarec dobrega vina in odlično pripravljena jedila in Tržačani in Goričani so tu vedno prisotni v velikem številu. Nekaj takega bi se dalo napraviti tudi v Sovodnjah, posebno še sedaj, ko je asfaltirana cesta od državne ceste do Sovodenj. Na to bodo mogli seveda pomisliti posamezniki tudi z modernizacijo svojih obratov.

Kmalu bodo tudi v Sovodnjah volitve za obnovo občinskega sveta. Že v začetku našega članka smo omenili, da županuje Jožef Češčut Sovodnjam že devet let. Izvoljen je bil leta 1951, ko je takratna lista Demokratične fronte Slovencev dobila 455 glasov (SDZ je takrat dobila 386 glasov, KPI 133 glasov). Pet let pozneje so občani levičarski listi ponovno izrazili zaupanje in ji dali 489 glasov (SDZ je dobila 465) glasov. Izidi državnoborskih volitev leta 1958 kažejo, da je razmerje stalo enako v korist levičarskih strank. Tokrat je v volilne sezname vpisanih 1277 volivcev, izmed katerih jih je okrog sto takih, ki bodo prvič volili.

Stane Starešinič

STANE STARESINIC, član Slovenskega gledališča v Trstu, je v pretekli sezoni posebno zablestel kot poročnik v »Baladi o poročniku in Marjutki« Bratka Krefta. V tem letu pa je Starešinič nastopil tudi v filmu »Špijon X«, kjer je imel vlogo Save Lozića, ustaškega provokatorja. V filmu »Rod brzonožcev«, za katerega je napisala scenarij Tržačanka Mia Kalanova in so ga pričeli snemati jeseni v Portorožu, pa zopet igra tudi Starešinič, in sicer vlogo slavnega ihtiologa z univerze v Parizu.

Ob Soči izumira vas...

(Nekaj zanimivosti iz Podgore)

Podgora, ki jo industrija vedno bolj pozvuje z Gorico, je tipična mejaška vas, kjer se srečujejo in prepletajo Slovenci in Furlani, vmes pa je vedno več tudi Italijanov, ki jih Tonellova tekstilna tovarna privablja v ta, nekdanj popolnoma slovenski kraj. Rekli smo nekdanj, ker se tudi tu iz leta v leto spreminja etnični značaj prebivalstva v škodo Slovincem. Spodnji del vasi, tja proti Ločniku, ima vedno več novih hiš in le malo med njimi jih ima slovenske gospodarje ali stanovalce. Tudi hiše, ki jih je zgradila država z delavskimi prispevki v stanovanjski sklad, imajo po večini Italijane za stanovalce.

Zlasti severni dohod v Podgoro, od Pevmskega mostu pa do Grojne, je lani temeljito spremenil svoje lice, saj so tu na obeh straneh ceste zgradili celo vrsto hiš in tako ustvarili samostojno mestno četrt, s svojimi ulicami in trgovom, trgovinami in vsem drugim, kar potrebuje novo naselje za samostojno življenje. Če bi se torej sedaj vrnil na ta svet pokojni podgorski župan Klančič, ki je do konca prve svetovne vojne celih petdeset let vodil kot zadnji slovenski župan občino Podgora - Pevma - Oslavje in ki je imel svoj županski sedež blizu Pevmskega mostu, bi prav gotovo več ne spoznal tega področja. Izginilo je vse polje od mostu čez Sočo do Grojne in sedaj tudi s te strani oklepata mesto in tuji živelj nekdanjo slovensko Podgoro.

Najlepše se nam predstavi Podgora v jutranjih urah, če se ji približamo od Strazic preko ozkega in dolgega mostu čez Sočo, ki je namenjen samo pešcem in kolesarjem. Soča se tu razširi skoro v jezero in njena kristalno čista voda se umiri za tovarniškim jezom. Na bregu se na gornjem koncu vrstijo bele, pol kmečke, pol meščanske hiše, pod njimi se zibljejo na vodi čolni, dalje proti jugu pa stoje poslopja tekstilne tovarne, kot bi zrasla iz vode in se zrcalijo v njej. Precej nas spominja ta slika na Krko pri Novem mestu, ki prav tako široko in mirno zavija okoli mesta.

Podgora je sicer že v zgodovini srednjega veka odigrala važno vlogo, saj so se tod okoli često pripravljali za mejo Avstrijci in Benečani, leta 1797 pa so korakale tod skozi francoske čete proti gornji Soški dolini in skozi Vipavsko dolino. Se bolj znana pa je Podgora po hudih bojih, ki so se v prvi svetovni vojni odigrali na Kalvariji, ki se dviguje za vasjo na zapadu, in kjer je potekala dolgo mesecev glavna bojna črta med Borojevičevimi in italijanskimi četami. Še danes najdejo domačini pri obdelavi svojih vinogradov in njivskih zaplat na pobočju Kalvarije ostanke streliva iz tiste dobe in često pride tudi do hudih nesreč.

Neki delavec iz Podgore je izdelal posebno pripravo, s katero je mogoče odkriti železne predmete do globine dva metra pod zemljo in pri preizkušnji se je ta iskalec dobro obnesel. Ponudil se je, da bo s to pripravo sistematično pregledal vse področje. Pristojne oblasti njegove ponudbe doslej še niso sprejele, čeprav bi bil morda to najboljši način za dokončno očiščenje bivše frontne linije in za odstranitev vseh nevarnosti, ki tičijo skrite v zemlji.

Slovenci v Podgori se še vedno trdno oklepajo svoje zemlje, čeprav je okoli vasi ni mnogo. Med Sočo in Kalvarijo je komaj prostora za cesto in hiše, ki so ponekod, zlasti na Britofu in okrog šole, se preveč na kupu tiščijo. Na spodnjem koncu pa je ves ravni svet med cesto in Sočo zajela tekstilna tovarna. Vaščani imajo nekaj vinogradov in gozda na pobočju Kalvarije; drugo njihovo polje pa se razteza proti Ločniku, predvsem na Majnici (nekdanji Gmajnici!), kjer ga jim pa tudi močno odjedajo nove stanovanjske gradnje.

Po drugi svetovni vojni je v prvih letih Podgora zopet krepko »po slovensko« zadihala. Okrog domačega prosvetnega društva, ki mu je bil duša prerano umrl prosvetni delavec in občinski svetovalec v mestnem goriškem svetu, Andrej Paglavec, se je zbirala skoro vsa podgorska mladina in zla

sti lepo se je razvil pevski zbor, v katerem je delovalo tudi nekaj dobrih elementov iz Gorice. Pa tudi domača dramska družina je bila aktivna in marsikdo se bo gotovo še spominjal njenega lepega nastopa v pevmski prosvetni dvorani z Nicodemijevim »Postržkom«. Smrt je marca meseca leta 1951 mnogo prezgodaj iztrgala iz naše srede priljubljenega »Drejca« in za njim je nastala vrzel, ki se je najbolj poznala prav na prosvetno-družabnem področju. Le še okrog Slovenskega planinskega društva so imeli in imajo še sedaj zbirališče podgorska dekleta in fantje.

Mrtvilo na kulturno-prosvetnem področju ima svoje negativne posledice, ki so morda najbolj očitne pri šoli. V šolskem letu 1959-60 smo imeli na slovenski šoli v Podgori 18 otrok; od tega štiri v prvem, štiri v drugem, tri v tretjem in sedem v petem razredu. To je mnogo premalo za tako vas, kot je Podgora in očitno je, da je mnogo slovenskih otrok vpisanih v italijanski šoli. Če bi bilo kulturno prosvetno delo razgibano kot v prvih povojnih letih, če bi bili Podgorci bolj povezani med seboj in s svojim

kulturnim središčem v Gorici, bi bilo stanje prav gotovo mnogo boljše.

Industrija, ki ima v Podgori že stoletno tradicijo, je dosegla po vojni nov razmah z razširjenjem tekstilne tovarne in z novim obratom za izdelavo umetne svile. Žal je ta obrat s svojimi kemikalijami prinesel v Podgoro tudi neznosen smrad in škodo na drevju in vinogradih. Vaščani so se pritožili na vse strani zaradi tega. Vodstvo tovarne je sicer uredilo nekatere zaščitne naprave, vendar smrada ni odpravilo ter se čuti tudi v Gorici. Take tovarne bi morali namreč graditi sredi gozda in daleč proč od strnjenih naselij.

Tako se torej tudi nekdanj idilična slovenska vas Podgora, ki se je v dolžini tri kilometre stiskala med Sočo in Kalvarijo, vedno bolj spreminja v delavsko-proletarsko središče, z vsemi tistimi negativnimi pojavi, ki jih lahko ima tako središče v zapadnem kapitalističnem sistemu. Mi se pa ob pogledu nanjo spominjamo drobne knjižice, ki jo je pokojni Ivan Pregelj posvetil ko-roškimi rojakom in ki nosi naslov: »Umreti nočejo!«

Pogled na Podgoro s tovarniškimi objekti

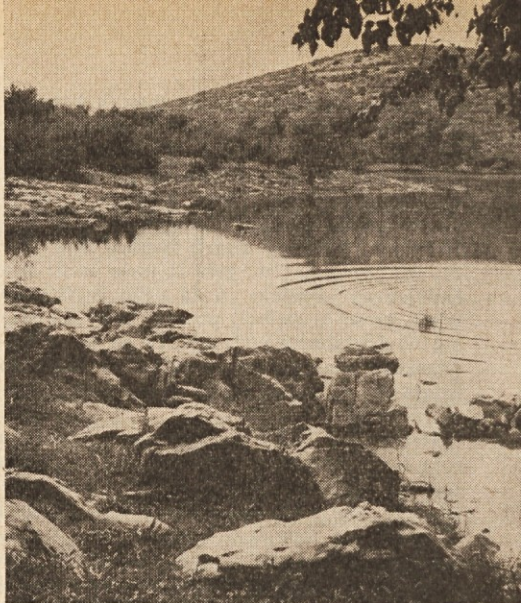
Gospodarska in socialna podoba doberdobske občine

Da je doberdobska občina pasivno področje brez možnosti domače zaposlitve, nam dokazuje že dejstvo, da se število prebivalstva iz leta v leto počasi, a stalno niža. V drugi polovici leta 1960 je bilo stalno naseljenih v Doberdobi 1.468 oseb (762 moških in 706 žensk), medtem ko jih je bilo v letu 1958 1.492, v naslednjem letu pa 1.481. Vzrok temu upadanju prebivalstva je v tem ker se velika večina ljudi, ki delajo izven občine v tržiških tovarnah in podjetjih, čim jim je mogoče, preselijo kar v Tržič ali v Ronke, da so tako bliže delovnemu mestu. Drugi vzrok za manjšanje prebivalstva je tudi v tem, da so se mnogi odselili na Tržaško, ker je bil predpogoj za sprejem v štivansko papirnico stalna naselitev v eni izmed občin Tržaškega ozemlja.

Zanimivo razliko z mnogimi drugimi občinami na Goriškem nudi Doberdob tudi v razmerju med moškimi in ženskimi prebivalci. Tu je več moških kot žensk (kar 56) in to razmerje v korist moških se kaže na vseh področjih: v volilne seznime je vpisanih 472 moških in 457 žensk; mladeničev in otrok je 373 moškega in 327 ženskega spola; brezposelnih je 52 moških in 30 žensk. To razmerje v korist moških je najbrž tudi vplivalo na izide raznih volitev, ki so bile v zadnjih letih, ko so imele levičarske stranke vedno več glasov od ostalih.

Pasivni značaj občine se odraža tudi v številu brezposelnih (82 oseb), ki so bili vpisani v posebne seznime v začetku septembra 1960. To pomeni, da je skoro 6% prebivalcev brez zaslužka in v krajih, kjer zemlja ni darežljiva, se prav dobro občuti na koži prizadetih. Ti upajo v razširitev nekaterih tovarn v Tržiču, v povečanje dela v ladjedelnici, v ustanovitev novih tovarn v Gorici, kjer je v zadnjih letih mnogo prebivalcev doberdobske občine našlo zaposlitev. Povedati pa je treba še, da niso v seznime brezposelnih vpisani tisti delavci tržiške ladjedelnice, ki imajo sicer skromne dohodke, ki pa so izven produkcije.

Da se z izobrazbo doseže marsikaj, nam dokazujejo tudi prebivalci doberdobske ob-

Motiv z doberdobskega jezera

čine, ki pošiljajo številne svoje otroke v slovenske šole v Gorico. Mnogo absolventov strokovne šole je tako dobilo zaposlitev pri trgovcih v Gorici, ki imajo vedno polne roke dela s kupci iz jugoslovanskega obmejnega pasu.

Kdor ima možnost se ukvarja s kmetijstvom in živinorejo, vendar pa je malo hiš, kjer ne bi mladina skušala zbežati v mesto za zanesljivejšim in lažjim zaslužkom. Kraška zemlja je skopa, v majhnih dolinah so si kmetje ustvarili majhna polja, na katerih se morajo od jutra do večera truditi, da jim zemlja obrodi. Le četrti del površine doberdobske občine (2.812 ha) tvorijo travniki, ostale tri četrtine so bori pašniki, na katerih se hrani 599 glav živine, od katerih je 310 krav, 196 telet, 44 volov, 36 konjev, 4 ovce in 9 koz.

Mnogi iščejo skromne dohodke v prodaji mleka in kraške mlekarice se kar same z dvokolesi odpravljajo vsako jutro v Ronke in Tržič. Vendar pa je tudi tu položaj iz leta v leto težji, ker občinske oblasti v mestih ovirajo prodajo mleka na drobno in na občnem zboru doberdobske posojilnice leta 1958 so celo sprožili misel, da bi doma ustanovili domačo mlekarno, ki bi prevzela prodajo mleka v Tržiču in se tako izognila morebitnim nasprotovanjem.

Zanimivo je, da uvajajo doberdobski kmetovalci vedno bolj vinsko trto, in v zadnjih letih je nastalo precej majhnih vinogradov. Sedaj pridelajo letno približno 900 hl vina, ki gre kar dobro v prodajo, tako da bo v

prihodnjih letih vinogradništvo lahko dobilo v krajevnem merilu precejšnjo gospodarsko važnost.

Ko govorimo o doberdobski občini nikakor ne moremo mimo koristnega dela doberdobske posojilnice, ki v splošno korist domačinov in domačega gospodarstva deluje že celih 53 let. Posojilnica šteje danes nekaj nad 150 članov in v njene blagajne je bilo vloženi leta 1959 skoro 13 milijonov lir, posojenih pa je bilo 6,750.000 lir. Celoten promet tega denarnega zavoda je v letu 1959 znašal 47,600.000 lir in kaže, da bo v prihodnjih letih še bolj narastel, posebno še ker je opaziti razveseljivo dejstvo, da se o delu posojilnice zanima v zadnjem času v precejšnji meri mladi rod.

Kaj pa prosvetno delovanje? Raztresenost vasi in zaselkov (vasi so štiri: Doberdob, Jamlje, Poljane, Dol), posebno v Dolu, kjer je cela vrsta zaselkov, ki so tudi po kilometer in več oddaljeni eden od drugega, ovira, da bi se prosvetno delovanje razvilo kot bi bilo treba. Iz teh razlogov je tudi razumljivo, da deluje v Doberdobu številčen moški zbor, ki velja daleč naokrog za odličnega. Majhne prireditve šolskega značaja ne morejo zadovoljiti prebivalcev, ki svojo željo po kulturi dokazujejo tudi s tem, da v polnem številu prihajajo na maloštevilne prireditve, ki se vršijo od časa do časa, posebno na veliko poletno prireditev ob jezeru in na gledališke predstave Slovenskega gledališča v Trstu, ki so od časa do časa v Doberdobu kar na prostem.

Ljudje prihajajo v Doberdob tudi iz drugih občin na velikonočni ponedeljek, ob priliki poletnega praznika ob jezeru, in ob drugih podobnih prireditvah, sicer pa je turizem na tleh. V gostilnah ob državni cesti, ki pelje iz Gorice v Trst, se tuji le malokdaj ustavljajo s svojimi avtomobili. Raje se ustavljajo v dobro založenih gostilnah v Gabrjah ali v Devinu. In tudi skozi Doberdob, na poti, ki bi bila na progi Gorica - Tržič najkrajša, se vozi le malokdo, ker je pot prašna in včasih tudi slabo vzdrževana.

Cestno vprašanje je v tej občini zelo pereče. Občina mora vzdrževati nad 26 km cest in za tako majhno občino predstavljajo stroški za vzdrževanje precej veliko breme, večje od zmogljivosti, tako da mora občinska uprava najemati posojila za kritje občinskega primanjkljaja, ki nastaja prav zaradi velikih stroškov za ceste. Cesta med Devetaki in Selcami skozi Doberdob pa spada pod pokrajinsko upravo že dolgo vrsto let, ta pa se zanjo zanima le v toliko, da jo vzdržuje. Cesta bi bila potrebna asfal-

tiranja, ker bi pripomogla k prometu skozi vas in tudi marsikatera lirca bi ostala v vasi. Občinska uprava je na lastne stroške in s pomočjo prefekture asfaltirala poleti 1958 cesto skozi vas Doberdob, čeprav je ta cesta pokrajinska. Občinski upravitelji bi radi uredili tudi ceste skozi Jamlje in druge zaselke, vendar pa bo za to potrebno še mnogo denarja, in tudi v tem primeru se bodo morali zateči po državno posojilo.

Zivljenjske prilike v doberdobski občini so se na splošno v zadnjih letih izboljšale, posebno kar se tiče javnih uslug. Občinska uprava, ki so jo občani izvolili decembra leta 1956, je mnogo napravila. Uredili so vprašanje vodovoda v Doberdobu, kjer je morala občina do pred nekaj leti plačevati nad milijon lir za dobavo vode občanom v samem Doberdobu. Vodo so namreč z zastarelo črpalko dvigali iz doberdobskega jezera, dobivali pa so jo le v glavni vasi, na Poljanah, do kamor so segale vodovodne cevi, pa je voda prihajala le poredkoma. Ko je upravo vodovoda prevzel CAFO (Vodovodni konzorcij vzhodne Furlanije), ko je obnovil že obstoječe naprave in ko so po hišah namestili števec, je vode prišlo dovolj v vse hiše. Z vladno pomočjo gradijo sedaj vodovod, ki bo pitno vodo dobavljal iz Soče, in ki bo razpreden na ozemlju cele občine, tako da bodo končno dobili vodovodne pipe tudi v Jamljah in v Dolu. Predvidevajo, da bodo dela zaključili konec leta 1961.

Maja meseca 1960 so ob prisotnosti pokrajinskih oblasti otvorili novo šolo v Jamljah in prav tistega dne je tam mimo šel Učiteljski zbor iz Ljubljane, ki se je tam ustavil in zapel nekaj pesmi. Boljših gostov ob tako važnem dogodku Jameljci ne bi mogli dobiti. V zadnjih mesecih so v Doberdobu pričeli graditi otroški vrtec, kjer se bodo kmalu lahko zabavali in vzgajali vaški malčki.

Končno je občina uredila tudi vprašanje električne razsvetljave v tistih zaselkih, kjer so morali še do pred nedavnim svetiti s petrolejko. Trenutno so nekatera dela še v teku, in kmalu bo povsod zasvetila električna luč. V teku so tudi razgovori za rešitev nekaterih drugih zadev, kot sta pokopališče v Dolu in ureditev nekaterih cest.

Da je občinski proračun deficiten smo že dejali. Skoro vsako leto beležijo približno 3 milijone primanjkljaja in številni so obiski delavnega župana Andreja Jarca pri goriskem prefektu, da bi država na razne načine pomagala tej pasivni občini, ki je zadnja slovenska postojanka na Krasu.

Gospodarski položaj v Beneški Sloveniji

Po zadnjem ljudskem štetju (4. XI. 1951) navajajo statistike, da je živel v goratem delu Beneške Slovenije 4.962 družin s 23.089 prebivalci. Za gorati del štejejo naslednjih deset občin: Tipana, Brdo, Srednje, Sovodnje, Grmek, Dreka, Sv. Lenard, Sempeter Slovenov, Podbonesec in Gorjani. Z dekretom, ki ga je pred leti podpisal predsednik republike, pa so vključene med gorate in pasivne tudi občine Tovorjana, Prapotno in Ahten. Ker imamo na razpolago največ statistik za omenjenih 10 občin, lahko podamo jasno sliko gospodarskega položaja le za te občine, dotaknili pa se bomo tudi ostalih, da bi dokazali, da se gospodarske razmere med občinami naše dežele le malenkostno razlikujejo.

PREBIVALSTVO PO POKLICIH

Če upoštevamo poklice družinskega vodje, potem bi bila poklicna razdelitev beneških Slovencev naslednja:

Samostojni kmetje	66 %
Delavci	16 %
Bajtarji najemniki, kmečki del.	5 %
Obrtniki	4 %
Trgovci	4 %
Drugi poklici	5 %

Iz navedenih števil je razvidno, da se 71% družin bavi s kmetijstvom. Ta odstotek se poveča na 75%, če upoštevamo, da so delavci v glavnem zaposleni v kmetijstvu, ker industrije praktično ni.

POLJEDELSTVO

V Beneški Sloveniji so zastopane skoraj vse kmetijske panoge, vendar pa nobena ni posebno razvita, čeprav so dani zanje ugodni pogoji. Tako imajo kmetje vsega malo, vsega skupaj pa tudi malo. Površina že omenjenih desetih občin znaša 30.864 ha. Ta površina je glede na kulture razdeljena tako kot je razvidno iz rapredelnice št. 1. V

njej navedene številke so vzete iz uradnih statistik, ki so razen za gozdove, zelo točne. Kar se gozdov tiče pa menimo, da so vključili vanje tudi tisto grmovje, ki raste po neočiščenih senožetih, travnikih in po neproduktivnem skalovju. Kmetijska posestva so skrajno majhna in razcepljena. Obdelovana so na primitiven način in že sama njihova struktura je zavora za moderno in racionalno obdelovanje.

Iz razpredelnice št. 2 je razvidna vrsta posestev glede na površino v goratem delu Beneške Slovenije. Iz te razpredelnice je razvidno, da je površina 2.981 kmetijskih posestev od 0,50 do 10 ha in da predstavljajo ta posestva kar 12,74 ha od celotne površine 25.481 ha. Razumljivo je, da tako majhna posestva ne morejo preživljati tako številnih družin, kakor so pri nas. Če si ogledamo razpredelnici št. 3 in 4 o glavnih proizvodih naših občin in koliko teh proizvodov odpade povprečno na vsako osebo, nam ne bo težko razumeti, zakaj si morajo naši ljudje iskati kruha v inozemstvu.

K navedenim številkam ni potrebno nobenih komentarjev. Dovolj jasno dokazujejo, da naš človek ne more živeti s tem, kar mu nudi njegova zemlja. Nekateri se sprašujejo, kako to, da danes ko so možnosti za obdelavo zemlje boljše, kot so bile pred 50 leti, preživlja ta manj ljudi kot jih je preživljala tedaj, ko je bilo izseljevanje še zelo omejeno. Drugi jim odgovarjajo. Zahteve človeka po boljšem življenju so danes večje. Nihče se noče več preživljati samo s krompirjem, repo in korenjem kot v preteklosti. In ker svojih želja ne more zadovoljiti na domači grudi, gre drugam, kjer je boljše.

V teh besedah je mnogo resnice, a ne vsa, kakor je nekaj resnice tudi na strani tistih, ki pravijo, da je nudila v preteklosti naša zemlja več kot danes. Leta 1907 so pridelali n. pr. v navedenih občinah 29.952 stotov koruze, leta 1959 pa samo 10.793 sto-

RAZPREDELNICA ST. 1

NEHRIBOVSKÉ OBČINE	Gostota prebivalstva	Površina v ha	Posejana površina	Travniki	Pašniki	Gozdovi	Neobdelana produktivna površina	Posebne lesene kulture	Nerodovitna površina v ha
Sv. Lenart	85	2702	195	881	660	680	22	—	164
Fojda	101	4507	770	2052	—	1261	177	102	165
Neme	130	3595	515	683	370	1441	45	49	292
Skupno	—	10804	1590	2616	1030	3382	244	151	621

HRIBOVSKÉ OBČINE

Sempeter Slovenov	129	2393	551	760	613	318	16	2	113
Tavorjana	98	3506	479	1610	180	742	232	47	216
Dreka	105	1347	119	521	173	401	36	—	97
Grmek	106	1556	152	690	233	407	6	—	68
Srednje	96	1949	273	933	265	440	7	—	61
Sovodnje	94	2211	270	750	358	670	25	—	138
Podbonesec	78	4770	405	1905	994	1292	41	—	133
Prapotno	61	3295	472	740	—	1619	226	70	168
Ahten	148	3473	291	1240	—	1704	20	64	154
Tipana	43	6525	201	1596	2430	1853	150	—	295
Brdo	47	4823	125	887	731	1908	145	—	1027
Gorjani	57	2570	40	406	644	900	50	—	530
Skupno	—	38418	3378	12008	6621	12254	954	183	3000

tov. Leta 1930 smo pridelali samo v Nadiški dolini 20.000 stotov kostanja. Za leto 1959 pa navaja uradna statistika, da je bilo v vsej deželi Furlanija - Julijska krajina pridelanega komaj 4.000 stotov kostanja. Če primerjamo celotni pridelek sadja iz leta 1930 z letom 1959, bomo šele videli kako velik je padec enega izmed glavnih dohodkov naših kmetov. Približno isto velja tudi za živinorejo.

Res je, da daje naša zemlja dobre pogoje za izboljšanje kmetijstva. Treba bi bilo menjati le način obdelovanja zemlje, izboljšati in gojiti sadjarstvo na racionalen način. Po vseh središčih Beneške Slovenije bi bilo treba ustanoviti kmetijske šole in pomagati našemu kmetu, da bi se izkopal iz konservativnega in primitivnega načina življenja, saj so konservativnost, primitivnost in zaostalost največji vzrok bede in revščine v naših hribovskih vaseh. Naš gorski kmet na primer sploh ne pozna umetnih gnojil. Ta bi mu morala nuditi država brezplačno in kmetijski strokovnjak bi ga moral podučevati, kako se z njimi ravna. V vseh naših občinah pa ni danes niti enega kmetijskega strokovnjaka. Zato je lahko razumljivo, zakaj imamo pri nas tako nizek hektarski donos.

Iz razpredelnice št. 5 je razvidna celotna proizvodnja v naših omenjenih desetih občinah. Če to proizvodnjo spremenimo v denarno vrednost, smo dobili znesek 830.731.700 lir. Če to vsoto delimo s 30.864 ha, kolikor znaša površina teh občin, dobimo na vsak

RAZPREDELNICA ST. 2

POSESTVA GLEDE NA OBSEG V GORATEM DELU BENEŠKE SLOVENIJE

Posestva od - do ha	Število posestev	Površina v ha
do 0,50	166	43
0,50—1	197	154
1,01—3	736	1503
3,01—5	713	2851
5,01—10	1169	8223
10,01—20	605	8238
20,01—50	106	2798
50,01—100	3	164
100,01—500	2	517
nad 500,00	1	900
Skupno	3698	25481

RAZPREDELNICA ŠT. 3
PRIDELEK POSAMEZNIH KULTUR V STOTIH

OBČINE	Krompir		Trte		Koruza		Pšenica		Ječmen		Rž	
	ha	q	ha	q	ha	q	ha	q	ha	q	ha	q
Tipana	28	3780	1	10	54	970	—	—	—	—	—	—
Brdo	23	2760	2	13	33	610	—	—	—	—	—	—
Srednje	35	3850	28	1000	43	636	37	550	2	26	—	—
Sovodnje	60	6000	25	1425	24	394	21	315	—	—	—	—
Grmek	40	4600	40	2000	12	180	22	310	1	12	—	—
Dreka	40	4400	30	800	5	75	15	210	2	24	1	12
Sv. Lenart	55	6600	160	3052	148	2864	22	395	2	26	1	13
Sempeter Slov.	70	8400	201	4000	159	3282	40	680	2	28	1	12
Podbonesec	75	7500	104	2200	85	1542	10	160	1	14	1	12
Gorjani	18	1440	43	500	12	240	—	—	—	—	—	—
Skupno	444	49330	539	15000	567	10793	173	2620	10	130	4	49

ha 28.302 liri kosmatega dohodka na ha. (Kosmatega zato, ker moramo od te vsote odšteti razne stroške, davke in stroške za obdelavo). Če bi vse te stroške od kosmatega dohodka odšteli, bi čistega dohodka praktično sploh ne bilo, ker bi z njim niti ne bilo plačano delo. Če pa delimo 830.731.700 lir s številom prebivalstva, to je z 21.264, dobimo 39.067 lir kosmatega povprečnega letnega dohodka na osebo.

Znano je, da je kmetijstvo v videmski pokrajini zelo zaostalo. Vendar pa navajajo statistike, da imajo v tej pokrajini 87.279 lir čistega dohodka na osebo, v goriški pokrajini 216.335 lir, v veronski 293.942 lir, v vsem Venetu pa povprečno 208.114 lir.

Vsak pameten človek razume, da v takih

pogojih in s tako zaostalim kmetijstvom naši ljudje ne morejo živeti in da se prav zaradi tega izseljujejo. Pa tudi če bi država investirala stotine milijonov lir za izboljšanje našega kmetijstva, bi bilo težko zaježiti emigracijo, ker gledajo danes ljudje samo na takojšnji dohodek, katerega pa jim lahko nudi samo industrija. Te pa pri nas ni.

Da smo prišli do tako žalostnega in obupnega gospodarskega položaja ni kriva samo zaostalost naših ljudi. Krive so predvsem oblasti, ki so nam gospodarile in ki nam gospodarijo. Obljubljale so nam mnogo, pustile pa so nam le naše hribe v še slabšem položaju, kot so bili pred 100 leti. Vse dosedanje vlade niso storile nič konkretnega,

RAZPREDELNICA ŠT. 4
PRIDELEK NA OSEBO V KG

OBČINE	Število prebivalstva po občinah	Krompir	Grozdje	Koruza	Pšenica	Ječmen	Rž
Tipana	2.841	133	0,35	34	—	—	—
Brdo	2.228	123	0,5	27	—	—	—
Srednje	1.883	204	53,1	33,0	29,0	1,3	—
Sovodnje	2.077	289	68,6	15	15	—	—
Grmek	1.737	264	115,1	10	15	0,6	—
Dreka	1.392	316	57,5	5	15,8	1,7	0,8
Sv. Lenart	2.283	289	133,6	125	17,3	1,13	0,6
Sempeter Slovenov	3.088	272	129,5	106	23,3	0,9	0,3
Podbonesec	3.735	200	58,9	41	4,3	0,3	0,3
Gorjani	1.465	98	34,1	16,3	—	—	—

RAZPREDELNICA ŠT. 5

CELOTNA PROIZVODNJA BLAGA, KI GA PRIDELAJO V ŽE OMENJENIH OBCINAH IN NJEGOVA VREDNOST PO URADNIH CENAH

Teleta	950 glav	po 40.000 lir	38,000.000
Drugo prodano meso			12,600.000
Mleko	50.000 stotov	po 3.700 lir stot	185,000.000
Ovče- in kozjereja	1.050 glav	za volno in jagnjeta	3,150.000
Praščereja	1.910 glav	po 40.000 lir	76,400.000
Kokoščereja	45.720 glav	po 25 lir (100 jajc od vsake)	114,000.000
Seno	72.520 stotov	po 1.000 lir stot	72,520.000
Krompir	49.330 stotov	po 2.000 lir stot	98,660.000
Gozdarstvo	8.869 ha	po 5.590 lir na ha	49,577.710
Koruza	10.793 stotov	po 4.430 lir stot	47,812.990
Pšenica	2.660 stotov	po 6.200 lir stot	16,492.000
Grozdje	15.000 stotov	po 4.000 lir stot	60,000.000
Sadje	7.000 stotov	po 2.000 lir stot	14,000.000
Fižol	2.000 stotov	po 9.775 lir stot	19,550.000
Kostanj	4.000 stotov	po 2.000 lir stot	8,000.000
Repa	7.000 stotov	po 800 lir stot	5,600.000
Korenje	12.000 stotov	po 700 lir stot	8,400.000
Ječmen	130 stotov	po 5.500 lir stot	715.000
Rž	49 stotov	po 5.020 lir stot	254.000

Skupno lir 830,731.700

Lir 830,731.700 : 30.864 ha = 28.302,6 lir na ha.

da bi izboljšale gospodarsko stanje Beneške 1 Slovenije in njenega ljudstva.

Med državami, v katerih vlada »blagostanje«, Italija prav gotovo ne prednjači, vendar pa navajajo statistike, da potroši povprečno na leto vsak italijanski državljan 154,8 kg pšenice, skoraj 20 kg sladkorja, 20 kg mesa, 54 l mleka in 124,50 l vina, statistike, ki se glede tega nanašajo na naše ljudi, pa razkrivajo naravnost obupen položaj. V odstotkih je pri nas meso enkrat na teden 15% družin, na vsakih 14 dni 26, enkrat na mesec 43, enkrat na vsaka dva meseca 41, enkrat na leto ali nikoli 5% družin. Testenine se v naših družinah jedo povprečno dvakrat na mesec, riž pa enkrat na mesec. Povprečna tedenska potrošnja sladkorja na osebo znaša komaj 100 g, potrošnja kave pa 10 g. Na prebivalca odpade povprečno 1,3 obrokov hrane na dan (kosila in večerje), letna potrošnja olja in drugih maščob na osebo s težavo dosega 4 kg.

Nizko raven našega prebivalstva dokazujejo tudi naslednje številke: lastna stanovanja ima 80,2% prebivalcev, stanovanj z vodo v hiši je 71,4%, stanovanj s sodobnimi stranišči je sama 4,2%, stanovanj z električno razsvetljavo je sicer kar 98,3%, zato pa ima kopalnico samo 2% stanovanj. Na vsako spalno sobo odpadejo po 3 osebe.

Omenimo naj še, da morajo naši kmetje prodati zadnjo kapljo mleka, da si lahko kupijo drugo »gosposko« hrano kot so testenine, riž, sladkor, kava in podobno.

ŽIVINOREJA

Živinoreja bi lahko bila vir neprecenljivega bogastva naše dežele, če bi se izkoriščale vse stvarne možnosti, ki obstajajo za njen razvoj. Na žalost pa te možnosti niso izkoriščane in zato število živine iz leta v leto pada.

Kakšni so vzroki tega negativnega pojava? Zakaj ne daje živinoreja takšnih uspehov v Beneški Sloveniji kot bi jih morala dajati in kot jih daje po drugih hribovskih krajih, na primer v Karniji? Vzroki so različni, a med prvimi je v značaju živinorejcev samih, ki so sužnji svojih starih tradicij, nasprotni uvajanju vsakršnega tehničnega in higienskega izkustva, posebno glede krmljenja živine. Po naših gorskih vaseh je vsaj 80% hlevov neprimernih za dober razvoj živine.

Da število živine stalno pada, je vzrok tudi v emigraciji. Zaradi pomanjkanja delovne sile ostane namreč vsako leto več hektarjev travnikov nepokošenih. Mnogi živinorejci celo prodajajo živino, ker nimajo doma dovolj moči za košnjo. Drugi zopet

RAZPREDELNICA ŠT. 6a

STANJE GOVEDA V LETIH 1951, '52 in '59

Občine	1951	1952	1959
Sempeter Slovenov	766	766	709
Dreka	466	466	329
Grmek	474	474	464
Srednje	559	559	585
Sovodnje	746	746	589
Podbonesec	1422	1422	1216
Prapotno	655	656	538
Tipana	1262	1262	840
Brdo	978	978	676
Sv. Lenart	640	474	529
Gorjani	415	415	290
Skupno	8384	8218	6765

STANJE GOVEDA PO DRUŽINAH V L. 1952

Občine	Družin	Število goveda skupno	na druž.
Sempeter Slov.	738	766	1,04
Dreka	185	466	2,52
Grmek	355	474	1,41
Srednje	332	559	1,68
Sovodnje	317	746	2,35
Podbonesec	731	1422	1,95
Prapotno	404	656	1,62
Tipana	712	1262	1,77
Brdo	564	978	1,73
Sv. Lenart	583	474	1,41
Gorjani	569	415	1,07

Občin 11; štev. družin 5290; štev. goved 8218

jo pokosijo le toliko kolikor je potrebujejo za krmo živine, ki jo imajo v hlevu in ki sploh nimajo nobenega namena povečati število glav živine. Tretji pa imajo seno in nimajo denarja, da bi živino kupili in zato živino prodajajo. V razpredelnici št. 6a in b objavljamo podatke o številu goveje živine v letih 1951, 1952 in 1959.

V zadnji vojni so naši kmetje izgubili polovico živine. Do leta 1951 še nismo dosegli predvojnega stanja. Vendar pa smo imeli v tem letu kar 1.619 glav živine več kot leta 1959. Že v naslednjem letu 1952 smo imeli 166 krav manj, toda še vedno 1.453 več kot v letu 1959. Letos pa v nekaterih občinah ne pride niti po ena glava na vsako družino.

Kljub temu občutnemu padcu živine pa je živinoreja še vedno naša najvažnejša kmetijska panoga, saj nam prinaša največje dohodke. V občinah o katerih govorimo, pridelamo 310.000 stotov sena. Če računamo po 1.000 lir stot, nam da ta količina sena 310 milijonov lir. Toda od omenjene količine 310.000 stotov moramo odšteti 237.480 stotov sena, kolikor ga je bilo potrebnega v letu 1959 za krmo 5.937 krav, če računamo, da ga porabi vsaka krava povprečno po 40 stotov na leto. Dohodek od tega sena ne moremo računati posebej, ker je že vračunan v dohodku za mleko, ki ga dajo te krave. Če pa računamo ostanek sena za prodajo skupaj s pridobljenim mlekom, ugotovimo, da nam da samo živinoreja 308 milijonov 120.000 lir dohodka letno, kar je skoraj polovica celotnega letnega dohodka. Če računamo še kapital, ki ga predstavlja živina sama, potem daje živinoreja celo več

RAZPREDELNICA ŠT. 6b

ŠTEVILO DRUGE ŽIVINE V LETIH 1951 IN 1959

Občine	1951	1959	1951	1959	1951	1959	1951	1959
	Konji		Prašiči		Ovce		Koze	
Sempeter Slovenov	65	52	255	350	32	34	17	17
Dreka	3	3	182	70	111	35	11	8
Grmek	18	9	174	145	230	127	23	4
Srednje	19	4	187	150	298	153	41	17
Sovodnje	21	10	252	229	170	78	30	17
Podbonesec	33	37	424	402	222	113	121	41
Prapotno	50	32	389	268	86	52	10	7
Tipana	1	3	275	148	310	48	215	13
Brdo	1	2	62	94	390	113	84	27
Sv. Lenart	41	36	278	322	190	180	38	25
Gorjani	—	1	51	40	55	34	64	37
Skupno	252	189	2529	2218	2084	967	654	213

kot polovico celotnega letnega dohodka. S preostalo količino (72.520 stotov), bi lahko redili še 1813 krav. Proizvodnja sena pa bi se lahko še podvojila, če bi se očistili in uredili zapuščeni pašniki, ter pognojili z umetnimi gnojili. V pošteb bi prišlo tudi listje, ki so ga v preteklosti dajali živini. Če bi vse to preračunali, bi lahko redili samo v navedenih občinah nad 20.000 glav živine.

Znano je, da daje srednjedobra krava-mlekarica okrog 20 stotov mleka na leto. Od molznega povprečja 10.000 krav pridelamo povprečno 200.000 stotov mleka. Pri prodajni ceni samo 40 lir za liter iztržimo zanj 800 milijonov lir. Z modernim predelovanjem mleka bi lahko iztržili za liter okrog 70 lir, kar bi zneslo pri 200.000 stotih 1 milijardo 400 milijonov lir ali povprečno 660.000 lir na vsakega našega človeka, kar bi znatno podvojilo povprečni letni dohodek na prebivalca. Če bi to razumeli naši ljudje, posebno pa oblasti, ne bi bilo treba hoditi našim kmetom v tuje rudnike, saj je živinoreja najboljši rudniki pri nas. Treba bi ga bilo samo na moderen način izkoriščati.

Zato pa bi bilo treba ukreniti naslednje:

1. Izboljšati pašo živine;
2. Očistiti travnike in pašnike ter jih gnojiti z umetnimi gnojili;
3. Pomnožiti število glav živine;
4. Zgraditi in popraviti hleve, da bodo primerni za živino;
5. Ustanoviti po vseh središčih Beneške Slovenije mlekarne, ki bodo ustrezale modernim tehničnim zahtevam.

Za vse to bi bilo potrebnih na stotine milijonov lir, ki jih lahko da in ki bi jih morala dati samo država. Če bi bilo to storjeno že pred 15 leti, bi danes naše vasi ne bile praktično brez delovne sile. Na tisoče ljudi bi dobilo kruha na domači zemlji.

PRASIČEREJA

Nekoč je bila prašičereja zelo važna panoga za naše kmete. V preteklosti niti ni veljal za pravega kmeta kdor ni mogel rediti prašiča. Sedaj je položaj drugačen. Tudi prašičereja po naših kmetijah nazaduje. Kot je razvidno iz razpredelnice št. 7 je bilo v letu 1959 v istih občinah 311 prašičev manj kot leta 1951. V občini Dreka je leta 1959 redila prašiča komaj vsaka tretja kmetija, tako da je prišlo 19,4 oseb na vsako glavo. V istem letu je v občini Brdo šele vsaka šesta družina redila prašiča, tako da je prišlo na vsako glavo kar 23,7 oseb. Tudi v ostalih občinah ni dosti boljše.

RAZPREDELNICA ŠT. 7 EMIGRACIJA V LETU 1952

OBČINE	Emigracija v Evropo in začasna emigracija	Preko oceanske emigracija	Skupno
Sempeter Slov.	236	30	266
Podbonesec	75	27	102
Sovodnje	355	4	359
Sv. Lenart	275	40	315
Grmek	370	38	408
Srednje	340	39	379
Dreka	380	45	425
Prapotno	175	17	192
Tipana	450	250	700
Brdo	456	44	500
Gorjani	200	343	543
Skupno	3312	877	4189

OVCEREJA IN KOZJEREJA

Kozjereja tudi v preteklosti ni bila v vzhodni Benečiji posebno razvita. Bolje je uspevala v zahodni Benečiji in v Reziji. Pač pa je nekoč zavzemala važno mesto v našem gospodarstvu ovčereja. V starih časih so znali skoraj vsi domačini tkati in si kar doma izdelovati blago. Z razvojem tekstilne industrije v Italiji pa je ovčereja tudi pri nas začela pešati. Zal nimamo podatkov o številu ovac, ki so jih redili po naših vaseh pred 50 in več leti. Lahko pa sklepamo, da je bilo več kot 1000 glav, saj so še leta 1951 imeli v občinah, ki so navedene v razpredelnici št. 9 2.084 ovc. Leta 1959 jih je bilo že 1.117 manj, koz pa 441 manj kot v letu 1951. Naši kmetje pa niso redili ovac samo za volno, katero so prodajali, odkar so opustili tkanje, temveč tudi zaradi mesa. Bolj premožne družine so zaklale tudi po tri kostrune na zimo.

SVILOPREJSTVO

Vasi, ki ležijo v dolini, so v preteklosti zaslužile precej denarja s sviloprejo. Statistika iz leta 1907 nam kaže, da so pridelali v občinah Brdo, Grmek, Ronac (kasneje je bil Ronac priključen k Podbonescu), Sv. Lenard, Sempeter Slovenov, Srednje in Tarčent (za Tarčent velja isto kot za Ronac) 28.087 stotov dragocenih jajčec sviloprejke. V poznejših letih se je svilopreja še bolj razvila, danes pa je popolnoma opuščena ker je sušilnica v Čedadu prenehala obratovati.

GOZDARSTVO

Pred 100 leti so bile tri četrtine naše površine pokrite z gozdovi. Ker pa je naš kmet potreboval zemljo in travnike, je začel gozdove sekati. Pri tem je šel preko mere, tako da je bilo neprecenljivo bogastvo skoraj povsem uničeno. Kljub temu je bilo pred 30 leti po beneških gričih še precej lepih gozdov. Izginili so, ko je zavlada prva velika gospodarska kriza. Kmetje, ki so imeli gozdove, so jih izsekavali brez upoštevavanja predpisov, saj so samo tako lahko rešili premoženje in preživeli družine. Drugi udarec so dobili še preostali gozdovi v drugi svetovni vojni.

V zadnjih letih so pogozdili nekaj ha površine s pomočjo državnih prispevkov, kar pa seveda ne more niti zdaleč rešiti vprašanja obnove gozdov. Po računih tehnikov bi morali pogozditi najmanj 3.000 ha površine in investirati zato vsaj 500 milijonov lir. Če bi bilo to storjeno že pred mnogimi leti, bi danes beneški griči ne bili tako goli in gospodarski položaj Beneške Slovenije bi lahko bil znatno boljši.

SADJARSTVO

Beneška Slovenija je za sadjarstvo kot ustvarjena. Visoki hribi jo varujejo pred mrzlimi severnimi vetrovi, toplo sonce pa prijetno ogreva njene griče. Le močne padavine, katerim je izpostavljena, povzročajo sadnemu drevju, posebno še ko je v cvetju, nekoliko škode. V preteklosti je doprineslo sadjarstvo beneškim kmetom največ dohodkov, s katerimi so plačevali davke, kupovali obutev in obleko ter hrano, ki je niso mogli pridelati na domači zemlji. Čeprav so gojili sadno drevje na preprost način, brez gnojenja, obrezovanja in škropljenja, je to kljub temu dobro rodilo. Največ so ga prodali na čedadskem trgu. Najbolj znana vrsta jabolk je »sevka«, ki je domačega izvora iz vasi Sevce pri Grmeku. Nad dve tretjini jablan je te vrste. Sevka je izrazito zimsko jabolko. Drži se do meseca maja. Sad je srednje debel od 100 pa tudi do 250 gramov, lepo rdeče pisan ter zelo prijetnega okusa. Na trgih v Čedadu in Vidmu je bilo zelo cenjeno.

Zelo dobro uspevajo v Beneški Sloveniji tudi razne vrste hrušk, kot so Ronke (domačega izvora iz vasi Ronac), Kongres, Napoleon, Tepolke, Moštarce in Zveriške, ki so dobile ime po vasi Zverinac nad Klodičem. Najprej dozoriyo Mohorke, nato Belice in Dolžinke, med zadnjimi pa Ronke in Voznice.

Prav tako lepo uspevajo tudi breskve, slive in češnje. Največ breskev pridelajo okrog vasi Ronec, kjer jih v zadnjih letih tudi gojijo na racionalen način. Pred leti so dobili kmetje iz Ronca na sadjarski razstavi v Veroni prvo nagrado.

Leta 1930 je bil pridelek raznega sadja v Beneški Sloveniji približno naslednji:

	Nadiška dolina	Erbeška in Rečanska dolina	Dolina Aborna ali Zadenska dolina
Hruške	1200-1400	1100-1200	700-800
Jabolka	5000	5000	1800

Češnje v vseh treh dolinah skupno 700 stot. Slive v vseh treh dolinah skupno 700 stot.

V letu 1959 je celotni pridelek sadja znašal 7.000 stotov, kar pomeni, da se je v 30 letih znižal kar za dve tretjini. Kje so vzroki za to?

Omenili smo že, da v Slovenski Benečiji ni mogoče govoriti o kakšnem naprednem sadjarstvu in kar je s tem v zvezi. Oblasti se za to tudi ne zmenijo dovolj, saj nimajo kmetijski uradi enega tehnika strokovnjaka, da bi ljudem poljudno in v domačem jeziku povedal, kako je treba ravnati s sadnim drevjem, da bo dajalo več in boljši sad. Drugi vzrok je v konkurenci. V zadnjih 30 letih se je sadjarstvo zelo razvilo tudi v tistih krajih države, kjer ga prej niso poznali. Izvrstna jabolka pridelujejo v Veroni, Ferrari, v Trentu in v Bocnu, kjer imajo vse možnosti za moderno in racionalno gojenje. Iz teh krajev prihajajo tudi na naše bližnje trge lepša in bolj debela jabolka, čeprav niso tako dobrega okusa, kot so naše »Sevke«. Imajo pa to prednost, da so zelo poceni. Zaradi tega se našemu kmetu niti ne izplača, da bi ga obiral, spravljal v dolino in vozil v Čedad, saj bi z izkupičkom ne bilo poplačano niti njegovo delo in še manj prevoz. Konkurenca je naše sadjarje dobesedno pregnala s trgov. Kmetje so seveda obupali in prepustili sadno drevje njegovi usodi.

Kaj bi bilo treba storiti, da se to stanje popravi? Predvsem bi bilo treba kmetu zagotoviti, da bi bilo njegovo delo poplačano s primernim zaslužkom. Priskočiti bi mu bilo treba na pomoč s sredstvi za modernizacijo sadjarstva. Prav tako bi bilo koristno, če bi v središču Beneške Slovenije zgradili sušilnico za sadje ali pa tovarno za predelavo sadja za mezo in razne sadne sokove. Oblasti sicer že vsa povojna leta v tej zvezi nekaj obljubljajo, toda storile niso še ničesar.

KOSTANJ

»Blagor deželi, kjer kostanj rodi«, pravi naš stari pregovor. »Prišle bodo vojne in lakota! Preživeli se bodo samo tisti, ki bodo pridelovali kostanje«, so prerokovali naši stari ljudje. Toda če bo bolezen kostanjevega drevja še tako razsajala kot danes, bomo čez 10 let ostali brez kostanja.

Kostanj je nekoč predstavljal važen del prehrane revnega ljudstva, poleg tega pa je bil tudi pomemben vir dohodkov. V Beneški Sloveniji pridelujejo različne vrste kostanja. Največ je »Objaka«, sledijo pa mu vrste »Kobilčar«, »Purčinke«, »Marujac«, »Rezjan« ali »Golaž«, »Ranac«, »Moronò« in »Tirrolac«. Prebrani kostanj prodajajo kmetje doma na čedadskem in videmskem trgu. Izmenjujejo ga tudi za koruzo, zaradi česar ga vozijo po furlanskih vaseh, kjer ga zamenjujejo mero za mero (kolikor kostanja toliko koruze). Kar je drobiža, ostane doma in za živino.

Zaradi napada neke vrste raka, kostanjevo drevo v zadnjem času hitro hira. Proti tej bolezni se žal nihče ne bori in kot se zdi proti njej tudi ni učinkovitega zdravila. Zaradi tega kmetje dříve sekajo in samo v letošnji sezoni so posekali nad 70.000 stotov kostanjevih dreves. Les so v prejšnjih letih prodajali v tovarno tanina v Čedadu, odkar pa so pred 4 leti tovarno zaprli, ga prodajajo v Videm po 350 do 400 lir za stot.

Kako je padlo pridelovanje kostanja v Beneški Sloveniji povedo naslednji podatki:

Leta 1930 so pridelali samo v nadiških dolinah nad 20.000 stotov kostanja. Za leto 1959 pa navaja uradna italijanska statistika (»Calendario Atlante de Agostini«) 4.000 ton kostanja za vso deželo Furlanijo-Julijsko krajino. Če bo šlo tako naprej, čez 10 let pri nas sploh ne bo več kostanja, s čimer bo popolnoma izginil drugi najpomembnejši vir dohodkov naše dežele.

INDUSTRIJA

Industrije v Beneški Sloveniji ni. Pred 4 leti so zaprli in celo porušili edino tovarno cementa na Čemurju pri Sv. Lenartu in vrgli na cesto okrog 70 delavcev. Lani so zaprli edino podjetje v nadiški dolini — Lomišče opoke pri Trčetu in ono nad Liko. Tudi tu je zgubilo delo kakih 70 delavcev, ki so bili skupno z onimi 25, ki delajo v opekarni na Čemurju, edini zaposleni na domači grudi. Če računamo, da so vsi ti delavci z družinskimi dokladami vred za služili na leto približno 48 milijonov lir, potem pomeni, da je tudi to bil za naše umirajoče gospodarstvo precejšen udarec.

OBRTNISTVO

Kakšne posebne obrti v Beneški Sloveniji ni. Po naših vaseh životari le nekaj krojačev, šivilj, čevljarjev, mizarjev in kovačev, največ pa zidarjev. Ti obrtniki delajo skoraj izključno za potrebe domačih vasi. Nekoliko večjega pomena je bilo le izdelovanje grabelj v Trčmunu, ki je tudi že prenehalo.

V zadnjem času je bilo skoraj v vsakem večjem naselju odprtih nekaj manjših trgovin. Nekdanji skromni mlini ob naših vodah so izginili. Sedaj deluje moderni mlin na valje v Ažli, ki melje za vse tri doline. Podoben mlin je tudi v Sempetru Slovenov, ki melje v glavnem za Nadiško dolino. Mnogo obrtnikov se je izselilo in doma so ostali le tisti, ki so se že prej dobro uveljavili.

EMIGRACIJA

Po vsem tem kar smo navedli, se čitatelju prav gotovo ne bo treba spraševati, zakaj je prišlo v povojni dobi do tako množičnega izseljevanja iz Beneške Slovenije. Statistike, ki smo jih objavili, so dovolj zgovorne same po sebi in dokazujejo, da v takšnih pogojih kot so v Beneški Sloveniji dostojno življenje ni mogoče.

In v povezavi z ostalimi okoliščinami se pri tem nehotе vsiljuje prepričanje, da so oblasti namenoma zanemarile razvoj našega gospodarstva prav zaradi tega, da bi ljudi prisilile k izseljevanju, da bi s tem uničile ali vsaj čimbolj razredčile strnjeno etnični slovenski značaj naših krajev in da gre torej za pravecati genocid. In če se sedanje kritično stanje v naši deželi v najkrajšem času bistveno ne izboljša, bodo naše že sedaj močno izpraznjene vasi polagoma izumrle.

Že leta 1952 se je začasno ali za stalno izselilo iz naših občin, ki so našete v razpredelnici št. 7, točno 4189 ljudi. Ti so se izselili samo preko delavskega urada v Vidmu, koliko pa jih je šlo s turističnimi potnimi listi in se potem v inozemstvu zaposlilo, nam niti ni znano. Znano pa je vsem, da smo imeli v zadnjih osmih letih največji porast emigracije, tako da lahko danes trdimo, da je več kot ena tretjina naših ljudi v tujini.

Seveda pa je gola iluzija, da bi bilo mogoče samo z emigracijo rešiti številne gospodarske probleme naših ljudi. Na tisoče emigrantov je sicer poslalo domov že na stotine milijonov lir, toda gospodarski položaj je dejansko še slabši kot je bil pred 15 in več leti. Poslani denar iz tujine nam-

reč splahni kot sneg na soncu. Mnogo je pri nas takih emigrantov, ki so se vrnili domov misleč, da so dovolj zaslužili za kolikor toliko pošteno življenje. Toda že po nekaj letih jim je težko prigarani denar pošel iz razumljivega razloga, ker doma drugih dohodkov ni bilo. Nazaj v tujino pa se tudi niso mogli več povrniti, ker tujina zahteva samo zdrave in močne ljudi, ne pa take, ki jih je naporno delo v rudnikih že skoraj do kraja izpilo.

Premnogi izseljenci so tudi pustili svoja življenja v tujini. Samo v Belgiji je v zadnjih letih umrlo v rudnikih pri nesrečah ali pa zaradi tipične rudarske bolezni silikoze 58 beneških Slovencev-emigrantov, mnogi pa so zaradi posledic iste bolezni in izčrpanosti umrli doma po vrnitvi iz tujine, medtem ko se jih na desetine in desetine zdravi po raznih sanatorijih v Italiji in v tujini.

In prav v teh dejstvih se kljub trenutnemu olajšanju položaja odraža vsa tragedija izseljevanja.

KAJ BI BILO TREBA UKRENITI

V odgovor na to vprašanje je mogoče odgovoriti le z zahtevo po radikalni spremembi odnosov oblasti do Beneške Slovenije in po radikalni spremembi gospodarske politike v naših krajih, ki bi morala upoštevati naslednja načela:

1. Treba bi bilo spremeniti celotno našo agrarno strukturo;

2. Pomnožiti stanje živine in izboljšati pasmo;

3. Zgraditi po vseh središčih Beneške Slovenije moderne mlekarne;

4. Urediti moderne in racionalne sadovnjake;

5. Zgraditi vsaj eno tovarno v središču Beneške Slovenije za predelavo sadja v marmelado in v šadne sokove, zgraditi sušilnice, ustanoviti zadruge, ki bi se lahko uspešno postavile po robu špekulantom, zgraditi primerna skladišča za sadje, opremljena s hladilniki;

6. Napeljati do polj in senožeti primerne poti;

7. Zgraditi ob rekah nasipe in kanalizirati vode, da se preprečijo poplave, ki večkrat na leto uničujejo boren pridelek;

8. Zgraditi po dolinah več manjših tovarn, ki bi lahko zaposlile tisto delovno silo, ki bi našla zaposlitev v kmetijstvu;

9. Pospeševati razvoj obrtništva;

10. Pospeševati turizem. Naša deželica ima več lepih turističnih točk in mnogo naravnih lepot. Z zgraditvijo cest in vsaj nekaj modernih gostišč, bi lahko turizem prinašal lepe denarce, kot jih prinaša v Karnijo.

11. Omiliti davčna bremena našim kmetovalcem, saj je nečloveško terjati davke od ljudi, ki v vsem letu ne zaslužijo niti toliko, da bi si poplačali lastno delo.

Vlada je doslej sicer nakazala že več 100 milijard za pasivne in hribovske kraje, toda od te vsote ni prišla do nas niti drobčina. Ali se bo kaj podobnega zgodilo tudi s tako imenovanim »zelenim načrtom«, ki predvideva v petih letih 550 milijard lir investicij za izboljšanje kmetijstva v Italiji?

Nočemo biti črni preroki, toda izkušnje nas uče, da si velikih obetov ne smemo delati.

STOPNJA IZOBRAZBE V BENEŠKI SLOVENIJI

OBČINE	Nepismeni	Z nedovršeno osnovno šolo	Z osnovno šolo	Z nižjo srednjo šolo	Z višjo srednjo šolo	Z univerzitetno diplomo	Stalno prebivalstvo od 6 let dalje
Dreka	48	126	1041	13	7	—	1235
Grmek	93	167	1276	9	10	2	1557
Brdo	154	264	1559	22	16	3	2018
Podbonesec	221	489	2579	62	49	3	3393
Sv. Lenart	236	298	1445	50	44	5	2078
Šempeter Slovenov	137	340	2014	110	175	22	2798
Sovodnje	125	148	1573	21	12	3	1882
Srednje	187	222	1256	18	11	—	1694
Tipana	189	429	1959	17	16	—	2610
Prapotno	184	255	1324	41	26	3	1833
Gorjani	67	117	1109	39	13	—	1345
Skupno	1631	2855	17135	402	379	41	22443

Sempeter Slovenov

*Ah, priplavaj zora,
zora premiljena,
da pravična želja,
bode mi spolnjena!*

*Vstane bratje, vstane!
Evo naše gore
lepo se zlatijo
v blešku zlate zore.*

Tako je pel Trčmunski »očá« in pesnik Ivan Trinko.

Za Šempetrom Slovenov zakrivajo obzorje visoke planine od Matajurja pa do Krna in Kanina. Komaj preneha Furlanska nižina, že smo na slovanskih tleh, v zeleni Nadiški dolini.

Oglejmo si ozemlje, ki ga zavzema šempetrska občina. Šempetrska občina spada pod čedadski sodni okraj in pod videmsko okrožno sodišče ter prefekturo.

Občina meji na čedadsko obično na jugu, tavorjansko in delno podboneško na zahodu, podboneško in sovojenjsko na severu, šempetrsko in praprotniško občino pa na vzhodu. Zavzema 2.398 ha zemlje in je imela ob koncu leta 1956 2.941 prebivalcev s stalnim bivališčem, to je 129 prebivalcev na kv. kilometer. Tu imamo največjo gostoto od vseh slovenskih občin v videmski pokrajini.

Ozemlje občine je kot na sedlu prvih matajurskih obronkov. Večji del vasi, kot so Ažla, Gorenji Barnas, Kuosta, Klinjé, Tarpeč in še druge manjše, leži na vzhodni strani ozemlja. Središče občine, Špietar, je pa na zahodnem delu teh grebenov z vasmí Petjah, Lipa, Mečana, Sarženta in na des-

nem bregu Nadiže Dolenji Barnas in Na-ukula.

Skozi šempetrsko ozemlje tečejo tri bolj pomembne reke: Aborna in Arbeč, ki se združita med seboj pod Ažlo in se skupno izlivata v Nadižo Pri Mostu. Večji pritok Aborne je Rijeka, ki se ji pridruži pri Blažinu; pomembnejši pritok Arbeža je Kosca, ki se združita že pod Škrutovim. Te rečice in razni potočki nudijo kaj pester pokrajinski pogled šempetrski občini.

Nadiža teče po istoimenski dolini, ki se vije od Pri Mostu do Robiča. Pogled na to dolino se pogloblja proti severu, dokler ti ne zastreta pogleda mogočni Matajur in mirna Mija. Dolina se vije proti severu vzporedno z Nadižo, ki teče po svoji globogi strugi, vedno čista in sveža.

Takoj za Šempetrom se pričenjajo dvigati prva pobočja Matajurja.

Pokrajina je lepa, vedno zelena. Pobočja so na vzhodu bolj položna in sončna, ker so obronki obrnjeni na jug, medtem ko so na zapadu, v Nadiški dolini, bolj strma. Le proti dolini prehajajo počasi v ravnino. Tukaj so vasice, ki smo jih našteli. Edina vas, ki je nekoliko v hribu, je Mečana nad Lipo, 456 m nad morsko gladino.

Šempetrska občina ima vasi v zelo različni višini. Pri Mostu je najnižje (145 m nad morsko gladino), Kuosta pa najvišje (529 m). Največja vas je Špietar s 658 prebivalci, najmanjša je Čedron z 12 prebivalci.

Zgodovina te občine je tesno povezana z zgodovino ostalih občin Nadiške doline. Pri cerkvi Sv. Kvirina je bilo nekako središče, skupno z Landarsko jamo, predzgodovinskega človeka teh krajev. V Landarski

jami so raziskovalci dobili ostanke jamskega medveda in jamskega človeka, pri Sv. Kvirinu pa grobišča starih Keltov in Rimljanov. Tod je peljala cesta iz Furlanske nižine v ljubljansko kotlino in dalje v Panonsko nižino. Tod mimo so se preseljevali narodi: Liguri, Karni, Kelti itd. Rimljani so tudi to pot izbrali, da so prodirali med Kelte. Ko so si utrdili nadoblast do Donave, so tu zgradili še lepo cesto, ki je služila tudi srednjeveškim trgovcem, da so izvažali svoje pridelke in izdelke ter uvažali surovine in rude, ki so jih potrebovali.

Sv. Kvirin je bil središče političnega življenja vseh nadiških Slovencev do prihoda avstrijske nadoblasti. Tu so zbirali starešine iz obeh dolin in imeli seje (Arengo). Tu so odločali o višini davkov, o robotah za popravila cest in javnih zgradb, tu so sodili vse prekrške in zločine kot višja oblast.

Sempetrske strehe

Tu so se tudi posvetovali, kako naj branijo svoje pravice.

Sempetrska občina ima dve stari cerkvi, ki sta državna spomenika: cerkev sv. Kvirina in cerkev sv. Lukeža pri Lipi.

Cerkev sv. Kvirina ima še nekoliko gotoskih znakov na sebi, čeprav je bila že večkrat predelana in določena raznim namenom: navaden senik, lazaret za kužne bolezni itd. Okrog cerkve je bilo svojčas pokopališče, kamor so nosili pokopavat celo iz Kobarida, kakor je, po ustnem izročilu, izvedel Simon Rutar, v prejšnjem stoletju. Na cerkvi je gotski napis, podoben onim v Landarju, Briščah in Dolenji Mersi, iz leta 1493, ko je cerkev dobila sedanjo obliko.

Cerkev pri Lipi je bila zgrajena leta 1250, sedanjo obliko je pa dobila leta 1548, kakor je razvidno iz dveh napisov na svodu prezbiterija in na zunanjem vogalu cerkve. Poudariti moramo pri tej cerkvi svojevrstno letnico (MVXXXXVIII), ki jo dobimo na enak način vklesano še na kropilnem kamnu v cerkvi v Bijačah. Nikjer drugje nimamo letnice napisane na tak način in bi mislili, da ona pri Lipi ni pristna, ker je samo narisana, če ne bi imeli v kamnu vklesane v Bijačah. Ta letnica in odsotnost »mojstrskega znamenja« v cerkvi, nas prepričuje o delovanju domačih mojstrov. Cerkev sv. Kvirina je bila poleg političnega tudi kulturno središče.

Tako izvemo od Karla Podreke:

»Že od leta 1304 na Binkoštni praznik in v dveh naslednjih dneh se je čedadsko duhovništvo s kanoniki zbralo v palači patrijarha Ottobono de Razzi in uprizorilo trilogijo, katere predmet je obsegal človeško zgodovino od stvarjenja sveta do poslednje sodbe. Na način te uprizoritve, ki jo kritiki smatrajo eno najstarejših in najpopolnejšo v umetnosti, so tudi Slovenci uprizarjali pasjonsko igro vsak veliki petek pred cerkvijo sv. Kvirina. Zadnja uprizoritev je bila leta 1792 in je Kristusovo vlogo igral moj ded Gio Batta Podreka, tajnik landarske banke.«

Sempeter je še danes ostal kulturno središče za Nadiško dolino. Po prihodu Italije v te kraje, so postavili lepo moderno učiteljske.

Kakor v drugih občinah, so tudi v Šempetru domačini neizmerno navezani na ono peščico zemlje, katero imenujejo: dom, domovina, očetnjava in naša dežela. Koderkoli hodi beneški Slovenec, povsod hvali svojo »deželo«. Ponosen je na svoje gore, dolino in vasi. Ta ljubezen in ponos nad »očetnjava« izvira iz krvi ter iz dedščine očetov, ki so toliko in toliko stoletij samostojno razpolagali s svojo usodo.

Gospodarstvo te občine ni kaj prida razvito. Največ aktivnega prebivalstva se bavi s kmetijstvom (47%), javna uprava zaposluje 15%, gradbeništvo in trgovina po 8% vsako, medtem ko skrbi za promet in komunikacije približno 2,3% aktivnega prebivalstva. Taka je približno slika zaposlenega prebivalstva te občine.

Največ prebivalstva se bavi s sadjarstvom in vinogradništvom, ki je tudi najdonosnejša kmetijska panoga z ozirom na to, ker sta sadjarstvo in vinogradništvo najbolj razširjena. Drugi poljski pridelki so le za domačo uporabo, tako koruza, žito, krompir itd. Zivinoreja je razvita, zlasti govedoreja. Najvažnejša je proizvodnja mleka in mlečnih izdelkov.

Najbolj so razširjeni jablanovi nasadi, dalje kostanji, hruške in orehi. Odpadlo sadje služi za mošt in za krmo živine, obrane plovce pa prodajajo ali peljejo »v Lahe« po Furlaniji. Jabolka in kostanj zamenjajo za koruzo, ki jo uporabljajo nato doma ali pa jo preprodajo.

Kmetijstvo, zlasti pa še sadjarstvo, je še vedno precej preprosto in potrebna bi bila načrtna ureditev, če bi hoteli imeti večje donose. Tudi prodaja pridelkov ni koordinirana. Druga stroka v gospodarstvu te občine, ki zaposluje večje število prebivalstva, je rudarstvo in industrija. Pri Lipi je bil velik kamnolom, od koder so vozili kamen v čedadsko cementarno. Manjši kamnolom,

Motiv iz Šempetra Sloveno

tudi pri Lipi, pa služi za gradbeni material in zaposluje le osem oseb.

V tej občini govorimo lažje o obrtništvu, kakor o industriji. Razne mehanične delavnice, krojači in šivilje, čevljarji, mizarji, kovači in podobno, nimajo velikega pomena in obsega. So le krajevne važnosti.

Trgovina zaposluje 8% aktivnega prebivalstva. Večji pomen ima po svojem obsegu gradbeništvo. V občini je več podjetnikov, ki prevzemajo razna dela doma, zlasti pa izven meja svoje občine.

Tak je v glavnem gospodarski položaj v šempetrski občini. Toda ne smemo pozabiti, da tečeta po tej občini dve glavni cesti, ki vezeta Furlanijo s Tolminsko. Skozi Šempeter pelje državna cesta do bloka pri Štupici, koder prehaja dnevno na stotine jugoslovanskih državljanov, ki si tudi v tej občini marsikaj nakupijo in prodajo. Druga cesta pelje pa skozi Ažlo in Sovodnje v Če-

plešišče, od tu na Livek in v Tolmin, a je manj važna.

Občina ni bogata, a ni niti revna kakor druge občine v nadiški dolini. Saj ima dosti boljše lego svojega ozemlja. Je bolj na nizkem, da lahko ima več pridelka in ima večje možnosti za zaslužek, ker je bližje obrtniško - trgovsko - industrijskemu središču — Čedadu.

FILIBERT BENEDETIČ

Beneška

*Mati iz Benečije je sedela poleg mene.
Pil sem kavo. Poleg mene je strmela,
kam, ne vem.*

*V očeh, v bojazni zapazil sem krik,
bolest, ki stoletja jih kljuva,
jih trga, poslednje Slovence zapada.
Da bi jih videli, bratje,
beneške Slovence,
da bi vam oni pokazali srca,
he, bi skopneli od sramu,
v tem novem stoletju,
bi zgrabili za kramp, za lopato,
za vile kot Gubec,
mahnili bi kar s Triglava
čez Sočo, čez Brda.*

*Ah bratje, razprava še traja:
sramota,
krivična,
barbarska razprava za narod.
Mar nismo več narod?
Da bratje, še tega ne vejo.
Do kdaj?*

*Mati iz Benečije je sedela poleg mene,
brisala si čelo.
Dvoje solz ji zableščalo je v očeh.
Tam na veži
nekaj fantov je zapelo po slovensko.*

Rezijanska dežela

(Narodopisni in jezikovni oris)

Moj glavni namen v tem spisu ni podati opis Rezije same, saj se je o njej mnogo pisalo, pač pa hočem spregovoriti nekoliko o njenih prebivalcih in o posebnostih njihovega narečja, ki je na skrajnem zapadu slovenskega etničnega ozemlja in se je dobro ohranilo. Ne samo to; Rezijani so ohranili tudi svoje šege in navade, kakor skoro v nobeni drugi slovenski pokrajini.

Za prebivalce doline, ki teče ob zapadnem vnožju Kanina, so se zanimali še prej slovanski jezikoslovci. Že pred 120 leti je potoval ruski znanstvenik Sreznjevskij po Reziji in priobčeval razprave o njihovem narečju. Pred njim se je zanimal za Rezijo češki kurat Pišely, ki je priobčil spis v nemščini: »Über die Slawen in Tale Rhesia«. Tudi nemški in italijanski narodopisci so jeli objavljati zanimivosti iz Rezije, na primer Bergman (»Das Tal Rhesia und die Resianer im Friul«, Valentinelli »Sul linguaggio slavo della valle Resia« leta 1872. V nadaljnjih letih je bival v Reziji ruski znanstvenik B. de Courtenay, študiral ondotno narečje in objavil svoje razprave v zborniku: »Materijali dlja južnoslavanskej dialektologiji i etnografiji St. Petersburg 1895«. On je najbolj temeljito proučil njihovo narečje in je tudi bival več časa med njimi. Revija »Slovanski prehled« je priobčevala spise »V udoli Resie«.

Med Slovenci je pisal prvi o Rezijanih Jernej Kopitar, in sicer po francoskih zapiskih poljskega potovalca Potockega. Prof. Simon Rutar v svoji knjigi »Beneška Slovenija« navaja dokaj zanimivega o Rezijanih. Mimogrede omenjam krajše članke, ki so izšli v raznih listih in revijah (opozarjam zlasti na spis Trinka v Dis 1907: Hajdimo v Rezijo).

Rezijane sem si prvotno predstavljal, videč jih po naših krajih, ko so popravljali razne kuhinjske predmete in posodo, vse drugače, kot pa so bili moji vtisi o njih med bivanjem v njihovih krajih.

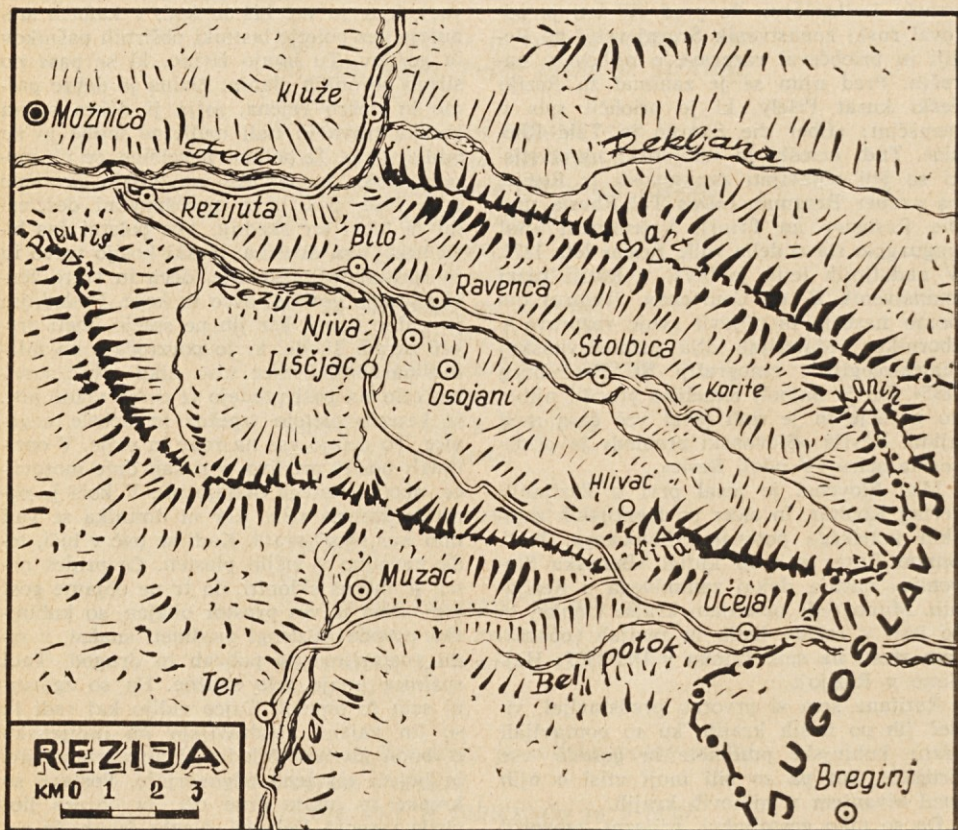
Da so tako gostoljubni, prijazni, zgovorni in da jim je red in snaga v hiši prvo, tega bi si nikdar ne bil mislil. Pot k njim me

je privedla iz Breginja skozi Učejo čez goro Kila. Prebresti je bilo treba vodo kristalno čistega gorskega potoka Učaja, ki se pri Žagi izliva v Sočo. Ta voda je bila še celo 17. julija ob krasnem poletnem dnevu tako mrzla, da sem skoraj otrpnil, ko sem jo bredel. Ustavil sem se s svojim vodnikom, pristnim Rezijanom, in s prijaznimi tovariši, ki so bili namenjeni drugega dne na Kanin, o katerih pa mi ni znano, če so bili na vrhu rezijske planine Hlivac (Hlevec), kjer je več hiš in koč, v katerih stanujejo čez poletje lastniki obširnih pašnikov in gozdov. Tu imajo živino, ki se pase po širnih obronkih planin. Živina je dobre pasme in dobro rejena, prija ji dobra sočna gorska trava in tudi nadležne muhe jo ne nadlegujejo. Te poletne naselbine, če jih moremo tako imenovati, sestavljajo pritlične črne hiše, pokrite z mecesnovimi deščicami in hlevi ter skednji. Ves poletni čas biva tukaj vsa družina. Moški kosijo travo in jo spravljajo v skednje, deca in stare ženske pasejo govedo, ovce in koze. Poslednjih je vedno manj, ker jih ne smejo imeti preveč zaradi škode, ki jo povzročajo na mladih nasadih. Ženice niso nikdar brezposelne, celo na paši predejo iz ovčje volne niti, iz katerih pletejo trpežne in debele nogavice. To delajo vse na roke in stoje. V oprtnjaku nosijo predivo, v rokah drže motovilce, okoli katerega ovijajo nit. V koči je ognjišče kar na tleh. Ker ni dimnika se vali dim kar skozi vrata. Kadi se pač v hiši, toda navadno v višjih plasteh. Če prideš noter se moraš skloniti, da te ne objame gost dim. Dasi je vese prostor okajen, so kuhinjska posoda in drugi predmeti snažni, v redu postavljeni po policah in drugod. Tudi spalnice imajo zelo snažne. Da so zgovorni sem že omenil. Tujce vidijo kaj radi in so jih vajeni. Pozdravljajo jih italijansko z »buon giorno«. Mladenci niso sramežljivi in boječi ter lepo odgovarjajo. Postave so krepke in imajo črne oči. Iz obraza jim gleda resnost. Delavni so zelo, lenuhi in postopači so redki. Po nepotrebnem ne zamestava denarja. Prizadevajo si kaj prište-

diti od pičlega zaslužka, ki ga dobe s tem, da hodijo k nam lonce vezat, dežnike popravljat ter brusit škarje in nože, da si v domačiji opomorejo, ker po večini manj rodovitna zemlja ne more prehraniti vedno bolj naraščajočega prebivalstva. Tožarijo se Rezijani le malo. Radi živijo s sosedi v miru, in če se tudi malo skregajo dajo izraza svoji jezi z nekaj »maledicioni«, pa so si kmalu spet dobri. Med njimi je opaziti nekak demokratičen duh. V gostilnah in pri razgovorih na cestah in trgih se družijo neglede na stan: posestnik, trgovec, krošnjar ali brusač. To napravi na človeka, ki živi v drugačni okolici, zelo prijeten vtis. Ko se vrnejo domov s svojih pohodov s trebuhom za kruhom iz raznih delov Evrope, si imajo pač mnogo povedati. Oni, ki prihajajo k nam, ne ostanejo pri nas stalno. Od časa do časa obišejo svoj dom, ker

ima tam marsikdo kaj zemljišča in mora opraviti delo, ki mora biti v pravem času opravljeno. Posebno ob košnji se jih mnogo vrača domov. Največ pa se jih zbere v domačijah ob praznikih, posebno na njihov največji praznik — šmarno mašo, dne 15. avgusta. Takrat se shajajo Rezijani iz vse doline na Ravenci, kjer je glavna cerkev in sploh središče Rezije. Tudi mnogo tujcev prihaja takrat na Ravenco.

Rezijani se pozdravljajo med seboj prav iskreno. To kaže, da so dobrega srca in da so tudi iskreni, nikakor pa da bi bili hudobni in poniglavi. Da so si pridobili lepih lastnosti so pač pripomogle njihove obilne skušnje po svetu in zato tudi vedo ravnati kako se bolje izhaja. V družbi so veseli in živahni in ob takih prilikah zapojejo tudi kako rezijansko. Pojo navadno dvoali troglasno, pa tako, da držijo basi v ne-

Zemljevid Rezije z glavnimi naselki in cestami

katerih pesmih vedno isti glas in sicer kvin-to in ob koncu vsake kitice pridevajo le-la-la-la ali kaj podobnega; kadar nehajo pa

vsakokrat zavriskajo. Tudi otroci tako po-jo ko so na planini na paši. Motiv, po ka-terem se poje besedilo, bi bil:

Živo

Lahno

Na ta prvi motiv so nekateri mladeniči peli to besedilo:

Da hōra ta Caninoua! Da hōra ta Caninoua!

Na duha ano široká, na duha ano široká.

Drugače so si motivi zelo slični, skoro nekake varijacije glavnega motiva in nimajo v melodičnem in harmoničnem oziru nikakih posebnosti. Poljska muzikologinja — Ella Schouitz Adaiewska, ki je bila svoječasno s prof. slavistike Baudoin de Courtenayem v Reziji, je nabrala te napeve in jih postavila enoglasno. Priobčeni so v imenovanem zborniku. Vseh napevov je 19.

Kakor omenjeno, pojo tudi otroci. Ko sem šel po prenočevanju na planini Hliva drugega dne naprej, sem slišal visoko gori otročji glas, ki je pel o hōri te Caninoua in odmeval po skalnatih obronkih strmih pobočij. Mladeniči pojo navadno, ako so na planini, posebno zvečer preden gredo k počitku, odrasli pa pojo ob nedeljah in praznikih, ko pridejo k maši na Ravenco. Tu je več gostiln in po opravljenem cerkvenem opravilu posedejo gostilniške prostore in ružno italijansko vino jih nekoliko razvname, da dajo duška svojemu dobremu nastrojenju. Tedaj zapojejo kako rezijansko. Eden ali dva primeta naprej, drugi pa golčijo od zadaj, kakor se temu navadno pravi. Ob koncu pesmi dodani refren pojejo enoglasno, in ko nehajo peti, zaukajo. Napevi njihovih pesmi so povečini živahni in krepki in se morajo peti s poudarkom. Pesmi so ljubavne vsebine; razen dveh, katerih vsebina se nanaša na domovino. Da bi imele kake umetniške posebnosti, o tem ni govora.

Stari so peli tako in mladina jih posnema. To je nekaj tradicionalnega. Rezijani

radi pojo svoje pesmi, kar odraža njihov dobro razvit domoljubni čut. Naše pesmi se v Reziji ne pojo. Rezijani imajo tudi svoj posebni ples Rezijanko. Pleše se ob velikih praznikih, na primer na Veliki Smaren. Na plesu pojo tudi posebne pesmi zaradi ritmike (takta). Drugod se navadno taki lepi narodni običaji izgublajo, predvsem zaradi prodiranja »civilizacije«. Toda pri Rezijanih so v glavnem vse te navade dobro ohranjene. Narodne plese plešejo z isto vno kot nekaj in narodne rezijanske pesmi se še pojo. Italijanskih pesmi se nauče navadno pri vojakihi. Rezijani so vobče živahnega temperamenta in so zelo domoljubni, dasi jim njihova dežela ne nudi toliko rodovitne zemlje, da bi se mogli povzpeti do blagostanja in si zagotoviti bodočnost. Vajeni so trpeti in prenašati tudi neprilike. V veseli družbi in med vojaki pozabijo na vse težave, če jim je nekaj trenutkov naklonjenih za veselje in razvedrilo.

O njihovi preteklosti se ne ve nič določenega. Prof. Baudouin de Courtenay meni, da se morejo Rezijani prištevati Srbom in Hrvatom, kakor drugi Beneški Slovenci, da pa so izšli iz slovanskih rodov na podlagi nekega tujega etničnega življa, katerega jezikovna infiltracija v obliki takojmenovane vokalične harmonije se opaža še sedaj.

Verjetno je, da so se Rezijani naselili v Reziji istočasno z drugimi beneškimi Slovenci, ki so prodrli najdalje proti zahodu. V rezijanščini je mnogo podobnosti z narečjem Terskih Slovencev, posebno končnice na ae. Toda ker so Rezijani zemljepisno ločeni od ostalih Slovencev, je v teku stoletij nastalo med njimi popolnoma svojstveno narečje, ki je ohranilo do danes svoje pr-

votnosti. Da je v tem narečju nekaj tujih besed, je vzrok v tem, ker so bili Rezijani v stalnem stiku s prebivalci karljanske doline, z onimi »železnega kanala« in gotovo celo s furlanskimi Karnjeli. Slovenci iz soške doline so malo ali nič občevali, prav tako s terskimi Slovenci. Visoko gorovje jih loči od obojih in nekaj hiš v Učejji tvori le nekako rezijansko naselbino.

Nekateri italijanski pisci so mnenja, da so prišli Rezijani iz Rusije. Neki Nemec trdi, da so Rezijo naselili možniški menihi. V Možnici (Moggio) je bila namreč znamenita opatija in duhovnija tudi za Rezijo. Da pa so prišli Rezijani iz Rusije, kakor nekateri trdijo, in da so se z Rusi za časa Napoleonovih vojn dobro razumeli s svojim narečjem, je pač navadna bajka.

Rezijani, katerih je dandanes manj kot 4.000, govorijo vsi brez razlike, rezijansko v družini in med seboj. Z Italijani in z drugimi tujci govore v italijanščini, ki jo dobro obvladajo. Rezijani, ki hodijo po naših krajih, govorje prav dobro naš jezik.

Ker bo bralce zanimalo, kakšno je njihovo narečje, bom navedel nekaj primerov v rezijanščini in v dialektu Terskih Sloven-

cev, da se spoznajo s posebnostmi in razločki obeh narečij.

Rezijanščina se v marsičem razlikuje od slovenščine, ima pa tudi nekaj analognega s hrvaščino. Kot nekaj posebnega in drugim jezikom tujega, kaže harmonično izpremembo samoglasnikov, ki se delijo na čiste: e, o, u, zamolke y, ü, oe, ö in ozke in široke i, o, a. V Reziji sami govorje več domačih narečij, skoro v vsaki vasi drugo. Najlepše narečje je iz Njive, ki leži na sredi doline.

Oglejmo si sedaj поблиže rezijansko narečje: navajam najprej primer sklanjatve moškega in ženskega spola. Dvojino imajo kakor mi in rabijo jo tudi, kakor mi v narečju; torej malo ali nič. Sklanjajo z malimi izjemami, kakor mi.

Samostalnik muš (mož) se sklanja takole:

Ednina:

1. Te dobrá muš
2. Od jitáha dobreha muža
3. Jitomo dobremo mužu
4. Od jitáha dobreha muža
5. Ja si bil per tomo dobremo mužu
6. Si šal z itim dobrim mužom

Njiva v Reziji z Musci (1785 m) v ozadju

Dvojina:

1. Te dva dobra mužū
2. O teh dvoeh dobráh mužou
3. Te dvoema dobrema mužama
4. O teh dvoeh dobráh mužou
5. Ta per tōh dvoeh dobr h mužou
6. S te dvoema dobrmma mužā

Množina:

1. Ti döbri mužje
2. O teh döbráh mužou
3. Ti döbrin mužen
4. Ja si vydel te döbre mužē
5. Ta per teh döbr h mužeh
6. S temi dobr mi mužū

(Nekaj opomb. Znak »h« se izgovarja v začetku in sredi kot češki h, ob koncu besede pa kot navadno. Sploh je sklanjatev podobna oni naših narečij; večjo izjemo dela 6. sklon ednine.

Znak »á« (ruski mehki znak) se izgovarja kot pri nas polglasnik, ki nastaja med dvema soglasnikoma, posebno med p+r, na primer: nekoč se je pisalo pervi; ta »e« je odpadel in nastal je polglasnik »á«, ki je običajen v mnogih naših narečjih; tudi: roka — r+ka).

Naj sledi še primer ženske sklanjatve:

Ednina:

1. Ta döbra žena
2. O te döbre žena
3. Ja si dal ti döbroe ženoe
4. To döbro ženo
5. S to döbra ženo
6. Ta per ti döbre žoene

Dvojina:

1. Te döbre ženoe
2. O te dvi döbri ženi
3. Te dvema döbrina ženā
4. O te dvi döbri ženi
5. Ta per toema dvoema döbrima ženama
6. S tema dvoema döbrima ženama

Množina:

1. Te döbre žene
2. O tih döbrih ženi
3. Ti döbrin ženā
4. O tih döbrih ženi
5. Per táh döbráh ženāh
6. S timi döbreimi ženami

Primera, kako se sklanja pridevnik, ne navajam posebej, saj je bilo o tem govora pri samostalniki. O števniki pa tole: eden, ena, eno — den, dan, 'na, 'no; na primer: prinesij mi no flejšo ula (prinesi mi ste-

klenico piva (ol). Važno pri števniki je, da štejejo od 60 do 99 kakor Francozi (od 80 do 99) na primer 64 se šteje: trikrat dvist nu dan, 40 třed, 1834 bi se čitalo: dan mi-jar, osan čentmarju anu trist an štiri. Torej 100, 200 se štejejo: dan čentanar, dva čentanarja itd. Tisoč je mijar (drugače miljar, ker pa opuščajo »l«, ki se mehča z »j«, kakor tudi v drugih podobnih besedah, se izgovarja mijar). Glagol ima to posebnost, da se prva oseba sedanjika ne končuje na -m, ampak na -n. Pravtako nima pomožni glagol biti v sedanjiku 1. osebe sem, ampak naravnost si kot v drugi osebi — torej: ja si, ti si... Drugi primer: ja din (jaz rečem), ti diš, on di, midva diva, vidva dita, onadva dita, mi dimo, vi dite, oni di-jo. Kakor vidimo, je dvojina tudi pri glagolu ohranjena. Prislove tja, tam v, tam pri, tja v itd. izgovarjajo kot drugi Beneški Slovenci. Na primer: te per vodoe — ob vodi, tu potoc — v potoku, ta na Lančišču, per Karlino — tam na Lančišču pri Karlinu.

Pri Terskih Slovencih imamo te primere: ta na Javore (ledinsko ime), Tana ta bie-le — italijansko Tanataviele. Nekaj izrazov v rezijanskem narečju je po pomenu sličnih onim v nekaterih drugih slovanskih jezikih: moč — mnogo, šija — vrat. Navedem naj še nekaj primerov iz terskega narečja, da se bodo bralci lahko na njih uverili o podobnosti med tema narečjema. Sicer pa je tudi med samimi terskimi narečji precej razlik, na primer med onimi, ki so bolj proti Šentpeterskim Slovencem ali proti Kobariškemu kotu. Vzemimo primer iz Brezij (najbližja vas na jugoslovanski strani je Breginj). »Brježnj su mjel, an še maju kaužu z Brginci to je bótó trikrat dve redi let.« (Brežani so imeli in še imajo pravdo z Breginjci, ki traja že 60 let). Drugi primer iz Tajpane: »Te bi da bótó tje u Rjepe su mjel na muša so gnal past tje v Rjepe.« (Bilo je nekaj v Rjepi, kjer so imeli osla in ga gnali na pašo).

Naslednja primera nam kažeta očitno razliko med terskimi narečji: »Tv Čarnej numajo jezók alpaj lóngač tej mi; nome numajo dost besjet laškeh v tj ku mi; tóv Karnicah oni jimju ta bvoj naš jezik kuj čarnejsko, tóv Subidu numajo naš jezók ma nu mekin bvoj konjanski (kanalski); tóv Čanjebol, numajo jezik kranjolin numar meškolečan, tóv Brzejjah mu majo bvoj de-bev jezk koj mi, no veljeko besjedo. Tv Viškorše numajo škvaži tej mi, mangari tako ne, ki so hard kujntr nan tipanjanen tej te zeleni hudič.

Preden prevedem to v slovenščino, nekaj opazk: Znak ó (ruski jerj) je polglasnik in se izgovarja kot v slovenskih besedah; znak tj se čita za mehki č, ó pa kakor sem že omenil. Tv — tam, lóngač je kot v rezijanskem narečju jezik: di Sprache, jezik di Zunge). Prevod: V Čarneji, ki je laška, govorijo kakor mi, le da imajo dokaj furlanskih besed. V Karnicah govorijo bolj našemu podobno kot v Čarneji. V Subidu (vas, ki leži nekako na sredi terskega področja Slovencev) govorijo kakor mi, oziroma naš jezik, le nekoliko bolj konjaški (Kanalški). V Čaneboli govorijo bolj s kranjskim mešanim jezikom. V Brezjah imajo bolj debel jezik in vlečejo besedo. V Viškorši (vas leži bolj proti zahodni strani) govorijo skwaži (italijansko quasi) kakor mi; le da ne bi, ker so nam Tajpančanom tako zoprni, kot zelen hudič.

Iz navedenih primerov se vidi, da je pač nekaj majhne podobnosti med tema narečjema. Rezijansko pa se razlikuje od terskega v glavnem v izgovarjavi zamolklih glasov. Da so si ohranili Rezijani svoje narečje različno od drugih, je pač umevno, ker so nekako ločeni in zaprti v svoji dolini, iz katere imajo izhod edinole na furlansko stran, če ne štejemo gorskih stez, po

katerih prihajajo na Žago. Da ima rezijanščina toliko italijanske primesi je tudi razumljivo, saj za višje pojme sprva niso imeli svojih izrazov in so se posluževali pač furlanskih ali italijanskih. Vedeti je treba tudi, da so že več stoletij pod italijansko oblastjo. Sicer pa imamo celo pri nas na Goriškem v narečju mnogo italijanskih besed. V novejšem času so pripomogle k odpravi takih navlak šole, pri Rezijanih pa to ni mogoče, ker imajo le italijanske šole. Kljub temu pa je njihovo narečje še dovolj čisto in ni neposredne nevarnosti, da bi izumrlo. Ljudje namreč doma dosledno govorijo v rezijanščini, ki jo spoštujejo prav tako kot spoštujejo in ljubijo svojo domovino. Žal pa se pri tem ne zavedajo dovolj, da so del slovenskega naroda. Izjemo predstavljajo le tisti Rezijani, ki prihajajo k nam in če bivajo dolgo časa pri nas, ker so količjak dovezetni, spoznajo, da so tudi oni Slovenci.

Morda se bo po več desetletjih, če se razmere bistveno ne izboljšajo, moglo govoriti o dokončnem poitalijančenju beneških Slovencev, v prvi vrsti terskih, toda Rezijani bodo ostali zvesti svojim tradicijam in njihovo narečje bo ostalo priča ljubezni ljudstva do svojega jezika.

Bilo v Reziji ob rečici Rezija

Borba za pravice slovenskega in hrvatskega jezika na sodiščih v Istri

Leta 1902 sem bil iz Sežane premeščen na koprsko sodišče. Za osebe koprskе sod-nije je bila to prava senzacija, saj sem bil prvi Slovenec, ki je prestopil prag do tedaj italijanske trdnjave. Seveda so me prezirali in zapostavljali. Na moje vljudne pozdrave sploh niso odzdravljali. Dodeljen sem bil v zemljiško knjigo. Tu sem imel priložnost opazovati zagrizenost italijanskih uradnikov in sploh uslužbencev, kako so ravnali z našimi ljudmi, kako so se ti naši ljudje mučili z italijansko govorico, kako se je pogosto čula psovka »ščavo«, kako se je zapostavljalo naš jezik pri razpravah, kako se je vse zapisnike sestavljalo samo v italijanskem jeziku, uporabljalo samo italijanske tiskovine itd.

Takrat je bil sodni predstojnik neki de Czermack, bolj Nemec kot Italijan. Sodniki so bili sami Italijani: Tujack (pozneje Tulliani), Mattioni, Colombis, Lonzar, dr. Zumin, dr. Gerosa, Steffe. V zemljiški knjigi smo bili: šef Zey, uradniki Begnini, Tomasich, Corti in jaz. V drugih oddelkih so bili še Minca, De Giusti, Sarridach, Fontanot in predstojnik pisarne Agacich. Sluge so bili De Carli, Chervat, Klanscek, Nicolussi in Millosevich. Vsi »italianissimi«, čeravno se po njihovih priimkih to ne bi moglo soditi. Ponižanje, grobo obnašanje napram našim ljudem in dejstvo, da v tem velikem okraju, kjer je živel v ogromni večini naš narod, niso imeli Slovenci nobene pravice, me je pripravilo do tega, da sem začel razmišljati kako, na kakšen način bi bilo mogoče to neznosno stanje spre-meniti.

Nekega dne sem se odločil. Sestavil sem obširen dopis za tržaško »Edinost« in naštel vse krivice, ki se nam godijo pri tem sodišču. V uredništvu v Trstu sem govoril z dr. Gregorinom in Maksom Cotičem, jima ustno razjasnil kaj bi rad in ko sta mi oba zajamčila tajnost, sem jima izročil dopis za objavo.

Dogovorili smo se, da bodo poslali po en izvod na koprsko sodišče, na deželno in na višjo deželno sodnijo v Trst, enega pa na

pravosodno ministrstvo na Dunaj. Ministrstvo je vsak moj dopis v »Edinosti« po uradni poti poslalo na podrejene sodnije in končno na koprsko sodišče z nalogom, da sporoči, če so navedbe v »Edinosti« resnične. Seveda je moral predstojnik odgovoriti pritrilno, saj so bila v mojem pismu navedena samo gola dejstva.

In uspeh? Ministrstvo na Dunaju, (kjer sta takrat službovala tudi Slovenca dr. Milan Škrlj dr. Janko Babnik) je na vsak moj dopis, na moja odkritja, na moje zahteve reagiralo tako, da je dalo nalog koprski sodniji, da si preskrbi slovenske tiskovine (vabila, zapisnike, slovenski žig, ovojnice itd.), ter da se morajo zapisniki sestavljati tudi v slovenskem jeziku.

»Edinost« je vse moje dopise prinašala na prvi strani z naslovi: »Kričeče razmere na koprski sodniji«, »Že zopet koprška sodnija«, »Se vedno koprška sodnija« in slično.

Zaradi tega me je osebe koprskе sodnije še bolj sovražilo, ker je to delovalo nanj kot bomba, a upal si ni nihče od vseh 25 uslužbencev kaj očitati ali kazati s prstom na mene kot na avtorja. Seveda so si mislili svoje, a mi tega niso rekli.

Sčasoma, po tolikih člankih v »Edinosti« in ker so videli, da se je ministrstvo kolikor toliko zavzelo za stvar in ker so bili zaradi tega v veliki zadregi, se je prvi oglašil sodnik Tujack in me prosil, da bi ga poučeval slovenščine. Nabavil si je potrebne knjige itd. Napredek je bil slab, povsem pri izgovarjavi nekaterih izrazov. Za njim sta se oglasila tudi sodnika Mattioni in Lonzar. Od drugih sodnikov je zelo dobro poznal slovenski jezik edinole dr. Zumin, ki je z menoj tu pa tam tudi govoril slovensko. Za šovinista se ni nikdar pokazal. Drugi sodniki pa niso znali niti črhiniti slovensko.

Z uvedbo slovenskih tiskovin in s pisanjem slovenskih zapisnikov sem seveda imel opravka zopet jaz, ker ni bil nihče drug sposoben za to. Kadar je kdo od zavednih Slovencev zahteval, da se govori z njim slovensko in tudi zapisnik piše v slovenščini, so poklicali mene. Kot tolmač pa sem bil

angažiran skoraj vsak dan; stranke so namreč ena drugi povedale, da se lahko brez strahu govori slovensko. Ljudje so bili veseli, ponosni na to in radi so se posluževali matrinega jezika. Med prvimi, ki so neustrašeno to zahtevali, je bil zavedni Slovenec in borec za naš jezik Josip Ahtik, ravnatelj koprške slovenske posojilnice. Za njim so se začeli posluževati slovenskega jezika, na veliko jezo in žalost italijanskih sodnikov in drugega osebja nekateri veljaki, ugledne osebe, kakor n. pr. župan Mahnič v Dekanih, Josip Pangerc, župan v Dolini, Karol Šiškovič, posestnik in gostilničar v Črnem Kalu, Čeh iz Roča, Kocijančič iz Marezig, Berdon iz Ricmanj in mnogo drugih iz vseh vasi koprškega sodnega okraja. Led je bil prebit — slovenski jezik se je prvič v zgodovini slišal po sobah koprške sodnije.

Tudi v zemljiško knjigo sem začel vnašati vpise v slovenskem jeziku, po večini od slovenske posojilnice z Ahtikom na čelu. Ko je odprl svojo odvetniško pisarno tudi dr. Ferdo Černe, je s svojim ravnateljem pisarne Jermanom — Slovencem iz Sovinjaka, tudi on vlagal samo slovenske predloge tožb itd.

Višje sodne oblasti v Trstu sem z dopisom v »Edinosti« opozoril tudi na napis na tabli piranskega sodišča, ki je bil le v nemškem in italijanskem jeziku. Predstojnik sodišča v Piranu Marchini je prejel nalog, da ugotovi, ali Slovencem in kmalu se je nad vrati sodišča pojavila tabla v italijanskem in slovenskem jeziku. Ob njenem izobešenju so morali intervenirati celo orožniki, da so razgnali demonstrante, ki so protestirali proti tabli v slovenščini. Toda tabla je vendarle ostala.

Tudi na učiteljsišču v Kopru je bila tabla samo z nemškim in italijanskim napisom, kar nas je seveda bolelo. In dogovorili smo se: Josip Ribičič, sedaj mladinski pisatelj in ljubljani in že pokojni konservatorist Srečko Kumar, ki sta tedaj učiteljskičnika, da napravimo temu konec. Napolnili smo v mojem stanovanju nekaj praznih jajc s tušem in jih zmetali v nemško-italijansko tablo. Drugi dan je tabla izginila, šolo so zaradi preiskave za osem dni zaprli, po osmih dneh pa je zopet visela tabla na zidu z italijanskim in slovenskim napisom.

Kako težka je bila borba Slovencev za doseg narodnostnih pravic, dokazuje tudi naslednji dogodek. Zaradi napredovanja v službi sem se obrnil do predsednika deželne sodnije Urbancica (tako se je podpisoval), odpadnika iz Goriških Brd. Ko sem mu razložil razlog mojega prihoda, se je zavrnil, me po kakje pogledal in dejal v italijanščini: »Povetje mi, kdo piše one članke v »Edinosti«. Odgovoril sem mu, da ne vem in da se je že nekdo od 20.000 Slovencev v koprskem okraju za to zavzel.« — »Vi pravite, da niste vi. No dobro, a zapomnite si, dokler bom jaz tu predsednik, vi ne boste nikoli napredovali. Lahko greste!«

In res, dokler ga ni pobrala smrt, je obljubo držal. Po njegovi smrti je postal predsednik Milovčič, poštena duša, pa sem takoj dosegel kar sem želel.

V Kopru smo doživljali tudi mnogo drugega, kar je nas Slovence v Kopru (bilo nas je v samem mestu kakih 700) zelo bolelo. Večkrat smo videli vklenjenega borca za slovenski jezik v cerkvi v Ricmanjih, Berdona, desno roko župnika Požarja. Toda o tem imajo zgodovinarji že dovolj gradiva. Tudi tržaški škof dr. Nagl se je takrat proslavil kot odkrit sovražnik Slovencev.

Drugi dogodek, ki mi je ostal v spominu, se je dogodil v Šmarjah pri Kopru. Bilo je ob neki cerkveni pobožnosti. Ženske so v procesiji kot vedno prepevale slovenske nabožne pesmi. To pa ni bilo vseh italijanskemu duhovniku, ki je od žensk zahteval, naj pojejo ali po italijansko ali po latinsko. Ženske so mu odgovorile, da že od nekdaj pojejo po slovensko in da drugače niti ne znajo. Kaplan pa zopet: »Ne smete več peti po slovensko, ker je tukaj zdaj Italija.« (Bilo je to leta 1925). Ženske so kljub temu prepevale še naprej slovenske nabožne pesmi, kar je duhovnika tako razkačilo, da je pozval karabinjerje in jim ukazal naj ženske aretirajo, kar so seveda tudi takoj storili. Aretiranih je bilo 8 žensk, 6 omoženih, 2 dekleti. Vse te borke za pravice našega jezika sem s ponosom gledal, ko so jih karabinjerji privedli na sodnijo. Bile so seveda obsojene pod obtožbo, da so motile verske obrede.

V tistih časih so bile razpisane državnozborske volitve. Ahtik in jaz sva se odločila, da greva po vaseh koprškega okraja agitiraj za našega poslanskega kandidata: Povsod nama je šlo kakor namazano, le v Krkavčih, kjer je županoval odpadnik Bartolich, naju je sprejela s kamenjem skupnica italijanskih podreptnikov. Bartolich je bil zagrozen italijanaš in naš sovražnik.

Tudi v Pazinu, kamor so me premestili iz Kopra, so me italijanaši sovražili in zapostavljali. Predstojnik sodišča De Mori je večkrat nahrulil stranke: »Marš ven! Ko

se boste naučili italijansko, pa zopet pridite!» Vendar pa mi je bilo v Pazinu lažje, ker sta bila na sodnji še dva uradnika hrvaške narodnosti.

V Buzetu, kjer sem bil od leta 1908 do 1909, je bilo za naše uradnike - Slovence in Hrvate — zelo vroče. Buzet na griču je bil poitalijančen otok z okrog 500 do 600 prebivalci v morju hrvatskega naroda. Spodaj pod Buzetom in vsa okolica je bila hrvatska razen majhnega dela proti Kubeđu, ki je bil slovenski.

Na buzetski sodnji je bil predstojnik sodišča Onorato Luis, Italijan doma iz Motovuna, toda pravičen in pošten človek. Strankam hrvatske narodnosti ni nikoli pustil, da bi se mučile z italijanščino. Opozarjal jih je na to, da so Hrvati in da naj govore v svojem materinskem jeziku. Zanj so bili vsi enaki: Italijani in Hrvati.

Kot vodja zemljiške knjige sem opazil, da je velika večina zemljiških knjig potrebna popravka — prevezave. Kredit za to delo je bil dovoljen in prevzel ga je knjigovez Novak iz Pazina, ki je bil zaveden Hrvat. Toda na knjigah sem opazil še nekaj, kar me je bodlo v oči. Na hrbtu teh knjig je bilo ime katastralne občine samo v italijanščini. Zato sem Novaku naročil, naj na vsako knjigo natisne tudi hrvaško ime katastralne občine, kot n. pr.: »Sovignazo« — Sovinjak, »Covedo« — Kubeđ, »Figarola« — Smokvica itd., kar je Novak tudi izvršil. Novak je opravljal svoje delo v veži sodnega poslojja, pa je dvojezične napise na knjigah opazil velik italijanaš odvetnik dr. Sandrini, ki je razkačen napadel Novaka, kaj da dela in kdo da mu je to dovolil. Novak je pokazal na mene, ki sem bil slučajno prisoten in tedaj me je Sandrini nahrulil: »To je protipostavno. To je velika svinjarija! Vi uganjate politiko! Ta-

koj odstranite vso to dvojezičnost, takoj odstranite to svinjarijo! Jaz pa sem mu mirno odgovoril, naj se obrne na deželno ali višjo deželno sodnijo v Trstu in naj nikar ne sika proti meni. Odšel je jezen kot gad. Napotil sem ga v Trst, ker sem vedel, da ne bo nič dosegel. Predsednik deželnega sodišča je bil namreč naš Milovčič, na višjem deželnem sodišču pa je bil Jacopig, sicer goriški Italijan, a pošten in pravičen s Slovenci in Hrvati.

Rezultat je bil ta, da se tistih italijansko-hrvaških napisov ni nihče dotaknil in da so tudi ostali.

Menda so se hoteli Italijani Buzeta, ki jih je nahujskal dr. Sandrini, nad menoj maščevati in se me iznebiti. Nekega dne se je zbrala pred hišo, kjer sem stanoval v II. nadstropju, množica ljudi, ki so začeli demonstrirati in vpiti kot obsedeni: »Smrt ščavu in druge take psovke. Vmes je bilo slišati tudi klice »Zažgimo hišo«, kar je lastnika hiše, nekega Cancianija, tako prestrašilo, da je stekel po orožnike, ki so s težavo razgnali drhal.

Ker sem se bal še drugih napadov, sem o dogodku takoj obvestil deželnega poslanca Ivota Sancina, ta pa zopet župana Frana Flego, ki je sklical občinsko sejo in poslal opis dogodkov, protest in prošnjo za našo zaščito najvišjim sodnim oblastem v Trstu. Drhal je namreč napadla tudi župana Flego, poslanca Sancina, sodnika dr. Ščitomira Dolenca in druge.

Na lastno prošnjo me je deželno sodišče v Trstu premestilo leta 1909 v Sežano, kjer pa ni bilo tako ostre narodnostne borbe, saj sta bila tam pravzaprav le dva Italijana: lekarnar Brelich in notar dr. Rumer, Paxinsadi in Scaramanga pa se nista mešala v našo slovensko stvar.

Mira Sardočeva

MIRA SARDOČEVA ni »nova« pri filmu in tako njena lepa vloga Marije v prvem Babičevem filmu »Tri četrtine sonca« ni bila njeno prvo srečanje s filmom. Letos pa je spet igrala v drugem Babičevem filmu »Veselica«. V trajnem spominu pa bosta obiskovalcem gledališča ostali njeni kreaciji iz pretekle sezone: Marjutka in Ana Frank.

Nekaj kmetijskih vprašanj na Koprskem

Perspektive razvoja vrtinarstva

Vrtnarstvo obalnega pasu Koprskega okraja ima svojo staro tradicijo. Podnebne in talne razmere tega področja, ki so svojstvene in edinstvene v Sloveniji, so in bodo tudi v bodoče morale vplivati na vrtnarsko proizvodnjo. Ta proizvodnja bo morala predvsem po času zorenja in nato po sortimentih izpopolnjevati tiste praznine, ki obstajajo v kmetijski proizvodnji Slovenije. Naše zgodnje in kvalitetne vrtnine so zelo cenjene na tujih tržiščih, posebno pa na najbližjem in naravnem tržišču v Trstu. V perspektivnem planu razvoja kmetijstva v Jugoslaviji je predvideno močno povečanje proizvodnje vrtnin za domačo potrošnjo, za predelovalno industrijo in za izvoz. To perspektivo utemeljuje ne samo sprememba v strukturi prebivalstva in izkoriščanje zemlje, temveč tudi dvig življenjskega standarda delovnega ljudstva v Jugoslaviji. Dvig te proizvodnje na Koprskem ni bil v povojnem času konstanten. Ni potrebno niti omenjati raznih faktorjev, ki so negativno vplivali na konstantnost proizvodnje (izselitev optantov, industrializacija dežele, emigracija mladine iz vasi v mesto itd.). Velike politične in nacionalne spremembe v obdelavi in izkoriščanju zemlje po priseljencih ter končno tudi določeni individualistični materialni interesi posameznikov so ustvarili stanje, ki nujno zahteva ureditev vprašanja kmetijske proizvodnje, posebno vrtinarstva v smislu proizvodnih pogojev tega kraja in sodobnih načel kmetijske proizvodnje. V poslednjih letih znamujemo zelo važno dejstvo, da se tudi rani pridelki n. pr. grah, krompir, bučke, jagode itd. lahko plasirajo na domačih trgih. Tako smo na primer v letu 1955 izvozili 1233 ton graha, domači trg pa je uporabil 47 ton ali 3% od ce-

lotne odkupljene količine graha. V letu 1956, je od 754 ton odkupljenega graha konsumiral domači trg 164 ton ali 22%. Leta 1957 so domača tržišča prevzela 37%, leta 1958 52% in leta 1959 že 64% odkupa. To kar velja za grah velja tudi za ostale zgodnje vrtnine. To pomeni, da se z dvigom družbenega standarda vse bolj dviga konsum raznih, čeprav dragih vrtnin. Povečanje vrtnarske proizvodnje nam torej diktirajo ne samo tuja temveč tudi domača tržišča.

Na področju Koprskega okraja imamo sedaj pod vrtninami (vključen rani krompir) približno 4.000 ha. Skupno pridelamo približno 38.000 ton vrtnin. Podatke o površinah in proizvodnji ne smatramo za točne, ker kmetje nimajo urejenih posestnih listov, niti ne vodijo točne evidence o doseženih rezultatih. Vendar je zaradi tega, ker naše kmetijske zadruge odkupijo skoro v celoti tržne viške in ker vodimo evidenco nad hektarskimi donosi pri posestvih in združnih ekonomijah, proizvodnja precej realna.

Bolj realno sliko naše vrtnarske proizvodnje dobimo, če analiziramo odkup v zadnjih desetih letih. Kaže, da je vrtnarska proizvodnja v poslednjih letih v močnem upadanju, če pa analiziramo podatke o odkupu, slika ni tako porazna. V letu 1955 smo odkupili 17.000 ton osnovnih vrtnin (grah, fižol v stročju, paradižnik, rani krompir, kumare, paprika in čebula). Leta 1957 je odkup upadel na 16.000 ton, leta 1958 na 12.000 in l. 1959 na 13.000 ton. Padec ni tako kritičen po količini temveč po kvaliteti in sortnosti. Primanjkuje namreč drobne vrtnne proizvodnje (solata, radič, peteršilj, šparglji, karčofi itd.). Nasprotno pa narašča proizvodnja osnovnih in najbolj kvotiranih vrtnin, kot je n. pr. paradižnik. To je popolnoma razumljivo, ker so prejšnji proizvajalci imeli že svoje stalne majhne trgovine z zelenjavo in te oskrbovali z najrazličnejšimi produkti.

Omenili smo, da na vasi primanjkuje delovne sile. Ročna obdelava zemlje ni več rentabilna. Z druge strani tudi za novo nastala posestva ni tako enostavno delo. Posebne težave so pri gojitvi zelo ranih vrtnin (grah, rani krompir) katere so posamezni proizvajalci gojili na manjših parcelah v posebnih, zelo ugodnih podnebnih legah.

Težko bo tudi v bodoče gojiti zelo rane vrtnine na teh tako imenovanih mikroklimatskih parcelah. V Jugoslaviji posebno na jugu (Makedonija) so pričeli v poslednjih letih gojiti rane vrtnine v steklenikih. Pri nas na Koprskem imamo še večje možnosti za tovrstno gojitev vrtnin, ker bi lahko izkoriščali sonce, naravni vir toplote, umetno ogrevanje pa bi uporabljali v kritičnih periodah. Naša večja vrtnarska posestva in zadržne ekonomije bodo šle torej tudi v to smer proizvodnje. Ne gre pa nam toliko za vzgojo vrtnin skozi zimo temveč za tako vzgojo vrtnin, da z njimi pridemo na tržišča za 15-20 dni prej kot prihajamo danes. Torej bi šli na polindustrijsko proizvodnjo.

Omenili smo drobno proizvodnjo vrtnin. Vsak proizvajalec je proizvajal po svoji uvidevnosti. Danes tovrstne proizvodnje ni več v svetu. Vsak proizvajalec mora vedeti kaj in koliko mora proizvajati in kdaj mora priti s pridelki na tržišča. Zatem stremijo naša nova vrtnarska posestva in ekonomije. Osnovni element, ki določa višino pridelka v Istri, je še vedno in bo ostal — voda. V preteklosti, dokler je bilo v Kopru število prebivalcev zelo nizko in konstantno, so drobni proizvajalci uporabljali za namakanje vodo iz vodovoda. Ta uporaba je prestala, ker vodovod niti ne zadostuje za oskrbo prebivalstva. Samo ob sebi je umevno, da si za v bodoče ne moremo zamisliti proizvodnje brez vode. V tem pogledu smo že letos v kritični suhi dobi dokazali, da se da z namakanjem eliminirati škodljivi vpliv suše. Posestva in ekonomije so letos že uporabljale posebne namakalne agregate in s tem rešile proizvodnjo gotovega pogina. Kmetijski kombinat in dve zadržni ekonomiji razpolagajo danes z 20 namakalnimi napravami za umetni dež s katerimi lahko namakajo približno 150 ha površin. Največji uspeh smo pri dvigu proizvodnje dosegli pri kombinatu in drugih posestvih z uporabo visoke agrotehnik. Računamo, da bo naš zadržni sektor dosegel na ne več kot 15% sedanjih površin že v

teku nekaj let 50% sedanjih tržnih viškov. Pridelali bodo namreč na ne več kot 600 ha površin nad 10.000 ton tržnih viškov. S tem bi skupaj s privatnim sektorjem, čeprav je ta v močnem upadanju, dosegli 20.000 ton viškov in s tem dosegli dosedaj najvišjo odkupljeno količino.

Pri določanju prioritete določenih kultur in sort na našem področju se moramo oslanjati predvsem na zahteve tržišča in seveda istočasno na podnebne in talne razmere. Zelo važno bo ugotoviti količino odkupa po mesecih. Na osnovno stvar pa ne bomo smeli pozabiti in to je ranost. Rana proizvodnja je bila na Koprskem vedno odločilni faktor. Kmet se ni vznemirjal, če mu je ostalo na njivi nekaj stotov poznega paradižnika ali jagod, le če je prišel na trg pravočasno z določeno količino ranih pridelkov. Visoka cena zgodnje proizvodnje je bilansirala nizke cene poznih produktov.

Pri celotni preusmeritvi naše vrtnne proizvodnje (to velja tudi za ostale kmetijske panoge) moramo misliti predvsem na strokovno delovno silo. Ne gre le za visoko kvalificirane agronome in kmetijske tehnike temveč za prave kvalificirane in visoko kvalificirane poljedelske delavce. Velik korak naprej smo storili v povojnem času z visoko in srednje kvalificiranimi kmetijskimi strokovnjaki. Pričeli smo z usposabljanjem delavcev, ker si ne moremo zamisliti napredka v kmetijstvu, če kvalificiran delavec ni enako plačan kot delavec v industriji.

Bolezni in škodljivci ogrožajo naše breskove nasade

V poslednjih predvojnih letih se je zelo razširila na Primorskem posebno pa na Koprskem in Vipavskem gojitev breskev. Vojna in povojne razmere so bile krive, da so nasadi pešali in marsikje v celoti propadli. Danes opažamo razveseljivo dejstvo, da nastajajo ponovno lepi in veliki nasadi posebno na Goriškem (znani nasadi zadrže Bukovica, kateri so nastali po zaslugi Mlečnika) in na Koprskem (Zadržno posestvo Debeli rt pri Kopru). Glavni vzrok propadanja breskoveh nasadov v vojni in povojnem času je

Kako preprečiti degeneracijo ranega krompirja

bila znana bolezen »kodravost«, ki jo povzroča posebna glivica (*Taphrina deformans*). Značilnosti te bolezni (kodranje in zvijanje listov, listi postanejo krhki in dobijo blede in rdečkasto barvo) so znane našim kmetovalcem. Breskovi nasadi so propadli zaradi tega, ker kmetje niso pravočasno uporabljali tista sredstva, katera so jim svetovali kmetijski strokovnjaki. Proti tej bolezni se uspešno borimo, če nasade poškopimo takoj čim prične listje odpadati in ne v zimskem času. Škropljenje ponovimo, preden začno brsti spomladi odganjati. Ko pričnejo drevesa poganjati, ne smemo škropiti, ker bi ožgali brstje. Do sedaj se je izkazalo kot najbolj uspešno sredstvo 3% raztopina modre galice (bordojska brozga) ali 15% žveplena apnena brozga (kalifornijska brozga). V Italiji priporočajo v poslednjih letih »Crittam« in »Ramedit«, katerega uporabljamo v 0.5 — 0.6% raztopini (500 — 600 gr na 100 litrov vode). Ponovno poudarjamo, da je dober del uspeha odvisen od časa škropljenja! Z istimi sredstvi zatiramo »listno luknjičavost« (*Clasterosporium carpophilum*) breskev in češenj.

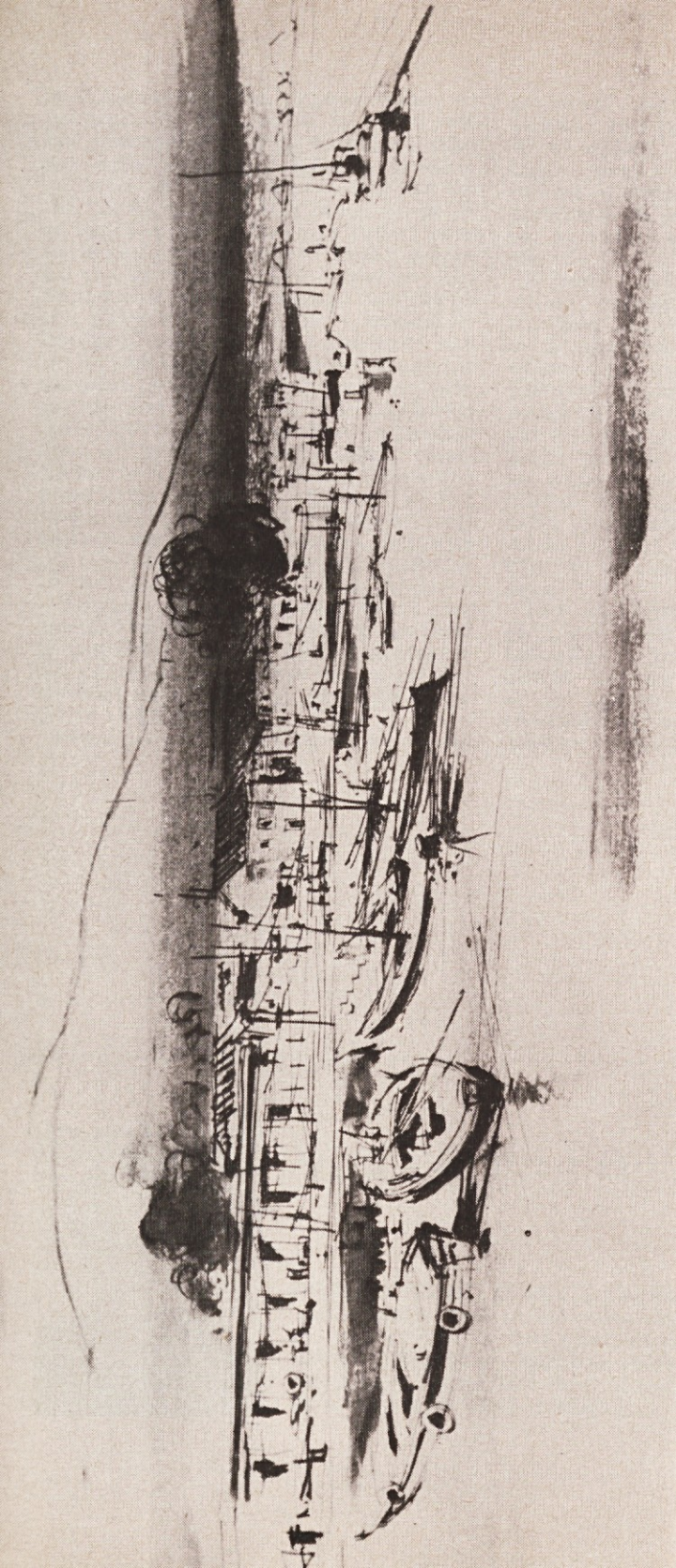
Pred tremi leti se je pojavil v naših krajih eden najhujših škodljivcev na sadnem drevju — sadna muha (*Ceratitis capitata*). Ta škodljivec napada plodove ne samo breskev, temveč tudi marelic, hrušk, kakijev in pomaranč. Izgleda, da smo ga prinesli k nam prav s pomarančami. Škodljivec je majhna, koinaj 4 — 5 mm dolga mušica, katera polaga jajčeca v plodove breskev in omenjenega sadja.

Iz jajčec se izvalijo ličinke, ki izjedajo notranjost plodov. Taki plodovi niso praktično za nobeno uporabo. Obласти v Jugoslaviji so izdale stroge ukrepe za zatiranje tega škodljivca. Prvo okužbo so zaznamovali na posestvu Debeli rt v Ankaranu. Zavod za pospeševanje kmetijstva v povezavi s Kmetijskim inštitutom v Ljubljani in Splitu ter Zagrebu preučuje razvoj tega škodljivca. Za zatiranje uporabljajo z dobrim uspehom 0.3% raztopino etiola (v Italiji priporočajo »malathion«). Najhujše pri zatiranju tega insekta je, da ne vemo točno, kako in kje preživi zimo ter kdaj je najbolj ugoden čas za zatiranje. Razvoj škodljivca zasledujejo z vabami v lovilne steklenice in ko se v njih pojavijo prve mušice, pričnejo s škropljenjem. Škropljenje ponavljajo vsakih 10 — 15 dni večkrat. Na ta način so močno preprečili razvoj in širjenje tega tako nevarnega škodljivca.

Problem semenskega krompirja postaja pri nas na Koprskem, in to velja v enaki meri tudi za področje Trsta, iz leta v leto vse bolj pereč. Gre predvsem za znano staro sorto »Zgodnji iabinski« ali »Albona«. To je že več let udomačena sorta, ki najbolj odgovarja našim potrebam, talnim in tržnim razmeram. Pred leti smo pričeli uvažati neke zgodnje holandske in nemške sorte krompirja. Že pred vojno se je precej dobro obnesla sorta »Bemov rani«, katero še danes gojijo posebno na področju Bertokov in tudi v višjih področjih Koprskega okraja. Zgodnji berlinski krompir ni tako zgoden kot labinski, ima pa to dobro lastnost, da ni tako podvržen degeneraciji in da je še precej odporen proti raznim škodljivcem, kot so n. pr. strune (elateridi) in ličinke majskega hrošča. Od holandskih sort se je posebno dobro obnesla sorta »Saskia«. Ta krompir je po zgodnosti enak »Alboni« je pa po okusu slabši. Saskio smo vpeljali tudi na področje Brkinov in Čičerije. Kmetje so z njim zelo zadovoljni, ker dozori v dobrih 70 dneh. To pomeni: če ga sadimo v drugi polovici aprila, ga lahko kopljenjo že v polovici julija. Pri vsem tem pa še nismo dobili zgodnje sorte krompirja, ki bi nam nadomestil znano staro sorto »Albono«.

Kako ugotovimo, da nam krompir degenerira? To bolezen spoznamo po zvijanju (kodravosti) listov. Listi se sušijo, postanejo rumeni, krhki ter šumijo, če jih zvijamo. Drugi znak degeneracije so rumene pege, ki so razmetane po listih brez vsakega reda. To bolezen v prvi fazi razvoja imenujejo »mozaik«. Pozneje, ko se listje skodra, imenujejo bolezen »kodravost«. Večkrat opazimo po listju rjave suhe črte (»črtavost«). Torej poznamo več znakov bolezni, katero imenujemo »degeneracijo«. Bolezen povzročajo posebni »virusi«, ki jih prenašajo razne ušice (posebno breskova uš!) z bolnih na zdrave rastline.

Kako preprečiti razširjanje te bolezni? Da preprečimo nadaljnje širjenje bolezni moramo bolane grmičke takoj odstraniti skupno z gomoljčki, čim se pojavijo na njivi. Krompirjev nasad, posebno ko gre

KRIŠKI PORTIČ (risba)

AVRELIJ LUKEŽIČ

za semenski krompir, moramo skozi ves čas vegetacije pregledovati in bolane rastline odstranjovati. To bi bil najbolj uspešen način zdravljenja bolanega krompirja, ki bi ga morali izvajati vsaj na njivah, ki so namenjene za seme. To pa še ni vse! Vse tiste najlepše in najbolj zdrave krompirjeve grmiče, ki imajo istočasno vse značilnosti sorte (nizko in lepo razgranjeno grmičje) moramo zaznamovati s posebnimi količi n. pr. s trstiko. Ko kopljemo krompir, če je istočasno tudi lep in obilen pridelek pod krompirjevo, shranimo ta pridelek za seme. Ni rečeno, da smo s tem naše delo popolnoma dokončali in da bomo imeli prihodnje leto na njivi popolnoma zdrav nasad. Lahko, in to je skoraj redno, se ponovno pojavijo na njivi znaki degeneracije. Kaj storiti v tem primeru? Nadaljevati moramo z odbiranjem (selekcijo). Naj nam pri tem našem tako važnem opravilu ne bo žal, če izgubimo nekaj pridełka.

Dokazano je, da se bolezen, katero smo omenili, širi posebno v tistih krajih, kjer je podnebje toplo. To dejstvo so upoštevali od vedno naši kmetje, ko so pri menjavanju semena skrbeli, da dobijo krompir iz višjih predelov.

Druga ne manj važna ugotovitev je, da

se vzroki degeneracije, tako imenovani »virusi«, razvijajo v listju krompirja in to v največji meri proti koncu vegetacije — torej v času, ko je najbolj vroče pri nas v obalnem pasu. Zaradi tega priporočamo, da se semenski krompir izkopa, ko prično rumeneti spodnji listi stebela.

V zvezi s prav temi poslednjimi ugotovitvami moramo omeniti, da je tržaški kmetijski inspektorat (Cattedra ambulante di agricoltura) pošiljal naš krompir »albono« na regeneracijo v višje predele pokrajine (Tolmin). To je vršil tudi v povojnem času. Krompir je ostal tam nekaj let in so ga tako »ozdravljenega« ponovno uporabili za seme. Rezultati te tako zvane »montacije« krompirja so bili odlični. Kmetje, ki so uporabljali na ta način ozdravljeno seme krompirja so pridelali tudi do 100% več krompirja kot tisti, ki so uporabljali neselekcionirano seme.

Tudi na Koprskem je Kmetijska zadruga Koper imela svoje njive semenskega krompirja v Lokvah in tam gojila semenski krompir za svoje člane, vendar se je izkazalo, da se degeneracija da preprečiti ali vsaj močno omejiti prav z omenjeno selekcijo.

Valerija Silova

VALERIJA SILOVA je med gledališkimi obiskovalci zelo popularna osebnost. Dasi ni več redna članica gledališča, se vendar še vedno od časa do časa pojavi na odru. Razen tega jo vsako nedeljo poslušamo na koprskem radiu. Za svoj drugi film »Vesela« pa je režiser Jože Babič pritegnil tudi njo in ji dal kratko a markantno vlogo gospodinje.

Iz zgodovine slovenskega pomorstva v Trstu

Pred mnogimi stoletji so se Slovenci naselili tudi na obalah Jadrana; najtrdneje med Trstom in izlivom Soče v morje. Na tem področju jih je skop kraški svet že dokaj zgodaj prisilil, da so se podali na morje. Precej drugače je bilo na obali bolj proti jugu, med Koprom in Piranom, čigar zaledje ima dovolj plodne zemlje. Ti Slovenci niso v tolikšni meri silili na morje.

Slovenci ob Jadranu so prišli že zelo zgodaj pod jarem nemških fevdalcev. To je bil brez dvoma eden od glavnih činiteljev, ki je negativno vplival na razvoj slovenskega pomorstva. Prav tako negativno je vplivala na Slovence ob Jadranu še beneška zasedba Istre, nadalje patricijska država v Trstu in gospodstvo Devinskih grofov. Naš gospodarski in kulturni razvoj ob Jadranu pa so še najbolj zavirali Benečani, ki so Jadransko morje proglasili za svojo državno last in vodili ostre boje proti vsem tistim, ki so si hoteli na obalah Jadrana zagotoviti svojo državno samostojnost (Dubrovnik in Trst). To stanje se spremeni šele ob začetku XVIII. stoletja, ko je bila Beneška republika v polnem razsulu in se je začela na drugi strani Avstrija naglo krepiti in širiti na Balkan. Avstrijski cesar Karel VI. je proglasil leta 1717 svobodno plovo na Jadranu. Tako se je začelo tudi v tem delu Evrope uveljavljati novo pomorsko pravo, ki proglašja odprto morje za skupno last vseh narodov. Dve leti kasneje je isti cesar proglasil tržaško (tudi reško-) pristanišče za svobodno pristanišče. Carinske svoboščine in olajšave so ugodno vplivale na nadaljnji razvoj Trsta, ki se je zatem sčasoma razvil v pristanišče mednarodnega pomena. Vsi navedeni ukrepi so, kakor bomo videli, v začetku ugodno vplivali tudi na razvoj slovenskega pomorstva.

PRVI SLOVENSKI POMORŠČAKI IN LADJARJI

Prvi slovenski pomorščaki so bili sinovi naših ribičev med Barkovljami in Stivanom. Proti koncu XVIII. stoletja so začeli nji-

hovi sinovi stopati v službo bogatih trgovcev, ki so imeli svoje ladje in pluli z njimi najprej ob obalah Jadrana in Sredozemlja, pozneje pa odhajali po morju daleč v svet. Niso bili redki primeri, da si je kupil ladjo tudi kak slovenski trgovec iz zaledja in si zatem ustvaril trdno postojanko v Trstu ali na Reki. Tak je bil brez dvoma Franc Rakovec (1697-1760) doma z Gorenjske, ki je leta 1720 na Reki kupil trgovsko ladjo in se tudi sam podal z njo na pot po morju, da bi opravil uspešno trgovsko kupčijo. Pozneje ga srečamo pri Orientalski kompaniji v Trstu¹. S pomorsko trgovino se je bavil tudi oče našega mecena, Miha Angel Zois, ki je leta 1745 v Trstu prodal svojo ladjo »San Bonaventura et Anime del Purgatorio« nekemu Petru Tomaševiću s Pelješca². Leta 1752 se je kapitanu trgovske ladje »San Giovanni Nepomuceno« iz Trsta, Gregorju Cotiču (Zottich) pripetila nezgoda, ko je vozil žito iz Jakina v Livorno³. Iz stare koprške listine zvemo, da je brodnik (traghetiere) Jožef Suban leta 1770 prevažal iz Kopra v Trst ljudi in blago in pri tem precej zaslužil. Tega leta je moral plačati koprski občini 2402,2 L davka⁴. Od navedenih je važen zlasti Rakovec, ki so ga čislali kot prosvetljenca in pomorskega strokovnjaka.

Še uspešneje kot Slovenci pa so se na morju uveljavljali Hrvatje (Dalmatinci). V dobi jadrnic so jih prištevali med najboljše mornarje na svetu. V Dalmaciji in v Hrvatskem Primorju se je pomorstvo že zelo zgodaj razvilo. Skalnata obala in gorati svet v zaledju nista mogla nahraniti množice hrvatskega prebivalstva, ki si je zaradi tega iskala obstoja na morju. Važno vlogo v dalmatinskem pomorstvu je odigral Dubrovnik, ki je očuval svojo državno samostojnost vse do Napoleonovih časov. Več stoletij je dajal svetle zglede vsem sosednim pomorščakom in vplival neposredno tudi na razvoj slovenskega pomorstva.

V Trstu, ki je močno rasel po letu 1717, se je naselilo mnogo dalmatinskih pomorščakov, ki so skupaj z manj številnimi italijanskimi in slovenskimi pomorščaki tvo-

rili jedro vsega tržaškega pomorstva. S tem je bilo položeno tudi slovensko pomorstvo na trdno podlago, toda žal, v naslednjem stoletju so se začele v Trstu krepiti sile, ki jim je bilo naše pomorstvo trn v peti. Tu mislimo predvsem na dunajsko politiko. Kot bomo videli kasneje, je slovensko ozemlje služilo Nemcem kot most za svoj pohod na Jadran. Tu so si zatem zgradili močne postojanke, ki naj bi služile njihovi imperialistični ekspanziji v svetu.

TRST POSTAJA VELEMESTO

Avstrijski vladarji niso ostali le pri teoretičnih proglasih. V Trstu so začeli graditi številne pristaniške objekte. V Karlovem času je Trst dobil prvi pomol in lazaret (zavetje za okužene ladje, blago in ljudi). Marija Terezija je zgradila na ozemlju nekdanjih solarn znani kanal Ponterosso. Tržaški zgodovinarji pravijo, da se je v ta kanal stekala ena od žil potoka Staribreg prav pri starem »Rdečem mostu«. Jadrnice so plule po kanalu vse do studenca, ki jih je oskrboval s pitno vodo. Z dograditvijo kanala se je dejansko razširilo staro pristanišče. V njem so našle varno zavetje številne ladje zlasti ob slabem vremenu.

Marija Terezija je še razširila svoboščine tržaškega pristanišča. Po njeni zaslugi je zrasel poleg starega mesta še novi Trst, ki je užival številne privilegije. Proti koncu XVIII. stoletja je postal Trst eno najbolj privlačnih mest za ves bližnji Vzhod. Vanj so od začetka v večjem številu navlili predvsem Židje. Cesar jim je s posebnim patentom (zakonom) zagotovil vse verske svoboščine. Kmalu zatem so začeli prihajati v Trst tudi številni grški in srbski trgovci. Nekaferi so prinesli s seboj precejšnje kapitale in so se lahko postavili takoj na čelo tržaškega gospodarstva, drugi pa so prišli sem kot reveži v upanju, da se bodo s svojo marljivostjo in s svojim znanjem lahko že v kratkem času dokopali do velikega bogastva. Vsi ti priseljeni so uživali svoje posebne svoboščine in so imeli tudi svojo šolo. Dunaj je ščitil nove naseljence, da bi si z njimi zagotovil vzpon mesta in monarhiji omogočil, da postane pomorska država. Med temi naseljenci je imel posebno srečo Jovo Kurtović, doma iz Sarajeva, ki je prišel v Trst leta 1732 skoraj bos. Družina Kurtović je bila v Trstu okrog leta 1800 ena najbolj bogatih. Imela je kakih 70 jadrnic. Med tržaškimi bogataši so bile zastopane najrazličnejše narodnosti, med njimi pa so v začetku vsekakor prednjačili Židje.

Po razpadu Beneške republike leta 1797 se je začelo mnogo ljudi iz Benetk odseljevati v Trst. Gospodarsko stanje Benetk (po letu 1797) se je pod Avstrijo še poslabšalo. Avstrija ni imela nobenega interesa, da jih gospodarsko in politično podpre, ker je imela Trst in Reko. Tako so začeli prihajati v Trst tudi nekateri zelo podjetni Italijani (Revoltella in drugi), ki so prav tako mnogo doprinesli k vzponu mesta. Naj omenimo v tej zvezi še, da so se k Slovencem, ki so prebivali v Trstu in okolici že več stoletij, začeli sredi XVIII. stoletja priseljevati tudi številni sonarodnjaki iz zaledja. Zelo značilen je primer veletrgovca z žitom Jurija Prešerna, ki je bil več let na vrhovih tržaške trgovine. Kot bogat podjetnik si je kmalu po letu 1800 pridobil naslov borznega trgovca.

Do konca XVIII. stol. je prebivalstvo mesta Trsta naraslo za kakih 15.000, potlej pa skoraj vsako leto za več tisoč, dokler se ni v drugi polovici XIX. stoletja Trst razvil v velemesto.

K dvigu mesta je mnogo doprinesla boljša povezava z zaledjem. Važno vlogo je odigrala zlasti železniška proga Dunaj - Graz - Ljubljana - Trst, ki je bila leta 1857 izročena prometu. Skoraj enakega pomena je bila za Trst dograditev Sueškega kanala (1869).

Zdaj se je avstrijska vlada na Dunaju temeljiteje pozanimala za pomorsko zakonodajo. Terezijanski pomorski zakonik, ki že davno ni več ustrezal, je nadomestila z modernjšo pomorsko zakonodajo. Trst je postal sedež celotne avstrijske pomorske uprave (Seebehörde). Organizacija te uprave je zahtevala precejšnjih naporov, kajti v začetku niso imeli zanjo dovolj strokovno sposobnih ljudi. Zaradi tega so morali Nemcem pomagati Čehi (Czoernig), Slovenci in Italijani. Ko pa so se dovolj utrdili, so iz nje izrinili vse predstavnike zatiranih narodnosti. Avstrijska vlada je v Trstu po angleškem vzorcu ustanovila podjetje »Veritas« (1858) za registriranje ladij. Avstrijske ladje, ki so bile brez libretta te ustanove, se niso smele podati na morje.

Dunaj je zatem iskal priložnosti, da se usidra v kakem močnejšem pomorskem podjetju in začne čim prej graditi tudi svoje ladjedelnice. Taka priložnost se mu je ponudila, ko si je tržaška zavarovalna družba Lloyd leta 1836 ustanovila še sekcijo za paroplovbo. Pobudnik tega podjetja je bil Bruck, poznejši avstrijski minister za trgovino. To velepodjetje je večkrat spremenilo svoje ime in končno obdržalo vse do

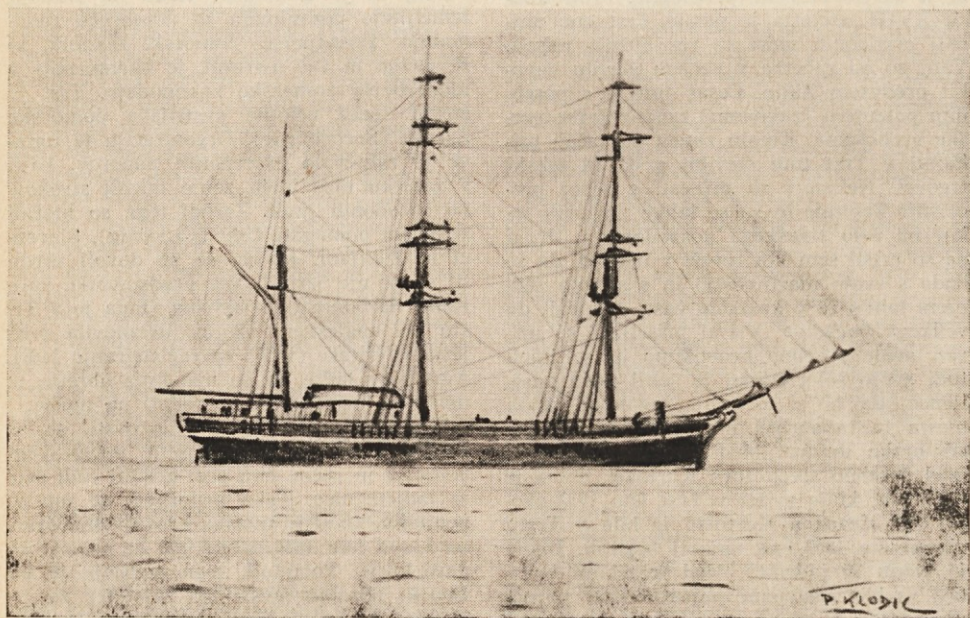
leta 1918 naziv »Avstrijski Lloyd«. V Trstu je zgradilo prvo moderno ladjedelnico (Arzenal). Pozneje se je v Trstu število ladjedelnic še povečalo in Dunaj si je tu lahko gradil tudi velike vojne ladje.

Velikega pomena za gospodarski dvig Trsta so bile zavarovalne družbe. Najstarejša je bila Družba sv. Nikolaja, ki je zavarovala ladje in mornarje. Kdor je hotel postati njen član, je moral vsako leto plačati eno »petico« (v njenih štatutih prav ta beseda!) in potrebne pristojbine za pristanek ladje v pristanišču⁶. Franc Jožef II. je to družbo razpustil, ker je slonela na verskih načelih. Zatem so zrasle nove zavarovalne družbe. V začetku so bile organizirane po narodnostih ali verski pripadnosti. Srbi so imeli v Trstu svojo »Ilirsko zavarovalno družbo«. Njih število je naraščalo vse tja do leta 1848. Konkurenčni boj je končno privedel do tega, da so se začele te družbe združevati in stapljati, dokler se nista v Trstu izoblikovali le dve večji zavarovalnici za pomorstvo. V zavarovalnih družbah in bankah so se vedno bolj kopičili kapitali, ki so zatem v dobri meri služili tudi za graditev velikih industrijskih podjetij, zlasti ladjedelnic.

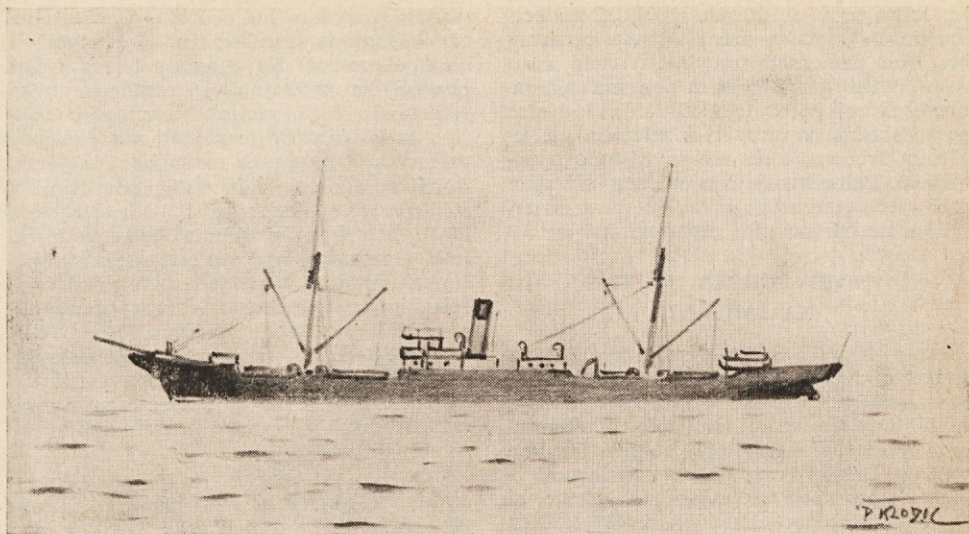
Trst je postal sčasoma mesto z zelo razčlenjeno gospodarsko, kulturno in politično dejavnostjo. Konkurenca je silila ljudi, da so postajali vedno bolj podjetni. Pri vsaki kupčiji je veljalo načelo: Daj — dam! Trst nam nudi prav zanimive primere iznajdljivosti. Tu je Ressel preizkusil svoj ladijski vijak, ki je zatem v plovbi povzročil pravo revolucijo. V XVIII. stoletju so Tržačani zgradili jadrnico (menda jih je bilo več), ki so ji dali ime »Lepa Korošica« (Bella Carintiana). Tej jadrnici je bilo usojeno, da napravi le eno vožnjo, namreč iz Trsta do cilja, kajti sestavljena je bila iz gradbenega lesa in je bila torej nekak splav, ki so ga na cilju razdrli. Ker so take jadrnice plule daleč čez morje, so imela jadra in ustrezno posadko. Bile so prav gotovo velika mojstrovina⁷.

DOBA JADRNIC

Vse do začetka XVIII. stoletja so rezala morja le jadrnice. Vsak narod si je gradil svoj tip in od tod tudi najrazličnejša imena zanje (polacco, nava, brick, scunner itd.). Plovba z jadrnicami je bila kajpak nevarna. Vsako leto jih je končalo več tisoč na dnu morja. Za nakup ali graditev

Kalistrova jadrnica »Maria Francesca« (Risba P. Klodic)

Jazbecov parnik »Kate« (Risba P. Klodica)

jadrnic niso bili potrebni veliki kapitali. Jadrnica je zahtevala podjetnosti in poguma! Ko je začela Avstro-Ogrska proti koncu XVIII. stoletja na veliko trgovati, se je morala nujno nasloniti predvsem na dalmatinske jadrnice in mornarje. V Trst jih je prihajalo vsak dan po kak ducat. Vsak bogatejši trgovec je imel nekaj jadrnic. V gradnji jadrnic so se v obdobju stotih let posebno izkazali Lošinjci. Ta otok je zibelka znanih Cosulichev, ki so bili v mladih letih še Hrvatje, v Trstu pa so močno obogetali in se poitalijančili. Navedena doba je ugodno vplivala tudi na Slovence. Ivan Kalister (1806-1864) iz Slavine na Krasu, ki se je bil v mladih letih naselil v Trstu, je prav tako imel svoje jadrnice. Nekaj časa je bil lastnik »Martišice« (483 t) in jadrnice »Maria Francesca« (518 t). Mimogrede bodi povedano, da je bila srednja nosilnost jadrnic od 200-400 ton. Eden od poveljnikov Kalistrove jadrnice je bil Nikodem Čeligoj, morda njegov sovaščan.. Lastnik jadrnic je bil tudi Kalistrov sovaščan Josip Gorup, ki je živel na Reki. Tudi ta Gorup je bil zelo bogat. Oba sta podpirala slovensko prosveto in se izkazala kot zavedna Slovenca. Zadnji lastnik jadrnic v Trstu je bil deloma poitalijančeni H. A. Jazbec. Njegova jadrnica »Beechdale« (792 t) je bila zadnja jadrnica v Trstu. Leta 1910 jo je Jazbec pro-

dal »Avstrijskemu Lloyd«, ki jo je potlej uporabljal kot skladišče za premog (po letu 1918 so to jadrnico predelali, ji dali motor in ime »Stadium« in ponovno usposobili za plovbo. »Beechdale« je bila zgrajena leta 1877 v Liverpoolu. Jazbec je bil nadalje so-lastnik jadrnice »Amor« (504 t) in »Euro« (704 t) in parnika »Kate«.

Trst je dobil leta 1818 prvi parnik. Dali so mu ime »Carolina«. Njegov lastnik je bil ameriški konzul in veletrgovec v Trstu John Allen. »Carolina« je prevažala potnike med Trstom in Benetkami. Takrat je bila na parniku vožnja verjetno bolj tvegana kot pa na trdno grajeni jadrnici. Parniki so zaradi tega vsaj v začetku pluli tesno ob obali. Na tem obalnem področju se je vnel prvi konkurenčni boj med jadrnico in parnikom, ki se je zatem premestil na oceane in zaključil skoraj po sto letih z zmago parnika.

Prvi parniki so bili zelo dragi. Privoščila so si jih lahko samo močnejša podjetja in družbe. Sem moramo prištevati predvsem Avstrijski Lloyd, ki si je nakopičil precej kapitala in dobival hkrati še podpore od avstrijske vlade. Lloyd se je že takoj v začetku oborožil s parniki, to je takrat, ko si parnika ob Jadranu ni mogel privoščiti še noben zasebnik. Jadrnice je začel odganjati najprej iz obalnega pasu in zatem še z oceanov. Tako je bilo tudi drugod po sve-

tu. Jadrnice so se morale umakniti na oceane in nekaj časa prenašati vsa bremena svetovne pomorske trgovine. V tem času se je število potopljenih in ponesrečenih jadrnic skoraj potrojilo (1850-1880). Jadrnice so se skušale zavarovati z železnimi ali jeklenim trupom, toda vse to ni mnogo pomagalo. Jadrništvo je bilo uničeno in z njim vred večina njihovih lastnikov in mornarjev, ki so bili na njih zaposleni.

AVSTRO-OGRSKA POLITIKA NA JADRANU

Avstro-Ogrska se je s svojo politiko na Jadranu močno razgalila prav v boju med jadrnicami in parniki. Od izida tega boja je bil odvisen obstoj stotisočev Dalmatincev. Na Dunaj so najprej romale številne prošnje Dalmatincev, da se z državno pomočjo omogoči graditev jeklenih jadrnic, ki so bile dokaj poceni in v letih 1860-1890 še dovolj donosne in zatem prošnje, da je treba pomagati mornarjem bivših jadrnic, ki so izgubili delo, nadalje, da bi država pomagala pri zasebni paroplovbi, ki naj bi zaposlila brezposelne mornarje. V tej zvezi se je pojavljala tudi zahteva po boljši ureditvi pomorskih šol in štipendiranju, ki naj bi tudi Slovencem in Hrvatom olajšala študij pomorstva. Dunaj je za vse to pokazal gluha ušesa. Na skrivaj se je veselil, ker so prišli tisoči dalmatinskih mornarjev ob kruh in morali zatem v emigracijo. Kot na dlani je bilo, da dunajska vlada noče, da bi Slovenci in Hrvati na Jadranu okrepili svojo pomorsko dejavnost.

Komandant avstro-ogrske vojne mornarice, prestolonaslednik in nadvojvoda Ferdinand, je zelo pogostoma krožil po naši Primorski, Istri in Dalmaciji in se proglašal za velikega zaščitnika tega našega področja. Rad je govoril, kako ceni ljudstvo in kulturne spomenike teh dežel. Bil je pobudnik nekaterih razstav o gospodarski in kulturni dejavnosti Jadrana. V Trstu je včasih bival kar po več tednov (Miramar) in od tu prirejal izlete na vse strani, obiskoval Koper in številne kraje vzdolž jadranske obale. Bil je poosebljena avstrijska politika, ki je imela to lastnost, da se je rada hlinila, se včasih kazala velikodušne v obljubah, v praksi pa ni nič napravila za ljudstvo. Ne smemo se čuditi, če so srbski mladinci tega oblastnika 28. junija 1914 ubili v Sarajevu, ko je ravno zaključil svoje grozilne vojaške manevre ob srbski meji.

Zelo poučne primere avstrijske (nemške) politike na Jadranu zasledimo zlasti pri

»Avstrijskem Lloyd« v Trstu. S štatuti tega velepodjetja si je Dunaj v njem zagotovil načelno premoč. Na zunaj je bil ta Lloyd zaseben, na znotraj pa je kazal vse znake poldržavne organizacije. Na njegovo vodstvo so lahko prišli le najbolj zagriženi privrženci avstro-ogrske monarhije, ki jih je Dunaj zaradi posebnih zaslug povzdignil v plemstvo (De Morpurgo, De Vivante itd.). Lloyd je dobival z Dunaja velike podpore. Imel je monopol nad vso prekooceansko pošto, ki je bila namenjena Avstro-Ogrski. Ščasoma se je razrastel v pravi monopolistični koncern, ki je združeval štiri velike veje dejavnosti: zavarovanje, paroplovbo, ladjedelnice in publicistično dejavnost (velika tiskarna). Prav ta Lloyd je uničil številne hrvaške, slovenske in tudi italijanske pomorske podjetnike.

Nekako po letu 1905, ko je bila Avstro-Ogrska že dogradila svojo trgovsko in vojno mornarico, prihaja vedno bolj na dan težnja Dunaja (naperjena tudi proti Pešti), da bi združila vse paroplovne družbe ob Jadranu v eno samo veliko paroplovno družbo, ki naj bi bila pod njegovim najstrožjim nadzorstvom. Da bi uresničila ta svoj načrt, je dunajska vlada sklicala več konferenc in posvetov (tudi v Trstu). Ti načrti pa so propadli, ker so se jim poleg Hrvatov in Slovencev uprli tudi sami Madžari.

Ko je začela Avstrija v Trstu graditi prvo moderno pristanišče (1868-1883), ni štedila z denarjem. Zanj je porabila težke milijone. Toda ko je bilo dograjeno skupaj s številnimi pristaniškimi objekti, se je pokazalo, da so bili Slovenci in Hrvati še bolj odrinjeni od morja. Te objekte, ki so bili dejansko rezultat naporov številnih narodov, je proglašala za svojo last. Tako je bilo tudi kasneje, pod fašizmom in še danes je tako, da si odgovorni politični činitelji ne marajo zastavljati vprašanja: s kakšnimi in čigaviimi sredstvi je zrasel moderni Trst?

Nemška sovražna politika je prihajala v Trstu močno do izraza tudi v kulturi. Za Pomorsko akademijo so vsako leto razpisovali štipendije, toda prejemale so jih predvsem Nemci in avstrofilsko usmerjeni sinovi bogatih Italijanov. Res je, da Slovenci nismo bili tedaj gospodarsko močno razviti narod, to pa tudi nismo mogli biti, ker nam je Dunaj odrekel pravico do samostojnosti. Najprej so nas pritisnili ob zid in zatem izjavljali, da ne morejo naše kulture v večji meri podpreti, češ, da smo še šibki in zaostali (tako politiko vodijo vse imperia-

listične države v svojih kolonijah!). Tako se je dogajalo tisto, čemur se verjetno bodočim rodovi ne bodo mogli nikdar načuditi, da so si namreč vodilni krogi narodnosti, ki so bile dvajsetkrat in še več močnejše od Slovencev, vneto prizadevali, da bi nas pogoltnili. Sebičnost, ki mu je težko najti primere (glej n. pr. vprašanje Slovencev v Benečiji!).

Tako politiko je vodil Dunaj kajpak tudi v svoji vojni mornarici, kjer so med častniki prevladovali Nemci in Madžari. Naj v tej zvezi navedemo znano krilatico, ki odkriva v tem vprašanju precejšnjo resnico. Stari slovenski in hrvaški mornarji, ki so služili v vojni mornarici, so pripovedovali: »Če je bilo morje mirno, si slišal na ladjah le nemška povelja, če se je morje nekoliko razburkalo italijanska, če je divjal vihar, ki je ogrožal življenja ljudi, nisi slišal na ladjah niti ene nemške ali pa italijanske besede. Nemški častniki so se poskrili po svojih kottičih in le čakali, da jih hrabri Dalmatinci rešijo iz nevarnosti!« V slovenskih političnih, časnikih in humorističnih listih so bile v letih 1900-1914 najprej v navadi karikature, ki so kazale, kako Nemci korakajo po slovenskem mostu na Jadran. Ta most je bilo živo telo zatiranega slovenskega naroda. Zatem pa so se pojavile le karikature, ki so kazale, kako se ta most maje. Telo se je začelo gibati in trgati okoli. Nemške karavane so začele padati z mosta in od tu, če je treba, tudi v morje.

SLOVENSKO POMORSTVO KONEC XIX. IN OB ZACETKU XX. STOLETJA

Proti koncu XIX. stoletja se je število slovenskih lastnikov ladij nekoliko zmanjšalo, kar pomeni, da niso imeli dovolj kapitala, da bi si nakupili parnikov. Redki so zdaj primeri, da si nabavi parnik kak tak posameznik (izjema morda Jazbec). Zaradi tega je ostal marsikje še vedno v veljavi star tip delniške družbe, ki deli ves svoj kapital na 24 vlog (karatov). Taki delničarji so se v pomorsfvu še vedno imenovali karatisti. Ker je bilo malo kapitala, je bilo toliko več karatistov. Zgodilo se je tudi, da je imel nekdo le po 1/10 karata. Solastnikov ene same ladje je lahko bilo tudi 40 ali 50. Ta sistem je bil v mnogih ozirih precejšnja ovira za uspešen razvoj pomorske trgovine. V Trstu in na Reki so dejansko uspevale le večje paroplovne družbe, kot n. pr. Avstrijski Lloyd, Ungaro-Croata, družba Cosulich itd. Kljub temu pa slejko prej drži, da so Slovenci kljub neugodnemu

položaju težili za tem, da se uveljavijo tudi na morju. Med slovenskimi karatisti v Trstu in na Reki najdemo v letu 1859 naslednja imena⁸: Jeleršič, Jelovšek Franc, Kalister Ivan, Klemenčič Adolf, Koprivec Andrej, Marušič Ferdinand (iz Devina), Poglajen Matija, Sancin Felicita itd. Med karatisti in samostojnimi lastniki ladij (jadrnice in parniki) pa najdemo leta 1895 v Trstu naslednje Slovence: Dolenc Valentin, Jazbec H. A., Miklaučič Josip in Ivan in nadalje še Sanciin, Cah in nekatere druge⁹. Med slovenskimi karatisti na Reki najdemo v letih 1903-1915 naslednje karatiste in samostojne lastnike ladij: Jerovšek Alojz, Kravanja Anton, Vilhar Ivan, Jenko Viktor, Klinc Hubert, Gorup Josip in Milan in še nekatere druge¹⁰.

Važno vlogo v pomorstvu je igralo tudi vodilno osebje na trgovskih ladjah (poveljniki, kapitani, poročniki, strojevodje itd.). Med tržaškimi kapitani in poročniki na trgovskih ladjah najdemo v letih 1824-1912 naslednjih domačinov-Slovencev: Baudič Ferdinand (doma iz Sežane), Bucik Karel, Kosovel Albin (kapitan leta 1824), Ferjančič Henrik, Klun Ernest, Ličen Oskar (doma iz Tržica pri Trstu), Mokole Albin, Perko Josip, Pertot Karel, Rebec Karel, Rupel Jakob, Sinica Pavel (kapitan leta 1824), Sirk Albert, Tence Josip, Terčič Josip, Trobec Andrej, Velikonja Narciz, Vesel Ivan itd. V trgovski mornarici so na Reki in v Trstu nadalje služili kot kapitani ali poročniki tudi naslednji Slovenci iz zaledja: Koch Metod (doma iz Kranja), Metzger Oton (doma iz Bistrice), Noč Karel (iz Spodnje Šiške), Pitamic Aleksander (iz Postojne), Račič Ernest (iz Ljubljane), Šturil Ivan (iz Gorice), Suša Edvard (iz Vipave), Zima Herman (iz Ljubljane) in Žvokelj Ivan (doma iz Vipave). To pa je komaj polovica kakih 80 imen Slovencev, ki so pod Avstrijo služili kot častniki v trgovski mornarici¹¹.

Zanimivo je, da je imel Koper v šestdesetih letih minulega stoletja le enega lastnika jadrnice za dolgo plovbo (Bischof), ki pa očitno ni bil italijanskega izvora in nekako do devetdesetih let pa le dva častnika trgovske mornarice. Iz navedenega sledi, da se je Koper zaradi beneške in pozneje še konkurence Trsta omejeval skoraj izključno le na ribištvo. Čudno je zategadelj, da so se v Kopru sredi minulega stoletja našli ljudje, ki so z uspehom gradili jadrnice za dolgo plovbo. Šele proti koncu minulega stoletja so v Kopru ustanovili delniško družbo za obalno plovbo med Trstom in Koprom, ki je imela tri manjše parnike.

Med delničarji te družbe je bilo tudi nekaj Slovencev.

Iz podatkov, ki so sicer skromni, sledi brez dvoma, da so se tudi Slovenci v minulih časih prav uspešno uveljavljali kot pomorščaki.

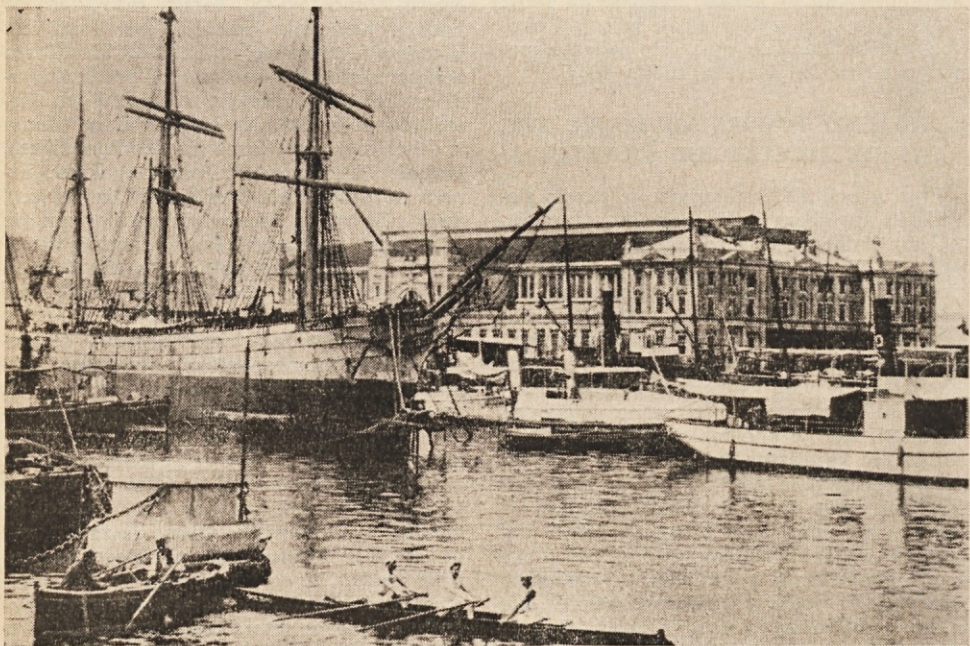
TEŽKI UDARCI PO SLOVENSKEM POMORSTVU

Po italijanski zasedbi Primorske in Istre leta 1918 so začeli Slovenci in Hrvati v Trstu in na Reki naglo zgubljati svoje postojanke v pomorstvu. Nekaj let zatem je prišel na oblast fašizem, ki je počistil še z zadnjimi ostanki tega pomorstva.

Nekatere slovenske banke (Ljubljanska kreditna banka in Jadranska banka v Trstu) so se živo zanimale za pomorstvo in investirale v njem precejšnje kapitale. Polet tržaškega gospodarstva v letih 1900-1914 je opogumil marsikaterega slovenskega pomorščaka, da je začel vlagati svoj kapital v pomorstvo. Takrat se je v Trstu močno okrepila družba »Navigazione libera triestina«, ki sta jo dolgo vodila Hektor in Mate Polić. V tej družbi je bil poleg hrvaškega za-

stopan tudi italijanski in slovenski kapital. Ko je bila Avstro-Ogrska že v zatonu, so si slovenski in hrvaški pomorski gospodarstveniki v Trstu osnovali paroplovno družbo »Oceania« (3. aprila 1917), ki je imela ob ustanovitvi 10 večjih in 5 manjših parnikov, več parnikov pa tudi v gradnji. Pri njeni ustanovitvi je sodeloval slovenski gospodarstvenik iz Trsta, dr. Egon Stare. »Oceania« se je morala leta 1923 preseliti v Jugoslavijo. Leta 1924 se je pridružila »Jadranski plovbi« na Sušaku, ki je predstavljal potlej za več let za Slovence edino izhodišče na morje¹². V pomorskih šolah na Sušaku in v Bakru so se takrat šolali številni slovenski pomorščaki¹³.

Trst, ena od zibelk slovenskega pomorstva, je postal pod fašizmom »città imperiale« (Mussolinijeve besede na račun Trsta). Od tu so leta 1935 plule številne ladje skozi Suez v Asmaro in vozile orožje in živež za pohod italijanskega imperializma v Etiopijo. Trstu je Mussolini določil tudi posebne funkcije v akcijah leta 1941-1943. Ta imperialistična politika ni stisnila ob zid le Slovence, ki so se pred tem uspešno uve-

Zadnja tržaška jadrnica »Beechdale«, lastnika H. A. Jazbeca

ljavljali v pomorstvu, temveč je udarila tudi po tržaškem delovnem ljudstvu, ki je mnogo doprineslo k dvigu pomorstva Trsta.

Pri Slovencih je bilo do najnovejšega časa tako, da je bila vselej neka tuja sila glavni vzrok, da se v pomorstvu niso mogli uveljaviti še v večji meri. Po letu 1945 se je položaj močno spremenil. Slovenci so dobili v Piranu svojo pomorsko šolo. Tu je

zrasla zatem »Splošna plovba«, ki razpolaga danes z močnim trgovskim ladjevjem. Njene ladje plujejo po vsem svetu. V Kopru je zraslo novo pristanišče, ki se zadnje čase vedno bolj širi in sprejema že številne čezoceanske ladje. Če ne bi Slovenci imeli nobenih pomorskih tradicij, bi danes niti ne mogli biti pobudniki in tvorci velikega vzpona slovenskega pomorstva.

LITERATURA IN VIRI

1. Šorn Jože: Merkantilist Franc Rakovec — Reigersfeld (1697-1760). Kronika slovenskih mest. 1955, zvezek 2.
2. Luetić Jozo: O pomorstvu Hrvatskog Primorja i Istre u XVIII. stoljeću. Jadran-ski zbornik. Rijeka - Pulj 1956.
3. Luetić Jozo: O pomorstvu Hrvatskog Primorja i Istre u XVIII. stoljeću. Pomor-stvo. 1956, št. 2.
4. Per le famiglie popolari di Capodistria. Nota delle rendite di questa Spettabile Comunità di Capodistria. 1770. Štud. knj. v Kopru.
5. Agapito Co. Girolamo: Compiuta e distesa descrizione della fedelissima città e porto-franco di Trieste. Straus, Vienna 1824.
6. Becher Ernst: Die Oesterreichische Seeverwaltung 1850-1875. Seebehörde, Triest 1875.
7. Slataper Scipio: Scritti politici. Mondadori, Verona 1954.
8. Annuario marittimo. Lloyd, Trieste 1859.
9. Annuario marittimo. Lloyd, Trieste 1895.
10. Annuario marittimo ungherese. Fiume 1903-1915.
11. Annuario marittimo. Lloyd, Trieste (1854-1918).
Družinski arhiv Maniago Niccolò. 4 quadernetti: Gli arrivi e partenze dei piro-scafi a Trieste (1824-1825). Mestni arhiv v Kopru.
12. Stare Egon: Velika važnost rednih pomorskih prog. Naše morje. Ljublj. 1936, št. 4/5.
13. Šporer Albert: 90 godišnjica bakarske nautike. Sušak 1940.

Silvij Kobal

SILVIJ KOBAL spada med najbolj priljubljene igralce Sloven-skega gledališča v Trstu. Občinstvo ga je vajeno videti zlasti kot tolmača mladostnih vlog, v katerih je dostikrat tudi močna tragična nota. Dasi se mu je priložnost za to nudila že prej, je vendar Kobal šele v letu 1960 prvič nastopil v filmu. K solid-nemu uspehu filma »Akcija« je dal Kobal s svojo dobro odigra-no vlogo znaten prispevek.

Nastanek srednjeveškega Trsta

Kot skoraj vsa druga sodobna mesta, tako je povsem verjetno tudi Trst v nemirnem času preseljevanja narodov izgubil predmestja. Izven varnega mestnega obzidja ni nikomur dišalo ponujati lastno kožo naprodaj. Edino na pobočju brda Svetega Vida, onstran današnje Ulice sv. Mihaela je samevala skupina koč. Na to vsaj kaže prastaro ime Ulice Tigor. Izhaja namreč od latinske besede tugurium, ki pomeni koč. Nekje niže je stala cerkva svetega Štefana. Tržaški zgodovinar Kandler domneva, da je bila ta cerkva sploh prva krščanska cerkev v Trstu.¹ V oporo tej domnevi je tako posvetitev cerkve svetemu Štefanu, prvemu krščanskemu mučencu; kot tudi dejstvo, da je bila že leta 1115 v razvalinah. Končno je na tej strani mesta, tik ob morju, stalo pokopališče s cerkvijo in kasneje samostan svetih mučencev.

Pristanišče je v tistih časih, prav tako kot predmestja, propadlo. Edino za mole ribiške barke je bilo uporabno pristanišče na obali pred glavnimi mestnimi vrati, ki je pustilo za seboj, skromno sled v imenu mestnega okraja — Cavane.² Od kdaj do kdaj so ga uporabljali je mogoče le domnevati.

Gospodarsko je mesto naglo nazadovalo. Propad predmestij in pristanišča moremo v glavnem šteti za znanilca propada obrti in trgovine. Število prebivalstva je upadlo. Meščani so se pokmetili. Zdaj so obdelovali vinograde, raztresene po prisojnem pobočju od sesljanskega zaliva do dolinice, kjer danes stoje Barkovlje, katerih ime pomeni prav dolinico (latinsko vallícula je postalo v ljudskem jeziku valcola in končno Barcola). Vinogradi in oljčni nasadi so bili tudi na polotoku svetega Andreja. Toda ime Calvula,³ to je goličava, za južno pobočje brda svetega Vida kaže, da niti v bližini mesta ni bilo vse obdelano. Dalje ob obali, proti notranjosti Istre, je griče in doline preraščal gozd. Ščedna je dobila prav po njem ime (latinsko silvula⁴ je v ljudski govorici postalo kmalu selvola in končno Servola⁵). Prastaro ime ulice Broletto⁶ kaže, da se je tudi od Ščedne proti mestu raztezal gozd.

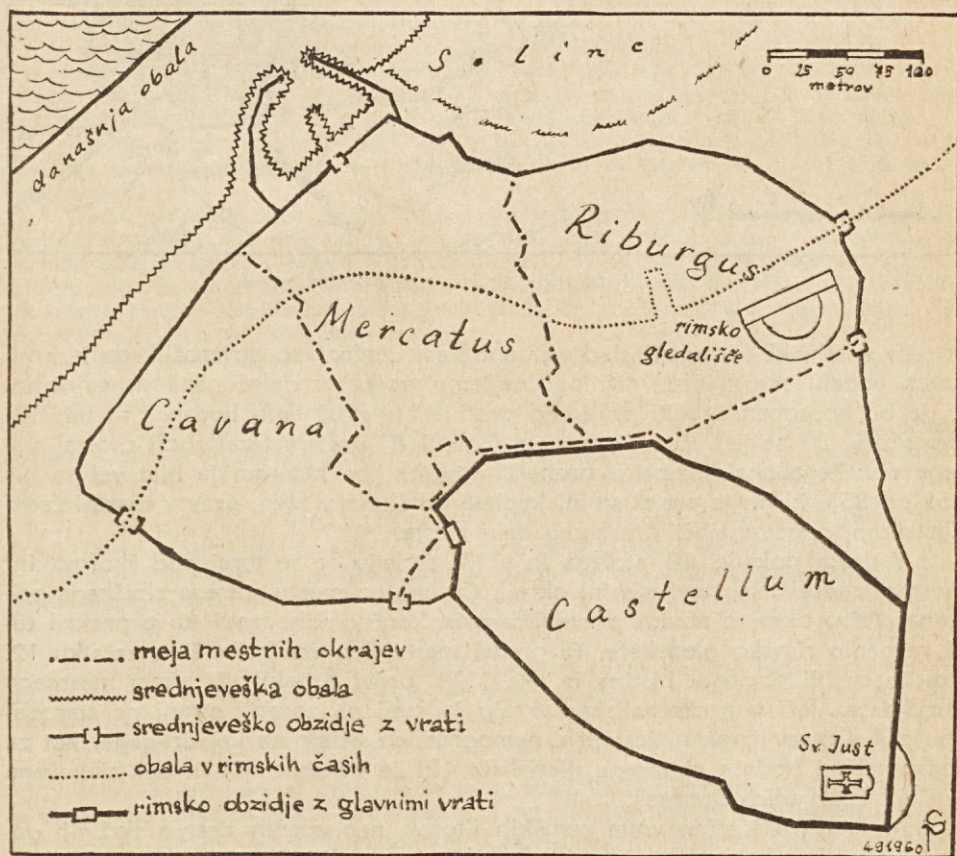
Če računamo, da je Trst pod bizantinsko oblastjo, ob prehodu iz 6. v 7. stoletje zmožgal dati le 300 do 400 vojakov, pomeni to, da ni štel več kot nekaj 1500 do 2000 prebivalcev.⁷ To pa je toliko kot danes Sežana oziroma le nekaj sto več.

V tistih časih je bil Trst od vseh istrskih mest najbolj izpostavljen oboroženim napadom. Zato so ga Bizantinci utrdili in mu dali posebno vojaško ureditev. Mesto je verjetno v tistih časih dobilo vzdevek Castillum, ki ga je starejši predel ohranil skozi ves srednji vek. Kdaj so mesto utrdili in vojaško uredili, ni znano. Precej utemeljena domneva pa je, da po prvem longobardskem napadu leta 568. Na brdu nasproti mesta je stala izvidniška opazovalnica, v tedanjem vojaškem jeziku imenovana scolcula, ki je pustila sled o imenu Scorcola — Škorklja.

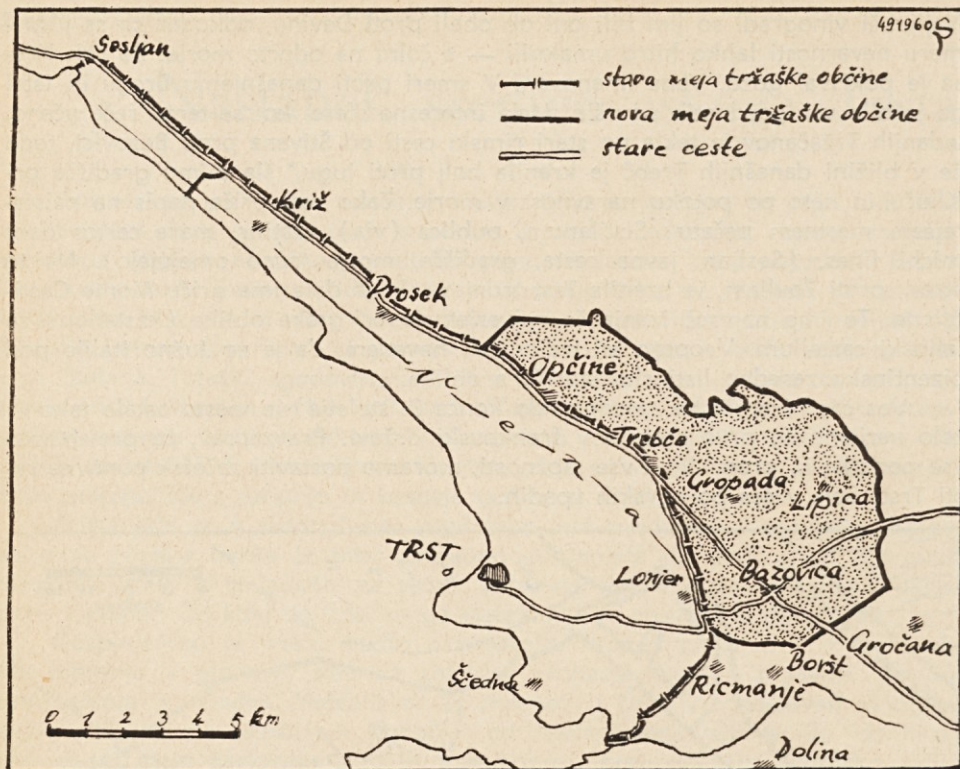
Iz tega, kje je stala prednja straža mesta Trsta, vidimo, da je bilo mestno področje zelo majhno. Zaradi stalne nevarnosti longobardskih napadov, po letu 600 pa tudi slovenskih in obrskih, se meščani niso upali daleč od mesta.

Najljubši vinogradi so jim bili oni ob obali proti Devinu, odkoder so se v primeru nevarnosti lahko hitro umaknili — s čolni na odprto morje. Že rob Krasa je pokrival gozd, Vena imenovan. V smeri proti današnjemu Bregu in Istri pa je bilo več gozdnatih površin. Meja interesne sfere, kot se temu reče učeno, tedanjih Tržačanov je tekla po stari rimski cesti od Štivanja proti Bazovici, toda že v bližini današnjih Trebč je krenila bolj proti jugu,⁸ šla mimo gradišča pri Ključu in nato po potoku naravnost v morje. Tako vsaj priča napis na najstarejšem mestnem pečatu: *Sistilanum, publica (via), castilir, mare certos dant michi fines.* (Sesljan, javna cesta, gradišče, morje točno omejujejo). Na to stran, proti Žavljam, je branila Trst trdnjava, ki je dala ime griču Monte Castiglione. To ime namreč izhaja še najverjetneje od grške oblike (kastellon) za latinski castellum. V oporo tej trditvi naj navedem, da je za Južno Italijo pod bizantinsko zasedbo listinsko izpričana oblika.

Ves čas bizantinske zasedbe (do konca 8. stoletja) je mesto ostalo tako in zelo verjetno še prvo stoletje v frankovski državi. Pravzaprav, če pretehtamo vse podatke in premislimo vse možnosti, moramo postaviti začetek ponovne rasti Trsta šele v čas po ogrskih vpadih.

Načrt srednjeveškega Trsta

Zemljevid tržaške občine v srednjem veku

Ti vpadi, ki so pustili sled v imenu vasi Lonjer,⁹ so povzročili, da je kralj Lotar podelil mesto Trst najmočnejšemu gospodu daleč naokoli, edinemu, ki je bil sposoben urediti obrambo proti temu strašnemu ljudstvu — tržaškemu škofu. Da se je v času te daritve (leta 948) Trst raztezal zgolj znotraj starega rimskega obzidja, priča poznejši podatek, po katerem je bila večina hiš (52 od 85), ki jih je prejel stolni kapitelj od škofa v fevd, prav v mestni četrti Castellum, odgovarjajoči rimskemu delu mesta.¹⁰

V drugi polovici 10. stoletja in v 11. stoletju so se torej pod škofovskim mestom razvili trije novi mestni okraji. Cavana na mestu starega ribiškega pristanišča, Tržni okraj z novim pristaniščem in končno Riborgo,¹¹ ki je prekril tudi razpadlo rimsko gledališče. Ta predel mesta, kot vse kaže, še v začetku 12. stoletja ni bil obzidan. Listina iz leta 1111. pravi o neki hiši zunaj mestnega obzidja, da leži v podzemeljskem kraju in meji na zgornji strani na starodaven zid. Čeprav izraz ni jasen, je nemogoče, da bi šlo za kaj drugega, kot za podzemeljski hodnik rimskega gledališča (ki še danes stoji) in del njegovega obzidja (pod ulico Donota).

Po letu 1000 začne vrsta nemških škofov, nepismenih sicer a skrbnih gospodarjev. Ti, ako ne že njihovi predniki, so naselili Slovence na kraju, kjer stojita Lonjer in Ščedna. Verjetno gre tam škofom tudi zasluga za kolonizaci-

jo zahodnega dela Brega. Pod njihovo vlado so, po imenu sodeč, nastale Ricmanje,¹² v prvih časih imenovane Ricmanje (t. j. Rizmannovo) selo; tudi je bil tedaj izkrčen log pod Ricmanjami, kjer je nastal nov zaselek, pa gozd, od teh nemških škofov Forst imenovan, ki je dal prostor našemu Borštu.¹³

Eden teh škofov je prinesel z Bavarskega v Dolino češčenje svetega Urha, augsburškega škofa. Sveti vitez Jurij pa je, dokler ga sv. Jožef ni spodrinil, dokazoval, da so Ricmanje dobile cerkev v času križarskih vojsk.

V zgornji okolici so si ti škofje pridobili tlačanov na Opčinah, v Trebčah in Gropadi (ti dve vasi so oddajali v fevd), v Bazovici, v Gročani in dalje preko Malega Krasa do Podgorja.¹⁴

Njihova ustanova je zaselek¹⁵ Lipica, nastal sredi lipovega gaja, in njim se ima tržaška občina zahvaliti, da se je njeno ozemlje razširilo tako daleč preko stare meje.

1. Pel fausto ingresso di Monsignore Illustrissimo e Reverendissimo D. Bartolomeo Legat vescovo di Trieste e Capodistria, 1847, str. 13.

2. Cavana pomeni majhen kanal ali jarek, ki se zajeda v kopno, pristajališče gondol. Glej Dizionario Enciclopedico Italiano, 1956.

3. Calvula je preko Calvola postalo Chiabola — Carbola.

4. Tega nam kljub takemu pomenu besede ni treba tolmačiti kot, da je bil tam le gozdiček. V onih časih je prišla latinščina do take stopnje razvoja, da je rabila zgolj pomanjševalne oblike. To nam priča marsikatera italijanska beseda. Tako uccello od latinskega avicellus: ptiček, orecchio od latinskega auriculum: ušesce, ginocchio od latinskega geniculum: kolence, itdr. Tudi pri valliculi — Barkovljah gre bolj za dolino kot dolinico.

5. Tudi slovensko ime Šchedna kaže na obstoj gozda. Prihaja namreč od glagola ščediti, ki pomeni isto, kar od Hrvatov prevzeti glagol štediti. Šchedem na splošno, pa pomeni zaščiten gozd, v katerem je prepovedano sekati. Badjura R., Ljudska geografija, 1953, str. 266. Gozd se je dejansko še dolgo ohranil, saj so leta 1426 dobili Dolinčani dovoljenje skriti v vojskinem času živino v šchedenski gozd. Cavalli J., Commercio e vita privata di Trieste nel 1400, 1910, str. 40.

6. To je pomanjševalna oblika besede brolium, ki pomeni predvsem s plotom ali zidom obdan gozd. Du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis. Ker je to ime grškega korena, je mogoče ena sled več bizantinske zasedbe.

7. Po vojaški ureditvi (glej naslednji odstavek) je Trst obsegal vojaško edinico imenovano numerus ali grško tagma. Ker je numerus štel toliko vojakov in je morala vsaka družina dati vsaj enega, lahko izračunamo približno število prebivalcev.

8. Listina iz leta 1139 piše, da gre meja po cesti preko Vene proti Lonjerju.

9. Stara italijanska oblika je Longhera. Kraje s podobnimi imeni v Severni Italiji (na primer: Longara pri Vicenzi) pa spravljajo zgodovinarji v zvezo z Ogri.

10. Številčno razmerje je izračunano po listini iz leta 1325. Tedaj pa je bil okraj Castellum še skoraj ves prekrit z vrtovi in nenaseljen. Vsi so silili v nižino. To je razvidno tudi s priloženega načrta, kjer je jasno videti, da se je ta okraj na spodnji strani razširil malo preko rimskega obzidja.

11. Latinsko ime tega okraja, Riburgus, močno spominja na izraz forisburgus, ki označuje trgovska in obrtniška predmestja ob starejših mestih v času okoli leta 1000. Glej Pirenne H., Srednjeveška mesta, 1956, str. 80.

12. Vsaj do konca 13. stoletja, pa preko 16. so imeli Ricmanje v fevd od škofa tržaški plemiči Bonomo.

13. V srednjem veku so tod stala še tri naselja: Prelože, Preserje in Gas. Za slednje ni znana niti približna lega. Imeni prvih dveh so ohranila zemljišča, na katerih sta stali.

14. Leta 1574 je imel škof na Opčinah 9 podložnikov, v Bazovici 7 in v Gročani 10. Verjetno je bilo sprva le toliko kmetij v vsaki vasi.

15. Leta 1574 je Lipica obsegala le tri kmetije.

Prvi slovenski goriški list

Prvi slovenski list »Soča«, ki je začel izhajati v Gorici pred 90 leti, točno 31. marca 1871, ni bil začetniški list z vsemi začetniškimi hibami, temveč prav dobro glasilo z idealnim narodno-obrambnim programom, politično za Zedinjeno Slovenijo in za Zvezo avstrijskih Slovanov na jugu avstrijske države, v kritičnem odnosu do vsega javnega državnega, deželnega in občinskega aparata ter časnikarsko naslonjen na resnično stvarnost. V podlistku »naj bi bil prostor za lepoznavske izdelke naših prijateljev«, je še napisalo uredništvo v uvodnem začetnem članku.

Grafično se je list predstavil na dobrem papirju na štirih straneh z občasnimi prilogi.

Prvo leto je izhajal dvakrat na mesec, vsako drugo in četrto sredo v mesecu, v drugem letu, leta 1872, pa je izhajal že redno kot tednik.

»Soča« je bila glasilo slovenskega političnega društva »Soča« z Goriškega za obrambo narodnih pravic.

Izdajatelj in odgovorni urednik je bil Viktor Dolenec iz Razdrtega.

Velik del lista, zlasti uvodnike in načelne članke so pisali vodilni člani političnega društva in goriški razumniki: Ernest Klavžar, deželni uradnik, dr. Lavrič, voditelj goriških Slovencev v času narodnih taborov, Fr. Levec, profesor in drugi javni delavci.

Izid slovenskega lista je zbudil v Gorici splošno presenečenje, ker so si vse tri narodnosti v Gorici prizadevale ustanoviti časnike za svoje namene: Slovenci, Italijani in peščica Nemcev po državnih službah. Slovincem se je posrečilo biti prvi, pa čeravno so imeli od vseh treh najmanj razumnikov in denarnih sredstev.

Februarja 1871, mesec pred izidom so sklenili na seji političnega društva »Soča«, da založijo odborniki društva do 1.000 goldinarjev začetnega kapitala, da bi list mogel izhajati, a kasneje bi nabirali prostovoljne prispevke.

Letno naročnino so postavili na 2 goldinarja, posamezne številke so se dobile v goriški bukvarnici C. Socharja na Travniku blizu Skofije po 10 krajcarjev.

Prvo so nameravali ustanoviti list skupno s tržaškimi in istrskimi Slovenci, toda leti na izdajanje lista še niso bili ne duhovno in ne organizacijsko pripravljeni in so zato prevzeli Goričani nase vse breme in kar začeli izdajati za samo Goriško slovenski list.

Kakšna je bila naklada tega novorojenčka? To vemo iz podatkov o prvi zaplembi, ki je kaj kmalu prišla. Že po osmih mesecih izhajanja je bila »Soča« v januarju 1872 zaplenjena in so policijski organi od celotne naklade 750 izvodov zasegli precejšnje število, del naklade pa se je upravi posrečilo že razširiti med ljudmi.

Baron Rechbach, c. k. namestniški svetovalec, je v odloku o zaplembi obrazložil, da je »spoznal za dobro prepovedati list zaradi zavzemanja za narodni tabor dne 11. junija 1872 v Renčah«. Tri stvari naj bi se predvsem obravnavale na renškem narodnem taboru: Prvič združenje vseh južnih avstrijskih Slovanov, drugič prav zaradi tega nameravanega združenja vseh južnih avstrijskih Slovanov nasprotovanje predlogu, da bi se Goriška, Istra in Trst združili v eno kronovino in tretjič upiranje proti novim gozdnim predpisom veljavnim za Trnovski gozd in državni gozd v frakciji Podsabotin, ki je odvzel kmetom sosednih vasi stare pravice, da si lahko nasečejo za svoje potrebe drva v državnem gozdu. Baron Rechbach je prepovedal renški narodni tabor in zaplenil »Sočo«, ki je pripravljala ljudi na renški tabor.

List »Sočo« so drugi časniki vsaj navidez prijazno sprejeli. Celo konservativne ljubljanske »Novice« so voščile, »da bi se želja goriških Slovencev po svojem listu tudi dejansko pokazala«. Našel se je celo neki nemški avstrijski list, ki je »Soči« želel obilo uspeha. Uredniku lista je njegov laški znanec, sicer Slovenec po rodu, toda po vzgo-

ji zagrizen italijanski nacionalist pomahal s prvo številko »Soča« in mu rekel: »Kaj ste obnoreli, da ste se lotili urejevati slovenski list v Gorici? Ali se ne bojite, da Vas zapro, saj dobro veste, da vlada posebno pazi na Slovence, ker se jih bolj boji kakor nas Italijanov«.

Cim dlje je »Soča« izhajala, tem bolj se je hladilo prijateljsko vzdušje drugih listov in spreminjalo, pač po zakonih političnega boja in konkurenčnih vidikov, v želčno napadalno polemiko. Dopisniki »Novic« z Goriškega so prvi prešli v napad, češ da je list brezverski. Italijanski listi, ki so kmalu za »Sočo« pričeli izhajati v Gorici, so jo napadali s takrat običajnimi nacionalističnimi izpadi med dvema narodnostima, »Triester Zeitung« ni v svojih napadih prevzela lahkotnega tona tržaškega polemičnega obiranja, ampak je kar po tevtonsko lopnila s panslavizmom, z Rusijo in z največjimi udarnimi kalibri v veljavi med Slovani in Nemci v Avstriji.

Svojevrstni so bili dopisi z dežele: iz goriške okolice, iz gorenje Goriške, s Krasa, iz Sovodenj, iz Podgore in od drugod. Bili so tisti dopisi zelo dolgi in niso imeli večidel nobenega opravlka s krajevnimi dogodki, temveč so bili zase spet neki uvodniki v načelnih, predvsem narodnostnih vprašanjih o kletih sovražnikov Nemcih ali drugih močnejših in privilegiranih sosedih slovenskega naroda, ljuti Turk je zmeraj nastopal v zvezi s Srbi in Hrvati, pozabljeno ni bilo izdajstvo Vuka Brankovića med Srbi.

Nenehno so poudarjali vprašanje šol v vsaki številki. Že kar v prvih številkah govorje o nekaterih mlačnih učiteljih v tržaški okolici.

Vztrajno sistematično pa je bilo pisanje lista o členu 19. avstrijskega državnega zakona o enakopravnosti vseh narodov v Avstriji. Niso preveč izgubljali časa s teoretičnim poudarjanjem, temveč kar politično praktično kazali na neštete primere, kako posamezni avstrijski oblastniki nočejo izvajati 19. člena. Navajali so primer za primerom, v katerih se je člen o enakopravnosti izvajal in v katerih niso hoteli vedeti zanj. Nato so prišli prvi primeri, ko so pogumnejši odvetniki, prvi med njimi seveda dr. Lavrič dobivali na slovenske vloge od sodnij slovenske razsodbe: najprej iz Tolmina, nato iz Gorice, pa še iz Tržiča in tako naprej. Neprestano je list kazal s pristom, od katere ustanove, od katerega urada še niso prejeli slovenskega odgovora. Slovenski notarji so se morali opravičevati

pred javnostjo, zakaj so ali še v svoji pisarnici, ali v zvezi z zemljiško knjigo ali kakor koli uradovali v nemškem ali italijanskem jeziku.

Ob velikih epidemijah rujn (črnih koz), golice (tifusa) in drugih boleznih so napadali oblasti, ker so posebno v Goriških Gorah postavljale za zdravnike in lekarnarje ljudi, ki niso znali jezika nesrečnih bolnikov. Celo za prvi kmetijski pouk so poslale oblasti v gornjo soško dolino nekega tržaškega Italijana, ki ni znal niti besedice slovenski. Tržaški strokovnjak se je pripeljal v kočiji, ogledoval kraje, kmetje so ga gledali, on njih in s tem je končal ves kmetijski pouk.

V samostojno obravnavanje gospodarskih vprašanj se »Soča« ni spuščala. Prinašala je pa zelo obširna poročila o delovanju goriškega deželne sveta, ki je v svojih širokih avtonomnih pravicah reševal vprašanje deželne slovensko-italijanske kmetijske šole, vprašanje novih cest, graditev jezov in ureditve hudournikov in drugih drobnih gospodarskih vprašanj v zvezi z živinorejo in podpiranjem kmetijstva.

Na socialno področje se niso spuščali, ker tega niso še poznali. Priznali so, da ni prav, da imajo veliki posestniki kolone, ki jim morajo delati ter, da je to vprašanje pereče za Italijo ne pa za Avstrijo, ki razen v goriški deželi ni imela nikjer kolonov. Slovenski koloni v Brdih naj bi imeli boljši položaj od furlanskih.

Stalno je bila na dnevnem redu predilska železnica, ki so jo v dunajskem parlamentu še odrinili vstran: nekaj iz strateških, nekaj pa iz čisto materialnih spekulativnih razlogov delničarjev Južne železnice, ki so se bali najkrajše zveze preko Trbiža in soške doline do Trsta. Vsakokratni poslanci so to nenehno razlagali na sestankih volivcev.

Ti sestanki niso bili neki množični sestanki, ker je volilo samo nekaj sto volivcev na vsem Goriškem. Zato so jih imeli poslanci kar v gostilniških sobah podeželskih središč.

Pomembne so bile volitve liste veleposestnikov, ki so v svojem veleposestniškem razredu volili svojega veleposestniškega kandidata. Tudi »Soča« je večkrat ob volitvah objavljala seznam veleposestnikov z volivno pravico. Največji premiki in podkupovanja so bila prav v veleposestniškem razredu, ker je kandidat z lahkoto obšel vse volivce in jih ali z moralnim pritiskom, z vdanostjo do vladinega kandidata ali z obljubami materialnih interesov vezal na svojo ose-

bo. »Soča« se je zavzemala za podgorskega grofa Attemsja, ki ima največ zemlje v deželi in zato največji interes, da ne bi bili posestniki prehudo obloženi z zemljiškimi davki. Je domačin in pozna torej tudi jezik Slovencev. Toda vseeno je zmagal knez Hohenlohe, ki je bil gospodarsko zašel v težave in rabil poslanski mandat samo zato, da postane nekje deželni glavar ali pa dobi neko drugo dobro plačano službo, ki bi mu pomagala z lahkoto odplačati dolgove. Visoke Hohenlohejeve zveze na Dunaju so mu dale v roke vse okrajne glavarje, ki so mu priskrbeli dovoljno število veleposelstniških glasov za izvolitev.

»Soča« je bila v svojih prvih letih široko slovenska in ni pustila, da bi jo dušil plevel lokalizma. Veselila se je volivnih zmag slovenskih kandidatov v deželnih volitvah na Kranjskem, obžalovala v velikih in toplotno občutenih uvodnih smrti Antona Tomšiča, urednika »Slovenskega naroda« (Ti narodnjak prve vrste in človek mladega srca, zraven pa krepke volje, prejmi tudi iz Gorice, naš zadnji srčni prežalostni zbogom), obravnavala štajerske deželne probleme in šolsko vprašanje ter imela poleg svojega prostovoljnega dopisnika v Ljubljani še priložnostne dopisnike na Dunaju, v Pragi (zaradi tega jo je doletela celo zaplemda) ter v Petrogradu (de Courtenay). Prav zaradi domačih političnih zadev pa si je skočila v lase z »Novicami« in »Slovenskim Narodom«, češ, da se vtikajo v goriške stvari, ki jih ne poznajo, in merijo le po kranjskem kopitu.

Raven njenega pisanja je bila za slovenske razmere zelo visoka, celo pretežka za preprosto ljudstvo, ki se je ravno učilo brati v prvih šolah in po Mohorjevih knjigah. Pomisliti pa moramo, da se je to dogajalo pred 90 leti, ko so v goriškem deželnem svetu razpravljali na naslednji način o zakonu glede čebelarstva: »Čebele kvarijo grozdje in drugo sadje, kot to priznavajo sploh veljavnejši kmetovalci naše dežele. V planjavi (ravnini) bi se smela dovoliti čebeloreja samo tistim, ki imajo zadosti obširna posestva, da lahko redijo čebele z lastnimi pridelki, in sicer le v taki daljavi, da se ni bati da bi zahajale čebele na sosedno zemljišče. V gorah je lahko čebeloreja svobodna.«

V vsaki številki je bil skrbno pripravljen pregled mednarodne politike. Blizu je bilo leto 1866 z avstrijskim porazom pri Kraljevem gradu in so se zato tudi pri »Soči« silno bali Bismarka, ki je spet iskal zveze z avstrijskim cesarjem in se z njim sestal.

Nekaj pa so bili pri »Soči« le daljnovidni preroki, da bo zveza Avstrije z Nemčijo zanj »pogubljiva«. Francosko-nemška vojska je dramatično privlačila bralce, z obleganjem Pariza in z revolucijo pa niso znali kaj početi. »V obleganem Parizu mestjani mnogo trpe, ne samo kar se tiče vednega, neprenehoma terpečega obstreljevanja, primanjkovati jim je tudi začetlo hrane«. Enakopravnost ženà jim je bila tuja, zato so v »Soči« takole prikazali predloge pariške komune o ženski enakopravnosti: »Parizani so neki v veliki skupščini, pri kateri je bil navzoč tudi „nježni spol“ mimo drugih protipametnih stvari sklenili, da zamorejo zanaprej tudi žene biti duhovniki, častniki itd.« Po udušitvi komune pa: »Versaillska vlada gospodari v Parizu ravno tako grozno kakor poprej uporniška.«

Če so le mogli, so priobčili kak dopis o Beneški Sloveniji: ali ga je napisal kdo iz bližine meje ali pa kak beneški Slovenec sam. Domoljuba na Beneškem, to je Petru Podreku, so 24. maja 1871 v podlistku priobčili njegovo pesem »Slovenija in njena hčerka na Beneškem.« Saj jo poznate, ker še zmeram drže za slovenščino v Beneški Sloveniji njegovi verzji:

»Jaz nisem ne v vradu, ne v šoli,
Če prav tu od vekov živim.
Ko tujka beračim okoli,
Le v cerkvi zavetje dobim.«

Sicer pa so bili, kot zdaj po 90 letih, dopisi polni pritožb proti italijanskim duhovnikom, proti kuriji, ki je pošiljala slovenske duhovnike v Furlanijo, furlanske pa v »Ščavonijo«. Ni čuda če so se celo v najbolj katoliški Beneški Sloveniji pojavili protestanti ter je v Brdih nad Tarcentom v vasi za Vrhčičem dvajset družin pristopilo v protestantsko vero in so jih protestantje iz Vidma neprestano obiskovali in jim šli na roko.

Mohorjeva družba je počasi večala število svojih udov v Beneški Sloveniji: leta 1882 je imela 59 udov, leta 1883 pa 78.

Za mestno kroniko, za drobne vesti je ostalo »Soči« po dolgih spodbudnih dopisih le malo mesta. Dve, tri vesti so zadostovale za žalostno smrt pod težkim vozom, nič več za gostilniški pretep in komaj vrstica za redkega samomorilca. Redni tehnični napredki so bolj ganili uredniško pero: »20. aprila 1871 je Gorica dobila plinsko razsvetljavo. Na Travniku je svirala mestna godba. Tisoče ljudi se je sprehajalo in občudovalo krasno svečavo. Travniki so bili tako razsvetljeni, da bi se lahko v najbolj kri-

tem kotu pisalo.« Ali ni kakor iz današnjih časov naslednja vest: »V samostanu šol častitih sester Uršulinaric se je prejšnja leta tudi slovenščina podučevala, a letos se je vrgla v kot, ker se je zdelo nekaterim gospodom sramotno, učiti se slovenskega materinega jezika.«

Pod imenom »Soča« so izhajali v Gorici razni listi z različnim programom. Imeli smo razne razkole in s tem tudi »Nove Soče«. Taka kot pa je bila »Soča« v prvih letih svojega obstoja, bi lahko z malo popravki in prilagoditvijo na probleme sodobnega časa izhajala še dandanes. Ne bi bilo treba, da bi se je sramovali ne zaradi njenega jezika, ne zaradi njenih idej. Priznati pa je treba, da so vsi listi na Goriškem pod naslovom »Soča« bili čudovito borbeni in neustrašni, da so imeli mnogo opravka s cenzuro, državnimi pravdniki in zaplembami. Precej obsodb je padlo na gla-

ve njenih urednikov. Zanimivo je pri tem dejstvo, da so Slovenci prvi začeli v Gorici s svojim slovenskim listom, da je bil v Gorici bolj razvit slovenski tisk kot pa italijanski, ako izvzamemo zadnja leta pred prvo svetovno vojno, da je pod Italijo med dvema vojnoma pod fašizmom kmalu zamrl slovenski tisk, da pa se tudi italijanski ni mogel v Gorici nikdar povzpeti ne med dvema vojnoma in ne po zadnji vojni do tiste višine in razvoja kot pod Avstrijo. Še zmeraj prednjačijo Goriški Slovenci v lokalnem tisku.

Brez skromnosti lahko rečejo goriški slovenski časnikarji, da če so goriški Slovenci dosegli v svoji najnovejši zgodovini zavidne kulturne ravni, ni le zasluga izvrstnih šol in prosvetnih organizacij, temveč tudi razširjenih in pestro pisanih listov. Že sam začetek v dalnjem letu 1871 je bil izredno dober.

FILIBERT BENEDETIČ

Moji zemlji

*Da bi ti rekel vse, prav vse
kar v srcu joče in poje —
moje besede so revne.*

*Ogenj kraške burje in sonca
je oblizal dušo,
— morje, Soča, Benečija, Brda —
rana naših razsekanih dreves
je postala ocean.*

*Da bi ti rekel vse, prav vse
kar v srcu joče in poje,
zemlja — mati,
bi moral izjokati
nerazrešljivo pesem samote.*

POPOTNI VTISI RUSKEGA PROFESORJA

Aprila 1872 je prišel v Gorico J. Baudouin de Courtenay, ruski profesor za primerjalno jezikoslovje francoskega porekla na petrogradski univerzi. V treh mesecih se je naučil slovenskega jezika toliko, da ga je lahko ne samo pravilno govoril temveč, kar je mnogo težje, tudi pisal.

Prvi slovenski goriški list »Soča« je dne 27. junija 1872 opozoril svoje bralce, da prijazno šprejmejo profesorja de Courtenaya, ki proučuje slovenska narečja in zbira pravljice, pesmi in pregovore.

Junija se je namreč ruski profesor že podal na dolgo in mučno pot in prepotoval v nekaj mesecih Vipavsko dolino, Notranjsko, nato Gorenjsko okoli Bleda in Bohinja, nato še Cerkljansko, Baško grapo in še ožjo Tolminsko.

Na potovanju je de Courtenay zbiral snov za svoja proučevanja, hkrati pa v »Soči« od 19. decembra 1872 pa do 17. julija 1873, v dolgih podlistkih, v lepi in zgledni slovenščini seznanjal Slovence, kaj se mu je primerilo na potovanju.

Pred 89 leti so imeli goriški Slovenci za potovanja de Courtenaya že eno leto svoj prvi slovenski goriški list »Soča«, v vsakem večjem kraju na deželi in v Gorici čitalnice, mrežo slovenskih ljudskih šol, politično društvo »Soča« in vrsto razumnikov. Čitalnice so že povsod ljubeznivo in prisrčno sprejemale ruskega profesorja, pa čeravno se voditeljem ni prav dosti sanjalo, kaj išče ruski profesor po naših krajih, ker niso pač imeli zbiranje pravljic za resno, znanstveno delo.

Svoj potopis v »Soči« je imenoval »opazke«. Te opazke pa so bile precej obširne, prave študijske razprave o kulturnih, socialnih in narodnih prilikah na Goriškem. Kakor hitro so začele »opazke« izhajati v »Soči« so zbudile osebno občutljivost posameznikov in celih stanov. Kako ne bi, ko pa je de Courtenay s profesorsko objektivnostjo bičal podcenjevanje in zaničevanje našega jezika v gosposkih hišah, se rogal vraževerju širokih ljudskih krogov, kritiziral germanizatorske težnje s strani nosilcev av-

strijskega aparata, se norčeval iz nevednosti omikanih krogov glede znanstvenega dela na jezikoslovnem in narodopisnem področju in se ni ustavil niti v opisovanju slabosti nekaterih članov duhovniškega stanu.

Užaljeno samoljubje prizadetih oseb je sprožilo proti njemu celo vrsto ustnih kritik in oster krivičen napad v novem goriškem listu »Glas«. De Courtenay se je opravičeval levo in desno, obžaloval svojo odkritosrčnost in zagotavljal užaljenim slovenskim dušam, da se v slovenskem tisku ne bo več oglasil.

Za naše bralce Koledarja smo posneli iz njegovih obširnih popotnih »opazk« najznačilnejše njegove sodbe o nas in opise značilnejših dogodkov na potovanju, da bi imeli vsaj približno podobo, kako je videl ruski profesor naše kraje z narodnega, socialnega in kulturnega vidika proti koncu prejšnjega stoletja. Tujcu niso utekle razlike med našimi dobrimi in slabimi lastnostmi. Vidimo, da so bili stari, dobri časi pod staro Avstrijo, ko se desetletja ni nič spremenilo, vse prej kot dobri časi. Če so ljudje vsevprek beračili, kot poroča de Courtenay, pomeni, da ni bilo dela, da ni bilo zaslužka, da je bila brezposelnost kot temu sedaj pravimo, a se takrat ljudje tega niso zavedali, da imajo pravico do dela.

Urednike »Soče« v letu 1872 je upravičeno iznenadilo popolno znanje slovenskega jezika, ki si ga je profesor de Courtenay pridobil v treh mesecih bivanja v Gorici: »V njegovem spisu nismo nič drugega spremenili kot nekatere besede, ki jih je v dialektu napisal na primer: moučanje, tašen in še nekaj enakega.« pripominjajo v uvodu k njegovim obširnim »opazkam«. Res je, da je de Courtenay že poprej popolnoma znal poljski in ruski, ker je živel najprej v Varšavi in nato v Petrogradu, poznal kot strokovnjak za primerjalno jezikoslovje vsaj pasivno vse slovanske jezike in seveda še posebno slovenščino, ki jo je proučeval zaradi proučevanja rezijanskega narečja, toda pisati v slovenščini potopisni podlistek, ki je izhajal v »Soči« skoraj vse leto, ne

samo o vsakodnevnih stvareh temveč se tudi razpisati na dolgo in široko o narodnostnih, etičnih in socialnih vprašanjih, niso mačje solze.

De Courtenay je v mednarodnem znanstvenem svetu na področju jezikoslovja poznan kot proučevalec rezijanskega narečja. Večkrat je zaradi tega prišel v dolino Rezije. Mnogo je pisal o rezijanščini v ruske znanstvene publikacije, v »Slavjanskij Sbornik«, v italijanske revije. Posebno poznane so njegove publikacije o rezijanskem katekizmu. Čeprav ni mogel zaradi takratnega stanja jezikoslovne vede dognati, da je rezijanščina samo eno izmed slovenskih narečij, kot je to v novejšem času ugotovil France Ramovš, pa snov zbrana po de Courtenayu v dolgoletnih potovanjih po Beneški Sloveniji predstavlja dragocen vir nadaljnjemu znanstvenemu proučevanju.

Zahodni Slovenci moramo biti profesorju J. Baudouinu de Courtenayu za vso njegovo znanstveno prizadevnost okoli jezikoslovnih vprašanj prav na našem območju zelo hvaležni. Odkrita beseda o življenju in slabostih naših prednikov pa nam je leta 1961 dragocena, ker je šele najnovejši čas pomagal do veljave nekaterim njegovim načelom.

— o —

Ko sem v juniju (1872) zapustil Gorico zaradi preiskave slovenskih dialektov mej Gorico in Postono, nisem nič poznal slovenskega ljudstva in bil tudi v polni nevednosti, kako bom sprejet in kako se mi posreči.

Začetek je bil izvrsten in mnogo boljši, kot sem si mogel nadejati. Kakor v Dornbergu tako tudi v Rihembergu sem dobil, kar sem želel. Posebno me je veselilo, da sem v Pribacini našel dva gospoda, Fr. Peršiča in Gregorjiča, ki sta me zaradi njune jezikoslovne omike veliko naučila, kar se tiče karakteristike bližnjih dialektov in razločkov med njimi.

Nevedni kmetje v Malih Zabljah so mislili, da sem špijon, da hodim okoli zaradi kakšne vojske in da se lažem, da sem z Rusovskega.

Enemu predstavljatelju slovenske inteligence v sv. Križu sem pokazal priporočilno pismo dr. Lavriča, v katerem je rečeno, naj bi me vsi pomagali in podprli. Te besede so zbudile v gospodu misel, da sem »nobel« berač. In ne glede na to, da je stalo v listku, da sem profesor petrogradske univerze

in da študiram slovanske dialekte, mi prav vljudno ponudi goldinar. Ko mu rečem, da rabim popolnoma drugo pomoč, osupne in prosi zamere. Čez nekaj dni me je prišel obiskat in začel peti drugo pesem, ker je mislil, da sem Slovenec, rojen v Vipavi in da izvršujem »prelepo dolžnost Bismarkovega ali italijanskega agenta«. Odločno ga je prepričalo o mojem slovenskem izviru to, da sem Tomin nazival Tmin, a ne Tomin kakor se piše.

Imel sem še druge prigode. Tako mej drugim so me imeli za peklenskega agenta, kateri kupuje duše za Luciferja.

Nekteri starši v Ajdovščini so topli svoje otroke za to, ker so hudiču pripovedovali pravljice in so vzeli od njega solde. Z druge strani so pastirji in pastirice na Otlici menda mislili, da sem papežev poslanec (nuncij), ki pregledava stanje vere in morale mej katoliškim ljudstvom.

Pa ne samo od neomikanih ljudi sem bil podvržen raznim sumničjem; celo tako zvani slovenski omikanci mi niso hoteli nič verjeti. Več od njih je bilo prepričano, da sem slovenski slepar. Pa tudi tisti, ki so mi verjeli, niso mogli zastopiti, zakaj zbiram pravljice, pesmi in druge take stvari. Večina omikane gospode v Vipavski dolini in sploh na Notranjskem je mislila, da se pripravljam na fabriciranje vseslovanskega jezika. Priprosti kmetje v Dornbergu, Rihembergu in Pribacini so izvrstno razumeli, da hočem poznati in popisati razločke mej »stranskimi šprahami«.

NA GORENJSKEM IN TOLMINSKEM

Po mojem potovanju po Vipavski dolini in Notranjskem sem napravil še dva velika izleta na Gorenjsko in Tolminsko.

Slovensko ljudstvo na Gorenjskem je bolj zaupno in odkritosrčno kot na Goriškem. Vzroki so različni. Pač pa na Gorenjskem nimajo toliko šol, vendar rajši bero, posebno pa ženski spol. Na Goriškem nimajo takega veselja do knjig. Tudi društvo sv. Mohorja šteje tam več udov nego tukaj. Prebivalstvo nam znanih krajev na Gorenjskem manje diši po žganju in vinu, kakor na Goriškem. Cerkljanska in podbrška nimata skoro nobenih cest in zato vzbuja prikazen neznanega človeka razne dvome. Tudi bližina italijanskega konfina napeljuje ljudem misel na italijanskega špijona.

V »Triester Zeitung« št. 287 sem v dopisu iz Gorice našel te dni med drugimi lažmi še tole: »Freilich sehen wir auch hierzulande russische Späher, welche den nördlichen

Teil der Provinz besuchen unter dem harmlosen Vorwande von ethnographischen Vorstudien für eine gemeinsame slavische Schriftsprache.« (Prevod: Naletimo kajpada tudi pri nas na ruske vohune, ki se potikajo po severnem delu dežele z nedolžno pretvezo, da zbirajo etnografski material za skupni slovanski pismeni jezik). Kdor mi ne veruje, da sem ruski profesor, naj se obrne k naslednjim učenim možem in društvom in terja od njih informacije glede moje osebe: prof. Kocjančič v Gorici, prof. Krek in prof. Jeitteles in gospod Klodič v Gorici in toliki drugi v Ljubljani, na Dunaju in v Berlinu ter Petrogradu.

Dopisnik »Triester Zeitung« pa ni napadel samo mene, ampak vse slovenske šole, saj pravi med drugim: »Grosse Erfolge hatte die slavische Propaganda erzielt durch die Organisation der Volksschulen, welche von Salscano angefangen bis Flitsch und Karfreit zu eigentlichen Expositionen des Panslavismus und der geistigen Verdummung (tedaj imamo tudi telesno — körperliche Verdummung!) des Volkes umgestempelt wurden durch Ausschluss des Deutschen selbst als obligaten Nebengegenstandes unter dem überwiegenden Einfluss der Geistlichkeit.« (Prevod: Velike uspehe je dosegla slovanska propaganda z organizacijo ljudskih šol, ki so bile od Solkana do Bovca in Kobarida pretvorjene pod prevladajočim vplivom duhovščine v ekspoziture panslavizma in duhovnega poneumnjenja ljudstva z izključitvijo nemščine kot obveznega stranskega predmeta). Sprašujem se ali more zdrav pameten človek najti zvezo mej odgoju v materinem jeziku in mej panslavizmom.

Slovensko ljudstvo učeno v materinem jeziku je torej neumno; a jaz sem vendar našel mej tem ljudstvom precej oseb obojega spola, ki so znanstveni namen mojih iziskovanj izvrstno zastopili. A kako zastopi tisto stvar nemško omikani dopisnik »Triester Zeitung«.

V Bohinju sem v Srednji vasi naletel na nekega pijanega kmeta, ki mu je prišla v glavo znamenita misel, da sem s Tolminkskega in da ponarejam denar ter me je denunciral pri žandarjih, ki so terjali pas (potni list), ga pogledali in me pustili pri miru.

Pri mojem znanstvenem podvzetju v Bohinju so mi pomagali gg. Tomaž in Janez Zupan, profesorja, advokat dr. Mencinger in drugi. V Vipavski dolini pa dr. Rojic v Dornbergu, dekan Grabrijan v Vipavi, na Razdrtem g. Viktor Dolenec in drugi. Grof Lanthieri v Vipavi me je povabil, da bi si ogledal njegovo biblioteko, v kateri sem

imel priliko študirati Dalmatina, sicer edino slovensko knjigo v njej.

CERKLJANSKO

Prebivalci teh krajev niso nič vajeni tujcev in so me strašno debelo gledali in so mislili: eni, da sem novi cerkljanski »forštejer«, drugi da sem špijon, tretji da sem birič. Pravi domači birič je rekel ljudem, naj mi povedo vse narobe, ko jih sprašujem za imena tukajšnjih krajev. V cerkljanske vasi sem hodil v družbi z g. Sedejem, dijakom goriške gimnazije. V Sebreljah so mislili, da sem »kapo« od ravbarjev. Čeravno mi nezaupljivost ljudstva ni bila všeč, se moram zahvaliti Cerkljanom, da so mi postregli s starimi pravljicami, pesmimi in pogovori, ki so jih znali.

V Cerknem sem odkril poseben talent: France Peternel, risar samouk, ki je skoraj brez vsake šole, dela izvrstne slike. Omikani ljudje naganjajo njegovo bogato mater, da bi ga poslala v Benetke. Ta pa se boji, da se fant pokvari ter zgubi vero. Po mojem mnenju pa se vsak nekoliko talentiran človek laže zgubi v cerkljanski luknji kot v Benetkah.

POT NA TOLMINSKO

Na poti nazaj v Tolmin sem srečaval divje in nezaupne ljudi ter sitne, izslužene vojake. Bivši korporal na Bukovem je mislil, da zato zapisujem razložke mej dialekti, da bojo v slučaju vojske neprijateljski oficirji vedeli, kakšna je »spraha« v tej ali oni vasi. Kakor da bi bodoči sovražniki študirali najprej diaktologijo namesto, da bi se vojskovali. V Hudajužni so me prijeli c. kr. žandarji iz Tomina, kar mi je zelo škodovalo, ker so ljudem pravili razne neumnosti, tako da mi niso zaupali. Na Grahovem me je neki surovež Murovec zmerjal s »pitemontežem«.

V Nemškem Rutu so mi fantje govorili take neumnosti, ki jih ne bi bil noben fant iz čisto slovenske vasi v stanju čenčati. To mi je dalo pravico sklepati, da so morebiti zaradi njihovega (nemškega) izvira tako »tumpasti«. Živinski mešetar iz Porezna je v Novakih dokazoval, da pomeni moje potovanje, da »pridemo pod Rusa čez pet let«. Dovolim si opaziti, da sem povsod nahajal več pameti in zaupljivosti med ženskimi nego med moškimi.

Primerjal bom gosposke žene Slovencev s kmečkimi. Gotovo so gosposke žene bolj ponosne, bolj »štimate«, kmečke pa bolj ponižne. Pa kar se tiče omike in razvitja uma

sploh sem našel velikokrat več pameti in iskrene želje se izobraževati pri kmeticah nego pri gospodi. Kar pa se tiče znanja materinega jezika in izobraževanja v njem, se mora brezobzirno prvenstvo priznati kmečkim ljudem. Se marsikatera slovenska gospa ne zna brati po slovensko; pa četudi zna, ne bere rada, ker to ni »nobel«. Kmečke punce in žene, če le imajo čas, strašno rade bero slovenske knjige in časnike. Z druge strani in kar se tiče narodnih zadev se kmetске žene veliko več z njimi pečajo nego rečene gosposke. Tako sem našel na primer v Malih Žabljah dve dekleti, ki sta izvrstno poznali slovenske narodno-politične razmere na Goriškem. Ena izmed njiju je bila le 16 let stara, je že bila na šempaskem taboru ter mi je rekla, da je bila na tistem taboru najboljša beseda Lavričeva. S tem moremo primerjati mnjenje nekaterih slovenskih inteligentov, da je Lavrič »norec«, ker je tako brezosebnega interesa vnet za svoje ideje.

Bolj ko sem se bližal Tominu, bolj se je čutila bližina cest in bolj so bili ljudje omikani. Neki mož iz Ciginja, mi je v tminskem dialektu pripovedoval, kaj ljudje mislijo o meni: »Adni so štedirali, za kaga kule po svet hod; adni su kunširal, al bo jemu kejšen dobiček skus tuo; adni su djal de tkaj dnarja špenda, de za ki mu bo tule. Adni su prašali me al je aženjen, adni su prašal al je krstjan al ne. Adni su djal da ledi zapeljuje, adni sa mislni da sa ani špijon.«

Obiskal sem Tmin, Zatmin, Cadrj, Na Ravnah, Zaddas, Kamenco, Uče, Ciginj, Na Selih, in skoro povsod sem bil prijazen, in vsaj na videz, popolnoma zaupljivo sprejet. Povsod so me zelo dobro sprejeli tudi zato, ker sem prihajal v društvu s tolmirskim posestnikom Janezom Carlijem, vulgo Kramarjem. Nikjer nisem našel toliko šaljivih talentov kakor v tminski okolici. Posebno zaupljivost in gostoljubje mi je izkazala cela družina Perše v gorenji Kamenici, tik italijanske meje, kjer niso poprej nič zame vedeli. Jakob Rutar, vulgo Prtenčev stric iz Ciginja je prišel na tri tedne k meni v Gorico.

Še poprej sem, ko sem se peljal v Tmin, obiskal Kanal, kjer me je ljubeznivo sprejelo tamošnje pevsko društvo. Nekteri Kanalci pa so govorili da sem ruski agent »šulmojster«, in da sem šel v Tmin, da tam ustanovim rusko šolo, menda rusko univerzo. Iz tega se razvidi, da mora imeti Tmin poseben kulturni pomen, ker za to, da bi osnovala ruska vlada šolsko propagando

mej avstrijskimi Slovenci, si ni izbrala Ljubljano ali pa vsaj Gorico, ampak Tmin.

RUSKI MEDVED IN PRUSKI SPIJON

Da bi potolažili omikane Ajdovce in druge gospose na deželi, razžaljane zato, ker sem popisal čisto resnico, omenjam mnjenje o moji osebi v Gorici ali pa vsaj blizu tega znamenitega mesta. V neki goriški gosposki hiši sem si zaslužil pridevek »medveda«. »Rus je medved!« tako so razsodile omikane gosposdične, ker se z njimi nisem nič omenil o mestnih kvantah in čakoli.

V Solkanu sem dobil nekoliko zapisovalcev, toda nekaterim ljudem to ni bilo prav in so se nanje spravili, da bi jih ostrasili. Toda kaj Solkan! V imenitnem mestu Gorici niso ljudje nikdar slišali, da bi nekdo hodil okoli in popisoval dialekte. Goriški gospodje niso mogli razumeti, kaj pravzaprav hočem in so si izmislili, da moram biti špijon, in sicer pruski. Prusi so me dali učiti poljsko in rusko ter mi priskrbeli ruski pas; zakaj povsod je znana prebrisnost in dovršenost pruskega špijonstva.

Koder sem le hodil po Slovenskem, povsod sem zapazil to prikazen da skoro vsi Slovenci, če le znajo kak tuj jezik, ga rajši govorijo nego svoj materini. Posebno pa velika večina slovenske gospose rajše izraža svoje misli v »regimentsšprahi« ali pa v »lingua italiana« nego v tako rečenem »materinem jeziku«. Gospodski starši, kateri bi popolnoma odkritosrčno odgojevali svoje otroke v »materinem jeziku«, se dajo lahko na prste sešteti. Večkrat sem imel priložnost slišati od gospose posebno pa od gospa in gospodičen: »Mi doma konverziamo le nemško ali pa italijansko; samo z deklami in hlapci govorimo slovensko.« Tista gosпода se je navadno strašno čudila, da sem govoril z njo rajši po slovensko nego po nemško. Moram zabilježiti, da se goriški Slovenci sploh veliko manj sramujejo govoriti po slovenski nego gosposki prebivalci bele stolice Slovencev. To je gotovo v zvezi s tem, da je v Gorici vsaj eden slovenski advokat, ki ne glede na vse ovire in rogoviljenje, uraduje samo v slovenskem jeziku, medtem ko ni v beli Ljubljani nobenega tako odločnega.

Se zmeraj se slovenski jezik šteje mej Slovenci za »ta gmajn špraha«, ki je le za »gmajn fulk«, nemški pa in italijanski za nobel gospose.

Neka baba v Malih Žabljah skoro ni hotela govoriti z mano po slovenski ter mi je naznanila, da z nobl gospodom jej je veliko lažje »šrajat« po italijansko. Vzrok je ta, da

je pred nekoliko leti služila za deklo v Trstu.

Da se v zaničevanju slovenščine odlikujejo mej ljudstvom posebno bivši vojaki, bivši pedentarji, majhni trgovci, sploh ljudje, ki so dosta po svetu hodili, biriči in drugi tiste baže, se razume samo po sebi.

Zraven tega zaničevanja slovenščine in hrepenenja po tujem nahajamo nasproti pri nekaterih slovenskih gospodih in drugih osebah strastno vnetost za slovenščino. Pa vendar gre le za vnetost, a vsaka posebna vnetost za neko stvar pomenja, da usoda tej stvari še ni odločena in da se je treba zanjo še boriti. Le takrat je zagotovljena ekzistenca in uspešni razvoj narodne stvari, na primer narodnega jezika, kadar ni potreba se zanjo več boriti in kadar njeno pojavljanje teče po mirni brezbarvni poti.

O DUHOVNIH IN BERAČIH

Skoro vsa zdaj obstoječa slovenska gospoda je čisto kmečkega izvora. »Mi smo plebs«, sem slišal sem in tja od tega ali onega slovenskega gospoda; kajpada ni v tem nič sramotnega za slovensko gospodo, ampak narobe bi se moralo šteti v čast naroda, ki je iz nedrija ljudstva dobil mogočno inteligenco.

Zdaj hočem priobčiti nekoliko opazk o duhovnih, ki se mi je posrečilo jih videti na svojih potovanjih.

Nekateri izmed njih so me sprejemali kakor hlapca ter so govorili z menoj ošabno in nevljudno, res pa je bilo njihovo število jako malo. Nekateri pa so se spet držali z menoj preveč ponižno ter so nasprotno onim prvim mi hoteli hlapčevati. Pa vendar večina duhovnov se je obnašala z menoj pristojno in dostojno, kakor se spodobi omikanim ljudem.

Cetudi je sicer gospod dober, se ga pa ljudstvo vendarle nekoliko boji, ker ima nad njimi veliko oblast in more ali koristiti ali škodovati. Zatorej potrebuje vsak duhoven strašno veliko pametno ravnanje z ljudstvom, da bi s svojim oficialnim razmerjem ljudi do njega le pridobil prijateljsko zaupanje ljudstva. Medtem nekateri gospodje niso nikdar v stanju pozabiti, da so spovedniki svojih farmanov ter namesto da bi z njimi govorili prijazno in vljudno, ga prav po indagatosko sprašujejo. V nekem kraju me je spremljal gospod, ali ljudje so mi le malo povedali. Ko sem pa od tam odhajal, sem srečal neko žensko, ki mi je naravnost rekla: »Če bi hodili brez gospoda, bi uže nekaj dobili.« Po pravici moram

povedati, da sem našel nekoliko duhovnov, ki zares znajo ravnati z ljudstvom popolnoma zaupno. Taci gospodje so tudi meni veliko pomagali.

Zdaj še nekaj resničnih prigodb. Pridem k nekemu gospodu in mu začnem pripovedovati, kdo sem in kaj hočem. Ko sem obmolknil, mi je namesto odgovora rekel samo: »Inu, potle«. To se je nekolikokrat ponavljalo. Ko sem mu nato vse natančno razložil, je vprašal: »A kje je ta gospod?« Mislil je namreč, da sem jaz le sluga, a da resnični profesor čaka v lepi kočiji v paradni obleki in gleda ponosno na bližnje hribe in doline. Druga prigoda: Stari gospod, ki je nekaj časa konkuriral tudi z mestnim krčmarjem, dokler mu niso tega prepovedale dotične oblasti, se je mej drugim izrazil proti nekemu kmetu: »En takšen gospod, ki je prišel tako daleč z Ruskega, bi moral tudi moji kuharici nekaj šenkati.«

Nekaj hočem spregovoriti še o beračih in beračijah v teh krajih, katere sem imel priliko obiskovati. Moram pri tem naznati, da ne bom pisal zoper berače in beračijo, ne na njihovo korist, ampak le konstatiral bom, kar sem videl. Samo to si dovolim opaziti, da noben človek, ki ni izgubil vere, ne more biti zoper berače, nasprotno, on mora šteti beračijo in berače za eden neobhodno potrebnih pogojev, da bi pobožni krščani mogli vsestransko skrbeti za svoje zveličanje. Saj nas katekizem uči, da so najbolj mogočno orodje, da bi si zaslužili milost božjo, molitve, post in dajati vbojajme.

Največ beračev in najbolj razvpito navado beračiti sem opazil blizu Gorice in v celi vipavski dolini; lahko rečemo, da čim dalje smo od Gorice tem manj je beračev in beračije. V goriški okolici in v vipavski dolini beračijo nele poklicni berači, ampak tudi znameniti del vseh prebivalcev. Posebno se to vidi v večjih krajih, kjer je na eni strani večja revščina, z druge strani pa prihaja več tujcev in prebivalstvo živi od lahkega brezskrbnega zaslužka. Taki kraji so mej drugim: Solkan, Sveti Križ, Ajdovščina in drugi. V takih krajih je dosti samo pogledati sicer čedno in spodobno oblečenega otroka, da bi ti le-ta precej rekel: »Če jim je všeč, naj mi dajo en sold«, ali pa: »Naj mi dajo en sold«. V enem omenjenih krajev je sedel pred hišo mestni državljani, stari pijanec; ko me je zagledal, je zavpil: »Naj mi dajo en sold za žganje!«

Vzrokov za tako razvito beračenje blizu Gorice je treba iskati predvsem v veliki rev-

ščini tukajšnjega prebivalstva in pa v tesnih zvezah z večjimi mesti: Trstom in Gorico, kar vleče za sabo mej drugim tako rečeno demoralizacijo ljudstva.

Za pripovedovanje pravljic sem plačal navadno in v tem ni nič čudnega, ker ni nobeden obvezan tratiti čas zastoj zato, kar je vseh temu ali onemu znanstvenemu norcu. Pa kljub temu niso nekateri kmetje in kmetice hoteli vzeti od mene denarja ter ali so bili zadovoljni z vinom ali pa žganjem ali pa so mi celo pravili pravljice popolnoma zastoj. Podobne osebe sem srečal skoro povsod. Ne morem pa zamolčati nekaterih nesramnih terjatev. Neka ženska je jokala, ker je prodala dušo hudiču in precej nato terjala od mene krajcerjev:

»Naj mi dajo moj lon«. Po njenem mnenju ne more biti hudičev lon manjši od 30 krajcerjev. Neki mož v cerkljanskem Orehku je terjel skoro za vsako besedo 10 krajcarjev. Sicer pa se ne morem tožiti na nesramnost in nedelikatnost slovenskega ljudstva v tem pogledu. V Volčah sem v krčmi doživel poseben primer beračije. Sedel sem v družbi F. Pitamica, ko je pristopil financar in nekaj po nemško blebetal. Komaj sem ga razumel, da me vprašuje, ali je knjiga, v katero sem pisal, štemplanja. Ker ni bila, me je hotel odpeljati v finančni urad da plačam kolke in globo. Jaz pa sem se obrnil na g. župana, ki mu je rekel, da ga bo kaznoval zaradi kaljenja javnega miru in mu ukazal naj se odstrani. Financar je prebledel, prosil ponižno zamere in z dolgim nosom odšel iz hiše v kateri je rajtal nekaj zaslužiti.

SOLE IN ČITALNICE

Ker pospešujejo omiko slovenskega ljudstva največ šole in čitalnice, se mi zdi primerno nekaj o tem spregovoriti. Stanje šolstva na Goriškem je veliko boljše nego na Kranjskem, kjer še dozdaj manjka veliko učiteljev ter si ni mogoče nadejati, da bi se tam hitro k boljšemu spremenilo. Zaradi tega kar se tiče omike sploh, je goriško ljudstvo primeroma več omikano nego kranjsko.

Čitalnice mogočno vplivajo na omiko vsega ljudstva in ne samo mladine. Na Goriškem so se udomačile, medtem ko se na Kranjskem nahajajo le v večjih krajih, v mestih, velikih trgih itd.

Največ koristijo čitalnice v vaseh, kjer ni veliko gospode, temveč so sami kmetje. Zakaj tam kjer je dosti gospode, se le-ta nerada meša s »plebsom« in zaradi tega pre-

vzamejo čitalnice večinoma aristokratsčen značaj.

V nekaterih krajih so propadle čitalnice zato, ker nekateri gospodje, ki imajo največji vpliv na deželi, nočejo imeti čitalnice, ker se boje, da narod zgubi vero in se pokvari. Ali narod res zgubi vero v čitalnicah, ne vem, ker nisem teolog. Samo to vem, da se mora slovensko ljudstvo zahvaliti svojim šolam in čitalnicam za to, da spada dandanašnji med najbolj omikana evropska ljudstva.

Ker sem že pri čitalnicah, naj omenim še zanimiv primer. V neko čitalnico so prihajali tudi ruski časniki dar njenega ruskega prijatelja. En ud te čitalnice je bil zadovoljen s časniki v vseh evropskih jezikih: v nemškem, italijanskem, francoskem itd. Samo ubogih ruskih časnikov ni mogel trpeti. Zmerom je čeznje zabavljaj in jih je nazival »saublätter« itd. Naenkrat je javil, da zaradi shoda treh cesarjev v Berlinu mora nehati ta panslavistična propaganda in da zato ne bo nobena slovenska čitalnica dobivala ruskih časnikov. Stejem si v svojo dolžnost sporočiti, da ta pametni gospod ni Slovenec, celo Slovan ne. Mislim, da mej Slovani ni tako strašno pametnih mož in glavnih politikov.

VINOPIVCI, BASKA GRAPA BREZ CEST IN VESELA VIPAVSKA DOLINA

Vsak narod, v katerega deželi raste trta, rad uživa ta dar božji, to je rad pije vino. Ker pa imajo Slovenci svojo domačo vinsko trto, zatoorej tudi pijejo vino v taki množini, da se zdi kakor da bi bilo pijanstvo med njimi organizirano. V vseh krajih, kjer je vino drago, kakor na Gorenjskem in na Tolminkem, je navadna pijača žganje. Ne smemo se čuditi, da ubogo ljudstvo toliko pije. Resničnost je tako žalostna in huda, da se reveži tolažijo s pijačami, ki jim dajo pozabiti njih gorje in težavno življenje.

Večjo omiko prebivalstva najdemo v deželi, ki je bolje priskrbljena s cestami. Vipavska dolina in Notranjsko od Gorice do Razdrtega sta se mi predstavljali kakor vrt: povsod ceste, izvrstno zidane, tako da mi je bilo prijetno celo peš hoditi. Zato je tudi omika ljudstva na visoki stopnji. Tolminsko leži pri veliki cesti, ki pelje iz Gorice v Trbiž. Naravni nasledek je večja olikanost ljudi, posebno v ožji tolminski okolici. Zelo žalostno stanje pa je v cerkljanski ali še več, v podbrški okolici. Tako se mora iti na primer iz Podbrda v Hudajužno po žlebu Bače po kamnih in brveh. Če pa nevih-

ta pobere brvi in če sploh potovanje po Bači zaradi kakega vzroka postaja nemogoče, takrat se ubogi potovalec mora dričati po jako ozki stezi, na kateri, če je le malo mokra, se rado spolzne in pade v Bačo. Podobna nevarna steza pelje iz Podbrda v Stržišče.

Dostikrat sem potoval sam peš po odljudnih in divjih poteh in stezah in sicer celo ponoči, pa vendar se mi ni nikdar pripetila nobena nevarnost. Zatorej se moram le čuditi veliki dobroti in civilizaciji ljudstva živečega v tako neugodnih pogojih.

Ne samo nisem nikdar naletel na surovost, marveč me je dostikrat osupnila odkritosrčnost in gostoljubnost od strani gospode in kmetov. Posebno veliko gostoljubnost sem našel mej gospodi v vipavski dolini in na Notranjskem. V svoji odkritosrčnosti, veselosti in vseh manierah se mi je zdela ta gospoda podobna davnim poljskim plemenitašem. V blagem spominu mi ostane sprejem v Vipavi, Rihembergu, Ajdovščini, na Gorenjskem, Tolminskem in drugod po slovenskih krajih.

Za eno poglavitnih znamenj slovenskega značaja se šteje navadno to, kar Rusi nazivajo »širokaja slavjanska natura«. Pod ta obči pojem spada z ene strani zapravljenost in baharija, z druge strani pa hrepenenje po tem, da bi se človek sprostil ozkih mej danega kraja in dežele ter podobno ptiču poletel svobodno in brezskrbno. Če je to res posebna slovanska lastnost potem so Slovenci izvrstni Slovani. Saj kakor gospodje tudi slovenski kmetje radi zapravljajo denar in se radi bahajo. Z druge strani pa so mi nekateri kmetje in kmetice izražali željo, da bi radi zapustili domači kraj. Nekateri gospodarji so bili pripravljeni zapustiti ženo, otroka in celo gospodarstvo.

Poklepetajmo nekaj o fizijonomijah. Najbolj slovanske fizionomije se mi zdijo na Notranjskem, kjer me ljudje spominjajo na Poljake. Okoli Gorice je v tem pogledu neka zmešnjava, pa večidel prevladuje tu med Slovenci slovanski tip. Cerkljanski tip kaže na mešanico iz Slovanov in še nekega drugega ljudstva. Tolminski tip predstavlja nekaj originalnega, ki se loči od tako rečenega slovanskega tipa. Sicer je vse to le moja osebna čenčarija brez znanstvene podlage.

Največ intelligence sem našel v vipavski dolini prav zaradi stanja šol, čitalnic in cest.

Med Gorjani na Tolminskem je povsod veliko lepih glasov, to je dobrih pevcev in pevk.

Večkrat sem se v priprostitih kmečkih hišah bolje razgovarjal kot v gosposki družini. Občudoval sem bistroumnost in primerno znanje kmetov in kmetic, ki so svoje znanje odkrivali pohlevno in brez baharije.

Pri zapisovanju pravlji in rekel sem pri manj omikanih naletel na strah, čemur se ni čuditi, saj je bilo slovensko ljudstvo še pred kratkim odvisno od grajščakov. Ljudje so se bali, kaj povedati. Ko sem prišel v neko hišo v Begunjah na Gorenjskem sem našel gospodinjso samo doma. Začel sem se z njo pogovarjati in jo vprašal: »Ali se tudi pri vas pravi, da je krava »breja«? »Naša krava ni breja, je zvrгла,« se je oglašila gospodinja. Gotovo je mislila revčica, da sem prišel z namenom poizvedovati o stanju živine in potem naložiti davek na bodočega državljana kravjega plemena.

Nič ni čudnega, da so moja popisovanja vzbudila mej mnogimi Slovenci nejevoljo in celo razkačenost, zakaj kakor »mladi« tako tudi »stari« Slovenci so vajeni, da bi jih kdo le hvalil. Stari in mladi Slovenci so v enem složni, da se morajo nekatere reči hvaliti. Priklanjajo se raznim avtoritetam. Kakor eni tako drugi morajo tega ali onega ubogati. Bog obvari vzbuditi v sebi resnični kritikizem in neodvisnost ter samostalnost mišljenja.

Žal mi je, da sem pisal preveč odkrito in si tako nakopal brez potrebe sovražnike med Slovenci. List »Glas« v Gorici me je krivično napadel, ker sem o nekaterih duhovnih povedal resnico, to kar sem videl, ene pohvalil, druge grajal.

Zagotavljam, da v slovenščini ne bom več pisal, naj se slovenska literatura razvija samo od sebe.

Pod konec se zahvaljujem vsem Slovencem, ki so mi dozdej pomagali in me v mojem podjetju podpirali.

J. BAUDOUIN DE COURTENAY

doktor filozofije, magister primerjalnega jezikoslovja, docent petrograjske univerze, sodelavec berlinskega časnika »Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung«

Jugoslavija poje in pleše ob slovenski obali

Mednarodna umetniška, folklorna, zabavna in artistična srečanja na repertoarjih koprskega zavoda Primorske prireditve

Leto 1960 je bilo v znaku IV. Poletnih iger okrajnega zavoda **Primorske prireditve** v Kopru. Štiri leta organizacijskega dela, repertoarne politike, letnih in zimskih prireditev za celotno področje Istre in Slovenskega Primorja so temu zavodu zdaj že dale neko svojstveno fiziognomijo. Zanimivo je namreč to, da se ta fiziognomija bistveno loči od okvirjev koncertnih poslovalnic, saj ta zavod združuje v svoji posredovalni dejavnosti vse, kar je vredno pokazati občinstvu, od umetnosti v ozkem pomenu besede pa do zabave in artističnega spektakla. Za bralca ne bo nezanimiva mala, mimo-bežna statistika, opremljena s sicer grobimi, a tembolj zanesljivimi in zgovornimi številkami.

Od leta 1957 je zavod **Primorske prireditve** posredoval občinstvu v Kopru, Izoli in Piranu ter ostalih mest Istre in Slovenskega Primorja okrog 300 različnih predstav, koncertov in nastopov. Od tega odpade na odrske uprizoritve (Drama in Opera) okrog 200 predstav (od katerih imajo največji delež gostovanja tržaškega Slovenskega gledališča), koncertne uprizoritve (solistični in orkestralni koncerti, zabavna glasba itd.) okrog 40 predstav in ostalo (folklorne prireditve, modne in plesne revije, artizem itd.) okrog 60 predstav. Povprečno odpade na eno leto torej več kakor 70 predstav, t. j. skoraj 2 predstavi tedensko. Kaj po-

menijo te številke za še vedno nekoli-kanj odročne kraje na Primorskem, ve-le tisti, ki dalj časa živi odrezan od kulturnega centra in mu taka gostovanja pomenijo edino kulturno razvedrilo v dolgih jesensko-zimskih mesecih ali pa poleti.

Zavod si je doslej prizadeval predstaviti svojemu stalnemu občinstvu najboljše dosežke dramske, operne, koncertne in druge dejavnosti. V ta namen je vabil na gostovanja ljubljansko Dramo in Opero, soliste in ansamble, poleti pa večje simfonično - operne sestave ter baletne zборе. Zaradi omenjenih dotacijskih sredstev je bil zavod kajpada usmerjen na več ali manj komercialno vodenje repertoarne politike, a je tudi v tem okviru doslej posredoval kvalitetne prireditve.

Leto 1960 pa pomeni prelomnico v štiriletnem delovanju zavoda. Po lastni zamisli je realiziral **I. Jugoslovanski folklorni festival plesov in pesmi** od 2. do 7. avgusta in si z uspešno organizacijo zagotovil splošna priznanja ne le oblastnih forumov, marveč tudi vse javnosti ter domačega in tujega tiska. Prvič v zgodovini jugoslovanske folklore je namreč zavodu tokrat uspelo združiti na edinstvenem terenu slovenske obale, ko so bila postavljena prizorišča v Kopru, Portorožu, Piranu, Ankaranu in Izoli, vse tri profesionalne folklorne ansamble, in sicer makedonski **Tanec**, srbsko **Kolo** in

hrvatski **Lado** ter nekatere najboljše jugoslovanske amaterske ansamble iz vseh republik. Zavod je zdaj ta festival vnesel kot stalno obliko folklornih prireditev v **Jugoslovanski Koledar** in v **Koledar svetovnih folklornih festivalov**, ki ga izdaja Mednarodna zveza folklornih umetnosti v Maichestru. Jugoslovanski folklorni festival s prizorišči na slovenski obali naj bi torej postali stalna, tradicionalna oblika reprezentacije bogate jugoslovanske folklore. Ob vходу glavnih turističnih poti na Jadran, ob sotočju treh narodov, na obmejnem področju, čigar ljudstvo je dolga leta živelo izven meja svoje domovine in ni imelo kontakta z bogato kulturno tradicijo jugoslovanskih narodov, bo ta festival imel še posebno vlogo v turistično - propagandnem smislu, saj se bo ob dobri organizaciji in pravočasni propagandi stekalo na ta festival vedno več tujcev, ki so bili že ob prvem festivalu navdušeni.

II. Festival jugoslovanske folklore v plesih in pesmi bo predvidoma od 1. do 6. avgusta 1961, in sicer na prizoriščih v Kopru, Ankaranu in Portorožu. Sodelovali bodo kot stalni gostje festivala vsi trije profesionalni ansambli, in sicer **Kolo**, **Lado** in **Tanec** ter najboljši jugoslovanski amaterski ansambli, med njimi verjetno beograjska folklorna skupina **Branko Krsmanovič**, ki je bila septembra in oktobra 1960 na uspešni turneji po ZDA in zagrebški ansambel **Joža Vlahovič** z enakim mednarodnim renomejem. Noviteta drugega festivala pa bo revija takojmenovane **Izvirne folklore**, t. j. avtentične, nestilizirane folklore, ki še danes živi v nekaterih jugoslovanskih predelih, zlasti v južno-dalmatinskem področju, na Kvarnerskem področju (otok Krk) ter v Sloveniji (Panonska nižina). Mimo tega bo na II. festivalu nastopil kot gost eden od pomembnih

inozemskih folklornih ansamblov, verjetno ansambel iz SSSR ali pa katerega od azijskih dežel. To bo seveda za obiskovalce posebna atrakcija, ki je marsikdo ne bo hotel zamuditi.

Poletne igre zavoda **Primorske prireditve** pa so z izvedbo v minulem letu dobile že nekaj mednarodni značaj. Gostovanje madžarskega državnega folklornega ansambla **»Meczek«** iz Pečuja s solisti Opere in Baleta iz Budimpešte, nastop znanega poljskega plesnega ansambla **Juliusz Skowronsky** pred ankaranskim Konvéntom s tipičnim programom »gold-age«, ki je dokazal presenetljiv napredek poljskega zabavno-glasbenega razvoja, pa gostovanje češkega jazz-ansambla **Krautgartner** iz Prage, enega najboljših tovrstnih skupin v Evropi, nadalje varietajska skupina **Adriatica - Shom** z znamenito francosko pevko Yvette Giraud na čelu, ki je domačim in tujim gostom v Portorožu prikazala tipičen kabaretsko-varietajski spored na evropskem nivoju.

V štirih letih je torej zavod **Primorske** prireditve prikazal na razmeroma širokem terenu Istre in Slovenskega Primorja vse do Gorice bogat spored različnih prireditev, od dramskih, opernih, glasbenih do zabavnih in folklornih. Zavod je s številom teh gostovanj in njihovo kvaliteto v štirih letih docela opravičil svoj obstoj, zdaj pa se začenja obdobje formiranja njegove repertoarne fiziognomije. Prvi pečat tega oblikovanja je zavodu vtisnil I. jugoslovanski folklorni festival, torej prireditev državnega značaja, ki je ob obalah slovenskega Jadrana, torej na vratih, ki odpirajo pot na južni Jadran, odstrla kopreno pred bliščem jugoslovanske folklore in že takoj ob vstopu v Jugoslavijo pokazala inozemskim gostom del bogate kulturne tradicije naših narodov. Okrog 20.000 gostov na letnih igrah v Kopru, Por-

torožu, Piranu, Izoli in Ankaranu v mesecih juliju in avgustu minulega leta pa dovolj jasno spričuje bilanco uspeha zavoda **Primorske prireditve**.

Kaj pa letos? Predvsem: II. jugoslovanski folklorni festival, o katerem smo govorili že v začetku tega napisa: Domačini in gostje pa si bodo letos lahko ogledali še posebej v ta namen prirejeno in postavljeno komedijo starega Držiča »Boter Andraž« v režiji Franceta Jamnika: to bo namreč edinstven primer karnevalske postavitve, ko bo ves koprski trg v lampionih, ko bo občinstvo sedelo pri sodčkih in bo ves trg eno samo prizorišče, publika pa hkrati tudi igralci z maskami na

obrazih. Zagotovljeno je tudi gostovanje beograjskega baleta, zagrebške Opere, številnih solistov v znamenitem Muzejskem vrtu itd. Tudi za ljubitelje zabavne glasbe in popevk bo poskrbljeno: verjetno bo tudi letos Večer popevk ob sodelovanju nekaterih najbolj znanih italijanskih pevcev, med katerimi velja omeniti Tonnyja Dallaro, Mino, Modugna in drugih. Zavod pa je hkrati v dogovorih za gostovanje črnske plesne skupine iz Gvineje. Tako se bo — kakor je videti — dejavnost zavoda **Primorske prireditve** še razširila, pomemben pa je s tem tudi njegov delež pri dviganju jugoslovanskega turističnega standarda.

Folklorni ansambel Tanec iz Skoplja pleše »oro«

Slovenska knjižna polica v letu 1960

Če bi hoteli podati popoln in sistematičen prikaz o dejavnosti slovenskih založb in s tem o knjigah, ki so izšle v letošnjem letu 1960, bi morali prav gotovo navesti najprej točne statistične podatke. Toda zgolj statistično naštevanje knjig bi bilo zgrešeno. Ne samo zato, ker danes, ob pisanju tega sestavka, vse knjige še niso izšle in bi torej tak prikaz moral biti nepopoln. Predvsem zato, ker ni namen tega sestavka toliko v tem, da bi upošteval prav vse izdaje in bil torej nekako dokumentaren. V teh nekaj vrsticah bi radi dali našim primorskim ljudem nekaj pregled nad slovenskimi knjigami, ki so letos izšle. Vedeti je namreč treba, da se je v množici novih knjig težko znajti še tistemu, ki stalno zasleduje knjižni trg, kaj šele povprečnemu bralcu ali celo tistemu, ki živi odmaknjen od središča kulturnega dogajanja. V drugi vrsti pa ima navedeni sestavek tudi namen prikazati primorskim ljudem, kako velik obseg že zavzema slovenska knjižna proizvodnja in koliko novih knjig prihaja takorekoč vsak dan med naše ljudi. Zato bi namesto naštevanja najrazličnejših podatkov za uvod na kratko prikazali značaj posameznih slovenskih založb in njih poglobitve knjižne zbirke.

NAMESTO UVODA: SLOVENSKE ZALOŽBE

V Ljubljani deluje največje število založb, kar pa seveda ne pomeni, da so ostale založbe v drugih krajih drugotnega pomena. Res pa je, da so ljubljanske založniške ustanove najmočnejše in prekašajo ostale tako po številu izdaj kot po raznovrstnosti programa. Slednje velja še posebno za Državno založbo Slovenije, ki pravzaprav izdaja vse, kar lahko izide v knjigi, od romanov, pesmi, do poljudno-znanstvenih izdaj, mladinskih knjig, učbenikov in muzikalij. Letos je ta založba izdajala svoje publikacije v nič manj kot devetnajstih različnih zbirkah, kar je za eno samo založbo zelo veliko. Pri tem pa knjige za šolsko uporabo sploh niso upoštevane. Naslovi posameznih zbirk pa dovolj povedo, kakšne so knjige,

ki izhajajo v teh zbirkah. Poleg izvirnih novitet izdaja Državna založba že izbrane in zbrane spise domačih avtorjev ter seveda zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. Mladim piscem je namenjena zbirka »Tokovi časa«. Prevodi izhajajo v več zbirkah: v zbirki »Moderni roman«, v zbirki jugoslovanskih klasikov, v zbirki svetovnih klasikov, pa v zbirki Kiosk, Večni sopotniki. Skratka: veliko zbirk, pestra dejavnost in ogromno število knjig.

Cankarjeva založba je po združitvi s Slovenskim knjižnim zavodom spremenila svoj program. Obdržala je skrb za izdajanje marksistične in politične literature, prevzela pa nalogo oskrbovati slovenske bralce s kvalitetnimi prevodi. Zato izdaja ta založba prevode iz leposlovja vseh narodov sveta v treh zbirkah (Sodobni roman, Svetovni roman, Nova ljudska knjižnica) pa tudi v knjigah izven zbirk. V zbirki »Bios« skrbi za poljudno-znanstveno literaturo. Ne zanemarija pa tudi domače književnosti in nas od časa do časa preseneča s posebnimi izdajami, kot je bila n. pr. odlična izdaja Cankarjevega izbranega dela.

Skrb za mladinsko literaturo ima založba Mladinska knjiga, ki pa vendar izdaja tudi dela, ki niso izključno namenjena mladini. To velja n. pr. za zbirko popularnih žepnih romanov »Školjka«, pa za zbirko »Levstikov hram«. Za mladino pa izdaja založba MK knjige v večjih zbirkah, med katerimi naj omenimo kot najbolj uspele zbirke »Knjižnico sinjega galeba« in »Kondor«, ter zbirko potopisov, monografij z naslovom »Globus«. Vse te zbirke odlikuje cenenost izdaj, saj so te knjige med najcenejšimi na slovenskem knjižnem trgu. Je pa res, da je zato tudi njih naklada največja.

Kulturni, prosvetni in zgodovinski zavod »Borec«, ki se je lani kot založniška ustanova uspešno uvrstil med založbe z dolgoletno tradicijo, ima v svojem programu načrtno izdajanje literature s tematiko narodno-osvobodilne borbe. Uspešno se uveljavlja »Prešernova družba«, ki ima gotovo najbolj širok program in tudi največjo naklado svojih izdaj. Njene množične izdaje,

pa naj bo to redna zbirka ob koncu leta ali zbirka »Ljudska knjiga« prihajajo v desetisočih izvodih med vse sloje prebivalstva Slovenije. Med ljubljanskimi založbami moramo omeniti še »Slovensko Matico«, ki je skupaj z »Mohorjevo družbo« najstarejša založniška ustanova na Slovenskem. V kratkem bo praznovala stoletnico svojega obstoja, vendar danes agilno deluje in izdaja izbrana leposlovna dela kakor tudi razne posebne izdaje kot n. pr. zgodovino slovenskega slovstva, likovno umetnostne publikacije in podobne knjige.

Med izvenljubljskimi založbami je seveda na prvem mestu založba »Obzorja« v Mariboru, ki prav letos praznujejo deseto obletnico svojega obstoja. V teh nekaj letih se je tako uspešno uveljavila, da obsega njen letošnji program nič manj kot enajst knjižnih zbirk. Že to kaže kako pester in raznolik je program te založbe. Sicer pa kažejo naslovi zbirk: »Poezija«, »Nova obzorja«, »Izvirna in prevedena proza«, »Dramatika«, »Priročniki«, »Knjižnica za starše«, kaj vse daje na trg ta založba med svojimi publikacijami. Založba »Lipa« v Kopru ima predvsem skrb za primorske bralce, katerim hoče zaradi specifičnih pogojev na Primorskem nadomestiti to, kar so primorski ljudje zamudili zaradi 25-letne odtrganosti od matične domovine. Končno naj omenimo še eno založniško ustanovo, »Dolenjsko založbo«, ki je bila ustanovljena šele letos z namenom, da bi predvsem izdajala dela avtorjev s tega dela slovenske zemlje in dela o tej zemlji.

Založniških ustanov deluje torej na Slovenskem kar precej in njihove izdaje so dovolj pester ter prikladne za bralce vseh okusov, vseh starosti in vsakršne izobrazbe.

IZVIRNA LEPOSLOVNA DELA

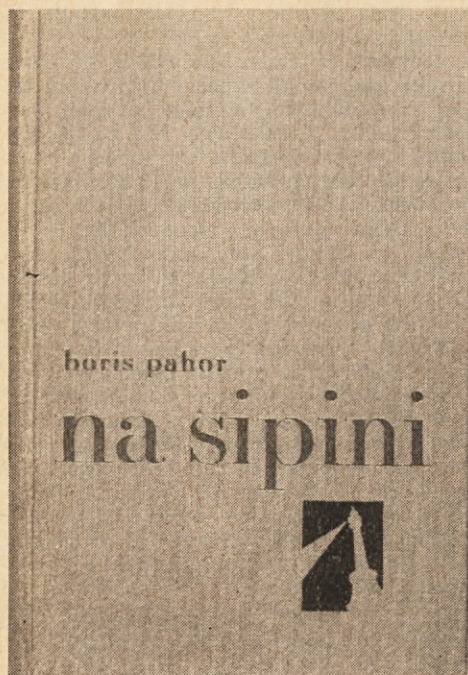
Skoraj vedno imamo v mislih predvsem leposlovna dela, kadar govorimo o knjigah. Zato naj tudi na prvem mestu tega pregleda slovenskih knjig, izdanih letos, spregovorimo o leposlovnih delih. Pri teh pa zahteva že čut spoštovanja do domače besede, če že ne toliko pomen teh izdaj, da najprej spregovorimo o knjigah slovenskih pesnikov in pisateljev izvirna leposlovna dela domačih avtorjev vsekakor zaslužijo, da jih omenimo na prvem mestu.

Katera dela so torej objavili slovenski književniki letos. Koliko je bilo od tega romanov, novel, pesniških zbirk, koliko med njimi ponatisov. Lahko bi navedli nekaj šte-

vilk. Toda izpustimo statistične podatke in si ogledmo rajši dela sama.

Zanimivo je, da so leto 1958 v slovenski knjižni proizvodnji označili kot leto lirike, saj je takrat izšlo nič manj kot deset pesniških zbirk. Lansko leto 1959 pa je bilo nasprotno leto epike in leto romana. Toda če se je lani lirika še vedno uveljavljala in se ni kar tako umaknila, pa je letošnja bera lirike dokaj bolj skromna in obsega vsega tri knjige. Zato tudi letošnje leto označimo kot leto epike, ki je po številu in po pomenu del daleč nadkrilila liriko. Pri tem je zanimivo, da med avtorji letošnjih izdaj prevladujejo starejši in že priznani pisatelji ter da je delež mladih lesov nepričakovano skromen. Imena Bevk, Juš Kozak, Miško Kranjec, Finžgar, Lokar, Vašeta, Ingolič, Meško prevladujejo in srečamo imena mlajše in najmlajše pisateljske generacije le dvakrat ali trikrat. Ali je to znak preveč previdne politike slovenskih založb ali pa samo neko zatišje pred novo invazijo mladih avtorjev, je danes še prezgodaj soditi.

Ce bi si hoteli podrobneje ogledati vse nove knjige slovenskih avtorjev bi zašli predaleč. Zato se bomo pač morali omejiti le na našete in na najnujnejše oznake. Naj na prvem mestu omenimo začetek izhajanja velike tetralogije Miška Kranjca, štirih romanov s skupnim naslovom »Za svetlimi obzorji«, katerih snov je zajeta iz narodno osvobodilnega boja. To delo bo predstavljalo najboljše delo Kranjevega delo, obenem pa mogočno umetniško oblikovano epopejo narodno osvobodilne borbe. Sredi leta je izšel prvi roman »Nad hišo se več ne kadi« in to v dveh knjigah, konec leta pa drugi roman »Vse bele so poti«. Naj za Kranjcem omenimo primorskega pisatelja Danila Lokarja, ki je takorekoč šele po osvoboditvi stopil v slovensko književnost, vendar se je kljub temu v njej tako uspešno uveljavil. Letos sta izšli kar dve knjigi njegovih del: zbirka ljubezenskih novel »Hudomušni Ereso« in avtobiografska knjiga spominov »Leto osemnajsto«. Francet Bevka življenjski jubilej je počastila novo ustanovljena Dolenjska založba, ki je kot svojo prvo knjigo izdala njegovo povest »Domačija«. Sicer pa je tudi Državna založba izdala novo, že osmo knjigo Bevkevega izbranega dela, ki bo prineslo vsa najpomembnejša dela tega priljubljenega in tako plodovitega pisatelja. Slovenska Matica, ki je letos vso svojo redno knjižno zbirko posvetila Primorski, je slovenskim bralcem posredovala zbirko novel in črtic Borisa

*Platnica knjige Borisa Pahorja
»Na sipini«*

Pahorja pod naslovom »Na sipini« ter po-vest Alojza Rebule »Senčni ples«. Ker obe zajemata snov iz primorskega in tržaškega življenja sta še toliko bolj zanimivi. Boris Pahor pa je sicer zastopan tudi pri Mladinski knjigi, kjer je izšla še ena knjiga njegovih novel.

Mira Miheličeva je kot lani tudi letos izdala nov roman. Kot oni iz preteklega leta, je tudi letošnji, z naslovom »Hiša večera«, zajet iz ljubljanskega meščanskega sveta v komaj minulih dneh stare Jugoslavije in okupacije ter prikazuje moralni propad meščanske družbe. Mimi Malenškova je bila tudi letos, kot že vsa leta nazaj, izredno marljiva, saj je poleg romana Crtomir in Bogomila, zajetega iz dobe pokristjanjevanja Slovencev, izdala še roman »Temna stran meseca«. V njem je posegla v dobo narodno osvobodilnega boja in si izbrala epizodo turjaške bitke septembra 1943. Ob Malenškovi omenimo še tretjo žensko predstavnico med književniki Ilko Vaštetovo, katere roman o novomeških dneh Janeza Trdine pod naslovom »Izobčenec« je izdala Dolenjska založba.

Anton Ingolič, katerega dela pozna izredno širok krog bralcev, je letos objavil dvoje novih izvirnih del. Pri Mladinski knjigi je v zbirki Skoljka izšel roman »Črni labirint«, zajet iz življenja slovenskih rudarjev - izseljencev. Založba Obzorja v Mariboru pa je izdala obsežnejši roman »Nebo nad domačijo«, v katerem je pisatelj postavil dogajanje na domača tla, zajel pa je v njem ponovno problem povratnikov rudarjev, ki se v domovini ne znajdejo.

Krivični bi bili, če bi šele na koncu omenili troje knjig najmlajše pisateljske generacije. Vsa tri dela je izdala Državna založba v svoji zbirki »Tokovi časa«. Sem sodi Vladimirja Kavčiča roman »Potemneli ognji«, v katerem se je v obliki psihološke študije lotil sodobnega problema, katerega korenine segajo v leta druge svetovne vojne. Druga knjiga vsebuje novele Leopolda Suhadolčana »Človek na vidu«, tretja pa Janeza Menarta satirično pesniško zbirko »Časopisni stihi«.

V počastitev pisateljevega življenjskega jubileja je Cankarjeva založba izdala nekoliko predelani roman Toneta Seliškarja »Nasedli brod«. Pri isti založbi je izšlo zanimivo mladostno delo Bratka Krefta »Človek mrtvaških lobanj«, ki je bilo ob prvem izidu pred vojno zaplenjeno. Dolenjska založba je v spomin, v osvobodilni borbi padlega pesnika Mirana Jarca pripravila štiri partizanske novele tega avtorja pod naslovom »Čudež nad Bistrom«. Po zaslugi Cankarjeve založbe pa smo znova pozdravili na našem knjižnem trgu tri novele Filipa Kalana, izišle pod naslovom »Gospodična Mary«.

S tem pa pregled izvirnih izdaj še vedno ni zaključen. Omeniti moramo vrsto knjig založbe »Borec«, med katerimi naj zabeležimo vsaj »Dnevnik partizana«, originalno delo Hinka Bratoža, Radka Poliča knjigi »Čudežna pomlad« in »Žita zorijo« ter Draga Suhija »Zamrežena okna«. Semkaj lahko uvrstimo tudi zanimivo knjigo »Komisarjevi zapiski«, delo Matevža Haceta.

Pri vsem tem pa sploh nismo niti omenili pesniških zbirk. Poleg že omenjene knjige »Časopisni stihi« Janeza Menarta je gotovo najpomembnejša »Žveglja Potepuhova«, pesniška zbirka Branka Rudolfa, ki jo je izdala založba »Obzorja«. Pri isti založbi je pripravljena izdaja pesniške zbirke Franca Filipiča.

In dramatika? Zabeležimo naj le Bratka Krefta »Balado o poročniku in Marjutki«. Med mladinskimi deli pa velja posebej omeniti ponatis »Solzic« Prežihovega Voranca,

knjigo sodobnih pravljic Venčeslava Winklerja »Kolesar Matejko« ter Ele Perocijeve zbirko otroških zgodbic »Ptičke so odletele«.

Seveda naš pregled del slovenskih avtorjev izišlih v letošnjem letu ne bi bil popoln, če ne bi vsaj mimogrede omenili še nekaj izdaj. To so predvsem tiste knjige, ki izhajajo v zbirkah. Med najpomembnejšimi je nedvomno zbirka Zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev. Žal, smo v tej zbirki dobili le tri knjige: dvanajsti zvezek Trdinovega zbranega dela, osmi zvezek Levstikovega zbranega dela in deveti zvezek Jurčičevega dela. Prav tako je pri Državni založbi Slovenije izšel nadaljnji, že osmi zvezek Bevkovega izbranega dela ter drugi zvezek izbranega dela Juša Kozaka. Začelo pa je izhajati Frana Milčinskega zbrano delo. Mohorjeva družba se je po uspehu z izbranim delom Frana Ks. Meška (letos je izšla zadnja, peta knjiga) lotila izbranega dela Frana S. Finžgarja in dala na knjižni trg kar dve, lepo opremljeni knjigi del tega priljubljenega pisatelja.

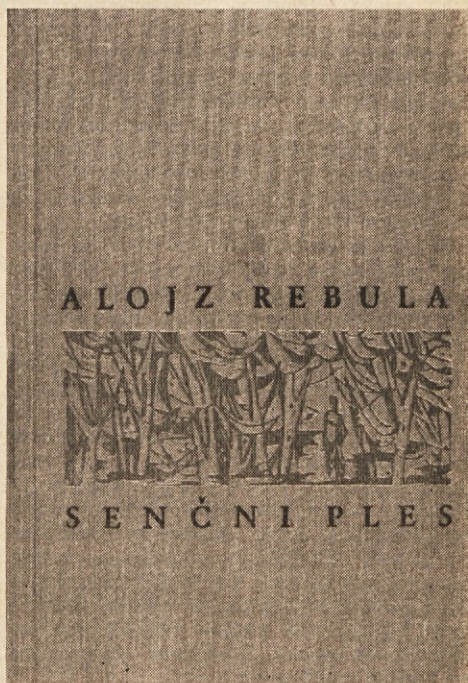
Bodi dovolj. Že iz navedenega nepopolnega pregleda velja, da so vse naše založbe posvetile domači književnosti precejšnjo skrb. Izvirnih del, ki so prvkrat izšla je bilo precej, še več pa ponatisov in izdaj v zbirkah. Vse to je seveda vzpodbudno in dokaz, da domača književnost krepko živi in daje lepe plodove.

LEPOSLOVJE V PREVODIH

Če smo zgoraj zapisali, da je pregled del slovenskih avtorjev nepopoln, pa velja to v še večji meri za prevodno literaturo. Če bi samo našli vse knjige, bi daleč prekorčili dopusten okvir tega pregleda, pa še nihče ne bi imel od tega ničesar. Kaj več povedati pa bi sploh ne bilo mogoče. Zato hočemo pač omeniti predvsem tista dela, ki po svojem pomenu in svoji kvaliteti to zaslužijo in ki jih je zato bralcem treba še posebej priporočati. Seveda je težko pri tem ustreči vsem, kajti okusi bralcev so močno različni. Toda nekatera dela pa so vendarle tako pomembna, da jih v svetovnem merilu lahko postavimo na prvo mesto.

Če si ogledamo prevodno literaturo po posameznih založbah potem je treba pri Državni založbi omeniti na prvem mestu prevode iz srbohrvaščine. Ta založba izdaja namreč posebno zbirko jugoslovanskih avtorjev, v kateri pa je letos od štirih napovedanih knjig izšla le ena: že znani roman Iva Andrića »Travniška kronika«. Treba pa je povedati, da je ta založba izdala še Bran-

ka Čopića »Oslovska leta« v zbirki Kiosk ter knjigo »Gorski car« srbskega klasika Rankovića. Na drugem mestu je vsekakor treba zabeležiti prevode svetovnih klasikov. Tu je omeniti, da izdaja Državna založba izbrano delo Dostojevskega, ki bo obsegalo predvidoma deset knjig. Roman Besi, ki je letos izšel, je že osma knjiga izbranega dela. Semkaj sodijo tudi knjiga izbranih spisov Lermontova ter dvojce dramskih del svetovne klasike, Evripidove tri drame in pa Schillerjev Don Karlos. Tisti, ki ga zanimajo bolj dela sodobnih avtorjev tudi najde med letošnjimi publikacijami knjig na izbiro. Državna založba je izdala znani roman »Na milost in nemilost« (avtor Joyce Cary), Aragona »Sveti teden« ter roman, pri nas še neznanega ameriškega pisatelja Sherwooda Andersona »Ubogi belec«. Med ostalimi prevodi naj omenimo J. P. Sartrea knjigo šestih dram »Nepokopani mrtveci«, Sienkiewiczzeve »Križarje«, ki po daljšem času spet prihajajo med slovenske bralce pa Ivana Bunina, znanega ruskega pisatelja, ki je nedavno umrl, roman »Življenje Arsenjeva«. Seveda so zastopani tudi Francozi, med njimi priljubljeni Jeon Cassou in

Platnica knjige Alojza Rebule
»Senčni ples«

Jean Duvignaud. Njegov roman »Zlato republike«, zajet iz neposrednega časa Evrope pred zadnjo vojno, je izredno zanimiv in aktualen.

Tudi Cankarjeva založba ima svoje prevode razdeljene med zbirko Svetovni roman in Sodobni roman. Med prvimi je Balzacov roman »Lilija v dolini«, ki je izšel skupaj z romanom »Kaluštra«. S to knjigo smo tako dobili skoraj vsa pomembnejša Balzacova dela prevedena v slovenščino. Da pa je to velikega pomena, dokazuje že veliko zanimanje slovenskih bralcev za Balzacova dela. Roman sodobnega angleškega pisatelja Howarda Springa »Moj sin, moj sin« sodi zaradi svoje globoke človeške vsebine in učinkovite umetniške obdelave med »best-sellerje« angleških in ameriških bralcev. Med knjigami sodobnih romanov pa je zlasti zanimiv roman »Gospod predsednik«, delo južnoameriškega pisatelja Miguela Angele Atuririasa. Roman je zanimiv zaradi svoje izrazite protidiktatorske tendence, obenem pa kot nov prispevek k južnoameriški književnosti v slovenščini. Med šestimi knjigami zbirke »Nova ljudska knjižnica« pa je zanimiv roman Petra Abrahamsa »Divji pohod«, roman iz kolonizacije Južne Afrike. Tudi založba »Obzorja« je pripravila nekaj odličnih prevodov med katerimi je gotovo na prvem mestu sloviti Hemingwayev roman »Zbogom orožje«. Prav tako je odlično delo Plivierov roman »Berlin«, ki predstavlja zaključek znane trilogije iz druge svetovne vojne. Seveda je ponovno zastopan tudi Moravia, ki je med slovenskimi bralci vedno bolj priljubljen. Naj omenimo še lep roman Vicki Baum »Pazite se srn«.

Seveda je to le nekaj prevodov, ki izhajajo kot velika dela svetovnega slovstva. Toda v vseh literaturah je še veliko manjših umetnin, ki zaslužijo da jih spoznajo tudi naši bralci. Take male umetnine izdaja v svoji ceni knjižni zbirki »Ljudska knjiga« Prešernova družba. V tej zbirki je letos izšlo deset prevodov iz vseh literatur sveta, med njimi troje del francoske (Anatole France, Colette, Exupery), ruske (Katajev), angleške in italijanske književnosti. Podobna dela je izdala tudi Državna založba Slovenije v zbirki »Kiosk«, v kateri smo dobili šest knjig. Zastopan je znani nemški humoristični pisatelj Erich Kästner (Ukradena miniatura), švicarski pisatelj Durrenmatt (Sodnik in njegov rabelj), Šolohov (Človekova usoda), Zane Grey (Železna cesta) in še drugi avtorji.

Navedenima precej sliči zbirka žepnih knjig »Školjka«, ki jo izdaja »Mladinska

knjiga«. V tej zbirki smo dobili znani švedski roman »Plesala je eno poletje«, ki ga je napisal Per Olof Ekstrom, roman Howarda Fasta »Zadnja meja«. Ista založba izdaja še zbirko »Levstikov Hram« med katerimi omenimo odlično delo nizozemskega avtorja Roothaerta o »Doktorju Vlimmenu« ter klasično francosko delo Lesageov »Gil Blas«.

Med prevodi založbe »Borec« pa naj omenimo prevod najboljšega italijanskega parizanskega romana »Neža gre v smrt«.

POLJUDNA ZNANOST, TEHNIKA, POTOPISI

Čeprav so med knjigami vsekakor na prvem mestu leposlovna dela, pa ni seveda pomen ostalih knjig poljudne znanosti, knjig s področja zdravstva, likovne umetnosti, tehnike nič manjši. Tega se zavedajo tudi slovenske založbe, ki so tako letos kot že vsa prejšnja leta skrbele tudi za tovrstno literaturo. Ugotovimo pa lahko, da je bila skrb za te izdaje letos večja in da je izšlo več del kot pa prejšnja leta. S točnimi statističnimi podatki žal ne moremo po-
streči; vsakdo, ki zasleduje izhajanje knjig pa bo ugotovil večjo skrb naših založb za tovrstno literaturo.

Tako izdaja Cankarjeva založba zbirko »Bios«, ki je namenjena poljudno-znanstveni literaturi. Tudi letošnje izdaje so odpirale široka in poglobljena obzorja v svet neznanega. Podobna zbirka potopisov in poljudno-znanstvenih del je zbirka »Globus«, ki jo izdaja Mladinska knjiga. Tudi Državna založba ima posebno zbirko znanstvenih in drugih del in enako založba Obzorja. Naj med temi izdajami zabeležimo kot letošnje novosti spis rimskega zgodovinopisca Svetonija »Dvanajst rimskih cesarjev«, Črtomirja Nučiča knjigo »Razdobja alkimije«, Boža Škerlja »Splošno antropologijo«, Karla Kocjančiča knjigo »Pot v novo fotografijo«, Dragotina Cvetka »Zgodovino glasbene umetnosti na Slovenskem II. del, Frana Šijanča »Pregled slovenske likovne umetnosti«, Franta Komela knjigo »Narodno osvobodilna borba v Sloveniji«, Thora Heyerdahla knjigo o raziskovanjih na Velikonočnih otokih Aku Aku itd.

Tudi poljudno-znanstvenih izdaj letos ni manjkalo. Državna založba je zasnovala celo novo zbirko »Popularna medicina«, založba »Obzorja« pa je posredovala našim bralcem tri knjige o zdravju in boleznih.

Posebej moramo omeniti prvo knjigo velikega dela zgodovinarja Metoda Mikuža »Pregled zgodovine NOB v Sloveniji«. Med zgodovinska dela pa uvrstimo letos izišlo »Zgodovino Anglije«, Pavla Hazarda knjigo »Evropska misel v XVIII stoletju« ter novo izdajo Frana Sušnika »Pregleda svetovne književnosti«.

Posebej je omeniti, da sta letos izdajali tako Cankarjeva založba kot Državna založba še dela s področja ekonomike, filozofije in politike, da je Slovenska Matica osnovala posebno filozofsko knjižnico, da pa je tudi mnogo aktualnih del izhajalo med letom nenapovedanih (n. pr. Razprava Edvarda Kardelja »Socializem in vojna«).

Bilo bi krivično če bi zamolčali nekatera odlična dela s področja likovne umetnosti, med katerimi je posebno pomembna izdaja

Groharja, Pavlovčeva monografija in monografija o Nikolaju Pirnatu.

Toda kam bi prišli če bi hoteli naštetii vse izdaje in vsa področja, na katera se nanašajo knjige. Teh je letos toliko, da bi nam zmanjkalo prostora, če bi jih hoteli samo naštetii. Vsekakor velja, da je poleg velikega števila leposlovnih izdaj letos izšlo tudi veliko knjig neleposlovnega značaja.

Ce po tem nepopolnem pregledu napravimo zaključek, lahko ugotovimo predvsem tole: tudi letos so si naše založbe prizadevale čim bolj podpreti domačo umetniško in znanstveno ustvarjalnost, obenem pa nuditi našim ljudem tuja najkvalitetnejša dela sodobnosti in preteklosti. Kako so ta načrt izpolnile seveda lahko presodijo samo bralci. Naš pregled pa vsekakor kaže, da uspešno.

IVO MARINČIČ

Dalije

*Se spomniš sprehoda med dalijami,
med tistimi belimi dalijami
in v rdéce se prelivajočimi,
ko sonce je zlatilo
vrhove streh in spomenikov
v poslednji še pozdrav?*

*Veselo si med cvetjem gostolela,
kot pesem je Tvoja beseda žuborela,
kot pesem z domačih dobav,
beseda slovenska v tujini.*

*In sredi opojnega vonja dalij,
prisluhnila sva klicu domovine,
obujala lepe in drage spomine
in vezala jih v prihodnje dni,
polne ljubezni in svetlobe;
sredi tuje množice sama —
jaz in Ti.*

Nekaj slovstvenih obletnic v l. 1961

V letu 1961 ni kdo ve kaj slovesnih obletnic z zvenečimi imeni. Vendar se je slovensko slovstvo v zadnjih sto petdesetih letih tako razraslo, da se tudi letos spominjamo važnih dogodkov iz raznih dob, ki so po svoje pripomogli, da je naša književnost dosegla visoko raven.

V taki zvezi lahko sežemo nazaj prav do solunskih bratov Cirila in Metoda. Pred tisoč sto leti sta bila brata l. 861 v svojem rodnem mestu sredi vnetih priprav za svojo daljno pot na Moravsko ter nato v Panonijo k slovanskemu knezu Koclju. Triletna priprava so postavile temelj njenemu uspešnemu delu za širjenje slovanskih knjig med severnimi in južnimi Slovanl. Prevodi in drugi spisi so bili bratoma duhovno orožje, s katerim sta zavrla brezobzirno ponemčevanje Slovanov. Iz njunega dela je pognala glagolica in pozneje cirilica, ki je ostala do danes abeceda vzhodnih Slovanov. Grška brata sta pokazala globoko umevanje za potrebe slovanskih sosedov in sta se požrtvovalno posvetila prosvetnemu delu med njimi. To je delno vplivalo tudi na začetke slovenske književnosti.

V protestantski dobi so važni dogodki, ki so se pred štiri sto leti razpletali 1561 okrog Primoža Trubarja. Ta se je 1548 zaradi svojega protirimskega delovanja umaknil svojim nasprotnikom na Nemško in se tam lotil pisanja slovanskih knjig. Po trinajstih letih je dosegel Trubar vrhunec svojega slovstvenega delovanja, ko je pribežal v Urach bivši štajerski deželni glavar baron Ungnad in ustanovil poseben Biblijski zavod, da bi se knjige hitreje širile med Slovenci, Hrvati in Srbi. Vodstvo podjetja je bilo poverjeno Trubarju, ki je pisal knjigam uvode in posvetila. Pri glagolskih in cirilskih knjigah mu je pomagal istrski glagoljaš Štefan Konzul. Trubarja so nasprotniki osumili cvingljanstva. Obtožbe je 1561 zavrnil v posebnem spisu s seznamom in kratko vsebino dotedanjih knjig (Register und summarischer Inhalt). Sredi tega le-

Primož Trubar

ta je doživel povišanje in zadoščenje, ko je bil imenovan za superintendenta slovenske protestantske cerkve v Ljubljani in se je iz tujine vrnil v središče Slovenije. Zdaj je širil z živo besedo nove nauke po svoji domovini, dokler se ni s Slovensko cerkovno ordnino znova zameril in moral 1565 v dosmrtno pregnanstvo.

V dobi Napoleonove Ilirije postojmo ob letnici 1811. Tedaj je Valentin Vodnik pred sto petdesetimi leti krepko podprl razvoj slovenskega šolstva in slovenske prosvete z izdajo več nujno potrebnih slovenskih učnih knjig; med njimi je bila Abeceda za prve šole, Pismenost ali gramatika za prve šole ter Početki gramatike to je pismenosti francoske. Po Otročji bibliji Sebastjana Krelja (1566) in po priredbi knjige Komenskega (Orbis pictus, 1742) so to prvi poskusi pisanja dobrih slovenskih knjig.

Isto leto je Avstrija ljubosumno zatekmovala z Napoleonom v skrbi za Slovence in ustanovila stolico za slovenski jezik na filozofski fakulteti v Gradcu, da bi pritegnila Slovence, ki so ostali izven Napoleonove Ilirije. Letos poteka sto petdeset let, odkar obstoji graška slovenska stolica. Prvi je začel na njej poučevati slovenščino Janez Nep. Primic, ki je dve leti nato sestavil prvo slovensko čitanko Nemško slovenska branja. Vremena so se Kranjcem jasnila; prav tisto leto je sedel v drugent razredu ribniške šole gorenjski učenec France Prešeren, ki je čez leta izklesal preroški sonet o kranjskih vremenih.

Krenimo k stoletnicam, k znamenitemu in bogatemu letu 1861. Tedaj se je začela prelepa doba slovenskih čitalnic. Po desetletju Bachovega absolutizma (1851-1861) je ustavna doba v Avstriji prinesla Slovincem vsaj toliko svobode, da so v čitalnicah lahko brali slovenske časopise in knjige, prirejali »bésede« po češkem vzoru, z igrami, predavanji, petjem in deklamacijami. Vpliv čitalnic je bil velikanski. Naglo se je dramila narodna zavest zlasti v meščanskih krogih. Nemškutarstvo se je umikalo in propadalo. V slovstvu so se oglašala nova, pomembna imena.

Med prvimi čitalnicami se je 1861 ustanovila v Trstu Slavjanska čitalnica. Prav tedaj je tridesetletni Fran Levstik zaključil svoje bivanje na gradu Kalcu pri Planini, kjer je bil od 1858 domači učitelj otrokom Miroslava Vilharja. Tržaški poštni uradnik Franc Cegnar je posredoval, da so Levstiku podelili plačano tajniško mesto v novi čitalnici, ki je nameravala izdajati slovenski časopis. Ta načrt se žal ni uresničil. Levstik se je v Trstu poglo-

Valentin Vodnik

Fran Levstik

Simon Jenko

Fran Erjavec

J. Murn Aleksandrov

bil v jezikoslovje in popravljaj Cegnarjeve prevode iz nemškega slovstva. Vztrajal je dve leti ob Jadranu, a ker so se dohodki manjšali, si je moral iskati zaslužka drugod, najprej v Ljubljani. Njegovo bivanje v Trstu pred sto leti je razširilo njegovo obzorje in pustilo trajne sledove v kulturnem dogajanju tržaške slovenske skupnosti. Cegnar je tisto leto prevedel Schillerjevo *Marijo Stuart*, ki je izšla v Janežičevem *Cvetju*. Na skrajnem severu Slovenije je isto leto ustanovil slovensko čitalnico v Mariboru Anton Martin Slomšek.

Leto 1861 ima poseben pomen v življenju najbolj nadarjenega pesnika iz skupine vajecev, Simona Jenka (1835-1869). Ko je Jenku na Dunaju potekla študijska štipendija, je šestindvajsetletni jurist dobil mesto domačega učitelja v družini premožnega bankirja Reinleina. To je pesnika obvarovalo pomanjkanja, obenem pa ga je pahnilo v hude notranje boje, ko se je zaljubil v mater svojih učencev. V tej duševni krizi se je njegovo čustvovanje poglobilo, njegovo domoljubno mišljenje se je utrdilo in njegov značaj se je izčistil. Po treh letih se je kot človek in pesnik uravnovesil.

V prozi se je med vajevcu odlikoval Fran Erjavec (1834-1897), ki se je poleg znanstvenega dela rad posvečal leposlovju. Obdeloval je romantične snovi z nesrečo in in prevarano ljubeznijo, skrivnostnimi cigani, vražami in nesrečami. Take so povesti *Veliki petek*, *Na stričevem domu*, *Huzarji na Polici* in *Zamorjeni cvet*, ki je izšel 1861 v Slovenskem Glasniku.

S Slovenskim Glasnikom (1858-1868) je tesno združeno kulturno delo Antona Janežiča (1828-1869), profesorja v Celovcu, pisatelja zelo dobrih šolskih knjig za slovenščino in pomembnega književnega organizatorja. Janežič je združil v Slovenskem Glasniku najbolj znana imena tedanjih pesnikov in pisateljev: Jenko, Cegnar, Valjavec, Stritar, Gregorčič, Erjavec, Mencinger, Jurčič i. dr. Mencinger je 1861 objavil v listu znano povest *Človek toliko velja, kar plača*, ki se odlikuje po dobro risanih kmečkih značajih. V istem letniku je prvič stopil v javnost sedemnajsetletni dijak Josip Jurčič s *Pripovedko o beli kači*, kakor jo je v mladosti slišal iz ust svojega deda. — Da bi Slovenci lahko dobivali celotna izvirna in prevedena slovstvena dela, je Janežič zasnoval 1861 poleg Glasnika zbirko *Cvetje* iz domačih in iz tujih logov (1861-1867) ter s tem omogočil, da je v malo letih izšlo v njej dvaindvajset izvirnih del in prevodov iz svetovne književnosti.

Pred sto leti se je rodil na severni slovenski meji pri Radgoni slovenski pesnik Josip Freunsfeld — Radinski

(1861-1893), ki je sledil Stritarju in Gregorčiču v Ljubljanskem Zvonu, Vrtnu in Vesni z občutenimi lirskimi in epskimi pesmimi.

Poleg tako številnih razveseljivih pojavov ima leto 1861 tudi svojo črno piko, ki je ni mogoče prezreti. Slovenski pesnik, pisatelj, profesor, politik, poslanec in kustos deželnega muzeja v Ljubljani Karel Dežman (1821-1889) se je to leto prekrstil v Deschmanna in deloval poslej kot nemškutarski odpadnik proti svojemu narodu. Janez Trdina ga je imenoval Judeža Iškarijota, najgršega lopova, najnevarnejšega nasprotnika in hudodelca. Ta označba mu je ostala do danes.

V dvajsetem stoletju se tudi že nabirajo obletniški dogodki. Letos obhajamo šestdeseto obletnico smrti najmlajšega pesnika v štiripresni detelji moderne Josipa Murna — Aleksandrova (1879-1901). Preden se je dva-
indvajsetletni mladenič ločil od sveta, je v njem že toliko doživel in se tako poglobil v skrivnosti slovenske pokrajine, da ostanejo njegove Pesmi in romance večno živa knjiga, ki bo njegovim rojakom vse dni razkrivala prelepe podobe in dramila v njih podobna čustva, kakršna je znal pesnik tako izvirno izražati.

Naj omenimo tudi Zofko Kvedrovo (1878-1926), ki se je v prvem letu našega stoletja uveljavila s knjigo Ljubezem, zbirko naturalističnih enodejank in prizorov, in se je naslednja leta razvila v eno najboljših slovenskih pisateljic.

Z letom 1911 se družita in ona petdesetletnica. Pred polovico stoletja je umrl štajerski pisatelj in politik Josip Vošnjak (1834-1911), mladoslovenec, ki je ustvaril dobre ljudske povesti in drame. — Ivan Cankar je izdal pred petdesetimi leti Tvoje povesti ter knjigo Volja in moč. — Prvi dve Župančičevi zbirki Čaša opojnosti in Čez plan sta tedaj izšli v drugi izdaji. — Izidor Cankar je izdal knjigo Obiski, ki je ostala važen vir neposrednih izjav tedanjih slovstvenih ustvarjalcev. Alojz Kraigher je zbudil pozornost z dramo Školjka. Milan Pugelj je objavil zbirko Mali ljudje. — V Gorici je izhajala važna revija Veda (1911-1915). — Damir Feigel je objavil svojo prvo zbirko Pol litra vipavca. — Fr. Finžgar je napisal Naš vsakdanji kruh in Ecce homo, Fr. Ks. Meško pa Črno smrt in Mladim srcem.

Tudi take srednje in manjše obletnice imajo svoj pomen, ker utrjujejo zavest, da naših duhovnih in umetnostnih vrednot nikakor ni malo, in spodbujajo današnji rod k novemu snovanju in ustvarjanju.

Ivan Cankar

Franc Finžgar

Ksaver Meško

Humor na deskah

(Spomin)

Spominjam se nekaterih diletantskih predstav po naših vaseh pred prvo in koj po prvi vojni. Bile so ganljive po svoji preprostosti in nebogljivosti. Prav zaradi tega so imele poseben čar in so pogosto blestele od ne-prostovoljnega humorja.

Najprej: ali sem bil tudi jaz igralec? Seveda sem bil. To je bilo tedaj, ko sem pisal prve pesmi in črtice ter se mi je zdelo vse lahko. Igralskega talenta sem bržkone imel toliko kot nič, a se mi je zdelo imenitno stopati po deskah, ki pomenijo življenje.

Največkrat sem igral starce ali vsaj zrele može. V Finžgarjevem »Divjem lovcu«, v Jurčičevem »Desetem bratu« in »Domnu«, v Meškovi »Materi«, v Medvedovi igri »Stari in mladi«. Režiserji so mi bržkone zato zaupali te vloge, ker sem bil hribovsko počasnih kretenj in sem hodil malce upognjeno. Zdaj si mislim, da so morali biti v dijaških letih moji starci nekaj, kar ni bilo ne tič ne miš.

Goriški dijaki smo некоč igrali Trentarjevega »Zlatoroga«. Zaupana mi je bila vloga starega lovca. Vlekel sem prazno pipo, da je kar cvilila in hodil »tiho kot mačka«, kot mi je pozneje rekel profesor slovenščine, ker sem nosil gume na petah. A to še ni bilo najhujše. V nekem dejanju bi moral reči samo dve besedi, a ko sta prišli na vrsto, sem ju zamudil. V igri je nastala luknja, ki je ni nihče opazil razen šepetalca. Vendar sem imel zaradi tega neugoden občutek, ki mi še danes ni šel iz spomina.

Bil sem tudi režiser. Ne samo enkrat, a zmeraj kot dijak. V moji rojstni fari na Bukovem sem neke počitnice režiral Medvedovo igro »Stari in mladi«. Igrali so sami mladi fantje in dekleta. Ker je bila to prva predstava v vasi, je vladalo zanjo veliko zanimanje. Nekateri igralci so prihajali po celo uro daleč na vaje. Besedilo so znali na izust, da so ga kar zdrdrali, zapomnili so si tudi vse gibe, ki sem jih zahteval kot režiser. A delali so jih odsekano, v predpisanem številu, niti enega več ali manj.

Prišel je dan predstave. V tesnem prostoru se je kar trlo ljudi, glava pri glavi. Na odru in za odrom smo venomer zadevali drug v drugega. Kot režiserju mi je pritakala tudi naloga, da sem igralce maskiral. Temu sem pripelil kosme prediva za brke, drugemu za brado ali zalisce. Dekleta so dobila živorodeča lica in temno črto pod očmi. Bili so kot ljudje iz nekega drugega sveta, kot jih vidavamo na starih skupinskih fotografijah ob zaključku predstav.

Bil sem seveda tudi šepetalec. In inspicient. Vse! Z besedilom igre v rokah, sem stal za kulisami, pošiljal igralce na oder in s šepetanjem po-

magal njihovemu spominu. Vse v redu in prav, le na nekaj nisem računal. Ko se je zastor dvignil, so sedeli za mizo trije možje, v navadnem življenju golobradi fantje, a v igri kmečki gospodarji s košatimi brki in bradami. Pogledali so se, tedaj pa v smeh, niso spravili niti besede iz ust. Niso se smejali naglas, marveč tiho, pridržano, a tako krčevito, da so se jim tresla ramena. Drug drugemu so se zdeli tako smešni, da se niso mogli premagati.

Občinstvo se ni smejalo. Morda je mislilo, da tisti smeh gre v igro, zakaj bil je zelo naraven. Toda izza kulis je slišalo mene, ki sem fante tiho rotil in zmerjal. No, ko so se fantje drug drugemu načudili in nasmejali, je igra stekla in se končala brez velikih pripetljajev...

Spominjam se predstave, pri kateri nisem bil niti režiser ali igralec, ampak samo gledalec. V Podbrdu v Baški grapi so igrali ljudsko igrico, katere naslova se ne spominjam. Baje jo je bil napisal Ivan Pregelj kot dijak za »domačo potrebo«. Pisatelju sem jo nekoč omenil, a se je ni spominjal. Nikoli ni bila natisnjena in se je bržkone že zdavnaj izgubila. Tedaj je v prepisih šla iz rok v roke. Pisana je bila po ljudskem okusu: bogat kmet snubi bajtarsko lepotico, tudi starši mu jo silijo v naročje, a ona ljubi siromaka in nazadnje po vseh prevratih zmaga ljubezen.

Prostorna gostilniška izba je bila nabito polna. V prvi vrsti so sedeli odličniki tako blizu nizkega odra, da so se ga malone dotikali s koleni. Vsi gledalci niso dobili sedežev, nekateri so stali ob vhodu tik odra. Med njimi tudi zastaven možak z zardelim obrazom in drznim pogledom. Vinjen se je z vso težo opiral na podboje.

Igra se je začela. Na klopici je sedela rdečelična deklica. Ob nji bogati kmet z velikanskimi brki. Po svoje ji je pihal na srce.

»Vzemi me, rožica, pri meni ti ne bo hudega,« ji je govoril. (Besede niso Pregljeve, temveč moje, po spominu). »V hlevu stojita dva para volov in devet krav, da o prašičih in drobnici niti ne govorim. Pšenice toliko pridelam, da ne boš stradala belega kruha. In hiša — saj jo poznaš — najlepša v vasi.«

Pijanec, ki je kljub maski poznal vsakega igralca posebej in njegove domače razmere, je napeto poslušal. Nenadoma se je ozrl po občinstvu in se široko zarežal.

»Pst!« je zasikalo med gledalci.

Pijanec se ni zmenil za to. Zdelo se mu je potrebno, da na ljubo resnice seže v potek igre.

»Kaj se boš bahal!« je rekel bogatemu kmetu. »Ničesar nimaš. Še strgane bajte nimaš. Niti koze. Saj bi je ne imel kam privezati.«

Pomežiknil je gledalcem češ, ali sem mu jo dobro zabrusil. Dekle in snubec sta se nekoliko zmedla. Občinstvo se je vznemirilo. Vsi pogledi so se za hip uprli v pijanca.

»Pst, pst, tiho!« je zašumelo. »Kdor ne more mirno poslušati, naj izgine!«

Možak se je s pijanimi očmi oziral po gledalcih, kakor da išče tistega, ki ga podi od predstave.

Igra se je nadaljevala. Pijanec je mračen, vznejevoljen gledal na oder, ki mu je bil tik pred nosom. Zdaj pa zdaj so se mu zganile ustnice, a se je

ozrl po občinstvu in se premagal. A ko je na odru stal siromašni snubec in dekletu pel svojo ljubezen, ga je zopet zaneslo.

»Le smuli se okoli nje!« se je oglasil. »Kakor da bi ne vedeli, da si že oženjen.«

»Pst! Tiho! Že zopet!«

»Saj veš, da te imam rada,« je dekle sililo solze in smrkalo v predpasnik. »Le oče in mati nič nočeta slišati o tebi... Ne marata, da bi te vzela...«

»Oh, Ančka moja, samo da me imaš rada,« je gostolel zaljubljenec. »Če ti nočeš, te nihče ne more prisiliti, da bi vzela drugega. Končno boš moja... Na rokah te bom nosil...«

»O, zlodej, ali ga slišite?« je zavreščal pijanec. »Če bi bila tu tvoja Kata, bi ti že pokazala, koga boš nosil na rokah...«

»Tiho vendar! Tiho!«

Nekdo je pristopil in možaka prijel za rokav, da bi ga odvedel. Ta se ga je srdito otresel.

»Pusti me!« je zarenčal. »Plačal sem kot ti. Ti se poberi, če ti ni kaj prav!«

Dišalo je po pretepu. Toda ljudje niso prišli na pretep, ampak na zabavo.

»Pustite ga! Samo tiho naj bo!«

Možak se je zmagoslavno ozrl po ljudeh. Nekateri so se zabavali. Škilili so nanj in lovili njegove opazke. To je čutil, kar ga je še podžigalo. Resna igra se je spreminjala v komedijo. Nazadnje so bili vsi zadovoljni.

Jaz tudi. Že za to mi je dogodek do danes ostal v živem spominu.

Josip Tavčar

JOSIP TAVČAR, profesor na slovenskih srednjih šolah v Trstu, se je že uveljavil kot slovenski dramatik. Tri leta zaporedoma je Slovensko gledališče v Trstu igralo njegova dela in ni izključeno, da avtor tudi za tekočo sezono ne pripravi novega dela. Po delih »Prihodnjo nedeljo« in »Pekel je vendar pekel« je lani doživel lep uspeh »Nicky — zlati deček«. »Pekel« so pa v Jugoslaviji že igrali tudi v hrvaščini. Kot že več let zaporedoma je prof. Tavčar tudi v preteklem šolskem letu bil odgovorni urednik »Literarnih vaj«.

Tri kratke

Na asfaltu

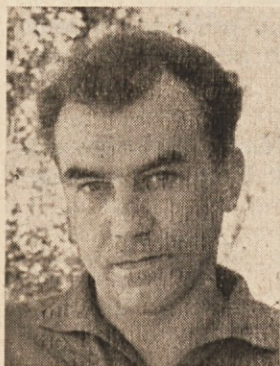
Svetal, bleščeč junijski dan, ko bomo pohiteli ven, ven iz mesta. Praznik, nedelja. Ko se prebudimo, se z nezaupanjem ozremo, pretegujoč se, k oknu. In se še drenjamo v prodajalni in polnimo torbice, mreže. Nestrpen stojim pred prodajalnim pultom in tedaj ju ugledam: on z mahom nad ustno in ona, ko da se je nališpala z roso. Še zdaj, ko nerodno potlači v njen cekar sadeže, mu je žal za njo, ker se ji zanka zadre z novo težo v mišičje prstov na roki. Njegove oči božajo, božajo njene lase, lepo oblikovani vrat in se z obžalovanjem pomudijo na bremenu. Potem odhitita, ker sta nakupila dovolj, bogastvo: grozdje, breskve, melono. Zdaj slišim, kako vžge on vespo in kmalu ugasne med na pol prebujajočimi se hišami brnenje...

Ko opravi še sam in vkrcam, kar sem nameraval, se odpeljem za njima na štirih kolesih svojega pohlevnega vozila.

Že vem, si rečem: ustavila se bosta nekje ob rečici (Sori) in se zatekla med grmičje. Potem bosta ležala na soncu. On bo najprej plaho položil kodrasto glavo na njeno stegnjeno roko; le da se dotikata. Mogoče jima bo to dovolj, mogoče ne. Potem bosta skakala v vodo, se potapljala, se igrivo lovila, prhala in tekla, tekla, da si ugasita žejo svojih teles...

Tedaj seže pred križiščem vse do zadnjih kotičkov možgan v nas sirenin pisk; nekaj se je pripetilo. Mimo zdrvi avto z rdečim znamenjem. Na kraju, kjer se srečata cesti, se drenjajo ljudje, prometnik ureja naša vozila, ki počasi drsijo mimo prevrnjene vespe, potočka krvi in breskev, ki so se z grozdom in drugim zakotalile iz polnega cekra. Medtem ko dvignejo truplo vozača v vozilo pred nami, spregledam še njo.

Odtlej me še dolgo spremlja odtis lastnega pogleda na prevrnjeno vozilo, na razsute dobrote, na prometnikove pomirjajoče kretnje, na ljudi, ki so se nagnetli na kraju in gotovo še na kaj: kaj naj mi pomeni pretrgani dan njunega ljubkega, veselega namena za katerega vem.

DRAGO DRUSKOVIČ, s pisateljskim imenom Rok Arih, je tržaški Slovenec že nekoliko znan, saj je 16. maja 1960 sodeloval tudi na literarnem večeru v Gregorčičevi dvorani. Rodil se je leta 1920 v Slovenjgradcu. V Ljubljani je končal filozofsko fakulteto, sodeloval je v NOB, sedaj pa živi v Ljubljani kot znanstveni sodelavec in literat. Doslej je izdal zbirko črtic »Zibelka« v založbi Slovenske prosvetne zveze v Celovcu leta 1953 ter zbirko novel »Zato« v Cankarjevi založbi leta 1957. Svoje prispevke je objavljajal tudi v raznih revijah.

Barska pevka

Nekje — povsod tam, kjer so ljudje namestili luči za njihovo posebno motno, rdečkasto igro. Pivnico so povzdignili s posebnim imenom. Namenili so jo noči. Med oboke so razpostavili vaze — žene, stene so prelepili s tapetami eksotičnih barv, v ozadje so vgradili kamenit pult z mozaičnim okrasjem, v sredini so določili krožen prostor po katerem so se ob zvokih godbe gnetli pri mežikajoči svetlobi.

Na rob pa se je pred godbenike postavila še pevka popevk. O njenem življenju so si gostje šepetali nemikavne zgodbe. Prav dobro jih je poznala, manj je vedela o tem, kako si jih razlagajo ljudje, sicer pa je niso najeli, da bi ugibala skrivne misli gostov, temveč le zato, da prepeva.

Tankih rok in prstov se je oprijela kovinaste palice z mikrofonom, kakor da je poiskala v njej oporo. Da je le ne bi popeljal ritem godbe, jo vzel, jo zanesel. Pela je katero koli popevko svojih dni in menda se je z zvoki vred selila iz pristana v predmestje iz lagune v alpski kraj, iz preprostih sanj v ceneno ponarejenost, kjer ni domišljije. Mnoge popevke so se zasvetlikale, kakor dragulji iz barvanega stekla in kmalu ugasnile.

Kakor, da se je pevka namenila svoji publiki! Kakor, da ji je kdaj pobegnila! Tedaj se je njena koketnost za kakšen čas namenila njej sami. Kakor, da je pozabila na prostor, je pela, pela. Plesoča in igriva na enem mestu je s svojo ljubkostjo zbudila primerjavo z majhno eksotično živalico. S svojimi gibčnimi, naglimi, nervoznimi tresljaji ličnih rokic je v trenutku (kakor v živalskem vrtu), potegnila nase pozornost vsega, kar jo je obkrožalo, se drenjalo in mencalo marsikdaj brez posluha v začaranem krogu nekega barskega večera.

Umetnica in vrtiljak

Rdeča lučka z napisom »dežurni« ga je pognala na noge. Spet poškodovan malček, si je rekel in se spodbodel z neizbrušenimi ostrogami.

Po pregledu bo moral vpisati v kartoteko še otrokove podatke, tedaj si bo zdravnik ogledal še njo, — mamo. Otrok je zanemarjen in k temu še pljučnica. Ženska razkuštranih las. Ne, to ni posebnost pričeske, pripravljene z domišljijo. Zapisal je njeno ime. In zdaj naj mu pove nekaj o tem, kako živi. Rubrika: socialno stanje.

»In kako je z vašimi dohodki?«

»Kar gre,« reče ženska z nogavico, ki se ji je iz kdo ve kakšnega razloga poševo zavrtela in tako pritegnila njegov pogled. Površno je oblečena in povsod je polna nekakšnih varnostnih zaponk.

»Stanujete?«

»Hvala, dobro. Imamo stanovanje.«

Naj vpraša še: kje?

»Mogoče bi povedali ulico in naslov.«

»Tega ni, ni ulice. V četrti na zahodu mesta.«

»Poklic, prosim.«

»Umetnica.«

Pero se mu ustavi ob črki »u«. Pomisli, da bi moral le še kaj vprašati. Otrok ima hudo pljučnico.

»Da, umetnica,« reče s ponosom ženska. »Z možem imava vrtiljak in stanujemo v potovalnem vozu.«

Večni preprih, pomisli zdravnik.

Ženska pa, kakor da hoče uganiti njegovo misel: »Nisem ga kopala, niti ne umivala, da se ne bi prehladil.«

In zdravnik napiše v rubriko: umetnica (vrtiljak). Še enkrat pogleda žensko, se ji zahvali za podatke in ko ga spet pokliče rdeči napis: dežurni, usahne v njem razmišljanje o usodi dečka s pljučnico, sina umetnice, zanemarjenega drobnega otročka, ki ga bodo tokrat prav gotovo ozdravili. Pravzaprav ne bi mogel obrazložiti, zakaj je napisal poleg poklica, ki ga je zase navedla otrokova mati v oklepaj še besedo vrtiljak...

IVO MARINČIČ

Starček v stolpu

*Visoko v stolpu sam stojim,
oziram se čez širo plan.
V toneče sonce zastrmim —
glej, zopet v večnost tone dan.*

*V tej uri izbrane harmonije,
ko dan poslavlja se od nas,
srce mi še močnejše bije,
saj kmalu bo ločitve čas.*

*Hitijo misli v čas brezbrežen,
tam daleč zlata je mladost.
Sedaj, ko star sem in betežen,
ostaja mi samo modrost
izkušenj dolgega življenja.*

*V razglednem stolpu sam stojim.
Na stotine stopnic me loči
od spletk in revščine sveta.
Očiščen kot po borbi vroči,
sem boli prost in prost želja.*

Tonček

(Benečanska pravljica)

Dankrat je biu dan puobič, ki se je klicu Tončac, ki je biu zlo furbast. Dno polietje je s čemparno roko ubu šest muh hnado, z desno paj duanajst an je zapisu gor u čelo: »S čemparno san jih ubu šest, z desno paj duanajst« — an hodu okuole.

Judije so prebieral an se čudual an guaril:

»Kakuo je močan!« — paj nieso viedli, de je muhe ubu.

Takuo je hodu okuole, dok ga nieso vidli krajuovi hlapci, ki so ga pejal ta pred samega kraja, ki mu je poviedu, de ima dan velik grad, tu katerin so bli magulni, ki jih nie mou nobedan pregnat.

»Če jih preženeš,« mu je jau, »ti dan dua žakja zlatih soudu an hči za ženo.«

»Pustite, kraj, mene dielat. Na poujde tiedan dni naprej, ki bo Vaš grad,« je jau Tončac an šu.

Hodu je čez raunica an breguove, čez patoke an rieke en skuoze hosta. Tu dni host je bla dna majhna hiša. Je stopu noter an uzeu tu brent skuto an jo zaviu tu facou, tu pičo je bla škatla od fulminantu, ki jih je uzeu ne tri. Buj naprej, nimar tu tisti host, je ujeu tiča an ga deu tu njiedra an šu an hodu skor cieu dan, dok nie pršu če pred grad. Magulni so ga veselo sprejeli an mu se smejal, kr so ga pejal noter.

Za prvo provo so ga pejal tu dan duor, us katerega se nie mogluo uteč. Tončac se je ogledau, ker je začu ta az njim uká, ki je tulú. Hitro je lietu če an san an, če se nie biu preca spliezu gor u dan ruogjast drieru, uk ga je biu sniedu. Kr je pršu gor na tokraj ruogje, Tončac je stopu uku ta na glauo an mu jo potisnu umies ruogje an takuo ga držu, dok nie zaginu.

Kr je zliezu ta z dreuá, so ga pejal tu drug venč duor an mu jal, de naj zmuška kaman. Dan mago je uzeu dan kaman tu pest an ga zdrobil tu piesak.

»Kuo iman paj jest narest?« je pensú Tončac. Anta sé je zmisnu na skuto, ki jo je imeu tu gajof. Jo je uzeu tu roko an jau:

»Zmuškat kaman nie nič; al morta paj vedruz uado vetiskat uz nje?« je uprašu, przdignu roko an stisnu skuto, da je začela ščuriet uada uon.

»Ja, tel je biu močan ku midruz,« so se ščudual magulni an jih je prestrašlo.

»Pravajmo kaduo uarže buj daleč kaman,« so mu jal an uargli usak suoj čez duor an čez grad če dol u niešne urati.

Tončac je uzeu uz niedri tiča an ga uargu. Tič, kr se je videu fraj, je začeu letiet rauno če u host, u kateri ga je biu Tončac ujeu. Magulni so gledal debelo, zak puobič je biu buj močan ku oni.

»Pravajmo še skale metat,« so jal an sami začel metat. Tončac jih nie mou še ganit, takuo so ble debele.

»Biešta ače,« je jau, »an zaženita proč tiste, ki gledajo, kan uaržen. Če primen kakega an ga ubijem, na bon jest kauža.«

Magulni so se ustrašili an nieso tiel de uarže skale, so ga ku poklical h večerji. Tan so mu dal usega za jiest, kar je teu an mu jal, da bo spal tu grade an de drug dan puojde damou. Ta nad pastejo so prvezal debeu kaman, de pade dol na anj, kr bo spau. Kr je bla zlo tama so mu pokazal urata od kambre an šli. Tončac je zapru urata an pržgau fulminant an viu kaman ta nad pastejo, zatuo nie šu spat tu pastejo, je čaku ta pr okne. Kr so ponoč preriezal uarco an je kaman padu ta na pastejo, Tončac je odprú okno an zaueku, takuo de so ga usi čul:

»Sa sta usi mrtvi!«

Magulni kr so čul kaj je jau, so vidli de ga nie zmušku kaman, so se takuo ustrašili, de so use pustil tu grade an utekli. Drug dan Tončac je šu če h krajo an ga parpeju tu grad, ki mu je ostu za nimar. Kraj je dau Tončacu dua žakja zlata, ki mu jih je objubu an hči za ženo. Kr sta poročila, je biu tak guod an veseje u cielen krajstvu, da nie bluo takega še kr se je kraju sin ženú.

Tončac an žena sta veselo an srečno živela dok niesta umrla.

FILIBERT BENEDETIČ

Adijo

*Včasih nad Matajurjem
noč se razgrne v nedogledno prozornost.
Včasih se v nič odpre.
Tam je moja zvezda sanjala
in zdaj, ko ni je več,
ko mrtva, kakor reber Matajurja,
kakor njegove steze, šla je daleč proč,
kaj bi jokal, kaj bi hrepenel po njej.
Moja zvezda se je potopila v morju sanj
in grob v Avstraliji si je izkopala.*

*Tako, samo šopek svežih rož
— rdečih nageljnov in rožmarina —
za spomin
sedaj
ko vse je že odveč.
Pelin —
pelin pustite poetu.*

Vittore Carpaccio

Renesančni slikar naše krvi

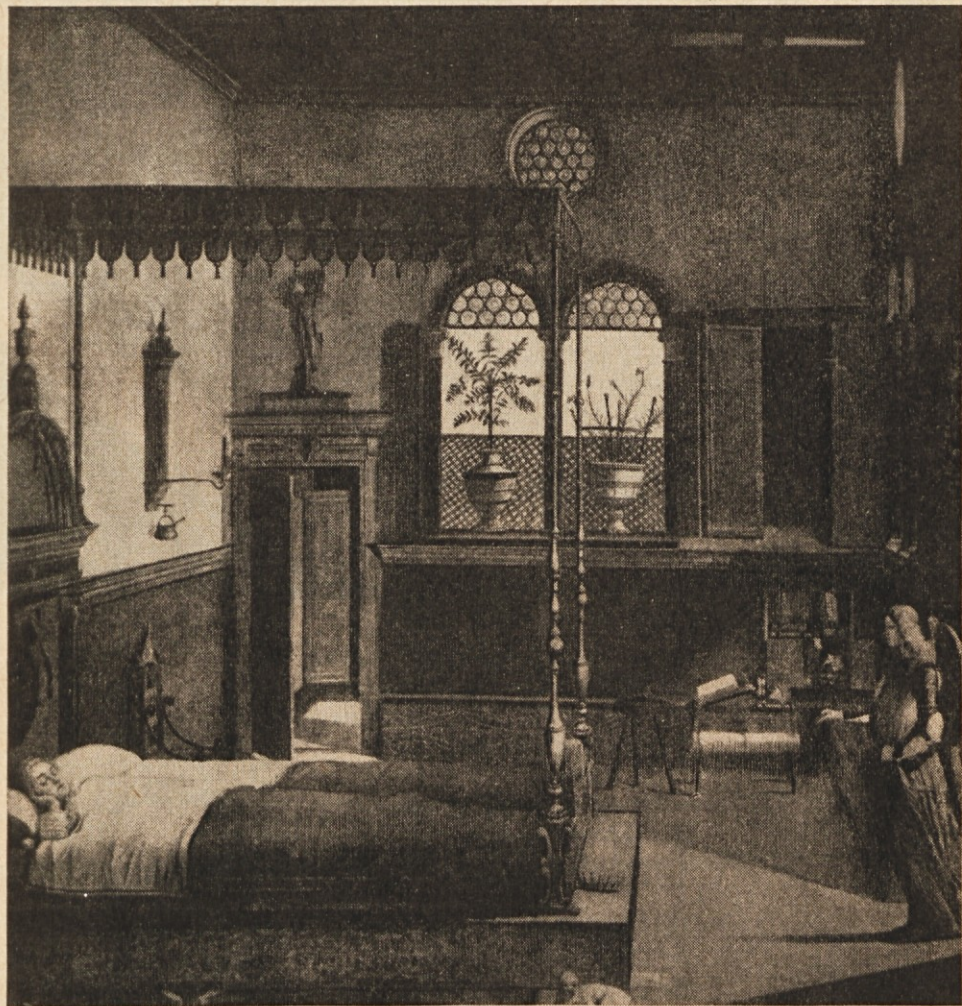
Zadnje čase stopa vedno bolj v ospredje med vsakdanjimi pogovori raznih komisij in forumov Jugoslavije in Italije vprašanje umetniških vrednosti, ki so zašle v času zadnje vojne iz ene države v drugo in ki bi jih bilo pravično vrniti. To niso tako enostavne stvari, kar priča izredna počasnost, s katero pogajanja napredujejo. To so dela, ki so nastala po domačih umetnikih doma in so bila v glavnem izropana. Toda človeku se postavlja vprašanje, koliko pa je umetnin, ki so jih domači mojstri izdelali v Italiji sami, kamor jih je vodila življenjska pot? Veliko je renesančnih mojstrov naše krvi, ki so delali v bogati renesančni Italiji, kiparjev, slikarjev in arhitektov: enim je ostal za večno vzdevek Schiavone, takrat ne kot žaljiv vzdevek, marveč samo kot pojasnilo izvora; drugi so se med Italijani pomešali in pozabili na svojo kri, a pri prvih in drugih se pri njihovih delih jasno opaza, da je tu drug, neitalijanski temperament, ki se je ohranil pod formami italijanske šole.

Tak umetnik je VITTORE CARPACCIO, Koprčan po rodu, ki je pa delal v glavnem v Benetkah. Danes ni nobenega dvoma o Carpacciovem (morda Krpač?) izvoru, čeprav je še nekaj takih, ki mislijo (ali želijo), da je rojen v Benetkah. Izvajanja Molmentija in Ludwiga, ki sta preiskovala življenje in dela tega slovitega slikarja (V. Carpaccio et la Confrerie de sainte Ursule a Venice) gredo v to smer. Če pa sledimo poročilom Stancovicha in Carrera, vidimo, da je točno v hiši, ki jo še danes izročilo pripisuje kot rojstni kraj slikarja, že l. 1500. prebivala rodbina s tem priimkom. »Libro del novo estimo« v koprskem muzeju tudi navaja, da je ista rodbina iz iste hiše, povečala l. 1516. svojo posest izven mestnega obzidja. Brez dvoma je točno, da je Carpaccio vsaj nekaj časa delal v Kopru. Slikarije za koprski Duomo l. 1516, za municipij l. 1517, za frančiškanski samostan v Piranu l. 1519., za Oportal l. 1520. Ta njegova dejavnost in s to logično večji dohodki bi se ujemali s poročili iz »Libro del nuovo estimo« iz koprskega muzeja, da je ravno v razdobju rodbina Carpaccio povečala svojo posest.

Toda pri dokazovanju slovanskega porekla tega slikarja, bi navedel nekaj, po mojem mnenju zanimivega, nekaj, česar ne najdemo jasno povedanega v nobenem leksikonu: Carpaccio je namreč poslikal v Benetkah kapelico San Giorgio degli Schiavoni, kapelico, ki so jo zgradili, kot priča samo ime, dalmatinski kapetani, ki so bili v službi Benetk, da bi se v njej zbirali in imeli verske obrede morda v svojem jeziku. Poslikanje kapele pa so zaupali slikarju njihovega porekla, ki je delal v Benetkah — slikarju Vittoru Carpacciu iz Kopra.

Iz teh njegovih fresk v kapelici San Giorgio degli Schiavoni in iz ostalih del, ki jih je danes največ v Akademiji v Benetkah, slovite slikarije ciklusa

»Zgodbe sv. Uršule« se jasno vidi razlika med njim, Benečanom slovanske krvi in ostalimi sodobnimi Italijani. Če se smatra Gentile Bellini za renesančnega opisovalca Benetk, potem je Vittore Carpaccio beneški izpovedovalec, vesel in raznovrsten. Njegova dela so neverjetno življenjska, umetnik se s svobodno, otroško, srečno fantazijo potaplja v tisoč drobnih slikovitih detajlov Benetk ali izmišljenih pokrajin. Njegova ozadja so svetla, jasna, primi piani pa vedno skrbno in nekako verno resnično izdelani. Pri najbolj težkih in resnih temah je tipično za Carpaccia, da vedno zmanjša slovesni in skoraj moreči videz slike z živahnim detajlom.

Vittore Carpaccio: Sen sv. Uršule (Iz galerije Akademije v Benetkah)

Na njegovih slikah se razvija življenje Benetk njegovega časa, z njihovo arhitekturo, običaji in nošami.

Tam, kjer se zaradi teme ne more povračati v priljubljene masovnosti, najde Carpaccio s svojimi lepimi barvami idealno lepoto forme in uravnovešenost kompozicije.

Po pravici ga imamo za enega največjih slikarjev beneške renesanse. Škoda, da ga je pot zanesla za boljšim zaslužkom v Benetke, stran od domačega kraja.

Danes njegove umetnine krasijo beneške muzeje. Benečani so lahko ponosni na tega sina istrske zemlje. Toda, ali ne bi bilo pravično, da bi vsaj nekaj teh umetnin mogli občudovati tudi tam, od koder je umetnik doma?

IVO MARINČIČ

Ko cvetejo češnje

*Prav potihoma pomlad je prišla
in vsa goriška Brda
so zaduhtela v nežni belini
češnjevega cvetja.*

*Predejo pesem čebele
od cveta do cveta, od veje do veje;
njive brstijo
in k soncu kipijo,
ki se na nebu prijazno nam smeje.*

*Ali ni sredi te duhteče krasote,
ali ni sredi cvetja Tvoj obraz?
In med godbo čebel Tvoj nasmeh,
kot bi cingljali kraguljčki
zlate kočije
v kateri se pelje sonce
po nebesni sinjini
v svoj zlati grad za obzorjem?*

*In Tvoj obraz je blizu
in Tvoj nasmeh me vabi,
da bi posegel med veje
in zajel ga v dlani,
tako!*

DRAGONJA (olje)

JOŽE CESAR

Cudni ljudje

(Odlomek iz
spominov
na konfinacijo)

V Lukaniji je bila zima 1942-1943 zelo mila. Narcize na Cozzanskem grebenu so vzcetele že prve dni aprila. Na vzhodu se je bila murgia (pust gorat svet) že odela s temnozelenim plaščem. Kjer je pozimi vladala tišina, ki jo je motil le kak strel divjega lovca, so se zdaj po tratturah (stezah) živahno premikale črede ovac. Ta pomlad je bila kot pravljičica. Mimo ljudi, ki se jih je polajščal velik nemir, pa je šla skoraj neopazno. Čeprav so bile Tolve daleč od bojišč, so trdo občutile vojno. Mnogo Tolvežanov je bilo na afriškem bojišču. Njihove žene so tožile, da ni o njih že leto dni nobenega glasu. Od kantin pod vasjo ni nič več odmevala tužna lukanska pesem. Vaščani so se začeli zapirati vase v pričakovanju, da se bo pripetilo nekaj strašnega. Tekla je govorica, da so se pojavili razbojniki, ki naj bi našli zavetišče v murgi prav tako kot pred sto leti. Živahne razgovore si lahko opazil le pri vaških pekarnah in fontanah, kjer so se gnetle predvsem mlade žene. Če si prisluhnil razgovoru, si lahko marsikaj zvedel in odkril, da so bili Tolvežani dokaj dobro obveščeni o poteku vojne. Edina vaška gostilna (v vasi, ki šteje 12.000 prebivalcev!) ni bila primerna za take razgovore. Pred vojno so se v njej ustavljali le popotniki in mešetarji, ki so se iz oddaljenih sejmišč vračali domov skozi Tolve. V vojnem času nisi videl v njej žive duše. Tolvežan ni čital niti časnikov niti knjig in je zaradi tega razumljivo, da so se tu morale razviti prav posebne oblike obveščanja in iskanja informacij.

Tokrat naj bi bilo zapisano v prvi vrsti, kakšno je bilo razpoloženje Tolvežanov v času, ko je bila vojna na višku.

Začel bom kar pri pastirju Caneddi. Nosil je šestdeset križev, toda vsakdo bi mu prisodil najmanj petnajst let manj. Canedda — tak vzdevek so mu dali sovaščani — je prebil dve tretjini svojega življenja v murgi; nemara je celo veroval, da se mu bo posrečilo odkriti zaklad, ki so ga bili položili v duplo nekdanji toolvežanski razbojniki. Rad je pripovedoval o svojih doživljajih. Tolvežani so dobro vedeli, da se je bil nekajkrat s kolom v roki spopadel z volkom. Canedda je trdil, da je ta zver skoraj tako pametna kot človek. Nekoč se mu je pripetilo naslednje. Iz murgie je nosil sir, ki mu Lukanci pravijo cacciavalli. Moral bi ga odložiti v masseriji (poljskem gospodarskem poslopju), daleč v globeli. Ob stezi pod pečino je sedel na kamen, da bi se odpočil. Prižgal si je pipo. Takrat se je ravno mračilo. Ko se je ozrl proti robu pečine, je opazil volčjo glavo, ki se je stiskala ob pečino in se bliskovito umaknila. Mislil si je: »Vrag te vzemi!« Dobro je vedel, da volk poleti ni nevaren. Ko se je ponovno ozrl proti ovinku, se je volčja glava že zopet umaknila. Tako je Canedda spoznal, da ima volk dobro pamet. Prepričan je bil, da bi mu zver brž izmaknila

hlebec okusnega lukanskega sira, če bi po dpravilih stopil za hip pod stezo. Čim si je vrečo s sirom ponovno zadel, je volk izginil.

Tiste dni, ko so se žene pri pekarnah in fontanah živahno pogovarjale, so nad lukanskimi planinami brneli zavezniški avioni. Najprej so prihajali izvidniki, ki niso metali bomb. Ko so nekega dne ponovno leteli visoko v zraku, so nekateri Tolvežani jasno opazili, da je iz aviona padel neki predmet v smeri murgie. Ta dogodek jih je močno razburil. Zatem se je pojavil na občini Canedda in razburjeno pripovedoval, da je videl zamorca, ki je iz neba priletel v macchio (močno zaraščeno grmovje) in v njej izginil. Kdo mu ne bi verjel, saj je bil izkušen in spoštovan pastir?! Občinski sekretar pa ga je kljub temu večkrat vprašal: »Povej še enkrat, če si ga res videl in če je bil res črn!« Canedda pa je odgovorjal: »Povem ti ponovno, da sem ga res videl in da je bil res črn kot sam zlodej!«

Proti mraku je že krožil po vasi občinski obveščevalec, trobil na rog in potlej od časa do časa zavpil: »Zamorec je v murgi! Pozor na masserijah in na vasi! Grozi velika nevarnost!«

V jutranjih urah naslednjega dne se je po vasi raznesla vest, da so se prejšnjega dne občinski možje posvetovali pozno v noč in točno sklenili, kaj bodo ukrenili. V opoldanskih urah je že zopet trobil rog in obveščevalec je veleval: »Mladi fantje naj se takoj javijo na občini, ki bo priredila lov na zamorca!«

Čez nekaj ur se je zbralo pred občinsko hišo kakih 30 dečkov, starih od 12-14 let. Nekoliko starejši fantje, ki še niso bili vpoklicani k vojakom, so bili večinoma na masserijah, ki so bile od vasi oddaljene tudi do 30 km. Očitno pa je bilo, da Tolvežani niso imeli zaupanja v to akcijo, ki jo je vodil občinski sekretar, poverjenik fašistične stranke. Procesija dečkov, ki jim je načeloval občinski stražar z lovsko puško na rami (brez puške ni bila niti ena lukanska družina!), je krenila po vasi in vpila: »Zamorci nas hočejo pobiti, branimo se! Nevarnost, nevarnost!« Manifestacija je trajala dobro uro, nakar se je četa s stražarjem na čelu pomaknila na cesto pod kantinami in izginila v bližnjem grmovju. Iz starega, večidel razrušenega normanskega gradu in pa ploščadi nad kantinami si lahko jasno videl, kako se je četa plazila po grmovju in iskala zamorce. Zvečer so se dečki vrnili v vas raztrgani in opraskani po obrazu in rokah ter izjavljali: »Nikogar nismo videli!« Občinski sekretar je takoj pripravil novo direktivo: »S hajko je treba nadaljevati! Prodreti je treba v murgio!«

Naslednjega dne se je četa otrok spustila na rob murgie ob cesti, ki vodi v Irsino in od tu dalje proti Bariju. Ob enajsti uri so slišali v Tolvah več zamolklih strellov. V vasi je završelo: »Morda pa se je boj z zamorci res začel?« Ljudje so se zbirali v gručah in se živahno pogovarjali. Čez dobro uro se je v vasi pojavil deček, ki je bil ves upehan in moker od potu. Ves tresoč je pripovedoval: »Nemci so streljali na nas!« Skoraj v istem hipu je prišla do vasi kolona nemških traktorjev, ki je počivala na cesti proti Irsini. Nemci so slišali šumenje v grmovju in spustili vanj nekaj krogel. Tokrat niso imeli Tolvežani niti mrtvih in niti ranjenih, toda hajke proti zamorcem je bilo konec. Nekaj dni po tem dogodku, ki je vas vendarle precej pretresel, so pastirji iz murgie sporočili, da so našli veliko kanto, ki je priletela iz sovražnikovega aviona. Canedda pa je še nadalje trdil, da je videl živega zamorca.

Od tistega časa, ko so Tolvežani doživeli hajko proti zamorcem, je napekost v vasi vedno bolj naraščala. Oblastniki iz Potenze so zelo poredkoma obi-

skovali to lukansko vas. Direktiv ni bilo več od nikoder in Tolvežani so bili prepuščeni samemu sebi. Konfiniranci in interniranci so to stanje takoj izkoristili in se povezali s kolegi iz sosednih vasi, pa čeprav so bile zelo oddaljene. Predmet razprave je bil vselej: »Kje smo? Kaj je z vojno in revolucionarnim gibanjem v svetu? Kako voditi konkretne akcije?«

V Tolvah (pa tudi v drugih lukanskih vaseh) ni bilo mogoče priti do časnika. Nekaj jih je prejemal edinole občinski sekretar skupaj z ostalo pošto. Bili pa so sami tedniki ali mesečniki. Dobri znanec in prijatelj konfinirancev, mladi Adamo, jih je nekaj sunil. Delal je namreč na občini. V teh časnikih smo našli le članke o agrarnih problemih in kako vest o umrlih fašističnih hierarhih. Da, bilo si je treba pomagati!

Vas Tolve je imela le dva radio - sprejemnika, enega bolniška sestra X., ki je bila specializirana za zdravljenje malarije. Bila je doma iz severne Italije in podpirala konfinirance. Po izjavah Adama je imel tak aparat le še občinski tajnik, ki pa ga ni kupil, temveč prejel v dar od svojih sorodnikov v Potenzi. Tako je bilo torej kulturno stanje v vasi, kjer je bil pastirju, cafonu (revnemu kmetu), občinskemu uradniku in vaškim duhovnikom časnik popolnoma tuja stvar. S Caprilejem sva dolgo izdelovala načrt, kako naj bi prišla do radio-sprejemnika bolniške sestre. Ona je pristala na to, da naju ponoči sprejme, da bi lahko poslušala radijska poročila. Ponočna hoja v tej vasi pa ni bila lahka stvar. Moral si najprej neopazno skozi vrata »graščine«, katerih ropot bi utegnil prebuditi donno Lucrezio iz rahlega spanja. Skupaj s hčerkama bi se nemara še močno prestrašila in začela klicati na pomoč. Pri Tolvežanih ni v navadi, da bi se fantje ponoči hodili ženit. Kdor bi se pregrešil zoper ta zakon, bi verjetno končal v čereh pod vasjo. Ubitega ne bi nihče pomiloval in prizadeta družina bi se za nekaj časa zaprla vase. Kmalu zatem pa bi bilo vse »pozabljeno« in prizadeti družini ne bi nihče grenil življenja z očitki, da je njen član rušil jeklena načela stare navade. Druga nevarnost so bile karabinerske patrulje, ki so se ponoči menjale vsake štiri ure. Njihovi koraki so včasih prav votlo bobneli po ozkih vaških ulicah. Taki hoji pa so se večinoma izogibali. Adamo je pripovedoval, da so se bali, da jim ponoči ne bi priletele v glavo človeške sekrecije, Tolvežani namreč skoraj ne poznajo stranišč. Zaradi tega so ponoči radi posedali na kakih stopnicah, zidu, pri fontanah itd. Na glas se niso nikdar pogovarjali. Med sabo so le šepetali. Lahko bi se bilo torej pripetilo, da bi šel ponoči mimo njih, ne da bi jih opazil. Poiskati je bilo treba zategadelj varne steze, ki so vodile mimo hlevov in vrtov. Zame in za Caprileja se je začelo obdobje poslušanja radijskih oddaj, ki so osvetlile marsikatero vprašanje v zvezi s potekom vojne in pripomogle k boljši orientaciji konfinirancev in internirancev na tem področju.

Z nočnimi obiski pri bolniški sestri X. ni šlo vse gladko. Nekajkrat je manjkalo za las, da nisva s Caprilejem drago plačala to svojo ponočno »pustolovščino«. Hiša, ki sva jo obiskovala, je bila skoraj v središču naselja. V bližini je bil dokaj velik trg, kjer je bil sedež Dopolavora. Plezati je bilo treba nekaj metrov po hišnem žlebu in se na neki točki sunkoma oprijeti balkona, se zatem dvigniti nanj in naglo smukniti v sobo. Sčasoma sva se tej akrobaciji tako privadila, da nama plezanje ni povzročalo prav nobenih težav. Za vrata »graščine« sva napravila nov ključ in jih obenem dobro namazala.

Enkrat se je nama pripetilo, da sva skoraj do polnoči nemoteno poslušala radijsko oddajo, tedaj pa je nama prišel na ušesa močan ropot. Zaprla sva aparat in previdno odprla okno. Iz bližnjega trga sva slišala nemška povelja. Na cesti in na glavnem trgu se je ustavila nemška motorizirana kolona. Čez dobre pol ure je bilo zopet vse tiho, toda iz ulic je bilo slišati korake nemških patrolj. Treba se je bilo odločiti, da odrineva od sestre pred četrto uro, ko se je delal dan. Sestra je bila v velikih skrbah. V vasi se je bilo že pripetilo, da se ponoči padle po glavah nemških vojakov sekrecije. Ker niso poznali navad, so jemali to za sovražno dejanje, vdirali v hišo, pretepali ljudi in podobno. Tak dogodek bi lahko vsak hip alarmiral nemško vojaško enoto in najina pot domov bi bila neprehodna. Kot prvi sem se zavihtel iz balkona na žleb, splezal na tla in skočil čez ulico v kot med dvema hišama. Ker je bilo vse mirno, sem dal Caprileju znak, naj napravi isto pot in tako sva se oba znašla v strateškem kotu, ki je naju zakrival v smeri glavnega trga. Pripravljala sva se ravno, da stopiva iz kota in nadaljujema pot po ulici v nasprotni smeri od trga, ki je končala v gmajni. Zdajci začujeva težke korake in pogovor dveh Nemcev, ki sta korakala po ulici v smeri kota, kjer sva bila skrita. Če bi v tistem hipu zapustila kot, bi naju opazila in streljala. Preračunala sva, da je najbolje, da se čim bolj potuhneva, da ju ne bi opazila, ko bi šla mimo. Zgodilo pa se je, da sta se Nemca ustavila pri samem kotu, pogledala v smeri gmajne, se obrnila in začela vračati na glavni trg, ne da bi naju opazila. Počakala sva nekaj minut in stekla v gmajno. V bližnji pečin sva prišla do točke, kjer je vhod v gornji del vasi z »graščino« mogoč le s prestopom glavne ulice oziroma ceste. Tu je bila dolga kolona nemških kamionov. Vojaki so spali. Nekaj časa sva čepela za skalo in prisluškovala, če ni morda v bližini nemška patrolja in zatem stekla mimo kamionov v smeri graščine. Bila sva izven nevarnosti. Donna Lucrezia, ki je zaradi prihoda nemške vojske izgubila sen, ni slišala najine rahle hoje. Tistega večera sva s Caprilejem zvedela, da je nacifašiste v severni Afriki doletel težak poraz.

Najtežje preizkušnje so Tolvežani preživeli, ko so začeli zavezniki bombardirati objekte na strateški cesti Potenza - Bari. Na tej cesti leži v osrčju Lukanije tudi vas Tolve. Pod vasjo teče skozi sotesko hudournik Fiumara in čezenj pe-lje velik železobetonski most. Če bi ga zavezniki takrat razrušili, bi za nekaj časa popolnoma zavrl premikanje nemških motoriziranih enot na tej važni cesti. Tolvežani so preživeli skoraj leto dni v težki psihozi, da jih bodo Anglo-Američani zasuli z bombami. V vasi ni bilo nobene organizacije za alarmiranje ljudi v primeru prihoda avionov. Ko so začele ponoči grmeti bombe, je vse drvelo iz hiš. Izgledalo je, kakor da se je začel vesoljni potop. Bežati skoraj ni bilo kam, ker leži vas kot nekaj otoček v kolenu strateške ceste. Tolvežani so bili začetka prepričani, da nameravajo z bombnimi napadi razrušiti vas in držali ob napadu ravno v sotesko, ki je bila dejanski cilj bombnih napadov. K sreči so bombe padale predvsem po bližnjih gričih.

Prvo bombardiranje je bilo popolnoma nepričakovano. Ljudje se dolgo niso zavedli, za kaj gre. Bilo je okrog enajste zvečer. Bežati so začeli na vse strani. Nastalo je tekanje in divjanje po gmajnah, ki bi ga bilo težko opisati. Starši so v mnogih primerih zgubili otroke. S Caprilejem sva ugotovila, da ni bilo ob tem napadu nobenega sledu o karabinjerjih. Konfiniranci in interniranci so bili ljudje, ki so ob takih prilikah Tolvežanom največ pomagali z nasveti.

Ena od bomb, ki je tehtala več ton, je padla takrat tik pod vasio, vendar ni eksplodirala. Iz opoke je štrlela kot kaka pošast. Od organov oblasti se ni nihče potrudil da bi jo odstranil. Domačini so živeli v stalnem strahu, da lahko vsak hip eksplodira.

Od začetka 1943 pa vse do vojaškega zloma Italije so predstavljali za konfinirance in internirance nemške kolone, ki so se pogostoma pomikale skozi Tolve, največjo nevarnost. Bilo je nešteto primerov, da so se Nemci ustavili v vasi, iskali živež, prenočišča itd. Edini domačin, ki je znal kakih trideset nemških besed, je bil občinski sekretar. Adam je pripovedoval, da se jih je naučil, ko je bil pri vojaki nekje v severni Italiji. Sprejemal je Nemce, ki so v vasi zahtevali pomoči, ponavadi pa ni znal odgovarjati na njihova vprašanja. V takih primerih je poklical interniranega inženirja Roseja, ki je bil angleški državljani in dobro poznal nemški jezik. V začetku je šlo vse gladko, toda Nemci so postajali vedno bolj nezaupni in agresivni in tolmač se je zaradi tega izpostavljati veliki nevarnosti. Nemci niso nikdar spraševali, kdo je ta inž. Rose, toda nekega dne se je pripetilo, da je ta angleški državljani odhajal skupaj z Nemci z občine. Nemci so bili zelo nejevoljni, ker niso našli opremljenih sob za oficirje. Prepričani so bili, da jih Tolvežani sabotirajo. Eden od Nemcev je zakričal: »Aber, wer ist dieser Mensch?« se obrnil k Roseju in zahteval dokumente. Rose je pobledele. Konfiniranci in tudi interniranci sploh niso imeli osebnih izkaznic, temveč le listič, na katerem je bilo napisano, kje so doma in zakaj so jih konfinirali ali internirali. Rose je pomolil svoj listič, ki mu ga je Nemec dobesedno iztrgal iz rok in dolgo buljil vanj. Končno je le razbral, da je Rose angleški državljani. Takole ga je nahrulil: »Ti si torej saboter! Prekleti Anglež, le čakaj, zdaj ti bomo že pokazali!« Roseja so peljali pod neki zid z namenom, da ga ustrele, vendar so se med sabo o tem prepirali. Rose je pozneje trdil, da je bilo med njimi tudi nekaj Avstrijcev. Prav takrat se je vrnila iz polja večja kolona toolvežanskih kmetov na konjih in se na stezi ob zidu ustavila, ker je bila pot zaprta. Večina je imela na ramah lovske puške (med njimi so bili redki, ki so imeli dovoljenje za nošenje orožja!). Nemci so se ustrašili in Roseja enostavno izpustili, krenili k svojim osebnim avtomobilom in zapustili vas. Bilo je še nekaj podobnih primerov in zaradi tega je vsak konfiniranec ali interniranec pazil, da ne bi prišel v stik z Nemci.

Ob koncu maja smo opazili pri nemških vojaki veliko zmešnjavo. Pripetilo se je, da so istega dne prišli po večkrat v vas isti nemški kamioni. Videti je bilo, da ne najdejo prave poti, da iščejo nekoga ali pa na neorganiziran način bežijo pred zavezniki. To je bil ugoden čas za akcije proti njim, ki so v Tolvah in nasprotno v Lukaniji rodile tudi nekaj dobrih sadov.

V prvih poletnih dneh se je pojavila v Tolvah angleška vojaška patrolja. Ti vojaki so bili iz Kanade. Imeli so džipe in na njih pritrjene težke strojnice. Stiskali so za vsakim gričem, da bi ugotovili, če niso morda Nemci postavili zasedo. Prvo in najtrdnjšo oporo so našli predvsem v konfinirancih in internirancih. Po manjših praskah z Nemci so se pokazale na glavni cesti dolge kolone angleških tankov. Življenje v Tolvah se je bliskovito spreminjalo. Prava nesreča za ta čas je bila v tem, da se je pojavila epidemija malarije. Oboleli so skoraj vsi konfiniranci in interniranci. Do tega je prišlo predvsem zaradi avionskih napadov, ko so se morali skupaj z ostalimi ljudmi spuščati iz vasi v globel. Tolvežani so trdili, da v vasi sploh ni malaričnih komarjev, temveč le

v globelih. Verjetno so imeli prav. Hudo v zvezi s to boleznijo je bilo to, da so zmanjkala zdravila.

Prihod zavezniške vojske je vse konfinirance in internirance močno razočaral. Pričakovali so, da jim bodo zavezniki pomagali. Zgodilo pa se je ravno nasprotno. Vse te ljudi so začeli jemati za komuniste.

Nekega dne sva s Caprilejem sklenila, da pojdeva v Potenzo, da bi se povezala z ostalimi konfiniranci in zvedela, kaj bi bilo najbolj pametno ukreniti. Prehodila sva 35 km dolgo pot. V predmestju se nama je nudil strašen prizor. Velikanske stanovanjske zgradbe so bile ena sama razvalina. Na njih je bilo več sto delavcev, ki so odkopavali mrtve. Zvedela sva, da so Angleži bombardirali Potenzo, ki so jo bili že osvobodili in torej takrat, ko so bili Nemci že daleč proti severu. Govorilo se je tudi, da je prišlo v tej zvezi do velike pomote.

Ko sva opazovala žalostni prizor, so iznenada zatulile sirene. Na nebu se je pokazalo krdelo nemških avionov. Reka ljudi, pomešana z zavezniškimi vojaki, je drla v neki tunel. Tudi midva sva se vključila v to množico. Slišati je bilo nekaj votlih detonacij. Nemci so prišli bombardirat objekte na železnici. V tunelu se je zatem pojavila vojaška patrulja, ki je začela legitimirati vse sumljive. Ustavila se je tudi pri meni. Takoj sem opazil, da je eden od vojakov (Kanadčani) močno vinjen. Zahteval je dokumente. Pokazal sem mu listič in dodal, da sem Jugoslovan in bivši konfiniranec. Odgovoril mi je v gladko tekoči ruščini: »Saj sto za Dražo Mihajloviča, ali ne?« Takoj sem mu odvrnil: »Zanj pa ne, saj se ne bori za svobodo jugoslovanskih narodov, sem za Tita, ki se resnično bori za njihovo osvoboditev!« Bilo je, kot da ga je vpičil sršen. Zagrabil je za revolver, da bi streljal. Caprile, ki je budno pazil, ga je prestregel. Prišlo je do ruvanja, v katero se je vmešalo več ljudi. S Caprilejem sva se spretno izmuznila.

Po alarmu sem srečal v mestu nekaj Slovencev, ki so bili v battaglione speciale. O Jugoslaviji niso vedeli skoraj nič. Zatem sem naletel na dva vojaka z rdečo zvezdo. Po govorici sem ugotovil, da sta Hrvata ali Srba. Takoj sem ju nagovoril in vprašal, kaj vesta o NOB v Jugoslaviji. Odgovorila sta, da pripadata neki misiji in povedala, da so se začeli bivši jugoslovanski interniranci zbirati v Bariju, me vabila, naj pridem tjakaj in pripeljem s seboj čim več Jugoslovanov. Vse, kar sem zvedel, je bilo zame veliko odkritje. V Tolve sem se vrnil z namenom, da ostanem v tem kraju kvečjemu še kak dan.

V tistih dneh so se anglo-ameriške vojaške enote pogostoma ustavljale v Tolvah. Ko so prišli vojaki v vas, so najprej spraševali po jajcih in nudili v zameno cigarete, ki v vasi že davno niso bile več v prodaji. Polagoma se je razvila med vojaki in civilisti široka zamenjava. Tolvežani, ki so bili dotlej navajeni le na leseno ali glinasto posodo, so kar noreli za praznimi konzervami in bencinskimi kantami, ki so se jim zdele primerne za spravljanje olja. Predmet zamenjave je postala tudi sol, ki so jo Tolvežani že več časa močno pogrešali.

Izkoristil sem več priložnosti, da sem se pogovarjal z ameriškimi vojaki. Med njimi sem naletel tudi na dva Slovenca, sinova naših emigrantov, ki so se pred mnogimi leti naselili v ZDA.

Sklenil sem, da odrinem v Bari. Caprile se je odločil za nasprotno smer. Slovo od Tolvežanov ni bilo lahko, saj sem se bil med njimi kar precej udomačil.

Iskal sem prevozno sredstvo. V tistem času zavezniki niso radi sprejemali civilistov na svoja vozila. Da bi to dosegel, je bila potrebna precejšnja spretnost. Na glavnem trgu v vasi, ki ga je sekala strateška cesta, je stal angleški vojak in dajal znake vozilom. Z njim sem se spustil v razgovor, da bi mi preskrbel vozilo. Za to sem ga moral seveda najprej pridobiti. Stopil sem k njemu in mu dejal:

»Sem Jugoslovan, bivši konfiniranec...«

»Tako, tako?«

»Vi ste Anglež, ali ne?«

»Da, da!«

»Mi Jugoslovani smo vaši zavezniki!«

»Seveda, morda!«

»Mi imamo armado, ki jo vodi Tito!«

»Kdo je to? Nikdar nisem slišal tega imena!«

»Kdo pa je vaš poglavar?«

»Ne morem se spomniti, vem le za kralja! Toda, čakajte, vi ste rekli, da ste Jugoslovan? To me prav veseli, saj prebiva vaš kralj pri nas v Angliji!«

Razgovor je bil še kar poučen. Moral sem biti previden, sicer ne bi prišel tako hitro do vozila. Šlo je vse v redu. Po 150 km vožnje na angleškem kamionu sem srečno prispel v Bari. Nikdar si nisem mislil, da se bom po enem letu partizanščine v Bosni za en dan še poslednjič vrnil v Tolve in razkril Tolvežanom mnoge posebnosti naše narodnoosvobodilne borbe. Od tu se nisem vrnil v Bosno, marveč odšel v svojo ožjo domovino Slovenijo.

MARIJAN BRECELJ

Melanholija v vlaku

*Kapljice po steklu polze
in govore,
da te ni.*

*Vse te dni
koprni
mi zaman in zaman srce...*

*Vlak skozi temo drvi,
v njem ljudje
govore... —*

*Tebe, ki iščem te sredi noči,
tebe ni,
ni...*

Moja teta Mica me je kot otroka redno peljala vsako nedeljo v cerkev Sv. Antona Novega v Trstu k slovenskim večernicam. Stevilni slovenski verniki in še bolj številne slovenske vernice so spremljale cerkveni obred z množičnim petjem ob spremljevanju orgel. Na koncu se je vedno dvignila pesem:

Marija, k tebi uboge reve
mi zapuščeni vpijemo;
objokani otroci Eve
v dolini solz vzdihujemo.

Ne vem, če se še vršijo slovenske večernice v cerkvi Sv. Antona Novega in če se še poje ta pesem. Moja dobra teta Mica že davno ni več med živimi in zato me ni več kdo peljati k večernicam. Vendar pa bo prav, da to pesem zabeležim kot dokument in spomin iz življenja tržaških Slovencev.

Ta pesem je napravila na mene otroka globok vtis. Predstavljal sem si, da je neke velika dolina, polna revščine, celó »uboge« revščine, objokanosti in vzdihovanja; kmalu se je pridružila še misel, da je ta dolina tudi polna otrok pramatere Eve, bratov in sester pridnega Abela in hudobnega Kaina.

Zato sem nekoč vprašal teto Mico:

--- Teta! Kje pa je tista solzna dolina z objokanimi otroci?

-- Dragec moj, ta solzna dolina je naša zemlja, na kateri trpimo in čakamo na odrešenje.

Ta tetina razlaga in pozneje nekateri nerodni slovenski mladinski pisci so mi popolnoma zmešali pojme: Dolgo sem bil prepričan, da naša ljuba stara zemlja ne pozna drugo kot sam jok in stok in obup. »Solzna dolina« pač.

S časom pa sem se zbrlital in spoznal, da na tej naši lepi zemlji niso samo solze žalosti in zapuščenosti, ampak tudi drugačne solze. Z leti se jih je nabralo »vseh sort«. Solze jeze in iht; solze ginjenosti in sočutja; solze od premočne burje ali hudega mraza; solze če imaš nahod ali če te boli zob; solze če te žuli čevlji; solze če režeš čebulo; solze od dima v kmečki kuhinji; pozneje so prišle hollywoodske solze iz vazeline; solze ljubezni (saj poznate ono: »Solzne so b'le najne oči, vse to ljubezen st'la«); solze navdušenja; lažnive solze pri pogrebi; solze če se udariš po padcu, ko zabijaš žebelj; solze če se briješ s skrhamo britvijo; solze če si ženskega spola in kot 18-letna nadebudna deklica bereš v podstrešju roman »Grofica beračica« v 396 nada-

ljevanjih in s tremi predgovori; solze debelega bogatina, ko piše davčno napoved in »joče mizerijo...«

Prijetno presenečeno in zadovoljno je bilo moje slovensko srce, ko sem v poznejši dobi doznal in doživel, da tam doli v okolici večnega Rima celò rastejo in uspevajo posebno imenitne solze z latinskim imenom »Lacrimae Christi«.

Prav v najnovejšem času smo imeli v Trstu tudi občinske uradne solze župana Bartolija. Seveda čistokrvne solze: Lacrime di puro sangue!

Predvsem pa sem že davno — stokrat in stokrat — ugotovil, da so na svetu tudi solze smeha in veselja. Posledica tega je, čeprav aforizmi niso moja specialiteta, da sem postavil krilatico: Kdor se vsaj enkrat ni do solz nasmejal, ta ni živel...

Solz torej ne manjka na tem našem svetu in zato je že pravilno, da govorimo o »solzni dolini«. Seveda ne po ozkosrčnem receptu moje tete Mice in nekaterih zarukanih slovenskih literatov (večni mir želim vsem, njim in teti Mici!), ampak v pravem, širokem smislu, namreč, da nam življenje nudi zelo bogato in pestro zbirko solz vseh vrst in kategorij.

Od nekdanj, pri vseh narodih in v vseh deželah, se pisci trudijo in tuhtajo, kako bi umetno ustvarili in skovali najbolj zapletene dogodke in situacije, da čitatelja spravijo v ugodno razpoloženje in mu po možnosti izvabijo solzo smeha. Čast jim bodi! Njihov trud je hvalevreden, dobrotniki človeštva so. Tudi jaz, ki imam dobro srce, sem večkrat poskusil in še poskušam, da jim sledim in jih posnemam.

Toda oni dan sem si modro dejal: Ali ni morda res, da si vsaka ženska želi naravno svitlo, čeprav ima umetne svile na pretek? Ali ne išče vsak veren pavec naravno vino in odklanja umetno? Ali se dà primerjati umetni razgled, recimo s stolpa sv. Marka v Benetkah, z razgledom, ki nam ga nudi naš ponosni Nanos ali mogočna gora Učka? Ali ni kaka resnična zgodba, ki jo čitaš v kroniki dnevnega časopisja, bolj dramatična, pretresljiva, junška, zamotana, kunštna ali bolj smešna kot vse umetne zgodbe v knjigah? Kateri umetni junak iz svetovnega slovstva se, na primer, lahko pome-ri z berlinskim čevljarjem Voigtom, slavnim »köpeniškim kapitanom?« Več kot petdeset let je stara njegova zgodba, a še danes se ji svet smeje in se ji bo smejal, dokler bodo Nemci — Nemci!

Moj sklep je storjen: Napisal bom nekoliko kronike iz solzne doline; toda pri tem se bom obrnil v tisti kot te doline, kjer se pretakajo samo vesele solze. Kar v živo naravno življenje, v svoje spomine bom posegel, brez časovnega reda, lepò tjavdan, da ne zaidem v kako dolgočasno memoarsko kobacanje.

Na svoji poti po »solzni dolini« sem si neštetokrat brisal solze smeha; in srečen bom, če pripravim čitatelja do tega, da tudi on potegne rutico iz žepa. Vsaj enkrat, vsaj za eno pičlo sekundo...

Zob za zob

Bilo je nekoč novembra meseca v stari Jugoslaviji. Na apelacijskem sodišču v Ljubljani sem imel, skoraj ves dopoldan, važno in zanimivo razpravo, ki je zame ugodno končala. Sam s seboj zadovoljen ter prijetno razigran sem opoldne stopal po Miklošičevi cesti proti Tromostovju. Na vogalu pred Frančiškansko cerkvijo sem se ustavil in začel razmišljati, kam bi še na zasluženno kosilo.

Na razpolago mi je bila cela rajda gostišč: V neposredni bližini Union, Beli vol, Slon, Sokol, Kolovrat; nekoliko bolj oddaljeno: Sestica, Figovec, Slamič, Kajfež, Činkole. In tako dalje. Kdo bi naštel vse ljubljanske razpečevalnice dobrega, pristnega, stoodstotno slovenskega počutja!

Ko tako ugibam, kam bi usmeril svoj korak, se začne pomikati proti meni, od Prešernovega spomenika sem, moška postava v ponošeni obleki, pošvedranih čevlji, s kapo po strani. Zaupno režeč se in s pohlevnim izrazom v očeh stegne roko in reče:

— Gospod, en dinarček prosim.

Ni bil berač. Vinsko »zagoreli« nos, pobratimsko drzni, rekel bi skoraj »ljudsko-prosvetni« nasmeh in sploh vsa pojava so očitali pravo domorodno »ljubljansko srajco«. En dinar ni problem, več možakar ni želel. Toda ni mi se dalo odpenjati površnika in preveč dobro in razposajeno sem bil razpoložen, da si ga ne bi privoščil. S kavalcerem desne roke sem pokazal na aktovko, ki sem jo držal v levici, in rekel z izrazom presenečenega začudenja:

— Vi ste pa res posrečen patron. Prav mene ste se izbrali. Ali ste slepi? Ali ne vidite, da nosim torbo? Ali ne razumete, da tudi jaz fehtarim?

»Panal« sem ga. Razprl je oči in zazijal. Vidno v zadregi se je namrdnil in kratko dejal:

— Oprostite!

Obrnil se je in počasi odkreval navzdol proti prešernovemu spomeniku. Široko sem se razprsil. Potegavščina pa taka, da bom lahko o njej pripovedoval. Kolosalen dan, danes! Same zmage. Zjutraj na sodnji in zdaj s tem ljubljanskim vinskim bratcem.

Z zadoščenjem sem gledal za njim. Imel sem vtis, da maje z glavo. Kaj pa je to? Na pol poti na mah obstane in se odločno vrne s pospešenim korakom. Njegov prej dvomeči nasmeh je bil zdaj nekam domače širok, ko je zvito vdano zategnil:

— Oprostite, gospod — kolega! Saj bi vam rad dal kak dinarček, pa verujte mi: Res ga nimam.

Vrglo me je nazaj in prasnul sem v smeh. Temperament mi je narekoval, da sem takoj odpel površnik in stisnil prebrisancu dva kovača v roko:

— Tu imaš. Popij ga literček na svoje in moje zdravje!

Pokroviteljsko je dvakrat pokimal, vzel denar in suho dejal:

— Hvala, dragi kolega!

„Krasna solza“

Gregorčič je v naši »solzni dolini« odkril literarno solzo, »krasno solzo« — Sočo. Soči je bilo usojeno, da je — sama solza — odnesla v morje tudi reko človeških solz. Bridke so bile te solze, a vmes je kapnila tudi kaka vesela. Moj program je, da poročam o teh poslednjih.

Leta 1915 me je zakonita vojaška obveznost zanesla v Soško dolino, k 22. dalmatinskemu pešpolku, najprej na znano koto 383 pri Piaveh in potem v »krvavo« Zagoro pod Kukom. Bojev ne bom opisoval; povem samo to, da so bile pri Zagori v oktobru in novembru hude borbe, v katerih so imeli največ izgub naši Dalmatinci (dva bataljona 22. polka) in Dunajčani (en bataljon 4. polka, imenovanega Deutschmeister).

Ko so hude borbe ponehale, smo pri Dalmatincih takoj dobili rezerve in dopolnili zredčene vrste, tako da nam je še preostajalo vojakov. Deutschmeisterji pa so imeli

premalo dotoka. Divizijsko poveljstvo je zaradi tega odredilo, da se prevede kakih 100 Dalmatincev k Deutschmeisterjem.

Tedaj je nastalo šaljivo vprašanje: »Koliko vrst Deutschmeisterjev imamo?« Odgovor: »Tri. Prvi je Deutschmoaster — dunajski Nemec; drugi: Dajčmistrž — dunajski Čeh; in tretji: Tajčmajstor — Dalmatinec.«

Naši Dalmatinci so se pri Deutschmeisterjih dobro počutili, ker dunajski »Edelknaben« niso bili hudi jedci in je bilo hrane na pretek. Obilna hrana pa je pri Dalmatincu, in menda še pri marsikom, glavni predpogoj za dobro voljo.

Vojna je veselo divjala naprej in spomladi leta 1916 je bil najavljen obisk dunajskega župana dr. Weisskirchnerja, ki je hotel na sami fronti pozdraviti svoje hrabre Dunajčane in prisostvovati razdelitvi odlikovanj.

Pod Sv. Goro pri vasi Grgar je bil postrojen dunajski bataljon, ko se je bližal župan na čelu velikega spremstva častnikov. Po kratkem nagovoru je dr. Weisskirchner stopil naprej in kar po domače vprašal najbližjega vojaka:

»Povej, Fritz, kaj naj naročim zate na Dunaju?«

»Pozdravite mi Steffla!« (turen cerkve sv. Štefana, ki je simbol in znamenje Dunaja).

»In zate, Sepp, kaj naj naročim?«

»Pozdravite mi natararico Mitzi pri »Zlatem grozdu« v petem okraju!«

Tako je šlo naprej ob postrojeni vrsti; župan je veselo vpraševal in vojaki so mu ravno tako veselo odgovarjali.

Zdajci opazi dr. Weisskirchner tam v drugi vrsti koščenega dolgina, ki je stegoval vrat in ga milo gledal. Obrne se k njemu in ga veselo nagovori, seveda v nemščini:

»Povej, Surl, komu pa naj zate sporočim pozdrave na Dunaju?«

Dolgin se vzravna, okorno salutira in izusti klasični hrvaški stavek:

»Molim vas, ja sam tajčmajstor iz Knina!«

Župan je debelo pogledal in se vprašaje ozrl. Na potrebno pojasnilo pa je moral počakati, da je ponehal smeh, ki se je razlegal preko Sv. Gore tja dol do Soče.

Še ob „krasni solzi“

Smo še vedno ob Soči leta 1915. Oberlajtnant (nadporočnik) Karl Huber je zapuščal oficirsko menzo, ki je bila v šolskem poslopju v Britofu za Sv. Goro, ko zapazi infanterista, ki je zapiral za seboj vrata stranišča. Ustavi ga:

»Kdo ste vi?«

»Infanterist Josef Stimpfl, 7. četa.«

»Torej iz moje čete. Se to povrh! Ali ne veste, da ima moštvo svoje latrine in da je to oficirsko stranišče?«

»Vem, gospod oberlajtnant. Oprostite, v civilu sem uradnik in navajen na civilno stranišče. Ne morem na latrino.«

»Paperlapap! Tu smo v vojni, na fronti. Civilne razvade je treba tukaj odložiti. Prvič in zadnjič! Da vas ne vidim več! Zapomnite si to!«

Pri tem je nadporočnik Huber vzel beležnico in si stvar zapisal.

Infanterist Josef Stimpfl je bil mlad fant in si tega srečanja ni vzel preveč k srcu. »Bom pač prihodnjič bolj pazil,« je dejal sam pri sebi.

Nesreča ne počiva. Še preden je minil teden, je oberlajtnant Karl Huber spet zasačil infanterista Josefa Stimpfla, ko je ravno zapuščal oficirsko stranišče.

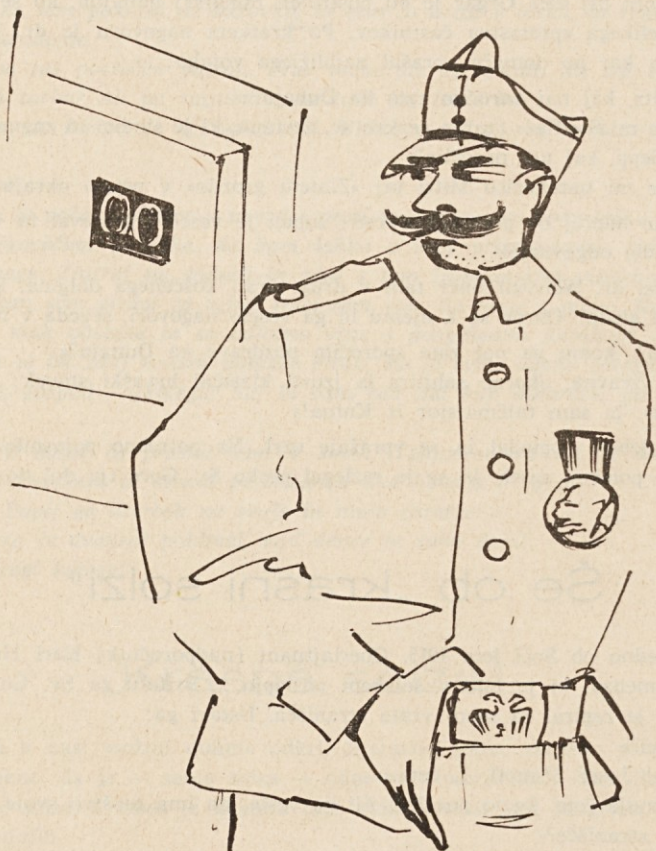
»Zum Teufel! Spet vi! Ali vam nisem rekel, da imate latrino in da civilnih mehkužnosti tu ne trpim?«

»Oprostite, gospod oberlajtnant.«

»Nič: oprostite! To se mora nehati. Tega ne dovolim. Red mora biti. Premislil si bom, kaj naj z vami storim. Zdaj pojdite! Abtreten!«

Oberlajtnant Karl Huber je spet vzel beležnico in zapisal opazko.

Josef Stimpfel je ostal ravnodušen. »Kaj pa mi more?« si je dejal, »več kakor na fronto me ne more poslati.«

Vendar pa je bil zdaj bolj previden. Nekaj tednov je šlo vse gladko, nemoteno je zahajal na oficirsko stranišče. Toda nekega dne, ob uri, ko bi si bil to najmanj pričakoval, ga zopet zaloti oberlajtnant Huber.

»Zdaj pa je mera polna! Vi trdovratna stara kost! Vam že pokažem! Jutri greste na bataljonski raport. Marš!«

Oberlajtnant Karl Huber je spet beležil; tretji križec pri Stimpflovem imenu.

Infanterist Josef Stimpfl je bil zdaj vendar v skrbeh. Nerodno bo, čeprav ne bo hudega. Dobil bo pač kako neprijetno delo ali kaj podobnega. In najbrž se bo treba zdaj prijazniti z latrino...

Infanterist Josef Stimpfl pa je imel srečo. Še isti večer je bila njegova četa s poveljnikom oberlajtnantom Karlom Huberjem vred alarmirana. Tam ob Soči se je fronta utrjala, potreben je bil takojšnji protinapad. Juriš je uspel, toda poveljnik čete, nadporočnik Karl Huber, je obležal na bojišču.

Infanterista Josefa Stimpfla nihče ni klical na raport. Nasprotno: Zdaj je lahko mirno hodil na oficirsko stranišče.

Na poveljstvu bataljona so pregledali zapiske, ki so jih našli pri padlem nadporočniku Karlu Huberju. Poklicali so infanterista Josefa Stimpfla:

»Od kdaj ste tu na fronti?«

»Od začetka. Pet mesecev.«

»Kaj ste delali?«

Josef Stimpfl se je nekoliko zdrznil. V zadregi je odgovoril:

»Nič posebnega. Kadar se je marširalo, sem marširal; kadar se je streljalo, sem streljal; kadar se je jurišalo, sem jurišal.«

»Dobro. Lahko greste.«

Infanterist Josef Stimpfl se je oddahnil. Bal se je bil, da le ni kaj prišlo na dan zaradi tistega nesrečnega stranišča.

Cez pet mesecev je bil infanterist Josef Stimpfl zopet poklican v bataljonsko pisarno. Sprejel ga je poveljnik osebno:

»Infanterist Josef Stimpfl, javljam vam, da ste na podlagi zapiskov padlega oberlajtnanta Karla Huberja odlikovani z veliko srebrno kolajno za hrabrost pred sovražnikom.«

Tenor

S tenoristi je križ. Nočem jih žaliti, ampak izkustvo me uči: Čim lepši glas ima tenorist, tem težje z njim. Na ta ali oni način.

V naši veseli družbi smo imeli tenorista Franceljna, ki nam je bil nad vse dragocen. Pel je kot slavček, drugače je bil tenorist v gornjem smislu besede. Pa vseeno smo ga imeli radi; kajti kadar nismo peli, nam je nudil imenitno tarčo za razne opazke, ki so v veseli družbi neizogibne.

Nekoč smo se odpravili, da gremo skupno čestitat ljubi in spoštovani znaniki, materi našega tovariša, ki je praznovala sedemdesetletnico svojega rojstva.

Tja grede sem tenorista Franceljna prijel pod pazduho:

Poslušaj, Francelj! Prosim te, bodi previden. Stara gospa je zelo občutljiva, če 10 kdo spomne na njena leta in na sive lase. Pazi, da ne rečeš kaj neprimerne.

— Ne boj se! Molčal bom kot grob. Naj govorijo drugi, jaz bom samo pel, če bo treba. Bodi brez skrbi, niti besedice ne zinem. —

Sprejeti smo bili zelo ljubeznivo. Ob splošni razigranosti je eden izmed tovarišev posvetil častiti slavljenki prisrčen nagovor in ji želel še mnogo zdravih let. Vsi smo vstali, dvignili kozarce in močno je zadonela naša skromna, a vedno primerna in prisrčna:

Kol'kor kapljic, tol'ko let
bog ji daj na svet živet!
Živio, oj živio...

Dobri Francelj, ki je bil ves čas res pridno molčal, je zdaj prišel do veljave. Njegov srebrni tenorček je naravnost blestel nad drugimi glasovi.

Pesem je Franceljna zanesla. Ni mu bila dovolj ena kitica, kakor je to pri takih prilikah navada. Ob splošnem živahnem trkanju s kozarci se je navdušeno razprsil, visoko dvignil kozarec in užingal znano drugo kitico, kar solo:

Mladi punc prstan zlat,
stari babi — štrik za vrat...

Ce bi bila tedaj namesto Franceljnovе pesmi strela udarila v hišo, bi bilo manj groze...

Minaret

Naša družina je rada vesela. Marsičesa nam je v teku desetletij manjkalo, smeha pa nikoli. Tako se na primer kar na lepem zasmejemo, če pri prebiranju ilustriranih časopisov naletimo na sliko iz Orienta z minareti. Tujemu opazovalcu bi se utegnil ta naš nenadni smeh zdeti neumesten ali še kaj hujšega. Toda tako mnenje bi bilo krivično. Kajti »minaret« je v naši družini veder spomin in veselo geslo. Zgodilo se je tako-le:

V desetletju od 1931 do 1941 smo živeli v Celju. Ker je Celje zemljepisno središče Slovenije, so tam imeli Korošci vsako leto glavni občni zbor svojih organizacij. Teh zborov sem se jaz udeleževal redno vsako leto kot zastopnik v Celju živečih Primorcev in pa kot prijatelj veselih, simpatičnih Korošcev.

Tako smo tudi neke poletne nedelje leta 1936 dopoldne končali zborovanje in se domenili, da se odpeljemo popoldne na Vransko na obisk k župniku Šmercu, koroškemu rojaku in prijetnemu veseljaku.

Doma pri kosilu sem povabil ženo in sina Branka, da gresta z menoj. Zena je takoj sprejela, sin pa je odklonil. Bil je tedaj v letih, ko so ga nedeljske poletne športne tekme bolj zanimalo kakor obiski pri podeželskih župnikih.

Obisk na Vranskem se je imenitno obnesel. Sprejem nad vse gostoljuben, a veselja in smeha na koše. Med drugim je šaljivi župnik »dal od sebe« tudi naslednjo:

»V ljudski šoli predava učiteljica učencem o Bosni in posebej opisuje življenje tamkajšnjih muslimanov in njihovo vero. Da se prepriča, če so ji učenci sledili, postavi na koncu vprašanje:

»Da vidimo? Kdo mi zna povedati stavek, v katerem bo omenjena beseda ‚minaret‘?»

Takoj se oglasi Tonček:

»Minaret je turen pri turških cerkvah.«

»Dobro. Še kdo?«

Nato Franček:

»Minaret nima zvonov.

Še nekaj stavkov je sledilo, nato nastane kratka pavza. Učiteljica izpodbuja:

»Naprej! Še kdo?«

Tedaj se počasni Janezek v zadnji klopi odloči in dvigne roko. Učiteljica ga prijazno povabi:

»No, Janezek, še ti povej!«

»Mi na ret sedimo...«

Naslednji dan doma pri nas ob kosilu. Žena, ki je zelo hvaležna poslušalka a slaba pripovedovalka, povzame besedo in reče:

»Lahko ti je žal, Branko, da nisi bil včeraj z nami na Vranskem. Zelo lepo je bilo. Tako vesele družbe že davno nisem doživela. Župnik Šmerc je izredno zabaven, pripovedoval nam je take, da smo hoteli popokati od smeha. Poslušaj na primer to-le:«

»Učiteljica pripoveduje o Bosni in se hoče prepričati, če so jo učenci razumeli: Kdo mi zna povedati stavek z besedo »minaret«?

Najprej pove Tonček:

„Minaret je turen pri turških cerkvah.”

Potem Franček:

„Minaret nima zvonov.”

Na koncu — hahaha! — se oglasi Janezek in reče: ... hahaha! — kako je že rekel — hahaha! — čakaj, že vem:

„Mi sedimo na minaretu.”

Vprašam: Ali je čudno, da se pri nas doma smejemo, ko vidimo kako sliko z minaretom?

Majolka

Na senčnatem vrtu prijetne gostilne se nas je leta 1937 zbrala vesela družba. Prava jugoslovanska družba: poleg številnih Slovencev je bilo med nami nekaj Hrvatov in pa Srbin major Petrovič s svojo ženo, simpatično Ljubico. Pesem se je vrstila in končno je prišla na red tudi naša »Majolka«. Po uvodni kitici:

Pozdravljena, majolka,
ti biser naš'ga folka!

je sledila:

Brez takse in brez kolka
nam vince da majolka.

nato:

Vseh fajhtnosti si kriva,
majolka ljubezniva,

ter vsa znana veriga drugih kitic do končne:

Ah, dokler v grob ne kanem,
majolka zvest ostanem ...

Tedaj je majorjeva žena Ljubica Petrovič živahno vstala, tlesnila z rokama in veselo vzkliknila:

»Ama! Što ste zlatni, vi Slovenci! Kako divno ste me počastili! Hvala vam srdačno! Konobaru, donesite dve litre vina na moj račun!«

Dobra Ljubica je bila zamenjala »majolko« za »majorko« ...

Vsa čast policiji

Povedal bom še drugo ljubljansko zgodbo:

Martin Popivoda, trgovski zastopnik v Zagrebu, se je odpravljal na silvestrovanje. Žena Milena mu je izjavila, da bo ostala doma, ker se ne počuti dobro. Martinu Popivodi je bilo to prav. Če hočemo biti iskreni: še bolj prav.

Dobra žena Milena je poznala svojega Martina in je vedela, da rad postavlja na laž svoj priimek Popivoda. Zato je rekla:

»Samo to te prosim, Martine, ne pridi prepozno!«

»Bodi brez skrbi, draga! Ob eni uri po polnoči bom doma.«

»Ni treba, da se žuriš, Martine. Ostani do dveh! Tedaj pa pridi za gotovo!«

»Dobro, ljubica.«

Odbilo je dve po polnoči in Martina ni bilo domov. No, ravno na minuto se ne sme gledati, Milena je čakala. Ob dveh in pol: Nič. Začela se je vznemirjati.

Tri po polnoči: Še vedno nič. Milena je postala nestrpna. Ni dvoma: Spet ga je zapeljalo. Vedno isti stari Martin, ki ob vsaki priliki dokazuje, da mu je ironija usode naklonila lažni priimek »Popivoda« namesto pravega: Popivino.

Ni imela več obstanka. Stekla je k telefonu in poklicala policijo:

»Prosim vas lepo: Mož mi je obljubil, da bo že ob dveh doma, pa ga še ni. Vem, da je navajen držati besedo, ampak vem tudi, da rad zvrne kak kozarec čez mero. Gotovo je kje obležal. Prosim vas: Poiščite ga! Je srednje postave, črnolas, star štirideset let, ima temno obleko, belo srajco, črne čevlje, siv plašč in črn klobuk, če ga ni izgubil. Prosim, privedite ga domov.«

»Na katero zabavo pa je šel?«

»Ne vem. Morate ga iskati po vsem Zagrebu.«

Policija je energično ukrenila potrebno. Vse krajevne postaje, vsi komisariati so bili takoj primerno obveščeni.

Že po desetih minutah je pri Mileni pozvonilo. Dva redarja sta privlekla moža srednjih let, srednje postave, črnih las, v temni obleki, beli srajci, črnih čevljev in sivem plašču, brez klobuka. Vse se je ujemalo, toda mož je bil — neznan tujec. Ni se mogel držati na nogah in ker sta redarja naglo odšla, ga je Milena morala pustiti na hodniku na tleh.

Ni še dobro opravila tega posla, ko zopet pozvoni. Zopet dva redarja z možem črnih las, srednjih let, srednje postave, v temni obleki, beli srajci, črnih čevljev, v sivem plašču in s črnim klobukom. Zopet — tuj človek. Milena ga je položila na hodnik zraven prejšnjega.

Čez deset minut ponovno zvonjenje. Zopet dva redarja z možem srednjih let, srednje postave, črnih las, v sivi suknji itd. Milena se niti ni več čudila: Bil je zopet tujec...

Tako je šlo naprej do pete ure. Približno vsakih deset minut je policija prispela z možakom črnih las, srednjih let, srednje postave, v sivem plašču itd., s klobukom ali brez klobuka. Na hodniku v Mileninem stanovanju je bila že cela kopa faliranih ponočnjakov. Vsi srednjih let, srednje postave, v sivem plašču in tako dalje in vsi tujci. Zatrepana je Milena klicala policijo, da jo poprosi, naj vendar ustavi to bogato dobavo. Tedaj zaškripa v vratih ključ in prikaže se Martin, vesel, nasmejan, brez klobuka, zato pa s steklenico v roki:

»Zdravo, Milena! Evo me!«

Začudeno pogleda na kopo padlih junakov in vpraša:

»Pa šta je ovo?«

»To je tvoja točnost, dragi Martin...«

Konec. Nadaljni potek zgodbe si lahko vsak sam predstavlja. — Vidim pa čitateljeve začudene oči, ki vprašujejo:

»Kaj pa ima s to zgodbo opraviti Ljubljana? Stvar se je vendar odigrala v Zagrebu!

Malo potrpljenja, prosim. Moram dodati še naslednje:

To zgodbo sem nekoč pripovedoval v veseli družbi v Ljubljani. Ko se je na koncu sprožil splošen smeh, se je nagnil na moje uho star častitljiv prijatelj in dejal:

»Občudujem vašo spretnost in hvaležen sem vam za fino obzirnost, s katero ste to klasično ljubljansko zgodbo presadili v — Zagreb.«

Življenje - teater

Neki duhoviti Francoz je nekje zapisal, da sta si odvetništvo in teater zelo sorodna. Prav je imel. Odvetnik je važen tvorec v velikem teatru življenja, kjer večinoma nastopa kot režiser, včasih tudi kot šepetalec, ali celo igralec ali pa gledalec. Pred njim se odigravajo drame, žaloigre, veseloigre, burke, skeči... vse.

Delo odvetnika je važno poglavje v kroniki dogodkov iz »solzne doline« in zato se ga moram spomniti vsaj na kratko.

V Ilirski Bistrici je bil ponedeljek za odvetnika poseben dan. Že zjutraj zgodaj, preden je začel urnik, so čakale trume fantov iz vseh krajev, ki so prišli, da v odvetnikovi pisarni postavijo trdne temelje za dokončno, sodno obračunavanje včerajšnjih nedeljskih preteпов.

Ko sem nekega ponedeljka zjutraj stopil v pisarno, je poleg obligatnih fantov sedel 50-letni Gašper Ferjančič, dober prijeten klient, bogat posestnik, ugleden mož. Začudeno sem vprašal:

»Kaj pa vi, Gašper, tukaj v ponedeljek zjutraj? Menda se vendar niste stepli včeraj?«

Divje je pogledal:

»Hujše! Kaj stepel?! Hujše, vam pravim!«

»No, pridite, da se pogovoriva.«

Sledil mi je v sobo. Sedel je in kar začel:

»Gotovo poznate Jerneja Hlačarja, tisto glisto?«

»Poznam. Kaj je z njim?«

»Včeraj sva sedela v gostilni z drugimi možmi. Imeli smo vsakdanje pogovore. Nekaj sem se pošalil in takrat se oglasi Hlačar, ta drekobrbec. Strela, še zdaj mi gre kri v glavo! Veste, kaj mi je zabrusil: „Molči, ti — občinski bik!“«

Gašper je pri tem zavrtel oči, burno vstal, udaril po mizi in zavpil:

»Pomislite! Meni kaj takega! Meni petdesetletnemu gospodarju! „Občinski bik“ meni, ki imam šestnajst otrok, od tega enajst zakonskih, pet od prve žene, šest od druge... Uh! Sam ne vem, kak da ga nisem zadavil!«

Dolgo je trajalo, preden sem ga pomiril. Če bi bilo v pustnem času, bi bil šel morda s to stvarjo pred sodnika. Ker pa je bilo toplo poletje, sem uporabil vso zgovornost, mnogo truda in subtilnega posredovanja, da sem dosegel poravnavo med mojim divjim Gašperjem in neprevidnim Hlačarjem ter tako prihranil sodniku neprijetno nalogo, da uradno ugotovi točko, kjer neha zdrav kmečki posestnik in začenja — občinski bik...

Za zaključek

Tržačanov ne smem pozabiti. Od nekdaj so Tržčani pravi mojstri v humoristično-satiričnem ocenjevanju raznih življenjskih dogodkov, javnih in zasebnih. S kratko, rezko opazko včasih več povejo kakor izkušen časnikar v dolgem uvodniku.

Po nekaterih tržaških bolj prometnih ulicah ima dobrodelno društvo Sv. Vincenca vzdane nabiralnike z napisi, ki pozivajo mimoidoče, naj darujejo v dobrodelne namene po vzoru velikega dobrotnika revežev, po katerem se društvo imenuje.

Tako je bil pred nekaj leti na nabiralniku v ulici Armando Diaz tiskan naslednji poziv: »Società di S. Vincenzo de Paoli. Date pane per i poveri!« (Društvo Sv. Vincenca iz Paolija. Darujte kruh za ubožce!). Hudomušen Tržčan je zraven pripisal: »E pollastri per i preti!« (In piščance za farje!).

Ze nekaj let imajo nabiralniki društva Sv. Vincenca po mestu nove, čisto drugačne napise. Ali je to posledica gornjega pripisa neznanega tržaškega šaljivca?

FILIBERT BENEDETIČ

Motiv iz orienta

*V srcu cvetejo mandeljni,
mandeljni beli kot sonce iz orienta.
Mati, zapoj mi povest o breznu,
v globoki dolini samote.
V srcu cvetejo mandeljni,
mandeljni beli,
mandeljni rdeči —
mati se sklanja nad Hirošimo
in poljublja ožgane lobanje.*

*Ni bilo niti obzorja na nebu.
En sam siv oblak,
težak kakor smrt,
od enega konca do drugega je potapljal
peruti življenja.
Ni bilo niti obzorja na nebu.*

*Razpeta rdeča rjuha zemlje
prišita k duši stare stare žalosti,
krvav golob v objemu lakote,
življenje, rojstvo, smrt
in sinja reka,
prozorna reka sanj —
vse kliče tebe, mati!*

*Ti si ustvarila svet;
v razžarjenem krču bolesti,
ko je struna do smrti zavpila,
si v svoje roke razgrnila življenje,
eno novo, nezasluteno noč.
Ti si ustvarila svet.*

*Biti mati in gledati vate,
biti to kar govori Hirošima,
biti brezno, kamen, zid —
mati, vse kliče tebe!
In ti, ki si ustvarila svet,
objemaš razsejane rože,
tri sto tisoč mrtvih src.
Hirošima je zapela,
v globine materinstva je zatulila
neskončno, divjo kletev dvajsetega stoletja.*

*V srcu cvetejo mandeljni, boleči
beli mandeljni iz orienta.*

Lukov spomenik

Na občini so jo imenovali Zalašče, domačini pa na kratko — Lašče. To je srednjevelika hribovska vas. Hiše so posejane po lapornatem griču. Zemlja rodi tudi tu, a ne veliko. Če jo režeš in obračaš z rokami, daje kruha le za silo. Vse je treba prinesiti in odnesti na hrbtu: gnoj, pridelek in sol iz doline.

Pred leti je zadela Lašče velika nesreča. Med velikim neurjem si je vaški studenec poiskal drugo pot. Ta dogodek je vaščane močno prizadel; bolj kot povodenj ali toča, ki te oropa pridelka enega leta. V Laščah je izginila voda, brez katere ni življenja.

Ljudje so tekali prepadeni sem in tja ob suhem studencu, pritiskali ušesa k tlam, da bi slišali, če v zemlji klokota. Žilo so iskali tudi s krampi, a zaman. Odtekla je še zadnja deževnica in mesto, kjer je bil studenec, je postalo tako suho, da se je začel lapor lomiti in sipati v kotanjo.

Vaščanov se je polastil obup. Tarnali so: »Kaj bo, kaj bo!« Domačije ne morejo pustiti, ker jim je vir življenja. Življenje pa jim je pomenila njiva, senožet, krava in hiša. Tu se je življenje porajalo in usihalo iz roda v rod.

Laščani so začeli hoditi po vodo v dolino. Odpravljali so se že v popoldanskih urah; se zgrnili v pravo procesijo kot ob sušnih letih, ko so molili za dež. Tokrat niso molili zanj, marveč ropotali s škafi in brentami. Nazaj grede jim je curljala po vratovih in silila v nedra voda — dragocena tekočina!

Ob deževnih dneh so lovili deževnico v čebre in škafe. Curljanje vode tik ob hišnih vratih se jim je zdelo kot najlepša pesem. Otroci so tekali po dežju in odpirali usta, da jim je voda tekla v grlo, jih močila po laseh in lezla pod obleko. Vas je bila podobna semnju. Vodo so pretakali, kot bi bila vino ali olje. Če ni deževalo, je voda kmalu splahnela. Po pobočju so že zopet zaropotale brente. Laščani pa niso hodili le na reko, temveč tudi na občino, kjer so milo prosili kot doma, ko so pošiljali molitve k bogu. »Kruha in vode« so vpletale v molitev mrmrajoče ustnice, roženvence pa ovijale roke, katerih dlani so bile tako žuljave in hrapave, da so komaj zaznale jagodo in jo potisnile mimo.

Pomoči z neba ni bilo, zajeten župan na občini pa je momljal: »Potrpite, potrpite!«

Vroč avgust še ni bil pri kraju, ko so tudi v Mihovi hiši šli četrtič po babico. V gorenji konec vasi se je prizibala kot matrona. Če je možje niso priganjali, se ji ni nikdar mudilo. Nič čudnega, saj še ni občutila tega, kar občutijo matere, ki v porodnih krčih čakajo nanjo. Miha ji je stopil naproti čez prag. »Da ste le prišla, botra,« jo je pozdravil. »Oh, dragi moj, še večino sem prišla in vselej prezgodaj,« je malce nejevoljno zagodrnjala. Jezila se je, če je morala pri porodnici čakati. Toda kako naj človek ve, kdaj bo pot k njej opravil prezgodaj in kdaj prepozno? Najprej je zahtevala vodo in potlej kuro, ki jo je ocedila in dala v lonec. »Tako je prav! Nekdo mora s sveta, da pride drugi laže na svet, pa tudi mamica je potrebna tople juhe,« je

hitela babica. Kmalu se je kadilo iz skodelice in šele zatem je tudi zajokalo iz izbe. Miha je medtem nestrpno hodil po hiši in mahal z velikimi rokami. Mislil je na ženo Marjuto, ki jo je pustil v izbi vso v strahu in znoju. V prsih mu je gorelo, v glavi pa kipele misli, ki so bile tople in ljubeče kot nikdar dotlej in poslej. Toda, ko je bil porod mimo, so se take misli razgubile. Vsa ljubezen se je prelila v skrb in načrte, ki jih je razkrival ob večerih, ko še nista zaspala. Ti načrti res niso bili veliki in so veljali le njivi in semenu; želji, da bi njiva rodila več in upanju, da bi bil pridelek boljši. Marjuta je čutila v njih vso toplino, ki je bila namenjena njej in otrokom, da ne bi bili lačni čez zimo, ko se kašča prazni. Hvaležna mu je bila in v tej hvaležnosti se ji je zdelo, kot bi žibala vsa nežna čustva, ki jih je gojila zanj. Nikdar nista jarmrjala nad tem, česar pri hiši ni bilo, temveč radovala nad tem, kar sta imela in bila po svoje srečna.

Slednjič je prišla babica iz izbe. Miha je prijel mlajša dva za roke in vsi skupaj so šli k materi. Marjuta se mu je nasmehnila in zatem vprašujoče pogledala po otrocih. Vedela je, da ne bodo marali bratca, vsaj začetka ne, ko je ves jokav in moker. Miha jo je gledal in hotel nekaj povedati, toda prava beseda mu je že zopet nekje obtičala. Zdajci se je zopet zamislil: »Otrokom moram dati dober nauk, da bratca ne bodo topli!« Tudi to ni šlo, kajti otroci so bili le Marjutina skrb. Ona ga je gledala z vprašujočimi očmi in čakala. Otroci so bili mirni; matere so se nekako bali in najraje bi zbežali iz izbe. Tedaj pa se zasliši očetov glas: »Če se ga le dotaknete!« Sam ni vedel, kako je njegova roka zaplavala okrog malih glav. Mlajša otroka sta se stisnila skupaj, starejši Andrej pa je stekel k materi. »Saj vas ne bo!« jih je hotela tolažiti. »Pa le pojdite se igrat, toda bratca morata imeti rada,« je še dodala. Nihče se ga ni dotaknil, skoraj pogledal ne, le Andrej je dejal: »Mama, saj spi« in že so bili pred vrati.

Miha je sedel na rob postelje in že zopet se mu je zazdelo, da mora nekaj reči; zdaj le Marjuti, ki je ležala s sinčkom ob strani. »Saj res! Kako bomo klicali najinega sina,« se je oddahnil. »Kar ti izberi,« je dejala, ga pogledala v oči in prišla za roko, ki je bila še vsa znojna. »Ne, ne, tako kot je tebi prav,« je takoj pripomnil. »Jaz bi rada Miho, tako dobrega Miho, kot si ti,« je dahnila bolj z očmi kot ustni. Takrat se je Mihi zdelo, da je sreča prevelika za njegove prsi, ki so znale nositi bremena in se vpreči tudi v jarem. Te prsi so zdaj popustile in glava mu je omahnila k njej na blazino.

Taki so bili Laščani, močni, kot hrast in dobri kot kruh, malce togi in nerodni v drži ter jeziku. In vse Marjute, kolikor jih je bilo v vasi, so to vedele in znale ceniti. Da, podobni so bili drug drugemu po prsih in licih, podobni v tem, kako so zarana vstajali in delali pozno v noč! Le hišna številka je povedala, da je tu gospodar Miha, tam Andrej ali Janez. Miha pa se je vendarle v nečem razlikoval od sovaščanov. Bil je bolj preudaren in iznajdljiv. O tem so govorili tudi v dolini. Občina ga je skušala pridobiti, da bi Laščanom dajal navodila, kako naj plačujejo davke in popravljajo ceste. Ni jim šel na limanice! Pri njem se je pogostoma oglašal Luka, o katerem so oblastniki govorili, da je državi nevaren. Lašče, vas bajtarjev in kočarjev, so se jele tako vključevati v boj, ki so ga revni kmetje vodili proti svojim izkoriščevalcem.

Ljudje so se bližali zadnji vzpetini, ko so zagledali Luko, ki jo je mahal proti Laščam. Že od daleč je začel klicati: »Hej, Laščani, saj ste hujši kot gobe, vedno vas vidim le z brentami in škafil!« »Ti se lahko smeješ, ker jo potrebuješ le za eno skledo in še to ti drugi napolnijo!« ga je grajal Miha. Laščani so medtem odložili bremena in

posedli v travo. »No,« je dejal Luka in tudi sam prisedel, »ne bodi mi nevoščljiv vode, ki jo je na zemlji toliko, da bi jo lahko imeli vsi do grla in bi lahko segala tako visoko, da bi še Lašče potopila!« Miha ki se je čutil prizadetega, pa mu je odvrnil kar v imenu vseh vaščanov: »Nismo ti nevoščljivi vode, ne, še kruha in klobaso ti radi damo, ali ne šali se iz našega trpljenja! Ali ne vidiš, kako trpimo?«

Luki je bilo hudo, zelo hudo, saj ni hotel nikogar žaliti. Ni vedel, da je njihovo gorje tako veliko, ker je na življenje Laščanov gledal od daleč. Vsem je bilo žal, da je prišlo do besedičenja. Luko so imeli radi, kot bi bil njihov. Ta koščeni fant, z malimi črnimi brčicami in velikimi toplimi očmi, jim je vzbujal zaupanje. Ni bil več mlad in stvari je presojal tako, kot jih presoja moški, ki je prekoračil trideseto. V šali so mu nagajali z večnim fantom. Znal je povedati veliko zanimivega, saj je teklo iz nje, kot bi bil živ časnik. Ko je takole sedel in gledal pregrete obraze, iz katerih je lil znoj in puhtela para, so se mu v srce zasmilili. Pred njim je zrasla slika potomcev, ki jih vrtnec vode ne bo izpustil iz krempljev. Luka je vstal in resno ogovoril Laščane: »Misel imam, težko misel, a dobro! Recite, da boste iskali izhod, da ne boste odnehali vse dotlej, dokler ne boste zmagali!« Ljudje so povsili glave. Koliko noči so že prebdeli, da bi našli rešitev! »Vem, da je izhod mogoč, toda vse je odvisno od vas!« je še dodal. Miha, ki mu je napeto sledil, se je vznemiril: »Ne opletaj, Luka! Kaj žrtve in kaj žalji, življenja damo, da le ohranimo dom otrokom!« Vse oči so se zapičile v Luko in čakale. »Reka teče v dolini in tu nimamo kaj iskati. Obrnimo se torej drugam. Od tu na Lisec je dobri dve uri hoda in tik pod vrhom izvira Mlinščica. Od tu bi napeljali cevi in voda bi stekla v Lašče.« Ljudje so molčali in se niso upali pritrditi. Ko je Luka opazil zmedenost, je pohitel: »Za nas je važen pritisk, ki nam bo vodo peljal čez vse vijuge in dolino do Lašč. Če bomo začeli delati na Liscu, bomo hkrati tudi prinašali vodo za domače potrebe. Jesen bo kmalu tu in tedaj se boste lažje odtrgali od njiv!« Tokrat se je Laščanov polastilo veselje, ki ga dotlej niso poznali. Luko bi najraje objeli. Osrečila jih je že sama misel, da je nekje izhod iz začaranega kroga. Natovorili so brente in odšli proti vasi z velikimi upi. Luka se jim je pridružil brez besed. Danici je odvezl škaf, ki ga je nosila na glavi. »Nikar, saj nisi vajen,« se je branila. »Saj res! Me boš pa ti naučila,« ji je pomežiknil. Vesel je bil, kot Laščani sami. Zdelo se mu je, da je zanje odkril zlato žilo. Dobro volje pa je bil tudi zaradi Danice. Bil je pri dekletu, ki jo je imel rad. Hote je zaustavljal korak, da bi lahko kramljel le zase in zanjo. Rad bi ji povedal, da že davno ne hodi v Lašče le zaradi tovarišev. Privlačevala ga je njena nežnost, dražila pa misel, da se mu izmika in odteguje. »Morda pa ji nisem po volji?« ga je zbolelo, »morda pa sta njena plahost in sramežljivost krivi, da ne odgovarja na moje namige?«

Luka ni bil sramežljiv. Imel jo je rad z vso njeno plahostjo in rad bi bil ob njeni strani in ji božal svetle lase, ki so ji vedno uhajale izpod rute. Danica jo je nosila v hlevu, na njivi in le zvečer se je razdela, si počesala lase in sedla k šivanju. Takrat ni mogel odtrgati oči od nje. Zdela se mu je drugačnejša, lepa, nežna. Govorila je s tihim, bolj počasnim glasom, kot bi nekaj premišljevala. Luki se je večkrat zdelo, da ga skrivaj opazuje; ko pa jo je poiskal z očmi, je videl, da mu stoji nasproti le prijazno dekle in nič več. Zdaj, ko je stopal z njo proti vasi, je začutil, da je tudi on del te čudne procesije, da je tudi Danica tista, ki ga priklepa v krog teh ljudi, ki so mu vsi enako dobri in znani, kot bi med njimi živel že dolga leta.

Še ni padla prva slana, ko je Lisec oživel. Laščani so prišli na delo kot en sam mož. Začeli so s trdno voljo in vsak dan pričakovali mrak ob jarkih. Tja gor in nazaj

so hodili ponoči, da bi bil njihov delovni dan in jarek daljši. Pod udarci krampov se je vdajal in lomil lapor, ženske pa so z lopatami čistile dno. Premagali so prvo zimo in druga je bila že pred vrati. Gospodje na občini so se delali gluhe in slepe. Vaščani so jim pokazali načrt in dvakrat poročali, kako delo napreduje, toda nihče se ni prikazal na Liscu. Inženir, ki so ga pridobili za svoje podjetje, se je čudil. Nazadnje je celo izjavil: »Ne razumem vas! Ali delate tu vse noči, ali pa vam sam vrug pomaga!« Laščani pa so mu odgovarjali: »To ne, sami delamo!«

Tudi Danica in Luka sta bila tu. Lukov kramp je udarjal s tako silo, da je lapor frčal na vse strani. Inženir, ki se ga ni mogel nagledati, je zavpil: »Oddahni se vendar maio!«

»Kaj? Delamo za Laščo, za otroke!«

»Za otroke?« Ko sem te zadnjič videl, so ti nagajali, da boš ostal večni samec!«

Danica in Luka sta zardela. Luka bi bil inženirja takoj ošvrknil, če ne bi bila ona poleg. Mož pa nikakor ni hotel nehati. Sedel je na bližnji štor, razkoračil noge in nagajivo gledal Luko: »Tebe bodo Laščani po vražje čistili, ker jih boš rešil suše, pa tudi svojo kožo pred rjo, ki se zarije v starejšega človeka, če ostane sam!« Luka se je na ves glas zasmel: »Če je letina prava, če kosa ni rjava, in če je deklica draga...« Inženir je živahno pritrjeval: »Da, da, to so življenjski nauki tudi zame. Ko sem zabil tu prvi količek, sem mislil, da boste osiveli ali ostareli — in z vami tudi jaz — preden steče voda po ceveh v Laščo. Zdaj vidim, da sem se vštel. Še pomladili ste se, pomladili! Voda pa bo speljana prav gotovo deset let prej, kot če bi delala država ali občina. Všeč mi je tu med vami, dobri ljudje ste. Če bi znal sekati lapor in rezati zemljo, bi ostal kar pri vas!«

»To pa res ni težko, saj vas bomo mi naučili,« se je zopet oglasil Luka.

»Ha, bedak, naučil bi me, to že, toda kako boš naučil moja rebra in kolena, da se ne bodo tresla pod krampom? Kaj Luka?«

Ob jarku so se zasmeli. Vedeli so, da se inženir z njimi rad šali. Inženir pa ni hotel ostati dolžan Luki in se je zvito nasmehnil: »Je že tako Luka, vol ima svojo moč v plečih, ženska v krilu, inženirji pa v glavi! Prav radoveden sem, kolikokrat bi šel ti s prstom po čelu, če ne bi prišel jaz k vam!«

»Oh,« se je ujezilo dekle, ki je bilo blizu Luke, »moški vedno govorite o ženskih krilih. Kaj le vidite v njih?« Inženir je že zopet dobil oreh: »Nič dekcle, saj to je ti-sto in vendar vendar nas ovijejo okrog prsta in potlej še okrog oltarja!« Zdaj so vsi butnili v smeh. Starejši so na široko kazali svoje škrbine in mislili: »Da, da, prav tako je!« Iz Lukovega grla je vnovič zabobnelo: »To je približno tak notranji pritisk, kot ga ima voda, ki jo žene v hrib!«

»Prav imaš Luka, prav gotovo bo pritisk,« je momljal inženir v brke. »To so moški vici,« je vzkliknilo dekle, prijel za orodje in za njo še vsi ostali.

»Zdravi ostanite!« je zamahal inženir. »Kmalu se zopet vrnem!«

Laščam se je bližala jesen. Ljudje so postajali, gledali v nebo in govorili o prvem dežju, ki je že visel v zraku; duhali so ga in čutili v kosteh. Dim se je leno valil nizko pod dimniki, da so morale gospodinje pihati z vsemi pljuči, da bi zanetile ogenj na ognjišču. Vse jih je stiskalo k tlom, dim, ozračje, delo in skrbi. Te slednje so se jim zadnje dni zarile v meso in kri. Še dober teden ni minil, ko so karabinjerji odpeljali Luko, ga zmerjali s psom in komunistom, ustavili delo na vodovodu in hotel zasuti jarek, češ, da je komunistično maslo. Jezikav tenente je zgrabil za lopato, in začel zasipati jarek, tedaj pa je skočil predenj stari Petrin, jo lovil s tresočimi

rokami, iz ust pa so mu uhajali čudni glasovi. Hotel je zavpiti, pa ni utegnil. Tenente je sunil enkrat, dvakrat in starček je zletel v jarek. Oblastnik je slikal z očmi, polnimi jeze. Mislil si je, da bodo pred njim Laščani trepetali, zdaj pa ti stoje kot koli, pa čeprav zaprepani. Vaščanom se je zdelo, kot bi jim nekdo jemal hišo ali grunt. Prav toliko jim je voda pomenila! Čutili so, da se bo zdaj zdaj nekaj vžgalo ali počilo. Tenenteju je zagomazelo po hrbtu. Ustnice je zvil v zaničljiv smeh, zalučal lopato v grm in z dolgimi koraki pohitel proti vasi. Spotoma se je obrnil in zakričal: »Ne pozabite, ukaz je ukaz!«

»Z njim si zadnjo obriši!« je zakričal Petrin. Lezel je iz jarka in iz škrbastih ust mu je od razburjenja uhajala slina.

Nihče ni več delal. Posedli so vzdolž jarka vsi bedni, brez krvi in besed, kot bi varovali mrtveca. Lica so jim bila siva od prahu in jeze. Molk je prvi prelomil Miha: »Tretje leto teče, odkar smo začeli. Jarek je skopan skoraj do vasi. Inženir je rekel, da bomo zajemali vodo iz korita, ko bomo klali prašiča. Na hudiča!« je zakričal in stresel z rokami, kot bi le-tega tiščal, tako tiščal, da so mu členki pokali. »Vodo moramo imeti!« je še enkrat pošteno zaklel. »Vodo moramo imeti, ni druge poti; ali shiramo tu brez nje ali pa v zaporu. Če zdaj popustimo, ne bo v Lašče nikdar stekla!«

»Hresk, hresk,« so brez besed zahreščali krampi in vsi so vedeli, da se bo tega dne voda že zopet pomaknila za nekaj metrov bliže Laščam.

Dva tedna po Lukovi aretaciji se je Danica že zarana odpravila v mesto. Nosila je cekar, poln kmečkih dobrot. Vsaka hiša je nekaj primaknila. »Samo, da ne bo jedel fašističnega ričeta,« so ljudje pristavljali.

Nestrpno je čakala pred železnimi vrati. Veliko zidovje se ji je zdelo kot zakleti grad. Vrata so se odprla in pred njo se je prikazal Luka. Opazil je njeno zadrego, stegnil roke skozi rešetko in jo potegnil bliže k sebi.

»Inženir te pozdravlja in vsi vaščani,« je začela Danica.

»Kaj pa ti? Bal sem se, da te ne bo!«

»Jaz, jaz pa te imam zdaj še bolj rada!«

On se je ljubeče nasmehnil, ona pa je stala ob ograji in stiskala razgreto lice k mrzlemu železu. Lukova roka jo je držala za rame in ji s prsti božala vrat.

»Pusti, da se te nagledam,« ji je dejal čez čas.

»Oh, kako si norčav, stokrat si me že videl!«

»Da, videl ruto in roke, ki so obračale lopato, drugo pa sem pri tebi le čutil tako, kot moški, ki sedi z dekletom pri brloči petrolejki, glas, ramena, dih. Jaz pa rad gledam tvoje lase, lice in oči, ki veliko govore, ko se jezik zatakne!«

»Ne govori kot kak advokat, Luka!«

»Oh, ti moj petelinček, pri tebi vedno nekaj ne smem!« Tedaj so njegove roke krepkeje stisnile ramena onkraj rešetak. S prsti je prijel njeno brado, jo približal železnim križem in poiskal z ustmi. Danica je ni odtegnila, le kri ji je šinila v glavo.

V bližini so votlo odmevali stražnikovi koraki. »To življenje je tudi zanj neke vrste ječa,« je pomislila Danica. Zdajci so Lukove roke popustile. Stisnil je trepalnice. Danica se je nejevoljno premaknila: »Ne morem gledati, da naju z očmi tako požira. Dam mu klobaso!« Segla je v cekar. Prav nič se ni branil.

»Veš Luka, včasih sem mislila, da si me izbral takô, kot si izberemo kramp ali lopato samo za čas, ko ga rabimo, ali pa zato, da nam ni dolg čas. Potem pa ga odložimo in pozabimo nanj.«

»Danica,« je odvrnil mehko, »ali imamo nekoga zelo radi le zato, da nam ni dolg čas?« Tako prepričljivo ji je to rekel in toliko topline je bilo v njegovih očeh!

»Karkoli naj se zgodi, karkoli...,« je pomislila in iztegnila roko skozi rešetke, potegnila njegovo glavo tik do svoje in tedaj se ji je zdelo, da je ograja izginila, da med njima ni ničesar več, kar bi ju ločilo, da sta lahko srečna kljub temu, da stojijo med njima zaporniški križi.

»Kako lepo je pri tebi, Danica, jaz pa sem tu tako sam! Nikogar nimam, da bi z njim izmenjal besedo ali misel, da bi ta čas med stenami ne bil tako mračen in surov. Večkrat razmišljam, kakšna je bila moja pot. Nisem ti hotel pripovedovati o tem. Slutim, da se bo nekaj zgodilo. Iz ječe ne izpustijo kar tako. Rad bi se rešil zaporov tudi zaradi tega, ker imam tebe. Danica, tudi jaz sem imel dom, dobrega očeta in mater, ki sta me vzgajala v mehkega, stokrat premehkega fanta za vojno z devetnajstimi leti. Vidiš, zdi se mi, da se je tu začelo življenje in me prebudilo iz brezskrbne dremavice. Vsake vojne je enkrat konec, pa naj zmaga ta ali ona stran. Po njej ostane razdejanje, ostanejo grobovi, ranjenci in ujetniki. Če le-teh nihče ne odkupi ali izterja, jih čaka življenje, podobno tistemu, ki ga živijo sužnji. Med temi sem bil tudi jaz. Naš položaj pa se je začel hitro spreminjati. Poslej so nas učili živeti po novem in učili, da je najvišja cena človek. Iz nas so izbrisali sramotno številko. Pokazali so nam, kako velik zaklad je v družbi človek, ki nenehno izhlapeva in se razdaja kot zemlja. Po treh letih sem se vrnil domov. Oče se ni vrnil iz fronte, mati pa je obležala v pregnanstvu. Izgubilo se je tako, kot se v vojni izgubijo mlada dekleta. Za eno samo noč, ki jim jo vsilijo, tavajo potlej dan za dnem in iščejo človeka, ki bi jih razumel. Ker ga ne najdejo, se poganjajo v kupu blata za denarjem. Ko niti tega ne najdejo več, bi rade domov, a poti ni več. Tako se zopet zgubi eno življenje. Nikdar več je nisem videl. Po vasi so ljudje pozidali in začeli na novo, meni pa ni bilo obstanka. Dogodki, ki sem jih doživel v Rusiji, so me vedno bolj silili k razmišljanju. Nenehoma sem iskal odgovorov na vprašanje, kje tičijo vzroki bede, ki tare naše ljudstvo. Iskal sem tovariše, da bi z njimi izmenjal misli, se začel baviti s politiko in sprejemati naloge. Tako sem našel tudi tebe. Zdaj ne vem, kdaj se bom rešil okov!«

Luka se je nagnil k njej in ji pogledal v oči. Izpod trepalnic so ji drsele solze. V tistem hipu je zabrněl zvonec, čigar glas je turobno odmeval od sten. Za hrbtom so se zopet oglasili stražnikovi koraki. Razumela sta, da je obiska konec.

»Danica, ne bodi žalostna!«

»Ne bom, Luka! Na svidenje!«

Železna vrata so votlo zašklepetala in Danica se je znašla na cesti.

Luka je sedel na pogradu in si mislil: »Zdaj, zdaj se bo zmračilo!« Ob vsakem pogledu v okenske križe je videl, da se za spoznanje teže ločijo. Rad bi vedel, ali prihaja tema kot megla, ki jo zaznavaš, ali nevidno kot dih. Tako dolgo je strmel v lino, da mu je začelo v očeh ščemeti. Daleč nekje se je sonce ujelo v oblak, da je nebo medlo preblisnilo. Tako je z mislijo ali željo. Zdaj je tu, čutiš jo, skoraj jo otiplješ, zatem pa zgine kot blisk. Ko tako večer za večerom buljiš v okno, prisluškuješ življenju tam zunaj, želiš živeti in dihati s polnimi pljuči! Tu pa štiri gole stene, mrzle in sive, sam cement! V železo ti najprej zakujejo roke in noge, zatem pa v cement telo in dušo. In ko se zaveš, da imaš čez trideset let in da si komaj pomislil nase, komaj srečal človeka, s katerim želiš ustvariti dom, kjer bo prostora vsaj za tri in si dom

v duhu že sezidal, ti je neskončno hudo. Med cementom se še želja ali misel izmaliči, izgubi sijaj in razvodeni.

Dvignil se je iz pograda, da bi premaknil misli in telo. Zid levo, zid desno in za zidom jutri, tisti jutri, za katerega nikdar ne veš, kakšen bo in kaj se za njim skriva.

Tako so tekli dnevi in meseci. Skozi rešetke mu je Danica prinašala pozdrave in toplino. Prišla je tudi zima s svojimi dolgimi nočmi. Nekega poznega večera pa so se vrata celice hrupoma odprla. Luka je v polsnu slišal povelje: »Ven z vso šaro!« Takoj se je predramil in zavedel, za kaj gre.

»Kako? Zdaj? Nič mi niste povedali?«

»Kaj meniš, da smo ti dolžni?«

»Da, dolžni!«

»Ne opletaj se, čez pol ure gre vlak. Karabinjerji čakajo spodaj. Čez dan ali dva boš v večnem mestu. Morda le ne bo tako hudo?!«

Luka je stisnil zobe. Z okovi na rokah so ga potisnili v železniški vagon. Ni se mogel sprijazniti z mislijo, da ga v Rimu čaka še hujše zlo. Bolj kot železo, ga je tiščala misel, da je v takem položaju beg skoraj nemogoč. Na čelo so mu stopale znojne kaplje. Karabinjerja sta se razbohotila na bližnji klopi in začela igrati na karte. V tistih trenutkih se je Luki zdelo, kot bi vlak tekkel po njegovem telesu in se bolj in bolj bližal srcu. Postalo mu je jasno, da ne sme izgubiti niti minute. »As!« je zakričal karabinjer in to so bile zadnje besede, ki jih je slišal v praznem vagonu. Izmuznil se je na hodnik in planil v noč. Povsod tema in v glavi mu je bučalo, kot bi bil v njej stroj. Ko se je s skrajnimi napori obrnil, je v daljavi zagledal luči. Zdelo se mu je, da sanja. Zadihal je globlje in si za silo opomogel. S prsti je začel tipati okoli sebe in zadel ob tračnice. Dvoje velikih luči je bilo že čisto blizu. Luka se je nagnosko zakotalil čez tračnice in od tu v škarpo. Vlak je zdrvel mimo. Bil je rešen.

V bregove nad dolino se je burja divje zaganjala in globoka tema je legla na Lašče. Iz ozkih oken so še brlele petrolejke. Danica se je globoko sklanjala nad šivanjem. Zdajci se ji je zazdelo, da je po vratih narahlo potrkalo. »Burja je«, si je mislila, toda trkanje se je ponovilo. Stopila je k vratom in zašepetala: »Kdo je?« »Luka!«

Objela sta se in dolgo nista našla besed.

»Ne morem verjeti, da si prišel!«

»Tudi jaz komaj verjamem, da sem pri tebi!«

»Tudi jaz Luka!« Vrgla se mu je okrog vratu in vzkliknila: »Skrila te bom!«

»Ne, tu nisem varen, pa tudi težko delo me čaka. Ne more biti drugače, Danica. Nekaterim cveto rože spomladi, drugim poleti, nama pa bodo jeseni, kaj ne?« Trdo jo je prijel za zapestje, ji pogledal globoko v oči in dodal: »Želel sem si nekaj, tako zelo želel, pa vendar moram to željo zopet odložiti!« Danica se mu je vrgla v objem z vsem telesom in čakala na tisto veliko Lukovo željo, za katero ni našel besed, on pa je iskal njene oči, da bi premerile njegovo hrepenenje in ljubezen, v kateri so mu trepetale roke in telo. Njene oči so bile priprte, čakale so in niso videle njegovega boja. Stisnil jo je k sebi, da je njeno telo stokalo in medlelo v njegovih moških silah. Zatem jo je počasi izpustil, šel k vedru in zajel kozarec vode.

»Veš, Danica, ne smem se opiti, tudi ljubezni ne. Skoraj bi to storil, zdaj ob tebi, skoraj bi bil pijan in potem bi te moral pustiti samo in z zavestjo, da sem ti storil zlo ali pustil v težavah!«

»Jaz imam očeta, dom, še laže bi te čakala s sinom,« je dahnila Danica skoraj očitačoče.

»Biti morava tako močna, da ne storiva ničesar, kar bi napravilo najino življenje še težje. Ne smeš pozabiti, da sem še z eno nogo v ječi, z drugo pa po svetu! Pojdi-va ven!« Prijel jo je za roko.

»Kdaj te bom zopet videla,« je zahtela Danica.

»Ne smeš se vdajati malodušju, pomagati mi moraš, da ne bo slovo še težje. Ne vem, kdaj se bom vrnil, vem pa, da bom prišel tako gotovo, kot me imaš ti rada. Ti pa nikar ne glej na čas, ne šteje let. Leta lažejo. Ko je človek žalosten, teko počasi, ko je vesel pa prehitro!«

Od ograje je še slišala: »Hitro, prehitro tudi nocoj!« Preskočil jo je, zatem pa so njegove stopinje zamrle v noči.

Danica se je prijela za lice, pekoče od solza in poljubov. Hotela jih je zadržati in z njimi zadnjo sliko za vse dneve, ko bo čakala nanj.

Lašče so bile v cvetju. Bil je mesec maj, ko cveto hruške, češnje in tudi črni trn. To nedeljsko jutro je bila vsa vas že na vsezgodaj pokonci.

»Kdo naj bi spal na ta dan? Kdo bi spal po tolikem trudu in sreči?«

Nekaj moških se je že zarana odpravilo na Lisec. To in ono je bilo treba še postoriti okrog zbirnega jaška. Čakali so še na monterja za glavno spojitev cevi.

Na vasi je bilo vse živo. Moški so razburjeno postopali sem ter tja in govorili o letini, ki po cvetju kaže, da bo dobra, vsi pa so vedeli, da govorijo le zato, da ne bi buljili v zrak in da bi se čas premaknil naprej. Danes so odložili vse skrbi in postopajo, ker ne vedo, kam bi s to srečo, s časom in temi rokami, ki so vajene vsak dan vihteti kramp.

Že davno je odzvonil poldan, a nihče ni šel k kosilu. Ljudje so se zbrali na začetku vasi in sedli na rob dolgega korita, otroci pa kar na tla. Beseda ni stekla. Niso mogli govoriti. Zdaj se jih je loteval strah. Bali so se, da se nista inženir in Luka kaj zmotila v vseh teh metrih in pritisku. In podrla bi se jim tako vsa njihova skladovnica nad. V pipi je iznenada zaklokotalo. Vsi so skočili pokonci in se prerivali okoli nje, stara Petrinka pa se je prekrizala: »Joj, ljudje, tako gre smrt v človeka!« Nihče je ni poslušal. Podvila je zopet noge podse in molila. Kdo ve, ali za ranjke, ki jih je videla ničkoliko odnesti iz vasi, ali za vodo. Klokotanje je za nekaj časa ponehalo in vsi so utihnili. »Preklete, nič ne bo,« je drhtelo na ustnicah. Naenkrat pa ti pljuske iz cevi umazana, rjava polenta! Zdelo se je, da ob koritu nihče ne diha, le iz pipe je padalo: »Pljusk, pljusk. Blato se je polagoma spremenilo v vodo. Bila je še vedno rjava, v koritu je odmevala kot močan studenec. Ljudje niso vzdržali več. Z rokami so v koritu mešali blato. lovili in božali vodo, da je prašila na vse strani. Nekateri so planili v jok, ženske so smrkale v robce in mislile na brente, ki so jim žulile ramena, in vse tiste prihranjene kapljice vode, ki so jih še otrokom trgale iz ust. Zdaj teče v korito studenec, ki bi lahko gnal mlinsko kolo. Voda se je očistila, postala prozorna in ljudje so jo zajemali v prgišča ter pili tako hlastno, kot bi bila najboljše vino. Petrinka je stegnila roko, kaplje so ji drsele v rokav. Nekaj vode je le prinesla s tresočo roko v usta. »Dobra je, hladna kot limonada,« je dejala in zatem še vzdiknila: »Ljudje božji, zgodil se je čudež!«

»Da, za ta čudež smo tri leta kopali in pridelali hrane komaj za družino,« so ji ugcvarjali ljudje.

»Da, pa je le malo čudeža!« je vztrajala. »Vi, mati, le molite, saj ne bo nič škode,« so se smejali.

Voda je napolnila korito in že lezla čezenj. Nihče ni stopil, da bi zaprl pipo. Bilo jih je strah, da se ne bi kje zataknilo ali ustavilo. Nekdo pa je dejal: »Naj se le izteče, bo očistila cevi, saj na Liscu je ne manjka!« Pa niso mislili tako, ob njej so hoteli le napasti oči. Zdaj so posedli bolj vstran. Voda je pljusnila čez korito na tla, se razšila skozi vas med hiše in nato čez brdo kot majhen hudournik. Odtekala je in z njo tisoč težav. Oprala jim je potne srage. Mrak se je že delal, ko so začeli odhajati na svoje domove. Končno so prišli ljudje iz Lisca in z njimi tudi inženir, ki je imel velike zasluge za vodovod. Svojčas je poiskal advokata, da je na občini stisnil nekaj denarja za cevi. Moški so ga objemali, ženske pa ponujale klobase in vino. »Jenajjte, ljudje božji,« se je branil, »pri tej stvari je Luka na prvem mestu. Seveda, tudi jaz sem rad delal in raje kot bi gospodi zidal najbolj veličasten grad. Lepo je pri vas. Naravni in pristni ste kot vaše mleko in maslo!«

Pogovor je tekel pozno v noč. Inženir se je zasedel z monterjem. Nazadnje pa sta oba zlezla spat na senik.

»Kako lepo diši, po samih rožicah,« je dejal inženir.

»Da, seveda, ko pa jih imava nekaj tudi v glavi,« je monter nagajivo odvrnil.

Deset let se je že obrnilo. V koritu se je že zdavna nabiral mah. Pod potjo so na stale mlake; v njej so regljale žabe, se kopale gosi in okrog se je bilo zaraslo gosto trsje.

Laščani so že skoraj pozabili, kako so vlačili vodo iz doline.

Kar človeka žuli, rad pozabi in čemu naj bi ga žulil še spomin?

Druga svetovna vojna, ki je pretresla ljudi in domove v Laščah, se je bližala koncu. »Partizani so že v Trstu,« so govorili. Nekateri so verjeli, drugi pa ne. »Vleče se že leta in vsi skupaj smo se tolažili, da je bo kmalu konec,« so še pristavljali. Drugi pa so nergali, češ, da morajo partizani najprej osvoboditi Ljubljano. Delo na polju je zastalo. Ljudi je bilo malo; skoraj same ženske in otroci. Laščanov se je lotevala neka spomladanska omotica. Pričakovali so nekaj velikega — svobodo! Z njo pa so čakali može in sinove.

Danica je hodila h koritu in pri njem posedala, vendar le z rahlim upanjem, da se Luka vrne. Zdelo se ji je, da je korito Lukov spomenik. »Kdo ve, kje je zdaj,« se ji je krčilo srce. Stopila je k pipi, jo nekoliko odprla in sedla ob robu. Voda je tekla počasi, šumeče padala v korito in se v njem razgubila. »Prav tako se porazgubijo želje,« je pomislila. »Imaš jih, čuvaš, gojiš, vse upe staviš vanje, te nekaj časa čakajo, otopijo, nato pa počasi zbledijo in odtečejo. V tebi nastane praznina od samega čakanja.« Bredla je s prstom po vodi in hlad ji je prihajal v srce. »Deset let, deset dolgih let,« je venomer preštevala. Neprekinjeno je odtekala voda, počasi, potihoma, tako potihoma, kot je odtekala mladost. »Kaj mi je ostalo od mojih dvajsetih let?« Po tolikih letih hodi človek h koritu, ker je hodil tja vsa leta, ko je bil mlad, hodi tja, da tam posesti in se pogovarja s spomini in čaka le še z eno samo iskrico upanja. Pred leti je dobila sporočilo, da je Luka v Španiji, potlej pa ni bilo o njem več glasu. »Če bi bil živ, bi bil v partizanih in od tam bi poslal sporočilo. Saj nismo na koncu sveta,« je nenehno obračala.

Vojna se je končala, saj v Laščah je ni bilo več. Tedaj se je Danica še bolj zaprla vase. Med vojno je imela opravke z obveščevanjem, s hrano za partizane, zdaj pa se ji je zdelo, da se je postarala za novih deset let. Ob osvoboditvi je šla z vaščani v do-

lino. Nosili so zastave, ona pa je ves čas čutila, kot bi nosila križ za Lukom. Trdo je stiskala zastavin drog, iskala v njem oporo, da ne zajoče in pokvari razpoloženja. V dolini so jih z veseljem sprejeli, saj so bili Laščani med prvimi, ki so dajali streho partizanom. Zvonovi so grmeli po vsej soteski. To je bila ljudska velika noč, vse-ljudsko vstajenje.

Sredi julija je vročina močno pripekala. Laščani so ravno pospravili žito, ki je kar dobro obrodilo. Opoldne ko sonce najbolj žge, so počivali, zvečer pa so jo jo potegnili do najbolj trde teme.

S škafom v roki se je Danica bližala koritu. Nekdo je tam počival. To jo je rahlo vznemirilo. Ni vedela, zakaj, ali pri koritu je še vedno bila rada sama. »Se bom prej vrnila,« si je pomislila. Z bežnim pogledom se je ozrla na prišleka, hoteč mu želeči dober dan. Ker ga ni spoznala, se je obrnila k pipi in podložila škaf. »Le kaj ta človek ogleduje,« je razmišljala. »Toda, kaj bi vrtala po tujih stvareh?« Sklonila se je, prijela škaf za ročico in ga nesla k glavi. V tistem hipu pa se je oglasil mehak in topel glas: »Danica!« Roke so popustile, škaf je treščil v korito, voda pa je Luki pljusnila na obleko in titovko.

»Kako dobro de ta naša voda, ko je človek utrujen, žejen in mu je slabo od sreče!« Zajel jo je prgišče in jo dal pod blede ustnice. Druga roka mu je visela ob strani, kot bi bila kol, mlahavo in tuje, lesena in nemočna, da bi se ovila Danici okrog ramen.

MARIJAN BRECELJ

Večerna

V večeru
stoje drevesa
negibna.

Roka nevidna
rože potresa
v nemiru.

Pridi!
Sam sem
pri viru
trpljenja.

Monolog

ob povratku

SONCE

Prvo sonce po dolgi zimski noči. Posijalo je skozi žaluzije ravno v moje oči. Zbudil sem se. Dobil sem že dolgo neznani občutek, da bom danes nekaj koristnega napravil. Kajti po pravici rečeno, že dolgo se ničesar takega ni pripetilo. Bežen vsakdanji pogled po sobi. V kotu sloni dvoje prašnih nedokončanih olj, ki se ju nisem dotaknil skozi dolgo, nekaj let trajajočo zimo. Ne spominjam se več, kdaj sem ju slikal v takem jesenskem soncu. Saj barve so res jesenske, čudovite vsekakor: spektrum od rdeče do rjave, tu pa tam še kaj zelenja — pokrajina kot iz sanj. Vem, slikal sem košček raja na zemlji, v trenutku omame, ki sem ga doživel z Gizelo.

GIZELA

Kratko poglavje iz mojega življenja: višek po kratkem zapletu in konec brez razpleta. Ali obstaja kaj boljšega za spomin? Nato poglavje brezdelja, nedokončanih slik, lahek zaslužek s klišeji za ponarejevalce denarja, konec z razpletom. Gizela. Nekoč bom še prišel v tisto prečudno pokrajino, v mesto na kraju sveta! Takrat bo zame pomlad. Spet se bom sprehajal ob reki in te gledal pred seboj: plavolaso, žarečo, čebljajočo v svojem prečudnem, a zvonkem jeziku. Sončni žarki bodo sijali skozi veje, kot tile skozi žaluzije. Gizela. Danes moram res nekaj napraviti. Preden sem zapustil domači kraj, sem v dijaških letih vneto pisal. Nad vse sem si želel novih obrazov, novih dežel in novih, močnih doživetij. Prodreti sem hotel novim ljudem v duše, razbrati iz njih vseh resnico o življenju. Dijaška leta. Bil sem srečen v svoji omejenosti. Pričakoval sem nečesa novega in velikega, kar pride zagotovo. Spoznal sem svet umetnosti in umetnikov: nov svet, z novimi ljudmi in novimi zakoni, ki ga loči od navadnega sveta nejasna a vendar obstoječa meja — človek bi moral najti merilo etike v obeh.

ETIKA

Zakaj niso ljudje razdeljeni po zaslugah? Svet bi moral voditi arhitekt, tako, kot se mu posreči pri stavbi vskladiti zunanje obličje in notranjo zasnovo. Etika in ljubezen. Ali je meja med njima v nas samih ali jo moramo dojemati z nazori družbe, ki je okoli nas? V dveh ljubečih srcih ne more biti meje, etika in ljubezen sta — sinteza. Ali nima ljubezen lastnih etičnih

zakonov, ki so logični, kot je logično življenje samo? Gizela. Morala sva se držati etike družbe. Tvoj svet ni bil moj svet.

Prehod iz zime v pomlad je dolg; zdi se, da se ne bo nikoli ničesar več prebudilo. A pomlad pride le. Čutil sem to, v vsej svoji dolgi zimi po tistem toplem Gizelinem poletju. Le moči ni bilo. Slutnja je ostajala — slutnja. Potreboval sem sonce, močno, da bi me prebudilo. Čakal sem ga, dolgo in — se skoraj izgubil. Koliko časa? Gizela zdaj že ne misli več name. A ne moreš plavati z oblaki, če ne spadaš med nje! Vsaj do takrat ne, dokler ne boš znal leteti.

Z D A J V E M

Vstal bom, snel z okvirjev tisto dvoje jesenskih nedokončanih olj in napel novo platno.

MARIJAN BRECELJ

Pesem o ciklamah

*Se vedno dehtijo
v moji sobi
ciklame.*

*O, pridi
v sobo
polno omame.*

*Prišla je
in kot ciklama
rahlo zardela.*

Sanje ...

*Moja duša
si sanj
je želela.*

*Vzemi, le vzemi
ciklamo!*

*Lahko vzameš vse,
mi ni prav nič do njih —
jaz sem tih, tih
in roke me bole ...*

*O, ne,
pusti mi
eno ciklamo,
eno,
eno samo ...*

*Zdaj vene ciklama.
In pomodрила je
kot strjena kri.*

*Moja duša je bolna
in si le tebe želi.*

Modrasovci

Modrasovci niso kaka vrsta plazilcev, kot bi utegnil kdo misliti, Modrasovci so dvonogi sesalci.

»Kje pa živijo?« boste vprašali.

»V Modrasovem.«

»In kje je ta kraj?« vas bo zanimalo.

Razgrnite zemljevid Tržaškega Krasa in poskusite najti Modrasovo. Zaman ga boste iskali, zakaj Modrasovo ni zaznamovano na nobenem zemljevidu. In vendar obstaja. Že stoletja stoji ta kraška vas in nenehno in neodjenljivo se bori z vsakovrstnimi nasprotniki in težavami, da bi se ohranila tam, kjer je vzniknila in se razvila v to, kar je.

V Modrasovo, ki je dobilo ime po tem, ker po tamkajšnjih gmajnah kar mrgoli modrasov, se pride samo po eni cesti, ki pa je zvita kakor plazeči se modras. Takšna je torej, kakršne so vse kraške ceste in poti. In zakaj so take?

Nekoč je neki tujec vprašal Stebeljevega nunca iz Modrasovega:

»Stric, zakaj so kraške poti in ceste obrobene z obzidki?«

»Zato, da jih ne bi burja odnesla.«

»In zakaj ste jih naredili tako strašno ovinkaste?«

»Ja to pa zato, da bi tujci mislili, da je Kras širši in daljši kot v resnici je,« je pojasnil Stebeljev nunc.

Edina cesta, ki povezuje Modrasovo z ostalim svetom, je torej tako hudo ovinkasta, da vaščani hodijo v sosedno vas debelo uro, medtem ko bi, če bi bila ravna, prišli tja v pol ure. Pa ne le to, da je na moč okljukasta, tudi kotanjasta je tako, da ni za povedati.

Po vsem tem je samo ob sebi umevno, da so si Modrasovci že zdavnaj goreče želeli, da bi njihova edina cesta bila ravna in lepa. Ves čas pa so se nadejali, da jim bodo tako cesto naredile oblasti, ki so jim od pomenjenja plačevali davke in druge dajatve, za Modrasovo pa niso nikoli storile kaj koristnega. Ker pa ni prav nič kazalo, da bi jim oblasti uredile cesto, so jim sosedje svetovali:

»Če hočete imeti ravno cesto, preljubi Modrasovci, storite takole: zgradite cesto na obeh koncih in jo natezajte tako dolgo, dokler se ne bo zravнала.«

Modrasovci pa, namesto da bi se ravnali po tem modrem nasvetu, so še dalje čakali v upanju, da jim bodo oblasti prej ali slej le zgradile novo

cesto, saj so jim to tudi večkrat obljubile. To obljubo so zlasti pogostoma ponavljali davčni izterjevalci, ki so prihajali v Modrasovo po davke. Razen njih so jim slovesno obljubljali novo cesto tudi razni agitatorji, ki so pred volitvami prihajali v Modrasovo agitirat za svojo stranko. Nekega dne je eden takih tičev rekel zbranim Modrasovcem:

»... In razen tega vam bomo zgradili tudi most.«

»Most?!« so se začudili Modrasovci. »Čemu nam bo most, ko pa nimamo reke?!«

»No, vam bomo pa reko napeljali.«

Modrasovci so se debelo spogledali, agitator pa je nadaljeval:

»Prav tako vam bomo — če zmaga naša stranka — zgradili novo cesto, zakaj ta, ki drži v vašo vas, je že taka, da bi si še vrag polomil na njej parklje.«

Modrasovci so kakor en sam glasovali za tisto stranko. In zgodilo se je, da je zmagala in prišla na oblast. Toda Modrasovci so tudi po zatonu tiste oblasti ostali brez mostu in brez reke, da ceste niti ne omenjamo.

Nekoč pozneje je prišel v Modrasovo neki drug agitator in se ustil v imenu svoje stranke:

»Mi nismo šleve kakor naši politični nasprotniki. Če so vam oni samo obljubljali novo cesto, vam jo bomo mi — če pridemo na oblast — za gotovo zgradili.«

Naslednji dan je od nekod prišla skupina delavcev in začela zabijati količke v smeri, koder naj bi šla nova cesta. Modrasovci so ostrmeli. Ne, to pa res niso samo obljube, so ugotavljali prijetno presenečeni, to so dejstva. In spet so vsi glasovali za novo stranko in ji pomagali priti na oblast. Toda kakor hitro so novi oblastniki prišli h koritom, so pozabili na obljube, ki so jih malo prej dajali svojim volivcem. Tedaj so tudi razočarani Modrasovci sprevideli, da tisto zabijanje količkov je bil samo pesek v oči.

Ko je naposled avstro-ogrski lintvern iztegnil pete, so Modrasovci prišli tako rekoč izpod kapla na dež. Četrto stoletje so zaman upali, da jim bodo novi gospodarji uredili cesto. Ko je končno tudi s temi pomedel čas, so Modrasovci spet prišli iz dežja pod kap. Vendar razmere so se toliko spremenile, da so smeli od novih oblasti zahtevati, naj tudi zanje storijo kaj potrebnega in koristnega. V prvi vrsti so zahtevali, naj jim naredijo novo cesto, zakaj sedanja je že taka, da nima nič več skupnega z drugimi cestami razen tega, da tudi ta drži v Rim. Ker pa niso nikoli bili prezahtevni, tudi zdaj niso zahtevali kake pretirano drage ceste, recimo take z asfaltom polizane, ne, zadovoljili bi se z navadno cesto, da bi le bila pravi cesti podobna.

»Tako cesto nam pa ja bodo naredili,« so menili. »Če po vsej deželi gradijo nove avtostrade, motostrade in kaj vemo kakšne strade še, ni hudič, da ne bi nam zgradili čisto navadne ceste!«

Nato so napisali zadevno prošnjo ter jo s tremi odposlanci vred poslali na pristojno mesto.

In glej čudo! Lepega dne je prišel v Modrasovo zemljemerec z nekaj delavci. On je meril, delavci pa so po njegovih navodilih zabijali količke v smeri, koder bo šla nova cesta. Modrasovci so bili neznansko veseli tega do-

godka. No, končno bodo le dobili novo cesto, lepo in ravno, kakršno so si pač želeli.

Ko je zemljemerec premeril vso traso in so jo delavci zakoličili, so vsi skupaj odšli. Nato je bilo Modrasovcem naročeno, naj odstranijo razne ovire, ki stoje v okviru bodoče ceste. Brez obotavljanja so se lotili dela. Odstranili so mnogo zidov in ograj, ki so obdajale njihove ograde in vrtove, podrli so veliko sadnega in drugega drevja, posekali so nič koliko trt v vinogradih, skozi katere bo šla cesta ter postorili še to in ono. Vse to in še več so bili pripravljeni žrtvovati, da bi le dobili pošteno cesto.

Ko so opravili, kar jim je bilo naročeno, so čakali, da pridejo delavci in začnejo delati. Toda minili so meseci, delavcev pa od nikoder. Modrasovci so se zaskrbljeno spraševali, kaj naj to pomeni. Ko so bili že skoraj prepričani, da je cesta tudi tokrat šla po vodi, se je nekaj zgodilo. Nekega dopoldne je Žlinov poba pridirjal na domači borjač, kjer je cepil drva njegov oče, in se začel dreti:

»Tata, tata, gredo tisti nunci, ki bodo delali cesto!«

Ker je bil ravno prvi april, je oče rekel:

»Če si me misliš potegniti za nos, potem bi si moral izmisliti kako drugo šalo, mulc!«

Toda že je tudi sam zagledal kamion in na njem nekaj delavcev. Tedaj je spoznal, da ne gre za pobovo prvoaprilsko potegavščino, temveč za golo resnico. In malo nato se je vse Modrasovo radovedno gnetlo okrog kamiona.

»No,« so veselo rekli Modrasovci, »zdaj gre pa za res! Da ste le prišli, fantje!« In prinesli so jim vina in pršuta.

Ko so se delavci pošteno založili, je rekel tisti, ki jih je vodil:

»No, zdaj pa na delo, tovarišija!« Nato se je obrnil k Modrasovcem in povedal: »Veste, pobrali bomo količke, ker jih potrebujemo za zakoličenje neke druge ceste...«

»Kako,« so zazijali Modrasovci, »kaj ne boste...?«

»Ne, ne bodo vam gradili ceste...«

»Zakaj pa ne?« so se začudili Modrasovci.

»Menda zato ne, ker na zadnjih volitvah niste glasovali za stranko, ki je na oblasti...«

Poslej so Modrasovci opustili misel na to, da bi jim katera oblast kdaj naredila cesto, in se še bolj oklenili vprašanja, kako bi prišli do prepotrebne vodovoda.

Nekaj okoliških vasi je svoj čas imelo vodovod, ki je bil del vodovoda, ki ga je stara Avstrija napeljala iz nanoškega izvirka. Toda s časom je ta del c. kr. vodovoda odpovedal, ker je obolel za arteriosklerozo, kolikor ga niso razžrli rja in bacili paratifusa. Potlej so tudi tiste vasi spet dobivale vodo zase in za živino iz vodnjakov. Toda kadar je nastopila dolga suša, so imeli velike težave s preskrbo z vodo.

Enake težave so imeli tudi Modrasovci. Zato so že dolgo tuhtali, kako bi prišli do lastnega vodovoda. Najprej so se nekajkrat obrnili na oblasti s prošnjo, naj bi jim napeljali vodovod; toda vsakič so jih odslovili z izgovorom, da nimajo denarja za to. Končno so sklenili, da si bodo z lastnimi

sredstvi in močmi napeljali vodovod. Izkopali bodo jarek vse do glavnega vodovoda, ki gre iz »Brojence« v Trst, in tam bodo priključili cevi, po katerih bodo dobivali vodo. Ker pa so bili revni in niso imeli dovolj sredstev za nabavo cevi, so razmišljali, kje bi dobili še ostali denar. Pa je Jerkovemu Francetu kanilo na um, da bi bilo pametno, če bi organizirali kako kulturnoprosvetno prireditev, ki bi jim prinesla kaj denarja. In prišli so do zaključka: Priredili bodo ples s srečolovom, čisti dobiček pa bodo uporabili za nakup cevi. Iz svoje srede so izbrali pripravljalni odbor, ki je imel med drugim tudi nalogo, da nabavi dobitke za srečolov. Ko so bili nabavljeni, so vrli člani tega odbora naredili več tisoč neoštevilčenih in kakih sto petdeset oštevilčenih listkov, jih lepo zvili v valjčke in jih na dan veselice prodajali udeležencem.

Tisti dan se je nagnetlo v Modrasovo veliko ljudi iz bližnjih in daljnih vasi, od koder jih je privabilo predvsem poželenje po mičnih dobitkih, o katerih so govorili lepaki.

Toda najboljši dobitki so ostali vse do konca samo razstavljeni in so delali skomine srečolovcem, ne da bi jih kdo dobil. Dobiti jih pa ni mogel nihče zato, ker v vrečkah ni bilo njihovih številčk. Med neoštevilčenimi listki so bili le listki s številkami raznih manjvrednih predmetov kot so metle, pepelniki, cikorija in podobna krama. Med dobitki, ki so bili nekaj več vredni, je bila tudi zajetna kahla. Srečni dobitnik — neki že precej okajen možakar iz sosedne vasi — je nato prirejal s svojim posrečenim dobitkom take prizore, da so se gledalci od krohota za popke tiščali, zlasti potem, ko je svoj dobiček napolnil z belim vinom in dal vanj par domačih klobas.

Kakor je bilo modro predvideno, so vsi najdražji dobitki ostali v Modrasovem. Tako je na primer ostalo tudi novo moško kolo, zakaj listka s številko 145 sploh ni bilo med drugimi listki. Nato so Modrasovci te predmete lepo razprodali in izkupili čedno vsoto. Tako so z enim mahom ubili dve muhi.

S čistim dobičkom in s tistim denarjem, ki so ga sami prispevali, so naposled nabavili cevi. Nato so udarniško izkopali več kilometrov dolg jarek, kar pa ni bila šala, zakaj daleč okrog Modrasovega je dobro ped pod zemljo presneto trd apnenec. No, kljub vsem težavam so izkopali jarek, zagrebli vanj cevi, napeljali v svoje hiše vodovod, na sredi vasi pa so postavili betonski napajalnik.

Končno je prišel dan otvoritve vodovoda. Modrasovci so ta dan spremenili v praznik. Vsi preoblečeni so se zbrali okrog napajalnika, da bi kar najslovesneje proslavili ta zgodovinski dogodek. Napajalnik je bil okrašen s cvetjem in zelenjem, vodovodna pipa iz medenine pa se je kar lesketala — tako je bila čista. Pred napajalnikom je stal majhen oder, na katerem bo imel slovesen nagovor Smodinov Lojze, ki je znal najbolj gladko brati v Modrasovem.

Med Modrasovci se je sukal tudi časnikar, ki ga je na njihovo prošnjo poslalo uredništvo nekega tržaškega lista, da bi poročal o poteku slavnosti v Modrasovem in da bi posnel na fotografski trak prvi vodni curek, ki bo pritekel iz pipe napajalnika.

»Oh,« je vzdihnila Guščeva Marika, najstarejša Modrasovka, »da sem le dočakala to srečno uro, ko bo tudi v našo vas pritekla dobra voda in nam ne bo več treba piti plehke deževnice!«

Tako so se tudi drugi Modrasovci veselili tega doživetja. Odslej jim bo prihranjeno nemalo skrbi in naporov, ki so bili v zvezi z oskrbo z vodo. Od danes naprej bo zadostovalo, da bodo doma ali pri napajalniku zasukali pipo in — pššš! — že bo voda pritekla na beli dan.

Ta čas so trije delavci mestnega vodovoda stali tam, kjer se je od glavnega vodovoda odcepil novi modrasovski vodovod, in čakali da ob dometenem času prvič spustijo vodo v Modrasovo. Tu pa so vse bolj nestrpno čakali tega trenutka, trenutka, ko se bo začelo novo poglavje v zgodovini Modrasovega. Smodinov Lojze si je že nataknil naočnike in potegnil iz žepa slavnostni nagovor, ki si ga je bil skrbno napisal na polo papirja, iztrganega iz šolskega zvezka. Časnikar pa je medtem vzel iz toka fotografski aparat in za poskušnjo škilil skozenj, da bi ugotovil, s katere plati bi najbolje ujel težko pričakovani prvi curek. Ko se je postavil na najprikladnejši položaj, je pogledal na uro in rekel:

»Tovarišija, samo še tri minute manjka!«

In spet je nastavil aparat pred oko in se pripravil, da ga sproži v zgodovinskem trenutku.

V splošni napetosti so minile tri minute. Tedaj — nič! Kaj pa to? Zakaj ne priteče voda? Minilo je pet, deset, petnajst minut o vodi pa še vedno ne duha ne sluha. Modrasovci so se začeli spogledovati in se zavzeto spraševati, kaj je neki vzrok, da vode še ni.

»Najbrž je zmrznila v vaških ceveh, ker ste jih zagreblji pregloboko,« je uščipnil nekdo. Bil je eden tistih, ki so iz radovednosti prišli iz sosednih vasi, da bi videli, kako bodo Modrasovci dobili vodo, hkrati pa so jim bili nevoščljivi, ker sami bodo morali še dalje piti dežnico.

»Nemara pa so vam krti požrli cevi,« je zbadljivo pristavil neki drug sosed.

Modrasovci so pisano pogledovali te nepovabljene goste, ki so se jim škodoželjno posmihali, rekli pa jim niso nobene, ker so še vedno upali, da bo voda le pritekla. Ker je pa ni in ni hotelo biti, so poslali Subanovega Tineta tja, kjer so bili oni trije vodovodarji, da poizve, kaj je vzrok, da vode še ni.

Vtem sta prišla v vas dva predstavnik oblasti in naznanila:

»Vode ne bo,« — neka Modrasovka je zgroženo vzkriknila in padla v nezavest — »ker so vaše cevi oblastveno zaplenjene.«

»Zakaj pa?« so osupnili Modrasovci.

»Zato,« sta odgovorila moža postave, »ker ste jih kupili z denarjem, do katerega ste prišli na nezakonit način. Vi namreč niste imeli dovoljenja za prireditev plesa in srečolova, zato boste plačali globo, poleg tega pa se vam, kot rečeno, zaplenijo cevi. V treh dneh jih morate izkopati in prinesti na občino.« In sta odšla.

Tedaj je Trampužov Vane ves iz sebe mahnil z macolo po pipi napajalnika s tako silo, da ni potem bila več za nobeno rabo.

Dolgo je trajalo, preden so se Modrasovci pomirili.

In zdaj še dalje kalajo deževnico iz svojih štirn v prepričanju, da jo bodo še dolgo dolgo kalali.

Nekega dne so Modrasovci spet začeli govoriti o tem, da bi bilo dobro, če bi imeli lastno šolo. Njihovi otroci so namreč morali hoditi v šolo v sosedno vas. Ob lepem vremenu je še nekako šlo, toda v dežju in burji je bilo za malčke uro hoda tja in uro hoda nazaj vse prej kot šala. Zato so nazadnje sklenili:

»Ne, tako ne bo šlo več dalje! Tudi mi moramo imeti svojo šolo, pa če se pes obesi! Če nam je ne bodo zgradile oblasti, jo bomo zgradili sami.«

Nato so se začeli posvetovati, kakšna naj bi bila in kje naj bi stala. Na koncu so se sporazumeli, da bo enonadstropna in da bo stala ob dohodu v vas, na tisti vzpetini, od koder jo bo videti iz sosedne vasi.

»Ja, prav tja jo bomo postavili,« je rekel Tunhov Karlo, »da bo bodla sosede v oči. To nam bodo nevoščljivi, ko bomo imeli novo šolo, oni pa še vedno tisto staro bajto iz časa Franca Jožefa!«

Malo zatem so se obrnili na oblasti s prošnjo, naj bi jim zgradili šolo. Toda tam so jim rekli, da nimajo denarja za zidanje šol, ker morajo predvsem graditi take zgradbe, ki so za narod bolj važne kot šole, kot so na primer zaporji in kasarne.

»Jo bomo pa sami zgradili,« so rekli nato in se lotili dela.

Ko so naredili načrt, so navozili skupaj vse, kar je kdo prostovoljno prispeval za gradnjo šole, in izkopali temelje. Medtem ko so domači zidarji zidali, so jim vaščani vneto pomagali. Nekaj časa je šlo od rok, da je bilo veselje, ko pa so stavbo potegnili do pritličja, se je gradnja zataknila, ker je zmanjkalo gradiva. Tedaj so spet začeli ugibati, kaj in kako bi ukrenili, da bi čimprej spravili šolo pod streho. Vtem je Žlanšček Vence, ki je bil na glasu kot šaljivec, rekel:

»Po moji pameti bi bilo najbolje, da bi naredili nekako tako, kot so naredili Butalci butalasti. Le-ti so namreč razširili svojo cerkev tako, da so navozili okrog nje hlevskega gnoja. Jaz pa predlagam, da namesto gnoja, natrosimo okrog naše šole nekaj vreč Tomaževe žlindre ali kakega drugega gnojila. Nemara bo to pripomoglo, da se bo naša šola začela dvigati kar sama od sebe.«

Ker pa so Modrasovci podvomili v uspeh takega postopka, so še dalje razmišljali, kako bi po najkrajši poti prišli do potrebnih sredstev. Nazadnje so se ponovno obrnili na oblasti; toda tam so jim ponovili bajko o pomankanju denarja in jim rekli:

»Če že hočete imeti svojo šolo, pomagajte si kakor veste in znate.«

Toda kako naj si pomagajo? Nekaj časa so tuhtali, kaj bi storili, končno pa so jo le potuhtali. Najbolje bo, če spet priredijo plesno veselico, so rekli. Ta jim sicer ne bo vrgla toliko, da bi dogradili šolo, toliko bodo pa le pridobili, da bodo lahko nadaljevali zidanje.

Najprej so si preskrbeli dovoljenje, da lahko priredijo ples. Ha, so si mislili bridko izkušeni Modrasovci, enkrat gre osel na led, drugič ne več. Nato so postavili barjar in oder za godce. Medtem so pismeno povabili god-

ce iz Srednjega dola, naj bi prihodnjo nedeljo prišli igrat v Modrasovo, kjer bo velika plesna veselica.

Čez nekaj dni jim je kapelnik odgovoril, da se žal njegova godba ne more odzvati prijaznemu povabilu, ker je več njenih članov začasno onesposobljenih za kak nastop. V podkrepitev svoje izjave je navedel naslednje:

»Boben je trenutno nesposoben, ker je te dni padel po stopnicah in si pri tem polomil tri rebra; kontrabas ima pljučnico, ki si jo je nalezal, ko je na povratku z neke veselice pozno ponoči zaspal v neki obcestni luži; fagot tudi ne more priti, ker je ves obupan in bolan, odkar mu je pred dnevi žena rodila trojčke; bombardon pa je postal žrtev nenavadnega primera: pred dnevi je namreč peljal kravo k biku, le-ta pa je pomotoma skočil nanj in mu pri tem zlomil obe ključnici ter nevarno nalomil hrbtenico med dvajstim in trinajstim vretencem.«

»Naj si gredo jetra ribat, mrhe sakramenske!« se je razhudil Mačičev Pepi. »Stavim, da je to samo izgovor. Nočejo priti igrat, ker so zvedeli, da je čisti dobiček namenjen za gradnjo naše šole. Tudi ti zlomki so nam nevoščljivi, ker bomo imeli novo šolo, oni pa ne. No, vam že pokažemo, strele srednjedolske! Tudi brez vas bomo plesali.«

»Ja, kako, če pa ni muzike?« je rekel Tomažev Drejc s pomislekom.

»Kočevarjevemu Štefanu je pred leti poslala teta iz Amerike gramofon in za polne nečke plošč. Dali mu bomo za pijačo in gotovo ga nam bo posodil.«

S tem so se strinjali tudi ostali člani prireditvenega odbora in pospešili priprave za veselico. Barjar so postavili na sredi vasi in ga primerno okrasili. Po vaseh so nalepili lepake, ki so vabili mladino in starino na plesno veselico, na kateri bo igrala priznana godba iz Srednjega dola. Pa tudi za dobro kapljico in prigrizek je preskrbljeno, je bilo rečeno na lepakih.

Medtem je Žlinov Toni prodal prireditvenemu odboru tri sto litrov vina, ki ga je nato sporazumno s tem odborom po kangalilejsko znatno pomnožil. Ko je prilival dežnico, ki mu jo je sin v brentaču prinašal iz vodnjaka, je modroval:

»Vsak glažek vodice — ena podarjena opekica.« Ko pa je dodal za kakih pet sto opek dežnice, si je dejal: »Holt, zdaj pa naj bo dovolj, da ne bo kdo posumil, da je krščeno.«

Naslednji dan je bila nedelja. Okrog treh popoldne je začela prihajati mladina iz bližnjih in daljnih vasi. Prihajali so fatnje in dekleta iz Bazovice, z Opčin, s Kontovela, iz Križa, z Nabrežine, iz Devina, iz Doberdoba in iz drugih vasi.

Ko je prišel čas pričetka veselice, je stopil na oder žlanščev Vence. Namesto godcev je na odru stala miza in na njej starinski gramofon s trobljo; zraven pa je sedel Kočevarjev Štefan, ki so ga najeli, kot znano, da bi navijal svoj inštrument.

»Cenjeni gostje in spoštovani domačini!« je začel Vence. »Sporočiti vam moram neljubo novico. Srednjedolski godci so namreč v zadnjem hipu odklonili naše povabilo in nas tako pustili na cedilu. Odgovorili so nam, da ne morejo priti igrat, ker je dobršen del godcev nesposoben za igranje. Ene mu da je žena prelomila klarinet na glavi; drugi da je rodil trojčke; na

tretjega da je skočil bik in mu prevrtal hrbtenico, in tako naprej. No, mi pa zaradi tega nismo vrgli puške v koruzo. Na veselico smo namreč povabili imeniten gramofon in njegovega lastnika, ki nam bosta kljub vsemu pomagala sukati pete tako, da bo veselje. No, zdaj pa vsem skupaj, dragi znan-ci in neznanci: Obilo zabave! — Tovariš gramofonist, muzika!»

Štefan je navil gramofon in iz troblje se je razlegnila vesela poskočnica. Tej je sledila druga, tretja in tako naprej. Gramofon je hreščal, da je kar skozi ušesa šlo, toda plesalci se niso zmenili za to: pridno so kupovali vstopnice in se ročno vrteli. Medtem je Štefan od časa do časa segel po štefanu in si nalil, nato pa spet napel gramofonsko vzmet v prizadevanju, da bi kar največ cvenka izbežal iz žepov plesalcev.

Ta čas je Žlinov Toni za stojnico točil vino.

»Ali je za kaj ta pijača?» je vprašal neki možak iz sosedne vasi.

»Tip-top!« je Toni pohvalil svojo bivšo kapljo.

»Nu, pa mi ga daj en kvartin.« Možak je poduhal vino, srknil, pomlaskal z jezikom in ugotovil: »To vino je krščeno.«

»Krščeno?» je užaljeno vzkliknil Toni. »To pa že ne. Jaz sem ga prodal in zanesljivo vem, da ni v njem niti kaplje vode.«

»Kako pa to, da tako diši po vodi?»

»Nemara se je sod navzel vlage od vlažne stene, ob kateri je stal, pa zdaj vino po vlagi vonja.«

»Naj bo kakorkoli že, to vino je vodeno.«

Ker so tudi drugi pivci udrihali po vinu, so prireditelji rekli:

»No prav, bomo pa drugo vino preskrbeli.«

Odpeljali so tisti sod in čez čas pripeljali drugega.

»A-a, tale pa, tale! Temu pa res ni kaj očitati, ampak tisto prejšnje sploh vino ni bilo. Sama voda. Tale je pa res dobra kaplja.« Tako so zdaj govorili tisti, ki so pili isto vino iz drugega soda.

Za prigrizek so prodajali sir, klobase in hladne polpete. Neki fant iz Mavhinj je kupil dve polpeti in ju le stežka spehal vase.

»Ti, Marička,« je nato vprašal punco, ki je prodajala jedačo, »daj no, povej po pravici, iz česa so narejene te polpete?»

»Iz kozjega in kokošnjega mesa.«

»Koliko kože in koliko kokoši pa je vmes?»

»Natanko vsakega polovico.«

»Kako, natanko vsakega polovico?»

»No, ena koza in ena kokoš.«

Vtem je Črenčen Poldo hodil z velikim pladnjem v rokah okrog plesalcev in drugih gostov ter pobiral prostovoljne prispevke za gradnjo šole. Ko je prišel k neki mizi, kjer je sedelo več pivcev iz sosednje vasi, je vzpodbudno potresel z drobižem na pladnju in rekel:

»Alo, fantje in možje, nikar se ne delajte slepe in gluhe, vsak vrzi nekaj v dober namen.«

Sosedje so segali v žepe in vsak je nekaj primaknil.

»Ej, ti, Pepo, daj no še ti za kako žlico malte!« je Poldo ogovoril nekega dedca iz sosedne vasi.

»Nimam drobnih,« je otepaje se odvrnil sosed.

»Saj debele tudi vzamem,« je rekel Polde in spet potresel pladenj, da bi privabil kaj soldov iz sosedovega žepa.

»Pravzaprav ne dam nič, da bom odkrit,« je nazadnje dejal dedec.

»Aha, si torej eden tistih, ki ste kar zeleni od zavisti, ker bomo imeli novo šolo, vi pa ne, a? No, veš kaj: zgradili jo bomo tudi brez tvoje bratske pomoči,« mu je zabrusil Poldo in zavil drugam.

Približal se je skupini mladeničev in jih ogovoril:

»Oho, fantje šempolajski, ali boste kaj dali za našo stvar?«

Sempolajci so brez pripomb segli v svoje denarnice in se pošteno odrezali.

»No, to je pa res lepo od vas,« je rekel Poldo namesto zahvale. »Če se pa bo kdaj kateri od vas priženil v našo vas, mu bomo dovolili, da bo svoje mulce lahko pošiljal v našo šolo.«

Ko so naslednji dan preštevali denar, so Modrasovci ugotovili, da jim je veselica vrgla veliko več kot so pričakovali. Tedaj so sklenili, da bodo brž nabavili potrebno gradivo in nadaljevali z gradnjo šole.

Tisto popoldne sta prišla v vas dva financarja z nalogo, da pretipljeta obisti Modrasovcem. Najprej sta jih vprašala, kje imajo dovoljenje za ples, ki so ga priredili prej ta dan. Tedaj je stopil pred njiju Tabljev Berto in zviška pomahal z zadevnim dovoljenjem pod njunim nosom, češ: Mislili ste, gospodje, da nas boste ujeli v past kakor onkrat, pa ste se hudičevo zmotili!

Nato sta vprašala, kje imajo dovoljenje za točenje vina. Tudi to dovoljenje so imeli. Zatem sta zahtevala, naj jima pokažejo dovoljenje za javno nabiranje prostovoljnih prispevkov.

Modrasovci so se spogledali.

»Tako torej: nimate ga!« sta se zmagoslavno zarežala financarja. »In ali vesta, da ste s tem naredili prekršek, ki vas bo drago stal? — Za zdaj nama izročite denar, ki ste ga dobili s plesom, vinom in nabiranjem prispevkov, o vsem drugem pa se bomo pogovorili drugje.«

Do kosti obrani Modrasovci so dolgo poklapano zijali drug v drugega. Končno je Tončkov Tine debelo pljunil in rekel:

»Naj jih strela poči! Martraš se in martraš, na, pa ti pridejo in te oskubejo kakor kuro.«

»Pa so še rekli: Pomagajte si kakor veste in znate,« je pripomnil Gambružov Dominik.

»Morda pa nam bi vrnili denar, če bi se pritožili na kako višje mesto,« je domneval Puhov Jože.

»Ja, figo zadolo ti bodo vrnili, ne pa denar!« je oporekel Pangosov Matija. »Oni potrebujejo denar za nove kasarne in pržone, ki so za njih večjega pomena kakor šole.«

»In kaj bo z našo šolo?« je zaskrbelo Krunčevega Rudija.

»Začeli bomo znova,« je pribil Požupov Ludvik. »Šolo moramo spraviti pod streho, pa če se svet podre! Dogradili jo bomo že zato, da dokažemo, da Modrasovci ne upognemo vratu, pa če tudi pride regiment hudičev nad nas!«

PERONOSPORA VINSKE TRTE IN BORBA PROTI NJEJ

Kdo ne pozna te bolezni, ki nam v nekaterih letih občutno zmanjšuje pridelek? Skoraj bi si upal trditi, da ga ni vinogradnika, vrednega tega imena, ki bi ne poznal znakov, ki izdajajo to glivično bolezen. Imel sem sicer priložnost ugotoviti, da je neki kmetovalec zamenjal madeže, ki jih povzroča pršica z znaki, ki so značilni za peronosporo. Kljub temu, da je to res skoraj edinstven primer, pa je vendarle možno, da zaide kdo v napako. Ne bo torej odveč, če natančno ponovimo to, kar že vemo o tej tako važni bolezni in če še enkrat naštejemo vsa zatiralna sredstva in primerjamo njih učinkovitost.

Važnost zatiranja peronospore, ali bolje zaščite pred to boleznijo, je zelo velika. Tega se zavedajo vsi vinogradniki in iz te zavesti tudi izhaja skrb, ki jo vinogradnik izkazuje trti. Mislim, da bi bilo za vinogradnika zelo koristno, če bi imel v tem koledarju zbrano gradivo in napotila, ki mu bodo služila pri praktičnem delu.

Če upoštevamo gospodarsko škodo, ki jo utegne povzročiti peronospora, se bomo zavedali v polni meri resnosti tega vprašanja. Po uradnih podatkih znaša vrednost pridelka naših vinogradov skoraj 500 milijonov lir. Če se zaradi peronospore zniža vrednost pridelka le za 10 odstotkov, znaša denarna izguba približno 50 milijonov lir. Ne smemo pa pozabiti, da nam peronospora včasih zmanjša pridelek tudi za povprečno 30 in več odstotkov. Lahko si torej predstavljamo, kakšno velikansko škodo nam more povzročiti.

Vsako leto imamo močnejše ali slabše napade peronospore. Če ne utegnemo pravočasno zaščititi listov in mladik ter mlade grozdice pred napadom, je tudi kvaliteta vina slabša in s tem zmanjšana možnost prodaje in vnovčenja pridelka. Iz tega izhaja torej nujnost, da se čim bolj poglabimo v spoznavanje te bolezni in v vrsto ukrepov, s katerimi se lahko uspešno borimo proti njej.

Prvič so bolezen opazili v Evropi leta 1878 in sicer v Južni Franciji. K nam je prišla iz Amerike z uvozom sadik ameriške trte, ki je služila kot podlaga, na katero so začeli precepljati žlahtno evropsko trto, da se prepreči škoda, ki jo je v evropskih vinogradih povzročila trtna uš. V nekaj letih se je peronospora razvila po vseh vinogradniških predelih tako, da danes ni več na svetu vinogradniškega okoliša, v katerem se ta bolezen še ne bi pojavila.

Prva leta po svojem pojavu peronospora ni povzročala večje škode tako, da so nekateri znanstveniki mislili, da ni nevarna, ker ji klimatično področje Evrope ne prija. Kasnejši napadi pa so popolnoma spremenili to njihovo mnenje, tako da so se začeli vsi zavedati velike nevarnosti, ki je pretila vsem vinogradom. Zaradi tega so se znanstveniki začeli resno ukvarjati s proučevanjem te bolezni in danes že do dobre poznamo tako vidne spoznavne znake bolezni, kot tudi njen biološki razvoj.

Prvi znaki, ki nam izdajajo nastop peronospore na vinski trti, se pojavijo na listih. Na napadenih listih opazimo »oljne madeže« na zgornji strani ali pa če liste gledamo proti svetlobi. Ti madeži imajo nepravilno okroglo obliko. Na starem listu ali na listu odpornih sort ti madeži nimajo okroglaste oblike temveč oglasto in mejijo na listna rebra.

Po pojavu »oljnih madežev« opazimo v ugodnih pogojih na spodnji strani listov plesnivo puhasto prevleko. V vlažnem in soparnem vremenu »oljnih madežev« sploh ne opazimo, pač pa se pojavi kar bel puh. Na teh mestih se običajno začne list sušiti. Če je napad dovolj močan, je teh madežev toliko, da zavzamejo vso listno površino, zaradi česar se list posuši in predčasno odpade. To se dogaja, kadar so vremenske razmere ugodne za razvoj peronospore. Pri močnejšem napadu, ko je temperatura povoljna in zadostna zračna vlaga ter količina padavin, lahko trta iz-

Peronospora na listu — bele prevleke na spodnji strani lista.

gubi večji del svojih listov in je zaradi tega njena prehrana nezadovoljiva, kar negativno vpliva tako na količino, kot na kakovost pridelka in na stopnjo dozorelosti lesa. Take vrste, ki so preživele močnejše napade peronospore, so slabo odporne proti zmrzavi.

Po opisanih znakih lahko torej ugotovimo bolezní na listih:

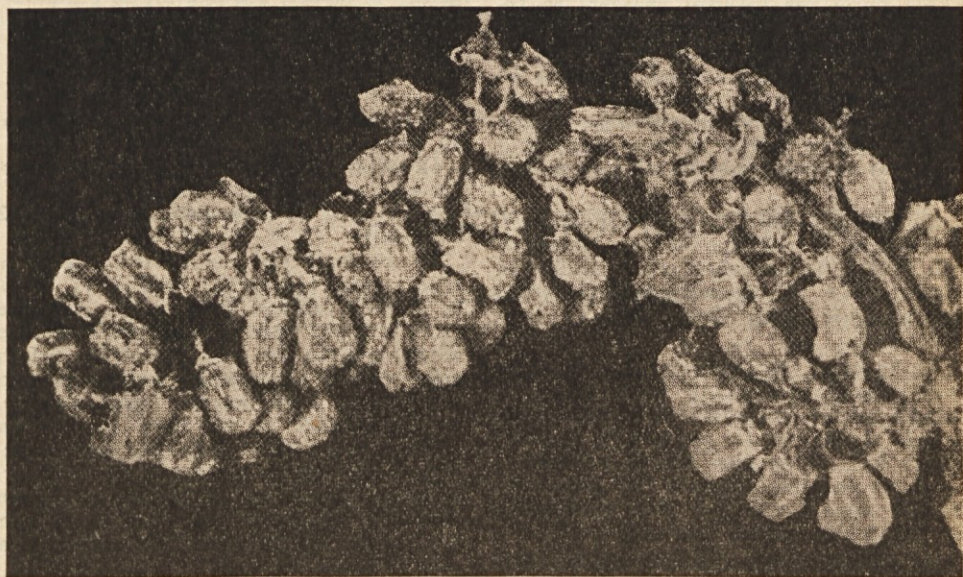
- a) po prisotnosti »oljnih madežev« okroglaste oblike;
- b) po prisotnosti puhaste bele prevleke na spodnji strani listov;
- c) po prisotnosti madežev nepravilne mnogokotne oblike na odpornih vrstah ter na starih listih.

Peronospora pa ne napada samo liste, ampak tudi mlade zelene poganjke, ko se na mladem lubju nahajajo še listne reže. Napadeni so zlasti poganjki bujno rastočih trt, bodisi da pripada trta bujno rastoči sorti ali da je le-ta dobro gnojena, posebno z večjo količino dušikovih gnojil.

Na napadenih poganjkih opazimo tu pa tam belo puhasto prevleko, ki jo tvorijo poletni trosonosci s poletnimi trosi. Taki poganjki rjavijo, ovenejo in se posušijo. Okužba poganjkov je bolj redka in nam zato ne povzroča večje škode, razen na mladih trtah.

Skodljivo delovanje te bolezni se ne omejuje le na liste in zelene poganjke, ampak zajame tudi grozdiče pred cvetenjem, in po njem. Tudi grozdiče prekrije bela prevleka, nakar se posušijo in odpadejo:

Peronospora je najbolj nevarna če se pojavi med cvetenjem. Po cvetenju napada peronospora posamezne jagode dokler ne začno spreminjati barvo. Po tem času

Grozdne jagode uničene po peronospori.

je okužba jagod od zunaj nemogoča, ker prodre peronospora v zelene organe (list, mladika, jagoda) edino skozi listne reže, katerih pa jagode v tej dobi nimajo več. Potem ko jagode začno spreminjati barvo, je možna okužba edino skozi jagodni pecelj. Jagode, napadene po začetku barvanja, niso nikdar prekrite s puhasto prevleko, temveč porjavijo in se posušijo.

Obolelost jagod se torej kaže v dveh oblikah:

a) na mladih jagodah se pojavi bela puhasta prevleka, ki jo tvorijo poletni trosi in trosonosci. Te jagode se posušijo;

b) na starejših jagodah, ki že po okužbi izgubijo listne reže ali se okužijo skozi pecelj, se ne pojavi bela prevleka, pač pa se jagode zgrbančijo in porjavijo. To obliko peronospore imenujejo Italijani »Perospora latente«, kar pomeni — skrita peronospora.

RAZVOJ PERONOSPORE VINSKE TRTE

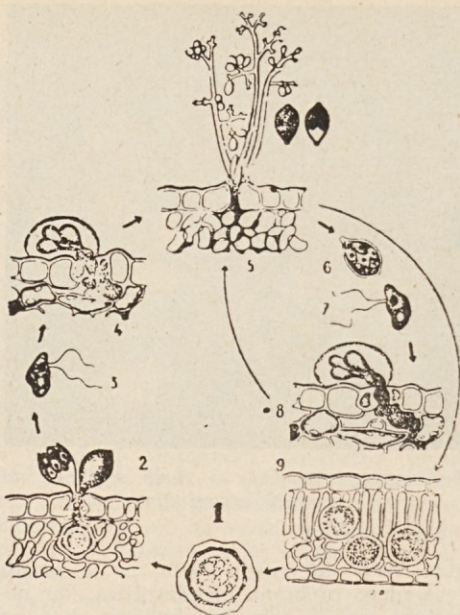
Peronospora vinske trte spada med glive plesnivke. V jeseni, ko začne odpadati okuženo listje, se v notranjosti listov samih tvorijo zimski trosi, katere imenujemo oospore. Ti trosi so dobro zaščiteni pred mrazom, ker so obdani z odporno kožico in prekriti še z listno pokožico. Na vsakem kvadratnem milimetru je lahko več kot sto takih trosov. Sele po dobi zimskega mirovanja so trosi sposobni za kalitev. V obliki teh trosov peronospora prezimi. Odpadlo listje preko zime razpada, tako da se spomladi trosi sprostijo in začno ob ugodnem vremenu kaliti. Za kalitev zimskih trosov je potrebna toplota nad 12 stopinj Celzija in da v razdobju 2 — 3 dni pade najmanj 10 milimetrov dežja.

Na kalečem trosu se ustvari odebiletev, v katerem je približno 60 tako imenovanih blodilk. Ta odebiletev počí, blodilke se sprostijo in ob ugodnih pogojih kalijo ter prodrejo skozi listne reže v notranjost lista.

Ne bo odveč, če poudarimo, da se listne reže nahajajo na spodnji strani listov, na mladih zelenih poganjkih in na mladih jagodah dokler se te ne začnejo barvati. Mladi listi, ki še niso dosegli velikosti 2 — 3 cm še nimajo listnih rež, prav tako pa jih nimajo več tudi starejše mladike in jagode po začetku barvanja.

Da kaleči zimski trosi okužijo še zdrave trne liste je torej potrebno:

a) prisotnost kaljivih trosov;

Biolóški razvoj peronospore vinske trte:
1. zimski trajni trosi; 2. trosonosniki z gibljivimi trosi — blodilkami (3); 4. prva — primarna okužba; 5. trosonosci prodre skozi listne reže na spodnji strani listov (bele prevleke); 6. poletni trosi (konidiji); 7. blodice (zoospore); 8. sekundarna infekcija skozi listne reže; 9. zimski trosi v okuženih trtnih listih.

b) povprečna dnevna temperatura zraka najmanj 12° C;

c) dovolj razviti listi vinske trte, katerih velikost presega 2,5 do 3 cm;

d) najmanj 10 mm dežja v razdobju 2 — 3 dni.

Ko so izpolnjeni vsi naštetí pogoji je možna prva (primarna) okužba. Po okužbi se med celicami lista razvija podgobje glive v obliki nitk. To podgobje uničuje listno zelenilo in sesa hrano iz listnih celic. Zaradi razkrajjanja listnega zelenila se pojavijo bledi madeži (oljni madeži). Po nekaj dneh se ob danih pogojih na spodnji strani listov pojavijo puhaste bele prevleke. To so trosonosci, ki so prodrli preko listnih rež in ki nosijo poletne trose. Te trose raznaša veter in s tem širi okužbo. Poletni trosi niso sposobni za prezimovanje.

Cas, ki poteče med nastopom okužbe do pojava belih prevlek na spodnji strani

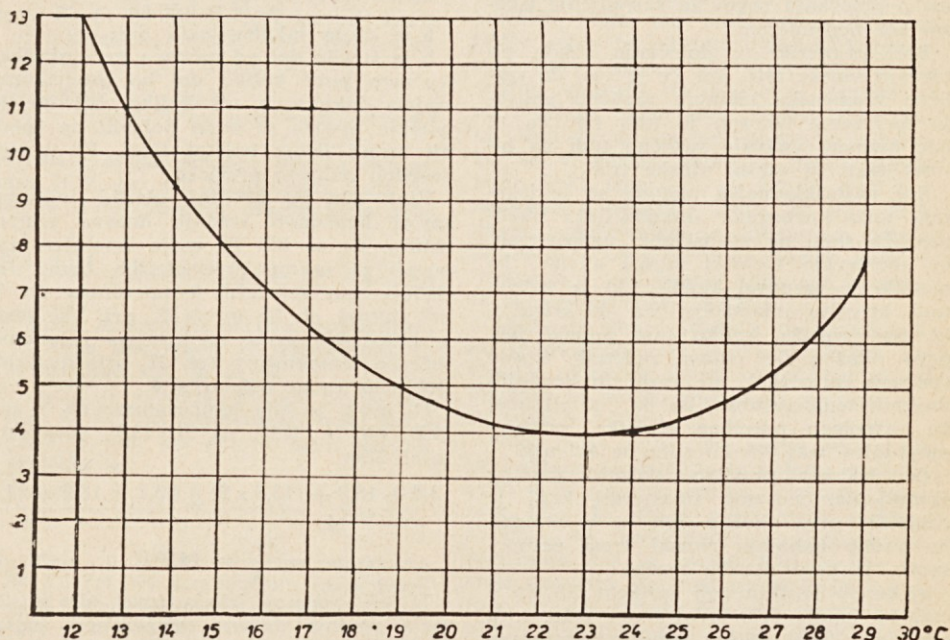
listov, imenujemo »inkubacijsko dobo«. Ta doba traja pri različnih temperaturah različno dolgo. Najmanj časa traja inkubacija pri temperaturi od 22 do 24° (štiri dni). Pri nižjih in višjih temperaturah traja inkubacija dalj časa. Pri temperaturi nad 29° C je ponovna okužba nemogoča, ker so listne reže popolnoma zaprte.

OBRAMBA PRED PERONOSPORO

Večkrat smo imeli priložnost slišati ali čitati, da obramba pred peronosporo ni-

ma kurativnega (zdravilnega) značaja, pač pa da ima vsako škropljenje le preventivni (zaščitni) značaj. Z drugimi besedami to pomeni, da s škropivi ne moremo zdraviti že napadene trte pač pa škropimo le zato, da preprečimo okužbo zdravih organov vinske trte. Ko se je bolezen že gneznila v liste, mladike ali jagode, se je pred njo nemogoče braniti. Vsak vinogradnik mora torej skrbeti, da izbere primeren čas za škropljenje tako, da najdejo v dobi kaljenja trossov kalčki že na listu za njih smrtonosno sredstvo.

INFEKCIJSKA KRIVULJA PO MÜLLERJU

KRIVULJA POVE, DA TRAJA INFEKCIJSKA DOBA:

Pri °C	Dni	Pri °C	Dni	Pri °C	Dni
12	13,0	18	5,6	24	4,1
13	10,9	19	5,0	25	4,3
14	9,5	20	4,5	26	4,6
15	8,3	21	4,2	27	5,2
16	7,2	22	4,1	28	6,0
17	6,3	23	4,0	29	7,6

DOLOČANJE ČASA ZA ŠKROPLJENJE

Že od prvih nastopov peronospornih okužb so tako praktiki kot znanstveniki skušali najti ne samo učinkovita sredstva proti tej bolezni, pač pa tudi najprimernejši čas za uporabo teh sredstev. Na podlagi večletnih izkušenj so praktiki skušali določiti čas za škropljenje tako, da so opazovali čas nastopa te bolezni v koledarskem letu. Ta opazovanja so dovedla do tega, da so škropili v določenih časih ob tem ali onem svetniku, ob tej ali oni luni. Vemo, da so vremenske razmere v različnih letih različne in da zaradi tega ne velja vedno letos, kar je bilo veljavno lani. Zaradi tega se je tak način določanja rokov za škropljenje izkazal kot neprimeren.

Bolj primerno je določanje rokov po razvoju vinske trte, ker če je res, da različne vremenske razmere različno vplivajo na razvoj bolezni, je tudi res, da te iste razmere vplivajo različno tudi na hitrost rasti in razvoj vinske trte.

Kot najprikladnejša metoda se je izkazala tako imenovana »inkubacijska metoda«. Ta sloni na znanstvenih ugotovitvah, ki upoštevajo biološki razvoj glivice. To metodo je zasnoval Mueller, ki je izdelal tudi krivuljo inkubacije. To je krivulja, ki nam pokaže, koliko časa poteče med prvo okužbo do pojava poletnih trosov (puhaste prevleke) pri različnih srednjih dnevnih temperaturah. Da bo čitatelj imel na razpolago potrebne podatke, prinašamo tudi v tem članku sliko te krivulje.

Če hočemo pravilno določiti čas za škropljenje, moramo upoštevati kdaj je nastopila prva okužba. Ker se v vinogradu vedno nahajajo zimski trosi peronospor, je prva okužba možna:

a) ko so listi dosegli velikost 2,5 do 3 cm, ker imajo šele tedaj listne reže, t. j. odprtine, skozi katere prodre peronospora v notranjost vinske trte;

b) ko je v zadnjih dveh — treh dneh padlo najmanj 10 mm dežja;

c) ko srednja dnevna temperatura zraka v razdobju 2 do 3 dni ne pade pod 12° C.

Ko so vsi ti pogoji izpolnjeni, lahko z gotovostjo računamo, da je v teh dneh nastopila prva okužba listov.

Za uspeh škropljenja je torej zelo važno določiti dan za njegovo izvedbo. Vprašanje ali je sploh mogoče določiti ta dan, je za vsakega vinogradnika izredno važno. V vinogradniških okoliših obstaja cela mreža tako imenovanih antiperonospornih postaj, ki zbirajo podatke o količini pada-

vin, o temperaturi in o vlažnosti zraka. Na podlagi teh podatkov izračuna zbiralni center s precejšnjo in dovolj zanesljivo natančnostjo rok za škropljenje. Ker pa pri nas teh postaj nimamo, si morajo kmetje pomagati sami.

Kako naj določimo rok za škropljenje? Mislim, da bomo s primerom najzornije pokazali, kako je mogoče ta rok z zadovoljivo natančnostjo določiti.

Primer:

Z računanjem inkubacijske dobe prične mo naslednji dan, ko so bili izpolnjeni pogoji za prvo okužbo. Pri tem izračunavanju se poslužujemo že omenjene Muellerjeve krivulje in formule

$$(a : b) - b = c$$

a je vsota inkubacijskih dni;

b je število dni od nastopa prve okužbe;

c nam pove koliko dni bo predvidoma trajala inkubacija ali koliko dni bo še poteklo preden se bodo pojavili na spodnji strani listov poletni trosi, ki tvorijo značilno puhasto prevleko.

Vsak dan po prvotni okužbi moramo sproti izračunati srednjo dnevno temperaturo. Če so bili 10. maja izpolnjeni vsi pogoji za nastop prve okužbe, bomo naslednji dan zabeležili temperaturo ob 7. uri zjutraj, ob 14. in ob 21. uri. Vse temperature seštejemo, pri tem pa računamo večerno temperaturo (ob 21. uri) dvakrat. Dobljeno vsoto delimo s 4.

11. maja je bila temperatura: ob 7. uri 13,2°, ob 14. 18,9°, ob 21. 13,8, (dvakrat) torej 27,6°

$$\frac{13,2 + 18,9 + (13,8 \times 2)}{4} = \frac{13,2 + 18,9 + 27,6}{4} = \frac{59,7}{4} = 14,9^{\circ} \text{C}$$

Iz teh računov izhaja torej, da je 11. maja srednja dnevna temperatura znašala 14,9° C. Ko smo določili srednjo dnevno temperaturo s pomočjo Muellerjeve krivulje, določimo inkubacijsko dobo, ki v našem primeru znaša 8,3 dni. Ko smo dobili ta podatek nadaljujemo z računanjem s pomočjo omenjene formule (a:b) — b = c.

POVZETEK

11. maja je znašala srednja dnevna temperatura 14,9° C;

a (vsota inkubacijskih dni) = 8,3;

b (število preteklih dni od nastopa prve okužbe) = 1

$$(8,3 : 1) - 1 = C$$

$$8,3 - 1 = 7,3$$

Po tem računu smo ugotovili, da če bi srednja dnevna temperatura ostala neizpremenjena, bi nastop ponovne okužbe morali pričakovati čez 7,3 dni.

Ker se pa srednja dnevna temperatura vsak dan spreminja, moramo te račune vsak dan ponoviti.

12. maja smo izračunali, da znaša srednja dnevna temperatura 14° C. Pri tej temperaturi traja inkubacija po Muellerjevi krivulji 9,3 dni. Ta podatek seštejemo s prejšnjim, ki smo ga dobili s pomočjo formule

$$\frac{(7,3 + 9,3)}{2} - 2 = \frac{16,6}{2} - 2 = 8,3 - 2 = 6,3$$

13. maja znaša srednja dnevna temperatura 18° C. Po Muellerjevi krivulji znaša za to inkubacijo doba 5,5 dni. Dolžina inkubacijske dobe bo trajala še

$$\frac{(16,6 + 5,5)}{3} - 3 = \frac{22,1}{3} - 3 = 7,4 - 3 = 4,4$$

14. maja znaša srednja dnevna temperatura 16,2°. Pri tej temperaturi traja inkubacija 8 dni, trajanje inkubacijske dobe pa

$$\frac{(22,1 + 8)}{4} - 4 = \frac{30,1}{4} - 4 = 7,5 - 4 = 3,5$$

15. maja je srednja dnevna temperatura 12° C. Tega dne sploh ne upoštevamo in ga preskočimo kot da ga ni.

16. maja je srednja dnevna temperatura 15,6° C. Pri tej temperaturi traja inkubacija 7,5 dni. Do pojava belih prevlek bo preteklo še:

$$\frac{30,1 + 7,5}{5} - 5 = \frac{37,6}{5} - 5 = 7,5 - 5 = 2,5$$

17. maja je srednja dnevna temperatura 20° C. Pri tej temperaturi traja inkubacija 4,5 dni. Inkubacijska doba bo trajala še:

$$\frac{37,6 + 4,5}{6} - 6 = \frac{42,1}{6} - 6 = 7,0 - 6 = 1,0$$

Zadnji podatek, ki smo ga dobili nam pove, da ostane 17. maja ob 21 uri še en dan do izteka inkubacijske dobe. To pomeni, da se bodo v noči med 18. in 19. majem med 1. in 3. uro 19. maja, če bodo ugodni pogoji (temperatura nad 12° C in vlaga ne pod 80 odstotkov) pojavile na spodnji strani listov bele prevleke, da bodo torej prodrli na dan poletni trosi, s katerimi se bo okužba širila. V nasprotnem primeru, to je če pogoji ne bodo ugodni, pa bomo opazili oljne madeže.

Ta podatek nam pove, da je nastopil

skrajni čas, da poškopimo vse vinograde tako, da bodo ob pojavu poletnih trosov vse trte že poškopljene.

Kjer imamo večje vinogradniške površine, bomo seveda morali začeti s škropljenjem kakšen dan prej.

ZASČITA VINSKE TRTE PRED PERONOSPORO

Najvažnejši, vendar ne edini zaščitni ukrep v obrambi pred peronosporo predstavlja še vedno škropljenje z raznimi kemičnimi snovmi. Rekli smo, da je kemična zaščita najvažnejši ukrep tudi zato, ker ga vsi vinogradniki zavestno izvajajo.

Dober vinogradnik pa se ne more in ne sme zadovoljiti samo s škropljenjem. Izkoristiti mora vse možnosti za uspešno borbo zoper to zahrbtno bolezen. Poznamo celo vrsto ukrepov, ki neposredno ali posredno vplivajo na pogostost okužbe in na možnost razširjanja okužbe same. Rekli smo že da nastopi primarna okužba, ko se v naravi nahajajo prosti zimski trosi. Rekli smo tudi, da zimski trosi prezimujejo v odpadlih listih. Iz tega sledi, da bi s pobiranjem in sežiganjem odpadlih listov uničili ogromno število zimskih trosov in s tem močno zmanjšali možnost za nastop primarne okužbe.

Enako bi morali ravnati tudi spomladi, ko se pojavijo prve, redkeje okužbe. Pobiranje okuženih listov ob pojavu oljnih madežev bi močno zmanjšalo možnost razširjanja te bolezni.

Poleg tega igra zelo važno vlogo pri nastopu in razširjanju te bolezni razdalja saditve in vzgojna oblika. Redkeje zasažene trte, ki imajo pahljačasto speljane mladike, so manj podvržene napadu peronospore ker se mokri listi mnogo hitreje posušijo, če med njimi kroži neovirano zračna struja. Sajenje odpornih trt predstavlja tudi zelo važen ukrep in zato si tudi vinogradniški strokovnjaki prizadevajo vzgajati sorte, ki bi bile čim bolj odporne proti peronospori.

Ko vršičkamo enoletne mladike bomo vršičke odnesli iz vinograda in jih zažgali, ker bomo s tem uničili tudi veliko število trosov.

To so najenostavnejši in vsakemu kmetu dostopni ukrepi, ki močno pripomorejo k uspehu škropljenja. Mnogokrat se premalo zavedamo važnosti teh ukrepov, ker sicer ne bi videli na našem področju tako gosto sažene trte s tako nizko vzgojo tako, da je kakšen vinograd včasih bolj podoben pragozdu kot pa urejeni vinogradniški parceli.

KEMIČNA ZAŠČITNA SREDSTVA

Kljub že omenjenim ukrepom, ki nam omogočajo uspešno borbo proti peronospori, je nemogoče misliti, da bi lahko dosegli zadovoljivo zaščito trte brez uporabe kemičnih sredstev. Svoj čas smo poznali edino bakrena sredstva, med katerimi je bila najbolj znana modra galica. Danes so se tem bakrenim sredstvom pridružili še drugi sintetični preparati, ki vsebujejo cink. Ta sredstva so že preživela preizkusno dobo in se izkazala kot učinkovita v borbi proti peronospori.

PRIPRAVA BORDOJSKE BROZGE

Bordojsko brozgo pripravimo tako, da mešamo raztopino modre dalice z apnenim mlekom. Rabimo jo v raznih koncentracijah. Navedli bomo primer priprave 1 odstotne bordojske brozge, za katero potrebujemo:

1 kg modre galice, 40 dkg živega ali 1,20 kg gašenega apna, 100 l vode, posodo za 20 do 50 litrov, posodo za 100 litrov.

Posodo za 20 do 50 l napolnimo z vodo. Modro galico spravimo v vrečico ali pleteno košaro in jo potopimo v vodo tako, da je vsa galica pod vodo. V stolitrsko posodo nalijemo toliko vode, da z dolito raztopino modre galice dosežemo 100 litrov tekočine. V tej večji posodi pripravimo apneni belež. Ko smo ga pripravili in ko se je galica do kraja raztopila, jo dolivamo v apneni belež (nikdar obratno).

Tako pripravljena brozga je svetlo modre barve. Preizkusimo jo z fenoltfacinim papirjem, ki narahlo pordeči če je brozga pravilno pripravljena. Če listič ne pordeči, moramo dodati še malo apna ali apnenega beleža. Če smo dali preveč apna, listič močno pordeči in zapušča rdečo sled na brozgi. Taka brozga ni dobra in dodati ji moramo še malo galice. Po udarjamo še enkrat, da ne smemo nikdar vlivati apneni belež v galico, ker se sicer učinkovitost brozge poslabša, ker se kosmiči, ki jih tvorita galica in apno, zelo hitro sesedejo na dnu.

Tako pripravljeno brozgo moramo uporabiti še istega dne. Če mora brozga čakati, ji dodamo 100 gr sladkorja ali 1 liter mleka na 100 litrov. S tem podaljšamo trajnost brozge za nekaj dni.

UPORABA NOVIH NEBAKRENIH SINTETIČNIH SREDSTEV

Zadnja leta se vsebolj razširja uporaba novih sredstev pri zatiranju peronospore.

Že precej dobro so znana med našimi kmetovalci sredstva Aspor — Vitex — Dithan.

Vsa ta sredstva imajo več ali manj isto kemično sestavo. Učinkovito sredstvo v teh proizvodih se imenuje Cinkov bisetilenditrio karbamat. Brozgo pripravimo tako, da 200-300 gr sredstva zmešamo s 100 litrov vode. Torej uporaba teh sredstev je mnogo enostavnejša.

Skoraj ga ni strokovnjaka, ki bi si upal zanikati velike prednosti, ki jih imajo nova sredstva pred bordoško brozgo, četudi se ne more zanikati, da bordoška brozga še vedno predstavlja zelo dobro, skoraj bi rekli klasično sredstvo za preprečevanje razvoja raznih glivičnih bolezni.

Med bordoško brozgo in temi novimi sredstvi obstajajo seveda določene razlike. Oglejmo si jih.

Najhujši kritiki novih sredstev očitajo le-tem sledeče pomanjkljivosti v primerjavi z bordoško brozgo:

1. popolna neučinkovitost zoper oidij;
2. prehitro izpiranje iz rastline;
3. pomanjkljiva učinkovitost zoper peronosporo.

1. Popolna neučinkovitost zoper oidij.

Poskusi so v resnici dokazali, da so sredstva kot so Vitex, Aspor, Dithane in še nekatera druga, ki vsebujejo cinkov bisetilenditrio karbamat, nevtralna v odnosu do oidija, medtem ko bordoška brozga pokaže neko učinkovitost tudi zoper to plesen.

Noben vinogradnik se ne zaneša na slabo učinkovitost bordoške brozge zoper oidij, da bi zaradi tega kakor koli zmanjšal svojo pozornost pri zatiranju te bolezni. Že pri uporabi bordoške brozge se vedno svetuje dodatek 100-150 gramov močljivega žveplene praška, ki naj zajezi razvoj oidija ali popolnoma uniči to plesen.

Ce pa dodamo močljivi žvepleni prašek novim sredstvom, bomo dosegli enak učinek zoper oidij, kot ga dosežemo pri uporabi bordoške brozge. Zatrli bomo majhna središča razvoja oidija. Pri večjem napadu te plesni pa se bomo morali zateči k žveplanju z žveplenim cvetom, če uporabimo Vitex ali druga slična sredstva, ali pa če uporabimo bordoško brozgo.

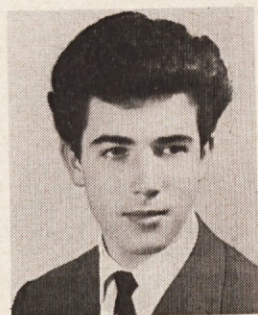
Upoštevalo jo ta dejstva, ki so bila ugotovljena z dolgoletnimi poskusi, lahko ovzremo prvo kritiko na račun novih sintetičnih sredstev.

2. Prehitro izpiranje iz rastline

Danes je že vsakemu strokovnjaku jasno, da je učinkovitost škropljenja v glav-

RIBE (linorez)

KLAVDIJ PALČIČ

nem odvisna od pravočasne izvedbe škropljenja samega. Ravno zaradi tega so strokovnjaki izdelali tako imenovani »peronosporični koledar« s pomočjo katerega lahko s precejšnjo natančnostjo določimo najboljši trenutek za škropljenje. Prerano izvedeno škropljenje je ravno tako slabo učinkovito kot prekasno. Ne smemo misliti, da so plavi madeži bordoške brozge, ki jih vidimo na listih, priče, da je bakreno sredstvo še vedno učinkovito. Ne pozabimo, da se že po 24 urah učinkovitost brozge močno poslabša, če jo pustimo v posodi. Zato svetujejo strokovnjaki dodatek sladkorja ali mleka za podaljšanje učinkovitosti brozge, ki je nismo utegnili porabiti isti dan kot smo jo pripravili. Lahko si torej predstavljamo, da ima tudi brozga, ki nam pomaga liste določeno dobo učinkovitosti in da prisotnost madežev bordoške brozge ne zadostuje zato, da lahko brezskrbno gledamo trto v prepričanju, da je le-ta popolnoma zaščitena pred nadaljnjimi napadi peronospore. Čemu sicer večkratno škropljenje v vlažnih letih?

Škropimo večkrat zato, da zaščitimo tudi mlade, sproti razvijajoče se liste. Res je, vendar, če je to res, drži tudi dejstvo,

da je pravočasno škropljenje z novimi sredstvi ravnotako učinkovito kot pravočasno škropljenje z bordoško brozgo.

Rekli bomo še več. Bordoška brozga učinkuje le kot zaščitno sredstvo, dočim Vitex — Aspor in drugi učinkujejo tudi zdravilno. Kaj to pomeni?

Medtem ko z brozgo ne moremo zdraviti napadene liste, z Vitexom — Asporjem in drugimi sintetičnimi sredstvi rastlino lahko zdravimo.

Torej pri majhni zamudi pri škropljenju z brozgo je učinek enak ničli, dočim je majhna zamuda pri škropljenju z novimi sredstvi učinkovita. Do teh ugotovitev so prišli strokovnjaki po dolgotrajnih in široko razporejenih poskusih.

3. Pomanjkljiva učinkovitost proti peronospori

Nekateri vinogradniki trdijo celo, da so nova sredstva manj učinkovita kot bordoška brozga že zaradi pod točko 2, navedenih dejstev.

Mislimo, da bodo podatki o večletnih primerjalnih poskusih, ki so bili izvedeni pod nadzorstvom strokovnjakov za rastlinske bolezni, najbolj nazorno prikazali uspehe in najbolj učinkovito pobili to trditev.

Uporabljeno sredstvo	Število primerov	UČINKOVITOST			V ODSOTOKIH		
		dobra	srednje dobra	komaj zad.	dobra	srednje dobra	komaj zad.
Zineb	31	30	1	0	96,6	3,4	0
Bordoška brozga	24	0	9	15	0	37,5	62,5
Zineb in Bordoško brozgo	46	33	13	0	71,7	28,3	0

OPOMBE: Zineb je skrajšano ime učinkovitega sredstva, ki je v Vitexu, Asporju, Dithanu in drugih sintetičnih sredstvih.

Ti podatki govorijo preveč jasno v prid novih sredstev, da bi bilo potrebno še dodatno pojasnjevanje.

V prid novih sredstev govorijo pa še druga dejstva.

Vsi vinogradniki ugotavljajo, da imajo trte, ki smo jih škropili z novimi sred-

stvi večje in bolj zelene liste. Trta je bujna in to ugodno vpliva tako na dozorevanje lesa, kot na količino pridelka. Nekateri strokovnjaki javljajo, da so ugotovili 12 — 15% in celo do 26% povečanje pridelka v primerih škropljenja z novimi sintetičnimi sredstvi. Tako povečanje pri-

delka nam zelo poceni stroške škropljenja in s tem tudi zniža proizvodno ceno pridelka.

Da je trta bujna in da ima bolj zdrav izgled, moramo verjetno pripisati prisotnosti cinka in ugodnemu učinku le-tega na rast in razvoj trte.

Zdrava trta pospeši svoj razvojni cikel in zaradi tega pride do boljše oploditve in do bolj zgodnjega in boljšega dozorevanja grozdja. Grozdi so bolj gosti, zdravi in tudi količina sladkorja je včasih večja, tako da pri povečanju pridelka ne opazimo poslabšanje kakovosti.

To so ugotovitve, do katerih so prišli strokovnjaki na podlagi natančnih, dolgotrajnih in široko razporejenih poskusov. Ni torej čudno, da se število glasov proti uporabi »novih« sredstev pri zatiranju peronospor iz dneva v dan manjša in če so v klasičnih vinorodnih državah ta sredstva skorajda popolnoma nadomestila bordoško brozgo.

KAKO OCENJUJEJO NOVA SREDSTVA NASI KMETJE?

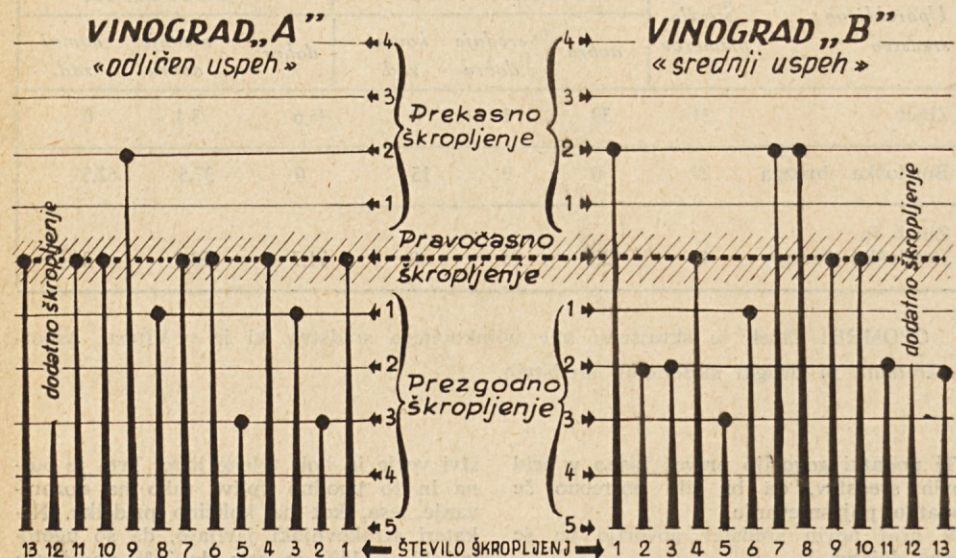
Med našimi vinogradniki vladajo deljena mnenja glede ocene učinkovitosti novih sredstev v primerjavi z že predobro

znano bordojsko brozgo. Na razpolago imam izjave nekaterih kmetov, dobrih vinogradnikov, ki kažejo veliko zanimanje za svoj poklic in pazljivo sledijo vsem novostim. Ti pravijo, da so se nova sredstva dobro izkazala, v nekaterih primerih celo bolje kot galica.

Na terenu samem sem se prepričal o trditvah dveh vinogradnikov iz Križa in Doline. Oba sta mi pokazala — vinograd škropljen z Vitexom in sosedov vinograd, ki je bil škropljen z galico. Razlika v prid Vitexa je bila očitna. Po izjavah kmetov je bilo škropljenje na obeh vinogradih opravljeno istočasno. Ta ugotovitev je po mojem mnenju odločilna.

Drugje sem imel priliko videti ravno nasprotni primer. Vinograd škropljen z galico — odličen, sosedov, škropljen z vitexom — slab. Toda škropitev ni bila opravljena istočasno in tudi v tem primeru je odločilno vlogo odigral prav čas škropitve.

Ne smemo pozabiti stare modrosti: »Škropljenje pred dežjem je boljše kot škropljenje med dežjem, škropljenje med dežjem pa je boljše kot škropljenje po dežju!« Da igra čas odločilno vlogo pri škropljenju pa ne pravi samo teorija, temveč tudi v praksi preizkušena dejstva.

Primerjava uspehov škropljenja v dveh vinogradih

Grafikon (glej str. 258) nam nazorno prikazuje uspeh škropljenja v dveh različnih vinogradih. Vodoravna črta z oznako »Pravočasno škropljenje« nam pove, kdaj bi bil najboljši čas za škropljenje. Lega križcev nad navpičnimi črtami nam pove, če je bilo škropljenje izvedeno pravočasno, prekasno (križci nad vodoravno črto) ali prezgodaj (križci pod vodoravno črto). V prvem primeru ugotavljamo, da je bilo od 13 škropljenj 7 izvedenih pravočasno in kar je še važnejše, da je prvo škropljenje padlo v pravi čas; naslednji dve škropljenji sta bili izvedeni 3 oz. 1 dan prezgodaj. Prva škropljenja so bila torej opravljena v pravem času oz. so se mu približala, vsekakor pa niso zamudila pravega roka.

V drugem primeru je bilo prvo škropljenje opravljeno prekasno in šele četrto je bilo ob pravem roku. Pravi čas škropljenja je bil zadet samo v treh primerih. Nič čudnega torej, če je uspeh v prvem vinogradu bil odličen, v drugem pa mnogo slabši.

KAKO RAVNAMO PRI ŠKROPLJENJU

Da bo uspeh popoln, moramo paziti:

- a) da je škropivo pravilno;
- b) da imamo dober razpršilec;
- c) da dobro poškopimo spodnjo stran listov, mlade poganjke, grozdice in jagode.

Dober razpršilec je zelo važna postavka pri škropljenju in soodloča o uspehu skoraj v enaki meri kot škropilno sredstvo, o katerega pripravi smo že podrobno go-

vorili. Tekočina ne sme prihajati iz škropilnika v obliki curka temveč v obliki drobne meglice, ki rastlino takorekoč zamagli. Da to dosežemo, moramo imeti škropilnico z enakomerno visokim pritiskom, odprtina razpršilca pa mora biti zelo majhna. V tem primeru se škropivo razprši enakomerno po vsej rastlini s čimer se močno poveča učinkovitost škropljenja.

Zakaj je važno, da pri škropljenju oškropimo predvsem spodnjo stran listov, zelene poganjke in jagode? Spoznali smo že, da peronospora prodira v notranjost zelenih organov le preko listnih rež. Ugotovili smo tudi, da so listne reže v pretežni meri na spodnji strani listov, na mladih poganjkih, na mladih grozdcih in na mladih še zelenih jagodah. Iz tega sledi, da lahko vdor peronospore v navedene organe preprečimo samo na ta način, da ji prestrežemo pot, to je, da poškopimo področja, kjer so listne reže. Ta področja dosežemo najlažje če so lahko dostopna, kot je to pri pahljačasti razmestitvi mladik in če je razpršilec usmerjen tako, da se meglica tekočine širi spodaj navzgor.

Če bomo pri škropljenju upoštevali vsa navedena napotila je nemogoče, da bi nas peronospora presenetila in nam povzročila večjo škodo. Rešitev tega važnega problema predstavlja brez dvoma velik gospodarski dosežek. Zato je pravilno, da vsak vinogradnik, ki hoče veljati za takega, čimbolj poglobi svoje znanje, ker nas samo znanje in hitro ukrepanje lahko obvaruje pred veliko gospodarsko škodo.

Viri: 1. Ing. Vukadin Šišakovič: Peronospora vinske trte in protiperonosporna služba v Sloveniji (Kmetijski institut Slovenije in Hidrometeorološki zavod Slovenije).

2. Tit Dobršek: Sodobno vinogradništvo (Kmečka knjiga — Ljubljana 1957).

3. Dr. Zeljko Kovačević: Bolesti i stetnici u voćnjacima i vinogradima (Poljoprivredni Nakladni zavod — Zagreb 1948).

4. Franjo Janežič: Varstvo rastlin pred boleznimi in škodljivci (Državna založba Slovenije — Ljubljana 1951).

5. Dr. Josip Kispatić: Fitopatološki praktikum (Sveučilište u Zagrebu — Zagreb 1950).

6. Poročila, razprave in članki iz strokovnega časopisja.

Plavanje in kopanje

Slovenci smo obmorski narod vendar bolj zemljepisno, kot po svojem značaju in navadah. Morjeplovstvo nam je bilo skoraj tuje, kot ribiči pa smo se uveljavili le na dveh treh točkah ob naši obali. Tudi naše plavalne tradicije v Primorju so zelo skromne. Kar so Slovenci dosegli pomembnega v tem športu so dosegli izključno v sladkih vodah. Zato lahko rečemo, da moramo Primorci praktično plavanje kot šport šele odkriti, čeprav se razmeroma radi kopamo in namakamo v poletnih pripekah.

Plavanje so poznali že najstarejši prebivalci našega planeta. O Egipčanih vemo, da so že pred pet tisoč leti uspešno obvladovali mokri element. Ohranjeni so tudi podatki, ki govore, da so znali plavati Stari Grki. Pri Rimljanih je sodilo poznavanje plavanja med priljubljene vojaške veščine.

Kasneje, v srednjem veku, je sledil tudi za plavanje zastoje, kot za številne druge oblike telesnega udejstvovanja. V Hamburgu so na primer še celo leta 1537, to je pred dobrimi štiri sto leti, plavanje in kopanje enostavno prepovedali ter to odločitev takole objavili: »Vsakdo, ki gre v vodo in se kopa ter plava kot gosi in race, bo hudo kaznovan«.

Dandanes je kajpak vse drugače. Plavanje je eden izmed najpriljubljenejših in najrazširjenějšíh športov, čeprav ga tekmovalno goji razmeroma ozko število športnikov. Da si je priborilo tako ugledno mesto v športnem svetu se mora zahvaliti predvsem trem svojim lastnostim: je življenjsko uporabno, velike zdravstvene vrednosti in je odlična rekreacija ter razvedrilo.

O življenjski uporabnosti bi bilo odveč govoriti. Nemogoče je ugotoviti, koliko ljudi bi utonilo, če ne bi znalo plavati in obratno, koliko desetisočev je zgubilo življenje, ker te spretnosti niso obvladali. Številni ljudje si s plavanjem tudi služijo vsakdanji kruh. Pomislimo samo na

Japonce in Polinezijce, ki iščejo školjke bisernice in prežive vsak dan po več ur v vodi »na svojih delovnih mestih«. V poslednjih letih prihajajo na primer v modo razni baleti na vodi, ki plavaje izvajajo razne like.

O zdravstveni vrednosti življenja v stiku z vodo na prostem so bile napisane cele gore razprav, člankov in knjig. Omejimo se le na glavne ugotovitve. Plavanje in seveda že tudi navadno kopanje — nudi pravzaprav trojno kopel: zračno vodno in sončno. Vsaka od teh je izredno pomembna za človeško telo in vpliva nanj nad vse blagodejno. Telo se utrjuje, krepi, osveži, razgiba. Pretiravanje pa lahko privede do nezaželenih posledic. Predolgo kopanje črpa telesne sile, pretirano sončenje pa ne škodi le koži, ampak tudi srcu, krvnem obtoku in celo živčevju. Plavanje, zlasti tekmovalno, če poteka pod nadzorstvom strokovnjaka je odlična telesna vaja, ki zaposluje vse velike mišice telesa in ga zato upravičeno uvrščamo med najpopolnejše športe. Ker so plavalni gibi nesunkoviti, lahko bi rekli mehki, je ta šport zelo primeren tudi za ženske in mladino. Za slednjo pa skoraj ni boljše telovadbe kot plavanje prsnega in prostega sloga, zlasti za tisto, ki je slabo razvita. Prav zato so plavanje dodali tudi k ortopedski telovadbi.

Zabavno vrednost plavanja in kopanja zna ceniti predvsem mladina. Tej ni vode in iger v njej nikoli dovolj. Kje si lahko privoščijo toliko skokov in padcev brez posledice, saj mokri element ublaži vse udarce. Kaj lahko nadomesti užitke skakanja v vodo na noge in glavo? Če k temu dodamo še osvežilno in sprostilno vrednost kopanja in plavanja, res ne moremo zanikati, da je ta šport eden od tistih, ki nudi najširše možnosti za vsestransko razgibanje telesa, lepo in pravilno rast ter držo in razvedrilo. Zato ni čudno, če je danes plavanje v mnogih deželah vpeljeno v šole kot obvezen predmet.

Starši in otrokova likovna vzgoja

Dandanes se nekateri starši, ki sledijo od blizu šolskim dogodivščinam svojih otrok, sprašujejo nedvomno v zadregi, kaj je pravzaprav s poukom risanja. Zavedajo se spremembe, ki jo doživlja predmet risanja vendar si niso na jasnem v čem obstoji ta sprememba, zakaj se poraja in od kod.

Predvsem je treba poudariti, da se v sodobni pedagogiki vedno bolj uporablja nov izraz: »likovna vzgoja«, ki ni istoveten z besedo risanje. Pustimo slovničarjem nalogo, naj podrobno analizirajo ta dva pojma, ter si raje razložimo njuno razliko z zelo enostavnim primerom. Če damo otroku v roke album z različnimi narisanimi vzorci in mu rečemo: »nariši to« ali »preriši ono«, bo otrok — risal — toda s tem ga nikakor ne bomo likovno vzgajali. Otroka likovno vzgajamo kadar ga pripravimo ali ga navadimo na to, da se sam na katerikoli način likovno udeleži. Ni nujno, da pri tem »riše«, to je, da drži v roki svinčnik ali čopič. Lahko ima pred seboj le kup raznobarnih krp in škarje ter da s temi ustvarja nekaj svojega, za kar mu ne služita ne ravnilo ne šestilo ampak le bogastvo njegove notranjosti.

Znani avstrijski likovni pedagog Viktor Lowenfeld pravi v uvodnih besedah k svoji knjigi »Your child and his art« takole: »Videl sem otroke obdane z velikim številom igračk, vse v solzah, nejevoljne in nesrečne, ki niso vedeli, kaj bi z igračkami in ki niso znali izrabiti svojih zmožnosti in svoje domišljije, da bi si pridobili

veselje. Videl sem tudi otroke popolnoma prevzete in zadovoljne pri samem kosu lesa, ki je bil zanje zdaj vlak zdaj letalo«.

Govorjenje o igračkah se bo morda zdelo komu čudno ko gre pravzaprav za šolski predmet. Vendar so vzroki uspehov in neuspehov naših učencev pri likovnem pouku skriti prav med tistimi igračkami, ki so razveseljevale več ali manj njihova prva otroška leta. Ko bi starši vedeli, kako škodujejo lastnemu otroku, ko mu kupujejo vse mogoče igrače! Otroci se vseh teh gotovo kaj kmalu naveliča, hoče novih, ker mu stare nič več ne povedo. Ves semenj igrač, ki ga je vse sorodstvo zgnetlo okrog njega, je zaprlo vrata njegovi domišljiji in ustvarjalni želji. Če pa bomo znali pravilno tolmačiti otrokove želje in potrebe, bomo gotovo našli primerno pot, da ga po njej usmerimo.

Poznam deklico, ki ima kup igračk, lepih in dragocenih, vendar se najraje igra z nogavico natlačeno s cunjami. Na gornjem koncu je nogavica privezana, na spodnjem pa ima z rdečim svinčnikom začrtane oči, nos in usta. Kako enostavna igračka, in kaj vse lahko postane — celo princeza!

Ni važno torej, kakšen je predmet s katerim se naš otrok igra, važno je le, kaj vse ta predmet predstavlja otroku. Pri takih igračkah se otrokova domišljija bujno razvija in bogati. Otroci se pri tem likovno vzgaja. Dajte triletnemu otroku svinčnik in kos papirja. Same krive, ravne in spačene črte — pa poslušajte pri tem otrokovo razlago; kaj vse mu tiste čačke

pomenijo! Tak otrok se ne bo nikoli dolgočasil, imel bo vedno mnogo povedati. Kako je žalostno, ko v prvem razredu srednje šole srečamo otroka, ki nam ves potrt zaupa, da ne ve, kaj bi risal in kje in kako bi začel. Žalostno je, da otrok nima domišljije; koliko sreče mu je s tem odvzete! Kdo je temu kriv? Po veliki večini starši, ker niso pravočasno in dovolj spodbujali domišljije razvijajočega se otroka. Največja škoda je seveda v tem, da so često otroci sužnji stanovanja: »Da mi ne umažeš parketov... Da mi ne umažeš stene...« itd. To so tista strašila mestnih otrok, ki so prisiljeni, da prebijejo svoj čas kakor bolj ustreza odraslim. Kmečki, podeželski otroci so vedno bolj sproščeni nego mestni, imajo manj kompleksov ker so pač okrog hiše, v svetu, ki je čisto njihov, dobili na tisoče prilik, da so se igrali in s tem bodrili svojo domišljijo.

S spoznavanjem sveta, ki ga obdaja, otrok bogati svoja doživetja in spoznavanja; vendar imajo ta zanj čisto različen pomen kakor za odraslega. Prepogosto pozabljam, da je otrok le miniatura odraslega človeka ter da ima tudi on pravico do svojih osebnih mnenj. Pozabljam, da otrok drugače gleda kakor mi na iste predmete in da imajo ti zanj gotovo drug pomen kakor za nas. Zato skušajmo gledati z otrokovimi očmi. To velja seveda zlasti za otrokove risbe. Z njimi otrok izraža svoje življenjske odnose. Preden se otrok loti svojega dela gotovo misli na nekaj, kar je zanj gotove važnosti, čeprav se bo zdelo nam nekaj čisto postranskega. Na otrokovi risbi bo lahko sosedov pes večji od sosedove hiše. Možnosti sta dve, ali se otrok sosedovega psa zelo boji, ali pa sta velika prijatelja; vsekakor je v otrokovi notranjosti veliko važnejša podoba psa nego hiše. Če bo otrok v risbo vnesel še samega sebe, bomo lahko razbrali tudi njegov odnos do psa. Če bo pes večji od njega, se ga otrok gotovo boji, če bo pes manjši ali enak otroku,

je nedvomno njuno razmerje prijateljsko.

Starše gotovo moti to neurejeno razmerje v otrokovi risbi in skušajo poseči z raznimi nauki v njegovo izražanje. Mu povedo n. pr., da je skoro vedno pes manjši od njega in da je on prav gotovo manjši od hiše itd. Kaj dosežejo s tem? Da si bo otrok morda prilastil njihove izkušnje ali pa, da se bo sam vase zaprl prav zaradi takega vtikanja odraslih v njegove lastne izkušnje. Mar se ni tudi nam kdaj dogodilo, da smo po petnajstih ali dvajsetih letih odsotnosti spet šli v kraj svojih prvih otroških let? Vendar kakšno razočaranje! Podoba, ki smo jo nosili v sebi skozi vsa ta leta, je čisto spremenjena: vse se nam zdi manjše, tesnejše, tako brezpomembno — nekaj čisto navadnega. Toda nič se ni spremenilo, le naše gledanje na svet. Zato nikar ne motimo otroka pri njegovih izkušnjah.

On nam bo hvaležen za to prostost in bo z veseljem samostojno odkrival svet okrog sebe. Ni res, da se mora človek vsega naučiti z učenjem, torej s slepim sprejemanjem naukov doraslih. Znanje samo na sebi ne naredi ljudi srečnih. S samim znanjem človek ne pride z življenjem v pravi stik in odnos. Prav zaradi tega je likovna vzgoja važna že pri čisto majhnem otroku, ker mu pomaga, da sam odkriva svet okrog sebe in da sam ustvarja razmerja med sabo in družbo.

Otrok često izrazi na papir to kar z besedo ne bi nikoli. Prav iz risbe so razvidni njegovi dvomi, njegove težave in potrebe. Nudimo torej otroku, če nam je le mogoče, čim več likovnih izraznih sredstev; sam si bo izbral tista sredstva, ki bodo po njegovem prepričanju najbolj odgovarjala posameznim primerom in prilikam. Nikakor pa ne posegajmo z nauki v njegovo delo, saj tudi mi, ko smo imeli njegova leta, se nismo prav nič spoznali na razne pojave n. pr. perspektive. Otroka čisto nič ne moti, da je večje to, kar je bolj oddaljeno in obratno. Njega zanima le osebni odnos, ki ga ima do te-

ga ali onega predmeta. Tudi bodimo oprezni in ne hvalimo preveč otrokovih likovnih stvaritev. Če nam otrok pokaže karkoli ves navdušen, mu nikar ne vzemimo veselja z grajo. Če pa je otrok bolj zaprtega značaja, mu skušajmo oprežno z raznimi vprašanji izkazati zanimanje za njegovo delo in mu ga tudi kdaj pa kdaj pohvalimo.

Kot zaključek pa se zavedajmo še nečesa: ne pretiravajmo z otroško umetnostjo! Otrokovo likovno izražanje je le ventil, preko katerega otrok dobi ravnovesje med svojo notranjostjo in zunanjim svetom. Otrokovo likovno izražanje je iskreno, doživeto, pestro, zanimivo in tu-

di prikupno, vendar vse to še nima nobene zveze z umetnostjo.

Zadnje čase so razstave otroških risb odjeknile širom po svetu in nekoliko se je tudi pretiravalo o otroški umetnosti. Otrokovo likovno izražanje je zelo važno, ker pomaga otroku, da sprostí svoje notranje težnje in ker ne dovoli, da bi se katerikoli kompleksi vgnezdili v otrokovo podzavest. Vendar smo še daleč od umetnosti. Umetnost je izraz umetnikove notranjosti, je polna bolečine in ustvarjalnega napora; vsega tega pa ne najdemo v otrokovi risbi, kajti otrokova risba je le projiciranje navzven otrokovih notranjih iskustev.

Srečanje v jeseni

MARIJAN BRECELJ

Tako mi je, ko da pomlad
bila bi ob Vipavi
in da se vanjo kakor tat
bi bil prikradel davi...

Prišla morda si ti po me,
toplo me poljubila?
Je tvoja kri kanila
na moje vroče ustnice?

— — — — —
— — — — —
— — — — —
— — — — —

Okrog srca, kar tebe ni,
vse mrzlo je in tuje.
V spominu mi le slap šumi,
ki jesen pričakuje...

MODNI KOTICEK

NI VSE LEPO KAR JE MODERNO

NEVA LUKEŠ

»Takšnih smešnih oblek in klobukov, ko bom velika, že ne bom nosila.« Spomnila sem se teh svojih besed, ki sem jih pred tolikimi leti izrekla, ko mi je moja hčerka pri ogledovanju starih družinskih fotografij pred dnevi dejala: »Poglej mamičca, te smešne klobuke in obleke. Kaj so jih res včasih nosile ženske? Jaz jih že ne bi.«

Medtem sem seveda svoje takratno prepričanje že tolikokrat spremenila in »zatajila« — tako ga bo prav gotovo v teku let moja hčerka tudi. Je že tako — moda ne spreminja samo naše zunanosti, temveč spreminja tudi naš okus. To kar se nam je zdelo še včeraj smešno in nemogoče, se nam zdi danes znosno, jutri pa bomo zanj že čisto navdušene. Moda dela lepo tudi to, kar je v resnici grdo, pravijo in v tem je dobršen del resnice.

Včasih je nova modna linija trajala po več let in tako so imele ženske časa na pretek, da so se ji privadile in jo osvojile. Danes se moda menjuje tako rekoč čez noč in srečne smo, če traja nova modna linija, za katero smo se utegnile komajda navdušiti, vsaj eno sezono. Če traja več, potem se je že same naveličamo in vesele smo, ko zgine z modnih revij.

Te stalne spremembe in večno iskanje novosti, pa so seveda nujno vplivale tudi na naš okus, ki ni več tako konservativen ter se z veliko lahkoto prilagaja še tako smešnim in neumnim modnim muhavostim. Danes ima sicer vsaka ženska svoj okus in svoje mnenje o modi, ki ga uveljavlja v izbiri oblačil, ki jih nosi. Če še danes prečita članke o modi, potem je to samo zato, da dobi v njih potrdilo o svojem dobrem okusu ter da ugotovi, da se z njenim okusom strinjajo tudi druge ženske. Drugače ve sama prav dobro, kaj ji pristaja in kaj ji ne in ji za to niso potrebni nobeni nasveti in napotki.

Zakaj se torej pišejo še članki o modi, boste vprašale? Prav zato, da boste vedele, da ste tudi ve po modi, da imate okus, da ste, kakor bi se reklo po francoski »à la page«.

In kljub temu, da se moda vedno ponavlja ter da je to, kar predstavlja danes modno novost, bilo nekoč poznano že vsemu ženskemu svetu, ostaja vendarle

točna trditev, da je vprašanje mode nekaj takega, kar žensko vedno zelo zanima.

Poglejmo si na primer samo spremembe mode od konca druge svetovne vojne pa do danes. Ob koncu vojne, pa še eno, ali dve leti kasneje, je bilo sploh težko govoriti o modi in eleganci. Posledice, ki jih je pustila vojna, so se brez dvoma po-

znale tudi na tem področju. Ženske so bile srečne, če so si lahko nabavile vsaj najnujnejše stvari za svojo garderobo, ne da bi bile pri izbiri preveč kritične. Leto 1948 je pomenilo za modo pravo revolucijo. In to revolucijo je sprožil prav pariški modni ustvarjalec Christian Dior, ki se je odločil za novo modno linijo »new look« (dolga in široka krila ter tesno oprijet životek). Še nobena modna linija ni vzbudila med ženskim, pa tudi med moškim svetom (saj je zahtevala tudi večje denarne stroške) toliko polemik in kritik, kot nova Diorjeva moda. In kljub vsem tem kritikam in polemikam so jo ženske zelo hitro osvojile ter so se zanjo tako navdušile, da je bilo videti, da je kratkim krilom in ohlapnim oblekam za vedno odklenalo.

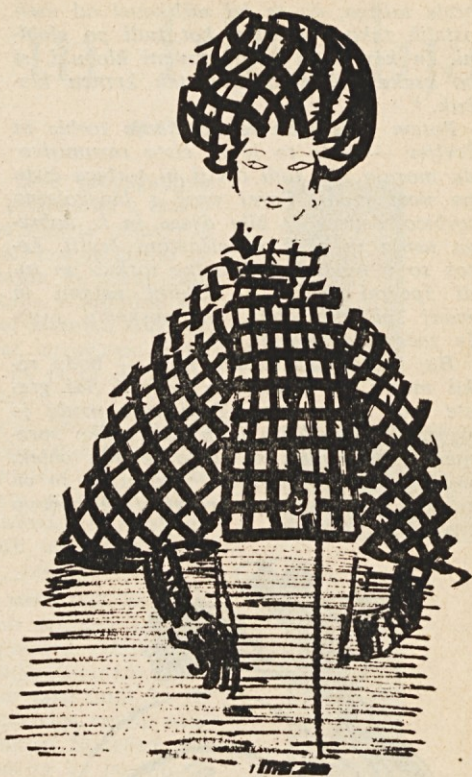
Pa ni bilo tako. Dolžina kril se je začela počasi, a gotovo pomikati navzgor in naenkrat smo ugotovile, da smo v kratkih krilih dosti lepše in mikavnejše ter da so nas dolga krila pravzaprav postarala in nam sploh niso pristojala. Torej proč z dolgimi krili in ozkimi životki — živela kratka krila!

Prišla je moda vrečastih oblek ter oblek v liniji »trapeza«, črke »H« itd. Joj, kako se nam je zdela v začetku grozna. Kdo jo bo nosil? Jaz že ne, jaz tudi ne... so dejale ženske, takoj nato pa so si naročile pri šivilji prav takšno vrečasto obleko, kot so jo videle v tisti modni reviji, ki so jo, kljub prvemu razburjenju in ogorčenju, iz previdnosti vendarle shramile.

Potem je bilo videti na cestah kar celo poplavo vreč in trapezov. Če niso bile takšne obleke tako lepe in privlačne, pa so bile zelo praktične. In to je bilo tudi nekaj. Moškemu svetu seveda niso bile prav nič všeč, kar je tudi razumljivo. Ženska v vreči, ali trapezu, ni bila prav nič zapeljiva.

Nihče sicer ne ve, če so prav moški to modo pokopali. Drži le, da so vreče in trapezi izginili ter da so se pokazale zopet modne linije, ki dajejo ženski postavi zopet njen pravi poudarek. Obleke iscer niso tesno prilagajale in tudi plašči in kostimi so bolj ohlapnih oblik. Vendar so prvi, kot drugi krojeni tako, da dajejo ženski tisto, kar jo dela privlačno in zapeljivo.

In sedaj smo prišli do problema, kateremu je bil pravzaprav ta članek posvečen: kakšna je danes moda in katere modne linije se moramo držati, če hoče-

mo biti lepe in elegantne? Se spominjate mode iz leta 1925 do 1930? Se spominjate kratkih kril, dolgih životkov, globoko na čelo potisnjenih klobukov, kratkih pričesk »alla garçon« in belonapudranih obrazov s črno pobarvanimi očmi? No, to so glavne poteze letošnje mode. Če je ta moda danes ženskam že všeč, je težko reči — lahko pa že sedaj trdimo, da jim bo jutri prav gotovo. To vedo na primer že francoske frizerke, ki so v zadnjem času prezaaposlene s striženjem las in s pripravljanjem čisto gladkih pričesk, ki se končujejo z dvema šesticama, pomaknjena na lice. Visoke, bogate pričeske, so se kar čez noč umaknile gladkim in kratkim pričeskam, ki jih bomo kmalu videle tudi pri nas. Marsikateri ta pričeska iscer ne bo pristajala — toda kaj zato. Moda je moda in nekaj je treba zanjo vendarle žrtvovati.

Letošnji klobuki so pa kar poglavje zase. Moški so sicer strašno proti klobukom, toda ženske jih bodo kljub temu nosile — o tem smo trdno prepričane. Brez klobuka ni prave elegance in zato si bodo iz-

brale takega, da se bo razlikoval od vseh ostalih tako po višini, kot tudi po globini. In ker so v modi krzneni klobuki, si bo vsaka privoščila tudi tak krznen klobuk.

Potem je seveda še vprašanje torbic in čevljev — toda to je že čisto razumljivo, da morajo biti tudi čevlji in torbica čisto po novi modi. Torej proč z lanskoletno torbico, čeprav je bila draga in iz dobrega usnja in proč s špičastimi čevlji. Letos so v modi bolj športne torbice in tudi športni čevlji, z nizkimi petami in manj špičastih oblik. In ženskemu svetu že začenjajo ugajati.

Ha, ha, ženska nečimernost — bodo rekli moški. Le počasi, le počasi! Saj greste tudi vi za nami. Tudi vaša moda je napravila v zadnjih letih kar velike spremembe. Spomnite se samo temnih oblek, poškrabljenih ovratnikov, telovnikov in visokih čevljev, ki so predstavljali osnovo

rezani, med dolgimi in kratkimi plašči, med oblekami s telovniki in brez njih, med črtastimi in enobarvnimi srajcami, med raznovrstnimi športnimi klobuki in še med tolikimi drugimi novostmi. In tudi barve blaga za moške obleke in plašče niso več tradicionalno sive, plave, ali črne. Vsakdo si lahko privošči barvo, ki mu najbolj ustreza in ki mu najbolj pristaja. Vse je lepo in vse je moderno.

Moda se vrača k naravi — so izjavili modni ustvarjalci ter so sklenili, da morajo biti ramena tako pri moških, kot pri ženskah bolj poudarjena ter da morajo priti pri ženskah do veljave predvsem boki. Krila, ki bodo ženske boke poudarila, bodo zato letošnje zimo posebno v modi. Pariške modne hiše so si omislile kar sedem krojev, ki naj bi novo linijo podčrtale. Vsem tem krojem so dali posebno imena, ki si jih zaenkrat še nismo zapomnile, a jih bomo kmalu poznale in seveda tudi sprejele.

Nekaj pa bi vam hotela ob zaključku vendarle priporočiti: nikar ne mislite, da je lepo vse, kar je moderno. Lepo in moderno je le tisto, kar nam pristaja. Ne izbirajte si zato modelov, ki so samo moderni, temveč glejte, da odgovarjajo vaši postavi, tipu in vaši starosti. Malokatera izmed nas ima postavbo manekenke, zato ji bo tudi model, ki si ga je izbrala, drugače pristajal, kot je bil videti na manekenki. Biti samokritične ne pomeni še, da sebe podcenjujemo. Nasprotno, samokritika je za pravilno in pametno elegantno nujno potrebna. Če bodo debele in suhe ženske upoštevale to osnovno pravilo, potem bodo brez velikih težav vedno elegantno in lepo oblečene.

Medtem pa, ko se me mučimo še z izbiro zimskih modelov ter udebamo, če bi se odločile raje za raven, ali širok plašč, za dvodelno obleko, ali kostim, nam modni ustvarjalci že pripravljajo nove modne linije, s katerimi nas bodo že v kratkem seznanili. Kakšne bodo te nove modne linije? Zopet nekaj novega, nekaj posebnega? Posebne možnosti bodo, toda nove ne, kajti, kot smo že ugotovile, se tudi v modi vse ponavlja. In tudi če nam prvi trenutek nova moda ne bo všeč, se ji bomo kmalu zopet privadile. Modni ustvarjalci to vedo, zato mirno sprejemajo naše kritike in polemike ter čakajo trenutek, ko bomo na te kritike pozabile ter se bomo z obema rokama oprijele nove mode, ki se nam bo zdela zopet najlepša in nenadkriljiva.

vsake spodobne moške garderobe. In kakšne svoboščine uživa danes moška moda?

Pomislimo samo, da so na letošnji moški modni reviji prikazali za jesenske in zimske modele kar osem novih modnih linij. Ene se tičejo športnih in dopoldanskih, druge pa popoldanskih in večernih oblek. Osem modnih linij ni malenkost in izbira ne bo lahka. Predvsem lahko moški letos izbirajo zopet med hlačami s podvihanim robom, ali brez njega, med gladkimi suknjiči in suknjiči, ki imajo na hrbtu pas, oziroma so ob straneh pre-

Olimpiade in filatelija

MARKO VALTRIČ

Znamke so v današnjem svetu zavzele tako propagandno važnost, da ni večjega dogodka, ki ne bi bil propagiran z izdajo ene same ali več znamk. Človekovo oko se nehotе ustavi na barvnem koščku papirja takoj ko znamko nalepimo na pismo ali pa ko pismo dobimo in če ni znamka običajna jo nekaj časa pozorno opazujemo in skoro nehotе nam ostane v spominu dogodek ali oseba, kateri je znamka posvečena. Znamka služi tako v reklamne namene, prav tako kot plakat na oglasni deski ali kot reklama po radiu, čeprav je jasno, da je ta reklamna funkcija različna od drugih običajnih sredstev.

Poleg tega pa so na svetu tudi filatelisti — zbiralci znamk, ki so pričeli v letih po zadnji svetovni vojni zbirati znamke ne samo po državah, marveč kar internacionalistično znamke z enakimi motivi. Odtod tudi po vsem svetu povečane izdaje znamk z raznimi športnimi, turističnimi, zoološkimi, verskimi, kulturnimi motivi, odtod tudi nastanek takih tematskih zbirk in izdajanje strokovnih albumov, katalogov, revij.

Olimpiade spadajo seveda v vrsto takih tematskih motivov. V številnih državah izdajajo sicer ob raznih prilikah znamke s športnimi motivi, vendar je ob priliki olimpiad vdušje povsem drugačno. Če smo videli ob priliki zadnje olimpiade v Rimu sedeti pred televizijskimi sprejemniki tudi take ljudi, ki jih sicer šport ne zanima in se navduševati za podvige raznih atletov, nam postane razumljivo, da pričnejo mnogi filatelisti zbirati znamke na čast olimpijskim igram, medtem ko pustijo ob strani znamke s športnimi motivi izdane ob drugih priložnostih.

Poštnе uprave raznih dežel so to tudi razumele in tako smo dobili celo vrsto olimpijskih znamk, ki jih strokovni zbiralci skrbno zbirajo, čeprav morajo v nekaterih primerih globoko seči v žep. In da se ta posel izplača nam dokazuje tudi tista skupina sleparjev v Milanu, ki je pred nekaj meseci dala tiskati na svojo roko namišljeno olimpijsko serijo Kube in jo pričela širiti po svetu z lepim zaslužkom, dokler se za stvar ni pričela zanimati policija in lopove spravila v zapor.

Razumljivo je, da je prve olimpijske znamke izdala Grčija leta 1896, ob priliki obnovitve teh športnih iger. Serija dvanajstih znamk na katerih so naslikani športni motivi antike je danes vredna nič manj kot 150.000 lir. Tudi znamke, ki so jih Grki izdali leta 1906 ob deseti obletnici olimpiade, imajo danes vrednost nekaj desetisočakov. Razumljivo je, da bo težko vsakemu zbiralcu dati tolikšno vsoto za izpopolnitev lastne zbirke olimpijskih znamk.

Po olimpiadi v Atenah so se atleti večkrat sestali, vendar pa filatelija ni bila takrat še razširjena in poštnе uprave niso mislele na take znamke. Šele leta 1920 so Belgijci izdali tri znamke v počastitev sedme olimpiade. Štiri leta pozneje, ko so bile olimpijske igre v Parizu, so Francozi izdali štiri znamke in tudi njihova protektorata Sirija in Libanon sta se spomnila tega dogodka. Prvič ob tej priliki pa je prišla tudi druga država na dan z znamkami na čast pariške olimpiade: Urugvaj s tremi znamkami. Medtem ko so deveto olimpiado počastile z znam-

kami tri države (Nizozemska, Portugalska, Urugvaj), sta se naslednjih olimpiad spomnili le državi, kjer so se igre vršile, in sicer ZDA in Nemčija. Povojna doba pa je tudi na tem področju ustalila novo miselnost: na čast olimpiadi v Londonu je kar deset držav izdalo spominske znamke. To število je štiri leta pozneje naraslo na dvanajst, leta 1956 pa so se morali filatelisti loviti za znamkami enaindvajsetih držav. Rekord ob tej priliki je dosegla Dominikanska republika, ki je izdala kar 32 znamk s portreti olimpijskih prvakov preteklosti.

Ob priliki olimpiade v Rimu se je število držav, ki so to prireditve počastile, še povečalo. V nekaterih državah so izkupiček od prodanih znamk porabili za delno kritje potnih stroškov tekmovalcev.

Italija se je prvič pojavila na tem področju leta 1956, ko je izdala štiri znamke v počastitev zimskih olimpijskih iger v Cortini. Znamke prikazujejo športne objekte v tem alpskem letoviškem kraju. Ob priliki zadnje olimpiade v Rimu pa je Italija že pred časom izdala pet propagandnih znamk, ob priliki igre samih pa še devet znamk, ki prikazujejo tako športne objekte kot alegorične motive.

Jugoslovani so izdali svoje prve olimpijske znamke že leta 1952 ob priliki olimpiade v Helsinkih. Tem šestim znamkam je sledilo še osem znamk ob priliki olimpijskih iger v Melbourneu in osem znamk ob zadnji olimpiadi v Rimu. Na videz so tri jugoslovanske izdaje različne, vendar pa vse v stilizirani obliki prikazujejo razne športne panoge.

Leta 1952 so šest jugoslovanskih znamk pretiskali tudi za potrebe takratne Cone B Tržaškega ozemlja.

V tem pregledu ni mogla manjkati republika San Marino, ki je leta 1956 izdala kar deset znamk, leta 1960 pa kar dve serije s skupno enaindvajset znamkami.

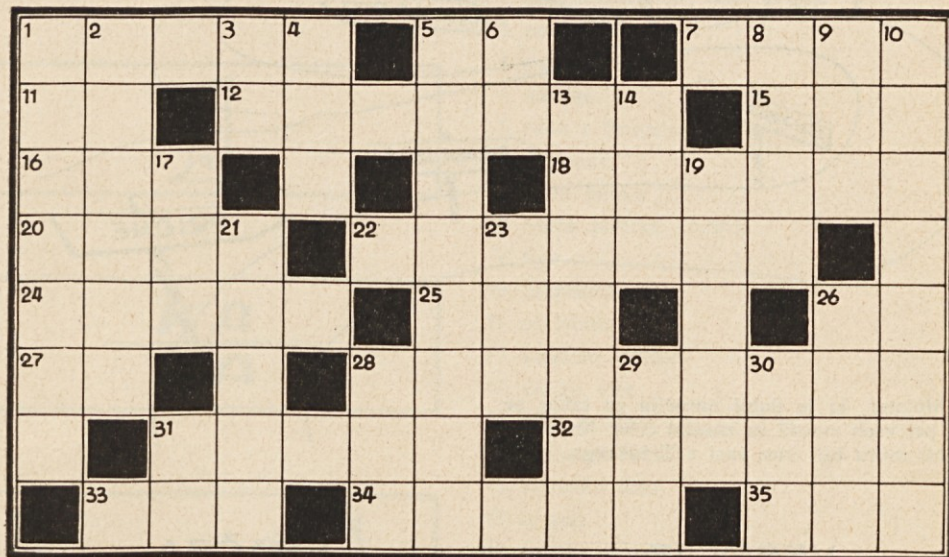
Popolna zbirka olimpijskih znamk bi morala imeti po zadnjih igrah v Rimu več kot 500 znamk. Njena denarna vrednost je precejšnja, vendar pa filatelisti ne gledajo toliko na to kot na estetsko vrednost take zbirke.

LEŠNIKI IN OREHI

Sestavil MILAN BOLČIČ

KRIŽANKA

1, 12, 18 vodoravno in 4, 13 navpično: Pet slovenskih junakov, ki so bili pred 20 leti ustreljeni na Opčinah.

Vodoravno: 5. kemijski znak za brom, 7. veriga, 11. pesniška oblika, 15. žensko ime, 16. član družine, 20. kovina, 22. posoda, 24. kemijska prvina, 25. prislov kraja, 26. oranje, 27. nasprotno od ni, 28. slovenski pisatelj, 31. Jakčev tovariš, 32. kemijska prvina, 33. podoba, 34. cilj, 35. oče.

Navpično: 1. pokrajina stare Grčije, 2. kraj pri Trstu, kjer je bilo pred dvajsetimi leti ustreljenih pet Slovencev, 3. latinški in, 5. kraj pri Trstu, kjer so bili pred enaintridesetimi leti ustreljeni štirje Slovenci, 6. vrsta žita, 8. kratica za kancler, 9. pesniška oblika, 10. žensko ime, 14. blesk, 17. nemški konec, 19. se podedujejo, 21. je potreben za dihanje, 23. ...in plevel, 26. okras, 28. metanje, 29. latinska jeza, 30. zmešan sad, 31. nas je več.

DVE VIZITKI

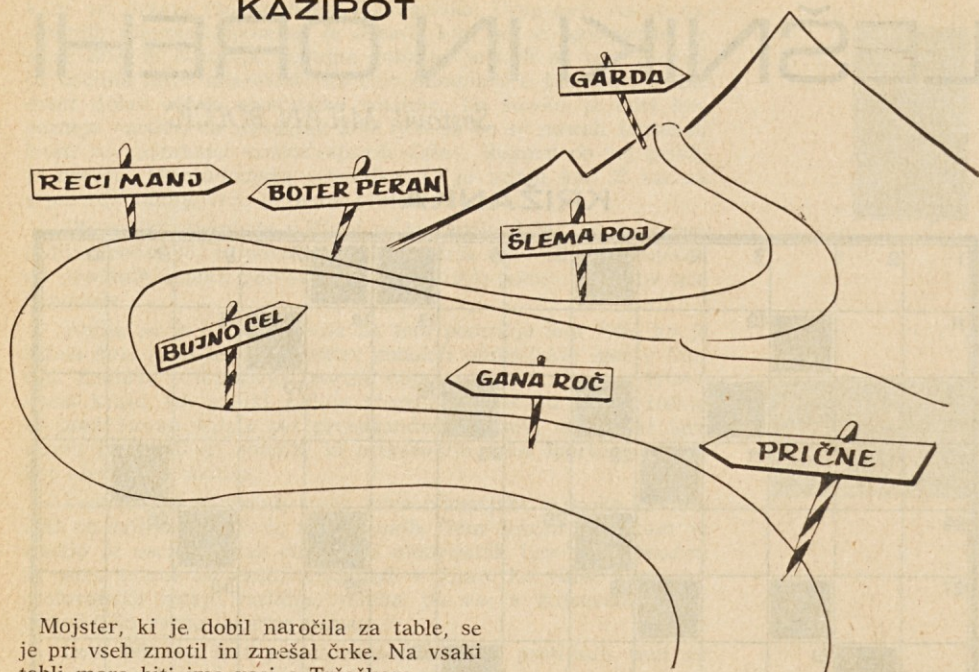
MIHA ČAREN

JAKOB ŽIDARAC

Kaj je ta gospod po poklicu?

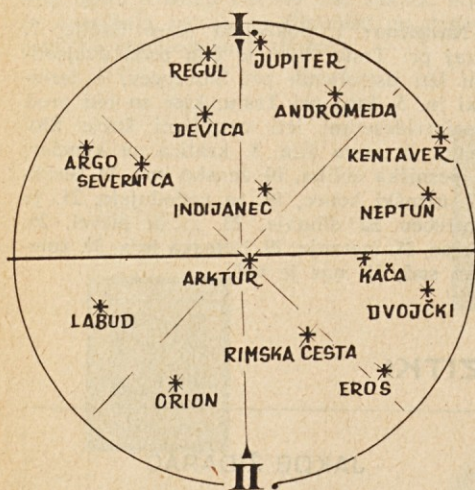
V tiskarni so se pomotili. Pravilno bi moralo biti na vizitki ime zelo znanega slovenskega slikarja.

KAŽIPOT

Mojster, ki je dobil naročila za table, se je pri vseh zmotil in zmešal črke. Na vsaki tabli mora biti ime vasi s Tržaškega.

VESOLJE

Začetne črke imen posameznih zvezd dajejo ime publikacije, ki izide enkrat letno. Če najdeš ključ za reševanje, bo rešitev zelo lahka.

ENAČBA

$$(a - b) + c + (\check{c} - d) + (e - f) + (g - h) + i + j + (k - l) + (m - n) + (o - p) = X$$

- a = vinska posoda
- b = mlaka, kjer pijejo krave
- c = zver
- č = stroka
- d = ud
- e = divjaška četa
- f = pritrditev
- g = skupina
- h = opravilo
- i = glasbeni izraz
- j = notri
- k = infekcija
- l = drevesni plod
- m = zaokrožena skupina besed
- n = doba
- o = sila, potreba
- p = dà

X = ime tržaškega pisatelja in naslov njegove knjige, ki je izšla lani.

REBUSI

LAS
ICA

1
RADO

KA
DA

E
DO

PRESTOLNICA

Poišči ime prestolnice velike države. Uporablja joč vsakokrat samo črke tega imena lahko napraviš še drugih 20 besed, ki pomenijo:

1. se uporablja pri peki kruha
2. nočna ptica
3. zmleta pšenica
4. naselje
5. reka v Sovjetski zvezi
6. ekstrakt
7. ptica pevka
8. rdeča poljska cvetica
9. figa
10. prerekanje
11. sorodnik
12. kmečko orodje
13. velika riba
14. brez družbe
15. slovanski kralj
16. kovaško delo
17. te piči
18. ribiška mreža
19. suknjič
20. v njem namakamo

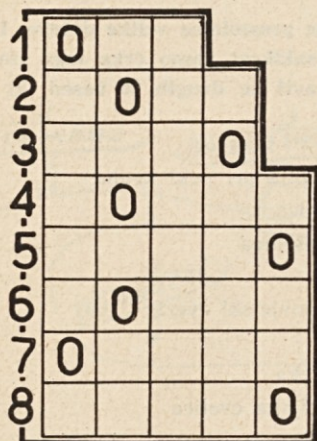
KNJIGE

Znan tržaški pisatelj je dal napraviti na svoji najnovejši knjigi na platnicah svoje ime in ime knjige. Toda mojster se je štirikrat pomotil in pomešal črke. Uganite, za katerega pisatelja gre in za katero njegovo knjigo.

rikrat pomotil in pomešal črke. Uganite, za katerega pisatelja gre in za katero njegovo knjigo.

REKE

1. dno
2. krak
3. rosa
4. divan
5. polka
6. salto
7. bunka
8. vogal

Iz vsake teh besed dobiš ime reke; nove besede vneseš v lik. Če je rešitev pravilna, se v kvadratih, zaznamovanih s krogom bere od zgoraj navzdol ime drugih dveh rek.

KNJIGA

Nikar ne mislite, da je to kak fantastičen roman. Pri pravilni rešitvi boste ugotovili, da gre za knjigo, ki jo je napisal znan tržaški pisatelj.

VERIGA

1	2	3	4	5	6	7	8	9
---	---	---	---	---	---	---	---	---

V vsak predal napiši zlog. Povezani zlogi dajo besede, kakor sledi:

- 1—2 članica družine
- 2—3 ulita črka
- 3—4 turški častni naslov
- 4—5 ... se brije
- 5—6 reka
- 6—7 zrakoplov
- 7—8 dela lonce
- 8—9 madžarski ples

ENAČBA

$$(a - b) + (c - \check{c}) + d + (e - f) + (g - h) + (i - j) + (k - l) = X$$

- a = popust
 b = pri parnem stroju
 c = patrona
 č = bitka
 d = meri čas
 e = trgovina zlata
 f = kraj, kjer tarejo
 g = igra na karte
 h = čas, doba
 i = dekoracija
 j = skalnato področje nad Trstom
 k = neka vrba
 l = spleteni lasje

X = znan slovenski pregovor.

PREMIKALNICA - UMETNIKI

S	t	e	r	n	e	n
P	u	t	r	i	h	
K	a	l	i	n		
M	e	š	t	r	o	v
D	e	b	e	n	j	a
J	a	k	o	p	i	č
J	a	k	a	c		

Premikaj gornja imena tako, dokler ne bereš v predalčkih od zgoraj navzdol ime še enega znanega slovenskega umetnika.

VSEBINA

Koledarski del	od I. do XVI.	
Dr. Andrej Budal: V manjšinskem ogledalu	1	Marko Valtrič: Gospodarska in socialna podoba doberdobske občine
Milan Bolčič: Leto negotovosti in nastajanja novih držav	3	Izidor Predan: Gospodarski položaj v Beneški Sloveniji
France Drenovec: Afrika v preteklosti in sedanjosti	12	Ettore Specogna: Sempeter Slovenov
Stanislav Renko: Južna Tirolska pred OZN	20	Filibert Benedetič: Beneška
Dr. Jože Dekleva: Pokrajinske in občinske volitve 1900 v Italiji in pri nas	25	Rihard Orel: Rezijanska dežela
Egon Kravs: Štiriletna uprava slovenskih občin na Tržaškem	32	Josip Kontelj: Borba za pravice slovenskega in hrvatskega jezika na sodiščih v Istri
Prof. Josip Umek: Borba Slovencev v Italiji za pravičen zakon slovenskega šolstva	36	Dr. Fran Juriševič: Nekaj kmetijskih vprašanj na Koprskem
Dokumenti borbe za narodnostne pravice Slovencev pod Italijo	41	Srečko Vilhar: Iz zgodovine slovenskega pomorstva v Trstu
Dr. Janko Jeri: Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni	46	Samo Pahor: Nastanek srednjeveškega Trsta
Zorko Jelinčič: Drugi del in zaključek »bazoviškega procesa«	57	Albert Rejec: Prvi slovenski goriški list
Milan Bolčič: »Iskra« in »Plamen« — dva ilegalna lista	64	Filibert Benedetič: Moji zemlji
Lavo Čermelj: Noč po smrtni obsodbi	67	Albert Rejec: Popotni vtisi ruskega profesorja
Rado Rauber: Seznam tržaškega in goriškega tiska 1959-60	70	Milan Lindič: Jugoslavija poje in pleše ob slovenski obali
Miroslav Košuta: Vsakdanjost	73	Slavko Rupel: Slovenska knjižna polica v letu 1960
Miroslav Košuta: Alžirski borec in Gospod Francois	74	Ivo Marinčič: Dalije
Miroslav Košuta: Ben Bela	75	Dr. Andrej Budal: Nekaj slovstvenih obletnic v l. 1960
Miroslav Košuta: Francoski vojak	76	France Bevk: Humor na deskah
Adrijan Rustja: Letni obračun Slovenskega gledališča v Trstu	77	Rok Arih: Tri kratke
Drago Pahor: Slovenski dijaški dom v Trstu	85	Ivo Marinčič: Starček v stolpu
Zorko Jelinčič: Življenje in delo borca za ljudske pravice	89	Ettore Specogna: Tonček
J. Maver: V Lonjerju pred 50-60 leti	98	Filibert Benedetič: Adijo
Riko Pertot: Barkovljanski norci v prejšnjem stoletju	103	Ing. arh. D. Jagodic: Vittore Carpaccio
Lojzka Vrtič: Koroški Slovenci v letu 1960	106	Ivo Marinčič: Ko cvetejo češnje
Slavko Fras: Gradiščanski Hrvatje	113	Srečko Vilhar: Čudni ljudje
Lavo Čermelj: Pred človekovim poletom v vesolje	121	Marijan Breclj: Melanholija v vlaku
Ivo Marinčič: Kmetijska problematika na Goriškem	127	Mikula Letič: Nekoliko kronike iz solzne doline
Miroslav Košuta: Šahovnica	129	Filibert Benedetič: Motiv iz orienta
Marko Valtrič: Gospodarsko-upravni pregled sovojenjske občine	130	Stanka Vilhar: Lukov spomenik
Ivo Marinčič: Ob Soči izumira vas	132	Marijan Breclj: Večerna
		D. J. assili: Monolog ob povratku
		Marijan Breclj: Pesem o ciklamah
		Alojz Ravbar: Modrasovci
		Ing. Josip Pečenko: Peronospora vinske trte in borba proti njej
		Olga Pavletič: Plavanje in kopanje
		Franka Velikonja Fornazarič: Starši in otrokova likovna vzgoja
		Marijan Breclj: Srečanje v jeseni
		Neva Lukeš: Modni kotiček
		Marko Valtrič: Olimpiade in filatelija
		Milan Bolčič: Lešniki in orehi

Blago na meter

obleke, suknje in dežni plašči

za ||| gospode
in
dame

od najcenejših do najfinejših

Beltrame

TRST
Korzo Italia 25

GORICA
Korzo Verdi 39

URARNA - ZLATARNA

TRGOVINA S ČEVLJI

Anton Malalan Marcel

OPČINE - TRST

PROSEŠKA UL. 18 - TEL. 21-465

URAD IN LESNO SKLADIŠČE

S. Jazbar

TRST, Lesno pristanišče
☎ 44-552

Izven urnika ☎ 93-892

Gradbeni in mizarski les
skladišče vezanih plošč
furnirja in mizarskega
kleja

TRST
Ulica Cologna 13
tel. 41-643

Bifè **Tomažič**

TRST — Ulica Cassa di Risparmio 3 — Telefon: 35-301

Kranjske klobase in kraški teran
dobiš pri »Tomažiču« vsak dan

intermercator

TRST

Ulica Cicerone, 10

Tel. 38-074

UVOZ IN IZVOZ RAZNOVRSTNEGA BLAGA
PO TRŽAŠKEM IN GORIŠKEM SPORAZUMU

Kino Opčine

Vam nudi predstave

najnovejših filmov

Zračenje in ogrevanje
prostorov kondicionirano
Sezonske predstave
na prostem

AVTOGARAŽA

»ROIANO«

TRST - UL. MORERI 7 - TELEFON 35-608

Nočna služba
Servisna postaja

Avtoprevoz potnikov za tu in inozemstvo

Emil Lukša

KOVAČNICA IN MEHANIŠKA DELAVNICA
Prosek 184

TRGOVINA JESTVIN

Zdravko Kante

Prosek 152

MANUFAKTURNA TRGOVINA

Rafael Štoka

Prosek 1

TRGOVINA ZELENJAVE IN SADJA

Marija Cesar

TRST - SV. JAKOB ULICA DELL'ISTRIA 15

nudi canjenim klientom vedno sveže
blago po izredno nizkih cenah

C. G. R.

Commercio generale e rappresentanze

d. z o. z.

D. z o. z.

UVOZ - IZVOZ

TRST - ULICA GEPPA 9 - TELEFON 37-940, 28-352

Mesnica

Emil Milič - Emili

PROSEK 197

GOSTILNA

PROSEK, Devinščina 3

TELEFON 21-319

DOLENC

TVRDKA UVOZ • IZVOZ

Jožef Sila

vsakovrstnega lesa za predelavo in
kurjavo ter jamskega lesa

TRST - Riva Grumula 6/I, tel. 37-001

M. ŠVAB SOAVE

TRST - UL. S. GIUSTO 16, tel. 93-609
IMPORT-EXPORT

sanitarnega materiala - Projektiranje
Montaža centralnih kurjav ter vodo-
vodnih instalacij - Kleparstvo

Obiskujte
predstave
Slovenskega
gledališča
v Trstu

ZALOGA
DRV IN PREMOGA

RUDOLF VREMEC

Dostavlja na dom - Cene ugodne

OPČINE
Narodna ulica 78
Telefon 21-306

La Fototecnica

TRST - Trg Goldoni 7
Telef. 23-352 - 61-101

Grosistično podjetje za dobavljanje vsega fotografskega in kinematografskega materiala

- APARATI ZA MIKROFILME
- ZNANSTVENI APARATI
- ELEKTRONSKI APARATI

Popolne opreme materiala za fotomehaniko, za industrijo in
za znanstvene zavode - Na zahtevo se pošljejo seznami

Vprašajte nas za nasvet

STEKLARNA

A. Korten

GORICA

Ulica Carducci 4 - Corso Italia 10 - Ulica Belinzona 5

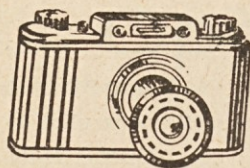
NASL.

DOBRO ZNANA TRGOVINA ČEVLJEV

ROJAN - Trg Tra i rivi 2
Telefon 31-198

Gec

Ima v zalogi čevlje, od najpreprostejših, za moške,
ženske in otroke. Ročno izdelani kvalitetni čevlji naj-
novejših vzorcev - Cene ugodne!

Fratelli

Avanzo TRST

KORZO ITALIJA 8, VOGAL UL. S. SPIRIDIONE 1 - TELEFON 38-016

LABORATORIJ za takojšnjo
zamenjavo leč

Naočniki, fotografski aparati, filmske
kamere in tehnična računalna

TRST - Ul. Carducci 15 - Tel. 29-656

*Bogata izbira naočnikov, za otroke,
precizna šestila, logaritmična računalna*

Svoji k svojim!

SLOVENSKA MANUFAKTURNA
TRGOVINA

Franc Udovič

TRST - Ulica Mazzini 46 - Tel. 94-550
Trg Ponterosso 5 - Tel. 29-686

*Ima veliko izbiro vsakovrstnega blaga
za moške in ženske po najnižjih ce-
nah. Dolžnost vsakega Slovenca je da
kupi v slovenski trgovini!*

TRST, RIVA 3 NOVEMBRE 9

A. Donaggio succ.

SKLADIŠČE

SUKNA

TVRDKA

IN PODLOG

USTANOVLJENA

LETA 1912

 DONAGGIO
CHIESAGRECI TRIESTE
 24-863

TRST, RIVA 3 NOVEMBRE 9

Šivalni stroji NECCHI
DVOKOLESA,
MOTORJI,
RADIO APARATI

G O R I C A
Korzo Verdi 26
Trg Cavour 8
Tel. 35-36

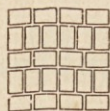
ČUK

Vse za kmetijstvo in prodaja
drv in kurjave

Kmetijska zadruga z o. j.

Sedež: TRST, Ulica Ugo Foscolo 1
Telefon 94-386

Poslovalnice: TRST, Ulica Flavia 45
Telefon 99-209 - MILJE, Ulica Roma 1

ZALOGA STAVBNEGA MATERIALA IN LESA

Celeste Daneu (Danieli)

O P Č I N E - Narodna ulica 77 - Telefon 21-034

TRGOVINA POSODE IN ŽELEZNINE

Fiorèla Pertot

PROSEK, 5

TRGOVINA Z JESTVINAMI

MILAN BEVK

TRST - Ulica Sonnino 9 - Telefon 41-572

trgovsko zastopstvo

adamič

nudi najboljše pogoje

pri nabavi in prodaji

vsakovrstnega blaga

trst, ul. s. lazzaro 23, tel. 28-449, 31-996

TRGOVINA ČEVLJEV

Fiorentina

TRST, UL. TARABOCCHIA 2 - TEL. 96-536

Ima v zalogi najbogatejšo izbiro navadnih in modernih
čevljev za moške, ženske in otroke

Postrežba točna! Cene solidne!

TRGOVINA JESTVIN

Škabar Josip

♦
OPČINE

NARODNA ULICA 42

TELEFON 21-026

Društvena gostilna

Opčine

Se priporoča!

Podjetje **VLADO ŠVARA**

ELEKTROMEHANIČNA DELAVNICA
ZA AVTOMOBILE IN MOTOCIKLE

Trst, Ulica Giulia 28 - Telefon 96-742

JESTVINE

Franc Resinovič

TRST

Trg sv. Frančiška 8

Telefon 36-809

Gostilna

Ostrouška

TRST, ULICA S. NICOLÒ 1 - Tel. 37-918

Transadria d. d.

IMPORT-EXPORT

vseh vrst lesa, trdih goriv
in strojev za lesno industrijo

TRST - Sedež: Ul. Cicerone 8/II

Telefon: Ul. Cicerone 30-214

Scalo Legnami Telefon 96-715

Andrej Bolko

mr. ph.

**Farmaceutski proizvodi,
kemikalije**

TRST - UL. TORREBIANCA 21-II

Telefon 31-315

UVOZ - IZVOZ

Goriška nabavna in prodajna zadruga

Z O. J.
GORICA

Sedež in skladišče:

ULICA DON BOSCO 48 - TEL. 26-08

Tovorni prevozi v vse kraje,
tudi v inozemstvo

Požar Artemio

T R S T, Ulica Moreri 7

Telefon 28-373

PETER PAVEL CEPAR

T R S T
Ul. Udine 36 - Telefon 28-296

VELIKA ZALOGA
VSAKOVRSSTNEGA MANUFAK-
TURNEGA BLAGA IN PERILA
ZA MOŠKE, ŽENSKÉ IN OTROKE
TER VSAKOVRSSTNIH DROBNARIJ

HOTEL - RESTAVRACIJA

F U R L A N

RE P E N T A B O R
Telefon: 21-360

*nudi cenjenim gostom domače in tu-
je specialitete, kraški pršut, domača
in druga prvovrstna vina. Postrežba
odlična. Udobno urejeni prostori
Avtobusna proga Trst - Repentabor*

V TRDNEM BOJU ZA OBSTA-
NEK MORAS BITI OBVEŠČEN O
VSEH GOSPODARSKIH IN SOCIAL-
NIH VPRAŠANJIH, ZATO ČITAJ

„GOSPODARSTVO“

T R S T - ULICA GEPPA 9/III

Telefon 38-933

UVOZ • IZVOZ Tel. 25-27

IVAN VETRIH

Zaloga goriva na drobno in debelo
GORICA - Ul. Lantieri 5

TRGOVINA JESTVIN IN LIKERJEV

CIRIL BUDIHNA

GORICA - Ul. Pietro Veniero 6
Telefon 29-18

MAGAZZINI ALLA STAZIONE

T R S T - ULICA CELLINI 2
TELEFON 24-125

(Nekaj korakov od glavne postaje)

KONFEKCIJA ZA PERILO
ZA MOŠKE, ŽENSKÉ IN OTROKE

Vse po najugodnejših cenah! »Iz naj-
boljših tvornic naravnost od'emalcu«
*Največja izbira oblek, površnikov, pa-
letojev, vetrnih jopičev, dežnih pla-
ščev, kratkih in dolgih ameriških
bund, perila, intimne in zunanje tri-
kotaže, srajc, kravat, nogavic, rokavic
spominskih predmetov, tkanin na me-
ter.*

GOSTILNA

Križmančič Jožef

BAZOVICA 113

se priporoča

URARNA IN ZLATARNA

Ludvik Jerkič

GORICA - Ulica Arcivescovado, 1

*Velika izbira ur najboljših znamk in
ziatih predmetov - Popravila zajam-
čena - cene zmerne.*

IMPORT • EXPORI **F. Brundula**
MOTORJI IN BICIKLI

TRST - OPČINE - Narodna ulica 118
Telefon 21-022

*Kolesa »Wander«, »Bianchi«, »Legna-
no« in druge znamke.*

MLEKARNA

FORNASARO

TRST - Škedenj - Škedenjska ul. 97

Mlekarna - Slaščice - Expresna kava.

GOSTILNA

Vlad Luxa

Prosek stev. 137

Izvrstna vina in peneci prosekar

KROJAŠKI SALON

za gospode in dame

Stanislav Košuta

TRST - Ul. Raffineria 5, tel. 95-498

Zaloga sukna - Plačilne olajšave

TRGOVINA JESTVIN

HERMAN KRIŽMAN

BAZOVICA (pri cerkvi)

KROJAČNICA

Lado Premu

TRST, Ul. Ginnastica 35-I, tel. 45-447

BOSCH MARELLI

MERCEDES

Fratelli

NASCIMBEN

import - export

TRST - Ulica Coroneo, 39, tel. 24-955

TRST

import - export

B. Beltram

*Darilni paketi v Jugoslavijo in druge
države po najnižjih cenah - Pošilja-
mo živila, zdravila tekstilno blago, š-
valne stroje, radijske aparate, harmo-
nike, kolesa, vespe in druge artikla
sploh - Razpolagamo s skladiščem v
prosti luči (Punto Franco 2/a 21) -
Obrnite se osebno ali pismeno na*

urač v

ULICI VALDIRIVO 3/I - Tel. 36-991

Bar Sportivo

TRST - Ul. dell'Istria 8, tel. 55-766

pri Sv. Jakobu se priporoča

DROGERIJA

TOSO nasl.

Velika izbira barv, čopičev in kemikalij

TRST - Trg S. Giovanni 6, tel. 93-603

ELEKTRIČNO PRANJE OBLEK NA

SUHO

Beta

Gorica, Trg XXVII marca 8, tel 39-00

IMPEXPORT

UVOZ - IZVOZ - ZASTOPSTVA

TRST, Ul. Cicerone 8
T e l e f. 38-136 - 37-725

Oddelek za kolonialno blago
Ul. del Bosco 20 - Tel. 50010
Telegr.: Impexport - Trieste

U V A Ž A:

VSAKOVRSNI LES - CEMENT IN GRAD-
BENI MATERIAL - MESO IN ŽIVINO

I Z V A Ž A:

TEHNIČNI MATERIAL - RAZNE STROJE
TEKSTIL - KOLONIALNO BLAGO

POSREDUJE PO TRŽAŠKEM IN GORIŠKEM SPORAZUMU
SPECIALIZIRANO PODJETJE ZA VSAKOVRSNE KOMPENZACIJE

G. Avanzo nasl.

OPTIKA - FOTO - KINO
GEODEZIJA - OPTIKI
SPECIALISTI -
NA DEBELO
NA DROBNO - IZVOZ

T R S T
Trg CAVANA 7 - Tel. 24-689
Korzo ITALIA 17 - Tel. 36-776
(vogal Trga sv. Katerine)

CVETLIČARNA

„Zvanka”

TRST - Ul. dell'Istria 19, tel. 95-052
*Vedno dobro založena s svežimi cve-
tlicami za vsako priložnost*

TVRDKA

Telef. 50-23

IGNAC PLAHUTA

GORICA, Ul. E. F. Duca D'Aosta 4
*Bicikli, motobicikli, potrebščine, kole-
sa in motorji »Iride«*

M L E K A R N A

Kariš

T R S T - Ulica S. Marco 40
Vedno sveže mleko in mlečni izdelki

Želite dobro hrano? G O S T I L N A

AL GAMBERO

Vam bo gotovo ustregla
TRST - Ul. Udine 37 - Telef. 24-938
Lokal z vrtom, nizke cene, pristna vina

SEDLARSKA DELAVNICA

IVAN DOLES

TRST - Ulica Gaspare Gozzi 1
*Izdeluje in popravlja aktovke, konjsko
opremo, kovčke itd.*

KROJAŠKI SALON

za dame in gospode

BOGATEC

TRST, Ul. Udine 11-I - Telef. 62-990

Josip Kerševani

GORICA - Korzo Italija 76

*šivalni stroji, dvokolesa, motorji ra-
dioaparati in vsi nadomestni deli*

GOSTILNA IN TRGOVINA
Z JESTVINAMI

Ivan Mahnič

BAZOVICA štev. 202

PAPIRNICA - TISKARNA

U. BERNARDI

Vse potrebščine za božič in novo leto
- Tiskane vizitke - Poskusite nalivno
pero »BERNUM«, 1000 lir dvoletna
garancija - Prvovrsten izdelek

TRST - ULICA MAZZINI 44

Telefon 93-667

(dva koraka od Trga Goldoni)

Pekarna RUDOLF MARC

BAZOVICA št. 55

TRGOVINA Z JESTVINAMI

Mario Sever

GORICA - Ulica Carducci 6, tel. 25-01
se priporoča

DROGERIJA

ANTON PODGORNIK

GORICA - Trg E. De Amicis 12
Telefon 30-09
se priporoča

Marijo Bovcon

GORICA - Ulica Carducci 6
Pletenine, konfekcija in drobnarije

ZALOGA TAPETNEGA PAPIRJA

Tatjana Panjek

TRST - Ul. Cassa di Risparmio 8
Telefon 37-636

ELEKTROINSTALACIJE
DOBAVA VSAKOVRSNIH
ELEKTRIČNIH
PREDMETOV ZA DOM

Milan Ambrožič

TRST - DREV. MIRAMARE 29
Telefon 29-322

KROJAŠKI SALON **M. Mozetič**

TRST - Trg Garibaldi 11 - Tel. 90-280
Za dame in gospode - Velika izbira
modernega blaga - Plačilne olajšave

Društvena prodajalna

OPČINE - Alpinska ul. 85, tel. 21-054

AVTOPREVOZ

Jožef **GORJAN**

GORICA - Ul. U. Foscolo 14
Telefon 21-10

KAVARNA

CENTRAL BAR

OPČINE - Narodna ulica 46

OBIŠČITE Restavracijo „DANEU“

OPČINE - Narodna ul. 194, tel. 21-241
ki vam nudi prvovrstno hrano in raz-
novrstna vina

KROJAŠKI SALON **Smrdel - Bavčer**

TRST - Drevored XX. septembra 22
Telefon 93-796
Raznovrstna izbira najnovejših vzor-
cev - Delo solidno - Cene zmerne

Vince sladko teče prav gladko

pri „Jožkotu“

TRST - Ulica Ghega 3

In za prigrizek?
Za to se ni treba bat
tam visijo klobase in gnjat

MIRELLA

BLAGOVNICA - OBLAČILA

GORICA

TRG XXVII. MARCA, 11

CENE UGODNE

PALAČA I.N.P.S.

VOGAL UL. OBERDAN, 4

Cvetličarna

Savina

Vam postreže vedno s svežimi cvetlicami!
TRST - UL. DELL'ISTRIA 8 - Tel. 55-590

GOSTILNA

Emilija Sosič - Vremec

OPČINE - Narodna 65 **Se priporoča!**

Egon FOTO STUDIO

TRST. UL. Oriani 21 - Tel. 93-295

Poroke, birne, slike na domu, za amaterje, slike za dokumente itd.

Trgovina z jestvinami in pekarna

Zora Čok

OPČINE, Narodna ul. 57 in 63
Telefon 21-046

Trgovina jestvin in pekarna

Sosič

OPČINE, Proseška 10 - Tel. 21-049

KAVARNA

Bratuš

GORICA

**IMPORT
EXPORT**

**„TECHNA“
TRST**

UL. Fabio Filzi 17 - Tel. 35-907
Telegr.: Technaluin

Ronke (Gorica)
Drevored Serenissima, 18

t r s t

ulica sv. frančiška 20

telefon 29-477

graphis

Vam hitro, solidno,
poceni in lično izdelava
kakršnokoli tiskovino
(poročna oznanila,
voščila, posetnice,
pisemski papir, itd.)

ZALOGA PREMOGA IN DRV

Šuligoj Danilo

OPČINE — Proseška ulica 24 — Tel. 21-172

Vam nudi suha hrastova in bukova drva,
premog koke, fossile, plošče lignita in nafto

• Postrežba na dom • Cene ugodne

Officina Ideale

DI DUIC & GERIC

Kleparstvo, vodovodne in plinske instalacije - Izvršuje domače in hidravlične napeljave - Avtogenska varilnica

TRST - Ul. della Tesa 5 - Tel. 96-541

BAZOVICA

Bar Metlika

(pri postajališču avtobusov)

se priporoča

DOBROZNANA GOSTILNA

„Pri Pošti“ (Presl)

BAZOVICA

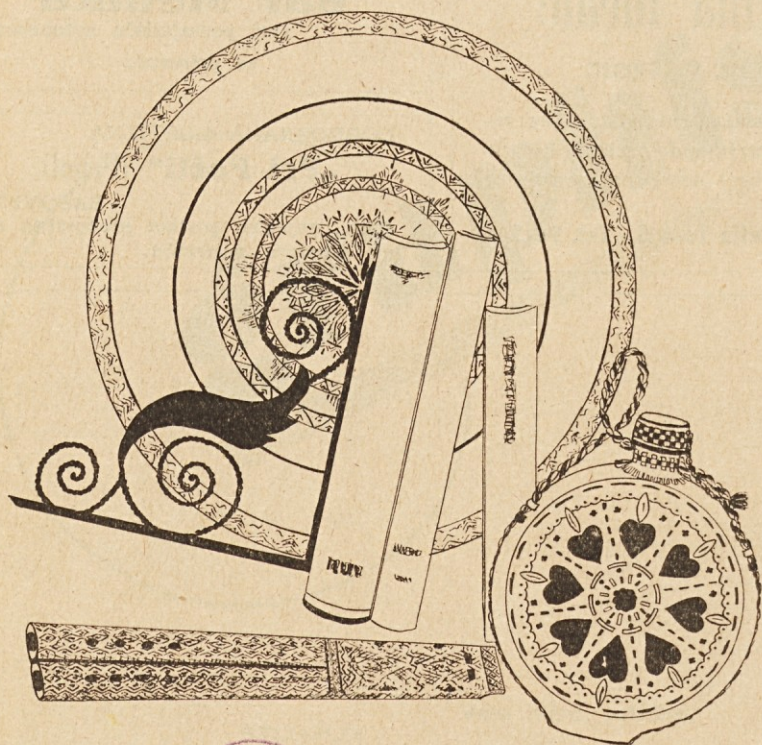
Nudi cenjenim gostom prvovrstna vina. Domača postrežba.

KUFUJTE
PRI TVRDKAH
KI OGLAŠAJO
V JADRANSKEM
KOLEDARJU

tržaška knjižarna

trst - ul. sv. frančiška 20

telefon 61-792

- ♦ knjige
- ♦ šolske potrebščine
- ♦ folklor

ZALOŽNIŠTVO TRŽAŠKEGA TISKA

D. z o. z. / Trst

Ulica Montecchi, 6

Telefoni 95-873 - 90-810

TISKARSKI ZAVOD
KLIŠARNA
FOTOGRAFSKI
ODDELEK

TVRDKA

Kerže

TRST

Trg S. Giovanni 1

Telefon 35-019

Emajlirani štedilniki in peči najmodernejših oblik za vsa goriva • Popolna oprema za kuhinje, jedilnice, restavracije iz emajla, nerjavečega (Inox) jekla itd. • Električni likalniki, sesalci za prah, pralni stroji, grelci za vodo, hladilniki • Dekorativni predmeti umetne obrti, od keramike do brušenega kristala • Lestenci ter vse vrste električnih luči, klasične in moderne oblike.

URARNA IN ZLATARNA

KAROL MIKOLJ

TRST - CAMPO S. GIACOMO 3 - TEL. 95-681

URE VSEH VRST SVETOVNO
ZNANIH ŠVICARSKIH ZNAMK
VELIKA IZBIRA ZLATIH PREDMETOV
ZA VSAKO PRILIKO

PRIMORSKI DNEVNIK

UREDNIŠTVO: ULICA MONTECCHI 6 - TEL. 93-808, 94-638
UPRAVA: ULICA SV. FRANČISKA 20 - TELEFON 37-338

VELEBLAGOVNICA - KONFEKCIJE

PITASSI

TRST - Korzo 7

Za moške,
ženske
in otroke

DEŽNI PLAŠČI - POVRŠNIKI - PLAŠČI - OBLIKE - SUKNJE - HLAČE

GORICA, VIDEM, PORDENONE, PADOVA, VICENZA, MILAN

Trst K

[Handwritten signature]

JADRANSKI kol

1961

323.15(45=863)(059)

019610179

POSREDOVANJE
KNJIZNICA TRST

COBISS